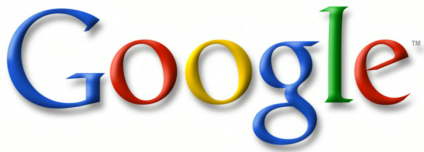
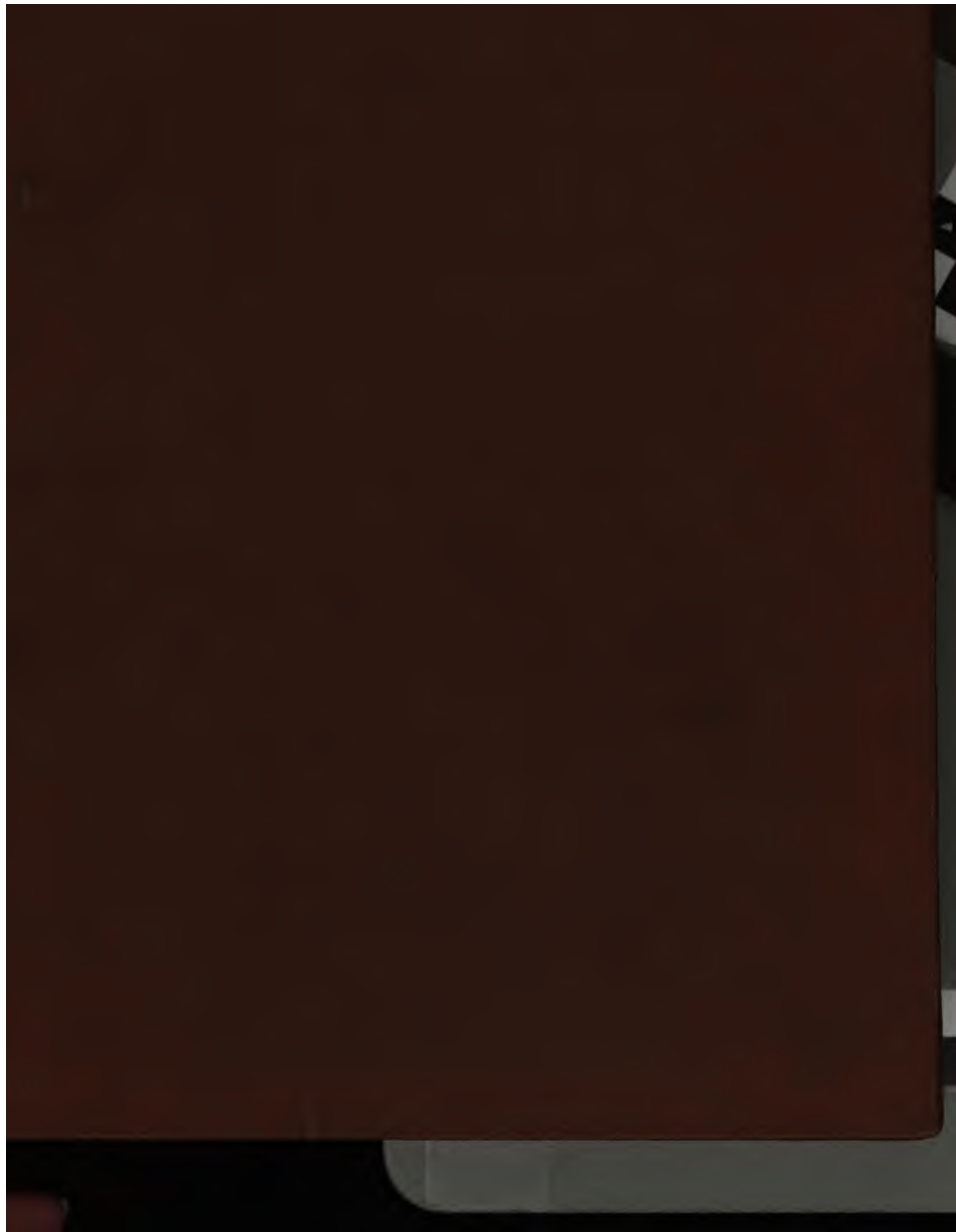

Tcyler
5-
Z A

~~194 D~~
A E

VERHANDELINGEN,

RAAKENDE DEN

NATUURLYKEN EN *GEOPENBAARDEN*

GODSDIENST,

UITGEGEEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELEERD GENOOTSCHAP.

V. DEEL.

TE HAARLEM
by JOH. ENSCHEDÉ en Zoonen
en J. VAN WALRÉ,
MDCCLXXXV.

VERHANDELINGEN,

RAAKENDE DEN

NATUURLYKEN EN *GEOPENBAARDEN*

GODSDIENST,

UITGEGEEVEN DOOR

TEYLER'S

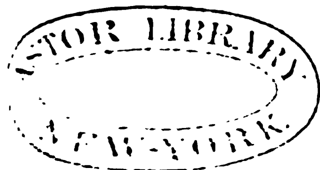
GODGELEERD GENOOTSCHAP.

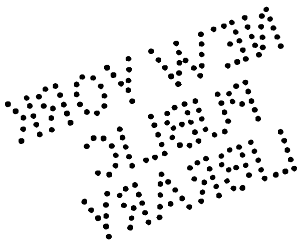
V. DEEL.

TE HAARLEM
by JOH. ENSCHEDÉ en Zoonen
en J. VAN WALRÉ,
MDCCLXXXV.

NEW YORK
PUBLIC
LIBRARY

VOORBERICHT.

Is er iets, waarover veele menschen, en ook in den eersten opslag niet zonder reden, zich ten hoogste verwonderd hebben; 't is zekerlyk de byna ongelooflyk spoedige Voortgang, welken de Leer van den zoogenaamden Propheet Mohammed, binnen een tydbestek van maar weinige jaaren, in een groot gedeelte der waereld gemaakt heeft.

Dan, alle redenen tot verwondering zullen ras verminderen, ja verdwynen, wanneer men aandachtig en onzydig nagaat, aan den eenen kant; den toenmaligen, door geduurige en meestal ongelukkiglyk gevoerde oorlogen, zoo zeer verwarden, verzwakten en vervallen staat van 't Oostersch Keizerryk, het caracter der Christen-Vorsten, en dat des Christen-Volks; in het Kerkelyke, de zoo verregaande Zedenloosheden, die onder de Christenen van allerleie rangen en soorten zoo zeer de overhand genomen hadden, de veelvuldige verschillen in Godsdienstige Begrippen over deeze en geene, in zich zelven duistere

 stuk-

ſtukken, die noch duisterder gemaakt wierden door de bewoordingen en ſpreekwyzen, waarin zy dezelven voorſtelden, zoodat zy elkanderen niet verſtonden; en om welken nochtans de een den anderen, elk op zyn beurt, in den ban deedt, en wreedlyk vervolgde: En aan den anderen kant, het Caracter van Mohammed, het Samenſtel zyner Leere, en de Geaartheid of den Toeſtand zyner Landsgenooten, en, in 't algemeen van alle de geenen, die zyner Leere toegedaan waren, en hem volgden.

Ons zelven daarover, hier ter plaatſe, breedvoeriger uittelaaten, oordeelen wy onnoodig. De gemelde byzonderheden worden onderſcheidenlyk voorgeſteld in de vier Verhandelingen, die de Heeren Directeuren van Teyler's Nalaatenſchap en de Leden van deszelvs Godgeleerd Genootſchap, boven de overige ingekomen Verhandelingen, der Drukperſſe waardig geoordeeld hebben.

Drie Verhandelingen, t. w. de Eerſte, Tweede en Vierde, in 't Latyn geſchreven, zyn daaruit in 't Nederduitsch vertaald, en zoo gedrukt; doch zonder byvoeging van 't Oorſpronglyke, 't geen men beſloten heeft alleen te voegen by zoodanigen, die, in eene andere Taale dan de Nederduitſche geſchreven, den uitgeloofden Eerprys wegdraagen; doch welken Eerprys men den Hooggeleerden Schryver der Eerſte Verhandelinge niet heeft kun-

nen

nen toewyzen; dewyl zyn Hoogeerwaarde niet in alles voldaan hadt aan de vereischten van het Genootſchap: waarom dan gemelde Heeren Directeuren deeze Verhandeling, gelyk ook de Drie andere Verhandelingen, met eenen Zilveren Eerprys, van dezelfde gedaante en grootte als de Gouden, hebben gelieven te vereeren.

In 't vervolg hoopt men, dat de Schryvers van Verhandelingen naauwkeurig zullen achtgeeven op de vereischten van het Genootſchap; te vinden in een Programma, dat jaarlyks, by het voorſtellen eener Vraage, wordt uitgegeeven by de Boekverkoopers, Enſchedé en van Walré.

AANWYZING
DER
VERHANDELINGEN
IN DIT VYFDE DEEL,
OVER
DEN STAAT DER CHRISTENHEID BY DE OPKOMST VAN MOHAMMED.

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

HOEDANIG WAS DE STAAT DER CHRISTENHEID, VOORAL IN DE OOSTERSCHE KERK, TEN TYDE DER OPKOMSTE VAN DEN ZOOGENAAMDEN PROPHEET *MOHAMMED*, EN HEEFT DEZELVE NIET ZEER VEEL TOEGEBRAGT, TOT DE AANVANGLYKE VERSPREIDING ZYNER LEERE?

DOOR DEN HOOGGELEERDEN HEER

MICHAEL PAP SZATHMARI,

ILLUSTRIS COLLEGII REFORM. CLAUDIOPOLIT. S. S. TH. ET HIST. ECCL. PROF. ORD. ET PUBL.

Wien, daarop, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, de EERSTE ZILVEREN EERPRYS is toegewezen.

VERHANDELING

OVER DEN STAAT DER CHRISTENHEID, VOORAL IN DE OOSTERSCHE KERK, BY DE OPKOMST VAN MOHAMMED.

ONDER DE ZINSPREUK:

יהוה נסי

---

§ 1.

Met welk een wys en heilzaam oogmerk die Godgewyde ſtichtingen, welke, zelfs met eene natuurlyke aanprikkeling tot eer- en prys-behaalingen, zich beyverd hebben der menſchen vernuften op onderſcheidene wyzen wakker te maaken, opteſcherpen en te ontvonken, ten einde de zaak van den allerbesten God, en den dienst aan Hem verſchuldigd, opteluisteren, te verdedigen en te handhaaven, zyn opgericht, bezefte reeds van ouds het ſchrander oordeel van een ieder, op het allerlevendigst: hoe zeer, ter bereiking van dit doeleinde, ten ſpyt der grynzende afgunst zelve, Uliever Maatſchappy van TEYLER's luisterryk geſticht

toeneeme, erkennen reeds alle welmeenenden: Hoe verſtandig eindelyk, en met de omſtandigheden van tyden en godsdienst overeenkomſtig, men van Ulieden, geletterde Mannen! voor het tegenwoordige dit vraagſtuk hebbe: "hoedanig de ſtaat des Christlyken „ Godsdienst geweest zy, wel byzonder in de Oos- „ terſche Kerk, ten tyde der opkomst van dien zoo- „ genaamden Propheet Mohammed; en of dezelve „ iet, of wat, of zeer veel hebbe toegebracht ter „ eerſte voortplanting van het Mohammedaansch leer- „ ſteltſel", zal ieder zonder onderſcheid, ligtelyk beſeffen. Derhalven zy het ook aan my, uit eenen afgelegen hoek der waereld, van waar ik ſchryf, geoorlofd Ulieder beſluiten optevolgen, en, indien ik met het daarſtellen van myn gevoelen Ulieder hoofdoogmerk ten volle niet bereike, werde het my voor het allerminst gegund den tweeden of derden rang te bekleeden.

§ 2.

Het eerſte, dat my hier te doen ſtaat, is, den tyd na te gaan en te bepaalen, waarop Mohammed te voorſchyn is gekomen. Indien men daar door verſtaat niet den tyd zyner geboorte, maar, volgens de in het algemeen aangenomene ſtelling, den aanvang zyner zoo genaamde Prophetiſche zendinge; zoo zal die invallen (a) in het eerſte jaar van de Hegira; dat is, in het

(a) Dewyl ik den aanvang van Mohammeds Profetiſche zendinge bepaale op het eerſte jaar der Hegira, wil ik er dat niet meê bedoelen, als of hy toen eerst het ampt eens gewaanden Propheets zonde aanvaard hebben; vermits het overbekend is, dat hy zich reeds dertien jaaren te vooren, dat is, in het negende der zevende eeuwe, en in het veertigſte zyns leeſtyds, voor een Propheet heeft uit-

het zelvde jaar, toen deeze gewaande Propheet Mohammed, door de Koreifchyten te vuur en te zwaard vervolgd, zich het eerst genoodzaakt vondt uit Mekka na Medina te vlugten. En dus zal die tyd overeenkomen met de zevende eeuwe na de geboorte van Christus, en wel bepaaldlyk, volgens de tydrekening van SCALIGER, *de emendatione temporum*, met het 22ste jaar der zevende eeuwe; fchoon de Gefchiedfchryvers ook hier, in hunne berekeningen, vry wat malkanderen verfchillen, gelyk dezelve, voor het grootfte gedeelte byeenvergaderd, kunnen nagezien worden by GISB. VOETIUS, *difp. hift. theol. de Muhamedismo* § 3. Hierom zullen wy ook den tyd van de opkomst van Mohammed een weinig vroeger bepaalen, en zoo wel het einde der zesde als de zevende eeuwe daarin befluiten: ja wy voegen 'er zelfs by, dat tot deeze gebeurtenis reeds verfcheiden jaaren te voren toebereidzels gemaakt zyn; (*a*) gelyk tot het Ari-

uitgegeven; als wanneer men het allereerst voorgeeft, dat de Engel Gabriël, door wien ook de Arabieren den heiligen Geest verftaan, hem verfcheen, hem in het byzyn van eenigen zyner vrienden Gods Afgezant noemde, en hem den Alkoran, volgens 't verhaal van Abulpheda, overhandigde: maar, daar hy eindelyk in het twaalfde jaar, dat hy dat ampt aanvaard hadt, zich verbeeld heeft tot in den derden hemel opgetrokken geweest te zyn, en dat wel, gelyk Abulpheda in navolging van 2 Cor. XII. 2. vertelt, onzeker, of zulks in 't lichaam, dan buiten 't lichaam gefchied zy; en daar hy daarna in het dertiende jaar, om het te vermetel ruchtbaar maaken van zyne Prophetifche bediening, uit zyn vaderftad Mekka verdreven zynde en naar Medina de vlugt genomen hebbende, zich, waar hy kwam, voor een Propheet heeft doen doorgaan; kan men niet ongegrond bepaalen, dat zyne Prophetifche zending in het eerfte jaar van de Hegira eenen aanvang genomen hebbe.

(*a*) Ik moge my verbeelden, met reden te mogen en te kunnen zeggen, dat er tot het Mohammedaansch leerfteltfel reeds lang voor Mohammeds tyd toebereidzels gemaakt waren: eensdeels voor zo verre lang voor Mohammed de krachten van het Ryk gefnuikt waren, naamlyk in de vierde eeuwe, toen de Got-

Arianismus reeds van de tweede, tot de Pauslyke leer van de vyfde, tot de gezegende hervorming van de twaalfde eeuw af, en tot andere omwentelingen meer ten allen tyde doorgaands dagelyks veranderingen vooraf gingen.

De Gotthen, Wandaalen, Herulen, Hunnen en andere volken zo wel in 't Oosterſche als Westerſche gedeelte des Ryks waren ingerukt. *Conf.* J. A. Turretini *Comment. ad* 2 *Theſ. II.* 3; anderdeels, voor zoo verre de dwaalleeringen, die, als 't ware, den grondſlag tot het Mohammedismus leggen, dat naamlyk Christus Gods zoon niet is, wyl God nog vrouw, nog deelgenoot in zyne Godheid heeft, en dat die in de daad nog geleden heeft, nog geſtorven is, maar alleen in ſchyn en in de verbeelding, reeds overlang, te weten in de tweede eeuwe, door de Marcioniſten en andere Ketters zyn verſpreid geworden: het geen onder anderen de beroemde Millius oordeelkundig heeft aangewezen, zoo in zyne *oratio inauguralis de Mohammedanismo e Veterum Hebraeorum Scriptis magna ex parte compoſito*, als in de tiende zyner *diſſertationes ſelectae de Mohammedismo ante Mohammedem*. Allernaauwkeurigst nochtans is dit ſtuk behandeld door den voortreflyken Abt J. L. Mosheim, welke my voorkoomt, volgens zyne gewoonte, op eenen geleerden, cierlyken, en duidelyken trant, tot volkomene overtuiging toe, beweerd en aangetoond te hebben, dat Mohammed met langzaame ſchreden de voetſtappen gedrukt zou hebben van den zeer beruchten bedrieger der derde eeuwe, Manes, of Curbicus of Cubricus volgens zyn geboortenaam: waaraan zo iemand by geval twyfelen moge, neeme hy ſlegts de volgende hoofdpunten dier, anderzints onzekere, geſchiedenis in aanmerking.

1.) Manes of Manicheus geheten, een Perſiaan van afkomst, wordt gezegd ernsthaftig in zyn voorkomen, uittermaate levendig en verheven van geest geweest te zyn: het zelfde wordt van Mohammed door Elmacin, *Hottingerus hiſt. orient. p.* 241. en anderen verzekerd.

2.) Manes, een zeker onderaardsch hol met een bron daarin ontdekkende, hield hy zich daar een jaar lang ſchuil, naa zynen naavolgeren beloofd te hebben, dat hy naa verloop van dat jaar op eene zekere bepaalde plaats weder zou te voorſchyn komen; maar in dien tusſchentyd ten hemel zou opklimmen: dan in dit hol vervaardigde en ſtelde hy zyn boek op, het welk de Oosterſchen Azenus of Arzenk of Erteng, dat is, Euangelie noemen, en het geen hy met de fraaiste beeldtenisſen opſchikte: het jaar vervuld zynde, en hy uit dat hol te voorſchyn tredende, vertoonde hy zynen naavolgeren dat boek, als ware het eerst in den hemel opgenomen, en hem van daar terug gezonden. Dergelyke grillen verteit men van Mohammed, van zyne ſpelonk en hemelreis, in deszelfs levensbeſchryving.

3.) Manes was geen ſnoever op wonderwerken, ook niet zyn naaryveraar Mohammed: zelfs zy, die hem het oor leenden, drongen by hem op geene vreemde verſchynzelen aan.

4.) Beiden hebben zy breed opgegeven van het invoeren eener openbaringe, hun door God zelven ingegeven, ten einde den bedorven godsdienst der Christenen te hervormen, en tot zyne voorige zuiverheid te herſtellen.

I. 5.) Ma-

De ſtaat doch der Christenkerke, waartoe de opgegeve vraag eene tweeledige betrekking van aanbelang heeft, is of kan alleen niet zyn, die, welken wy, meerder onderſcheidshalven, den uitwendigen gewoon zyn te noemen, en die, gelyk hy het meest in de geſteldheid

5.) Manes ontkende de godlyke zending van Christus, om het bedorven menschdom op eene buitengewoone wyze te leeraaren, niet; maar ſtelde ook, dat hy, voor dat hy den ſchyn-dood onderging, de komst van hem zou voorzegd en beloofd hebben, onder den naam van παράκλητος, dat is, Trooster. Joh. XIV, 16. XVI, 7. En dat het onwegenzeglyk blykt, dat ook Mohammed voor deezen παράκλητος heeft willen doorgaan, maakt de meergemelde Mosheim daaruit fraai op, om dat de Perſiſche Geſchiedſchryver Condemir by Herbelot, *dans la Biblioth. orient.* euvel opneemt, dat Manes de woorden van Christus aangaande den Trooster op zich zelven heeft toegepast, die zyns oordeels op Mohammed alleen zagen. Om er eindelyk niet meer van te zeggen, was

Ten 6.) Manes van begrip, dat men den Christlyken Godsdienst met de Wysbegeerte der Perſen moest ſaamenpaaren, den eenen naar de andere verbeteren en vermeerderen, en dat men dus, eene nieuwe ſchets van godsdienst uit beiden gevormd en opgemaakt hebbende, den zelven het menschdom moest voorhouden. In dit denkbeeld geſterkt, leeraarde hy, eerst, dat Jeſus Christus de leere der eeuwige zaligheid onvoltooid had agtergelaten, ten anderen, dat hy de afgezant of Apoſtel van Jeſus Christus was, van den Allerhoogſten geleerd en gezonden om de geheele leere der zaligheid bekend te maaken; wat meer is, dat hy de Trooster zelfs was. Men raadplege dienaangaande J. Beausobre *in hist. Manich.*; maar allerbyzonderst, die dien Manicheenſchen Schryver naar verdienſte in ſommige ſtukken hekelt, en hem daarin voorlicht, den Heer J. L. Mosheim in zyn werk, getyteld *Commentarii de rebus Christianorum ante Constantinum Magnum Sec. III.* § XXXIX. *et ſeqq.*; waaruit ten klaarſte blykt, dat Manes en Mohammed niet alleen twee bedriegers geweest zyn, en in bedriegeryen elkander zeer evenaarden; maar dat zy zelfs de een den anderen in dit ſnood bedrog den weg gewezen en gebaand hebben. En waarlyk, hadden die opſchuddingen in het Ryksbeſtuur, die zelfde vergiftiging en tweeſpalt in den godsdienst der Christenen, die zelfde geſteldheid van tyden en plaatſen ſtand gegrepen en veld gewonnen by Manes zo als by Mohammeds leefryd, ligt zoude geene deezen de eer van het ſtichten eener nieuwe leere ontroofd gehadt hebben; dan die aanleidingen hem ontbrekende, moest hy zelf daar in te kort ſchieten. Evenwel was er noch in de zevende eeuwe de aanhang der Manicheen, welke in de negende eeuwe, op zyn beurt ten toneele verſcheen, onder eene nieuwe benaaming van Paulicianen. Waaruit dan volgt, dat er noch eenig geheugen van de daaden van Manes over moet gebleven zyn, die Mohammed zo dra niet ontdekt hadt, of hy was gereed om, de omſtandigheden van plaats, tyd en zaaken het doel begunſtigende, dergelyke dingen te onderneemen en naar wensch te volvoeren; zo dat men met recht zeggen kan, dat Manes de voorlooper van Mohammed geweest is, en het ſpel eener dwaalleer voor hem begonnen heeft.

heid der Christenen gelegen is, niet ongevoeglyk, met betrekking tot de Christenen, het oog kan hebben en op de zigtbaare regeerders zelven, en op de mindere leden of ingezetenen van eenen burgerſtaat, waar onder het hun te beurt viel te woonen, als ook op derzelver verſchillende manier van denken omtrent de godlyke waarheden, en ook op de uitgebreidheid van aanhang en vermogen; maar ſluit ook in dien anderen ſtaat der kerke, welke, volgens recht van tegenoverſtelling, onder de benaaming van inwendige voorkomt, en die, gelyk men hem eigenaartig de geſteltenis van den Christlyken godsdienst heeten moge, niet t' onpas gezogt wordt en aangewezen in den handel en wandel der geenen, die in de kerk voorzitten en het beſtuur in handen hebben, in den aart der aangenomene leere, in de geſtrenge oefening der beſturing en der tucht, en in de vredelievende of rust verſtorende hartstochten der ingezetenen. — Dan, na dit alles, in gevolg het eerſte gewigt der vraage, naar den rechten eisch geſchetst te hebben, zullen wy ons nu eenigſints gerechtigd rekenen om het tweede ſtuk derzelve te ontvouwen en dienaangaande iet zekers te bepaalen.

§ 3.

Byaldien wy dan א den uitwendigen ſtaat der Christen-kerke Oostwaart, of, gelyk beter kan gezegd worden, den ſtaat der Christenheid in het Oosten, ten tyde der opkomst van Mohammed, in overweging neemen, en dat wel

A. Er-

A. Eerſtelyk; met betrekking tot de Christenen, ten aanzien der Overheden van den burgerſtaat zelven, waarvan zy leden waren, is het maar al te baarblyklyk zeker, dat die ſtaat der Christenheid geheel en al treurig, kwynend, en rampſpoedig geweest is, ja geheel niet geſchikt, om ernſtig op de godlyke waarheden zyne gedachten te vestigen; en in derzelver onderzoek te kunnen indringen; naardien in dit tydperk, waarvan men ſpreekt, over het grooter en beter gedeelte van het Oosten de Koningen van Perſie en de Griekſche Keizers den Scepter zwaaiden; van welken of deezen te zorgloos waren omtrent den vrede en de rust des Christendoms, dan of geenen te ontmenscht denzelven hebben aangerand en beroerd, men niet gemaklyk kan zeggen. Immers Chosroës de tweede, dat berucht godvergeten monſter in het menſchenmoorden, heeft noch in 't afloopen der zesde eeuwe, in Perſie ten troon verheven, tegen den vrede en de rust der belyderen van Christus, ook in zyn eigen Ryk, op het allerwreedst gewoed; en was buiten deszelfs grenzen, zelfs op het grondgebied der Grieken, voor hun by uitſtek lastig en verſchrikkelyk; naademaal hy, onder voorgeeven van zyne dankbaare erkentenis jegens den Keizer Mauritius, zynen beſchermer weleer tegen Varanes en den haat der Perſen, aan den dag te leggen, op het hooren van deszelfs dood, een leger ter wraakoefening tegen Phocas, den moordenaar van Mauritius, op de been bragt, en, door eenen voorſpoedig gevoerden oorlog, Armenië, Cappadocië, Galatië, Paphlagonië aan zyne

gehoorzaamheid onderwierp, en tot Chalcedon toe voortrukkende, alles met zyne geweldenary en knevelaryen vervulde. Ja, door deezen voorſpoed trots en opgeblazen, beraamde hy zelys reeds, niet Phocas alleen, maar ook den Romeinen of liever den Christenen, of, 't geen van Chosroës den eerſten eertyds een verfoeilyk zeggen geweest was, den God der Christenen den oorlog aan te doen, en heeft zelfs onder de regering van Heraclius by de overmeesterde Wingewesten Syrie en Paleſtina gevoegd. Welk een hart dees voornaamlyk den Christenen hebbe toegedraagen, heeft hy overvloedig doen zien, toen hy, by 't veroveren van Jeruſalem, het heilig kruis, te dier plaatſe onſchendbaar bewaard, te gelyk met eenen Zacharias, Patriarch dier Stad, gevangen naar Perſie wegvoerde, en eene byna ontelbaare meenigte der belyderen van Jeſus naam de wreedſte dooden heeft doen ſterven, en ze van hunne kerken, door die ten gronde toe te ſlechten, beroofd. Wat zeg ik? daar hy in Jeruſalem zelve den Mithras of de zon, als de algemeene godheid der Perſiaanen, heeft leeren aanbidden, en geene andere voorwaarden van vrede, hem door Heraclius aangeboden, zich heeft laaten welgevallen, ten zy ook hy en de gantſche Christenheid, met verlochening en afzweering van hunnen gekruisten Christus, zo als hy ſprak, den eerdienst der zonne aannaamen en omhelsden. Siroës, Adëſer, Barazas, Borane, Isdegerdes, die zyne opvolgers in het ryk geweest zyn, hebben wel den Christenen hunne woede minder kunnen doen gevoelen; maar des niettegenſtaan-

ſtaande hebben zy hunnen haat tegen het Christendom weinig of niet vermindert.

Dan, droegen deezen en geenen het Christendom een vyandlyk harte toe; ook betoonden de Keizers zich omtrent de Christenen geenſints, gelyk zy behoorden te doen, en ook konden gedaan hebben, te weten, als Voester- en Beſchermheeren van het Christendom; ſchoon zy daartoe ten ſterkſte verplicht waren, naardien de Romeinſche heerſchappy, door veelvuldige beroeringen en verdeeldheden geſchokt en van een gereten, reeds zeer naby haaren ondergang was, en het Griekſche Ryk, in gelykheid aan het Romeinſche, insgelyks van trap tot trap afnam. Phocas, de ſnoodſte dwingeland, die immer den grond betradt, door het bloed van Mauritius, nadat hy dien vroomen Keizer den moord zyner vyf kinderen openlyk hadt doen aanſchouwen, en dus twee dooden hadt doen ſterven, ten Keizerlyken zetel geſtegen, in plaats van zich toe te leggen op de bevordering van de belangen van het Christendom, vierde den ruimen teugel aan zyne ſlemperyen, wellustigheden en wreede geaartheid. Heraclius, die hem in 't Ryk opvolgde, hoewel die ook van alle eeuveldaaden geenſints vry was, bezoedelende onder anderen den naam van Christen, op eene ſchandelyke wyze, door het aangaan van een bloedſchendig huwlyk met zyne nicht of zusters dochter, Martina, of, gelyk anderen willen, Epiphania geheten, heeft evenwel met meerdere zorgvuldigheid voor de zaak des Christendoms gewaakt, en zyn best gedaan om die te beveiligen; dan, met Chosroës, den

Perſiaanſchen Koning, in eenen geſtadigen oorlog ingewikkeld, heeft hy de onheilen des Christenvolks niet verkleint, maar zeer vergroot; inzonderheid nadat hy, door Phyrrus en Cyrus, Bisſchoppen van Conſtantinopel en Alexandrie, tot den aanhang der Monotheliten overgehaald, voor de rechtzinnigen verſchrikkelyker wierdt. Om nu niet te gewagen, hoe hy zich in geenen deele manlyk verzet hebbe tegen de aanwasſende macht der Saracenen; ja dat ook de wreedheid der Arabieren door de onvoorzichtigheid van zynen veldoverſten, gelyk PAULUS DIACONUS verhaalt, tot de Christenen overſloeg; welke hen eindelyk zeer lang met de daarbykomende verſchyning van Mohammed, den ſtichter van eenen nieuwen godsdienst, ontrust heeft. Conſtantinus de derde, en deszelfs broeder Heracleonas, hebben te vroeg aan de natuur den tol betaald, dan dat zy of wel of kwalyk omtrent de Christenheid hadden kunnen verdienen. Maar hoe deerlyk Conſtans de tweede, kleinzoon van Heraclius, door de uitlokſelen der Monotheliitiſche ketters in den ſtrik geraakt, de rechtzinnigen zyne woede heeft doen gevoelen, en in hoe verre hy de kerkvoogden der Monotheliten vryheid gegeeven hebbe om tegen andere Christbelyderen den teugel aan hunne ongebondenheid te vieren, getuigt het geſchiedverhaal van Martinus, Bisſchop van Rome, aan tong en hand verminkt, en naar Cherſoneſus gebannen; getuigt de geſchiedenis van zoo veele kerken in puinhoopen veranderd, van zoo veele outaaren omver gerukt, en van zoo veele heiligdommen hier en daar

uit-

uitgeplonderd; zo dat Conſtantinus Pogonatus in een brief aan de Westerſche kerken, met het volſte recht heeft kunnen ſchryven, dat geene barbaaren in eenen zoo eeuvelen moede de Christenen, als de Christenen de Christenen beſtreden hebben; en evenwel kon de ſtaat der Christenheid niet veel ſtiller en vreedzaamer zyn, zelfs niet onder deezen Conſtantinus, ſchoon gantsch zoo kwaad een Vorst niet zynde; want, zeide hy, in zyn hart zagtzinniger van aart, en zich beyverende om alle geſchillen by te leggen en uit den weg te ruimen, den Christgelovigen eenige kalmte toe, het vermetel bygeloof der Saracenen en Bulgaaren veriedelde zulks geheel en al. Wat behoeft men meer? het oploopend hartsgeſtel van Juſtinianus den tweeden, en de wrev'le gemoederen van Leontius en Abſimarus hebben telkens, uit hoofde des bygeloofs, de reeds verzwakte zaaken der Christenheid noch meerder verzwakt; zodat, of geduurende deezen tyd de toeſtand der Christenen, uit hoofde der meenigvuldige aanvallen van buitenlandſche Vorſten, beſchreiënswaardiger, dan van wegen eene te lafhartige verdediging hunner eigene overheden, ongelukkiger geweest zy, men ter naauwernood voor zeker bepaalen kan: dat dezelve om beide die redenen te zwak en te min in ſtaat geweest is, om zaaken van den godsdienst met ernst naateſpeuren en wel interichten, is echter allerzekerst.

§ 4.

B. Ten tweeden; indien wy onze gedachten laaten gaan over de Christenen van deeze eeuw, in de on-

derlinge betrekking met hunne landsgenooten, en wel ten aanzien van het hartstochtlyke, waarmede deezen omtrent geenen zyn bezield geweest, waar zullen dan ten laatsten de elendige onlusten des Christendoms van deezen tyd een einde neemen? Immers, dat de Persiaanen den verouderden geest van het vervolgen der Christenen, dien zy reeds in de vyfde eeuwe, onder Isdegerdes den eersten, hadden ingezogen, noch niet hadden afgelegd; ja, wat meer is, dat zy van den naam van Christus nu noch onverzetlyker vyanden waren, kan men ook ten overvloede afleiden en opmaaken, uit het geen wy zoo even hebben meegedeeld aangaande de uitersten, die Chosroës tegen de Christenen gesmeed heeft: dan dit zelfde ontvouwt ons noch uitgebreider de moorddaadige geschiedenis van den van Persiaan tot Christen-monnik verheven martelaar Anastasius, welk verhaal aan de hand geeft Antonius Pagi *ad ann.* 621 *n.* 7. en Sigebertus in zyn kronyk, waarin men de klaarblyklykste bewyzen van de kwaadgezinde gevoelens der Persiaanen omtrent het Christendom middagklaar zien kan.

De Arabieren bovendien en de Saracenen hebben niets onbeproeft gelaaten, waar door zy maar dagten den vrede en gerusten staat der Christenen te kunnen beroeren en van één te ryten (*a*): dat leert ons het ze-

(*a*) Wat voornaamlyk de oorzaak geweest zy, dat de Arabieren tegen den Keizer Heraclius en tegen de Christenen een wrok hebben opgevat, zal mogelyk niet onaangenaam zyn uit een oud, eenvouwig, Hungarisch tydschrift van Stephanus Sterbley, *Chronica Mundi* getyteld, mede te deelen; daar hy in zyne moedertaal zich dus uitlaat: "In het twaalfde jaar, dat Heraclius op den „ troon zat, was in Arabie, uit het geslagt der Hagarenen, een jongeling, met „ naa-

zevenjarig beleg van Caesarea in Palestina, waar van Paulus Diaconus gewaagt, en naderhand de gruwlyke slagting van zevenduizend Christenen; dat leert ons die yslyke moord, onder de Christenen aangerigt door de allerontmenschte Arabieren, toen gansch Armenie, ten tyde van Justinianus den tweeden, (als 't ware, door eene zee van bloed overstroomd wierdt; dat leert ons het inrukken van den Saraceenschen Koning Walid of Ulid in Damascus; het verwoesten van de kerken der Christenen, en dat zielgrievend bevel om de gewyde schriften niet met Grieksche, maar voortaan met Arabische letteren te schryven, het geen Paulus Diaconus insgelyks ter gedagtenis geboekstaafd heeft. Gewis, der Saracenen wreedheid en tyranny tegen de Christen-

„ naame Mohammed, opgestaan; in den dienst van eenen zeer gegoeden koopman zynde, trouwde hy naa den dood van deezen met deszelfs Weduwe, die zich daartoe hadt laaten overhaalen door den zonderlingen geest, die in hem stak; door welk huwlyk zyn gezag en aanzien merklyk vermeerderden. inmiddels was er op dat zelfde tydstip een oorlog tusschen Heraclius en den Koning der Persen ontstaan; in welken de Arabische of Sabesche Hagarenen onder Heraclius streden; dan de oorlog ten einde gebragt zynde, als de Keizer de hulp der Hagarenen niet langer behoefde, stelde hy hen op vrye voeten; deze zeer gebelgd, dat zy op zulk eene wyze uit den dienst van Heraclius ontslaagen waren, begonnen door steelen en rooven des levens onderhoud te zoeken: ja zelfs op Heraclius gebeten, als zy van deszelfs onderdaanen vinden konden, schuddeden zy dezelven naakt en bloot uit: 's Keizers onderdaanen, zulks ontdekt hebbende, besloten onder elkander eenpaarig de Saracenen met geweld aan te vallen. Edoch dit voorneemen niet geheim gebleven zynde, vonden de Hagarenen van hunne zyde goed, om met malkanderen te raadplegen over het verkiezen van een nieuw opperhoofd; en, daar zy Mohammeds rykdom en schranderheid grondig hadden leeren kennen, aarselden zy geen een ogenblik om hem tot hunnen bevelhebber aanteStellen: en dit was wederom iets, dat niet weinig toebragt ter vermeerdering van Mohammeds gezach en aanzien; maar, wyl Mohammed van eenen zeer onrustigen, trotschen en heerschzuchtigen aart was, en steeds naar hooger haakte, begon hy zich voor eenen Profeet uit te geeven. De Arabieren, een dom en ligtgelovig volk, hier door ingenomen en betooverd, schreven het hoogste aan hem toe, en hielden dienvolgens Mohammed voor hun Opperhoofd, Profeet en Leeraar niet alleen, maar zelfs voor een Godlyk Persoon.

tenheid vermelden eenpaarig, niet op enkele, maar op zeer veele plaatſen, Zonaras, Paulus Diaconus en anderen.

Dat eindelyk de Jooden den haat, van hunne voorvaderen geërfd, en tegen de Christgelovigen opgevat, ook in deezen tyd doldriftig hebben ten toon geſteld; leeren ons zeer veele voorbeelden (*a*). Dit één voorbeeld kan voor allen dienen, het welk de Schryver der *hiſtor. miscell.* aanhaalt, te weten, dat het Joodſche volk, toen Chosroës Paleſtina innam en Jeruſalem bemagtigde, den Koning met het blymoedigst gejuich hebbe ingehaald; dat zy hem de geſtrengſte middelen aan de hand gegeven hebbe, om de Christenen om het leeven te brengen, ja zelvs, dat dat zelvde volk tot

(*a*) Immers, daar het Joodſche volk door de wreede handelwyze der Christenen zelven tegen hen zoo zeer getergd wierden, wat wonder? byaldien het by alle voorkomende gelegenheden zich wederkeerig tegen de Christenen wreed gedraagen hebbe! Wie is er, die het zoo ſnood en wreed bedryf der Christenen, ten tyde van Keizer Heraclius, niet verfoeijen moet? Deeze aan de voorzegkunde uit de ſterren zeer ſterk overgegeven zynde, verbeeldde men zich, dat hy daaruit ontdekt hadt, dat hem het ryk zou afgenomen worden door eene beſnede Natie: Hy onder die benaaming de Jooden verſtaande, belastte hen allen te noodzaaken om den doop te ontfangen, of, zoo zy er onwillig toe waren, om hals te brengen, welke haatlyke wyze van bekeering ook Dagobert in Gallie en de Koning der Viſi-Gotthen naavolgden en in 't werk ſtelden; gelyk men vinden kan in *Iſidori Chronicon*. Dan by verloop van weinig tyds door veelvuldige en aanzienlyke geſchenken, hem door de Jooden van Jeruſalem aangebragt, overgehaald en vermurwd, beloofde hy hun eindelyk eenen volkomenen vrede en veiligheid, bevestigende zelvs deeze zyne belofte met eenen eed. De Christenen dien omkeer van zaaken met nydige oogen aanziende, draalden ondertusſchen geenzints den Keizer te dringen om zyne belofte te herroepen, hem diets maakende, dat hy weinig of niets aan deezen eed gehouden was, en dat zy van hunnentwege vaardig en bereid zouden zyn, om God ieder jaar eenmaal, ter verzoening van deezen misſlag, met gebeden en met vasten aantelopen, mits hy zyne gegeven trouw breeken wilde. Zich door zulk eene taal hebbende laaten omzetten, grilt en yst het hart op het hooren verhaalen, met welke eene wreedheid Heraclius ten laatſten tegens het Joodendom gewoed hebbe: Men leeze zulks by EUTYCHIUS PATRICIDES *annal. A. II. pag.* 245. by ELMACIN en anderen.

tot het verwoesten der Christelyke kerken, heiligdommen, outaren, en tot het yslyk folteren van de lighamen der Christen-belyderen een werktuig in zyne hand zou geweest zyn; laatstelyk, om kort te gaan, dat dat zelfde Joodendom, ten einde het geen schyn zou kunnen hebben, dat iet aan de ontmenschte verwoedheid door hun ware agter wege gelaaten, by de negentig duizend Christenen, door Chosroës vrygekocht, naar het verhaal van Theophanes, zou hebben om hals gebracht. Meer andere kenmerken van wreedheid, tegen de Christenen gepleegd, brengt HOTTINGER by uit Elmacin en Zonaras, in zyne *hist. eccl. sec. VII. sect. IV.*. Spanheim uit Batricides en vervolgens.

§ 5.

C. Ten derden, kan men ook een denkbeeld krygen van den uitwendigen staat des Christendoms deezer eeuwe, uit den aart des volks zelven, en uit hunne onderscheidene wyze van denken over de godlyke waarheden. Want gelukkig kunnen zich dan de Christenen rekenen, wanneer hun op dit waereldrond zulk een standplaats, en zulke medeburgeren ten deel vallen, met welker inborst en manier van denken over zaaken van godsdienst, ten minste in sommige leerstukken, zy overeenstemmen; ongelukkig daartegen, wanneer zy genoodzaakt zyn landstreeken te bewoonen, welker overige bewooners, zoo wel in de hun van natuure aangeborene zeden, als in eene tegenstrydige denkwyze over godsdienstige leersteltselen, hemelsbreed, gelyk men zegt, van elkander verschillen. Wat

mogen die zelvde Christenen dan, gelyk het in 't waereldsche zich gemeenlyk toedraagt, anders voor zich verwachten, dan haat, nyt, laster, bespottingen, schaade op schaade en andere versmaadheden en verongelykingen meer! Althans in dit laatste geval verkeerden de beklagenswaardige Christenen deezer eeuwe in het Oosten, vermits de heftiger aart der Persiaanen, der Saracenen, der Arabieren en van het geheele Oosten, hen zo verre van de Christenen onderscheidde, als de zagtmoedige leer van Christus met mogelykheid kan begrepen worden van derzelver wanschikkelyken eerdienst af te zyn. De Persiaanen, Saracenen en Arabieren daarenboven, om nu van Jooden en anderen niet te spreken, aan den afgodendienst hunner voorvaderen allersterkst verslaafd, dienden met eenen zoo driftigen yver, als waarvan men schier nimmer hoorde, deels hunnen Mithras, de zon, of het heilig vuur, deels de maan of Alilat, deels de overige sterren, gelyk ook geboomte, slangen enz.; volgens HYDE *de zel. Pers.* SELDENUS *de Diis Syris.* HOTTING. *hist. or.* Eindelyk schreven zy aan de ongerymdheden hunner zoogenaamde Sophi, Magi en die de konst van voorzegginge voorgaven te bezitten, zoo veel toe, als waren zy Goden in eene menschelyke gedaante. De Christenen integendeel bespotteden en veroordeelden dit alles in den hoogsten graad; want wat mededeel heeft de gerechtigheid met de ongerechtigheid? wat gemeenschap heeft het licht met de duisternis? wat t' samenstemming heeft Christus met Belial? of wat deel heeft de gelovige met den ongelovigen? wat t' samen-

menvoeging heeft de tempel Gods met de afgoden? 2 Cor. VI. vs. 14—16. Waaruit nauwlyks iets anders konde voortvloejen, dan dat deeze Magi, Sophi en geestlyken, bedugt zynde, dat, hunne bedriegeryen door middel van deeze Christgelovigen meer en meer ontdekt en aan het licht gebracht zynde, de gemoederen der ingezetenen ten eenenmaal van hun zouden verwyderen, en zy zelven noch genoodzaakt worden om tegen de verontwaardiging van 't volk te ſtryden, ja zelfs met honger en gebrek elendiglyk te worſtelen dag aan dag moorddaadige raadſlagen tegen het Christendom brouwden en aan de hand gaven; en dat wel ten eerſten, aan hunne Philoſophen, onder een ſchoonſchynend voorwendſel, dat hunne wysheid, by deeze Christenen in de hoogſte verachting was. 2. Aan hunne ſtaatkundige regeerderen, onder voorgeeven van eene gegronde vrees voor partyſchappen, weerſpannigheden en oproeren, die hun zeer zeker over het hoofd hingen van wegen de onvertzaagde ſtandvastigheid der Christenen, waarmede zy zelfs midden onder de felſte pynigingen hunne aangenomene leere aankleefden; laatstlyk droegen zy die moordbeſluiten voor aan het gemeene volk, onder eene vervloeking der nieuwe opgeworpene leere, en onder voorwendſel van een godsdienst te zyn, waarin men het alleroudſte leerſteltſel met voeten tradt. Wat gedaante kon derhalven de toeſtand des Christendoms hebben in deeze eeuwe, midden onder een aantal menſchen, die met zulk eenen tegenſtrydigen aart, met zulk eene verſchillende manier om over zaaken van godsdienſtige

beginſelen te willen redenkavelen bezield waren? Het valt gantsch niet moeilyk hieruit een bondig beſluit op te maaken.

§ 6.

D. De vierde bron, welken wy noch moeten onderzoeken, om den uitwendigen ſtaat des Christendoms in de reeds gemelde eeuwe te leeren kennen, oordeelen wy gelegen te zyn in eene meerdere of mindere uitbreiding van de grenspaalen der Christelyke maatſchappy, en in eene meerdere of mindere uitgeſtrektheid van vermogen, het welk de Christenen deezer eeuwe hadden. Men kan toch bezwaarlyk ontkennen, dat de naam van Christenen, zelvs in deeze eeuw, zich in het Oosten wyd en zyd hadt uitgebreid, ſchoon deezen die vorderingen in hunne godsdienſtige belangen niet gezien hebben, welken de Christenen in het Weſten hebben mogen ondervinden. In welke Ryken, Wingewesten en Steden in het Oosten, in deeze eeuw, Christenkerken gevonden wierden, hebben omſtandiglyk ontvouwd de *Centuriatores Magdeburgenſes cent. VII. cap.* 2. Op welk eene wyze de yver der Neſtoriaanen den Christlyken Godsdienst tot zeer veele deelen van Aſie hebbe overgebracht; hoe dezelfde godsdienst, onder den Patriarch Jeſujab, byna zelvs tot het Keizerryk van China voortgeplant zy, leeren wy, behalven uit andere gedenkſtukken, uit dat voortreffelyk gedenkſtuk, dat by de Chinezen bewaard wordt, en aan welks gezach, men tot noch toe niet volledig heeft kunnen aanwyzen, wat 'er aan ontbreke. Dat gewis by de Arabieren voor den tyd

van

van Mohammed anderen wel het Mosaïsch geloof beleden hebben, doch dat anderen onder de baniere van den Heere Christus dienden, beschryft nadruklyk ABRAHAM ECHELLENSIS *in hist. Arab.* Dat Egypten, Armenie, Mesopotamie en het gantsche Ryk van Abisfinie met Christgelovigen zyn opgepropt geweest in deeze eeuwe, leeren ons zelfs de Oostersche Schryvers ten allerduidelykste. Om nu geene meerdere byzonderheden aangaande de Homeritische Christenen 'er by te voegen (*a*). En onder deeze benaaming was noch wel de staat des Christendoms deezer eeuwe gelukkig; maar vestigen wy onzen aandacht op de natuur en hoedanigheid van voortplanting, wy moeten noodwendig bekennen, dat de staat des Christendoms elen-

(*a*) De zeer geleerde J. E. HINLÖPEN *in diss. de eo, quod Arabes ab Aramaeis acceperunt*, is van oordeel, dat wel de Joodsche godsdienst tot Arabie is doorgedrongen, onder de regeering der Machabeen; en CHRIST. GUIL. FR. WALCHIUS *in hist. rerum in Homeritide sec. VI*, vergeleken met J. DAV. MICHAELIS *in bibl. orient. t. VII. c. IX*, merkt op, dat dezelve reeds in de tweede eeuwe, na Christus geboorte, tot eene aanzienlyke hoogte gestegen was; doch, wanneer de Christelyke godsdienst onder de Arabieren het allereerst zy voortgeplant geweest, kan men zoo zeker en gemaklyk niet bepaalen; evenwel kan men niet twyfelen, of hy is al vroeg derwaards overgevoerd. Immers, zoo men door de Oostersche volken, tot welken EUSEBIUS *hist. Eccl. l. V. c. X.* opgeeft, dat Pantenus, de opperste Godgeleerde der Alexandrynsche Schoole, gezonden werd om het Euangelie te prediken, volgens de schrandere aanmerking van PAUL. ERN. JABLONSKI in zyne *hist. Eccl. sec. II. in notis*, te verstaan hebbe de inwooneren van Arabie, die ook onder den naam van Indiaanen en Homeriten by de Grieken bekend staan, zal het zeker zyn, dat ook in Arabie, reeds in de tweede eeuwe, het licht des Euangeliums eenigermaate ware opgegaan. Ja, zoo de Indiaanen, aan welken Eusebius getuigt, dat Bartholomeus, de Apostel, reeds te vooren den Christelyken godsdienst verkondigd heeft, of die meer inlandsche Indiaanen of Homeriten, gelyk PHILOSTORGIUS in zyne *hist. Eccl.* beweert, dezelfden zyn als de inwooners van het gelukkig Arabie, dan zal dit een doorslaand bewys opleveren, dat zelfs in de eerste eeuw de Christelyke godsdienst reeds in Arabie is bekend geweest. *Conf.* VEISSIER LA CROCHE *diss. hist. p.* 12. POCOCK *speciem. hist. arat. p.* 136. HOTTING. *hist. or. l. II. c. II.*

elendig en ook in dit opzigt driewerf ongelukkig geweest is, naardien de gezanten en voortplanters deezer leer niet gelyk waren aan de oorspronglyke leeraaren, welke de hemelsche waarheid zuiverer verkondigden; maar ten deele Nestoriaanen, ten deele Eutychiaanen, ten deele eindelyk lyfeigenen van Roomsche Pausen, ongeletterde monniken, veele van welken vooral van de laatsten, als van den wenk hunner Heeren afhanglyk, niets meer bedoelden, nergens sterker op uit waren, dan om het Pauslyk gezach ten toppunt van geluk en eer te verheffen, en werktuigen te zyn ter voortzetting van het bygeloof; zich vleiende met eene zeer gewisse hoop en verwachting van eindelyk de staatelykste eerampten, te weten, Bisdommen en glansryke Aartsbisdommen te zullen erlangen; terwyl anderen, reeds vroeg allerleie ondeugende beginselen in hunnen boezem koesterende, gelyk Leontius Byzantinus, of, volgens 't gevoelen van anderen, Cyprius ontdekt heeft in zyne boeken tegen de Nestoriaanen, niet slechts met de Ariaanen, maar zelvs ook met de Mohammedaanen heulden, en allersnoodste pluimstrykeryen bezigden, ja te gelyk met de Christen-leere zelvs den haat van de vyandige tegenparty over de hunnen brachten. En dus verspreidden deeze allen, onder het masker van den Christelyken naam, enkel en alleen hunne eigene dwaal- en drogleeringen: waaruit men niet verkeerdlyk kan afneemen, hoe weinig ter goeder trouw, en met hoe weinig vooruitzigt op voordeelige gevolgen men deeze Christlyke maatschappy hebbe uitgebreid, en, aan

den

den anderen kant, hoedaanig de uitwendige ſtaat des Christendoms deezer eeuwe geweest zy.

§ 7.

Indien wy dan al het gezegde byeentrekken en de hoofdſomme opmaaken, zal het ten allerklaarſte blyken, dat de uitwendige ſtaat der Christenkerke in het Oosten ter deezer tyd, ten aanzien der uitlandſche Mogendheden, gedrukt lag, en zugtede onder het prangend juk van vervolging; ten aanzien zyner eigene Overheden of Christen-vorſten, verwaarloosd en zeer na aan zynen ondergang; ten aanzien der landsgenooten, gehaat en geduurig ontrust wordende; ten aanzien van die gantsch andere gevoelens kweekten, verdacht en voor openbaaren hoon blootgeſteld; ten aanzien insgelyks der voortplanting, ſlordig en verre van onvervalscht, en gevolglyk in alle opzigten ongelukkig en overerbarmelyk.

§ 8.

n Dan, na deezen loop kortlyk, wyl toch de langwyligheid ons niet geoorloofd is, en ook verveelt, reeds te hebben afgelegt, mogen wy ten tweeden overgaan ter beſchouwinge van den tegenwoordigen ſtaat der Christenkerke deezer eeuwe in het Oosten, en denzelven insgelyks in het kort afſchetzen; met alleenlyk het hoofdzaaklykſte aanteroeren naardemaal het geen ons dunkt hier ordenshalve en tot eenen grondſlag te moeten bybrengen, reeds vooronderſteld mag worden genoegzaam betoogd en uit andere Schryvers kenlyk te zyn, en dienvolgens, zoo wy

a Voor

α Voor eerst letten op het zedelyk charakter der Christen-kerkvoogden deezer plaatſe en van deezen tyd, zal ons het gelaat der kerke geheel en al treurig en bevlekt voordoen; immers indien wy de zeden der geenen, die in het kerklyke den hoogſten rang bekleedden, met aandacht gadeſlaan, voornaamlyk ſints den tyd der Chalcedoniſche kerkvergadering, in de vyfde eeuwe gehouden, zal men ontdekken, dat zy meer bezorgd waren om hun eigen aanzien en gezag te beſchermen en grooter te maaken, dan vóór het wezenlyk belang der kerke, en dat zy zich met den Roomſchen Stoel in onophoudenlyke twistgedingen en oneenigheden inwikkelden. Eigenlyk was het hun te doen om de uitbreiding van hun geestlyk rechtsgebied, en men gaf het juist den glimp van godsdienſtige pogingen. De Biſſchop van Rome inzonderheid, uit een overmaat van macht, zich den tytel van Oecumenicus, dat is, algemeen Biſſchop, toegeëigend hebbende, wilde den Biſſchop van Conſtantinopel onder zich doen bukken; de Conſtantinopolitaaner daartegen weigerde hem dat recht volſtrektlyk, en hield ſtaande eenen gelyken rang met hem te hebben: ja de Oosterlingen zelfs verſchilden in veele ſtukken hemelsbreed van malkanderen: hiervan kwam het, toen Cyrus eerst Patriarch, en naderhand Biſſchop van Alexandrie, in 't jaar 633, volgens de eigene woorden van den Engelſchen Godgeleerden Cave, zyne belydenis van de leere van maar éénen wil in Christus met een Synodaal beſluit geſtaafd hadt, en Sophronius, Patriarch van Jeruſalem, op de kerkver-

ga-

gadering te Alexandrie tegenwoordig zynde, Cyrus van eene dwaalleer openlyk beſchuldigde, en alle gemeenſchap met hem volſtrektlyk affneedt; dat Sergius, Patriarch van Conſtantinopel, in eenen breedvoerigen en wel-uitgewerkten brief van den waaren ſtaat des geſchils verſlag gaf aan Paus Honorius, die in zyn antwoord de handelwyze van Cyrus goedkeurde. v. c. Dit is kortlyk eene ten klaarſte bewezene zaak. Maar wie durvt zich de bekwaamheid toeëigenen om de deugden of ondeugden der geestlykheid van den tweeden rang in deeze eeuwe met juister penſeel aftemaalen, dan, die doorſchrandere konstnaar in dit werk, de roemruchtige Abt MOSHEIM deedt, in zyne uitgebreide kerkelyke geſchiedenis, daar hy in de latynſche uitgave pag. 237 zegt: "Niet een Schryver van „ eenig aanzien en van deezen tyd is 'er, of hy toont „ ten klaarſte aan, dat de geestlyken van laageren „ rang, ja allen, wien het beſtuur en den dienst der „ kerke was toebetrouwd, zoo wel de Monniken, in „ kloosters gekerkerd, als de rest, meenigvuldige „ godloosheden pleegden. Overal zag men eene geest„ lyke eerbejaging, hebzucht, godvruchtige bedriege„ ryen, ondraaglyken hoogmoed, volksverſmaading, „ benevens andere nog ſchriklyker ondeugden heer„ ſchen, en dat wel op plaatſen, der heiligheid en „ godvrucht toegewyd:"

Maar *b* ten anderen, neemen wy de geleerdheid, de beoefening der weetenſchappen in aanmerking; hoe by uitſtekendheid gebreklyk die geestlyken daarin waren, leeren wy uit het voorbeeld en den eigen mond

van Gregorius den grooten, die zelv in een brief aan Eusebius bekent, in de Griekſche letterkunde onbedreven te zyn, ingevolge den regel door Iſidorus (van Seville) voorgeſchreven, die den Monniken het leezen der boeken, van Heidenen en Ketters afkomſtig, verboodt; ook leeren wy zulks uit de zeer weinige gedenkſtukken, die tot ons gekomen en noch voorhanden zyn, wordende gevonden in de ſchriften van Leontius van Byzantium, den Scholaſtiek, van welken uittrekſels gemaakt heeft JOSIAS SIMLERUS *in Select. cap. hiſt. eccl. ſec, VII. cap. de ſcript. graecis.*, vervolgens in die van Joannes Philoponus, een Wysgeer en Godgeleerden, van Theophylactus Simocatta, een geſchiedſchryver, van Sophonius, Biſſchop van Jeruſalem, een ſchryver tegen de ketters, en wel tegen de Monotheliten, van Andreas, Domheer van Creta, van Maximus, een Monnik in Conſtantinopel, van Heſychius, of liever Iſychius, een Ouderling of Biſſchop, die met veel roems aan de verklaaring der heilige bladeren gearbeidt heeft, en ſchryver is van de kronyk van Alexandrie, en eindelyk in de ſchriften van noch weinige anderen. In wat licht deeze ſchryvers voorkomen, en in hoe verre zy den luiſter der letteren hebben bevorderd en uitgebreid, onderrecht ons het doorkundig tweemanſchap Cave en du Pin. Hoewel ook ſommigen dier ſchryveren door anderen tot vroegere of laatere eeuwen verſchoven worden. Met één woord, de waare geleerden, zoo in 't Oosten, als in 't Westen, zyn in dit tydperk ongemeen weinig in getal geweest; alle geleerdheid wierd verwaarloosd en

ver-

vertrapt, en dat wel om verscheidene dringende oorzaaken; deels, om dat door een dikwerf herhaald gedruisch der wapenen, en door eene hier en elders over en weerslaande oorlogswoede, de wetten niet alleen, maar ook de wetenschappen tot een diep stilzwygen verwezen wierden; deels, om dat het voornaamste onderwys in taalkunde en geleerdheid den Monniken was opgedraagen (*a*), van wien men reeds in

(*a*) Waardig zyn ook naar myn oordeel de woorden van JOSIAS SIMLERUS *in Select. capit. Hist. Eccl. Sec. VII. c.* 5. "Betreffende den staat der geleerdheid, „ (zegt de Man), gedaurende deeze eeuw, dagt het ons goed eenige trekken „ by den aanvang van dit hoofddeel byeen te verzamelen; want, naar maate „ men den aart der geleerdheid naauwkeuriger kent, worden ook gelykerhand „ de Schryvers opgehelderd, zo omtrend derzelver gesteldheid, als omtrend „ het geen zy behandelen. Voor en boven alles durven wy hier staande hou„ den, dat de vermeerdering van het getal der Monniken een pest geweest is „ voor de geleerdheid, die zeker in de voorgaande zesde eeuwe nog bloeide. „ Volgden de Monniken de onderrichtingen en het voorbeeld van Cassiodorus „ op, zy konden van alle geleerdheid en eene edele beschaving van den geest „ zo verre niet afwyken; vermits hy zelf in een boek, getyteld, *de Institutione divinarum Litterarum*, ten gebruike en tot nut der Monniken geschreven, „ hen vriendelyk en ernstig vermaand zich in de ongewyde letteren te oefenen, „ waardoor het menschlyk verstand ter betere bevatting der gewyde schriften „ komen kan. In cap. 28 pryst hy den schriftuur-uitleggeren onder de Monnik„ orde het verbeteren en hervormen der gewyde boeken, of liever van derzel„ ver afschriften aan, en deeze letterbezigheid geeft hy boven alle lichaamlyke „ oefening den voorrang. In cap. 30 legt hy den traagen en dommen, dien men „ nog in Godlyke nog in Menschlyke weetenschappen eenige onderrichting „ geeven kon, handen-arbeid op. Maar tegen het begin deezer eeuwe berispte „ zelfs die groote beschermheer en voorstander der Monniken, Gregorius in „ zyne brieven *ep.* 48. *l. IX.* den Bisschop van Vienne, Desiderius, dat hy, als „ geestlyke, anderen de spraakkunst leerde, en dat dus door eenen mond de „ God der Heidenen, Jupiter, geroemd, en de lof van Jesus Christus verbreidt „ wierdt. Dan wy weeten, dat elders de Bisschoppelyke schoolen niet gantsch „ en al vervallen en buiten aanzien waren. Deeze schynt hy nochtans geheel „ vernietigd te willen hebben, ten einde voor de zotte Monniken-diensten des „ te gemaklyker plaats te maaken. Ja die zelfde Gregorius getuigt van zich „ zelven in de Griekschə letteren geheel en al onbedreeven te zyn, *in Epist. ad Eusebium Thessalon. ep. l. IX. ep.* 69. BARON. *ad a* 601. *n.* 19. daar hy zegt, „ wy kennen nog Grieksch, nog hebben immer eenig werk in de Grieksche „ taal geschreven: en een weinig laager: Indien wy uit den staat der Monniken „ wil-

in dien tyd niets uitſtekends verwachten kon; ten derden, om dat zy, die gantsch niet van vernuft, van yver voor en liefde tot de weetenſchappen zouden ontbloot geweest zyn, evenwel van de vereischte hulpmiddelen en aanmoedigingen, om zich daarin te bevlytigen, verſteken waren; als hebbende Juſtinianus de tweede, naar het verhaal van Procopius, den leeraaren in de letteren en andere takken van geleerdheid de behoorlyke jaarwedde ontzegd; 't geen niet zelden oorzaak was, dat zy, ten aanzien van hun tydlyk beſtaan, meenige maalen met behoefte en gebrek moesten worſtelen; zo dat men, gelyk Gregorius, de tweede, zyn gezantſchap naar de zesde algemeene kerkvergadering afvaardigende, zich tegen den Keizer uitlaat, by menſchen onder de Heidenen levende, en met hunnen handen-arbeid hun best doende om het dagelyks kostje te winnen, naauwlyks eenige ſchriftuurkennis aantreffen en vinden kon. Voeg hier eindelyk by, voor zo verre de Christen-Arabieren betreft, dat de geleerdheid der Arabieren voor Mohammeds leeftyd, meerendeels, naar het verhaal van Abulfarage, beſtaan hebbe in hunne taal wel te leeren kennen, en zuiver uitteſpreeken naar den eigen aart des

„ willen oordeelen van de Christenen in het algemeen, dan moet men zeggen, „ dat onder hen de geleerdheid naauwlyks tot eenen middelbaaren trap is opgeklommen, als gedrukt leggende onder den last, zo van verſtandelooze geſchillen, als van nietsbeduidende en moeilyke vraagen aangaande godsdienſtige „ leerſtukken. By de Grieken hadden onder de Monniken, die groote voorſtanders van veele geſchilſtukken, de ſtellingen van Ariſtoteles bykans het „ grootſte aanzien, en dus door het geheele gemelde hoofdſtuk." Men vergelyke hier mede L. Offerhaus *in Hiſt. univ. L. VII. c. XI.* § 6. *et c. XIII.* § 5. J. A. Turretinus *in Hiſt. Eccl. Sec. VII.* Spanhemius, Venema, en allermeest Matthias Flacius Illyricus *in Catalogo teſtium Veritatis L. VII. p. m.* 643.

des tongvals; in het ſamenſtellen van zangſtukken, en in het in acht neemen eener nette aanéénſchakeling in hunne redenvoeringen; gepaard met de ſterrekunde; voor zo verre zy die wetenſchap omtrent den op- en ondergang der ſterren door de uiterſte oplettendheid en eene beſtendige waarneeming, (om dat hunne levenswys tot de kennis dier zaaken hun alzints aanleiding gaf en dezelve noodzakelyk maakte) zyn magtig geworden, doch niet op eenen leertrant, geſchikt om hen tot eene gegronde kennis der ſterrekunde te brengen. Maar wat de kennis der wysbegeerte aangaat, genoegzaam niets van die natuur hadt God in hun gelegd, nog hen bekwaame voorwerpen doen zyn om deeze wetenſchap met vrugt aan te kweeken; welk alles breedvoeriger aangewezen en geſtaafd wordt door het geen Eduard Pocock wegens de beklaaglykſte verwoesting der bloeijendſte bibliotheek van Alexandrie, het eenigst ſchat-trezoor, zo niet der geheele waereld, ten minſten van geheel Oosten, mededeelt in zyne aantekeningen op de laatst-aangehaalde plaats van Abulfarage: "dat naamlyk Joannes Philoponus, „ toen dees zich by Amrou, een groot krygsoverſte „ der Arabiſche legerbende, die Alexandrie vermeesterd hadt, om zyne uitſtekende geleerdheid, waardoor hy was beroemd geworden, in groot aanzien „ gebragt hadt, aan hem verzogt zou hebben, hem „ den toegang te willen verleenen tot de boeken der „ Wysgeeren, die in de Vorstlyke bibliotheeken ge- „ vonden wierden: Amrou wel genegen zynde hem „ daarin te believen, maar evenwel, zonder verkre-

„ gen verlof des Kalifs Omar, zich zulks niet dur-
„ vende onderwinden, kreeg, na den Kalif zelven
„ met een brief geraadpleegt te hebben, van hem dit
„ antwoord; dat gewis die boeken of met den Koran
„ overeenstemden, en men dus die niet nodig hadt,
„ nadien de Koran het gemis derzelven vergoedde,
„ of dat zy iet strydigs tegen denzelven in zich be-
„ helsden, en om die rede geheel en al moesten weg
„ gedaan worden; en uit kracht van dit vonnis zyn
„ zy, in deelen verdeeld, ten voordeele der badstoo-
„ ven, om die daar mede, op 's Keizers bevel, warm
„ te stoken, eerst na verloop van een half jaar tyds
„ door de vlam verteerd en vernietigd: en, waarover
„ men zich niet genoeg kan verwonderen, hier voegt
„ die zelfde Pocock by, als hebbende ligt uit de ge-
„ schiedenis der Saraceenen zulks geleerd, dat te
„ Alexandrie te dier tyd vier duizend badstooven ge-
„ weest zyn." Wat kan men uit dit alles klaarer op-
maaken, dan dat de geleerdheid in het Oosten, byzonder in dit tydsgewrigt, in het duister lag en verguisd wierdt; dat de zeden ten ergsten verbasterd, en dat de leeraars, van die beiden anderfints hun sieraad ontleenende, allerdunst gezaaid waren; en gevolglyk dat de inwendige staat der Christenkerk, by gebrek aan bekwaame en doorkundige geleerden, deernisswaardig was en schandelyk. Hier verdient ook onze opmerking 't geen de voortreflyke Abt du Creux aangetekent heeft in zyne kerklyke geschiedenis deezer eeuwe.

§ 9.

§ 9.

β Ten tweeden, beschouwen wy nu den inwendigen staat der Christenkerke van deezen tyd, ten aanzien van den aart der Christelyke leere; hoe verbazend verre zy van haare eerste grondwaarheid en zuiverheid verwyderd, en hoe weinig zy gevestigd geweest zy op onwrikbaare gronden, blykt *voor eerst*, gelyk wy zo even ten duidelykste hebben aangewezen, uit het groot gebrek, en aan geleerdheid en aan geleerden; overmits die band van vereeniging tusschen eene zuivere Christelyke leere en eene bondige kundigheid zoodanig is, dat nimmer geene zonder deeze op goeden en vasten grond kan gevormd en aangekweekt worden, en dat deeze altoos geene uit zich zelfs tot een zeker gevolg heeft. *Ten tweeden:* uit die van dag tot dag meer in hevigheid toeneemende, en voor ziel en godsdienst allergevaarlykste ziekte, het bygeloof; en hoe sterk dit, van de vyfde eeuw voornaamlyk af, in het Oosten aangegroeit zy, staaven ons met hunne getuigschriften de Schryvers dier zelfde eeuw, Palladius in zyn geschiedverhaal, dat van Lausus den naam heeft verkregen van Historia Lausiaca, Simeon Stylites de oude, Simeon Stylites de jonge in de zesde eeuw, Johannes de Scholastiek, Johannes, bygenaamd Jejunator, en anderen. Maar in de thans voor handen zynde zevende eeuw getuigen zulks Anastasius de Persiaan, en, dien Photius aanhaalt, Eustratius, een Priester van Constantinopel; en, wat meer is, genoegzaame getuigen daarvan zyn zoo veele kruisfen, als er van hout, van goud, van zilver werden opge-

richt

richt en openlyk ten toon gesteld, om van het volk godsdienstig te worden aangebeden; zoo veele verdienstelykheden van menschen, tot de grootste verguizing der genoegdoening van den besten Jezus, ten top gevyzeld; de eerbewyzingen aan heiligen, aan martelaaren, aan beelden, aan het gewyd overschot der afstorvenen, by aanhoudenheid godsdienstig toegebracht; de ongehuwde staat, boven het wettig huwlyk verre den voorrang gegeeven niet alleen, maar zelfs met eene feller strengheid ogedrongen; eindelyk het verdichtzel van zuivering of het uitdryven van den boozen geest, met nieuwe en met telkens op nieuws uitgedachte vonden vercierd en opgesmukt.

Ten derden: Uit geschilstukken van te luttel aanbelang, of, gelyk ze Johannes Drusius geestig belacht, laffe en smaaklooze, daar meerendeels minder vrugts in stak, dan in eenen noot, die de kern mist; en waarmede nochtans groote vernuften hunne hersfenen afgesloofd hebben; als daar is dat gegispt onderzoek over het één- of driemaal indompelen in de doopvonte en over deszelfs leenspreukige betekenis; over den dag van het vieren van het Paaschfeest; over het scheeren en wat dies meer is.

Ten vierden: Uit eene sterke vermenging van allerlei slach van gezindheden, en van die tegenstrydige gevoelens koesterden, welke gantsch Oosten door op eene verregaande wyze in zwang ging, en waar door het niet wel anders weezen kon, of die vergiftiging leverde ook haare besmettende beginzelen zelvs aan de zuivere Christelyke leere over; want, uit de aan-

hangen in voorgaande eeuwen ontſtaan, hielden in het Oosten noch ſtand zeer veelen der Ariaanen, een groot aantal der Manicheen, onder eene nieuwe benaaming van Pauliciaanen, eene tallooze door geheel Oosten verſpreide meenigte van Neſtoriaanen, Eutychiaanen, van Acephali, van voorſtanders van Petrus, bygenaamd Fullo, van Armeniers, van Severiaanen, van Jacobiten, van Agnoëten (*a*), met de onlangs voortgeplante leere der Monotheliten. En hoe veele ſchadelyke invloeden alle deezen op de zuivere Christelyke leere gehadt kunnen hebben, moet een ieder die niet moedwillens blind, of van zyn verſtand beroofd is, duidelyk bemerken.

Ten vyfden: Eindelyk, om nu niet van meer andere byzonderheden te gewagen; hoedanig de aart der Christelyke leere geweest zy, is baarblyklyk uit een ſteeds vermeenigvuldigd mengelmoes van plegtigheden in den Christelyken godsdienst ingevoerd, waardoor de zinnen van het onbeſchaafd gemeen, zelfs van anderen, van het waare wezen van den godsdienst afgetrokken wierden, zoo dat zy zich zeldzaam aan de naarſpooring der eenvouwige waarheid, waaraan de eeuwige gelukſtaat verknogt is, met ernst konden overgeven; en dus moet hier van het noodwendig gevolg zyn, dat de zuivere Christelyke leer, geheel en al aan zich zelve overgelaaten, verſlegtte, en een uitvaagzel wierd van noodlooze kerkgebruiken.

Ja

(*a*) Hier van vindt men een breed en kundig verſlag in de geleerde verhandeling, *de Monophyſitis*, vooraangevoegd in de *Bibliotheca orientalis* van Jos. Sim. Assemannus, *Tom. II.*

Ja *ten zesden*, kan men er byvoegen, dat het mengzel der Aristotelische wysbegeerte voor een groot gedeelte tot een hinderpaal verstrekt heeft voor de verdere uitbreiding van de zuivere leere des euangeliums, naardien derzelver zedelyke en bovennatuurkundige begrippen, in plaats van die eerst op eene verschuldigde en billyke wyze te overwegen, en met de zetregelen van andere Philosophen te vergelyken, daadelyk gretig werden aangenomen ter uitbreiding van de kennis der godgeleerdheid, en dienvolgens de zuivere waarheden des Christelyken godsdienst bezwalkten.

§ 10.

3 Ten derden, doet zich de inwendige staat der kerke in het oosten zigtbaar en kenlyk voor in het bewind of kerkbestuur: of zulks iet om het geluk en den bloei der kerke eenigzints te bevorderen, in deeze eeuwe toegebragt, dan veel eer er zich regtstreeks tegen aangekant hebbe, zal ieder ras begrypen, wanneer hy ernstig zal overwogen hebben,

1 *Ten eersten:* dat het kerkbestuur, zelfs in deeze eeuwe, berustte in de handen der geestlykheid, dat is, in de magt der geestlyke opzieners der kerke, van welken, zelfs in deeze eeuwe, zoo veele orders zyn gestigt geweest, dat zy, om my van het woord, dat Platina bezigt, te bedienen, het getal der vliegen evenaarden, wanneer het jaargety op zyn heetst is. Want in onderscheidene streeken van het oosten hoorde men niets als het uitbazuinen der by uitnemendheid staatelyke eernaamen van Patriarchen, van Aartsbisschop-

schoppen, van Bisschoppen of Superintendenten, van Syncelliten, van Chartophylakiten, van Sacellanen of liever Sacellariaanen, van Referendarissen, van Periodenten of omzwervende drogredenaaren, van Visitatoren, en welke andere benaamingen meer zyn, door JOHAN CASPAR SUICERUS, in zynen *Thesaurus Ecclesiasticus graeco-latinus*, en door BINGHAM, in zyne *antiquitat. Eccles.* opgehelderd. Ja zelfs verzweeg men te Constantinopel, onder de eertytelen van den Patriarch, den bynaam van Episcopus Oecumenicus, dat is, algemeenen Bisschop, niet, waar mee men leest, dat eerst in de acten en instellingen der Conciliën van de VI eeuwe, gantsch anders als men door den bank beweerd en staande houdt, begiftigd en vereerd zyn geweest de Patriarchen van Constantinopel Johannes Cappadox, Epiphanius, Anthimus (Bisschop van Trebizonde, na den dood van Epiphanius, Patriarch van Constantinopel) Mennas; en offschoon deeze kerkvaders eene gansch andere uitlegging daaraan gaven, als de Roomsche Bisschoppen zelven naa verloop van tyden deeden, echter waren zy gantsch niet karig om deezen eertytel insgelyks aan andere Patriarchen toe te eigenen, mits zy deezen eernaam in dien onschadelyken zin aannaamen en gebruikten, als geenen daaraan wilden gehegt hebben; bestaande in eene algemeene zorg, die zy, voor zoo verre hunne Patriarchaale bediening aanging, draagen moesten; of liever in eene getrouwe waakzaamheid voor het algemeen welzyn der kerke, in hunnen kerkelyken post: niettemin nam Gregorius de groote dit zoo euvel en onbillyk op, dat

 hy

hy openlyk gezegt zou hebben, dat dusdanig een eertytel een onfeilbaar bewys en kenteken opleverde van den Antichrist, die zich in Gods kerk wilde verheffen als een God, gelyk PHILIPS VAN MORNAY in zyn *mysteric. iniquit.* aantekent.

Ten tweeden: Dat onder de regeerders en opzieners der kerke zeer zeldzaam eenige geleerdheid en ervarenis heeft plaats gehad; maar dat integendeel derzelver zedelyk character allersterkst met euveldaden is bezoedeld geweest, zo als reeds hier boven § 8. gezegt is, roept ons de gantsche aloudheid met luider stemme toe.

Ten derden: Dat uit den ongehuwden staat der geestlyken, waartoe men hen reeds in deeze eeuwe te wreedelyk drong, gelyk uit het Paard van Troje ontelbaare onheilen, godloosheden en ergernissen voortsprooten.

Ten vierden: Dat de kerklyke tucht, offchoon die in 't oosten niet naar den wenk van een opperhoofd, of overeenkomstig het welgevallen des Roomschen Paus, gelyk in 't westen plaats hadt, maar naar zekere vastgestelde canons bestuurd werd, nochtans schandelyk verwaarloosd wierdt, en van voorgaande strengheid grootlyks afweek; ja dat zy, gelyk VENEMA, die wydvermaarde man, aanmerkt, in zyne *Hist. Eccl.* deezer eeuwe, voor zeer veele zonden en ongeregeldheden eene wyde deur opengezet heeft, naardien men stelde en geloofde, dat men zich van misdryven, van welk soort die weezen mogten, zelfs van de haatlykste en schreeuwendste, met de ligtste boetdoening zuiveren kon; want reeds in dien tyd werden de zonden

in

in verſcheide rangen geſchikt, en, naar dat ze min of meer haatlyk waren, van elkander onderſcheiden; dies bepaalde men voor ieder wanbedryf in 't byzonder een zeker ſoort van genoegdoening, en dat wel onder eene volſtrekte noodzaaklykheid, als of men zonder die geene vergifnis van zyne ſnoodheden by God erlangen kon: en dienvolgens is deeze kerklyke leere in de gedaante van eene konst hervormd, byzonderlyk door Gregorius den grooten; gelyk men in deszelfs boeken over de boetdoening, waardoor de oude regel der tucht wezenlyk vernietigd en geheel den bodem is ingeſlagen, duidelyk zien kan: tot welk einde men moet naazien de *CXX Capitula Eccleſiaſtica* van Theodorus, Aartsbisſchop van Cantelberg: waarin by voorbeeld gezegd wordt, dat hy, die aan een leek een manſlag begaan heeft, drie jaaren lang de boete doen zal; enz.

Ten vyfden: Dat ook de geest van vervolging of de trouwlooze yver, om de ketters te vuur en te zwaard te beſtryden, in de oosterſche gewesten ſteeds meerdere kragten gekregen heeft, waarvan die zelfde Venema uit Theophylactus Simocatta een aanmerkenswaardig voorbeeld aantekent in den Christen-bedrieger Paulinus en zyn zoon, welke beiden eene geweldige doodſtraffe, op Mauritius bevel, ondergaan hebben, door opruijing van den Patriarch, die uit kracht van zyne Apoſtoliſche magt, ter dood eischte, al wie trouwloos van 't geloof afvielen.

Ten zesden: Dat de kerkvergaderingen en plegtige byeenkomſten eerder middelen geweest zyn om de open-

baare rust te ſtooren, dan om eene goede orde in het kerklyke voorttebrengen en te vestigen; ja zelfs, ſchoon de zevende algemeene kerkvergadering, die gemeenlyk den naam van Quiniſextum draagt, is belegd geweest, om het kerklyk beſtuur in deszelvs voorigen luister te herſtellen; dat nochtans alles in haare canons doorgaans op vodderyen en onnutte kleinigheden is neergekomen, en het vastſtellen en in acht neemen van betere beſluiten belet heeft; door al het welk de kerklyke tucht geene aanzienlyker gedaante gekregen heeft.

Ten zevenden: dat zelfs de waereldlyke regeerders het beſtuur der kerke niet zelden even ſchandelyk verward en ontrust hebben, dewyl zy, het zy in de zuivere waarheid der Christen-leere geen naauwkeurig doorzicht genoeg hebbende, het zy door het een of ander onrechtzinnig gevoelen vooringenomen zynde, den zodanigen het beſtuur der kerke in handen gegeven hebben, die meer tegen dan voor het belang der kerke yveren zouden, of die uit eene bloote eenvouwigheid de onderſcheidene verdeeldheden zelven, welken de geleerden en derzelver gevoelens veroorzaakten, maar hunne eigene zinlykheid zouden tragten te ſmooren, gelyk uit het voorbeeld van het bevelſchrift van Heraclius, Etheſis geheten, en van dat door Keizer Conſtans, onder den naam van Typus, uitgegeven, blyken kan; alsmede uit het geen de Patriarch Athanaſius, door Paulus Diaconus geboekt, verricht heeft. Men vergelyke hierby de Centur. der VII. eeuwe, pag. 62.

§ 11.

§ 11.

Ten vierden: hoe die zelfde inwendige ſtaat der kerke geweest zy, blykt ook ten klaarſte uit de meerdere of mindere overſtemming of verſchillende gevoelens der menſchen omtrent deeze en geene hoofdzaaken der Christelyke leere; want daar het eerſte ſtand grypt, kan het niet anders zyn, of de kerk moet bloeijen en gelukkig zyn, zelfs midden onder ſtaatkundige onlusten en beroeringen, gelyk de zinſpreuk leeraart, eendragt maakt magt; doch daar het ander de overhand heeft, daar is doorgaans zelden of nooit, hoe zeer het anders by eene zekere natie tot een ſpreekwoord geworden is, de waare rust en de voorſpoed der kerke lang van duur; door tweedragt immers moeten alle, zelvs de beste en grootſte zaaken, te gronde gaan. Dan, byaldien wy de handelwyze en bedryven van den tyd, dien wy bedoelen, naauwkeurig nagaan, zullen wy ligtlyk en ten klaarſten ontdekken, dat die heilzaame overeenſtemming, welke de harten bindt niet alleen, maar zelfs de nuttigſte gevoelens voortkweekt, in het oosterſche gedeelte van onder de Christenen geheel en al verbannen is geweest, en dat haat, tweeſpalt, ketenen, kerkers, brandmerken, ballingſchappen en allerleie beulswerk, ja al wat de ontmenschtheid van menſchen heeft kunnen uitdenken, derzelver plaats vervangen hebben; in zoo verre, dat men ook op deeze tyden toepasſelyk kan maaken het geen Ammianus Marcellinus zeide, dat geen wild gedierte zich tegen het menschdom zoo verwoed en vyandig aanſtelt, als veelen onder het Chris-

Christendom zich tegen elkanderen gedraagen. Immers, naar gelang, onder de Neſtoriaanen, van de vyfde eeuwe af, die rampzalige geſchillen, uit ſchandelyke luiheid, afgunst, en bygeloof ontſtaan, in het oosten ſtaag verder voortkropen, verkoelde allengskens de broederlyke liefde, en was de verdraagzaamheid van onder de Christgelovigen aldaar verbannen en ver te zoeken. Allermeest nochtans berstte het vergift van dit onheil kragtdadig uit, toen uit die, gantsch geen gunſtig vooruitzigt beloovende, oneenigheden, in de zevende eeuwe, een nieuwe twist ontſtaan was, of er in Christus één wil, dan of er twee in hem plaats hadden, en aan Theodorus, Bisſchop van Pharan, in het ſteenagtig Arabie, aan Cyrus, eerst tot Bisſchop van Phaſis, naderhand tot Bisſchop van Alexandria verheven, aan Sergius, Patriarch van Conſtantinopel, en aan anderen, die hen in derzelver waardigheden opvolgden, de nieuwe naam van Monotheliten gegeeven was, en zulks ongelukkig gevolgd werd van een jammerlyken ſtryd tegen de Monotheliten, welke, niettegenſtaande het voorſtaan en het ſtaaven hunner leere door de Keizers Heraclius en Conſtans, oneindige onlusten en bewegingen gemaakt heeft: het geen naderhand noch meer verergerd en ondraaglyker geworden is; deels door de tweedragt, die tusſchen de Maroniten of bergbewooners, en de Melchiten of de Christenen der Griekſche kerke van de andere party over en weer plaats greep, deels door de groote oosterſche en westerſche ſcheuring, of het verſchil der gevoelens over de kragt en den invloed

van

van den Heiligen Geest, en over de opperhoofdigheid der bisschoppen. Keizer Justinianus rekende het zich reeds op dien tyd voor eene oneer, als hy zich minder yverig scheen te toonen dan de kerkvoogden der vyfde en zesde eeuwe; weshalven hy zich aan eenen doodslag in 't minst niet schuldig oordeelde, wanneer hy iemand, van zyn gevoelen verschillende, op eene allerwreedste wyze ter dood veroordeelde; het welk ten gevolge hadt, dat anderen, op hunne beurt, de kloosters der monniken belegerden, op kerken met het staal in de vuist aanvielen, in kerkvergaderingen het hevigst twistvuur ontstaken, dat van woorden op daden uitliep, en elkander om niets waardige en ongerymde gevoelens den blixem der vervloekinge deeden gevoelen; ja zelfs, dat zy door eenen verkeerden yver tegen de rechtzinnigen vervoerd, en met eene onverzetlyke halstarrigheid, den Nestoriaanen, Eutychiaanen en Jacobiten natuurlyk eigen, voortbollende, alles in wanorde brachten; tot dat zy ten laatsten hun oogmerk niet bereikt, maar handen op het hoofd gekregen hebbende, geene andere uitkomst voor zich overig zagen, dan, of zich met de vlugt te redden, of zich der beschherminge van meer vermogenden, wie die zyn mochten, aan te bevelen. Wat dit alles omtrent den gelukstaat der kerke hebbe uitgewerkt, in hoe verre die verzwakt, wat zeg ik, het onderste boven gekeerd zy, en hoe men uit dien hoofde den toestand derzelve een mengzel van spoorlooze driften, en een bron van allerleie, daar uit voortgevloeide, elenden noemen kunne,

kan men, zonder daaromtrent eenige verdere onderrichting van my aftevorderen, ligtlyk begrypen.

§ 12.

Dan, na deeze hoogte bereikt te hebben, zal ik, om den aandacht, in eene allerduidelykfte zaak, niet te vergeefsch, te vermoeijen, het gezegde kortlyk byeentrekken. De inwendige ftaat der Christlyke kerke was, op den tyd, toen Mohammed in 't Oosten, als Propheet, opftond, ten aanzien van bekwaame geleerden, zeer fchraal, en, by mangel aan noodig voedfel, als uitgehongerd; ten aanzien van den aart der leere, bedorven; ten aanzien van het ftaats- en kerkbeftuur, verwaarloosd; en ten aanzien eener onderlinge eensgezindheid, verward en van eengefcheurd; en dus, hoe men denzelven ook befchouwe, elks medelyden overwaardig. Ja, geduurende deeze ganfche gefteldheid was het met den inwendigen ftaat der kerke zodanig gelegen, dat men dien, als aan eene in barensnood zittende vrouw zeer gelykende, bezwangerd zag ter voortbrenging van dien allerbefmettendften tweeling, den eenen en anderen Antichrist, welke hun gift over beide de gewesten zouden verfpreiden; en die door 's hemels wraak allerbillykst ftrekten tot geesfels der Christen-waereld; te weeten, *Mohammed*, en wie kan er aan twyfelen, wie de andere geweest zy?

§ 13.

Na dan de beide ftaaten der Oosterfche kerke, in

het bedoeld tydgewrigt, op deeze wyze, te hebben leeren kennen, zullen wy nu hooger moeten opklimmen, en onze poogingen dienen aantewenden, om eene meer of min beslissend antwoord te kunnen geeven, op het tweede en wel het gewichtigste stuk der voorgestelde vraage; of naamlyk de uit- en inwendige staat der Oosterfche kerke, zo als wy dien beschreven, iet of wat, en dat wel in hoe verre, hebbe toegebracht om Mohammed in de allereerste voortplantinge zyner leere behulpzaam te zyn? in welk geval, om ons niet aan eene onnoodige en gemaakte wydlopigheid schuldig te maaken, wy, naar ons inzien, veele zaaken kunnen affnyden en met stilzwygen voorbygaan. Dan, wie Mohammed, wat zyne afkomst, van wat huize hy geweest zy, verhaalt ons, behalven anderen, breedvoerig ABULFEREDA, en ABULFARAGE; en, van laateren tyd, GAGNIER *vie de Mahomet*, CHARDIN *voyages en Perse*, BOULAINVILLIERS *vie de Mahomet*, PRIDEAUX *'t leeven van Mohammed*, VAN HERBELOT, DE MARIGNY en anderen; van welken JO. ALBERT. FABRICIUS in zyn *delectus et syllabus argumentorum pro veritate religionis christianae* eene nette naamlyst byéén vergaderd heeft. By deeze schryvers evenwel, gelyk wy doorgaands zien by die eens anders leeven beschryven, kan men onder waarheden een mengsel van veele onwaarheden ontdekken; weshalven het ons zal geoorlofd zyn de navolgende stukken, voor zo verre die, ingevolge de beste overreding, zich als waare gebeurtenissen aan ons voordeeden, er uit te ontleenen en hier ter ne-

 der

der te ſtellen; als 1. Dat Mohammed van afkomst een Arabier geweest zy, en wel van aanzienlyken huize, uit het vorstlyk geſlacht der Koreiſchiten oorſpronglyk, nochtans, wat den ſtand zyns levens betreft, dat hy zich in zyne vroegſte jeugd in zeer bekrompen omſtandigheden bevonden heeft. 2. Dat hy, met betrekking tot de innige vermogens van den geest, door de natuur is begiftigd geweest met een ſchrander en doordringend vernuft, werkzaam en vol van yver om zaaken uitte voeren; dan of zulks ook met geestdryvery bezet ware (*a*) (*algem. heidend. hiſt. XIX. d.* § 26.) durf ik, niet beſlisſen. Zich op het beſchaaven van deeze zyne vermogens hebbende toegelegd, was hy kundig in weetenſchappen geworden, en daar benevens begaafd met eene inneemende en overredende kracht van zeggen; het zy hy zulks, zoo niet door een huislyk onderwys, ten minſten uit den gemeenzaamen omgang, en den handel, dien hy, zoo als het eens koopmans werk is, algemeen dreef met beſchaafder volken van Egypten, Paleſtina en Syrie, mogt hebben aangeleerd; het blykt ten minſten daaruit, dat hy van eene meer dan middelmatige kundigheid moet voorzien geweest zyn. 3. Dat die zelfde Mohammed, door den afgodendienst van zyn

(*a*) Treflyk is ter opheldering van dit verſchil de brief van den wydberoemden SIMON ORYNAEUS, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Baſel, geſchreven aan den zeer vermaarden J. J. Zimmerman, waarin gevraagd en beſlist wordt, of men uit Mohammeds levensloop duidelyk genoeg beſpeuren kan, dat hy veel eer een doortrapte bedrieger en een eerzuchtig man, dan een dweeper geweest zy? deezen brief vindt men onder de werkjes van ZIMMERMAN, getyteld, *Opuscul. Theol. Phil. et Hiſt. tom. I. pars I. med. III. de cauſis incredulitatis.*

zyn eigen vaderland op het diepst is getroffen geweest niet alleen, maar zelfs dien verfoeid en ten sterkste veroordeeld hebbe, met dat gevolg, dat hy op middelen bedacht was om dien invretenden kanker te geneezen. Daar hy ten 4, terwyl hy zich daar mede bezig hieldt, door zyne natuurlyke heerschzugt aangespoord, toen zyne tydlyke middelen door het voltrekken van een huwlyk met eene ryke vrouw, Kadighe genaamd, tot eenen beteren staat gebragt waren, eindelyk dit middel, als het eenigste dat voor hem overig was, om, langs denzelfden weg, deels den godsdienst zyner voorvaderen te hervormen, deels zich eenen weg tot de opperheerschappy over Arabie te baanen, hadt uitgevonden, te weeten, dat hy ylings van een koopman een Propheet wierdt. En dat ten 5. deeze geestdryvende ongesteldheid van ziel hem allereerst heeft ingeboezemd de ongerymde vertellingjes der Jooden en Monniken, aangaande Moses en Christus, van welken hy zich meermaalen, gelyk uit zeer veele kentekenen blykbaar is, ten ergsten bediend heeft om zyne geheime ontwerpen te vormen en voorttezetten. Dan evenwel ten 6, dat hy zoodanig eenen voorspoed in zyne bedryven noch voorzien, noch immer gedroomd heeft van eene zeer schielyke en wyduitgestrekte uitbreiding van zyn ryk en godsdienst, als de onbezonne en doldriftige yver zyner opvolgeren uitgewerkt heeft (*a*). En dit zyn wel

(*a*) Alle Christenen, gelyk men weet, zyn 't gantsch niet eens omtrent Mohammed en den door hem ingevoerden godsdienst. Daar zyn er, die hem

wel in 't byzonder de voornaamfte ftukken, welke wy, ten grondflage, voor onlochenbaar, ja voor reeds uitgewezen mogen aanneemen en ons ten nutte maaken.

§ 14. Of

hem voor een onwys, krankzinnig en heethoofdig man willen gehouden hebben, zoo als verhaald wordt by P. BAYLE *Dictionaire Hiftorique Critique v. Mahomed.* CASP. BARTHIUS in zyne *Adverfaria l.* X. *c.* VI. noemt ook het Mohammedaansch famenftel een mengelmoes van helfche en godverlochenende kunftenaryen. De fchryver der *Philofophia vulgaris*, dien men gelooft FRANCISCUS MERCURIUS VAN HELMONT te zyn, en MATTHAEUS SUTLIVIUS, een Engelsch Godgeleerde, zeggen uit eenen mond, dat men Mohammed onder den drekhoop der godlochenaars tellen moet, en kryten hem volftrekt voor een godverzaaker uit. Maar anderen, de zaak van Mohammed met opzet behandelende, hebben eene verdediging voor hem opgefteld, waarin zy getragt hebben zyne bedriegeryen te bewimpelen, en zyne leerftellingen in een fchooner licht te plaatfen; onder welke fchryvers byzonder uitfteekt BOULAINVILLIERS *dans la vie de Mahomet Amft. ed.* 1731. Dien zelfden weg fchynt ook heen te willen de zeer geleerde LA ROCHE *Bibliotheque Angloife T.* I. *Part.* II. *art.* X. fchryvende aldaar: "Nademaal de godsdienst der Mohammedanen ongemeen eenvouwig is, zoo „ dunkt my, dat er onder de Mufulmannen minder Atheisten gevonden moe„ ten worden, dan onder de Christenen." Byaldien het volkomen waarheid ware, dat men onder de Mohammedanen minder ongodisten vindt, (fchoon zulks tot nog toe niet is uitgemaakt,) dan zou men zulks aan eene gansch andere oorzaak, dan aan het eenvouwige van den Mohammedaanfchen godsdienst moeten toefchryven; zie J. J. Zimmerman l. c. Derwaards wil ook eenigermaate heen de zeer beroemde J. D. MICHAELIS *Bibliotb. Orient. T.* VIII. *c.* XXIII. Wyl die van oordeel is, dat men Mohammed allen lof niet weigeren moet, naardien hy eenen natuurlyken godsdienst, om een eenig; en dat wel allesvermogend en eindloos Opperwezen te aanbidden, een godsdienst, die zelfs van belooningen en ftraffen in een toekomend leeven gewaagt, invoerde en op de puinhoopen eens uitgerooiden eerdienst van eene tallooze menigte Afgoden bouwde: ja dat hy ondeugden, die fchriklyker en veel verfoeilyker waren dan de veelwyvery zelve, en meer ftrekten ten verderve van het menschdom, tegen ligtere verwisfelde. Om nu niet den zeer geleerden HADR. RELANDUS bytebrengen, die als 't ware eene Apologie van het Mohammedanismus in een geleerd werk *de Religione Muhammedana* heeft ingeweven. In deeze ftrydigheden van tegen elkander aanloopende gevoelens zal men allerveiligst, gelyk wy doen, den middenweg houden, want daar zy, die aan Mohammed alle verftand, ja het gemeen befef van alle deugd geheel ontzeggen, in hunnen haat al te ver fchynen te gaan, zoo moet men rekenen, dat zy vergeefsch zich afflooven en den Moriaan fchuuren, die zich met hem te verdedigen en voortefpreeken te veel ophouden; het geen insgelyks bevestigt de beroemde Zimmerman l. c. Hadrianus Relandus,

§ 14.

Of men voorzigtig en veilig handele, met over de leer van Mohammed te oordeelen uit het hedendaagsche boek der Mohammedanen, *Koran* genaamd; welk boek, gelyk met voldoende redenen overtuigend bewezen heeft de voortreflyke MILLIUS in zyne geleerde *dissertat. de Muhammedismo ante Muhammedem*, een zamenstel is van allerleie gevoelens, van Joden, van Christenen (*a*) van Koreischiten en Arabieren; uit

dus, een man doorkneed in geleerdheid, zoude, volgens het oordeel van den vermaarden JACOBUS BRUCKERUS *in Hist. critica Philosophiae Tom.* III. *Per.* II. *P.* I. *L.* III. *C.* II. § 3. met zyne voorgangeren zich beter als eenen voorspraak van Mohammed gedragen hebben, indien hy de tyden van Mohammed en van de Ommiaden van die der Abasiden, in welken Mohammeds godgeleerd samenstel naar de regelen der wysbegeerte verbeterd is geworden, naauwkeuriger hadt onderscheiden; want dat zommige aanhangen onder de Mahommedanen, en wel inzonderheid die der Ascbariten en Motazaalen, op het wegwerpen van gemeene begrippen, en op het invoeren van philosophische denkbeelden in hunne wysbegeerte sterk geblokt en gearbeid hebben, is onbetwistbaar zeker.

(*a*) Het ontbreekt ook niet aan zoodanigen, die reeds overlang vermoed hebben, dat het gantsche Mohammedismus een werk der Jooden is; het geen J. A. FABRICIUS *in Salutari Luce Euangelii c.* XXV. § IV. wydloopig verklaart. Joannes Vasaeus zegt in de tydrekenkundige geschiedenis van Spanje, in de schriften, welke Nicolaus Clenard, een doorgeleerd man in Africa hadt opgesteld, toen hem eene onvermoeide zucht naar de kennis der Arabische taale derwaards gedreven hadt, om, zo als hy voornam, en waar van zyne brieven, te Leuven 1561, te Hanover 1606 in 't licht gegeven, getuigenis draagen, een letterkryg tegen het Mohammedanendom te voeren, geleezen te hebben, "dat Mohammeds geheel samenstel een verdicht stuk van „ tien Jooden zou geweest zyn, door hen alleenlyk verzonnen en uitge„ dacht, op dat zy den Christenen eenen by uitstek machtigen vyand zou„ den verwekken, en dat er dienaangaande een boek onder het Joodendom „ aanwezig is." Een ander geloofwaardig man, die lang in Africa verkeerd hadt, heeft aan welgemelden Vasaeus verhaald, uit den mond van aanzienlyke mannen in Africa gehoord te hebben, dat een zeker schalksche Jood, die zich voor eenen Engel uitgaf, Mohammed des nachts, al gekscherende, zou bepraat en overgehaald hebben, om zynen Alkoran met veele belachlyke ongerymdheden aantevullen, ten einde het Joodsche volk, ten spot van eene zoo dwaaze wet, van de Mohammedaansche secte wars en afkeerig te maaken. Add. PHILIPPI CAMERARI *Oper, subseciv. Centur.* III. *c.* XI. JO. JACOBI SCHUDT *Jüdische Merckwürdigheden Tom.* I. *pag.* 71.

uit de ſchriften van Mohammed, of door Abubeker, volgens Georg. Elmacin in zyne tydbeſchryving des Mohammedaanſchen Keizerryks, of door Omar, volgens Gabriel Sionita; of eindelyk door den ſchryver van Othmans verzamelde gedenkſchriften wegens den Mohammedaanſchen godsdienst, volgens Bartholomeus Edesſenus, ongeregeld byééngeflansd, trekt niet zonder bondige rede de zeer kundige MOSHEIM in *inſt. hiſt. eccl. major.* in twyfel; daar hy zich in zyne aantekening op de gezegde plaats *Sec.* VII. *Part.* I. *c.* II. § 2. zeer ſchrander, gelyk gewoonlyk, dus uitlaat: "Dat boek, 't welk van de Mohammedanen Koran „ of Alkoran genaamd wordt, beſtaat uit onderſchei„ dene geſchriften en redevoeringen van Moham„ med, eerst na zynen dood ontdekt en byéénver„ zameld; en is in geenen deele die zelfde wet, wel„ ker voortreflykheid Mohammed zelf zoo hemel„ hoog verheft." Immers my koomt het, ten minſte zeer waarſchynlyk, voor, dat de geſchriften in Mohammeds boekery naa zynen dood gevonden, zoo hy al diergelyke in waarheid hebbe nagelaaten, niet anders geweest zyn, dan korte aantekeningen, welke hy, uit den mond van die hem in het opſtellen van zyn Koran hielpen, daadlyk hoorde en opſchreef, als by voorb. de Nestoriaanſche Monnik Sergius, Rohaëras, anders gezegd Ratiras, een Jacobitisch ketter; de Monnik Georgius, en insgelyks Kadighe's nabeſtaande, met naame Waraha: of dat ze te houden zyn voor verdichte openbaaringen, of liever voor looze vonden en bedriegelyke uitvluchten, kon-

ſtig

ftig opgecierd om de fpitsvinnige nafpooringen der nieuwsgierigen, of de arglistige vitteryen der tegenftreveren te leur te ftellen en hun den mond te ftoppen. Ook is de leer zelve van Mohammed, behalven het denkbeeld, dat hy van het toekomend oordeel, van de wederopftanding, van het paradys en de helle vormde, en noch weinige andere leerftellingen, uit de openbaaringen van Mofes en Christus, of dat noch meer fchyn van waarheid heeft, uit het een of ander onecht gefchrift, ter kwader trouwe ontleend, en aan het licht gebragt, niet anders dan de zeer bedorve natuurlyke godgeleerdheid van dien tyd. Eene zeer bedorve godgeleerdheid, zeg ik, welke de beroemde J. D. MICHAELIS, in zyne *Orientalifche en exegetifche bibliotheek tom. VIII. in recenf. Corani Boyfen*, oordeelt plaats gehad te hebben onder eene oude Philofophifche fecte der Arabieren, welke van wegens haare leer eene diestyds haatlyke benaaming droeg, die naderhand aan de belyderen van éénen God en van de wederopftanding beter voegde. Eindelyk, dat het met het famenftelzel van Mohammeds geleerdheid dus gelegen zy, zal aan een ieder, die het aandachtig en yverig wil naarfpooren, duidelyk blyken, wanneer hy op de hoofdftukken der Mohammedaanfche godgeleerdheid, en op de hier aan vastgehechte belydenisfen zelven een opmerkzaam oog vestigt; het zy hy daar toe neeme de korte fchets, die RELAND in zyn *lib.* I. *de Relig. Turcica*, van Mohammeds godsdienftig ftelzel allereerst uit het arabisch in het latyn overgebragt heeft; het zy die

leerſtellingen, welke van HOTTINGERUS in zyne *hiſt. orient.* worden opgeteld, of die van welke, behalven deezen, de zeer ſchrandere VENEMA in zyne *hiſt. eccl.* gewaagt. Ook zal men, dit naſpeurende, bevinden dat zy, omtrent de geloofsartikelen, niet altoos met malkanderen overeenſtemmen; naardien er onder hen gevonden worden, die, nevens den Koran, nog een ander geloofsbeginſel ſtellen en aanneemen, te weeten, eene mondlyke wet, die by hen Sonna genoemd wordt: en waar van daan zy, die deeze wet, als naavolgers van Abubeker, by den Koran voegen, gewoon zyn den eertytel van Sonniten te draagen, om zich door deeze benaaminge van de Schiiten, als aanklevers van Ali, te onderſcheiden. Wat meer is, daar ontbreken er niet, die van LXXII. onderſcheidene ſecten of aanhangen onder de Mohammedanen gewag maaken, van welken HOTTINGERUS in zyne *hiſt. orient. l.* II. *cap.* VI. *p.* 340. eenigen aanhaalt en optelt.

§ 15.

Daar nu Mohammeds leer zulk een wanſchiklyk en ſlecht ſamengeflanst ſtelzel van godsdienst uitmaake, zoo kan het niemand vreemd voorkomen, dat braave en kundige mannen, reeds van oudsher, met de grootſte bezorgdheid onderzoek gedaan hebben na de waare oorzaaken van den zoo zeer ſpoedigen opgang, welken deeze nieuwe godsdienst maakte; waar door die binnen korten tyd drie waerelddeelen doorreisde, zich wyd en zyd verſpreidde, en zich tot deezen tyd toe in die plaatſen beſtendig gevestigd

heeft.

heeft. Dit gaat zoo verre, dat, indien men, gelyk het zommigen goeddunkt, de geheele tegenwoordig bewoonde waereld, in dertig gelyke deelen smaldeelde, men bevinden zou, dat vyf derzelven door Christenen, zes door Mohammedanen, en negentien door Heidenen beslagen worden. Ja wie zal zich verwonderen over de rechtmatige bezorgdheid van deeze onderzoekeren; daar zeer veele tegenstrevers, met naame Deïsten, en wat soort dier menschen meer zyn, die ter bestrydinge van de godlykheid van Christus leer de pen hebben opgevat, by gebrek aan dusdanig eene naavorsching, en uit eene domme en schandelyke onkunde, in de waare oorzaaken van eene zoo schielyke en sterke voortplanting van Mohammeds leer, zich niet ontzien, met dat by uitstek sterk en overtuigend bewys voor de waarheid der Christelyke leere, 't welk van derzelver verbazenden voortgang wordt afgeleid, opentlyk te spotten. Ze beweeren naamlyk, en bewyzen naar hunne gedachten met Boulainvilliers, dien beruchten schryver van Mohammeds leeven, ontegenzeglyk, dat men met dezelfde gemaklykheid, zoo niet eerder, in staat zou kunnen zyn om de godlykheid des Mohammedaanschen godsdiensts, uit deszelfs voorspoedigen opgang, te bewyzen, als men de waarheid en godlykheid der Christen-leere uit derzelver schielyke voortplantinge gemeenlyk tracht afteleiden.

§ 16.

Dan, wat in 't werk gesteld, om die listige konstgreep der vyanden van den Christlyken godsdienst te

ontzenuwen? onzes oordeels zou men ten overvloede kunnen volstaan met eenvouwig eene vergelyking te maaken tusschen de Christlyke leere en het Mohammedaansch leerstelzel, zoo als de eerwaarde STAPFER, in zyne *Th. Pol. t.* III. *c.* XI. *sect.* II. § 85. die heeft ingericht, en de geleerde DITTON in zyn gulden boek *de veritate rel. christ. part.* I. § 20. Evenwel zal het niet ondienstig zyn, de redenen zelven, welke hebben medegewerkt om Mohammeds leer eenen zoo schielyken voortgang te doen krygen, hier in 't kort op te tellen. De eerste van deezen oordeele ik hier in gelegen te zyn;

I. Dat een man, gelyk Mohammed was, op het plegen van boosheden en bedriegeryen natuurlyk afgerigt, zynen godsdienst overal zoo zal hebben geregeld, dat er in zyn zamenstel de heerschende begrippen van een ieder der aangrenzende volken en van alle godsdiensten, die by dezelven heerschten, onderliepen, en dat het dus met deeze en geene godlyke waarheden zal doormengd geweest zyn; dewyl hy voorshands duidelyk konde bemerken, dat zonder dit de kunstenaryen en verdichte fabelen, die hy smeden mochte, by niemand ingang vinden zouden; weshalven hy, om dat werk luister en kracht bytezetten, Moses en Christus telkens met opzet hemelhoog prees en verhief; en Omar last gaf den Christenen te zeggen, dat hy op derzelver eeuwig en tydlyk belang zoo veel prys stelde, als op zyn eigen; met byvoeging zelfs, doet den Coptischen Christenen in Egypten goed; want zy behooren onder ons

ge-

geflacht, en zyn aan ons vermaagfchapt (*a*). Van hier kan, om dit in 't voorbygaan aantemerken, JOH. TOLAND zelf fchynen gelegenheid genomen te hebben, om den Christelyken godsdienst te lasteren; dewyl hy in zynen *Nazarenus* ligtvaardig en in 't wilde heen gezegd heeft, dat het Mohammedanendom een Christen-fecte of aanhang was.

II. De tweede reden zal ik hierin mogen ftellen, dat hy, niet te vreden met de hulde, die men zyne leere bewees, zelvs zyn godsdienftig ftelzel, zoo overeenkomftig met des volks algemeene denkbeelden, met de heerfchende neiging en met andere ondeugden, waar aan de Oosterfche volken uit eigen aart waren overgegeven, met één woord, zoo overeenkomftig met de génie zelve, die het land en de toenmaalige eeuw meêbragt, gefchikt heeft, dat al wat hy van plichten voorfchreef en afvorderde, gemaklyk was, en met het opvolgen der vleeschlyke lusten wonderbaarlyk ftrookte; waarom hy ook, geheel en al zorgeloos omtrent een inwendigen eerdienst, de gantfche godsdienstplegtigheid en derzelver natuur flegts tot eenige uitwendige bedryven bepaalde (*b*).

III. De

(*a*) Hier toe ftrekken de woorden van den Alkoran *Sura* II. 62. en *Sura* V. 74, 75, volgens de uitgaave van Marracius. Dan, vernuftig heeft ons HADR. RELAND onderricht *de Relig. Mohammedana l.* II. § 2. dat Mohammed met deeze woorden hun geene volftrekte onverfchilligheid omtrent godsdienften wilde ingefcherpt hebben, zoo als zommigen poogden te doen. Confer. J. ALBERT. FABRICII *Salutarem Euang. Lucem. c.* XXV. § 2. *et* III. *de Teftamento Muhammedis.*

(*b*) Ten bewyze daar van ftrekt die aanmerklyke plaats uit VINCENTIUS BELLOVAÇENSIS in zyn *fpeculum hiftoriale* XXXIII, 55. "In de daad, zoo „ Mohammed op zynen Alkoran roem wil dragen, hoe veel te meer zou- „ den zich eenige anderen beroemen kunnen, die ik niet denk der geleerde

III. De derde reden van den gelukkigen voortgang zyner geloofsleere kunnen wy vinden in die alleronbeſchaamdſte bedriegeryen, van welken hy zich, als een mensch van een zeer doorſlepen vernuft, getrouwlyk bediende, zoo meenigemaalen de tydsomſtandigheden en gelegenheden zich daar toe aan hem aanboden; het zy, om dat hy de Christenen zelven reeds in deeze eeuwe godsdienſtige kunstenaryen, zoo als men die noemde, ter bereiking hunner oogmerken, dikwyls zag gebruiken; het zy om dat hy het ligtgeloovig en onbedreven gemeen langs deezen weg te gemaklyker waande om den tuin te zullen leiden en meester te worden: tot al het welk de duif, geleerd zynde, zoo als men voorgaf, het zaad, in zyn oor gelegd, er uit te pikken, hem meest van dienst was; onder welk zinnebeeld alomme verſpreid, en ook hem ter oore gekomen was (*a*), dat de Christenen den Heiligen Geest zelven verſtonden.

IV.

„ waereld onbekend te zyn, als Mazeilna, Helaiſi, de Ethiopiër Alabasbi „ en Calliata Ellecedi, die, door naaryver om hem gelyk te zyn, aangedreven, en tevens, om zich eenen naam onder de menſchen te maaken, ieder „ gelyktydig met hem, hunnen Alkoran geſchreven hebben, waar in zy „ veele meer eerbaare, ten minſte meer waarſchynlyke dingen geſchreven „ hebben; doch die, aan den anderen kant, om dat zy, gelyk men wenschte, „ der ſlemperyen en wellustigheden den ruimen teugel niet vierden, zulke „ domme en eerder naar beesten, dan naar menſchen gelykende troepen volks „ niet achter zich krygen konden."

(*a*) Deeze geſchiedenis trekt de voortreflyke BAYLE in zyne *Dictionaire Hiſtorique Critique, v. Mahomet*, in twyfel, om reden, dat GROTIUS *in Veritate Religionis l.* VI, deeze en geene merkwaardigheden optellende, gedacht heeft aan de duif, die naar het oor van Mohammed vloog; waar over Pocock, by Arabiſche ſchryvers geene de minſte melding hier van vindende, vervolgens den beroemden de Groot geraadpleegd heeft, welke hem zeide, dit verhaald te hebben niet op het getuigenis en gezach der Mohammedisten; maar op dat van ons gelyken, en wel inzonderheid van Scaliger, in wiens aanteke-

IV. Heeft de voortplanting der geloofſtukken van Mohammed meer dan te veel helpen bevorderen die allerdiepſte onkunde, waarmede de Perſiaanen, Arabieren, Syriers en ſchier alle Oosterſche volken in deezen tyd als met een nevel van duisternis overtogen waren; en van dien toeſtand wist Mohammed, een man, op het uiterlyk aanzien, van veel vermogen, en boven dien begaafd met verſtand en eene welbeſpraakte tong, zich meesterlyk te bedienen, ten einde den rol van eenen ſtouten bedrieger gemaklyker te kunnen ſpeelen: men vergelyke hier by voornaamlyk Ditton op de aangehaalde plaats.

V. Deedt tot de invoering van Mohammeds leer niet weinig, dat de geſteldheid van dien tyd, en de toeſtand van de groote Ryken en Heerſchappyen eene zeer elendige en beklagelyke vertooning maakten; als zynde in 't Westen het zeer wyd uitgeſtrekt gebied der Ro-

keningen op Manlius het zelfde verteld wordt. Edoch ik zie niet, hoe men om die reden aan de waarheid eener gebeurtenis twyfelen kan. Zal men dan aan een geſchiedkundig verhaal van Mohammedanen, die de gebreken van hun hoofd, en de ſtreeken van hunnen bedrieger listig verzwygen, meer geloofs moeten ſlaan, dan aan een bericht, dat Christenen ons geeven? of heeft Grotius zulks van Scaliger ontleend, kon Scaliger het niet op dezelve wyze van eenen Mohammedaanſchen, en by Pocock onbekenden ſchryver, hebben overgenomen? Dan het ſchynt, dat er ſteeds het een of ander aan ontbreeken moet, om iets dat waarſchynlyk is, te bevestigen. Wat gedagt en gezegd, van het geen GABRIEL SIONITA en JOANNES HESTONITA *in tractatu de nonnullis orient. Urbibus* opentlyk voor de gantſche waereld ſchryven? "*Summa columbarum copia invenitur* (*circa Meccam*) &c. dat is, „ (rondom Mekka) ontdekt men een zeer aanmerklyk getal van duiven, „ welke, om dat ze onder het ſoort en geſlacht der duiven behooren, die, „ zoo als de Muſelmannen beuzelen, na het oor van Mohammed vloog, „ dit voorrecht hadden, dat het niet alleen voor eene onvergeeflyke mis- „ daad gerekend wierdt dezelven om 't leeven te brengen, maar zelfs te „ verſtrikken of te verjaagen." Dit zelfde deelt ons mede de reeds aange- „ haalde Bayle l. c.

Romeinen bitter verdeeld, en in zeer veele partyſchappen vanééngereten; terwyl de Griekſche Vorſten, met de Koningen van Perſie, wederzydsch oorlogen op oorlogen voerende, elkander het hart afſtaken, het grootſte gedeelte van het Oosten met moord vervulden, en op 't laatst zoo verzwakten, dat er geen vermogen overbleef, het welk in ſtaat was om den Mohammedaanſchen godsdienst, in deszelfs geboorte, te kunnen ſmooren; en dat des te minder, naardien de onafhanglyke ſtaat der Arabieren aan de voornaamſte perſonadien eene ontzaglyke macht en aan het volk krachten en moed byzettede. Waardoor

VI. Deeze by uitſtek doortrapte bedrieger, in zyn hart bewust, dat hem de characters ontbraken, welke aan een hemelſchen afgezant voegen, vast by zich zelven beraamde hen door het zwaard op zyne zyde te trekken; voorwendende, dat daar de Propheten, die tot hier toe zyne voorgangers geweest zyn, hun gezantſchap door wondertekenen en voorzeggingen geſtaafd hebben, hy nu ten laatſte van God gezonden was, om zyne leer door moorden en bloedvergieten uittebreiden, en het ongeloof der menſchen door zyne wapenen te ondertebrengen: waar door hy ook, aan den anderen kant, die geenen met het allerſchoonst vooruitzigt en de ſtrelendſte hoop van alle wezendlyk geluk te zullen erlangen vleidde, die het zwaard, als de ſleutel des hemels, gelyk hy dat noemde, ter oorzaake van den godsdienst, zouden willen aangorden; tevens hun allen de martelaarskroon en een vleeschlyk paradys toezeggende, welke in den kryg

het

met onverschrokken moed het leeven er by inschoten. *Sura* II. X. en elders.

VII. Om nu niet de mindere oorzaaken, die even eens tot deeze voor hem heuchelyke uitbreiding zyner leere dryfveeren mogen geweest zyn, stuk voor stuk wydlopiger optehaalen; daar ze toch den opmerkzaamen en schranderen onderzoeker uit de omstandigheden van Mohammeds godsdienst zelven terstond in 't oog loopen; zoo heeft voorzeker tot die voortplanting zeer veel toegebracht de op 't laatst bedorve en ongelukkige gesteltenis der Oostersche kerke van dien tyd; om insgelyks, als een krachtdadig hulpmiddel, daar nu niet byteyoegen dien rampspoedigen toestand van het Joodsche volk, welke, deels uit derzelver verstrooijing, deels uit eene al te sterke, zelfs met versmaading der godlyke openbaaringe gepaard gaande, yverzucht voor overleveringen, deels eindelyk uit de schampere belediging, door zoo veele bedriegers en gewaande Propheten hun menigwerf berokkend, kan worden afgeleid.

§ 17.

Naa dit alles blyft er niets anders over, dan het tweede lid der opgegeven vraage nog wat nader te overwegen; te weeten, of, en in hoe verre, de staat der kerke in 't Oosten iet of wat hebbe toegebragt, om de Mohammedaansche leere intevoeren en voortteplanten? Dat toch de eerste tot de laatste zeer veel hebbe meêgewerkt, hebben reeds overlang mannen van aanzien, en beroemd om hunne geleerdheid, er-

 kend.

kend. Onder deezen mag ik het voldoende rekenen met lof vermeld en bygebragt te hebben J. H. HOTTINGER in *hist. orient.* FRIDER. SPANHEIM in *hist. eccl.* JOH. LAUR. MOSHEIM in *hist. eccl.* HUMFREY PRIDEAUX in *vita Muhammedis.* JOH. FRED. STAPFER in *Theol. Pol.* et JOH. ALPH. TURRETIN in *Comm. ad Thesfal.* Van welken wederom de laatste *ad 2 Thesfal.* II. 3. volgens zyne gewoonte by uitneemendheid fraai dus redekavelt: "Hadden dezelfde tydsomstandigheden te vooren plaats gegrepen; hadden dezelfde onlusten kerk- en ryksbestuur beroerd; ware er een stoutmoedig, krygshaftig, arglistig, en bedrieglyk man, hoedanig Mohammed geweest is, onder de Arabieren eerder opgestaan; buiten kyf zoude het Mohammedaansch stelzel reeds vroeger ontstaan zyn; daar het aanwezen dier dingen zeer veel tot het Mohammedismus heeft toegebracht, daar zou derzelver afwezenheid (*a*) den voortgang [illegible] daar

(*a*) Het sta my vry de zeer nadruklyke woorden van den beroemden SEMLER nogmaals hier wat breedvoeriger aantehaalen, daar hy over den nieuwingevoerden godsdienst van Mohammed handelende, in *Selectis capp. Hist. eccl. sec.* VII. c. II. dus spreekt: "Aan veelerhande gunstige gelegenheid ontbrak het Mohammed niet; gemerkt de Romeinsche heerschappy, in het Westen wel eer zeer verre uitgestrekt, in veele partyschappen vaneéngescheurd, en de magt der Oppergezaghebberen in Griekenland desgelyks aan 't afneemen was. De eigenaartige hulpmiddelen, welke andersints het krygsweezen verbeteren, en de orde in de samenleving konden herstellen, en doen stand houden, waren verwaarloosd; goud en zilver werden, ten onnutte voor de pracht, zoo wel van godsdienstige als byzondere oogmerken, aangelegd en verspild; de bisschoppen en de leeken hadden, deels door hunne zedenloosheid, deels door hunne luiheid en bygeloovigheid, de macht der Overheden geknakt, of bedorven. Het gewaand gezag van den Christen-godsdienst, (zoo als 't gemeenlyk op verscheidene wyzen opgepronkt wordt), en de menigvuldige aanhangzels van nieuwe kerkplechtigheden beroofden den onderhoorigen byna van 't vermogen, om met eene billyke omzigtigheid en gematigdheid te werk te gaan.

„ daar van merkelyk vertraagd, zoo niet geheel ge-„ ſtuit hebben.”

§ 18.

Nochtans zal het niet ondienſtig zyn, dat zelfde gevoelen ter deezer plaatze een weinig onderſcheidenlyker naartegaan en aantetoonen, wat, en hoe veel, de onzuivere, de verwaarloosde en gevolglyk de rampzalige toeſtand der Oosterſche kerke hebbe toegebragt ter eerſte voortzetting van Mohammeds leer. Om zulks in orde te doen, zoo laaten wy ons voor eerst met de beſchouwinge van den uitwendigen

„ gaan. Het inwendig, het huislyk krygvoeren over godsdienſtige gevoelens, „ het onverzoenlyk haaten van elkander, de gewoonte van allerleie ondeugden „ en bedriegeryen byna in 't openbaar te plegen, zou zelfs een ſterker Ryk „ met niet veel moeite hebben kunnen doen waggelen. Geen wonder des, dat „ het misbruiken van den godsdienst, (die als hy zuiver en echt is, niemand „ benadeelt, ieder een te ſtade koomt,) ter bereiking van waereldlyke inzigten „ ook aan anderen, door zoo veele Christenvoorbeelden uitgelokt, behaagd „ heeft.” Gaarne ſchreef ik hier Semler nog verder uit, dan het zou te breedvoerig worden. Men merke hier deswegens op, dat 's mans woorden, hoe zinryk, en van geleerdheid doorkneed, evenwel zoo duister niet zyn, of ze ontdekken klaar Semlers hart, zich zelven altoos gelyk. Want, waar toe dienen deeze gezegdens? "Men begrypt ook ligtlyk, dat zelfs de Chris-„ tenen, die door het recht des oorlogs onderdanig gemaakt werden, zich al-„ lengskens zoo gewenden, dat men er naauwlyks aantreft, welke opzetlyk „ hun werk er van gemaakt hebben, om op nieuws Christen-Overheden over „ zich aanteſtellen. Hierin naamlyk ontdekt men bovenal eene voortreflyke „ bedagtzaamheid dier Opperhoofden, dat zy Jooden, Jacobiten, Neſtoriaa-„ nen, Armeniers en andere gezindheden toegeſtaan hebben, ieder naar hunne „ wyze van denken, zich aan den godsdienst overtegeven, mits dat ze zich „ der algemeene rykswetten niet onttrekken. Want onwaar is het, 't geen „ men doorgaans zegt en gelooft, dat de Mohammedanen meer gewoon zou-„ den geweest zyn tegen den godsdienst der Christenen, dan tegen derzelver „ land het oorlogszwaard optevatten.” Intusſchen is dit beweerde van Semler lynrecht ſtrydig met het geen men leest in den Alkoran *Sura* XLII. 4. *Sura* IX. 30. *Sura* VIII. 39. "Vegt tegen hen, tot dat ze geene gezindheid meer „ zyn, tot dat de geheele godsdienst die van den eenigen God zy.” Ook is door HADR. RELAND, in zyn geſchrift *de Rel. Mohamm.*, gelyk boven in de aantekening (bl. 53.) reeds gezegd is, ten overvloede bewezen dat Mohammed nimmer eene onverſchilligheid van godsdienſten bedoeld heeft.

gen ſtaat der kerke een aanvang maaken. Deeze heeft zekerlyk ter voortplantinge van Mohammeds leere zeer veel toegebracht. AA. Eerstlyk, voor zoo verre het ſlecht met haar geſchapen ſtondt ten tyde dier Vorſten en Opperhoofden, van welken wy § 3 reeds eenige ſchetzen gaven. Van welken zommigen de rust der kerke onophoudlyk ſtoorden, dezelve met ondraaglyke lasten drukten, en op de wreedſte wyze vervolgden; terwyl anderen, aan wier zorge en toeverzigt dezelve was aanbetrouwd, door een verregaand verzuim, door vadzigheid en door ſnode bedryven, met hunne eigen voorbeelden geſterkt, ja door een redelooze partyzucht, den Christenen allen lust en moed benaamen; zoo dat deeze elendigen, door zoo veele onheilen en tergende mishandelingen moedeloos geworden, zich, werwaards zy maar konden, gewillig heen begaven, en deeze zoo lang geteisterde torteldui, de Sulamit van Christus, vlugttede na de kloven der ſteenrotzen, zelfs in het ſteenachtig en gelukkig Arabie: waar door de Christenen, in grooten getale derwaards hunne wyk neemende, op tweederleie wyze de voortplanting der Mohammedaanſche leere bevorderden. Eerstlyk, om dat veelen uit hen, by vervolg van tyd, door de kunstgrepen der Mohammedanen verſtrikt, van het christelyk geloof afvielen, en tot den aanhang van Mohammed overliepen (*a*), gelyk zulks Al. Janabi verhaalt

(*a*) Dit zelfde getuigt ELMACIN *Hiſtor. Sarac. l.* I. c I. "Christenen, zoo „ wel Arabieren, als anderen, hebben zich by hem vervoegd, deezen heeft „ by

haalt geſchied te zyn in de vermaarde grensſtad van Syrien Dan-mat-Ab-Jandal, werwaards Mohammed in het zesde jaar zyner Hegira een gezantſchap zondt, ten einde den Vorst dier ſtad Asbag Ebben Amnu, met zyne onderdaanen, tot het omhelzen des Mohammedaanſchen godsdienſts, over te haalen, en wel met dit gevolg, dat die Vorst zelf, en een groot deel zyner ſtadsgenooten, offchoon het Christen-geloof reeds te vooren ingelyfd, aan hun verleidend Sirenengezang en hartbetoverende taal een gunſtig oor verleenden. Ten tweeden, om dat, het grondgebied der Grieken door deeze verhuizing zeer verzwakt geworden zynde, de Mohammedanen veiliger, al wat hun beliefde, dorſten onderneemen. Want men ſtelle eens, dat de Perſiaanſche Vorſten in dit tydperk de Christenen gunſtiger en met meerdere toegenegenheid behandeld hadden, en dat ook de Griekſche Opperhoofden van hunne zyde, van eenen vuriger yver voor de godvrugt blakende, zich met eene krachtdadiger zorge, op de beſcherming der Christenen hadden toegelegd en bevlytigd; koomt het dan niet baarblyklyk voor, dat zeer veelen der Christenen zich gezamenlyk zouden hebben toegerust, om deeze drogleer, van den beginne af, als 't ware, in de

„ hy, ter omhelzinge zyner leere aangenomen, en hy gaf hun een getuigſchrift ter hunner beveiliginge: zoo dat ook Jooden, Magi, Heidenen, en „ anderen, die hem den eed van getrouwheid zworen, van hem een vryen ge„ loofsbrief verkregen. "Men wil dat Elmacin hier mede te gelyk het oog gehad zou hebben op dat berugt Teſtament van Mohammed, het welk eerst door Pacificus Scaliger, een Capucyner Monnik, in de laatst-afgelopene eeuwe, uit het Oosten gebragt, en in 't latyn in 't licht gegeven is door Gabriel Sionita te Parys in den jaare 1630.

de geboorte te ſmooren? of voor 't minſte, is het niet ten hoogſte waarſchynlyk en geloofbaar, dat zy door alle mogelyke middelen van tegenweer dit verfoeilyk leerſtelſel zouden verhinderd hebben, zoo ſterk voort te kruipen? daar zy nu toch, by hunne eigene beſtuurderen weinig geacht, door buitenlandſche Vorſten onderdrukt, geſtadig in doodlyke angst en bekommernis ſtaken, en in 't gevaarlykst nauw gebragt, zelfs hun eigen leven niet zeker, zich over 't geen anderen deeden weinig of niets bekommerden, en dus tot de voortplanting van het Mohammedaansch ongeloof zeer veel toebrachten; en dat wel des te meer, naardien der Saracenen gemoederen reeds van Heraclius waren verwyderd; die, ik weet niet, door welke eene ſlinkſche ingeving ontrust en vervaard gemaakt, het Joodſche volk gelast hadt, of den Christelyken godsdienst aanteneemen, of zyn Ryk te ontruimen, waar door hy ze zelf genoodzaakt hadt den loop der Mohammedanen te vergrooten; uit hoofde van welk gebod Mohammed zich ook zoo veel heeft durven vermeten, dat hy by Heraclius zelven tot tweemaalen toe op eene plechtige wyze geen minderen aanzoek deedt, om zynen Islamismus aanteneemen, dan hy by zeven andere Vorſten van het Oosten gewaagd hadt te doen: waar van men het geſchiedverhaal, uit echte bronnen gehaald, (*a*) leezen kan in de *Algem. hedend. Hiſt.* XIX. *d.* § 108.

§ 19.

(*a*) Tot de voortzetting van het Mohammedismus is ook, op eene andere wyze, niet weinig behulpzaam geweest het ontaart hartsgeſtel der Christen-Kei-

§ 19.

BB. Dat het Mohammedismus een ſterken aanwas kreeg, hadt men ten anderen aan den uitwendigen ſtaat der kerke grootlyks toeteſchryven; voor zoo verre het met dien ter deezer tyd ellendig en betreurenswaardig uitzag, naardien het volk onderling jegens malkanderen zeer ſlecht gezind was, waar van wy § 4. eenige kentekenen opgaven. Wat immers kon uit die verbittering anders voortvloeijen, dan dat de Perſiaanen, Arabieren, Syriers, Saracenen en Jooden, al wat zy daar heen zagen ſtrekken, om het Christendom, een uitvaagzel van volk, zoo zy waanden, hun vyandig, te ſchendmerken, te onteeren en te beſchimpen, met het blymoedigst gelaat aanſchouwden; dat hand over hand zagen toeneemen; en zich niet zeer bekreunden om zulks te keer te gaan of te ſtuiten. Toen dan de gewyde leer der Christenen door Mohammeds ongewyd leerſtelzel dermate ontheiligd of mishandeld werd, en de Christengemoederen destegen de Mohammedanen verbitterd werden, konden die volken, met een geest van verharding tegen de Christenheid aangedaan, uit deeze hunne rechtmatige droevenis, niet anders dan eene ſoort van blydſchap trekken, en eene leer, by de Christenen zoo zeer ge-

Keizers; want Heraclius bragt door zyne hebzucht te wege, dat de Saracenen, by troepen van hem afvallende, zich aan de zyde van Mohammed voegden, om dat zy zagen, dat ze, in plaats van hunne verdiende bezolding te ontfangen, niet dan ſmaadheden van den Keizer of van deszelfs Rentmeeſters verdraagen moesten, en des genoodzaakt waren, eenen anderen veldheer te verkiezen en natevolgen: het geen SLEIDANUS *de Monarchiis l.* II. fraai aanmerkt, en uit hem OLAUS CELSIUS in *diſſ. de Arabum in Hiſpania regno*, geplaatst in de *Bibliath. Bremenſis nova claſſ.* V. *fasc.* I.

gehaat, grootlyks bevorderen. Dus hielp die kerkſtaat der Christenen, door het kwalyk geplaatst hart veeler mede-ingezetenen ongelukkig den voortgang van Mohammeds zamenſtel langs tweederleie wegen bevorderen: deels, om dat deezen, uit een ingenomen haat tegen het Christenvolk, niet zeer wenschten der Mohammedanen leer eene ſpaak in 't wiel te ſteeken, en anderdeels doordien dit den Christenen den moed en het vermogen ontnam om er zich tegen te weer te ſtellen. Want laat ons eens vooronderſtellen, dat de Christgelovigen, by hunne medeingezetenen in grootere achting geſtaan hadden, hoe gemaklyk zoude het dan voor hun geweest zyn, dien bedrieger het masker afterukken, en hem, met het ontdekken zyner listige ſchelmeryen tot een algemeen afgryzen te maaken? Maar nu, ingeval de Christenen iet aanvingen, moesten alle hunne pogingen, daar zegering geagt en verſmaad werden, van geene vrugt zyn. En dienvolgens kreeg het Mohammedanismus, uit deezen ongelukkigen ſtand der Christenen, eenen gelukkigen voortgang.

§ 20.

CC. Zeer veel bragt ten derde ter vergrootinge van den rampſpoed der Christenen te deezer plaatze en tyd toe, dat zy onder volken leefden, wier ruwheid van zeden en denkwyze over godsdienſtige leeringen van de hunnen veel verſchilden, gelyk te kennen gegeven is § 5. En hieruit dan ſproot wederom een geluk dat ter uitbreiding van Mohammeds leer ſtrekte. Want zoo weinig de zeden en gevoelens der

Chris-

Christenen met die der overige Oosterlingen en derzelver willekeurige inzettingen strookten; zoo weinig gehoor oordeelden deezen te moeten geeven aan 't geen de Christenen tegen de zaak van Mohammed inbrachten; en naar maate de Christenen by de Oosterlingen minder geloofd wierden, zoo veel meerder gronds moest de zaak van Mohammed by derzelver tegenstreevenen aanwinnen; zoo dat, wen de Christenen voor de rechtbank deezer quanswys billyke Rechters, om de ongelykheid van zeden en gevoelens, het pleitgeding verloren, derzelver moedige en toomloze party zegenpraalde en met eene voordeelige uitwyzing van haare zaak bekroond wierdt; waar van de Christenen geen gevaar, ten minste zoo groot gevaar niet geloopen zouden hebben, hadden zy medeburgeren aangetroffen, wier zeden en leerstellingen van de hunnen minder verschilden; want dan zouden deezen aan de heilryke lessen van Christus eerder het oor geleend hebben, dan aan de verwarde en vleiende instellingen van Mohammed. Doch nu moesten de Christenen, die door toedoen van den aanhang der Magi, der Wyzen, en der Geestlyken in 't Oosten, by de Wysgeeren en Staatkundigen, ja by het volk zelf, ter kwader naam en faam stonden, en ook in zeden en leerstellingen van dezelven hemelsbreed verschilden, noodzaaklyk het tegendeel ondervinden; uit welk nadeel der Christenen dan een groot voordeel ter voortplantinge van het Mohammedismus voortvloeide.

§ 21.

DD. Ten vierde, hebben wy § 6 gezegd, dat het met den staat der Christelyke kerke in het Oosten ter deezer tyd zeer ongelukkig geschapen stondt, uit hoofde van de onedelmoedige en trouwlooze voortplantinge van Christus leere. Uit welken bron de Mohammedanen wederom boven al 't gezegde een nieuw voordeel, ter uitbreidinge hunner leere, getrokken hebben; vermits de Christenen, door onbekwaame Apostelen, de werktuigen van deeze voortplanting, bekeerd, en van de waarheid des Christlyken godsdienst niet genoegzaam onderricht en overtuigd, en bovendien met haatlyke beginzels bezet, op verre na niet in staat waren om den snellen voortgang der Mohammedaansche leere het hoofd te bieden, en met eigene wapenen te bestryden: terwyl zy integendeel, in de beginselen van den Christlyken godsdienst niet vast genoeg geworteld, by geheele hoopen tot de party van Mohammed overgingen, gelyk wy § 18 hebben aangemerkt. Hetzelfde dan viel hun te beurt, 't geen HAITHO in zyne *hist. orient.* vertelt, dat eenige Vorsten der Tartaaren in de dertiende eeuwe wedervoer; die na dat zy eerst door Armeniers, naderhand ook door Monniken, door den Paus heimlyk daartoe afgezonden, tot den godsdienst der Christenen waren overgehaald, by gebrek aan eene genoegzaame overtuiging, zich kort daarna, met verwerping des Christen-godsdienst, aan het Mohammedaansch bygeloof als slaven overgaven. Of 't geen overbekend is, dat den zendelingen der

Portugeesen en Jesuiten in de Indiën overkwam, die na reeds twee eeuwen herwaart en daarboven, ter bekeeringe der Indiaanen, onnoemlyke kosten gemaakt, moeilyke togten gedaan, en eindlyk na zoo veel geruchts veroorzaakt te hebben, ter naauwernood eenige vrugt van dat alles tegenwoordig kunnen aanwyzen. Zoude wel dat zelfde van de Oostersche Christenen te wagten zyn geweest, indien men de hemelsche Euangelie-leer op eene wyze, die meer oprechtheid ademde, en zoo als van de Apostelen en voorgaande Leeraaren geschied was, met eene volle gemoedsovertuiging, tot hen hadde overgebragt? rechte kenners van zaaken beoordeelen dit stuk ryplyk! zouden dan niet de Christenen, van dien kant beschouwd, alle bitze verwytingen, alle knellende lichaams- en zielsfolteringen, ja zelfs den allerwreedsten dood, voor den Christlyken godsdienst, met een lydzaam hart en taai gedult, gelyk in de eerste eeuwen, ondergaan en doorgestaan hebben? ja zouden zy dan niet hemel en aarde bewogen hebben, om den Mohammedanen het voortplanten van hunne besmettende leere te beletten? maar nu was alles gantsch anders. Die ongelukkige uitbreiding des Christen-godsdienst gaf voedzel en voorspoed aan de voortplanting van het Mohammedanismus.

§ 22.

Wyl men dan, uit het geen wy tot hier toe slegts ter loops en in 't ruwe hebben geschetst, genoeg kan afneemen, wat, en hoe veel de uitwendige kerkstaat

 in

in 't Oosten ter eerste voortzetting des Mohammedaanschen godsdienst hebbe kunnen toebrengen, dunkt het ons nu ten tweeden onze zaak te zyn, der opgegeve vraage eenigermaate te beantwoorden, voor zoo verre den kerkstaat van 't Oosten inwendig betreft: ook deeze, immers hielp daar toe by uitstek veel, zelfs in meer dan een opzigt. Hy hielp ... voor eerst, naar maate het met deezen elendig en ongelukkig gefchapen ftond, uit hoofde van gebrek aan braave en verftandige kerkvoogden, zoo als § 8 is aangetekend. Want, als Gods fchaapen aan de zorge worden overgelaaten van zoodanigen, die nog door uitftekendheid van zeden nog door zuiverheid in de leere eenige achting en navolging verdienen, ik wil zeggen, die die fchaapen niet oprechtlyk en getrouwlyk willen noch kunnen weiden en hoeden; dan kan het niet anders, of die kudde zelve moet geheel en al te gelyk met haaren herder een prooy van honden en wolven worden. Dit is meenigemaalen bewezen, zoo onder de oude, als nieuwe huishouding, ja helaas! tot heden toe ziet men daar van de treurigfte bewyzen. Wat wonder derhalven, byaldien wy zullen gezegd hebben, dat het Christendom, aan welgeregelde en verftandige kerk-overften gebrek lydende, eerst wel, in yver voor God en godsdienst, verflauwde; doch daarna fchipbreuk leedt aan 't geloof, ja dat het door zyn voorbeeld, veele anderen tot dit zelfde kwaad verlokt heeft? Dus wierdt de onwetendheid eene vruchtbaare moeder van allerleie gebreken. Dan, met welk eene

kracht die kerkhoofden den voortgang der Mohammedaansche ongodsdienstigheid zouden hebben kunnen veragteren, wat zeg ik, geheellyk stuiten, deels door hunne eigene harten daar tegen te wapenen, deels door anderen den reeds ingeslagen weg te ontraden, indien zy geleerde en van liefde tot God blakende mannen geweest waren; begrypt yder ligtlyk en ten volle, die by zich zelven overweegt, dat zulken in de daad de rechte steunpilaaren en vastigheden voor de waarheid zyn, die, zoo lang zy pal staan, het gebouw onderstutten, en staande doen blyven; maar aan 't wankelen geraakt, hetzelve doen vallen, en ten laatsten op hunne eige ruïne ter neer doen storten. In de vierde eeuwe, gelyk den geletterden niet onbekend kan zyn, stonden er mannen op, zoo in hun schryven als in hun spreeken, cieraaden van godvrugt, en dier landen, waarin zy bloeiden; Athanasius, Hilarius, Phoebaïdes, Dazianseaus, Basilius, Cyrillus, Epiphanius, Ambrosius, Hiëronymus, Augustinus, die zich om stryd verzetteden tegen den aanhang der Arianen, ten einde hun gevoelen den bodem in te slaan. Maar nu, o verbazende luiheid der Oostersche leeraaren! heeft geen één van de kloekmoedigste kampvechters tegen de Monotheliten zich verwaardigd zyne pen op te vatten en te scherpen, om deeze allerverderfelykste bedriegery en arglistigheid manhaftig te bevechten; geen één onder die zeer snedige boven-natuurkenners, die de wapenen opvattede, om den Christen-godsdienst te beschermen en te handhaven, of de aankleveren van Mo-

hammed, die reeds aan veele leerstellingen der Christenleere hunne toestemming gegeven hadden, op den rechten Euangelieweg terug te brengen. Wat was toch van dat alles de gegronde reden? de godvrugt lag by hen vertrapt, en al het yvervuur, om voor het wezenlyk belang van Gods heiligdom te waaken, was in hun verkoeld en ten eenemaal uitgebluscht (*a*).

§ 23.

Maar ββ ten tweede hielp ter verspreiding van het Mo-

(*a*) Het zelfde verzekeren ons de *Centuriatores Magdeburgenses*, *cent* VII. *c.* I. Naauwlyks, voor zoo verre wy uit de geschiedenis kunnen opmaaken, zal men den eenen of den anderen vinden, die de hersenschimmen van Mohammed en deszelfs ydele en godlooze begrippen, te dier tyd, met ernst bestreden heeft, het geen meer byzonderlyk MATHIAS FLACCUS ILLYRICUS in *Catalogo testium verit. l.* VII. *p. m.* 653 bevestigt. De wydberoemde J. A. FABRICIUS in *Syllab. et delectu argum. pro veritate Relig. Christ. c.* 50. heeft wel eenigen der Ouden en Grieken opgeteld, die tegen de Mohammedaanen de pen hebben opgevat, te weeten, Joannes Damascenus, Theodorus Abucaras, Samonas Gajensis, Nicetas Byzantinus, en den anderen Nicetas Choniates; maar deeze allen zyn gewis van laateren tyd, dan Mohammed. Abucaras is de eenigste, aangaande wiens leeftyd de geleerden niet volkomen eens zyn, gelyk te zien is in BAYLE *Diction. Hist. Crit.* v. ABUCARAS: egter is er nauwlyks één, die hem stellen mag eerder dan in de agtste eeuwe geleefd te hebben. Langs eenen anderen weg poogt EUSEBIUS RENANDOTUS in *Hist. Patriarch. Alex. p.* 377. dit slof verzuim der schryveren van die eeuwe te verontschuldigen, met te zeggen, "alhoewel men zeldzaam vindt, dat Chri-„ stenen in het Oosten zich tegen de Mohammedanen in geschrift hebben aan-„ gekant, waren er evenwel voorheen, die zulks gedaan hebben, vryer en „ onbeschroomder, dan onder het Ottomannisch gebied pleegt te geschieden; „ want zich eene dergelyke vryheld aantematigen, zou hun het leeven kosten." Nochtans zie ik niet, dat men ook langs deezen weg derzelver nalaatigheid rechtvaardigen kan; voor eerst, om dat de schryvers daar aangehaald, Abraham Tinhanensis, Elias Nisibensis, Isa Filius Zara, wederom jonger in leeftyd zyn dan Mohammed, gelyk men zien kan in *Bibliotb. Orient.* JOS. SIM. ASSEMANNI: ten anderen, om dat die wet van Mohammed, welke het spreeken en schryven over alle geschilstukken verbood, de Mohammedanen meer dan de Christenen raakte. Ook waren by de eerste opkoomst van het Mohammedismus alle de Christenen van 't Oosten aan Mohammeds wetten niet aanstonds dadelyk gebonden: waar by koomt, dat braave en weldenkende Christenen der eerste eeuwen nimmer geschroomd, maar het altoos hunnen plicht gerekend hebben de belangen der Christenen, zelfs met levensgevaar, te beschermen en te bevorderen.

Mohammedismus niet luttel, dat de ongelukkige kerkstaat reden hadt om zich te bedroeven over rampzalige zetregels eener tegen zich zelve inwerkende leere, die men in deezen tyd zoo hadt weeten opteſmukken, in haare zuivere ſtelzels uit te mergelen, en tot zulk een verval te brengen, gelyk wy hebben aangewezen § 9, dat men duidelyk zag, dat er in die leere byna niets van haaren ouden roem, dan ſlegts de bloote naam overſchoot. Onder de Christenen zelfs was men het omtrent de voornaamſte hoofdpunten geheel oneens; en, al ſtemden zy er met elkander in overeen, nochtans gaven zy daar aan dezelfde uitlegging niet; voegende deezen eenige bygeloovige plechtigheden en ter kwaader trouw byéén geſlanste vertellingjes daar by, terwyl anderen oneindig meer zaaken aan dezelven onttrokken: (*a*) waaruit

(*a*) De zeer geleerde THOMAS STOCKHAUSEN drukt zich in *Theol. Specul. T.* IV. *c.* III. § 2. met ons hier eenſtemmig, ten kragtigſte uit. Opgemerkt hebbende, dat er niets wonderbaars zy in den ſpoedigen voortgang der leere van Mohammed; en dat men er gemaklyk reden van kan geeven, als men maar gadeſlaat de omſtandigheden van tyden en zaaken, die zulks begunſtigden, vestigt wel byzonder ons oog, op de toenmaalige bedorven zeden der Christenen, hunne jammerlyke verdeeldheden, hunne diepe onkunde enz. Aan welke taal, om nu geen Spanheim, Hottinger, Mosheim en meer anderen optehaalen, de Polyhiſton Fabricius een uitneemend gewigt byzet, in *Salutari Luce Euangelii c.* XXV.; die onder de oorzaaken, dat Mohammeds nieuw-ingevoerden godsdienst zulke voortgangen gemaakt heeft, en heeft kunnen maaken, ook rekent "het veraarten der Christenen zelven, reeds voor langen tyd, van de „ eerſte zuiverheid hunner leere; het vermenigvuldigen van aanhangen en kerk„ geſchillen; der Christenen zeer onbetamelyke levenswyze, en den ſteeds „ toeneemenden dienst van beelden en heiligen; een dienst die het heidensch „ bygeloof ſcheen naby te komen." GOTTFR. ARNOLD ſchynt dit, in zyne *Kerk- en Ketterhiſtorie D.* I. *B.* VII. *c.* I. § 5. ſterker dan naar behooren uittebreiden, als hy zegt: "Deeze omſtandigheden hebben Mohammed de verdere „ gelegenheid aan de hand gegeeven tot opmerkingen; nademaal hy, gelyk „ men van hem ſchryft, ook van natuure tot een diepzinnig nadenken en een„ zaam leeven zeer genegen was, en daarentegen van alle afgodery een grooten

uit elk, die wil, zelfs kan opmaaken, hoe gemaklyk de zegepraal over eene zoo onzekere en met zich zelve ſtrydende leere voor het Mohammedismus gevallen zy. Het was zelfs geenzints noodig, dat Mohammed zyne eigene wapenen gebruikte, om tegen deeze leere te ſtryden; immers de Christenen zelven gaven en tegen zich zelven en tegen hunne eige leere elkander wederzydsch de wapenen in de hand: ja terwyl zy door dit hun eigen doen den Christen-godsdienst de hartader afſtaken, kreeg het Mohammedaansch ſtelzel by des onkundigen een ontzaglyk vermogen en gezag. Weshalven Mohammed by zich zelven gemeent heeft, het zy wel het zy kwalyk gedacht, op ſchier geen anderen ſterkeren grond de Christenen te moeten aantasten, dan op deezen, welken hy van derzelver onzekere en met haar zelve ſtrydende leere aflei. *Sura* XIX. *Mariae*, zeggende, volgens de vertaaling van MARACCUS, *discordes fuerunt Sectarii inter ipſos circa Jeſum; atqui vae illis, qui infideles ſunt, a conſpectu Diei magnae*, dat is, de Sectarisſen waren onder malkanderen omtrent Jeſus verdeeld; wee des den ongeloovigen by de verſchyninge van den grooten dag des Heere; of om de woorden van CLEMENS DEN ALEXANDRYNER te gebrui-

„ ten afſchrik heeft gehad. Om dat hy nu by de Christenen niets deugdlyks, „ en van haare leer niets anders dan maar ydele woorden vond, en dat de „ Heidenſche grouwelen en dwaasheden hem ook niet aanſtonden, en noch „ veel minder der Jooden ellendige toeſtand, zoo viel die arme mensch einde- „ lyk op zyne eige uitvindingen." Zoodanig eene taal moet zekerlyk, wanneer men niet te veel aan Mohammed wil toeſchryven, niet dan met een omzigtig oordeel opgevat en toegeſtemd worden.

bruiken, μη δειν πιςευειν δια την διαφονιαν των αιρεσεων, den Christenen behoore men in 't minst geen geloof te geeven, uit hoofde van de tegenstrydigheid der begrippen, die onder die secten plaats heeft. Wyders hadt Mohammed reeds voorvegters, van wien hy het bestryden van de Godheid van Christus leeren kon; naardien hy een aanmerkelyk groot getal van Arianen en Photinianen in zyn gevolg hadt. Hem ontbraken zelfs niet zoodanigen, op wier gezag hy den Christenen ten laste leggen kon, dat zy drie Godheden, te weeten God, Jezus en Maria aanbaden, want daarin hadden hem de Collyridianen, of ook de leerlingen van Nestorius voorgelicht. Men vergelyke de bovenaangehaalde *dissertatie* van MILLIUS § XXVI. Ook kon hy reeds het gebruik van wyn afkeuren en verbieden; want naar alle waarschynlykheid waren er te dien tyd noch overblyfzels van de Encratiten en Aquarianen of Hydroparasten, welke by het Avondmaal water in plaats van wyn gebruikten.

§ 24.

Byaldien wy vervolgens γγ. ten derde aandagtig gadeslaan, het geen § 10 aangaande het bestuur en de tucht der kerke door ons is aangemerkt, kunnen wy niet lang blyven twyfelen, of de voortzetting van het Mohammedismus heeft door de ongeregeldheid van het eerste, en door de bedorvenheid van het ander, eenen nieuwen aanwas gekregen; want, gelyk in die vroegere ongeschondene eeuwen, toen, zoo als Hieronymus zich uitdrukt, het geplengde bloed van

onzen Zaligmaker noch rookte, en de harten der geenen, welke in de Christelyke gemeente waren aangenomen, van het versch ingeplant geloof vurig blaakte; niets zoo veel eerbieds, niets eene zoo groote hoogachting voor de Christenkerke by de Heidenen verwekt heeft; wat meer is, niets zoo veel heeft meêgewerkt om derzelver voortplanting gelukkig te onderschragen, dan dat zy allen, opgetogen, zagen, dat men onder het bondgenootschap der Christenen het kerkbestuur omzigtig en onschendbaar handhaafde, en eindlyk de tucht in eene gepaste strengheid allerzuiverst uitoefende; zoo heeft integendeel ter deezer eeuwe, niets de bestuurderen der kerke zoo veragtlyk, zoo haatlyk, gemaakt by 't gros der Christenen, dan dat deezen hebben waargenomen, dat dezelve, met het verwaarloozen eener naauwkeurige regeering en van de kerklyke tucht, den trotsen hoogmoed hunner eeuwe, om de woorden der Africaansche kerkvaderen te bezigen *in Cod. Can. Eccl. Afric.* ter Christenkerke invoerden, die anders voor de geenen, die God begeerden te zien, de nedrigheid en eenvouwigheid aanprees, en zelfs hun daarin vóórlichtte; ja dat zy zich aan anderen als leidsmannen in eene zondige en ongebondene leevenswyze aanboden. En wat wonder dan, dat het dit en niets anders was, 't geen de Christenen zelven over 't algemeen zoo zeer verlaagde, en by andere volken voor allerleie smaadheden bloot stelde. Niets gevolglyk heeft den ondergang eener leere, strydig met die der Mohammedanen, zoo sterk helpen bevorderen, dan

dat

dat men de Christenen, noch aan wetten, noch aan eenig kerkbestuur gebonden, hier en daar verstrooid zag omzwerven. Hadden zy, gelyk het den bestuurderen der kerke voegde, met allen ernst overdagt, hoe men, volgens 1 *Timoth.* III. 15. in het huis Gods moet verkeeren, het welk is de Gemeente des levenden Gods; waren zy indagtig geweest, dat zy, naar luid van *Ephes.* IV. 12. tot Herders en Leeraars gesteld waren, tot de volmakinge der heiligen, tot het werk der bedieninge, tot opbouwinge des lichaams van Christus; hadden zy, naar de leer des Apostels 1 *Pet.* V. 23. de kudde Gods geweid, en dat niet uit bedwang, maar gewillig het opzigt daar over hebbende, noch om vuil gewin, maar met een volvaardig gemoed, noch als heerschappy voerende over het erfdeel des Heeren, maar als die voorbeelden der kudde geworden waren; zy zouden de wegen Gods regt en effen gemaakt, de haatlykheden, alle tweespalt, alle onzuiverheid, den geest van verkeerde jaloesy, van vervolging, de heimlyk ingevoerde bygelovige plechtigheden, de onegte en valsche geschriften tot den grond toe uitgeroeid, en te wege gebragt hebben, dat men ook de egte en zuivere Euangelie-leer van Christus, in de Arabische taal geschreven, voor handen hebben kon. Dan eerst zoude de Ottomannische of Mohammedaansche niet alleen, maar zelfs alle poorten der helle tegen Gods kerke hebben kunnen woeden, zonder egter dezelve immermeer te overweldigen. De wydberoemde letterminnaar uit Gottingen J. D. MICHAELIS vermoedt

wel in de *Einleitung in die Gottl. Schrif des N. T.* I. dat er reeds voor Mohammeds leeftyd eene Arabische overzetting der boeken des Nieuwen Verbonds zoude geweest zyn. Edoch, daar hy dit zyn vermoeden tot noch toe met geen bondig bewys gestaafd heeft; integendeel daar het alom heerschend gevoelen der Geleerden allersterkst staande houdt, dat alle Arabische overzettingen, welke wy heden, het zy in handschriften, het zy in boeken, door den druk gemeen gemaakt, hebben, van lateren tyd, dan Mohammed zyn, en dat men met geene mogelykheid kan aantoonen, dat er voor het tydvak, waar in Mohammed leefde, een eenig in het Arabisch overgebragt stuk des Nieuwen Testaments geweest zy; zoo zal dit alleen ten overvloede genoeg en voldoende zyn, om den kerkbestuurderen deezer eeuwe van traagheid en eene verregaandste zorgloosheid geenzints vrytespreeken. En, het geen de hoofdzaak uitmaakt, door dit zelfde gebrek is de weg voor Mohammed, om zyne bedriegeryen allerwegen uittezetten, van den kant der Christenkerke, zeer ruim gebaand en wyd opengezet; gelyk zulks ten klaarste daar uit blykt, om dat alle die volken, welke, voor Mohammeds tyd zich reeds met eene vertaaling der gewyde schriften in hunne moederspraake verheugden, als de Grieken, de Armeniers, de Cophtiten en anderen, van de besmettende drogleer van Mohammed lang vry en ontheven gebleven zyn.

§ 25.

§ 25.

Het geen ons ʒʒ ten vierde en voor 't laatſte te bezien ſtaat, in hoe verre naamlyk de Oosterſche kerkſtaat, door aanéénggeſchakelde verſchillen en onlusten deerlyk vanééngereten, gelyk wy dien § 11 beſchreven hebben, dienzelven voortgang van het Mohammedaansch bygeloof niet weinig bevorderd hebbe, achten wy niet noodig wydloopig aantetoonen. De mond der waarheid zelf, onze allerheiligſte Zaligmaaker, deedt daaromtrent de allervolledigſte uitſpraak; als hy *Matth.* XII. 25. zegt: "een yder Koningryk, dat tegen zich zelven verdeeld is, wordt „ verwoest, en een yder ſtad of huis, dat tegen zich „ zelve verdeeld is, zal niet beſtaan." Derhalven, deeze alleronfeilbaarſte vraagbaak zich dus uittende, waren er gewis reeds zulke tyden geweest, in welke de kerk van de onderlinge liefde, dat ware kenmerk der Christgelovigen, verſteken, en door vuile twisten vanééngeſcheurd, volgens Gods regtvaardig oordeel, ten ondergang helde. Dan het vuur van eene onuitbluschlyke wraaklust was reeds aan 't branden geraakt in de gemoederen dier geenen, welke door eenen magtiger aanhang, om de verſcheidenheid van denkbeelden, genoodzaakt geworden waren, den vaderlyken grond te verlaaten, en in den kerkelyken ban geſlagen waren; waarom zy dan ook van hunne zyde, nergens meer op bedagt, nergens heeter op waren, dan om alle bekwaame gelegenheid om zich te wreken, waar te neemen. Dit alleen ſcheen vereischt te worden, ten einde de een of ander on-

vertſaagde bedrieger zich tot een hoofd van deezen gistenden hoop zou kunnen opwerpen, den ſtandaard opſteken, en hun wapenen in de hand geven, om de by hun gehate broederen te mogen vernielen. Zelfs wist die zeer doorſlepen bedrieger, Mohammed, zeer wel, hoe groot een voordeel hy zoude kunnen doen met in dit troebel water te visſchen; hoe gemaklyk het vallen zou, den Christenen, door hun eigen toedoen onder malkanderen verdeeld, te overwinnen; en eindlyk, hoe ſchoon deeze kans zou wezen, om een inkruipend verderf onder de Christenen voor te wenden, en hen eenvouwig te overreden, dat hy in 't midden deezer beroeringen, volgens deeze en geene voorgewende voorzeggingen, van God zelven verwekt was, om de, door zulke hoog-gerezene verſchillen van elkander geſcheurde, gemoederen der Christenen weder te vereenigen, en in denzelfden Mohammedaanſchen godsdienst als in ſlaap susſen (*a*); het geen hy ook naar zyn beste vermogen manlyk uitvoerde. Immers leide hy deeze verwarde meenig-

(*a*) Van dit zelfde gevoelen is JOAN. FORBESIUS in zyne *Inſtruction: Hiſtorico-Theologicae l.* IV. *c.* IV. zeggende: "dat tydvak, waarin Mohammed te „ voorſchyn kwam, was vol onkunde, en het ganſche Oosten was ſchier van „ aanhangen overſtelpt, gelyk blykt uit het verhaalde in het voorgaande boek, „ aangaande de Monophyſitea, Acephali, Tritheïſten, Jacobiten, Armeniers, „ Origeniſten, Aphthartodoceten, Corrupticoliſten, aanklevers van Themiſtius „ of Agnoëten. Door bewerking van den Conſtantinopolitaanſchen Patriarch „ Cyrus begon zelfs de Satan de zaden van eenen nieuwen aanhang, der Mo„ notheliten, alom te verſpreiden. En, om wel te begrypen, dat het ſterk„ werkend gif van veele allerſchadelykſte aanhangen naa deezen eenen, als in „ eenen algemeenen put is toegevloeid, hebbe men ſlechts eene vergelyking te „ maaken, en dan zal men bevinden, dat hy zich tegen den waaren en zuiveren „ regel des geloofs zoo ſterk verzet heeft, dat men hem voor eenen volmaak„ ten navolger der Gnostiken houden moet."

nigte zulke lokaazen voor, waar door hy begreep, dat zy gemaklykst en best zou te vangen zyn; ſchoone beloften en de yslykſte bedreigingen wist hy met zulk eene zoetvloeiendheid zyner welbeſpraakte tong, en met eene zoo deftige houding te matigen en onderéén te mengen, dat zy allen, wier harten uit haat tegen hunne beſtryders noch onlangs zoo zeer waren verbitterd geweest, van zelfs gretig naar hem toevloden, en zich met deezen wreeker blymoedig geluk wenschten. Weshalven Mohammed, met een volkómen vertrouwen, zich van die plechtige belydenis, hem het allereerst, naar 't verhaal van Abunajarus, door Pſeudo-Eremita ten lofrede nagegeven, bedienen kon, "daar is niet meer dan één God, en die „ heeft my tot zyn afgezant gezonden." Waar van ook dit het gevolg was, dat, na 'shemels allerbillykſte wraakoefening over die te hoogſtygende oneenigheden onder het Christendom, drie der voornaamſte Patriarchen, te weeten, die van Jeruſalem in 't jaar onzes Heere 636, van Antiochie in 't jaar 638, en eindlyk die van Alexandrie in 't jaar 640, gevolglyk binnen den kring van byna ſlechts vyf jaaren, aan het juk van Mohammed zich onderworpen hebben.

§ 26.

Dan, nu ſpoede ik my ten einde; evenwel, voor dat ik van de beſchouwing der oneenigheden onder de Christenen afſtappe, kan ik zekeren argwaan, die zeer veele geleerden voeden, niet onaangeroerd voorbygaan. Daar zyn er, die meenen dat niets, van den kant

kant der Christenen, tot den gezwinden voortgang van het Mohammedismus meer heeft toegebragt, dan de alom in het Oosten verſpreide Ariaanſche kettery: over welk onderwerp de ſchandlyke Apoſtaat Neuſerus weleer nadruklyk en vry uit geſproken heeft; met te zeggen, "die der Mohammedanen leer vermy„ den wil, ſchuwe het Arianismus." Zie HIERONYMUS KROMAYER in *Scrutinio Relig.* die zelf *l. c. Diſp.* 3. *Theſ.* 7. zich noch breedvoeriger in deeze woorden hier over uitlaat: "de reden toch, dat deeze „ Mohammedaanſche godsdienst zoo ligt by een aan„ tal volken geloof voor zich heeft gewonnen, is „ klaar te ontdekken; aangezien verſcheidene aan„ hangen, als zoo veele voorloopers, de zaaden er „ reeds van verſpreid hadden, inzonderheid Arius, „ die ter onderſchraging zyner gevoelens de ſterk„ ſte ſteunpilaaren voor hem waren; van waar dan „ dit gezegde zynen oorſprong kreeg, het Arianis„ mus heeft voor het Mohammedismus den weg „ gebaand." Noch wydlopiger zelfs bewyst die zelfde Leipzichſche Hoogleeraar zulks in 't vervolg, en allerbyzonderst voegt hy *Theſ.* 63 er by: "de Arabie„ ren hebben mannen gehadt uitmuntend in geleerd„ heid, zelfs den Apostel Paulus, volgens *Gal.* I. 17. „ Het licht van het Euangelie ging glansryk onder „ hen op; doch, na dat de beroerende geſchillen van „ Arius de kerken van het Oosten hadden beginnen „ te ontrusten en te verwyderen, begon aanvanglyk „ de Christenheid in Arabie naa haaren ondergang „ te neigen, in zoo verre, dat men ſlegts eene flaauwe

„ ſcha-

„ ſchaduw van de kennisſe aan Christus overhielt." En, om dit gevoelen te ſtaaven, en als op eene onwrikbaare rots te vestigen, vinde ik hier en daar vermeld, dat zelfs de Monniken Sergius en Georgius, desgelyks Kadighes bloedverwant Waraha, welken Mohammed tot raadsmannen en wegwyzers in het ſtellen zyns Alkorans gebruikt heeft, met de Arianery zouden beſmet en vergiftigd geweest zyn; ja dat Mohammed zelf, als die deezen zelfden aanhang te zeer liefkoosde, uit Byzantium zou verdreven zyn: dat daarenboven de leer van Mohammed, en die der Arianen, Photinianen, Socinianen, met één woord, der Antritinitarisſen, elkander zoo ſterk gelyken, dat, gelyk de alomberoemde HOTTINGER zich uitdrukt in zyne *Hiſt. or. l.* II. *c.* III. "geen onderſcheiden zui-
„ vel of ey zich zelven meer gelyken kan, dan het
„ meerderdeel der geloofsſtukken van die beiden,
„ tegen de waare Christelyke leere zoo regtſtreeks
„ aangekante godsdienſten" (*a*). Om kort te gaan, dat

(*a*) Hieruit is voortgevloeid, dat mannen in geleerdheid niet onberoemd, met ronde woorden getuigen, dat Socinus, ſtichter der Socinianery, zoo wel veele leerſtellingen van Mohammed, als dees van Arius, het hoofd der Arianery, ontleend heeft: Een der beroemdſte geleerden van zynen tyd, ANDREAS MULLERUS (van wien ik des te liever gewaag, om dat ik my geluk wensch, dat ik reeds, eer dit byzonder zeldzaam werk het licht zag, eenige uittrekſelen er van bezat) ſchryft in zyne aantekeningen *ad exserpta M. S. Turcici Azizi Neſepbaei Tartari de cognitione Dei et ſui ipſius.* onder veele andere zaaken, tot dit ſtuk behoorende, het volgende: "De voornaamſte oorzaak, waarom de
„ Mohammedanen ons ongelovigen noemen, is deeze; om dat wy behalven
„ de menschlyke natuur van Christus eene godlyke erkennen: *Alkor.* IV; want
„ dit neemen zy in deezer voegen op, als of wy aan God eenen medegenoot
„ toevoegden, en vervolgens drie Goden beleden. ELMACIN in zyne *Hiſtor.*
„ *Sarac.* II. 19. verhaald van eenen Huſeinius, een katoenwasſcher, dat dees
„ in 't jaar CCCIX. van Mohammeds jaartelling gekruicigd wierd, om dat hy
„ eeni-

dat eenigen onder hen, ten einde hunne leerstellingen des te bondiger aantedringen, geene zwaarigheid gemaakt hebben om het gezag van den Alkoran bytebrengen, zoo als FRANS DAVIDS in *Op. soc. t.* II. in deezer voege gedaan heeft: "Gelyk immers niet verkeerdlyk in den Alkoran staande wordt gehouden, „ dat Christus zynen aanbidderen geene hulp kan „ toebrengen, om dat zy, tegen zyne eige leer en „ uitdruklyke verzekeringen aan, hem zelven voor „ eenen God beleden hebben, daar hy nochtans zelf „ be-

„ eenige leeringen verspreid zou hebben, welke volgens het oordeel der wy„ zen de doodstraf vorderden. Onder deezen was ook zyn lofzang geweest, „ eere zy God! die zyne menschlyke natuur geopenbaard, die zyne in hem „ voortduurende Godheid onder ons verborgen gehouden heeft, zoo lang hy „ in zyn schepzel verkeerde, onder de gedaante van iemand die spys en drank „ gebruikte. Die zelfde Husseinius, toen hy ter rechtplaatze gebragt de dood„ straffe ondergaan zou, voegde er dit by: Myn medgezel in 't drinken, heeft „ niets, dat naar onrechtvaardigheid zweemd, in zich: Hy heeft my een ge„ lyken drank, als hy gedronken heeft, te drinken gegeeven; hy heeft als „ vreemdling in den vreemdling geherbergd. Hoe dit gezegd zy, valt gemak„ lyker voor ons te gissen, dan het voor Elmacin geweest is, om er een ver„ keerden zin aan te hegten, daar hy, in het Mohammedaansch Keizerryk, al „ te laauw in den Christelyken godsdienst was, dien hy beleedt. Wat lager „ voegt hy er by: Richard vooronderstelt cap. I. van Mohammed zelven, dat „ dees eene godlyke bestaanbaarheid hadt, en de ziel van God was; ook „ meldt die zelfde Richard, dat Mohammed zulks uit de bron van het Aria„ nismus zoude hebben afgeleid: 't welk waar zou kunnen zyn, byaldien Mo„ hammed den mensche Christus ook voor Gods ziel zelve gehouden hadt. „ Doch de Mohammedanen houden de ziel van God, gelyk zy spreeken, voor „ geen schepzel, zoo als Arius met zyn aanhang Gods Zoon heet: ook doelen „ de Mohammedanen geenzins op Christus, als zy van de ziel van God gewa„ gen, waar tegen zy hem wel den geest of het woord van God noemen. Mo„ hammed zal derhalven iets van de Arianen overgenomen, en dat nog erger „ gemaakt hebben." Tot hiertoe MULLERUS. Ook hebben veele anderen den oorsprong van het Mohammedismus uit het Arianismus afgeleid. Dan daar tegen ontbreekt het niet aan zoodanigen, welke de leerstellingen van Socinus uit het zamenstel van Mohammed afleiden. Het zal genoeg zyn maar één voor allen aantehaalen; te weten, den zeer vermaarden JO. FRANCISCUS BUDDEUS, die zich in zyne *Miscellan. sacrar. Part.* II, in zyne *Commentat. Historico-Theologica de origine Socinianismi, ab Ecclesiae emendatione non repetenda*, dus hadt laa-

„ betuigd heeft Gods Zoon te zyn; zoo worden met „ recht die geenen bestraft, welke den Christus lee- „ ren aantebidden en om bystand te verzoeken, daar „ hy zelf geleeraard heeft, dat men den Vader moet „ aanbidden." Dat ook zeer veelen dier Antitrinita- risfen tot het Mohammedismus zelf zyn overgegaan, als daar zyn Theodisculus, Bisschop van Sevilie, de hoofdstad van Andalusië, gelyk verhaald wordt in de *Continuatio Ildephonsiana* van ISIDORUS; van 's gelyken een tweede Aardsbisschop van Sevilië, die, vol-

laaten hooren: "Dat Michael Servetus, van afkomst een Spanjaard, te Tarracona aan de grenzen van Oud-Kastilie onder Arragon gebooren, wel degelyk „ de eerste geweest is, die de doolingen aangaande de leere van de verborgenheid der Drievuldigheid, van over lang in de Oude Kerk veroordeeld, op „ nieuws op de baan gebragt en hernieuwd heeft. En hierop laat hy voorts in „ zyne aantekeningen volgen: zoo iemand my vraagt, van waar Servetus zyne „ dwaalleere gehaald hebbe? antwoorde ik hem; gansch niet uit de geschriften „ dier geenen, welke door middel eener zuivere en waare Euangelieleere de „ Christlyke kerke tot eenen beteren staat zogten te brengen; maar veel eer „ uit den Alkoran zelf, en uit de schoolen der Mohammedanen." Een getuige hier van, die boven alle verdenking is, is STANISLAUS LUBIENICCIUS, die in zyne *Historia Reformationis Polonicae*, *l.* II. *cap.* V. *p.* 96. van Servetus spreekende, zegt: "Dees, alles wat de oogmerken zyner verhitte verbeeldingskracht zoude begunstigen, van alle kanten byéénvergarende, zoog als eene „ yverige bye (op zyne wyze) het honigvoedzel, voor het zeldzaam stelzel „ zyner godgeleerdheid, uit het stof op den dorsvloer des Alkorans. Een ge„ schrift, dat, hoewel het de leerstellingen over de Drieéénheid, en over den „ gezegenden Verlosser, den hoogsten God, als den van alle eeuwen uit 's Va„ ders zelfstandigheid gebooren Zoon, mitsgaders de Afgodery en de Mariola„ trie, of het godsdienstig aanbidden van Maria hevig aantast; des niettegen„ staande aan Christus geene geringe eer toekent; als noemende hem het „ Woord en den Gezant Gods; eenen grooten Propheet; Licht aller Volkeren; „ in deeze en in de toekomende eeuwen; en eenen Man met godlyke kracht „ bezield." Bondig eindlyk toond de zeer geleerde en arbeidzaame MATURINUS VEISSIERIUS LA CROZE, in zyne *Dissertations Historiques sur divers sujets* *Tom.* I. *p.* 1. *seqq.* dat den Socinianen geen onrecht geschiedt, indien men de dwaalingen, die zy koesteren, van de Mohammedanen oorspronglyk afleidt; wyl hy *pag.* 100 opmerkt: "dat de Unitarisfen in Zevenbergen zich op den „ Alkoran, als op een der boeken van hunne geloofsleere beroepen hebben:" en dat wyders Faustus Socinus, gelyk hy *pag.* 145. *et seqq.* meldt, toen hem zulks wierdt tegengeworpen, zich gansch niet gelukkig hieruit gered heeft."

volgens Baronius, in de twaalfde eeuwe geleefd heeft; wyders een Adamus Neuferus, Leeraar te Heidelberg, welke reeds met het Photinianismus besmet was, en meer anderen. Men ga deswegens te rade by eenen Engelschen schryver, in deszelfs aanmerkingen over *de afschuwelykheid der Sociniaansche Leere*, *tom.* I. by THOMAS STOCKHAUSEN, *betrachtingen over de Apostolische Geloofsleer*. Weshalven HOTTINGER zelf *l. c.*, en, behalven hem veele anderen, TH. GALE en SYKES in *Euang. infantiae*, tusschen deeze godsdiensten eene zeer naauwe overeenstemminge en gelykheid met eenen gelukkigen uitslag hebben aangetoond. Dan, wat my betreft, die my ten volle verzekerd houde, en dat er Arianen in het Oosten in grooten getale gevonden zyn geworden op het einde der agtste eeuwe, en dat men ligtlyk uit zulk eene grove dwaaling tot eene andere, zoo niet eene volmaakt gelyke, ten minsten in veele opzichten daarna gelykende, dwaaling hebbe kunnen vervallen; ik wil des geenzints ontkennen, dat de leer der Arianen, en meer andere, daaraan min of meer verknochte ketteryen, veel zullen geholpen hebben ter voortplanting van het Mohammedismus; doch onder dit beding evenwel, dat deeze stelling vast blyve; dat de staat der Oostersche kerke, in Mohammeds eeuwe, deels de uitwendige, deels de inwendige, zeer veel ja allermeest tot die zelfde voortplanting der Mohammedaansche leere heeft toegebragt: zoo als in deeze onze korte verhandeling tot hiertoe gezegd en betoogd is.

§ 27.

§ 27.

Ik zal ſluiten met den wensch, dat, offchoon in deeze tyden, welke wy thans beleven, de ſtaat der Kerke zich op 't uiterlyk aanzien vreedzamer en bloeijender vertoont; terwyl hy evenwel, inwendig, onder het ſchoonſchynend voorwendſel van meer lichts ontfangen te hebben, noch met zeer veele onlusten te worſtelen heeft, en wel inzonderheid met dat meer en meer veldwinnend gebrek, dat deeze en geene hoofdtakken der oude aanhangen, en vooral dier afſchuwlyke Ariaanſche kettery, wederom doet uitbotten, en oorzaak is, dat veelen van derzelver leeringen uit de diepſte kaaken des afgronds worden opgedolven, niet zonder merklyk nadeel aan de waarheid der regtzinnige leere; ik zal ſluiten, zeg ik, met deezen wensch, dat in deeze onze dagen, nu wy van den dikbenevelden en naar zynen ondergang hellenden Mohammedaanſchen godsdienst, niets te vreezen hebben, geene andere veel erger en verderflyker pestleer heimlyk ter kerke inſluipe, die onze heilige godſpraaken bezoedelt, en de zuiver-geopenbaarde Euangelie-leer van Christus omverſmyt; of dat men niet ter deezer tyd met evenveel gronds moge vraagen: *hoedanig is in de* XVIII. *eeuw de ſtaat der Christelyke kerke in het Westen geweest, en hoe veel heeft die toegebragt tot eene zeer voorſpoedige uitbreiding van het Naturalismus en Deïsmus?* Daar toch die tyden, van welken eertyds de zeer geleerde WILHELMUS SHERLOCK geſprooken heeft, wel haast zullen komen, dat het Socinianismus zich binnen kort in zyne volle

uitgeſtrektheid op de waereld zal vertoonen, het welk eindlyk op niets anders, dan op eene volſlage en allerblykbaarſte Deïstery zal uitloopen.

VER-

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

HOEDANIG WAS DE STAAT DER CHRISTENHEID, VOORAL IN DE OOSTERSCHE KERK, TEN TYDE DER OPKOMSTE VAN DEN ZOOGENAAMDEN PROPHEET *MOHAMMED*, EN HEEFT DEZELVE NIET ZEER VEEL TOEGEBRAGT, TOT DE AANVANGLYKE VERSPREIDING ZYNER LEERE?

DOOR DEN HEER

JERONIMO DE BOSCH,

EERSTEN KLERCK TER SECRETARYE DER STAD AMSTERDAM; LID VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM, EN VAN DE MAATSCHAPPY DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEYDEN; ALSMEDE SECRETARIS DER MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING VAN DEN LANDBOUW TE AMSTERDAM.

Wien, daarop, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, de TWEEDE ZILVEREN EERPRYS is toegewezen.

VERHANDELING

OVER DEN STAAT DER CHRISTENHEID, VOORAL IN DE OOSTERSCHE KERK, BY DE OPKOMST VAN MOHAMMED.

ONDER DE ZINSPREUK:

Qualibus in tenebris vitae, quantisque periclis
Degitur hoc aevi, quodcunque est!

LUCRETIUS.

Elk een, die een regt begrip heeft van de eenvoudige en zuivere leere des Euangeliums, zoo als die namelyk door Christus der waereld bekend gemaakt, en onder de ſtervelingen verkondigd is, kan niet dan met verontwaardiging, of wel met droefenis, beſchouwen het beklagenswaardig gedrag der zulken, die, niet te vrede zynde dat zy daarby de allerheilzaamſte en zekerſte geboden, om wel en gelukkig te leeven, ontvangen hebben, die zelfde geboden, als wa-

ware hunnen wandel daar na interigten eene te laage oeffening voor hunne verſtandelyke vermogens, ten eenemaale verwaarloozen; en die zich veel liever van heeler herte toeleggen op het naſpeuren van andere duistere en verborgene zaaken, uit welken geen het minſte nut of voordeel voor hun te behaalen is.

Ik ben niet vreemd van te denken, dat veelen, wien het te gering is, om met de groote meenigte wyzer en beter te worden, juist daarom alles, wat klaar en duidelyk is, voorbyzien, en zich veel liever ophouden met het doorgronden van de natuur der Godheid, en de toekomſtige lotgevallen der waereld. Alle deeze dingen intusſchen, voor zoo verre zy, onder het bereik der zintuigen niet vallende, de kragt en kundigheid van 't menschlyk verſtand hier ontſnappen, en uit haaren eigen aart zelfs niet verklaard konnen worden, jaagen doorgaands derzelver onderzoekers tegen elkander in 't harnas, en wikkelen hen niet zelden in de hevigſte geſchillen en twistpartyen in. Als dan brengt een enkel woord, dat niet wel geplaatst of verkeerd verſtaan is, de allerbitterſte haat voort; men doet elkander om een beuzelagtig verſchil over deeze of geene ſpreekwyze de wreedſte folteringen aan, ja vervolgt elkander tot den dood toe. Zoo heeft dit Godlyk geſchenk der Christelyke leere, alleen tot 's menſchen heil en behoudenis gegeeven, door de dwarsdryvery van hun, die gezegd wierden dezelve voorteſtaan, door loutere kibbelzugt om over de natuur der Godheid te twisten, ja door onmenschlykheid en dwaasheid, jaaren lang den mensch-

menschdomme meer nadeels toegebragt, dan immer uit de doos van Pandora, volgens de verzierſels der Oudheid, is voortgevloeid.

Dat ik hier niet te ſtout ſpreeke, zal ieder, die den ſtaat en het gedrag der Christenen van de zesde en zevende eeuw met eenigen aandagt nagegaan heeft, gereedlyk toeſtemmen.

Onder alle de leerſtukken, die de kerk altoos in verſcheiden ſecten verdeeld hielden, is er geen, dat met meerder gemoedsdrift, en ſchandelyker uitſlag voor de Christenen, beweerd is, dan het leerſtuk, waarin de Godlyke natuur van Christus, en deszelfs vereeniging met den Vader en den H. Geeſt, uitgeplozen wierd.

Hierop hebben reeds by den eerſten aanvang der kerke, van onheuglyke tyden af, de menſchen hunne verſtanden geſpitst, daar elk voor zich zelven de waare bepaaling dier zaake meende gevonden te hebben, van welke het anderen niet vry ſtond een ſtroo breedte aftewyken.

En geen wonder waarlyk, dat er zoo lang en zoo hevig over den eigenlyken zin van dit geliefd leerſtelzel getwist is, daar het zelve voor een der voornaamſte en het kenſchetzend leerſtuk der waare Christelyke Religie gehouden wierd, zoo als dit onder anderen den grooten BASILIUS toeſcheen; (l. II. *pag.* 258. *contra Eunomium*) van welken egter VENEMA (*Hiſt. Eccl. Tom.* IV. *pag.* 17.) dit zonderlinge aantekent: "Dat hy (*Baſilius*) zich wel gewagt heeft den „ naam van God aan den H. Geest te geeven, niet,

„ om dat dezelve dien niet toekwam, maar om den „ blaam, door partyen hem aangewreven, als of hy „ den H. Geest boven den Vader ſtelde, weg te „ neemen, en om aan den anderen kant den zwak- „ keren te hulp te komen, en een middenweg te „ houden tusſchen hem, die te veel of te weinig aan „ den H. Geest toekenden." Dit zoo zynde, waar aan geen twyfel valt, dan heeft *Baſilius* een leerſtuk als een ſtuk van het hoogst belang voor den Christelyken godsdienst gehouden, waar over hy zich niet dorst uitdrukken, zoo als hy er waarlyk over dagt.

Deeze alzins moeilyke wyze van zyne meening te verklaaren, waarop altoos, indien dezelve niet volſtrekt met de woorden der Regtzinnigen uitgedrukt wierd, van anderen wel wat te berispen viel, ſtiet zommigen zeer tegen de borst; die wel zagen, dat dit een loutere woordenſtryd was, en dat de verſchillende manieren van voorſtelling dikwyls op 't zelfde uitkwamen. Daar er intusſchen veelen waren, die hunne aanhangers in eene zaak van zoo veel aan belang wilden verlichten, en zy dit nooit duidelyk doen konden, was het niet vreemd, dat zy zich nu eens van deeze, dan weder van die woorden, om zich verſtaanbaar uittedrukken, bedienden. Als dan deeze eenmaal gebruikte woorden van veelen gewraakt wierden, zag die Autheur zich wel dra in een twist ingewikkeld; en wilde hy dien verder voorzigtig vermyden, dan vond hy zich genoodzaakt dezelven te herroepen. Dit wist *Baſilius* ook wel, des hy, der meenigte pogende genoegen te geeven, de

God-

Godlykheid van den H. Geest liever met stilzwygen voorbyging, dan dat hy er te veel of te weinig van zeide. Van daar treft men slegts op weinige plaatzen die eenpaarigheid van gezegden by hem aan; welke men met recht vorderen mag van iemand, die den naam hebben wil van zyn gevoelen over deeze of geene zaak duidelyk uitgedrukt te hebben.

Billyk derhalven zegt SOCRATES (*Hist. Eccl. l.* VII. *cap.* 32.) van de Nestoriaanen en hunne partyen, "dat zy als de blinden in 't wild schermden, nu dit, „ dan weder iets anders zeggende, en dus te gelyk „ dezelfde zaak stelden en ontkenden." En nogthans heeft deeze verkeerde en dorre gewoonte van over woorden te twisten, die het omzigtigst gedeelte de vryheid van spreeken benam, en den stouteren hoop allerlei gevaaren, nadeelen, ja den dood zelfs berokkende, in de kerk altoos plaats gehad, voornamelyk daar het leerstuk der Drieéénheid ter baane gebragt wierd.

Het zal, zoo ik agte, niet ondienstig zyn, de lotgevallen van dit verschil wat uitvoeriger te melden, nadien de verfoeilyke twisten, die hier uit onder de Christenen gerezen zyn, *Mohammed* niet weinig in de hand werkten, om den godsdienst, welken hy reeds begonnen had te verspreiden, verder voortteplanten. Wat ook deeze zoo genoemde Profeet gesteld hebbe, altoos heeft hy, ziende, dat er in zyne dagen over de drie Godlyke Persoonen en derzelver trapswyze afzondering of vereeniging onder de Christenen zoo hevig getwist wierd, zynen leerlingen als ingestampt, dat er maar één God was.

Naauwlyks was het heilryk licht des Euangeliums, door de deugd, standvastigheid en vlyt der eerste Christenen, onder de volken doorgebroken, of men vond er, die, om de natuur van Christus te verklaaren, by de Apostolische verkondiging deswegen niet wilden berusten.

De aanhangers van *Cerinthus* en *Ebion* stelden, dat Jezus slegts een bloot mensch was, die niet uit de Maagd Maria door den H. Geest, maar uit Maria en Joseph volgens de natuurwetten verwekt was. Christus was een uitvloeizel van den allerhoogsten God, en *ὁ λόγος, het woord;* 't welk zich met Jezus, toen hy gedoopt wierd, op 't allernaauwst vereenigd, en aan hem het vermogen van wonderwerken te doen verleend, maar ten tyde van zyn aannaderend lyden en smerten hem wederom verlaaten had. Op deeze wyze onderscheidden zy Jezus en Christus als mensch, en als den Zoone Gods.

De ongerymde stellingen der Gnostieken ga ik met stilzwygen voorby, nadien 't my niet lust my met de voorstelling van alle de kettersche beuzelaaryen hier omtrent optehouden. Genoeg zy het hier gewag te maaken van de gevoelens der zulken, die eenig aanmerklyk aanzien in de kerke verworven hebben.

Onder alle die geenen, welker gevoelens of dwaalingen, zoo als zy gewoonlyk genoemd worden, over de natuur van Christus, eeuwen lang stoffe tot twisten onder de Christenen verschaft hebben, koomt hier allereerst in aanmerking *Origines.* Deeze was van oordeel, dat men in de drie persoonen der H.

Drie-

Drievuldigheid onderfcheid in rang en waardigheid onderftellen moest, zoo dat den Vader de voorrang boven den Zoon, en den Zoon boven den H. Geest toekwam: of, zoo als anderen zeggen, (zie VENEMA *Tom.* III. *pag.* 602.) hy ftelde dat er één God was, volftrekt onftoffelyk, maar twee opperfte uitvloeizels van hem, de Zoon namelyk en de H. Geest. Voorts meende hy, dat alle zielen door God vóór de waereld gefchapen waren, dat dus ook de ziel van Christus, vóór de fchepping deezer waereld met den Zoone Gods vereenigd, en naderhand ten zynen tyde in het vleesch verfcheenen was. Welk denkbeeld deeze man verder van de natuur der zielen, en den geest, die door eene zekere onderlinge μετεμσωματώσει *in æternum*, altoosduurende lighaamsbezieling, alle de rangen der redelyke wezens beurtelings en zelfs dikwyls ondervond, gehad hebbe, hier omtrent is wel waardig gelezen te worden GUIL. CAVE in zyne *Hift. Litt. Script. Eccl. pag.* 114.

Veelen hebben reeds ten tyde van *Origines* het leerftuk der H. Drieéénheid, door 't omhelzen van de denkwyze der oude Wysgeeren, en inzonderheid van *Plato*, getragt te verklaaren. Hier uit zyn dikwyls de ongerymdfte gevoelens ontftaan; welke allen hier te melden niemand, zoo ik vertrouwe, my vergen zal; waarom ik flegts voorgenomen hebbe alleen te gewagen van de zulken, welker betwistingen de kerk zeer lang geplaagd, en groote opfchuddingen in dezelve veroorzaakt hebben.

Onder deezen hebben *Neëtus* en *Sabellius* veel oproers

roers gemaakt; de eerste was van gevoelen, dat God de Allerhoogste, dien hy den Vader noemde, met den mensch Christus, welken hy den naam van Zoon gaf, zich zoo naauw verbonden had, dat diezelfde God, die de hemelen door zyne kragt daveren doet, in het gebooren worden en lyden met den Zoon het zelfde lot ondergaan hebbe. De ander meende dat men voorzigtiger deed met te stellen, dat er zekere Godlyke kragt van den Vader uitgegaan was, die zich met den Zoon vereenigd en verbonden had, en dat de H. Geest niets anders dan een gedeelte der Godlyke uitvloeijinge was.

Beide deeze gevoelens wierden van zeer veelen aangevallen; onder anderen kwam met veel yvers tegen de Sabelliaanen op *Dionysius de Alexandriner*: doch deeze goede man verviel, daar hy die vyanden der kerke dagt te verslaan, in een ander wanbegrip. Hy wierd namelyk beschuldigd, dat hy den Zoon *ποίημα*, *schepzel*, noemde, en hem dus laater dan den Vader stelde. Ziet zoo omzigtig en naauwkeurig moest men in deeze geschillen te werke gaan; want zoo dra iemand zich in dit stuk van een woord, dat niet algemeen in gebruik was, bediende, aanstonds kreeg hy handen op 't hoofd, en zag zich in eenen allerverderflykşten stryd ingewikkeld.

Daarop schreef *Dionysius* eene uitvoerige verdediging, waarin hy zegt deeze woorden slegts gebruikt te hebben, om van de menschen des te beter verstaan te worden; en te toonen dat het een ander was, die den Heiland of Zaligmaaker der menschen ge-

zon-

zonden had, en een ander, die gezonden was. En, om verder geen vermoeden van eenige kettery te geeven, betuigde hy uitdruklyk, dat hy aan alle drie de perſoonen dezelfde Godlyke natuur toeſchreef.

In deezen tweeſpalt is, zegt men, eerstmaal ontſtaan het woord *ὁμόούσιος*, waar voor anderen liever het woord *ὁμοιούσιος* gebruikten, dat de groote oorzaak geweest is van de zoo meenigerleie rampen en twisten, die de kerk een langen tyd beroerd en geſcheurd hebben. En wat zal ik hier melden van het gevoelen van *Beryllus*, dien allerbraafſten Bisſchop der *Bostren* in Arabien; waaromtrent *Origines* zich heeft konnen beroemen, dat hy hem van 't zelve afgetrokken, en tot de Regtzinnigen overgehaald had.

Deeze man namelyk had durven beweeren, (zie G. CAVE *Script. Eccl. Hiſt. Lett. pag.* 122.) dat onze Heer en Zaligmaaker, eer hy onder de menſchen verkeerde, niet beſtaan had als een onderſcheiden perſoon; maar dat de Godheid des Vaders alleenlyk zich in hem onthield.

Niet minder heeft ook omtrent dien tyd *Paulus de Samoſatenſer* der kerke benadeeld, zoo door zyne uitzinnige verwaandheid en ſchandelyke handelwyze, als door het openlyk verſpreiden zyner gevoelens over de natuur van Christus. Hy ontkende, dat Christus, het woord Gods, een beſtaan had onderſcheiden van den Vader; en zeide, dat hy, by zyne verſchyning op aarde, niet meer dan een bloot mensch geweest was, die vóór Maria geen beſtaan gehad, en

den naam van Gods Zoon alleen door zyne goede werken verdiend had.

Terwyl men intusschen te dier tyd hevig twistede over de waardigheid en natuur der drie Persoonen, was er in de kerke nog niets openlyk geleerd of bepaald omtrent derzelver onderlinge vereeniging, verwantschap, of gelykheid. Dan, onder de regeering van *Constantyn den Grooten* werd dit geschil eindlyk met meerder yver ter baan gebragt.

Alexander, Bisschop van Alexandriën, op zekeren dag over de Drieëenheid handelende, beweerde styf en sterk, dat de Zoon niet alleen van dezelfde waardigheid en voortreflykheid, maar dat hy ook volkomen van dezelfde Godlyke zelfstandigheid was als de Vader. Dit kon de Ouderling *Arius*, een man van een doordringend verstand, niet dulden, zeggende, dat door zulk eene denkwyze de reeds veroordeelde dwaalingen van Sabellius weder ter baane gebragt wierden. Dan, terwyl hy *Alexander* tragtte te wederleggen, verviel hy, gelyk in zulke gevallen wel meer gebeurt, tot een ander uiterste. Hy beweerde dat de Zoon in natuur, tyd, en waardigheid van den Vader verschilde; dat hy wel, onder alle de soorten van weezens, welken de Vader uit niets geschapen had, het voornaamste was; en dat de Vader zich, by de voortbrenging van dit heelal, van hem als eenen helper bediend, en hem voor het begin der eeuwen, uit de dingen die niet waren, geschapen had; maar dat, daar de Zoon gezegd word gegenereerd te zyn, er dan ook, zyns oordeels, een tyd moet geweest zyn, dat hy niet bestaan had.

Dee-

Deeze kyvagien der kerkelyken, door geheel Egypten en de nabuurige Provincien verſpreid geworden zynde, kwamen ook ter ooren des Keizers, die den kerkelyken vrede tragtende te bevorderen, eenen brief (te vinden by SOCRATES in zyne *Hiſt. Eccl. L.* I. *C.* 7) aan hun ſchreef, waarin eene verwonderlyke voorzigtigheid, de tydsomſtandigheden, in welke dezelve geſchreeven en opgeſteld is, in aanmerking genomen zynde, doorſtraalt. En hadden zy, die over dit leerſtuk twisten wilden, aan de heilzaame voorſchriften, in deezen brief vervat, gehoorzaamd, nooit hadden de Mohammedanen zoo veel kans gehad om over de Christenen, wier ſtaat dan ongelyk beter geweest zou zyn, te zegepraalen, gelyk wy in 't vervolg zien zullen.

In deezen brief zegt *Conſtantyn*, om aantetoonen, van hoe weinig belang de zaak was, waarover men twistte, onder anderen het volgende: "Hoe weinigen „ zyn er onder u, welker zaak het is, om den regten aart en kragt van zoo groote en moeilyke onderwerpen juist te bevatten, en naar waarde uitteleggen? en byaldien zich al eens iemand opdeed, „ die dit mogelyk oordeelde, hoe weinigen onder „ het gemeen zoude hy hier van konnen overtuigen? „ of wie kan, in het fyn en naauwkeurig behandelen „ van ſoortgelyke voorſtellen, zich hoeden voor het „ gevaar van zeer grove mistastingen?" Op eene andere plaats drukt hy zich deswegens aldus uit: "Het „ is waarlyk gantsch onbillyk, dat onder u, om gerin„ ge en beuzelagtige woorden-vitteryen, broeders te-

„ gen broeders opſtaande, elkander in 't harnas jaa-
„ gen, en dat eene eerwaardige vergadering door u,
„ die over zulke nietige en noodenlooze zaaken
„ twist, op eene godlooze wyze geſcheurd en ver-
„ deeld worde. Dit ware van het ſlegte volk, of een
„ onkundig gemeen nog, maar nooit van het door-
„ zigt van geestlyken of mannen van oordeel te ver-
„ wagten." Dan deeze vermaaningen van *Conſtantyn* mogten niet baaten.

Van beide kanten wierd zeer vinnig geſtreden, tot dat eindlyk, gelyk te over bekend is, in die voornaame algemeene kerkvergadering, te Nicæa in Bithynien aangelegd, om dit ſtuk te beſlisſen, na herhaalde twisten en gevegten onder de Bisſchoppen, het leerſteltzel van *Arius* veroordeeld, en Christus ὁμοούσιος (of van 't zelfde weezen als de Vader) verklaard wierd. Intusſchen wierd door het beſluit van dit Concilie het gevoelen van *Arius* niet geheel en al onder de menſchen uitgerooid; en 't vindt zelfs nog heden veele begunſtigers.

Hoe groote, onredelyke, en den Christenen volſtrekt onwaardige geſchillen en moeilykheden uit deeze twisten tusſchen *Alexander* en *Arius*, en uit de oneenigheden onder de Ariaanen zelven, ontſtaan zyn, weet elk, die in de kerkelyke geſchiedenisſen maar eenigzins ervaren is. Want veelen hunner, die zich opdeeden om het gevoelen van Arius te wederleggen, kwamen, gelyk toch het menschlyk vernuft altoos geneigd is iets nieuws en ongehoords voor den dag te brengen, met andere ſtellingen ter baane, die voor de

de algemeene rust en vrede der kerke niet minder gevaarlyk waren.

Om hier alle de twistpartyen der Œtiaanen en Eunomiaanen, ter verdeediging van hunnen meester, niet optehaalen, zy het genoeg, onder hun, aan welken Arius gelegenheid tot redentwisten gegeeven had, eerst het oog te slaan op *Apollinaris Junior*, Bisschop van Laodicæa, een man by veelen om zyne groote en uitstekende geleerdheid en kunde zeer bemind.

Deeze beweerde dat de mensch Christus geen (νοῦν) verstandlyken geest had, maar dat de Godlyke natuur die plaats vervulde. In den aanvang leerde hy, zoo men zegt, dat Christus het vleesch als een kleed hádt aangetrokken zonder menschlyke ziel, en dat de Godlyke natuur dit zyn lighaam bezielde. Doch naderhand heeft hy toegestemd, dat Chritus wel een wezenlyk en bezield lighaam gehad heeft, maar met geene reden begaafd, en dus, dat zyn verstandlyke geest de Godlyke natuur was. Men wil doorgaans dat hy in Jezus Christus maar ééne natuur erkende.

Niet minder is ook onder hun, voor welken de gevoelens van *Arius* de deur tot twisteryen en dwaalingen openzetteden, te tellen *Photinus*, een Bisschop van Sirmium. Deeze was van oordeel, dat Christus niet meer dan een bloot natuurlyk mensch geweest was, die voor zyne geboorte uit Maria niet bestaan had; dat zich met dit byzonder mensch zeker Godlyk uitvloeizel of straal, welken hy het woord noemde, vereenigd had; en dat om deeze vereeniging des

woords met den mensch Jezus hy Gods Zoon, ja zelfs God genoemd wierd. Te gelyk beweerde hy, dat de H. Geest eene kragt van God voortvloeiende, maar geen perſoon was. Anderen koomt het waarſchynlyker voor, dat *Photinus* met *Paulus de Samoſatenſer* ſtelde, dat Christus niet is geweest de Zoon van God, of voor Maria beſtaan heeft, maar dat hy evenwel met *Sabellius* in hem erkend hebbe het λόγον προφορικὸν het voortgebragte woord, of een uitvloeizel des Vaders.

Onder dien zelfden rang moet ook geplaatst worden *Marcellus*, Bisſchop van Ancyra in Galatien, welke meende dat de Zoon en de H. Geest, als twee uitvloeizels, uit de Godlyke natuur voortgekomen waren, en dat zy, op het volvoeren hunner bepaalde werking, tot de zelfſtandigheid des Vaders wederkeerden.

Eindlyk kan ik hier nog met ſtilzwygen niet wel voorbygaan *Macedonius*, Bisſchop van Conſtantinopolen, Leeraar der halve Ariaanen, en ſtigter van de Pneumatomachiaanen of de ſecte der Geestbeſtrydeeren. Deeze zeide, dat de H. Geest een ſchepzel van den Zoon afkomſtig, en dus ook beneden hem in waardigheid en magt was; dezelve behoorde tot den rang der Engelen, en was de voornaamſte, door welken God de menſchen heiligt. (VENEMA *Tom.* IV. *pag.* 315.) of, zoo als nog anderen willen, hy leerde, dat de H. Geest eene Godlyke kragt was, die zich door de geheele natuur verſpreidde, maar geen perſoon, onderſcheiden van den Vader of den Zoon. (MOSHEIM *pag.* 170.) Dee-

Deeze heeft de allerwoedendste verschillen onder de Christenen verwekt; daar hy elk eenen, die het met hem niet eens was, met geweld dwingen wilde tot het omhelzen van zyn gevoelen, straffende sommigen met verbeurtverklaaring hunner goederen, en anderen met ballingschap. Dit ging zelfs zóo verre, dat hy, volkomen vryheid van den Vorst bekomen hebbende, zyne tegenpartyen door harde stokslagen, folteringen en pynigingen op de allerwreedste wyze mishandelen liet, volgens 't verhaal van SOCRATES, *Hist. Eccl. Lib.* II. *Cap.* 27. Dan deeze doldriftige handelwyze wierd wel dra door het Concilie van Constantinopolen tegengegaan, op de tweede algemeene Vergadering, in welke de Godheid van den H. Geest tegen alle ketters gehandhaafd en staande gehouden wierd.

Nu gaan wy over tot hun, door welker alom verspreide leer de kerk in die dagen, toen Mohammed zyn ryk vestigde, zoo jammerlyk geslingerd en beroerd wierd, dat zy door *Gregorius Magnus* en anderen niet ten onregte by een wrak en verbryzeld schip vergeleken wierd, 't welk alle oogenblikken schynt te vergaan en te zinken.

Men moet zich verwonderen, als men nagaat, hoe vindingryk en genegen de menschen zyn om met elkander te twisten. Zoo stonden by het einde der vierde eeuw, als had het zoo hevig geschil over de natuur en onderlinge vereeniging der drie Godlyke persoonen nog geen oproers genoeg verwekt, en de leden der kerke nog te spaarzaam vaneengereten,

voor

voornaamlyk in Arabien, en daaromliggende landſtreeken, ſommigen op, die ook over de natuur van Maria, des Zaligmaakers Moeder, met elkander over hoop lagen.

Men vond er die beweerden, dat de Maagd Maria niet altyd maagd gebleven was, maar met haar man Joſeph, na de geboorte van Christus, in gemeenſchap geleefd had, waarom zy, als tegenpartyen van Maria, den naam van *Antidico Marianiten* of Mariategenſtrevers verkreegen.

Anderen integendeel eerden de Maagd Maria als eene Godheid, offerden voor haar, welke offerhande beſtond in een ſoort van ſtruif of ronde koeken, *Collyridae* geheeten, waarom zy *Collyridiaanen* genoemd wierden. Met deezen hadden de ligtgelovige vrouwtjes zeer veel op.

Dan deeze al te bygelovige eerdienſt aan Maria, welke in laater tyden meer en meer velds won in de kerk, gaf weder nieuwe aanleiding tot twiſten, en om met het Chriſtendom den ſpot te dryven. En gelyk voorts uit de eene kettery de andere voortſpruit, zo kwamen er, in dien oproerigen ſtryd tegen de Ariaanen, verder ook verſcheiden andere gevoelens voor den dag, die in 't algemeen voor ketterſch gehouden wierden.

De Apollinariſten beweerden, dat Chriſtus wel met een dierlyk bezield lighaam bedeeld geweeſt was, maar geen verſtandlyken geeſt gehad had, en dat daar voor de Godlyke natuur in hem geplaatſt was geweeſt; en wilden hem, uit hoofde der vereeniging

van

van den menſch, zonder verſtandlyken geeſt, met God, die dezen geeſt uitmaakt, niet menſch maar God genoemd hebben. De Ooſterſche Leeraars drongen er intusſchen op aan, dat in Chriſtus twee Natuuren onderſcheiden en afzonderlyk geweeſt en gebleven waren. In deezen onderlingen ſtryd noemden de Apollinariſten Maria, de moeder van Chriſtus, Θεοτόκος, God baarende; welk woord, in dien zin genomen, de Ooſterſche, wilden zy zich zelven gelyk blyven, niet dulden konden. Met veel drifts derhalven keurden deeze meeſters, die het ſteltzel van *Apollinaris* wraakten, en eene betere verklaaring van de Natuur van Chriſtus poogden op te geeven, het gebruik van dit woord af.

De vermaardſte onder hun was *Neſtorius*, een Syriër van geboorte, Biſschop van Conſtantinopolen, die, volgens eene algemeene toeſtemming, voor den welſpreekendſten wierd gehouden, en die, even gelyk *Auguſtinus* van *Pelagius* getuigt, een vroom, goed en voorbeeldelyk man was. Zyne leer heeft der kerke, voornamelyk in het Oosten, eeuwen lang, veel werks verſchaft.

Deeze vond eenen grooten tegenſtander aan *Cyrillus*, Biſschop van Alexandrien, een zeer driftig man, die in heeten yver tegen allen, die van hem verſchilden, woedende, zich in het beſtryden van *Neſtorius* ook van zeer ſlegte en verfoeilyke kunstgreepen bediend heeft.

Op welk eene wyze eigenlyk het Neſtorianismus in de waereld gekomen zy, blykt niet zeer duidelyk.

Daar zyn er die meenen, zoo als *Mosheim* en anderen, dat de Ouderling *Anastasius*, die in eene openlyke redenvoering beweerd had, dat men Maria geen Θεοτόκον, of *Moeder Gods* noemen mogt, en wiens gevoelen *Nestorius*, zyn gemeenzaame en byzondere vriend, ondernomen had te verdeedigen, oorzaak tot dit geschil gegeeven hebbe. Maar onzes oordeels, merkt de geleerde *Venema*, die hier verder gezien heeft, zeer wel aan, dat men, schoon de gemelde redenvoering van *Anastasius* aanleiding gegeeven hebbe aan *Nestorius*, om die lieden openlyk tegen te spreeken, die zulk eene naauwe vereeniging der Godlyke en menschlyke natuur in Christus gesteld wilden hebben, den oorsprong van het Nestorianismus uit den toestand van de Oostersche kerk zelve, en uit de manier van redentwisten onder die Geleerden, moet afleiden.

Niets is in deeze gantsche verhandeling, over het gedrag en den staat der Christenen, moeilyker, dan de oorspronglyke gevoelens van iedere byzondere secte op te geeven. Zy allen bykans, die over de waare natuur van Christus getwist hebben, zyn niet alleen duister, maar ook onbestendig in hunne voorstellingen. De meesten vegten tegen spreekwyzen, welker zin zy niet begrypen; en leggen dezelven veeltyds uit regtdraads strydig met de meening van derzelver Autheuren. Men heeft des dikwyls meer moeite en oplettendheids hier aantewenden, om iets met grond vast te stellen, dan alle die kyfpartyen der kerkelyken waardig zyn. Even zoo schynt het gesteld te

wee-

weezen met den oorsprong en aart van het Nestorianismus; dat zoo wyd en zyd onder de volken verspreid geworden is, en van de Mohammedaanen zelf op eene byzondere wyze begunstigd wierd.

Toen *Nestorius* en zyne medestanders zagen, dat uit het gevoelen der Apollinaristen, volgens welk de God der Christenen gezegd wierd gebooren, gekruisigd en gestorven te zyn, veele ongerymdheden, zeer geschikt om de dwaalingen van *Noëtus* weder te verlevendigen, konden ontstaan, en zy de stoutheid der Photiniaanen, die het bestaan van Christus vóór zyne geboorte uit Maria geheel ontkenden, ook niet goedkeurden, poogden die Oostersche Leeraars een middenweg te zoeken tusschen de Apollinaristen en de Photiniaanen. Ten dien einde wilden zy *Maria* niet *θεοτόκον*, of *ανθρωποτόκον*, maar *χριστοτόκον* genaamd hebben, om dat die eerwaardige Maagd niet gezegd konde worden God, of een mensch, maar Christus ter waereld gebragt te hebben; en deezen naam oordeelden zy der Godlyke en der menschlyke natuur van Christus tevens gemeen te weezen. Daar zy nu twee onderscheidene natuuren in Christus stelden, konden zy niet verdraagen, dat hunne partyen, die beweerden dat er slegts éénе, te weeten de Godlyke natuur in Christus had plaats gehad, die natuur zoodanig met het vleesch vermengden, en daarin dermaate veranderden, dat al het menschlyke er geheel uit verdween, en dat dus de Godlyke natuur aan de smerten der stervelingen en het lyden van rampen onderworpen wierd. Zy stonden wel toe, dat het geheele

verſchil over deeze zaak onze bekrompene denkwyze en begrip verre te boven ging; maar zy ergerden zich daaraan, dat men, by het verklaaren der Godlyke natuur van Christus, dingen aan God toeſchreef, die alleen op den mensch toepasſelyk zyn; als daer is gebooren te worden, ſmerten te gevoelen en te lyden; al het welk de Apollinaristen ſcheenen te leeren. *Cyrillus de Alexandriner* oordeelde in dit geval de party der Apollinaristen te moeten ſtaande houden tegen *Neſtorius*; waarſchynlyk gedreeven door nyd tegen den Conſtantinopelſchen Bisſchop, om het groot aanzien en de achting, welke die zich had weeten te verwerven.

Uit den tweeſpalt dier mannen, naar waarheid afgemaald, leert men het zo ſchandelyke van het gedrag van zulke menſchen, die, daar zy de allerbeſte voorſchriften tot eenen heilzaamen en geſchikten levensregel voor zich hebben, om eene niet in 't zaaklyke, maar alleen in 't woordlyke, verſchillende uitlegging, zo groote beroerten verwekten, en hunnen tyd en natuurgenooten zulke verderflyke laagen berokkenden. Niemand toch kan het onbekend zyn, dat *Neſtorius* en *Cyrillus* veel meer over de woorden en ſpreekwyzen, welken zy ter verklaaring der Godlyke Natuur van Chriſtus bezigden, dan over de waare geſchapenheid der zaake, met elkander overhoop geleegen hebben. Des ik het zegel myner goedkeuringe volkomen hange aan het zeggen van den Heer *Venema*; die, na dat hy den aart en natuur van het Neſtorianismus nauwkeurig ontvouwd heeft, zich

zich dus hooren laat (*Tom.* IV. *p.* 507). „ Uit dit „ alles schynt men te moeten besluiten, dat het voor- „ naamste geschil alleen bestaan hebbe in eenen lou- „ teren woordenstryd over de spreekwyzen, om de „ onvermengde vereeniging der beide natuuren in „ Christus uit te drukken, gebezigd; en dat deeze „ beide beroemde kerkvoogden elkander over en we- „ der zeer verongelykt hebben; daar zy, by gebrek „ eener juiste uitlegging dier spreekwyzen, elkander „ van wederzyde gevoelens te last lagen, welken zy „ misschien geen van beiden toegedaan waren". In- tusschen wierd desniettegenstaande dit dor verschil over enkele woordklanken, onder die mannen, met zo grooten drift en kwaadaartigheid volgehouden, dat geen verrader des Vaderlands erger vervloekingen verdiende, dan *Cyrillus* tegen den veroordeelden en afwezigen *Nestorius* uitgebraakt heeft, toen hy in het aanzienlyk Concilie te Ephezen, de derde algemeene kerk vergadering, door Keizer *Theodosius* belegd, de plaats van voorzitter bekleedde. In deeze vergadering wierden, om andere gruwelstukken hier voorby te gaan, zonder de aankomst van *Johannes* den Bisschop van Antiochien, dien zy wisten dat *Nestorius* toegedaan was, af te wagten, eenige stukken en brokken uit de Leerredenen van *Nestorius* voorgelezen, zonder na derzelver waaren zin onderzoek te doen; terwyl men ook die stukken, welke hy er ten dien einde byge- voegd had, agter den bank hield. Het grooter deel, namelyk, *Cyrillus* toegedaan zynde, was by een ge- roepen om *Nestorius* te verwyzen; en om dit te vei-

 li-

liger te konnen doen had die voorzitter weeten te bewerken, dat *Theodosius*, voorheen de begunstiger maar nu een volslagen vyand van *Nestorius*, of wel zyne bloedverwanten en hovelingen door goud en geschenken omgekogt waren, in *Nestorius* wierd derhalven gedagvaard om geene andere reden dan om berouw te betuigen, schuld te bekennen, en vryspraak van straffe te verzoeken. Toen hy dit niet wilde doen, schold men hem uit voor een tweeden Judas, als die de H. Maagd, in wier tempel dit aanzienlyk Concilie gehouden wierd, niet Θεοτόκον, maar χριστοτόκον genoemd wilde hebben. De Oostersche Leeraars zich hierop vervolgens tegen deezen dollen hoop willende verzetten, kwam het van schelden tot slaan; en zy, die de besluiten der meeste Vaders niet gehoorzaamden, wierden met steenen geworpen, zoo dat deeze Vergadering veeleer eene samenkomst van Centauren of wanschepzels dan van Christenen geleek. Men denke ondertusschen niet, dat, door deeze uitzinnige behandelingen en schelmsche treken der Cyrilliaanen, de gevoelens der aanhangeren van *Nestorius* gedempt wierden.

Integendeel, gelyk nooit, door het beleggen van eene algemeene plegtige kerkvergadering, de kerkelyke twisten weggenomen, maar veeleer bitterder gemaakt en vermeerderd zyn geworden, zoo heeft ook deeze tweespalt der Bisschoppen eenen genoegzaam eeuwigduurenden haat gezet tusschen de Oostersche Leeraars en de overige kerken. Want, schoon *Nestorius* veroordeeld en in ballingschap weggezonden

 wierd,

wierd, waarin hy zyn leeven op eene elendige wyze eindigde, heeft hy echter voorſtanders gekreegen, die zyne leere door alle de volgende eeuwen heen voortplanteden; waar van de meesten, door de Cyrilliaanen vervolgd, voornaamelyk na Syriën en Perſiën weeken, alwaar zy groote gemeentens opgerigt hebben.

En of deeze gantsch onbetaamlyke tweeſpalt nog niet genoegzaam ware om de onderlinge goedwilligheid der Christenen geheel en al uitterooijen, zyn uit deeze verſchillen wederom andere over dezelfde zaak onder de Christenen voortgeſprooten.

Neſtorius was alreeds bevreesd geweest dat de wyze, op welke *Cyrillus* de natuur van Christus verklaarde, anderen aanleiding geeven mogt om te zeggen, dat de Godheid lydelyk was; het welk *Acacius* van Melite, Biſſchop dier ſtad, in het tweede Armeniën, zich niet geſchaamd had openlyk te belyden, terwyl hy *Cyrillus* tegen *Neſtorius* wilde verdeedigen. Keizer *Theodoſius* hier over zeer verſtoord, was daarom *Cyrillus* en zynen aanhang een tyd lang gantsch niet gunſtig.

Dan deeze Melitener Biſſchop heeft in die onlusten zoo veel naams niet gemaakt als de Conſtantinopolitaanſche ouderling en kerkvoogd Eutyches, die in het Concilie te Ephezen zeer ſcherp tegen *Neſtorius* geſtreeden, en daar mede grooten roem behaald had. Toen hy een oud en bejaard man was geworden, begon hy eene allergruwlykſte kettery onder het volk te verſpreiden; leerende dat er in Christus maar

ééne natuur was; doch zoo, dat hy toeſtond, dat 'er, vóór de vereeniging der Godlyke en menſchlyke natuur, twee natuuren in Christus plaats gehad hadden; maar hy beweerde dat, na deeze vereeniging, die twee natuuren tot één geworden waren. Hierom ontkende hy, dat Christus vleeſchlyk lighaam van dezelfde zelfſtandigheid was als het onze; ſtellende, dat hy wel uit Maria, die van dezelfde zelfſtandigheid was als andere menſchen, gebooren was; maar ontkennende, dat hy uit haar vleeſch had aangenomen, het welk van dezelfde zelfſtandigheid was als het onze. Uit dien hoofde hebben veelen van hem gezegd, dat hy beweerde, dat Chriſtus door Maria als door eene goot doorgegaan was, en dat dies volgens zyne Godlyke natuur het lyden des kruiſes ondergaan had. Dan VENEMA twyfelt (*Tom.* IV. *p.* 521, 522.) met regt, of men, dus denkende, de waare meening van *Eutyches* wel begrype. Want de Eutychiaanen hebben het lyden der Godlyke natuur ontkend, en gezegd, dat die alleen mede geleeden heeft even gelyk de ziel de ſmerten des lighaams gevoelt. Op goeden grond derhalven oordeelt hy, dat *Eutyches*, door zyne onkunde en de halſtarrigheid, waarmede hy zich aan zyne maniere van uitdrukken hield, deeze beroerten veroorzaakt heeft; daar hy misſchien zal geſteld hebben, dat de menſchlyke natuur van de Godlyke geheel en al als ingenomen en daar mede doortrokken was, gelyk een ſtuk gloeiend yzer door het vuur; van welk gevoelen *Cyrillus* ook niet geheel vreemd ſchynt geweeſt te zyn.

Wat

Wat hier ook van zy, *Eutyches* wierd, hoe dikwyls ook op andere Kerkvergaderingen veroordeeld, in eene latere Kerkvergadering te Ephezen, alwaar men de zaak als ſtruikroovers behandelde, door den voorzitter *Dioſcorus*, Bisſchop van Alexandrie, of liever iemand, die aldaar, door eene gewapende krygsmagt verſterkt, al zyn vermogen als een dwingeland in 't werk ſtelde, vry verklaard, en zyne kettery gevestigd; *Flavianus*, *Euſebius* en andere regtzinnige Bisſchoppen wierden veroordeeld. Toen deeze mannen zulks niet wilden verdraagen, en anderen weigerden hunne ſtem hiertoe te geeven, wierden zy, na dat men een party Monniken, met zwaarden en ſtokken gewapend, en eenige Soldaaten had laaten binnen komen, met bedreigingen en geweld gedwongen, om dit vonnis te ondertekenen. Men wierp de afgezondenen van den Paus, die zich tegen deeze onrechtvaardigheid manmoedig verzet hadden, in de gevangenis; en *Flavianus* wierd zoo ſtrenglyk gegeesſeld, dat hy het kort daarna beſtierf, of, zoo als anderen willen, vermoordde de kerkvoogd *Barſumas* hem wreedlyk in de vergadering zelve. Dan, over dit wreed vermaak hebben de Eutychiaanen zich niet lang verblyd.

Er verliepen naauwlyks twee jaaren, of er wierd eene Kerkvergadering te Chalcedon, zynde de vierde algemeene Kerkvergadering, door den Keizer *Marcianus* belegd, om de gevoelens van den kerkvoogd *Eutyches* te onderzoeken. In deeze Kerkvergadering van Chalcedon wierden niet alleen de gevoelens van *Eutyches* veroordeeld, en *Dioſcorus* om zyne mishan-

deeling der onderdrukten, zyn wellustig leeven en andere misdaaden afgezet; maar ook met verwerping van anderer dwaalingen, eene Christelyke geloofsbelydenis nader vastgesteld, die nog in de kerken bewaard wordt.

Hierin wierd bepaald, dat Christus een waaragtig mensch was; dat hy, naar zyne Godheid, van dezelfde zelfstandigheid als de Vader, en naar zyne menschheid, ons in natuur gelyk was; en dat deeze twee natuuren in hem vereenigd waren, zonder eenige verdeeling, verandering, of vermenging, of, zoo als *Mosheim* zegt, allen Christenen wierd opgelegd te gelooven, dat in Christus twee onderscheidene natuuren vereenigd waren in één persoon, en zulks zonder eenige verandering, zamenmenging of verwarring; welk in het eerste Concilie te Ephezen reeds ook al vastgesteld was. Dan, hier mede scheenen de twisten der Eutychiaanen nog niet weggenomen te zyn; en men mag van dezelven, zoo men er eenig oordeel over vellen zal, zeer wel hetzelfde zeggen, het geen er gezegd is van den twist tusschen *Nestorius* en *Cyrillus*; 't welk de hooggeleerde VENEMA, dien ik hier voornaamlyk volge, (*Tom.* IV. *pag.* 515.) aldus uitdrukt: "'t Is waarlyk te bejammeren, dat er zoo „ veele beweegingen en zoo groote opschuddingen „ veroorzaakt zyn, alleen door het gebruiken van „ verschillende woorden, en onderscheiden spreek- „ manieren, om eene en dezelfde zaak uitte drukken. „ Dan, dit is doorgaans het gevolg eener al te groote „ voorbaarigheid, waar door men een gevoelen ver-

G „ oor-

„ oordeelt er men hetzelve regt en duidelyk be-
„ grypt; wanneer men reeds vooraf eene party ge-
„ maakt heeft, verwart men de gevolgtrekkingen
„ met het gevoelen zelve; en het doldriftig voorstaan
„ eener byzondere secte heet dan een regtmatig yve-
„ ren voor het geloof en de waarheid."

De eigenste geneesmiddelen, welke men in het Concilie te Chalcedon gebruikt had, om de wonden der kerke te heelen, lieten lidtekens na, welker uitzweering den leden der kerke de allerbitterste pynen verwekt hebben.

De Eutychiaanen, of eerder de *Monophysiten*, zoo veel als de voorstanders van maar ééne natuur, want zoo wierden zy liever genoemd, gemerkt zy niet zoo zeer de leerstellingen van *Eutyches*, als wel die van *Dioscorus*, *Barsumas*, *Xenaias*, en *Petrus Fullo*, het hoofd der Theopasciten, beleeden, voerden tegen de besluiten van het voornoemde Concilie, en den daarin voorgeleezen en met algemeene stemmen goedgekeurden brief van Paus *Leo*, meer dan gemeene burgerkrygen, welker verhaal niemand, die eenige liefde voor de menschlyke maatschappy koestert, met drooge oogen kan aanhooren. Dus wierden door inwendigen haat de vriendlykste genootschappen der Christenen gescheurd, en de onderlinge liefde, dat kostelyk kleinood en kenmerk der eerste Christen-kerk, verbannen; terwyl dolle gramschap de gemoederen deed blaaken, en de menschen in woeste dieren als hervormde. Alles wierd met geweld, bedreigingen en wapenen doorgedrongen: veele Bis-

schop-

fchoppen wierden afgezet, en anderen in hunne plaats gesteld; de Kerk-leeraaren heerschten overal naar hun eigen goeddunken, en droegen wel zorg, dat zy zomme, daar ze de overhand hadden, de zoodanigen in het bewind stelden, die hunne gevoelens sterk toegedaan waren.

Keizer *Zeno* floeg wel een soort van verdrag, *Henotium*, of besluit van vereeniging genaamd, voor, om de zoo onderling verdeelde gemoederen der Christenen weder te bevredigen, doch te vergeefsch: want dit deed niet alleen niets uit, maar verwekte zelfs nieuwe twisten. De Eutychiaanen zelve konden elkander niet dulden, en deeden, daar zy in verscheiden partyen verdeeld waren, voornaamelyk in Egypten en Syriën, groote geschillen ontstaan; en schoon zy meer in woorden dan in de zaak met de Nestoriaanen, en de voorstanders der Chalcedonische Kerkvergadering verschilden, vervolgden zy hun echter met den bittersten haat, en straften zelfs een iegelyk die van een ander gevoelen dan zy waren, met den dood.

Van de andere zyde wierd het stuk ook niet zagter behandeld. De Grieksche Keizers vervolgden de leerlingen van *Dioscorus* of de Eutychiaanen op de wreedste wyze, en noodzaakten hen, ter ontkoming deezer elenden, na vreemde gewesten de wyk te neemen. Het was nu zelfs zoo verre gekomen, dat vreemde Koningen en Vorsten nu deeze dan geene party koozen, naar maate zy door het begunstigen van de eene of de andere het Roomsch gebied de meeste afbreuk konden doen.

Zoo

Zoo begonden de Perſen, toen in hun gebied de Neſtoriaanen en Eutychiaanen zich in twee paryen verdeeld hadden, en elk zyn best deed om de zyne te doen boven dryven, zich ook in dien twist te mengen.

Want toen *Pherozes*, Koning der Perſen, misſchien door de Chriſtenen zelven hier toe aangezet, vernam dat de Roomſche Keizer *Zeno* den Eutychiaanen begunſtigde, en de Neſtoriaanen vervolgde, nam hy integendeel de Neſtoriaanen in zyne beſcherming, verklaarde zich voor een vyand der Eutychiaanen, en deed verſcheiden hunner ombrengen. Men verhaald, dat, by die gelegenheid, zelf *Barſumas*, Bisſchop van Niſibis, een groot voorſtander der Neſtoriaanen, door den Koning met zekere magt hier toe verſterkt, alle zyne partyen, die hem ontmoeteden, van kant hielp. Dan deeze zo onbetamelyke twiſtzugt over de natuur van Chriſtus bleef binnen die grenzen nog niet bepaald.

Schoon de dwaalingen van *Origines* over de Drieeenheid reeds door veele kerkelyke beſluiten en uitſpraaken veroordeeld waren, wierden er nogthans veelen te dier tyd in het Ooſten, en wel voornamelyk in Syrien en Paleſtina gevonden, die de gevoelens van deezen Oudvader heimelyk begunſtigden; onder welken een der voornaamſte was *Theodoſius* Bisſchop van Cœſaren in Cappadocien, een Monophyſit. Deeze man, anders by den Keizer zeer gezien zynde, nam het euvel op, dat op diens bevel de Leerſtellingen van *Originer* veroordeeld wierden. Om zyne

fmerten deswegens eenigzins te verzagten, meende hy geen beter hulpmiddel te konnen vinden, dan een nieuw twiftvuur te ftooken, waar door hy den Nestoriaanen, welker naam nu al vry aanzienlyk geworden was, geen gering ongeval kon te wege brengen.

De Neftoriaanen naamlyk roemden gewoonlyk zeer, dat in het Chalcedonfche Concilie *Theodorus van Mopsuëstia*, de Leermeefter van *Neftorius*, *Theorodetus van Cyrus* zyn vriend, en *Ibas* de Edesfener, zyn fterke verdeediger tegen *Cyrillus* niet alleen niet veroordeeld, maar in tegendeel met lof en eerbewyzen openlyk bekroond waren; *Theodorus* wilde dit hooghartig roemen tegengaan; en hiertoe deed zich eene gunftige gelegenheid voor hem op.

De Keizer deed zeer zyn beft om de Acephalens, uit de leere der Eutychiaanen afkomftig, maar die, door het weigeren van het *Henoticum*, eene byzondere fecte opgerigt hadden, weder tot den fchoot der kerke te brengen. Hy raadpleegde des *Theodorus* over de wyze, op welke hy dit gevoeglykft bewerken mogt; en deeze ried hem terftond aan, vooral te bezorgen, dat in de Acten van het Chalcedonfche Concilie die drie plaatfen of hoofdftukken, in welken *Theodorus van Mopfuëftia*, *Theodoretus* Bisfchop van Cyrus, en *Ibas* de Edesfener van alle dwaaling vry verklaard wierden, doorgehaald of uitgefchrapt, en alle de fchriften dier mannen, die het Neftorianismus begunftigden, veroordeeld wierden.

Hier in had hy den Keizer, die deezen weg wel in wilde, terftond op zyne hand. Dan de Bisfchoppen

pen van Africa en Italie kantten zich hier tegen, en boven al Paus *Vigilius*, als van gedagten zynde, dat dus doende het Chalcedonsche Concilie veroordeeld, en die reeds afgestorvene mannen zeer verongelykt wierden.

Het is niet wel te beschryven, hoe groote bewegingen deeze zaak weder in het Oosten en Westen veroorzaakt hebbe; terwyl sommigen deeze drie hoofdstukken verdeedigden, anderen weder met *Justinianus* dezelve vernietigd wilden hebben. Daar nu deeze geschillen door 'sKeizers afzonderlyke placaaten niet konden uit den weg geruimd worden, zo wierd in 't tweede Concilie te Constantinopolen, op de vyfde algemeene vergadering, op last van Keizer *Justinianus* belegd, deeze geheele zaak afgehandeld. Behalven de leerstelzels van *Origines*, wierden de drie Hoofdstukken uit het Chalcedonsch Concilie, waarom het den Keizer eigenlyk te doen was, door de Oostersche Bisschoppen, daar er uit het Westen slegts weinigen opgekomen waren, als ten uiterste verderflyk, en der kerke zeer schadelyk verklaard.

Terwyl intusschen door dit Concilie de vreede der kerke niet hersteld, en den Nestoriaanen het vermogen om hunne leer voortteplanten, niet benomen was, zoo begonden de Monophysiten integendeel ook in hunne eigene ingewanden te wroeten, en hun eigen verderf te berokkenen. In bykans dertig secten, welken *Apemannus*, als hy van hun spreekt, allen optelt, verdeeld, benadeelden zy zich zelven. Hen bezielde namelyk eene by uitstekendheid groote lust om

om tweefpalt te zaaijen, nieuwe gevoelens te verfpreiden, en daar door zich zelven in byzondere genootfchappen te fmaldeelen. Er is in de gantfche natuur naauwlyks eene grooter vrugtbaarheid te befpeuren, dan men in de voortbrenging van verfchillende gevoelens over de natuur van Christus in die tyden aantreft.

Toen de Phtardoceten en Aphtardoceten, met elkander twistten, of het lighaam van Christus, vóór het de fmarte des kruifes ondergaan had, aan dezelfde zwakheid en behoeften als onze lighaamen onderhevig geweest ware, kwamen er uit de Eutychiaanen eenigen op, die, na dat deeze twist naauwlyks geëindigd, en daar by gefteld was, dat de mensch Christus niet zonder behoefte en ons dus volkomen gelyk geweest was, vraagden, of hier uit dan ook niet volgde, dat hy fommige dingen niet geweeten had, waar van zy meenden uit zyn leeven eenige gevallen te konnen bybrengen? Deeze noemden zich Agnoëten, en bragten niet weinig toe om de Eutychiaanen meer en meer te beroeren, en van elkander te fcheuren, waar door het eindlyk zoo ver kwam, dat, door de geduurige twisten en oneenigheden onder de Eutychiaanen, derzelver maatfchappy niet alleen verftrooid, maar ook aan zoo groote onheilen blootgefteld wierd, dat zy den volflagen ondergang dier geheele fecte dreigden. Doch eindlyk wist *Jacobus Baradæus*, in 't Grieksch *Zantalus* genoemd, Bisfchop van Edesfe, en leerling van *Severus*, den Patriarch van Antiochiën, het jammerlyk gevolg deezer oneenig-

nigheden vernomen hebbende, deeze twisten afte-breeken, door hen aanteraaden, dat zy toch alle verschillende gevoelens zouden verwerpen, en liever het zyne omhelzen; dan door zich in alle die twistpartyen te steeken, de gantsche zaak der Eutychiaanen te bederven. Hier door heeft hy, toen zy hem gehoor gaven, de eendragt weder gevestigd, en hunnen in korten tyd ten val neigenden staat hersteld; hebbende zy van dien tyd af den naam van Jacobiten verkregen. Want aan het groot beleid, den onvermoeiden yver en werkzaamheid deezes mans moet men het voornamelyk toeschryven, dat de Monophysiten, van de Catholyke kerk geheel en al afgescheurd, hunne eigen Patriarchen in Syrien aanstelden, als *Sergius*, den opvolger van *Severus*, en *Paulus* door *Jacobus* zelf in de plaats van *Sergius* aangesteld. (VENEMA *Tom.* IV. *pag.* 751.) Dan, niet alleen in Syrien, maar ook in Egypten, hebben de Eutychiaanen of Monophysiten den naam van Jacobiten aangenomen; en zy, toen algemeen eendragtig geworden zynde, hunne leer overal onder de Arabiërs, Æthiopiërs en Nubiërs verspreid.

Om die reden hebben wy geoordeeld in deeze verhandeling vooral de Monophysiten en Nestoriaanen in 't oog te moeten houden; daar zy, van de Roomsche kerk afgescheiden, zeer grooten opgang maakten in Persiën, Chaldæa, en andere streeken in het Oosten; wordende zelfs van de Mohammedaansche Vorsten zeer vriendlyk ontvangen, en aanzienlyk begiftigd. Men vordere des niet van ons, dat wy ons

 breed-

breedvoeriger in de verklaaring der verſchillende gevoelens van andere kerkelyken over de natuur van Christus uitlaaten. Wy meenen nu reeds genoeg gezegd te hebben, om te doen zien, in hoe verre die twisten Mohammed gelegenheid gaven, om in het verſpreiden van zynen godsdienst, alle die geſchillen over de Godlyke natuur te weeren, en ten vasten ſtelregel te leeren, dat er maar één God is, die alles regeert en beſtuurt.

Wy weeten wel, dat het in die tyden ook niet ontbroken heeft aan menſchen, die over de drie naturen en zelfſtandigheden in de Drieëenheid op eene wonderbaarlyk fyne wyze redenkavelden; welk gevoelen *Joannes Philoponus*, een wysgeer en groot letterkundige, ook gezegd word toegedaan geweest te zyn; doch VENEMA heeft hem niet ten onregte van die lyst uitgeſchrapt. (*Tom.* IV. *pag.* 743.) Deeze menſchen lieten zich met den ſchoonen eernaam van Tritheïten (drie Godheen-ſtellers) benoemen.

Ook zyn wy niet onkundig, dat er zelfs onder de Catholiken gevonden zyn, die met veel yvers een geſchil opwierpen over één der perſoonen uit de Drieëenheid, als geleden hebbende en gekruiſigd zynde. Dan, deeze verſchillen zyn niet van dat aanbelang of die duurzaamheid geweest, dat Mohammed eenigzins geägt kan worden, daarop geoogd te hebben.

Wy moeten nu nog maar met een kort woord iets zeggen van de Monotheliten, die, ſchoon zy groote opſchuddingen in de kerk verwekt, en aan de zaak der Christenen veel nadeels toegebragt hebben, in dien

dien tyd eigenlyk opgekomen zyn, toen Mohammed de fundamenten, op welke hy zynen godsdienst bouwen wilde, reeds gelegd had.

De Griekſche Keizers zeer te onvrede, dat, door deeze ſcheiding der Neſtoriaanen en Monophyſiten van de algemeene kerk, ook hun ryk van zyne beste burgers beroofd wierd, wendden alles aan wat in hun vermogen was om deeze oneenigheden, zoo verderflyk voor Kerk en Staat, weg te neemen; en die geenen, welke, om hunne gevoelens van anderen vervolgd, zich na vreemde gewesten begeven hadden, weder by de kerk terug te brengen. Zoo deed ook *Heraclius* zeer zyn best, toen hy vernomen had, dat de meeste Neſtoriaanen na Syrie vertrokken waren, en het daar zeer wel hadden, om de Monophyſiten, die nu ook al begonnen te denken om te vlugten, en allengskens afzakten, aan de Griekſche kerke als weder te geeven: om 't welk te bewerken hy, reeds in 't hevigst van den Perſiſchen Oorlog, eerst met *Paulus*, een man, die onder de Armeniſche Monophyſiten zeer gezien was, en naderhand te Hierapolis met *Athanaſius*, den Patriarch der Jacobiten, hier over geſprek gehouden had.

Paulus en *Athanaſius* ſtelden den Keizer met veel verzekering voor, dat de vrede tusſchen de Monophyſiten en Grieken wel te herſtellen was op dien voet, dat de Grieken maar toeſtemden, dat in Jezus Chriſtus, na de vereeniging der twee natuuren, ſlegts één wil en werkzaamheid plaats gehad had.

Hierop openbaarde *Heraclius* de gantſche zaak aan

Sergius, den patriarch van Constantinopolen, die dezelve goedkeurde. Des hy by Placaate vastſtelde, dat dit ſtuk op die wyze in de kerk openlyk moeſt geleerd en aangenomen worden, meenende dat op dien voet alle oneenigheden zouden gedempt zyn. Maar geheel anders viel dit uit; onder anderen verwekte een Palæſtynſche Monnik, *Sophronius*, zo groote opſchuddingen, dat zo wel de burgerſtaat als de kerk in twee partyen verdeeld wierden. Zyn grootſte aanhang beſtond uit Monniken, en Paus *Honorius* ſcheen ook niet heel vreemd van zyn gevoelen, niettegenſtaande hy met de meeſten zelfs niet regt wiſt wat hy geloofde. Dan daarop zond *Sergius* eenen wydloopigen brief aan *Honorius*, waar in hy hem ſterk aanmaande, om toch te willen beſluiten, dat het Leerſtuk van die genen gezond was, die ſtelden, dat er in Christus één wil en ook éóne werkzaamheid plaats gehad had, en dat men over deeze zaaken dan niet meer mogt twiſten. Om deezen kerkelyken vrede te bevorderen bood de Keizer aan *Sergius* de behulpzaame hand; en liet, om alle bewegingen voor te komen of weg te nemen, eene *Ecthesis*, of geloofsbelydenis, door *Sergius* opgeſteld, afkondigen, waarby hy alle diſputen over dit point, of er namelyk éóne of tweederleie werking in Chriſtus had plaats gehad, verbood, en met ronde woorden zeide, dat men maar eenerleien wil in Chriſtus erkennen moeſt. Deeze vreedes-voorwaarden wierden by de meeſte Biſſchoppen, voornamelyk by de Ooſterſche, aangenomen; maar *Johannes* de IV de tot Paus

van

van Romen verkoren zynde, verwierp deeze *Ecthesis*, en veroordeelde de Monotheliten; waarom in laater tyden Keizer *Constans* een nieuw Edict, *Typus* genaamd, door *Paulus*, die *Sergius* in den zetel te Constantinopolen opgevolgd was, opgesteld, deed afkondigen, de *Ecthesis*, vredeshalven, agtergehouden zynde. Doch dit mishaagde onder anderen Paus *Martinus* derwyze, dat hy in het Lateraansche Synode, in den Jaare 649 gehouden, den geheelen ketterschen aanhang der Monotheliten veroordeelde, en over derzelver opperhoofden en begunstigers, als *Cyrus*, *Sergius*, *Pyrrhus* en *Paulus* den eeuwigen vloek uitsprak, de naamen der Keizeren echter overslaande.

Dan, dit kon *Constans* niet dulden, latende den Paus over die zaak vatten, en naa het Eiland *Naxus* weg voeren, terwyl hy de overige Monniken, die hem hier in geholpen hadden, op eene andere wyze deed straffen. Doch dit middel belettede ook niet, dat het kwaad langs hoe verder voortkroop, en dat de meer en meer uit elkander lopende gevoelens over de natuur van Christus nieuwe twisten en nieuwe krygen veroorzaakten. Nadien nu dit voor den staat allernadeeligst was, zo stond eindelyk de zeer Godsdienstige Vorst, gelyk hy genoemd werd, *Constantinus Poyonatus*, de zoon van *Constans*, op het Synode in de zesde algemeene vergadering, die hy zelve had laten beleggen, op aanstaan inzonderheid van *Agathon* Paus van Rome, toe, dat het Monothelismus veroordeeld wierd. Sedert dien tyd hielden die allerschandelykste en wreedste geschillen over eene zaak,

die nooit door eenig ſterveling regt heeft konnen bepaald worden, een weinig op: geſchillen enkel en alleen uitgedagt en opgeworpen om de onderlinge goedwilligheid, dat voornaam Cieraad der Chriſtelyke leere, van onder de menſchen te verbannen en uitterooyen.

Wat den eigenlyken oorſprong, voortgang en lotgevallen van het Monothelismus aangaat, hier in zyn het de ſchryvers op verre na niet eens; waarom wy in de beſchryving dier Secte *Mosheim* meeſt gevolgd hebben, die ons verklaart, dat hy zyn verhaal uit de bronnen zelf geſchept, en op de blykbaarſte getuigenisſen gegrondveſt heeft.

Wy hebben het volſtrekt nodig geoordeeld alle de verſchillen der Neſtoriaanen, Monophyſiten, der voorſtanders en verwerpers van de drie Hoofdſtukken of Kapittelen, en der Monotheliten hier op te haalen; nademaal in die tyden, toen Mohammed opdaagde, de ganſche Chriſten-leere met dit beuzelagtig geſchil over de natuur en wil van Chriſtus als overkropt wierd, waar door alle andere onderzoekingen en naſpeuringen der waarheid, door Chriſtus zelven aanbevolen, in eenen diepen afgrond van vergetelheid en duiſternis als bedolven lagen.

Maar, wat reppe ik hier van onderzoekingen der waarheid, daar eene zo algemeen zedelyke bedorvenheid onder de Kerkelyken heerſchte, dat zy, door dolle woede en wreedheid vervoerd, volſtrekt onbekwaam waren tot eenige redenkaveling, of om regtmatig te konnen oordeelen. En waren er nog eeni-

gen

gen onder, die in andere zaaken al eens hun verſtand wilden betoonen, zy hinkten egter al mede aan dezelfde zotheid, als te zien is in het leerſtelzel van het zuiverend- of vagevuur, hetwelk dat vuur, waartoe alle Godlozen in het laatſte Oordeel door Chriſtus zullen verwezen worden, moet voorgaan, om eenige zielen te zuiveren. Men ſchikte dit gevoelen, waar van *Auguſtinus* en andere voorheen ook niet zeer afkeerig waren, in deeze dagen met nieuwe grollen op; en, om de nieuwsgierigheid in alles te voldoen, gaf men eene nette beſchryving der plaatſe uit den mond van hun, die getuigden, dat zy in vervoering van geeſt aldaar geweeſt waren.

Het is bykans onbeſchryflyk, met hoe groote bygeloovigheid, domheid en yverloosheid de Kerk toen is beſmet geweeſt; en welke harde geſchillen en vuile laſteringen alles in rep en roer bragten.

De Leeraars verduiſterden, door de allerfynſt geſponnene onderſcheidingen en door ik weet niet welke, zo als zy meenden, wysgeerige ſtelzels, de klaarſte en eenvoudigſte waarheden des Euangeliums, benamen hetzelve al zyne kragt, en veranderden het in eenen allerdomſten en ongerymdſten eerdienſt aan het Opperwezen.

De Bisſchoppen hakten met zwaarden en houwers elkander onderling na den kop over dingen van geen aanbelang; daar het vuur van tweedragt onophoudlyk onder hun brandde, en zy alles uit haat of gunst, uit nyd en partyſchap, door wellust, ſtoutheid, hoogmoed, onkunde en luiheid verbasterden en bedorven.

De

De Monniken weeken in domheid en baldaadigheid hunne meesters niets; even ruw en lomp zynde als die, waren zy, gelyk *Mosheim* zegt, blinde leidslieden der blinden.

Het volk zag met een ſoort van heiligen ſchrik zyne Leeraars aan, daar het, van alles volſtrekt onkundig, deeze dwaaze dwergen als Goden eerde, en den zegen of vloek uit hunnen mond nedrig afwagtte. En 't is geenzins te verwonderen, dat dit gemeen, daar het tot het omhelzen van ydele uitwendige plegtigheden, het aanbidden van geſchilderde of geſneden beelden, en vooral van de overblyfzels der heiligen, als die alle zielenſmetten konde afwasſchen, dagelyks aangeſpoord wierd, alle bezef van godsdienst en deugd geheel en al verlooren had. Om dit nu ſtukswyze bloot te leggen, zullen wy kortelyk de deerlyke lotgevallen zoo van Kerk als Staat eens doorloopen. Maar och! mogt men ſlegts één geloofwaardigen ſchryver van dien tyd aantreffen! want, vermits die tyden zeer bygelovig en woest waren, zoo kan men derzelver geſchiedenisſen niet haalen dan uit zoodanige ſchryvers, die, zoo al niet geheel en al barbaarsch, ten minſten het allerſchandelykst bygeloof toegedaan waren. Dan dit kan ons echter zoo verre van dienst zyn, dat wy hier door verſterkt worden in onze kundigheden van den toenmaaligen jammerlyken toeſtand van Kerk en Staat; als waarin het bederf der zeden zoo algemeen, en de zotte ligtgeloovigheid een zoo doorgaand gebrek was, dat zelfs de zulken, die nog voor de geleerdſten en wysten

ge-

gehouden wierden, aan dezelfde dwaasheden, als het dom gemeen, geloof ſloegen; ten bewyze waar van men er niet veelen behoeft op te haalen. Een enkel man, die toen geleefd heeft, en wien *Theophanes*, *Zonaras*, *Cedrenus*, *Nicephorus Calliſtus*, en anderen, die de gebeurteniſſen van dien tyd beſchreven hebben, volgden, zal hier genoeg zyn om de waarheid van myn zeggen te ſtaaven; 'k meen *Theophylactus Simocatta.*

Ik weet wel, dat de groote ISAACUS CASAUBONUS *ad Ælianum Spartian. in Adriano Cæſare* (*Hiſt. Aug. Script. Tom.* I. *cap.* 25.) hem noemt een uitmuntend ſchryver onder de nieuwſte Griekſche ſchryvers. Indien men dit tot den ſtyl en eierlykheid van zynen redeneertrant betrekken moet, daar in die eeuw, allen goeden ſchryfſtyl byna verlooren zynde, men zulk eenen ſchryftrant voor iets zeldzaams mogt houden, wil ik dit *Caſaubonus* gaarne toeſtaan; maar geenszins, indien men hem als een eerlyk en naauwkeurig hiſtorieſchryver beſchouwen moet; wiens hart, zoo wel als het noch door hoope noch door vreeze gedreeven, onpartydig voor Kerk en Staat wezen moet, niet minder van alle dwaaze by- of ligtgeloovigheid ontſlagen behoort te zyn. Want een geſchiedſchryver, die hier mede behebt is, vindt zich niet alleen genoodzaakt ſomtyds der waarheid te kort te doen, maar dezelve ook te haaten.

Van daar houdt *Theophylactus*, in navolging van andere kerkelyke ſchryvers, zich dikwyls lang op met het melden van beuzelingen. Hy bedient zich mees-

[illegible] van de gelegenheid om wonderen te verhaalen; spooken, gezigten en droomen houden hem bezig, om de uitkomsten der gebeurtenissen te verklaaren, zonder eens de oorzaaken te verstaan, waar door de toestand der menschelyke zaaken ontwikkeld wordt.

Men moet zich verwonderen, als men den schoolgeleerden EVAGRIUS, met wien veelen zeer hoog loopen, en die omtrent dien tyd geleefd heeft (*Hist. Eccl. T.* IV. *cap.* 36.) met veel ernst en vertrouwen hoort verhaalen, hoe de jonge van zekeren Joodschen glasblaazer, die de overblyfzels des H. Nagtmaals opgegeeten had, en hierom door zyn Vader in een gloeijenden oven geworpen was, drie dagen lang op eene wonderbaare wyze was bewaard geworden, en toen door zyne moeder, onbeschadigd tusschen de gloeiende koolen staande, gevonden wierd.

Met geene mindere verzekering van egtheid heeft *Theophylactus* eene party fabelagtige vertellingen van denzelfden stempel by een geraapt; welk hem, voor zo verre hy die uit den een of anderen geschiedschryver overgenomen heeft, nog te vergeven zoude zyn; dan, als hy verhaalt, dat er by zyn leeftyd, en op nabuurige plaatsen zyns verblyfs, zulke wonderlyke dingen gebeurd zyn, zo zal ieder een zeer ligt zien, dat men deeze dwaasheid nergens anders aan toe te schryven hebbe, dan aan de domheid dier eeuwen, toen men met zulke grollen veel op had.

Wy zullen hier een en ander voorbeeld deezer ongehoorde ligtgelovigheid van *Theophylactus* te eerder bybrengen, om dat zy ons voor een gedeelte

dien

dien allerdeerlykften toeftand der kerke zullen affchaduwen, in welken zy, onder de regeering van den vreesagtigen *Mauritius*, den wreeden *Phocas*, en den ligtgeloovigen *Heraclius*, met de allerverderflykfte gevoelens voor het menfchlyk geflagt is befmet geweeft, en gefchokt geworden.

Dus vertelt hy (*Lib.* I. *Cap.* 11.) dat er, by den aanvang der regeering van *Mauritius* een zekere *Paulinus*, een giftmenger, geweeft is, die een zilveren fchotel of kom had, waar in hy gewoon was het bloed der offerdieren, by het offeren aan zyne Goden, te vangen. Deeze fchotel verkogt *Paulinus* voor eenig geld aan een Zilverfmit, die denzelven wederom in zyn winkel te koop zettede. Zeker Bisfchop van Heraclea, by toeval te Conftantinopolen zynde, zag denzelven, en kogt dien terftond, met dat Godsdienftig oogmerk, om by zyne t'huiskomft denzelven, in plaats van een koperen fchotel ter neder te zetten, waar in hy door Godlyke kragt eenig fmeerzel of olie uit de beenderen der Marteláresfe *Glyceria* druipen liet. Maar toen hy, t'huisgekomen zynde, zegt de fchryver, deezen zilveren fchotel onder dat hemelfch afdruipzel zettede, wilde de olie zyner Marteláresfe niet vloeyen, en deeze wonderbaarlyke fpringaders waren gefloten. Dit eenige dagen lang in dien deerlyken toeftand blyvende, verviel de Bisfchop in de uiterfte wanhoop; riep het volk by een, beweende de fchade der kerke, en verhaalde vooral zyn droevig lot, daar hy, van dit wonder beroofd blyvende, zyn levens-onderhoud derven moeft. Er

 wierd

wierd een vasten afgekondigd; er wierden gebeden uitgestort, en gantsche nagten met weenen en rouwklagen versleten. Intusschen dat deeze beklagenswaardige Bisschop met alle de Leden zyner kerke God ernstig smeekt, dat hy zich hunner ontfermen, en dit wonderwerk toch wilde herstellen, wierd hy in een droom door eene Godspraak vermaand dien zilveren schotel, die onrein was, uit de H. Kerk weg te nemen, en den ouden koperen, als eene zuivere maagd, in deszelfs plaats weder te zetten. De goede man luisterde terstond na deeze Godlyke vermaaning en raad, nam den zilveren schotel weg, en stelde den koperen in zyn plaats, en aanstonds droop de Olie weder uit het gedenkteken, zynde tot groote vreugde der kerke die fonteinen naderhand nooit weder gestopt geworden.

De Bisschop, hier mede nog niet voldaan, reisde weder na Constantinopolen, en ging na den Zilversmit, van welken hy den schotel gekogt had, om ernstig onderzoek te doen, wie de verkooper geweest was; en deezen gevonden hebbende ging hy den Patriarch *Johannes* spreken, aan wien hy de gantsche zaak openbaarde. Deeze goede man, dit voor een gruwelyk schelmstuk houdende, klaagde den daader terstond by Keizer *Mauritius* aan; de Keizer wat agterlyk zynde om *Paulinus*, als een gifmenger, te straffen, wierd wel dra van *Johannes* door eenige aangehaalde schriftuur-plaatsen uit de brieven van den H. Paulus overgehaald; en *Paulinus* wierd op den volgenden dag, na dat hy eerst zynen Zoon, wien men zeide

de dat hy de komst van gifmengen geleerd had, voor zyne eigene oogen had zien onthoofden, aan een paal gebonden, verworgd, en dus op eene deerlyke wyze om 't leven gebragt.

Alle deeze omstandigheden beschryft *Theophylactus* op zodanigen trant, dat men zeer duidelyk zien kunne, dat hy die gansche historie geloofdt, en de Godlyke rechtvaardigheid in het straffen van zulk een gruwelstuk erkend heeft.

Om nu alle twyfeling nog verder wegteneemen, of deeze schryver in soortgelyke fabelen vermaak schepte, en een zeer sterk medestander van het algemeen bygeloof geweest zy, behoeve men slegts het twaalfde capittel van zyn vyfde boek te doorbladeren, waarin hy met grooten ernst en nadruk verhaalt, dat niet verre van Hierapolis zekere vrouw, *Golinducha* geheeten, geleefd heeft, die in den geest de hemelsche belooningen en helsche straffen gezien, en, door dit gezigt tot kennis der waarheid gekomen zynde, tegen wil en dank van haaren man, zich by de Christenen gevoegd had. De Heidensche Persiaanen namen dit zoo euvel op, dat zy haar in eene diepe gevangenis slooten. Doch de Engelen, voor haar zorgende, voerden haar heimelyk daar uit, en bragten haar op de grenzen van Jeruzalem; van waar zy, na Gods weldaaden vermeld te hebben, de stad introk; alwaar zy gezegd word aan Koning *Chosroës* veele dingen voorspeld te hebben, die naderhand by de uitkoomst vervuld zyn. Zie ook het veertiende capittel van 't zelfde boek, waarin hy den brief van *Chosroës*, Ko-

 ning

ning der Perſen, aan den grooten martelaar *Sergius*, te berde brengt. In dien brief bedankt de Koning der Koningen den martelaar ten hoogſten, dat hy aan hem in den droom had gelieven te verſchynen, en hem te verwittigen, hoe *Chosroës* op zyne bede van hem verkregen had, dat zyne vrouw zwanger wierd; waarom hy, ter betooninge zyner dankbaarheid, veele geſchenken na het heilig en eerwaardig huis van dien martelaar zond. Ook wil hy geen minder geloof geſlagen hebben aan zyne vertelling (*L.* VIII. *Cap.* 13.) alwaar hy verzekert, dat hy van zekeren *Petrus*, hem in den bloede beſtaande, gehoord had, dat op dien dag, toen *Mauritius* te Conſtantinopolen is omgebragt, de beelden in Egypten zich van hunne plaats bewogen en geſproken hebben. Het welk *Theophanes* ook uit hem ter nagedagteniſſe aangetekend heeft *pag.* 244.

Eindelyk, en hier mede heeft hy veel op, willende dat alle liefhebbers der hiſtorien dit weeten en in acht neemen, nadien zulke verhaalen, die de zielen der leezers met een Godlyken glans als verlichten, van veel nuts zyn, verhaalt hy zeer omſtandig (*Lib.* VIII. *Cap.* 14.) dat er by zyn tyd iets niet minder wonderbaar is voorgevallen. Te Chalcedon, zegt hy, is een Tempel aan de H. Martelaareſſe *Euphemia* gewyd; deeze is, zoo ik my niet bedrieg, dezelfde die, reeds geſtorven zynde, de artikelen van 't Chalcedonſche Synode in haar graf beveſtigd heeft; waar over men kan nazien JOH. ZONARÆ *Annal. Libr.* XIII. aan het einde. Schoon nu het heilig lyk deezer martelaareſſe reeds vierhonderd jaaren in een graf-

kel-

kelder gelegen hebbe, vergadert nogthans, op dien dag, dat zy den marteldood ſtierf, de Bisſchop dier plaats 's jaarlyks eene groote hoeveelheid bloeds, dat hy met een ſpongie van haar lighaam afſtrykt, in glazen-vlesjes giet, en aan de vreemde reizigers uitdeelt: gaande dit bloed in aangenaamheid van geur de welriekendſte zalven, die men door konst maaken kan, te boven. Toen *Mauritius*, meenende, dat dit een loopje van een party bedriegers was, dit niet wilde geloven, ontdeed hy dit lyk van alle deszelfs zilvere vercierzels, en liet den grafkelder verzegelen. Doch naderhand, toen het graf op den gewoonen dag geopend wierd, kwam dit bloed weder met een geheelen ſtroom uit het lighaam vloeijen, en zelfs in grooter hoeveelheid dan voorheen. Het wonderwerk nu bewezen zynde, beſchuldigd de ſchryver den Keizer *Mauritius* over de traagheid en verregaande ſtoutheid in zyn ongeloof betoond, God om genade voor hem biddende, die, ſchoon hy van hem niet geloofd werd, daarom niet nalaat de menſchen zyne deugden en goedheid te doen kennen. Op deeze wyze bragt die martelaaresſe den Keizer tot bekeering, die by het druipen des bloeds gantſche beeken van traanen ſtortte; en die vloeijende balſemgeuren met geheele ſtroomen vogts, die uit zyne oogen vlietten, vergold, zeggende: "God is wonderlyk in zyne heiligen."

Hoe nu iemand, die alzulke dingen in goeden ernst opgeeft als waare gebeurtenisſen by zyn tyd, toen hy de beuzelagtigheid deezer grollen en derzelver oorſprongen zeer gemaklyk ontdekken konde, en dit

al-

alles evenwel blyft geloven, hoe zoo iemand, zeg ik, een goed of egt hiſtorieſchryver kan genoemd worden, betuige ik niet te begrypen, en echter heb ik nog onlangs gemerkt, dat het den geleerden *Saxius*, in zyn letterkundig naamwoordenboek, dus toegeſcheenen heeft.

Dan waarlyk, werwaards men zyne oogen wende, in het Oosten zoo wel als in het Westen, overal wierden der menſchen verſtanden ten opzigte van den godsdienst onder een zwaar juk van onkunde of bygeloof gedrukt gehouden.

Indien ik alleen maar de dwaasheden van eenen *Gregorius Magnus*, Paus van Romen, verhaalen wilde, dan zou men bykans een ſtapel boeken byeen konnen brengen, die zoo zwaar woog als hy zelf; en nochthans heeft die algemeene haater van letterkunde of geleerdheid zoo veel gezags en aanziens verkregen, dat hy van *Baronius*, in dit ſtuk evenwel een groot beuzelaar in het beſpiegelen der hemelſche zaaken, voor een Engel gerekend is; die, buiten deeze waereld geplaatst, als een Arend, uit naam der kerke, rondom vloog om de waereld te verligten. Zoo wordt hem ook van *Iſidorus* en anderen den lof toegezwaaid, dat men onder alle de Oudvaderen zyns gelyken niet vond, als die in heiligheid *Antonius*, in welſprekendheid *Cyprianus*, en in wysheid *Auguſtinus* te boven ging; ja die zelfs eertyds beſtendig den naam had, dat de H. Geest in de gedaante eener duive tot hem nederkwam, en hem in 't oor fluisterde, wat hy ſchryven moest. Wy pryzen des goeden

mans barmhartigheid, en zyn vuurigen yver om anderen, inzonderheid den armen of elendigen, by te ſtaan. Doch wy kunnen in hem niet billyken, dat hy aan de overblyfzels der heiligen zoo veel kragts toeſchreef, dat hy geloofde, dat zy niet alleen de ziekten des lighaams maar ook die der ziele genezen, en door hun wonderbaarlyk vermogen de toegangen tot den hemel den menſchen gemaklyker maaken konden. Met deeze gedagten, zoo als uit zyne brieven blykt, zond hy aan *Palladius*, Biſſchop van Xanten, de overblyfzels der H. Apostelen, *Paulus* en *Petrus*, als ook van *Laurentius* en *Pancratius*; en aan *Theodorus*, geneesheer en vriend van Keizer *Mauritius* te Conſtantinopolen, den ſleutel van den H. *Petrus*, waarin nog iets van 't afgevylde yzer der ketens van dien zelfden Apostel was. En, toen *Conſtantina Auguſta* in haar paleis een kerk ter gedagtenis van den H. *Paulus* bouwen liet, en aan *Gregorius* verzogt, dat hy denzelven met het hoofd diens Apostels, of althans met eenig ander gedeelte zyns lighaams, geliefde te vereeren, ſchreef hy wederom, dat men niet dan met den geheelen ondergang en het volſlagen bederf der geenen, die zich zulk een gruwelſtuk durfden vergen, tot het lighaam van dien Heilig naderen konde, en hetzelve in 't geheel niet mogt aangeraakt, maar in hooge waarde gehouden moest worden: doch dat hy, om eenigzins aan haar verzoek te voldoen, beloofde aan haar te zullen zenden den zweetdoek van dien H. Apostel, en een ſtuk afgevyld yzer van de ketens, met welken deeze Apostel aan hals en

handen geboeid geweest was; waar mede hy verhaalt dat veele wonderen voor het volk zouden konnen gedaan worden.

Hoe groote en uitsteekende deugd en kragt hy in alle deeze overblyfzels stelde, blykt verder uit zynen brief aan *Ricaredus*, Koning van Spanje, waarin hy zegt: "Om u te beter voor de strikken en laagen „ des duivels te konnen hoeden, zende ik u hier „ een kleen sleuteltje, van wegens het lighaam des „ H. Apostels *Petrus*, wien gy daar by te danken „ hebt; hierin is nog eenig yzer van de ketens, die „ hem ook om den hals geboeid hielden, toen hy „ als martelaar stierf; dit kan u van alle zonden ver- „ lossen. Ook heb ik hier nog een kruis, waaraan „ iets van 't kruishout onzes Heeren is bygedaan, „ om het u toetezenden. Wyders nog eenig hair „ van den H. *Johannes* den dooper, waaruit gy altoos „ eenigen troost van onzen Zaligmaaker erlangen „ zult, door tusschenkoomst van dien voorlooper." Maar nergens straalt de natuurlyke geneigdheid van *Gregorius Magnus*, om alles blindeling te gelooven, meer in door, dan in zyne openbaare leerredenen of predikatien, voor het volk uitgesproken.

Hierin was hy gewoon, als hy zyne toehoorderen de broederliefde en wederzydsche inschikkelykheid inprenten wilde, hen met grooten ernst en nadruk deeze of diergelyke historien voortedraagen. Er was eens een zeker achtenswaardig Monnik, *Martyrius* genaamd, die, voorneemens zynde andere Monniken een bezoek te geeven, op den weg een man aantrof

die

die melaatsch was, en op den grond lag. 's Mans lot beklaagende, deed hy zynen mantel af, spreidde dien uit, wond den man daarin, en nam hem op zyne schouders, met dat godvrugtig oogmerk, om hem dus na het klooster te brengen. Dan de Abt, hem van verre ziende aankomen, riep, doe open, doe open, daar komt *Martyrius* met het lighaam onzes Heeren op zyne schouders! Doch toen hy dicht by de deur was, en de man, welke men dagt melaatsch te zyn, van zyne schouders afsprong, verscheen terstond de verlosser des menschdoms, de God mensch Jezus Christus voor hem, die, den Monnik aanziende, weder opvoer, zeggende tot hem deeze woorden; "Gelyk gy u myner niet geschaamd hebt op aarde, „ zoo zal ik ook my uwer niet schaamen in de he- „ melen." Den Monnik in 't klooster binnengekomen en gevraagd zynde, waar de man was dien hy gedraagen had, antwoordde, dat hy hem niet had konnen houden, en dat, terwyl hy hem droeg, hy geheel geene zwaarte gevoeld had: en dit mirakel verklaard *Gregorius* op deeze vernuftige wyze: *Hoe kon hy zwaarte gevoelen, die den draager droeg?*

Dan alle deeze beuzelaryen van dien Paus zyn veelal toetefchryven aan de overgegeeven domheid dier tyden, in welken het zuiver licht des Euangeliums als uitgedoofd, en der menschen gemoederen met een dikken nevel van onkunde als omzwagteld waren. Veel liever luisterden zy na fabelen en grollen, die hunne zielen met schrik vervulden, dan dat zy de

 heil-

heilzaame voorschriften, om een goed en gelukkig leeven te leiden, aannamen.

Hoe inschikkelyk wy intusschen ook zyn, van in den Paus al dit soort van zotternyen te willen verschoonen, daar niet alleen de tyd, dien hy beleefde, maar ook de ongeoeffendheid van zyn verstand, hem veel aanleiding gaven om hierin te berusten; zoo leert ons echter het gedrag deezes mans, hoe de domheid eene zeer vrugtbaare moeder is in het voortbrengen van veelerleie rampen, daar hy zich niet alleen de magt om eenige boeken te verbieden aangematigd, maar zelfs een groote meenigte van ongewyde boeken ten vuure gedoemd, en de gantsche hofbibliotheek, die Keizer *Augustus* verzameld had, in de assche gelegd heeft. Voorts poogde ook deeze uitspoorige man de Jooden met geweld te dwingen zich te laaten doopen; en hy heeft, door nyd tegen den ongelukkigen *Mauritius* vervoerd, om dat die in het vernietigen des titels van algemeenen Bisschop zynen wrevel, dien hy tegen *Johannes* den Patriarch van Constantinopolen voedde, niet genoeg mede in de hand gewerkt had, hem na zynen dood nog gesmaad, en zich niet geschaamd zynen moordenaar over dat stuk te pryzen. Want na dat *Phocas*, het wreedste schepzel aller stervelingen, te regt van *Theophylactus* een onbeschoft beest in een deftig en Vorstelyk gewaad genoemd, het ryk bemagtigd hebbende, *Mauritius* met zyne vyf zoonen had laaten ombrengen, heeft *Gregorius* aan dat wanschepzel, op zulk eene wreedaartige wyze ten troon gestegen, en aan

des-

deszelfs vrouwe *Leontia* terſtond brieven van gelukwenſching geſchreven. In dezelven betuigt hy Gode niet genoeg te kunnen danken, dat hy zulken Keizer gegeeven had, die door zyne barmhertigheid alle de kwaalen der kerke geneezen zoude; biddende daarom God ootmoedig, dat toch de H. Geest, die het harte des nieuwen Keizers reeds bewoonde, hem altoos verzellen en geleiden mogt; voegende hier nog meer uitdrukkingen by, die onwaardig en te ſchandelyk zyn om te melden.

Zoo vuil, zoo walglyk was in het Westen het hoofd der Roomſche kerke, kort vóór dat Mohammed zyne leer verſpreidde; waaruit zeer ligtelyk af te meeten is, hoe ſlordig het by de overige leden der Christenheid geſteld ware, die in de deerlykſte boeijens van een blind bygeloof gekluisterd, met den morsſigen ſtank eener onreine godsdienſtigheid bezoedeld waren.

Dan het is tyd, dat wy na het Oosten, dat zoo aanmerkenswaardig toneel der Christenheid in die dagen, weder keeren.

Gelyk de meenigte of groote hoop veelal gewoon is het voorbeeld der grooten of aanzienlyken natevolgen, en de daaden der laatſten doordeels aan de nakomelingſchap overgeleverd worden, zoo kan men nooit beter den toeſtand van Kerk of Staat leeren kennen, dan uit de zeden en het gedrag van hun, die in derzelver beſtuur of bezorging geſteld geweest zyn, vooral indien er eenig blyk van is, dat zy met den godsdienst of kerk veel op gehad hebben.

Twee zodanige perſoonen verdienen hier onze opmerking, *Mauritius* namelyk, en *Heraclius*. Want wat zullen wy van *Phocas* zeggen, die eigenlyk geen godsdienſt had, maar alleen vermaak ſchiep in wreedheid? Dat kan men van hem melden, dat, daar de twee andere Keizers door hun bygeloof, door hunne lafhartigheid, en door eene dwaaze zugt om zigh in het kerkelyke in te wikkelen en over leerſtukken te disputeeren, aan Mohammed gelegenheid gegeven hebben om zynen godsdienſt voort te planten, dat, zeg ik, deeze Tyran, door de magt van het Roomſch gebied te ontzenuwen, aan den veldheer der Saraceenen den weg gebaand heeft om zyn ryk volkomen te veſtigen. Want, terwyl *Chosroës*, Koning van Perſien, den Euphraat overgetrokken zynde, geheel Syrien, Palæſtine, en Phenicien ontvolkte en verwoeſtte, haalde *Phocas*, van opperbevelhebber tot Keizer verheven, t'huis zyn hart op, met het ombrengen der aanzienlykſte burgers, zo dat het niet te zeggen zy, hoe veele en hoe menigerleie rampen, door de afſchuwlyke bedryven van dien Tyran, over het geheele Romeinſch gebied en grond verſpreid zyn; waar door de Romeinen dermate gedrukt en verzwakt wierden, dat, toen *Heraclius*, tot Keizer verkooren, eene nette lyſt der Soldaaten liet opmaaken, by van den ganſchen hoop, die in den opſtand van *Phocas* tegen *Mauritius* aanwezig geweeſt was, niet meer dan twee menſchen overig vond.

Hoe bygelovig en zwak *Mauritius* van aart geweeſt zy, waar door hy der kerke en den burgerſtaat niet wei-

weinig benadeeld heeft, kan uit veelen zyner bedryven aangetoond worden, waar van ik alleen die zal opgeven, welke dienstig zyn om ons de kerk-zeden van dien tyd te doen kennen.

Schoon reeds van de heerschappy van *Constantyn den Groote*, wiens moeder gezegd wordt door godlyke ingeving of inspraak de uitvindster geweest te zyn van de eerbewyzing aan het kruis van Jezus Christus, dit teken in hooge achting geweest is, en verscheiden beeldtenissen en schilderyen daar van gemaakt waren, zoo dat zy zelfs op de deuren des tempels uitgehouwen pronkten, en den menschen ook op 't voorhoofd gedrukt wierden, zoo nam nochtans die hoogachting in deeze dagen nog merkelyk toe. Het teken des kruises had toen ter tyd op der menschen gemoederen eene wonderbaare uitwerking, daar ze kragtig tot de aanbidding van het kruis opgewekt wierden. Men beweerde naamlyk, dat het, op de voorhoofden der menschen getekend, de booze geesten van hun deed vlieden, en alle kwaadaartige ziektens verdreef: waarom *Mauritius*, eene dergelyke kragt hier aan toeschryvende, er zich ook van bediende, toen hy, op zekeren dag door een wild zwyn aangevallen wierd, dat hy gelukkig afkeerde; drukkende dit teken, in navolging der Christenen by onverwagte en schrikbaarende voorvallen, op zyn voorhoofd, volgens het verhaal van THEOPHYLACTUS SIMOC (*Lib.* V. *Cap.* 16.) Ook zegt ons dezelfde schryver, dat van dit teken des kruises insgelyks veel gebruik gemaakt wierd in den Oorlog. Zo verhaalt hy, dat, *Philippicus*, die

des

des Keizers zuster *Gordia* ten vrouwe had, toen hy tegen de Persen ten stryd trok, en hy door een stofwolk, die er oprees, bemerkte dat de vyand naderde, het beeld Gods en des mensche omdroeg, waar nevens by het volgende voegt: „ Voorheen is er reeds „ een gerugt uitgegaan, 't welk ook nog heden standhoud, dat dit beeld, door geene menschlyke handen samengesteld, noch door konst des schilders zo gekoleurd, maar op eene godlyke wyze gemaakt, en uit den Hemel nedergedaald is. Waar van daar het by den Romeinen als een ἀχειροποίητος, (*) (een stuk niet met menschen handen gemaakt,) erkend, en als heilig en godlyk geëerd wordt. Want de Romeinen hebben het oorspronglyk stuk, dat zy als iets hoogwaardigs en heiligs eeren. Dit beeld dan, eerst van deszelfs heilig gewaad ontdaan zynde, dragende, ging hy daar mede na het leger, en verwekte daar door eene moedige en onverwinlyke wakkerheid in zyne krygsknegten. Daar op met hetzelve tot midden onder het volk doorgegaan zynde, spoorde hy, terwyl hem de traanen langs de wangen biggelden, hen aan, dat zy toch dapper stryden zouden." Men ziet in het geheele gedrag van *Philippicus*, zo als hem *Theophylactus* hier beschryft, volmaakt de houding van een angstvalligen dweper. Wy hebben ons des niet te verwonderen, dat hy kort daarna, door ydele vreeze, even als een kind

(*) Voor zodanig hielden wel eer de Ennensers in Siciliën haren Ceres, als een beeld niet met handen gemaakt, maar uit den hemel gevallen. CICERO *in verr. L.* V. *Cap.* 72.)

voor een bullebak, verváard geworden, 's nagts heimelyk wegvlugtte, en het geheele Romeinsche leger aan de woede der Persen ten prooi liet.

Op zekeren tyd rees er een groote opstand in het leger, 't welk *Mauritius* openlyk van gierigheid beschuldigde, om dat hy de soldy op een vierde minder gesteld had. Om dit oproer te stillen liet *Priscus*, die *Philippicus* opgevolgd was, dit God- en Menschbeeld, van zyne kleederen ontdaan, door het leger rond draagen, ten einde het volk, door het zien van zulk een eerwaardig en aanbidlyk gedenkteken bewogen, tot zyn pligt zou wederkeeren, en de opvliegende gemoederen tot bedaaren gebragt mogten worden. Maar in plaats van dat, smeeten de Soldaaten dit heilig beeld met steenen; plonderden de tent van *Priscus*, en namen, niettegenstaande *Priscus* de schuld deezer vermindering op *Philippicus* schoof, en hen uit 's Keizers naam boodschapte, dat hierin geene verandering te maaken was, de standbeelden en schilderyen van *Mauritius* weg en vernielden ze, met byvoeging, dat zy geenen Keizer dienen wilden, die een inhaalige schraaper was. Zie THEOPH. SIMOC. *Lib.* III. *Cap.* 1, 2. Dan, nadien dit meer een bedorvene krygstugt, dan versmaaden godsdienst aantoont, zoo konnen wy hier niet voorby eene andere geschiedenis te melden, die ons van verscheiden schryvers wordt opgegeeven, en waaruit blykt, hoe verre deeze bygeloovige eerbewyzing aan het kruis gegaan hebbe.

Chosroës, met behulp der Romeinen, het leger van *Varamus* geslagen hebbende, liet alle de gevangenen

 wree-

wreedelyk ombrengen, behalven de Turken, die in het leger waren, welken hy als de voornaamste geschenken zyner zegenpraal aan *Mauritius* opdroeg. Op het voorhoofd deezer Turken was het teken des Heeren gedrukt, 't welk de Christenen het heilig kruis noemden. De Keizer dit ziende, vraagde hen wel dra, wat dit teken beduiden wilde? waarop zy antwoordden, dat zy dit van hunne moeders gekreegen hadden; want dat en, toen de Oostersche Scythen van zekere kwaadaartige en besmettelyke ziekte overvallen wierden, eenige Christenen waren geweest, die hun aangeraden hadden, dat zy dit teken op de voorhoofden der kinderen drukken moesten; door welken raad stiptelyk optevolgen zy altoos van dat kwaad bevryd waren gebleven.

Doch het geen de deerlykste onkunde en de verregaandste bygelovigheid van *Mauritius* wel byzonder aantoont, is dit:

Toen, na het sluiten van den vrede met de Persen, de Abaren, Bulgaren, en Sclaven, allen zeer arme volkeren, die, door gebrek genoopt, uit de woeste streeken van 't Noorden in de vrugtbaare wingewesten der Romeinen invielen, kleen Scythiën, Moesia, Illyricum, Damatiën en alle de landstreeken van den Pontus Euxinus af tot de Adriatische zee toe, die ryke verschansingen der Romeinen, door hunne gedurige invallen verwoesteden en afliepen, lag die zagtzinnige Keizer t'huis, in stede van op zyn kostbaar Vorstlyk rustbedde, op het houten bed van eenen Johannes, die door zyn vasten zeer vermaard

ge-

geworden en in armoede gestorven was, te slaapen, meenende Gode daar door een byzonderen dienst te doen. Zie THEOPHYL. L. VII. Cap. 6. Het kan ons derhalven niet vreemd voorkomen, dat diezelfde Keizer, toen hy door zulk een avregts staatsbestuur, by 't welk de eene nederlaag voor, en de andere na den Romeinen beliep, aller gemoederen getergd had, en zoodanig gevloekt en gescholden wierd, dat sommigen hem, volgens het verhaal van THEOPHANES (pag. 187) openlyk in den Raad by den baard namen en om de ooren sloegen, dat, zeg ik, diezelfde Keizer tot de uiterste wanhoop verviel.

Dag en nagt door vrees en een knaagend geweeten gefolterd, leidde hy een zeer jammerlyk leeven; vreezende niet zoo zeer den dood als wel het toekomend oordeel, dat hy, door de ernstigste poogingen van zich tragtte te wenden. Hiertoe bad hy God geduurig, dat hy toch de straffe zyner misdaaden in dit leeven boeten, en daar mede vrygelaaten, in de vreugde des toekomenden leevens deelen mogte. Om dit des te beter van God te verkrygen, stelde die ongelukkige en zoo door en door bygeloovige man eenige gebeden en geloften op, waar van hy afschriften zond aan alle de Patriarchen, Bisschoppen, en Monniken te Jerusalem, en aan alle kluizenaars in Syrien en Egypten, voegende daar by eenige geschenken van geld, wasch en wierook, met verzoek, dat zy toch voor hem hunne vuurige gebeden ten hemel wilden opzenden, ten einde hy veel eer in dit dan in het toekomend leven gestraft mogte worden. Dit is hem volgens

gens denzelfden THEOPHANES, door eene godlyke inspraak in den droom ook toegezegd; en ongetwyfeld is daar uit die onverschrokkenheid voortgesprooten, welke hy by zyn sterven betoond heeft. Want, toen hy vier van zyne Zoonen voor zyne oogen had zien verworgen, en de minne den vyfden weggenomen, en haar eigen kind in de plaats gelegd had, wilde hy dit niet gedogen, maar diende zulks den beulen aan, zeggende; dat het regte doodvonnis, door eenen zoon daar aan te onttrekken, niet volkomen verrigt, en diens volgens aan de straffen, welke hy op aarde verdiend had, te kort gedaan wierd, waarom hy by elken slag, die zyne zoonen sneuvelen deed, uitriep, *Gy, Heere zyt rechtvaardig, en uw oordeel is billyk. Theoph. Simoc. L.* VIII. C. II.

Doch, na den dood van *Mauritius*, toen *Phocas* in 't bezit van 't ryk gesteld was, wierden de overblyfzels des Roomschen ryks meer en meer verstrooid. *Phocas*, die zeer leelyk van lighaamsgestalte was, bezat ook eene allerslegtste ziel, waarin geen zweemzel van eenige deugd uitblonk; daar hy, aan de allerslordigste wellusten verslaafd, dezelven met eene onhoorde stoutheid involgde. Zonder trouw, zonder eer, zonder eenige letterkennis, en volstrekt onervaaren in krygskunde, leefde hy in zyn Hof, of liever in zyne vleeschhal, waar hy dagelyks onnozele menschen als beesten deed slagten, meer als een afschuwelyk monster, dan als een mensch.

Chosroës, Koning der Persen, als willende den dood van *Mauritius*, die hem veel dienst gedaan had, wree-

ken,

ken, floot den gezant, welken de Tyran, nu ten troon verheven, aan hem gezonden had, in boeijen, en deed, alle onderhandelingen met *Phocas* verachtende, de Romeinen den oorlog aan; verwoestte Syrien en Mesopotamien; en bragt uit die landen een vetten buit mede; zelfs zoo, dat geheel Afien, van den Tigris af tot den Bosphorus toe, een zeer bevolkt, vrugtbaar en ryk land, binnen kort het fchouwtoneel wierd eener alleryslykfte verwoesting.

Naofes, een zeer goed en bekwaam Veldoverfte, wiens naam zelf de Perfen deed beeven, was, om de wreedheid van *Phocas*, het Roomfche Ryk afgevallen. Deezen man intusfchen van kant te helpen was des Tyrans groote oogmerk; om dit te bereiken liet hy hem door zyn broeder *Domentiolus*, op 't woord van eer en by eede verzekeren, dat hy veilig binnen Conftantinopolen komen konde: maar naauwlyks was hy binnen de muuren, of *Phocas* deed hem leevend verbranden. Welk geval, gelyk het den Romeinen zeer griefde, ook de gemoederen van allen, die eene zoo verregaande valschheid en woede in den Keizer haateden, zeer verbitterde; des hierop verfcheiden - zamenzweeringen tegen hem gefmeed wierden; dan derzelver ontdekking verfchafte den Tyran weder nieuwe ftoffe om zyn bloeddorst te verzadigen. Terwyl intusfchen *Phocas*, door het vermoorden der burgeren, in zyn eigen ingewanden wroet, en dus een allerflegtften kryg voert, beftooken hem de Perfen van buiten; die, zich meester gemaakt hebbende van Edesfe, Galatien, Paphlagonien en Bithy-

thynien innamen, en tot Chalcedon toe doordrongen. Om nu der benden, die al digt by Constantinopolen kwamen, zynde de engten van den Thracischen Bosphorus en de Stad nog maar tusschen beiden, opte houden en tegen te gaan, zogt dit ondier *Phocas* zynen toevlugt by den godsdienst, en nam het alleronrymdst besluit van te verspreiden, dat allen, die in den oorlog mogten sneuvelen, onder de martelaaren geplaatst zouden worden, waarin evenwel de Patriarch van Constantinopolen hem met ernst te keer ging.

Doch, zou zulk een Vorst, wiens zedelyk gedrag zoo volmaakt aanliep tegen de leere van Christus, als dat van derzelver sterkste haaters ooit doen kon, niet zorgen voor de kerk? Met dezelfde wreedheid en gestrengheid, als hy dagelyksch het Ryk van zyne burgers en inwooners beroofde, drong hy ook allen volken de gehoorzaamheid aan de wetten des Euangeliums op; gelastende, dat alle Jooden, die op zyn grondgebied woonden, gedoopt en willens of onwillens, op die wyze, het Christendom ingelyfd zouden worden. Gelyk dit natuurlyk allen Jooden een bitteren haat en wrok tegen de Christenen moest doen opvatten, zoo verwekte het ook onder andere volken, die eene andere secte en leer toegedaan waren, de hevigste oproeren; des men aan dat onbetaamlyk gebod deezes tyrans die allerjammerlykste opstand der Jooden, te Antiochien ontstaan, toeteschryven hebbe, waarin de eerwaardige Patriarch *Anastasius* zoo deerlyk vermoord is; wiens schaamdeelen hem in den mond gestoken, en wiens gemartelde romp na alle

de

de ſtraaten der ſtad doorgeſleept en doorgeſleurd te zyn, eindlyk verbrand wierd; om welk oproer te ſtillen, *Bonoſus*, die tot Landvoogd in het Oosten was aangeſteld, door den Keizer afgevaardigd wierd. Deeze zyne handen meermaalen met het bloed van braave lieden bezoedeld hebbende, en een dapper medeſtander van *Phocas* in het uitvoeren zyner gruwelſtukken geweest zynde, nam een geweldig middel ter hand, om de wreedheid der opgehitſte gemoederen door eene andere wreedheid te dempen: hy liet namelyk alle de Jooden te Antiochien, ſchuldig of onſchuldig, ombrengen. Van deezen *Bonoſus* vinden wy het volgende, wel waardig hier by te brengen, aangetekend:

In bedorvenheid van zeden *Phocas* genoegzaam gelyk zynde, wierd hy echter ſomwylen door de wroegingen van zyn knaagend geweeten ontrust, en zogt, door vreeze voor ſtraf beroerd, heul by de Bisſchoppen in hunne gebeden. Zoo zond hy, als Proconſul na het Oosten gaande, toen hy digt by 't Klooster, waarover de H. *Theodorus*, een man van naam, het opzigt had, gekomen was, een afgezant na hem toe, om te verzoeken, dat hy ter bidplaatze van den H. *Gemellus* geliefde te komen; nadien hy zelf, God daar willende aanbidden, den zegen van dien heiligen man verlangde te ontvangen. *Theodorus* kwam, en bad demoedig op zyne knien; maar ziende dat de Procunſul overeind ſtond, en hem hierin niet nagevolgd was, nam hy hem dit zeer kwalyk, greep *Bonoſus* by 't hair, en ſmeet hem tegen

den

den grond. Zulks verdroeg dat woest mensch zeer geduldig, ſtaande, met een deemoedig gezigt na den Bisſchop, zyne hand op de borst, hem nedrig ſmeekende, dat hy toch God voor hem bidden wilde, dat hy eenmaal van die pyn en wroeging, die hem geduurig van binnen knaagde, mogt verlost worden; waar voor *Theodorus* hem de allerheilzaamſte lesſen aan de hand gaf. Zie BARON. *Annal. Tom.* VIII. *p.* 210.

Phocas intusſchen, die, tot geen bekeering te brengen zynde, in zyne ſchandelyke ſchelmſtukken bleef volharden, ging t'huis zyn ouden gang, met de heiligſte wetten der natuur te verkragten, en den ingezetenen een wis bederf te berokkenen, laatende de omliggende landen den vyand ten prooi. Dan, de geduurige nadeelen, welken de Perſen, dus ongeſtraft, aan het Romeinsch gebied toebragten, maakten den Tyran van dag tot dag gehaater. Zyn ſchoonzoon *Crispus*, en andere Veldoverſten, voor hun leeven bedugt wordende, en den ondergang van 't Ryk dagklaar voorziende, begonden op middelen te denken om *Phocas* van kant te helpen, ſpoorden voornaamelyk *Heraclius* den Bevelhebber van Afrika en Lybien, een zeer kundig Krygsoverſten, door brieven aan, dat hy toch de Romeinen van zulken monſter, als *Phocas* was, wilde verlosſen.

Heraclius, door den Raad telkens aangemaand, zond des zynen zoon *Heraclius* met eene wel bemande vloot op Phocas af, terwyl te gelyker tyd zyn Stadhouder *Gregores*, een zeer braaf man, zynen zoon *Nicetas* met eenige ruiters en een talryk leger te land na Konſtan-

ſtantinopolen trekken deed, hebbende, zoo als men zegt, dit wederzydſch beding met elkander gemaakt, dat die zoon, die den Tyran het eerſt verwon, in deszelfs gebied zoude geſteld worden.

De eerſte, die Konſtantinopolen bereikte, was de jonge *Heraclius* met zyne Schepen, in welker vlaggen hy het teken der H. Maagd Maria voerde; en die, onder het geleide van *Criſpus*, door de ganſche burgery, welke den Tyran verwenschte, met open armen ontvangen wierd. Er was weinig magts nodig om *Phocas* te overmeeſteren, die zich wel dra genoodzaakt vond in zyn hof de wyk te nemen. Maar *Photius*, een Raadsheer, wiens vrouw door den ſchelmſchen Keizer verkragt was, rukte met eenige Soldaaten in het Paleis, bonsde den Tyran ſmaadlyk van den troon, en bragt hem, zyn keizerlyk gewaad uitgetrokken, en hem een zwart kleed aangedaan hebbende, voor den nieuwen Keizer *Heraclius*, die hem terſtond handen en voeten, daarna de ſchouders en ſchaamdeelen, en eindlyk het hoofd liet afhouwen; wordende deeze ſtukken en brokken door de Soldaaten op de osſen-markt verbrand.

Dusdanig was het uiteinde van *Phocas*, door wiens allergruwlykſte en met zoo veel burgerbloeds bevlekte heerſchappy, dat hy van alle volkeren vervloekt wierd, de magt der Romeinen zodanig was uitgeput, dat zyn opvolger *Heraclius* noch manſchap noch wapens had, en in de eerſte tien jaaren zyner heerſchappy, zo van de Avaren, die Italien afliepen, als van de Perſen, die geheel Aſien bemagtigden, den vreede

als afbidden moeſt, en het hart niet had om op eenen Oorlog te denken.

Deeze rampſpoedige en beklagenswaardige toeſtand der Romeinen, welken *Chosroës*, die trouwlooze en wreede Koning der Perſen, een tweede *Phocas* genoegzaam, zich niet heeft konnen ten nutte maaken, moeſt allen volken en natien alomme in 't oog lopen. Het is des niet te verwonderen, als er onder de Arabieren, die ſterken handel dreeven, en tot welken veele Chriſtenen, uit de Roomſche kerk verbannen, overgelopen waren, iemand opſtond, die, van den Romeinſchen kerk en burgerſtaat niet onkundig, zich van de gelegenheid zogt te bedienen om by deezen algemeenen voor hun haglyken toeſtand eene nieuwe onderneeming te waagen; voor al daar de werkeloosheid en traagheid der nabuurige volken hem een gunſtigen uitſlag beloofden.

Dus verre hebben wy verſcheiden hiſtorien opgehaald, uit welken de zo ſchandelyke toeſtand van kerk en ſtaat te dien dage is op te maaken. En wie zou ooit hebben kunnen gelooven, dat het menſchlyk verſtand zich tot zoo groote bygeloovigheid of afſchuwelyke wreedheid kan laten vervoeren, zoo hy zulks niet als uit eenen monde by de geſchiedſchryveren aangetekend vond?

Naauwlyks had *Heraclius* twee jaaren geregeerd, of zyne vrouw *Eudocia* ſtierf, en wierd met groote ſtatie begraven. Een vreemd dienstmeisje, boven uit het venſter liggende, om na de lykſtatie te zien, ſpuwt by ongeluk op het doodkleed, 't welk over de

zeer

zeer fraaije doodbaar gespreid was. Hierop wierd zy aanstonds gevat, en na het eindigen der begravinge levende verbrand: zelfs zou het woedend gemeen haare Mevrouw, die eene zeer braave vrouw was, op gelyke wyze gestraft hebben, zoo zy zich niet schielyk weggepakt, en voor altoos uit Constantinopolen begeven had.

Een fraai gedrag zeker van Christenen, waar van men by de allerwoeste en onbeschaafdste volken naauwlyks de weêrgade vinden zou! want schoon sommige volken ons wreeder van aart en ruwer van zeden toeschynen, zoo hebben zy echter ook dikwyls hunne byzondere deugden. Maar de Christenen, als zy zich der onwetendheid overgaven, of hunne gevoelens over God, de Godlyke natuur, en deszelfs eerbewyzing ten nadeele van het menschdom misbruikten, dat dikwyls, zoo als wy gezien hebben, geschiedde, waren de jammerhartigste van alle stervelingen.

Indien immers iemand niet wilde toestaan, dat die God, op wiens wenk alles bewogen wordt, van de Jooden verraaden, en met hunne bewilliging door de Romeinen gedood is; indien hy beweerde, dat die God geen lyden of kruisiging ondergaan kon; indien hy niet geloofde, dat het kruishout, waaraan Christus gestorven is, om andere werktuigen, met welken hy gemarteld of omgebragt is, hier voorby te gaan, na verloop van zeshonderd jaaren nog gaaf en goed konde getoond worden, ja zelfs dit niet aanbidden wilde; indien hy Maria slegts als de moeder van Christus,

 en

en niet als de eigenzelvige moeder Gods, die God zelven ter waereld gebragt, en als zoodanig op aarde geleefd had, erkende; aanſtonds ſtonden pynigingen, ballingſchap, en zelfs de wreedſte ſtraffen, daar alle Christelyke zedenpligten den bodem waren ingeſlagen, hem te wagten; gelyk hy, die by ongeluk hoestende op een doodkleed ſpuwde, verbrand, en hy, die onnozel een ſchotel verkogt, waarin het bloed der martelaaresſe niet meer vloeide, geworgd wierd.

Terwyl *Heraclius* ſtil t'huis bleef, lieten de Perſen niet na alle de omliggende landen der Romeinen door hunne wapenen te vermeesteren: vielen voorts in Paleſtina, en vernielden de heilige Stad, in welke men zegt dat zy tachtigduizend Christenen aan de Jooden verkogten. Deezen, om de folteringen, hen wegens de weigering van 't Christelyk geloof aangedaan, zeer op dezelven gebeten, verlangden niets vuuriger dan hunne halzen aan zoo wreed een juk, als het Romeinſche, te onttrekken. De Jooden derhalven, wien de onregtvaardige behandeling der Christenen nog versch in het geheugen lag, als die hunne Synagoge met geweld ingenomen hebbende, het beeld der moeder Gods, en het teken des H. kruiſes daarin geplaatst, en hun te vuur en te zwaard gedwongen hadden deeze heiligdommen der Christenen aanteneemen, de Jooden, zeg ik, die Christenen nu in hunne magt gekregen hebbende, lieten niet na dezelven nu ook op hunne beurt met allerleie wreede ſtraffen te pynigen en te martelen.

Dan, het geen deeze verwoesting van Jeruzalem

voor

voor de Christenkerke het allergevaarlykst maakte, was, dat het zoo hoogwaardig kruishout met verscheide heilige kostbaarheden, en een zeer groote buit, als mede eene meenigte van gevangenen, waaronder ook de Patriarch *Zacharias*, na Perfien wierden weggevoerd: want deeze zeer heilige Stad was altoos de bewaarplaats der hoogwaardigste en kostbaarste gedenkstukken geweest. By geluk kogt de Gemeensman *Nicetes* van zekeren Persischen Veldoverste; voor eene groote somme gelds, nog twee zeer waardige gedenkstukken weder in; de spongie namelyk, met welke Christus aan het kruis gedrenkt, en de speer, waar mede zyne zyde doorsteken was. Deeze beide stukken zyn ook na Constantinopolen gebragt, en hebben daar vier dagen lang in de kerk voor het volk ten toon gehangen, dat deeze heiligdommen aanbad en eerde en met hunne traanen besproeide.

De Persen, met deeze overwinningen of liever strooperyen nog niet voldaan, gingen verder voort, vielen in Egypten om te plonderen; namen Alexandrien in; en liepen tot op de grenzen van Æthiopien alles af; bekreunende zich in het vernielen en verwoesten aan geen recht des oorlogs of krygswetten. Eindelyk zond *Heraclius*, alle deeze dingen zeer smertlyk vermeenende, gezanten na *Chosroës* den Koning van Persien, met last om, schoon zelfs op onbillyke voorwaarde, den vrede met hem te treffen. Maar deeze, geheel en al vergeetende de diensten, hem, staande de regeering van *Mauritius*, door de Romeinen bewezen, die hem met hulptroepen tegen

Varannus bygestaan hadden, en wien hy alleen te danken had, dat hy den troon bekleedde, wees alle voorslagen van vrede van de hand, zeggende, dat hy de Romeinen niet spaaren wilde, ten zy ze van de leer van Christus, welken zy hunnen gekruisten God noemden, volkomen afstand deeden, en zich met hem tot den eerdienst der zonne overgaven.

Zulk een ondraaglyke, zulk een verfoeilyke eisch, door een zoo vermetel mensch gedaan, moest noodwendig de gemoederen der Christenen des te bitterder grieven en kwetzen, daar diezelfde Koning, toen hem onder den bystand der Romeinen alles voor den wind ging, uit eige vrywillige erkentenis betuigd had, dat de God, dien zy aanbaden en eerden, magtiger was dan alle anderen; hy, die wel eer den martelaat *Sergius* boven al geëerbiedigd, daaraan zyne gebeden opgezonden, en een gouden kruis met Indiaansch edel gesteente omzet, als het dankoffer voor zyne overwinning, toegewyd had; ja, die eindlyk voor de moeder Gods, hem door *Probus*, den Bisschop van Chalcedon, vertoond, zich deemoedig vernederd en haar aangebeden had.

Dan, het is meermalen de beklagenswaardigste gewoonte der schelmen, dat zy, geene pligten erkennende en alle natuur-wetten overtredende, tot die buitensporige dwaasheid overslaan, dat zy, het zyze Christenen het zyze barbaaren zyn, niet weten wat zy doen; en hun eigen geluk, daar zy meest altoos door bygeloof worden vervoerd, in den weg staan en dwarsboomen. Want, ingevalle die zelfde Persische Ko-

 ning

ning *Chosroës*, die het geluk gehad heeft van bykans veertig jaaren te mogen regeeren, zich onderwonden had om de Romeinen, niet als een roover of moordenaar door wreedheid, maar als een braaf vorst door dapperheid en beleid te overmeesteren, en indien hy zich van hunne magteloosheid, tot welke zy wel meest door hunne beuzelagtige geschillen over de natuur der Godheid vervallen waren, ten zynen voordeele bediend had, dan zou hy de gansche wereld bykans aan het zoo bloeiend Persisch ryk onderworpen, en alle andere volken de gelegenheid en het hart benomen hebben, van zich tegen hem te konnen of te durven verzetten. Dan laat ons nog zien, wat er vervolgens gebeurde.

Heraclius, deeze overheersching en plondering der Persen, die telkens grooten buit uit het Roomsch gebied wegsleepten, niet langer konnende verdragen, geraakte eindlyk in beweeging, en trok, met de Avaren, zoo als hy meende, nu den vrede getroffen hebbende, en door een godlyken yver voor de zaak der Christenen bezield, daar hy zyn Pascha plegtig gevierd had, met zyn leger des anderen daags 's avonds tegen de Persen op, hebbende tot dien veldtogt geld geligt uit de tempels en kerkelyke gestigten; terwyl hy intusschen zynen zoon met den Patriarch *Sergius* en den gemeensmans *Bonus* t' huis liet blyven, om aldaar by zyn afwezen de zaaken te bestuuren.

Op zyn vertrek staande sprak hy, zegt men, den Patriarch dus aan: *Ik beveel mynen zoon en de Stad in de bescherminge van God, der Moeder Gods, en van u.*

Daar

Daar na, in de groote kerk gegaan zynde, met zwartgemaakte schoenen aan zyne voeten, viel hy ter aarde en bad. *Heere God! en Jezus Christus! geeft ons om onzer zonden wille niet ten spot over aan onze vyanden; maar ziet op ons neder, en ontfermt u onzer; doet ons over uwe vyanden zegenpraalen; op dat de boosdoenders zich niet beroemen, en met uw erfdeel den spot dryven.* Dit alles geeven wy hier op, zoo als het door *Georgius Cedrenus* beschreven is, die zich hier mogelyk van goede uittrekzels uit den eenen of anderen ouden kerkelyken schryver bediend heeft. Na het eindigen van dit gebed trok *Heraclius*, het Christus-beeld, dat wy reeds gemeld hebben geen maakzel van menschen handen geweest te zyn, plegtig in zyne armen nemende, met Turksche en andere vreemde hulptroepen, tegen de Persen ten stryde. Zo lang de Keizer t'huis gebleven was, had hy veel werks gemaakt om de vervallene krygstugt te herstellen, zoo door de Soldaaten dagelyks te oeffenen, als door hun op eene vriendelyke wyze onderling aan te moedigen, 't welk hem veel dienst deed. Want hier door van de Soldaaten bemind zynde, beurde hy hunne verslagen gemoederen op. En zoo trok hy als veldheer, het hoogwaardig Christusbeeld in zyne hand houdende, hen voor, belovende, dat hy met de zynen tot den dood toe stryden zoude; welk onwrikbaar vertrouwen zyns harte van die uitwerking was, dat hy de Persen overwon, en het gantsche leger zyner vyanden, waar van slegts eenige weinigen het ontvlugtten, versloeg.

Dee-

Deeze op de Perſen behaalde overwinning gaf den Romeinen zoo veel moed en ſterkte, dat zy met opgeheven handen den hemel dankten, die hen deezen Keizer als eenen beſchermengel geſchonken had, door wien de onlangs ontvangene breuke geheeld was, en de hoope op den aanſtaanden welvaart hen nu toelachte. *Chosroës*, tegen *Heraclius* nu geheel niet beſtand zynde, wendde het over een anderen boeg. Hy nam alle kerkelyke geſchenken en koſtbaarheden, die onder de Perſen beruſtende waren, weg, en dwong, om het den Romeinſchen veldheer moeielyk te maaken, alle de Chriſtenen, die onder zyn gebied woonden, tot het aannemen der leere van *Neſtorius*. Daarenboven hervattede hy telkens den Oorlog, en ſtookte de Avaren, die den Romeinen waren afgevallen, en andere vreemde volken op, om Konſtantinopolen in te neemen; welke ſtad die barbaaren echter, na eene belegering van dertien dagen, weder moeſten verlaaten; zynde door het heilzaam beleid van den Patriarch *Sergius*, en den gemeensman *Bonus* behouden gebleven, niettegenſtaande die behoudenis en verlosſing aan de H. Maagd, onder wier beſcherming de veſten ſtonden, en ter eere van welke er dagelyks groote processien door de ſtad omgingen, toegeſchreven wierden. . . . .

Heraclius, nu drie jaaren van huis geweeſt zynde, verſtond wel, dat, ſchoon hy in dien tusſchentyd roemrugtige overwinningen op de Perſen behaald had, zyne Soldaaten evenwel daar door vry wat verminderd waren, en, door het uitſtaan van twee winters,

en daarby veroorzaakte ziekten en ongemakken, veel geleeden hadden; als mede dat de Turken, die de geduurige inbreuken der Perſen en de moeielykheden des Oorlogs niet verdragen konden, het Romeinſche leger verlieten: dan dit alles verhinderde den Romeinen niet op de Perſen de overwinning te behaalen. De Keizer namelyk verzekerde alle zyne Soldaaten, dat zy, ſchoon alle de bondgenoten hem verlieten, *met behulp van den éénen God, en der H. Maagd, die hem op eene wonderdaadige wyze ontvangen en ter wereld gebragt had*, alle hunne vyanden verſlaan zouden. CEDREN: *pag.* 328. En om dit buiten twyffel te ſtellen toonde hy hun aan, dat hem van den hemel hulpe wierd toegebragd, nademaal er te midden in het gevegt eene zwaare hagelbui zoude vallen, die veele Perſen dooden zoude, terwyl het in het Romeinſche leger mooi weder zoude zyn. De Romeinen, hierop ſteunende, vielen de Perſen wederom zoo moedig aan, dat niemand hen wederſtaan konde. Veele overſten der Perſen ſneuvelden in dien ſtryd, of wierden gevangen genoomen, en er wierd een zeer groote buit op den vyand behaald. Koning *Chosroës* zelf moeſt zich door de vlugt redden, maar wierd, onder zyn volk reeds lang gehaat zynde, van zynen oudſten Zoon, op eene wreede wyze, met pylen doorboord en omgebragt.

Na den dood van deezen Koning hebben, binnen vier jaaren, zes of zeven Koningen of Tyrannen in Perſien geregeerd; welk magtig land, kort daar na van

van de Saraceenen overvallen, geheel en al van hun ingenomen en aan hen onderworpen wierd.

Heraclius, by zich zelven wel bewust, hoedanig het leger, dat hy voerde, gesteld was, maakte er ten eerste zyn werk van, om, na deeze overwinning, met *Siroës*, die zynen vader in het gebied opvolgde, vrede te maaken. By het treffen van deezen Vrede, dien hy zeer gemaklyk verkreeg, wierden alle de gevangenen, waar onder ook *Zacharias* de Patriarch van Jeruzalem, hem weder te rug gegeeven, en zoo ook het heilig kruishout, het welk, by het plonderen van de heilige Stad door de Persiaanen geroofd, den Romeinen nu weder ter hand gesteld wierd. Om dit nu in volle statie by de zynen te rug te brengen, reisde de Keizer zelf van Konstantinopolen na Jerusalem; op welken tocht hun overal een groot aantal menschen van allerleien rang en staat te gemoete kwam, die met wierook en brandende lichten het kruis eerbiedig naderde, en al zingende inhaalden. Eindelyk den Stad intreedende, droeg hy, in een slegt gewaad gekleed, in navolging des Zaligmaakers, het H. Kruis op zyne schouders, en zettede het ter zelfder plaatse op den berg Calverien, van waar het door de Persen was weggehaald. Na deezen tyd verloor *Heraclius* zyn voorigen moed, en begon zich t'huis weder te bemoeijen met de Theologische geschillen; het welk aan Mohammed geen geringe aanleiding gaf om zynen Godsdienst verder voort te planten.

Dus verre hebben wy kortelyk de bedryven van *Heraclius* opgegeeven; waar omtrent wy, ter nadere

aan-

aanduiding van het gedrag en den ſtaat der Chriſtenen, ook nog het volgende hebben op te merken.

Gelyk de oude Romeinen gewoon waren in twyffelagtige zaaken de boeken der Sibyllen te raadplegen, en daar uit te verneemen, hoe zy alle onheilen op de beſte wyze ontgaan konden; zo namen in deezen tyd ook de Chriſtenen dikwyls hunnen toevlugt tot de H. Schrift, om daar uit te weeten, wat hun te doen ſtond. Zo bevond *Heraclius*, toen hy zich wegens de winterquartieren in Perſien niet kon bepaalen, en op den derden dag het leger monſterde, vervolgens, by het openſlaan der heilige Euangeliebladeren, dat hem gelaſt wierd, hetzelve in Albanien te doen overwinteren. CEDREN. *pag.* 325.

Gelyk men wyders overal byzondere tekens van bygeloof onder de menſchen vind, zoo had men toen ter tyd boven al veel op met den eerdienst der H. Maagd. Toen de Romeinen met de Perſen, hunne bondgenooten, tegen *Varanias*, die een inval in het Perſisch Ryk poogde te doen, optrekken zouden, gaven zy hun ten geloofsleuze op, het gebed aan de moeder Gods en maagd, *χαιρε Μαρια*, *weest gegroet Maria* &c. volgens THEOPH. SIM. *Hiſt. L.* V. *Cap.* 10. die er byvoegt, dat er toen iets wonders gebeurd is, om dat de naam van Maria den Perſen ten voordeele ſtrekte. Ook ſchryft de opſteller van den *Chronicon Paſchalis pag.* 312. de verlosſing van Conſtantinopolen aan God toe, door de zoo hartlyk aangenomen tusſchenkoomst der onbevlekte moeder onzer waare Koninginne, der moeder Gods en ſteeds

maagd

maagd blyvende Maria. En even zoo beleed *Hergelius* openlyk, dat hy alle zyne overwinningen eeniglyk aan de hulp der heilige maagd Maria te danken had, toen hy na Constantinopolen eenen brief, wegens het omkomen van *Chosroës*, Koning der Persen, afgezonden hebbende, die daar openlyk van den Predikstoel afgekondigd moest worden, met deeze woorden besloot: "Wy, betrouwende op onzen Heere „ Jezus Christus, onzen goeden en almagtigen God, „ en op onze lieve Vrouwe de Moeder Gods, ge„ looven, dat zy alle onze zaaken, volgens hunne „ goedertierenheid, ten beste schikken en voor ons „ zorgen zullen." VENEMA *Tom.* V. *pag.* 15. En wat zal ik van de dwaalingen van het gemeen hier zeggen, daar der Vorsten bygeloof ten deezen aanzien zoo bekend is.

Zelfs zyn de menschen ten dien dage tot zoo laagen trap van dwaasheid gedaald, dat men ons melde, dat er een zekere *Johannes Anachoreta* geweest is, die, niet verre van Jeruzalem in eene spelonk, het beeld van de moeder Gods, met het kind in haare armen hebbende, altoos by zich had; en die, als hy op reis gaan zoude, God biddende, dan tot de lieve vrouw zeide, terwyl hy het beeld sterk aanzag, *heilige Moedee Gods, draag toch zorge voor uwe kaarse,* (die hy by zich droeg) *dat dezelve niet uitgebluscht worde,* VENEMA *pag.* 19).

En niet minder eerbieds had men in die dagen in Italie voor de heilige maagd. Had *Justinianus* weleer in die steden, welken hy onwinbaar poogde te

maaken, een tempel ter eere van Marià, de moeder Gods, doen ſtigten, volgens 't verhaal van PROCOPIUS *Lib.* VI. *Cap.* 7. *de Ædifico*; nu wierd ook het Pantheon, of de tempel aller Goden, (op last van *M. Agrippa*, ſchoonzoon van *Augustus*,) geſtigt, het ſchoonſte gebouw der Stad, met Corintisch koper vercierd, door Paus *Bonifacius* den VIden toegewyd aan de maagd Maria, en alle de heiligen; welk gebouw nog heden ten dage, om deszelfs ronde gedaante, *Sancta Maria Rotunda* genoemd word.

Onnodig achten wy het op elk byzonder gedeelte der algemeene volksbygelovigheden lang ſtil te ſtaan: maar wat de eerbewyzing aan het kruis aangaat, hieromtrent konnen wy niet voorby het geen men by EVAGRIUS, *Hiſt. Eccl. L.* IV. *Cap.* 26. vergeleken met PROCOPIUS *Hiſt. Perſ. L.* II. *Cap.* 11. aantreft, te melden.

Toen de Perſen met hun leger de ſtad Apamea berend hadden, eischte het volk, dat *Thomas*, Opperpriester der ſtad, het heilzaam en levendmaakend kruishout, op een buitengewoonen tyd, voor den dag haalen, en voor aller oog ten toon ſtellen zoude. Als dit geſchiedde, ſchryft *Evagrius*, dan zou voor 't volk het gelukkig tydſtip gebooren wezen, dat het hun zou vryſtaan, het eenig heilzaam middel voor 't laatst te zien en te kusſchen, het welk hun voor 't allerbeste reisgeld na het ander leeven ſtrekken zoude; dit waardig kruis namelyk hen tot een beter gelukſtaat overvoerende. De Priester 's volks bede toeſtaande, bragt dit kruis voor den dag, bepaalde

ze-

zekere dagen, op welken het ten toon zoude gesteld worden, ten einde allen, die daaromstreeks woonden, derwaards komen, en aan het heil, dat daaruit voortvloeide, deel erlangen mogten. *Evagrius* vermeld, dat hy, nog ter schoole gaande, van zyne Ouders medegenomen wierd, ter bywooninge van deeze plegtigheid, welke dus toeging: *Thomas* droeg dit kruis, hetzelve om hoog houdende, 't welk het volk dan aanbad, door de kerk rond; een groote vlam volgde den Priester overal waar hy ging, doch deeze vlam verwekte geen brand, maar diende alleen tot verlichting, zoo dat de gantsche plaats, daar *Thomas* stond om het hoogwaardig kruis te vertoonen, geheel vuur scheen. Dit wonderwerk, één en andermaal herhaald zynde, strekte den Apameërs ten gunstig voorteken van hun toekomend lot.

Elk, die dit leest, moet zich verwonderen, dat onder menschen, zoo woest van aart, de eerbiediging van dit kruis zoo verre ging, dat zy het teken daar van dagelyks om den hals droegen, kuschten, op 't voorhoofd tekenden, en aanbaden, en dat hetzelve in 's Keizers hand zoo veel vermogen gehad hebbe, dat hy daar door de neerslagtige Soldaaten konde opbeuren en aanmoedigen. Trouwens het moest zekerlyk wel voor een stuk van groote waarde gehouden worden, daar het door den Keizer *Heraclius* zelf, op zoo verre afstand, niet zonder staatelyke plegtigheid uit zyne gevangenis gehaald, en weder teruggebragt was, gelyk wy te vooren gezien hebben.

Gelyk de Vorsten en het gemeen met verslagen har-

harten en gebogen kniën het beeld der H. Maagd naderden, en het kruishout aanbaden, zoo gingen zy ook, by het intreden der kerke, de beelden der heilige mannen niet zonder groeten voorby; ook eerden zy derzelver lighaamen en overblyfzels met een blinden yver, en fchreeven daaraan toe een byzonder vermogen van wonderen te konnen verrigten, zoo als uit de opgave veeler voorvallen van dien tyd te zien is. *Gregorius Magnus*, wel is waar, verwonderde zich, dat de Monniken na de Westerfche landen gingen om de beenderen der afgeftorven Heiligen te vergaderen, nadien hy meende dat het heiligfchennis was, zulke heilige overblyfzels met ongewyde handen aanteraaken. BARON. *Ann. Eccl. Tom.* VIII. *pag.* 76. Maar hy was echter niet weinig verheugd, toen *Dominicus*, Bisfchop van Carthago, hem de overblyfzels van zekeren heiligen martelaar *Agileus* vereerde, *ibidem pag.* 159.

En de Paus zelf was, gelyk wy te vooren gezien hebben, niet geheel vreemd van deeze overblyfzels ook aan anderen te zenden. Overeenkomftig met BARONIUS *Tom.* VIII. *pag.* 152. zegt BEDA *Hift. Angl. Cap.* 29. gewag maakende van de gefchenken, die *Gregorius* aan *Auguftinus* in Engeland gezonden had. "Hy zond alles, wat tot den dienst en kerkpleg-
„ tigheden behoorde, als de heilige vaten, de altaar-
„ kleeden, de kerk-cieraaden, de Priesterlyke klee-
„ deren en kerk-gewaaden; als mede de overblyfzels
„ der H. Apostelen en Martelaaren."

Zoo hebben ook in laatere tyden, toen, terwyl

He-

Heraclius nog regeerde, de aanzienlykste Oostersche landen en steden, als Alexandrien, Jeruzalem en Antiochien, door de Saraceenen veroverd wierden, de Christenen met allen yver en moeite hun best gedaan, dat toch vooral de lighaamen der heiligen, zoo martelaars als andere geloovigen, na het Westen overgevoerd, en op verscheiden plaatsen, 't zy te Romen, Venetien, of elders geborgen wierden.

Onder anderen zyn uit Antiochien na Romen, alwaar men den stapel van overblyfzels had, die van rondsom derwaards gezonden wierden, de hoogwaardige overblyfzels van den martelaar *Ignatius* overgebragt.

Men behoeft zich wyders ook niet te verwonderen, dat in dien tyd deeze overblyfzels der Heiligen onder de Christenen zoo geacht waren, dat zy geheele nagten met brandende kaarssen daar by waakten; dewyl zy meestal geloofden, dat die afgestorvene Heiligen, schoon minder in gezag en waarde dan Maria, zeer veel konden toebrengen tot hunne geluksbevordering, zoo in dit als in het toekomend leeven, door dikwyls voor hun te bidden, en den post van middelaars en voorspraaken tusschen God en den mensch voor hun waarteneemen: welk denkbeeld naderhand der menschen verstanden ook nog lang genoeg is bygebleven.

Wat zal ik nu verder van de staatelyke gebruiken der Christenen en van alle de onder hun ingevoerde kerkelyke byplegtigheden gewagen, in welke, te gelyk met het opzeggen eeniger formulieren, men oordeelde, dat de grootste kragt en waarde van allen gods-

dienst bestond. Een enkel staal, betreffende de wyze van het H. Avondmaal uit te deelen, zoo als *Fleury* die in zyne *Hist. Eccl. L.* 36. afschetst, is hier genoeg ten bewyze, om aan te toonen, met hoe dikke en duistere wolken van onkunde de gemoederen der menschen omzwagteld waren.

Het brood des H. Nagtmaals had, volgens het zeggen, ik weet niet welke kragten: het was, gelegd op het lighaam van iemand die gestorven en reeds begraven was, niet alleen goed om de waarheid te bewyzen, maar ook een zeer geschikt middel op de reize na de Eeuwigheid; zoo om de booze geesten af te weeren, als om den weg na den Hemel ligt en gemaklyk te maaken. Ik zwyge hier van andere wonderen, die daar door verrigt wierden; als ook van die, welke door het wywater geschiedden: hier mede mogt ik sommigen op hun zeer tasten.

Behalven de menigvuldige instellingen en uitwendige plegtigheden, grepen ook de inwydingen der kerken en geheiligde plaatsen met nieuwe staatlykheden stand in Italien. Buiten de plegtigheden der Misfen waren ook Litanien, Wasch-kaarsen, Bewierookingen en dergelyke dingen in gebruik, wel voornamelyk door *Gregorius Magnus* uitgevonden en ingesteld. VENEMA: *Tom.* IV. *pag.* 684.

Voorts ontbrak het ook in de Oostersche kerken niet aan geschenken; zoo meldt EVAGRIUS *Hist. L.* VI. *C.* 21. dat *Chosroës*, Koning der Persen, gouden wierookvaten aan de kerk van Constantinopolen vereerd heeft. Nog heeft diezelfde Koning, zegt men, aan

aan *Sergius*, den Perfifchen Martelaar, gegeeven een fchotel en beeker, ten Godsdienftigen gebruike, een kruis om op den heiligen Tafel te plaatfen, en een wierookvat, alles van goud; wyders een Hunnifch Choorkleed, (zoo genoemd om dat het by de Hunnen geweven was), met goud geborduurd, dat ter weerzyde open ging, volgens het getuigenis van THEOPHYL. SIM. *L.* IV. *Cap.* 14. Nog hing boven het altaar en de doopvonte een gouden of een zilveren duif, om den H. Geest te verbeelden. Uit al dit foort van heilig kerkelyk cieraad kan men genoegzaam afmeeten, hoe jammerlyk het toen met de menfchen gefteld was; die van meening waren, dat, daar zy de zorge voor hunne zielen dryven lieten, zy God genoeg eerden en dienden, met eene plechtige befchouwing en het aanzien van gefchilderde, gefnedene, of gegoten afbeeldzels der Godlyke Perfoonen, naar de gelykenisfe van nietige fterveling en gemaakt. Wyders heeft in die dagen tot het algemeen zedebederf niet weinig toegebragt, dat veele Christenen verkoozen een afgezonderd, en eenlyken zelfs een Monniks-leeven te leiden. Hier van daan is het, dat in Engeland, Spanjen en Frankryk veele kloosters gestigt zyn, die, door de mildaadigheid der Vorften en andere vermogenden ryk en vet gemaakt, veel toeloops kregen van allerleie flag van menfchen. De aanzienlykfte mannen en vrouwen kwamen van zelfs hier na toe, om, het zy tot boete hunner misdaaden, het zy om er den hemel mede te verdienen; hier hunnen leeftyd te flyten; terwyl deeze kloosters door liefde-

 gaa-

gaaven, maakingen en bespreekingen by versterving, en daarenboven door de Vorsten en Bisschoppen merkelyk bevoorrecht, onnoemelyk ryk wierden, VENEMA *Tom.* IV. *pag.* 57. *et seq.* Hier door wierden gebouwen, weleer de kabinetten der fraaije letteren en konsten, waarin de schriften der Grieksche en Latynsche schryvers bewaard wierden, zoodanige stichtingen, waarin blind bygeloof, ydele eerzugt, belachlyke gewoonte om uit de heilige schrift toekomende dingen te voorzeggen, en dwaaze yver voor uiterlyken eerdienst en plegtigheden van tyd tot tyd hunnen zetel vestigden.

En met dit al wierd aan zulk een kloosterleeven de hoogste verdienstelykheid en deugd toegeëigend. Intusschen bestond al het voordeel, dat hieruit sproot, alleen daarin, dat deeze menschen zeer geschikte voorwerpen wierden, om op gezigten en vreemde verschynzelen te betrouwen, aan mirakelen of wonderwerken te gelooven, en den eerdienst van de overblyfzels der heiligen naauwkeurig waarteneemen.

Doch, gelyk met het domst bygeloof veeltyds de snoodste gebreken gepaard gaan, zoo bezoedelden ook in dien tyd de Monniken, die veelal gierig, trotsch, onbeschoft, en daarby van allen tugt en geleerdheid wars waren, zich door het involgen van allerleie flordige lusten; terwyl zy, om ter beschryving van dit kwaad de woorden van *Lactantius* hier te gebruiken, in het voldoen hunner dierlyke lusten onder elkander, de geilste vrouwen niet behoefden te wyken. Zelfs wierden de klooster-bedieningen te koop

ge-

gesteld, voor geld gekogt en verkogt. En even zoo heerschte er een algemeen zedelyk bederf onder de Vorsten, Raadsheeren en Burgers: zoo dat zy, door de afschuwelykste euveldaaden en schelmstukken, door overspel, hoerery en bloedschande, zich zelven en de hunnen eindelyk geheel en al bedorven. Hierom getuigen verscheiden schryvers van die eeuw, dat toen in het gantsche Roomsche Ryk bykans geen spoor van deugd meer te vinden was, en dat het van allerleie ondeugden als van eene openbaare zee overstroomd wierd, VENEMA *Tom.* IV. *pag.* 738.

Men verbeelde zich nu eens zoodanigen kerk- en burgerstaat, waarin eerzugt, trotschheid, gierigheid, overdaad, allerleie wellusten, haat, nyd, wrok, twist, laster, wederkeerige geweldenaryen, en soortgelyke snoode misdryven meer, in zwang gingen; een staat, waarin de gantsche natie, geheel bygelovig en dom, allen eerbied voor God verlooren hebbende, zich tot geschilderde of gesnedene beelden wendde, die aanbad, en al hun heil en hoop zogt in het eeren van lyken en andere onbezielde lighaamen; een staat, waarin de verderflykste twisten, en de afgryslykste oproeren over onverstaanbaare duistere zaaken ontstonden; waarin bykans dagelyks burgerkrygen voorvielen om het onderscheid in denkwyze over Godsdienstige zaaken, die niets om 't lyf hadden; en om welke zy, die hier in by ongeluk van anderen verschilden, verongelykt, gebannen, ja met den dood gestraft wierden; een staat eindelyk, in welken zy, die het roer der regeering in handen had-

den, of monſters in wreedheid, gelyk *Phocas*, of nog dommer voorſtanders des bygeloofs dan het gemeen, gelyk *Mauritius* en *Heraclius*, waren.

Terwyl *Phocas* t'huis door roof, moord, en doodſlag het ryk van zyne burgers en inwooners beroofde, puttede een trouwlooze vyand deszelfs vermogen van buiten zoo veel mogelyk uit, door de vrugtbaarſte landen te verwoeſten, de rykſte en aanzienlykſte ſteden uit te plonderen, en een vetten buit daar uit weg te draagen.

Heraclius, van een veel zachter aart en imborſt, deed wel zyn beſt om den vervallen ſtaat des ryks te herſtellen, doch ſloeg daar toe den verkeerden weg in; werkende in dat ſtuk meer als een yverig dweeper, of by toeval, dan met beleid en voorzigtigheid.

De beide Ryken, zo wel het Perſiſche als het Roomſche, waren toen inwendig magteloos en geſloopt. De Perſen haatten *Chosroës*, en de Romeinſche Soldaaten beminden *Heraclius*; en dit is wel de groote oorzaak, dat de Roomſche Keizer de overwinning behaald heeft. Maar *Heraclius*, deeze behaald hebbende, begon, daar hy had moeten zorgen, dat de Perſen den ſtaat van eene andere zyde geen grooter nadeel konden toebrengen, mogelyk met een goed inzigt om den vrede der kerke te bewaaren, zich als Godgeleerde op te werpen; beweerende, dat men, na de vereeniging der twee natuuren in Christus, ſlegts één wil en bewerking van dien wil in hem erkennen moeſt. Ook was hy van gevoelen, waar mede hy duidelyk aantoonde, door welken geeſt hy gedree-

dreeven wierd, dat zyn waare zegepraal hier in bestond, dat het hem, Jerusalem intrekkende, gebeuren mogt, Jezus Christus eenigermate na te volgen, en het heilige kruis op zyne schouders te dragen.

Van deeze dwaasheid des Keizers, van deeze doorgaande bygeloovigheid, onkunde en vadzigheid des gantschen Romeinschen volks, van deeze magteloosheid der overwonnen Persen, en eindelyk van dit slordig zedelyk gedrag der Christenen nu bediende zich Mohammed; wiens leeven en gedrag door veelen beschreven is, en die door het grootst gedeelte deezer schryveren afgeschilderd word, als de snoodste bedrieger, de trotste leermeester, de moorddaadigste struikroover, het gulzigste, wellustigste en ongebondendste schepzel onder de zonne.

Doch alles, wat men uit die schriften kan opmaaken, koomt hierop uit, dat deeze schryvers, die zeer yverige verdeedigers der Christelyke leere zyn, de groote vorderingen niet konden verdraagen, welken die bedrieger, zoo als hy genoemd wierd, in het voortplanten van zyne, en het verwoesten van der Christenen leere, binnen weinige jaaren door zoo veele landen en steden maakte.

Zeer gegrond merkt *Hadrianus Relandus*, wiens voortreffelyken geest, zoo ten aanzien van kunde als van smaak, alle liefhebbers der Oostersche taalen bewonderen, in zyne voorreden over den Mohammedaanschen godsdienst aan, dat het meest altoos het lot van alle godsdienst-secten, die ooit op aarde stand gegrepen hebben, of nog grypen, is, dat zy van

hun-

hunne beſtryders niet wel verſtaan zynde, tegen alle recht en reden met ſmaad en ſchimp overlaaden zyn geworden; 't welk ook, zegt hy, het geval der leere van Mohammed geweest is.

Dan gelyk wy niet voor hebben Mohammed byzonder te pryzen of voorteſtaan, zoo is het aan den anderen kant ons oogmerk ook niet, om zyne leere of zeden met de zwartſte verwe aftemaalen.

Dat hy een dweeper geweest is, ontkennen wy niet. Maar, hoe veelen onder het Christendom hinkten niet aan dit zeer, byzonder in die tyden, daar dweepery en bygeloof zoo algemeen onder het menschdom heerschte? Ik moet my verwonderen, dat mannen, die anderzins zoo geleerd zyn, zich zoo veel moeite gegeeven hebben, om de oorzaaken van ſommige dingen uit verborgene en vergezogte redenen opteſpeuren en te verklaaren, daar de natuur hun dezelven zoo klaar en duidelyk opgeeft.

Er waren ten dien dage ſlegts twee zeer voornaame volken, de Perſen namelyk en de Romeinen, waar van zich het eene altoos op het bederf des anderen toelag. In de laatſte veldſlagen of ſtryden verlooren het de Perſen, en zegepraalden de Romeinen, maar die waren door de voorige overwinningen der Perſen, of liever door de ſtrooperyen en geduurige invallen der Longobarden in Italien, en der Abaren, Bulgaren, Sclaven, en andere woeste volkeren in Thracie, Moeſien, Illyricum en Dalmatien zoo uitgeput en verzwakt geworden, dat zy hunne Wingewesten en de uiterſte grenspaalen van hun gebied niet

lan-

langer beſchermen konden. Dit had vooral plaats toen hy, die over het ſtaatsbeſtuur geſteld was, in plaats van voor deszelfs welvaart te zorgen, het ongeluk had van zich geheel en al overtegeeven tot het beteugelen of byleggen van ſommige kerkverſchillen over de natuur van Christus; uit welken toenmaaligen rampzaaligen en beklaaglyken toeſtand der kerke zeer gereedlyk optemaaken was, dat dezelve op die wyze niet langer ſtaande kon blyven; als die, gelyk *Livius* van de ſteeds verbasterende leefwyze der Romeinen zegt, noch haare gebreken noch haare herſtelling had konnen verduuren.

Die godsdienst, die volgens de voorſchriften van zynen Godlyken Meester de voortplanter der bekoorlykſte deugden, en de uitdryver aller gebreken moest wezen; die van den hemel was nedergedaald om den vrede aantebrengen, den eenen mensch voor den anderen te doen zorge draagen, en langs dien weg het algemeen geluk der maatſchappye onder de ſtervelingen te wege te brengen, die godsdienst was dermate verbasterd, en tot eene beuzelagtige bygeloovigheid overgeſlagen, dat er niet alleen geen het minſte nut in ſtak, maar dat daar uit integendeel twist, tweedragt, vyandſchap en de allerwreedſte oorlogen geduurig ontſtonden, in welke het voornaamst geſchil, waar van de zegepraal of nederlaag afhing, liep over de natuur van God, van Christus, en van den H. Geest; mitsgaders over derzelver onderlinge vereeniging; en wyders, als of dit nog niet genoeg ware,

over de bekwaamheid en magt in Christus om te willen en te werken.

Wie intusſchen, zoo hy niet geheel en al onbedreeven zy, in 't naſpooren der menschlyke vermogens, moet niet gereedelyk toeſtaan, dat hy geheel geen denkbeeld heeft van het verband of de wederkeerige werking tusſchen lighaam en ziel? en nogthans zullen wy, nietige aardwormen, het kwalyk neemen, dat iemand geen kennis heeft van de onuitſpreeklyke, en by geen eenen ſterveling ooit bekende natuur van het Godlyk verſtand, en deszelfs vereeniging met den menſche Jezus Christus: ja wat meer is, allen, die hieromtrent met ons verſchillen, als onze vyanden haaten, en tot de zwaarſte ſtraffen en pynigingen verwyzen. Een afgryslyk beſtaan zeker! waarover wy ons zoo ſterk niet zouden uitlaaten, waren wy niet al te duidelyk bewust, dat het niet ſlegts in voorige, maar ook nog in onze dagen, niet ontbreekt aan menſchen, die van oordeel zyn, dat met de bepaaling van dit ſtuk de gantſche Christelyke godsdienst ſtaat of valt.

Maar, wy hebben, en dit dient hier vooral in aanmerking genomen te worden, in den aanvang deezer verhandeling te eerder ons oog gevestigd op het leerſtuk der Drieëenheid, om dat het nagaan der verſchillen desaangaande ons leerde, dat Mohammed, door die belachlyke gevoelens en gisſingen der Christenen over de natuur van God en Christus, voornaamelyk op het denkbeeld gevallen is, om eene nieuwe ſecte uittevinden, en zich in derzelver voortplanting

ting, voor een gedeelte van de Christelyke leere te bedienen. Want, hoe zeer de geleerden over de begrippen van Mohammed onder elkanderen verschillen, hierin evenwel zyn zy het allen eens, dat hy aan zyne leerlingen voornamelyk deeze twee leerstellingen gegeeven heeft, op welke hun geloof moest rusten, en die hy als de grondslagen zyner geheele leere stelde: *Er is geen God dan één, en Mohammed is zyn Propheet.*

Dit word den leezeren genoegzaam den gantschen Alkoran door in alle capittels geleerd te gelooven en vast te houden. Zoo vermaant hy, *Sur.* IV. 170. den Christenen, dat zy niet te ver gaan moesten in hunne leere, niets anders dan waarheid spreeken van God, en niet zeggen drie, want God is maar één. En *Sur.* V. 79, noemt hy dezulke ongeloovigen, die zeggen, dat God de derde van drie is, daar er niet meer dan één God gevonden wordt. En, aldaar 81, zy waarlyk zyn ongeloovigen geweest, die gezegd hebben, zekerlyk God is de Messias de zoon van Maria; en de Messias heeft gezegd, ô gy kinderen Israëls, dient God mynen Heere, en uwen Heere. Hem waarlyk, die Gode een medgezel zyns gelyken zal toevoegen, heeft God reeds het Paradys ontzegd. En 84, Christus de zoon van Maria, is niet anders dan een gezant; voor hem zyn ook reeds gezanten geweest, zyne moeder is ook in der daad zyne moeder geweest, beiden nuttigden zy ook spyzen. En *Sur.* V. 19, wyders zyn ook zy ongeloovigen geweest, die gezegd hebben, immers is Christus de zoon van Maria ook God.

God. Zeg hen, wie zoude het Gode konnen beletten, indien hy Christus den zoon van Maria, en de moeder zelve, en alle de bewooners der aarde verderven wilde. En eindelyk *Sur.* IV. 169. geloof derhalven in God en zyne gezanten, maar ſpreek niet van drie. Wagt u van zulks te zeggen, dit zal u veel beter zyn. Want God is één God, denk niet dat hy een zoon heeft; alles wat in hemel of op aarde gevonden wordt, is zyne en koomt hem toe; God, algenoegzaam, om voor zich zelven te zorgen, behoeft geenen zoon. Van daar leest men ook op de Saraceenſche geldſpecien, waar mede zy het byzonder eigene aan hunne leer wilden uitdrukken: *Er is geen God, dan de eenige God, hy heeft geenen zyns gelyken medgezel*, volgens de aantekening van MILLIUS *in Disſertat. de Mohammedismo pag.* 36.

Gelyk wy aan den eenen kant MARACCIUS in *Prodrom. ad refutat. Alcorani Cap.* XI. *p.* 32. niet konnen toevallen, beweerende, dat de duyvel voornaamlyk dit door Mohammed en zyne Alcoran zou hebben willen bewerken, dat hy Chriſtus van zyne Godlyke eere mogte beroven, waar in hy door middel van ARIUS niet gelukkig geſlaagd was; zo houden wy ons aan de andere zyde ook volkomen verzekerd, dat Mohammed in dit ſtuk den regten zin der Chriſtelyke leere niet wel begrepen heeft; en dat men dit geheel anders moet opvatten, dan hy het verklaard heeft, gelyk ieder Chriſten ligtelyk zien kan.

Doch, hoe zal men Mohammed, om dat hy den Chriſtelyken Godsdienſt zo als die by zyn tyd was, af-

afgekeurd heeft, van dwaasheid, hardnekkigheid, of bedriegery beschuldigen, als men weet, dat hy met de Christenen in Egypten, Syrien, en andere Oostersche landen verkeerd heeft; onder welke veele Ariaanen, Nestoriaanen, en anderen zich bevonden, die elke hunne onderscheidene gevoelens over de Natuur van God en Christus, waar door zy van de overige kerk verschilden, zelve aan hem opengelegd, en verhaald hebben, met welken eenen dollen yver de Christenen hier over onder elkander streeden; ja, die ruim en breed met hem gesproken hebben, hoe men de Maagd Maria in de kerke eerde en aanbad; welk eene hulde men aan de overblyfzels bewees; die dus hunne eigene zotternyen, welke zy zelve ingevoerd hadden, niet verzwygen konden, die eindelyk, alles by elkander genomen, daar hun verstand te ruw en te plomp was om te begrypen wat hun Godlyke Leermeester Jezus Christus door zyn voorbeeld, leere, leven en sterven voor de menschen heeft willen verrigten, het waare weezen van den Christelyken Godsdienst onkenbaar gemaakt, en in een beuzelagtig bygeloof misvormd hebben.

Strookt het zelf niet volkomen met alle gezonde redeneering, dat, indien wy dien allerelendigsten toestand der Christenen, en het zoo stomp verstand dier toenmaalige kerkelyke leermeesteren in aanmerking neemen, zulk soort van menschen Mohammed ommogelyk overtuigen konden dat hunne leer van Godlyke afkomste, een geschenk des Hemels, en alleen voor de waare en zuivere leere te houden was? Integendeel heeft

de uitkomst geleerd, dat die blinde leidslieden der blinden, door hunne strydende gevoelens over de vereenigde natuur van God en Christus te melden, aan Mohammed de wapens in de hand hebben gegeeven, om den Christelyken Godsdienst te bestryden. De Mohammedaanen immers komen 'er openlyk voor uit, dat zy dien God niet willen erkennen, die, gelyk in hunnen Alcoran, (*Sur.* V. 101) staat, wezenlyk eene moeder gehad hebbende, aan de wederwaardigheden deezes leevens onderworpen geweest is, de smarte des kruizes geleeden heeft, en soortgelyke dingen meer, zo als te zien is by VENEMA *Hist. Eccles. T. V. p.* 105.

Dus hebben Mohammed en alle de opvolgers zyner leere het zoo hooggeacht leerstuk der Drieëenheid volstrekt verworpen, en het ten eenemale ongerymd geacht, dat men in het beschryven der Godlyke natuure zich van dit woord bediende. En gelyk dit aan de eene zyde geschikt was, om de zulken zich toegeneegen te maken, die de onverdeelbaare Majesteit der opperste Godheid gereedlyk erkenden, zoo verbitterde het sommige Christenen aan den anderen kant, die met *Maraccius* dagten, dat dit een konstgreep van den duivel was, om Jezus Christus door Mohammed, van zyne Godlykheid te berooven. Zo hooren wy onder anderen J. H. HOTTINGERUS, een zeer geleerd, en voor de Mohammedaanen een minder partydig man, na dat hy in zyne *Hist. Orient. L.* II. *Cap.* 7 over de liefde tot God, alle de pligten jegens den naasten, de beschaving des gemoeds, den toe-

toeleg op deugd, de befpiegeling niet alleen, maar ook de betragting van alles wat eerlyk is, het vlieden der begeerlykheden, het uitrooijen van allerleie gebreken, veele zeer fraaije fpreuken en lesfen uit de oude gedenkfchriften der Arabieren heeft bygebragt, ronduit bekennen, dat de Mohammedanen dikwyls in hun gedrag meer zugt tot het goede en afkeer van het kwaade, dan veele of de meeste kerkheilige Roomschgezinde Christenen hebben laaten blyken; zoo zelf, dat, indien men hier alleen op de verdienftelykheid der goede werken rekenen moest, de Mohammedanen den Christenen dan verre overtreffen zouden. Desniettegenftaande beweert hy evenwel, dat zy dwaaslyk gedaan hebben, die *de éénheid in de drieëenheid, en de drieëenheid in de éénheid niet erkenden.* In hoe verre die denkwyze fteek houde laaten wy liefst anderen beoordeelen; daar wy alleen maar begeérig zyn na die ftukken, uit welke men den waaren en regten aart der Mohammedaanfche leere zou kunnen befchryven.

In dit ftuk worden wy meestal door de fchryvers misleid: daar de Christenen de leere van Mohammed te laag en verachtelyk ter neder ftellen, vyzelen de Arabieren dezelve veel te hoog op. Het blykt althans, dat de Christen-fchryvers, vooral de kerkelyke, in het verklaaren der zeden en inftellingen van Mohammed aan partyen dikwyls aanleiding gegeeven hebben, om hunne domheid te belachen; daar de bygebragte redenen dikwyls meer dienden om hen in hun

hun gevoelen te ftyven, dan op goeden grond te overtuigen om er van af te gaan.

Te regt fchryft derhalven *Maraccius* in zyne voorreden: "Indien ik hier de leevens-gefchiedenisfe van „ Mohammed, volgens de opgaave onzer fchryveren „ wilde verhaalen, dan zoude ik by de Mohamme- „ danen, denk ik, een zeer befpottelyk figuur maa- „ ken; want die befchryvingen loopen zoo lynregt „ tegen elkander in, dat men naauwlyks zoude ge- „ looven, dat zy een en denzelfden man op 't oog „ hebben: waarom ik, de verhaalen van onze fchry- „ vers, die ik alleen maar tot narigt van den leezer „ hier aangeftipt hebbe, overflaande, befloten hebben „ die van anderen te volgen, niet om dat ik de Mo- „ hammedaanfche voor echt houde, maar om dat „ men hen, daar wy met de vyanden van onzen gods- „ dienft te doen hebben, met hunne eigen wapens veel „ beter, dan met de onze, beftryden, en dus veel luis- „ terryker over hen zegepraalen kan. Hierby komt „ nog, dat veelen onzer fchryveren dingen van Mo- „ hammed verhaalen, waar over de Mohammedanen „ lachen moeten, en die hen dus in hunne bygeloo- „ vigheid meer ftyven."

Om ons een regt denkbeeld van den oorfprong en opgang van Mohammeds leere te vormen, oordeelen wy het niet nodig hier eene breedvoerige leevensbefchryving van hem optegeeven, daar veele anderen deezen taak voor ons reeds afgedaan hebben; onder welken geen van de minfte is ISMAEL ABUL-FEDA; wiens werk uit een Pocockiaansch handfchrift allereerst

eerst in deeze eeuw uitgegeeven is door JOHANNES GAGNIER in den jaare 1733.

Behalven de alombekende schryveren, als *Hottinger*, *Reland*, *Mill* en anderen, schynt my toe, dat ons inzonderheid veel lichts gegeeven hebben VENEMA, in zyne kerklyke geschiedenis, en M. DE BREGUIGNY, in zyne verhandeling over den godsdienst en het ryk van Mohammed. Zie *Mem. de l'Acad. des Inscr. et Bell. Lettr. Tom.* XXXII. *pag.* 404.

Uit deeze schryvers zullen wy, zoo veel in ons is, alleen maar die zaaken opgeeven, welke ons ter opheldering deezer stoffe het geschiktst voorkomen. Schoon wy van gedagten zyn, dat de verkeerde leer en handelwyze der Christenen voor Mohammed zeer dienstig was, om zyne leere voortteplanten en uittebreiden, meenen wy echter, dat er ook andere oorzaken zyn bygekomen, die hem zoo gelukkig hebben doen slagen.

Dat er in Arabien, toen in deeze erbarmlyke tyden plompheid, onkunde, bygeloof, en daaruit ontstaane wreedheid de waereld zoo algemeen beheerschten, iemand opgestaan zy, die het er met al zyn vermogen op toeleide, om der menschen zeden en gedrag te hervormen en te verbeteren, koomt in 't geheel niet vreemd voor. En 't is, uit alles, wat ons wegens den aart en leevenswyze der Arabieren in dien tyd verhaald word, vry duidelyk optemaaken, dat zy, in vergelyking by andere volken die toen leefden, aan geene zeer grove gebreken schuldig waren. Het bygeloof, het welk de ziel van andere volkeren

had uitgeput, had aan hun integendeel eene zekere vlugheid en ſterkte gegeeven. Zy hadden eerbied voor rechtvaardigheid en trouw, zoo dat *Philippus*, toen hy tegen de Perſen ſtryden zoude, twee legerhoofden uit de Saraceenſche ſtammen verkoos boven alle anderen, om de beweegingen en raadſlagen der vyanden uittevorsſchen, volgens THEOPHANES *pag.* 216. (Paryſche druk) Voeg hier by, dat de geheele geſteldheid van Arabie, die het volk ligtlyk tot afgodery deed overhellen, tevens zeer geſchikt was, om de gemoederen te verhitten, en dezelve tot het yverig omhelzen en voorſtaan van allerhande dweeperyen aantezetten.

De Arabieren, meestal het land doorzwervende, om voor hun vee de beste weiden te zoeken, moesten dikwyls na den hemel zien, om naar den loop der ſtarren hunnen koers te gisſen. Hieruit volgde, dat zy, gelyk het der menschlyke natuure niet oneigen is, om, van de onzigtbaare dingen afziende, haare gedagten alleen op de dingen, die voor oogen zyn, te vestigen, de geboden van *Ismaël*, van wien men zegt dat zy afſtamden, door langheid van tyd vergeeten zynde, aan de ſtarren eenige godsdienſtige eer beweezen, dezelven eenige godlyke kragt toeſchreeven, eindlyk naamen gaven, en ſtandbeelden en altaaren daar voor oprigteden. Geduurende den dag verbaasd over de glansryke ſtraalen der zonne, des nagts dikwyls verheugd over het zagt en vredig gelaat der maane, droegen zy al hunnen eerbied en achting op aan die hemelſche lichten, welker beſchouwing in de

de wyduitgeſtrekte gewesten aller gemoederen met een heiligen eerbied vervult, en tevens wel byzonder in ſtaat is om de menſchen tot zeer groote, moeielyke, en verhevene onderneemingen aanteſpooren.

Mohammed, in deeze verhittende landſtreeken gebooren, onder een volk dat leevendig, aandoenlyk, en van een onderneemenden aart was; daarby zyne ouders vroeg verlooren hebbende, en aan zynen oom ter opvoedinge overgelaaten zynde, gaf wel dra groote hoop, dat hy anderen in beleid en verſtand voorby ſtreeven zoude.

Daar hy nu wel van hooge afkomst, maar middelmatig van tydelyke goederen voorzien was, wilden zyne voogden dat hy zich op den koophandel toeleggen zoude. Ten dien einde liet zyn oom *Abutalib* hem met een talryk en aanzienlyk gezelſchap, zoo als onder de Oosterlingen eene zeer loflyke gewoonte is, eene reize door Syrien doen; op welke hy, daar hy zeer ſpraakzaam en leergierig was, zich met menſchen van allerlei rang en ſtaat gemeen maakte; en bovenal toen veel omging met Jooden en Christenen; onder welke, volgens het getuigenis van veele ſchryvers ook geweest is *Johannes van Antiochien*, en *Sergius* de Ariaan of liever Neſtoriaan, wien de Arabieren *Boheira* genoemd hebben.

Toen hy, nu tot manbaare jaaren gekomen, reeds een grooten naam onder het gemeen verworven had, werd zekere adelyke weduwe, die zeer ryk was, en *Chadiga* of *Chadizja* heette, uit aanmerking van zyn verſtand derwyze op hem verſlingerd, dat zy hem

 eene

eene zeer voordeelige voorwaarde om met haar in Compagnie handel te dryven, voorsloeg. Deeze bediende hy met zoo veel oplettendheid en inschikkelykheid, dat zy zich aan hem verbond, en hem, nog maar vyfentwintig jaaren oud zynde, ten huwelyk nam, daar zy reeds den ouderdom van veertig jaaren bereikte.

Spaarzaam in woorden, en groot in 't uitvoeren van zaaken zynde, was het hem geen werk zynen reeds verkregenen goeden naam te behouden. En een yverig doorgronder van het menschlyk harte zynde, wist hy zich by ieder een intedringen, en elks inwendige neigingen te ontdekken.

Volgens het zeggen van *Elmacinus* was hy een mensch van een goede imborst, grappig, bevallig van spraak, zeer gastvry met en by zyn volk, gelyk zy ook omtrent hem waren, mildaadig voor den noodlydenden, onderdanig jegens de overheden, veel omgang hebbende met jonge lieden, en zeer gereed om elk, die iets by hem te vraagen had, met raad of daad te helpen. Des het geen *Nepos* van *Miltiades* verhaalt op Mohammed ook toegepast moge worden. By zyn ongemeene deftigheid was hy zoo by uitstek vriendelyk, dat hy voor elk een, hoe gering ook, te spreeken was. Terwyl hy by allen door dit zoo inneemend en minzaam gedrag zeer gezien was, zoo wist hy veeltyds aan de verwagting, die men in 't algemeen om zyn verstand en beleid van hem had, aan zyn's gelyken niet alleen te voldoen, maar hen zelfs te overtreffen.

Toen

Toen de Coreiſchiten op zekeren tyd de Caba of Caaba, een vierkant gebouw in 't midden van den Tempel te Mecca, waar van *Abraham* en *Ismaël* voor de ſtigters gehouden worden, hooger optrekken wilden, en zy met het nieuw gebouw, daar het oude tot den grond toe geſlegt was, tot die hoogte gekomen waren, op welke zy den zwarten ſteen, dien de voorbygangers gewoon waren te kusſchen, en waar van de Arabieren, als zynde een heilig gedenkſtuk dat uit den hemel gevallen was, veele ſprookjes vertelden, leggen moeſten, ontſtond er twiſt onder hen, aan welken ſtam het namelyk toekwam dien zo heiligen ſteen in den muur te leggen, wiſt Mohammed dit verſchil uit den weg te ruimen. Hy raadde hen aan dien ſteen in een groot wyd uitgeſtrekt kleed te leggen; dat zy dan alle te ſamen, dus alle de ſtammen te gelyk, een einde van dit kleed zouden nemen, en zoo eenparig met elkander den ſteen op zyne hoogte brengen zouden. Men keurde dit gedaane voorſtel goed, en, toen zy op de bepaalde hoogte waren, nam Mohammed den ſteen uit het kleed, en lag dien met zyne eigene handen ter plaatſe daar hy leggen moeſt; zo als *Ismaël Abul-feda* in Mohammed's leeven verhaalt.

Van dien tyd af nam het gerugte van hem dagelyks toe; men verhief hem langs hoe meer om zyne wysheid en deugd; en van dien tyd af lag hy het er byzonder op toe om zich met de zaaken van den Godsdienſt te bemoeijen.

Wy weten wel dat er ſchryvers zyn, zo als LE

BEAU *Hist. du Bas. Emp. L.* VI., die meenen dat Mohammed, onder deezen dekmantel van Godsdienst, om zyne staatzugtige oogmerken des te beter te bereiken, de schandelykste ondeugden verborgen heeft. Maar wy zyn van gedagten, gelyk wy reeds gezegd hebben, dat men niet zoo ligtvaardig maar met meer omzigtigheid over dien man oordeelen moet.

Het ontbreekt ons juist aan zulke Arabische schryvers, die in dien tyd of daaromtrent geleefd hebben. Indien het Mohammed had mogen gebeuren, dat veele Roomsche Keizers en vermaarde mannen gebeurd is, die verstandige en beroemde autheuren aangetroffen hebben om hunne levens-beschryving in 't licht te geeven; dan zou mogelyk zyne deugd zoo hoog geschat zyn geworden, als zy met eenige woorden hadden konnen uitdrukken. Nu in tegendeel worden Mohammed's daaden en instellingen doordeels beoordeeld naar de opgave van onervarene niet alleen, maar van nydige en ter kwaader trouwe handelende schryvers, die op hem gebeten waren.

Het wordt *Numa Pompilius* zeer ter eere gerekend dat hy, toen hy Koning geworden was, begreep dat de eerste zaak, die hem te doen stond, bestaan moest, in het dom en toen ter tyd zeer losbandig gemeen eene allersterkste vreeze voor het Godendom in te boezemen. „ Dat hy, wel begrypende, dat deeze „ vreeze zonder eenig wonderteken, in hunne ge„ moederen geen post vatten zoude, voorgaf met de „ Godinne *Egeria* nagt-gesprekken te houden; en dat „ hy daarom op hare aanmaaning eenige plegtighe-

„ den

„ den instelde, die den Goden zeer aangenaam en „ welgevallig wezen zouden?" zoo als LIVIUS verhaald, *L.* I. *Cap.* 19. Nog heeft ons diezelfde schryver (*Lib.* XXXVI. *C.* 19) van *P. Scipio Africanus* het volgende nagelaten. "Scipio was niet alleen verwon„ derenswaardig om zyne wezenlyke deugden, maar „ van der jeugd af ook geschikt om dezelven te doen „ uitblinken: verrigtende zeer veel by de menigte „ door een soort van nagtgezigten, of hem voorge„ komen godlyke aanmaaningen; het zy dat hy zel„ ve bygeloovig ware, of zich daar van bediende, „ op dat, de Ryksbevelen, als door de Godspraken „ by het lot gelast, zonder uitstel te werk gesteld „ zouden worden. Om hier toe van den beginne af „ aan, dat hy den mannelyken tabberd had aangeto„ gen, de gemoederen te bereiden, ging hy des daags „ nooit in het Capitool, om eenige byzondere of al„ gemeene zaak te verrigten, zonder vooraf in den „ tempel te gaan, en somwylen een tyd lang alleen „ daar te vertoeven. Deeze gewoonte, welke hy „ zynen ganschen leeftyd door uithield, het zy op„ zettelyk of by toeval, heeft veelen onder het ge„ meene volk doen gelooven dat die man van God„ lyke afkomst ware." Men vergelyke nu de konstgreepen, door welke deeze mannen zich zulken zonderlingen naam van deugd en godsvrugt verworven hebben, by de zeden en gewoonten van Mohammed.

Stemmen niet alle schryvers hier in overeen, dat hy zich ook door eene godsdienstige vertooning byzonder onderscheiden heeft, en van der jeugd af aan een

„ lighaamlyke gedaante van den hemel tot hem ne-
„ derdaalde. Dit is intusſchen volmaakt valſch en
„ geheel bezyden de waarheid; immers zouden de
„ Mohammedaanſche ſchryvers zodanig iets niet met
„ ſtilzwygen voorbygegaan hebben; daar zy niets
„ ſchroomen by te haalen, wat maar eenigzins die-
„ nen kan om het gezag van hunnen gewaanden pro-
„ pheet te ſtaaven. Toen ik derhalven de Arabiſche
„ overzetting van dat geſchrift over de waarheid van
„ den Chriſtelyken Godsdienſt door *Pocock* las, ver-
„ wonderde ik my zeer, dat hy ook deeze byzon-
„ derheid niet in het Arabiſch overgebragt had. Na-
„ derhand heb ik zyne proeve van de geſchiedenis
„ der Arabieren geleezen, en aldaar gevonden, dat
„ hy *Grotius* zelven gevraagd heeft, of hy deeze fa-
„ bel uit de boeken der Arabieren dan uit die der
„ Chriſtenen had? en dat *Grotius* daar op had bele-
„ den, dat hy nooit iets dergelyks in de Arabiſche
„ ſchriften gevonden, maar dit op goed geloof van
„ den Chriſtenen alleen overgenomen had: des *Po-*
„ *cock* het veiligſt achtte deeze plaats over te ſlaan,
„ om van de Arabieren niet beſpot te worden." Dan
wat behoeven wy hier toe zoo veele woorden te ge-
bruiken; allen immers, die met eenigen ernſt en aan-
dagt het leerſtelzel van Mohammed onderzogt heb-
ben, ſtaan gereedelyk toe, dat Mohammed nooit eeni-
ge wonderen gedaan, of zich daarop ooit heeft wil-
len beroemen, zy zyn in tegendeel verzekerd, dat
hy gezegd heeft, niet gezonden te zyn om wonderen
te verrigten; maar alleen om het gelove in den éénen
God

God en de deugd voort te planten; om den gelovigen het geluk van het Paradys toe te zeggen, en den ongelovigen de gehenna of hel te bedreigen, zie VENEMA *Hist. Eccl. T.* V. *p.* 146.

Veelligt zouden wy dus de zaak van Mohammed wel wat al te sterk schynen te verdeedigen, en dat niet zonder de Christenen telkens te berispen. Inmiddels behooren wy echter niet onder den rang der zodanigen, die onzen Godlyken leermeester Jezus Christus eenigermate by Mohammed willen vergeleken hebben. Wy weten wel dat Mohammeds Alcoran van verscheiden stukken en brokken uit de schriften der Jooden, Christenen, en Coreischiten, by welken onder de Arabieren het meeste werk van de taalen gemaakt wierd, en waar uit Mohammed afstamde, te zamen geflanst, en voor het grootste gedeelte, eenige fraaije gezegden uitgezonderd, een samenweefzel van grollen is: daar in tegendeel de geboden van Jezus Christus, zo die hy zelf gegeven heeft, als die wy van zyne Apostelen ontvangen hebben, volkomen waar en zeker, en allergeschiktst zyn, om den menschen een goed en gelukkig leven te doen leiden op aarde, en hen in de eeuwigheid gelukkig te maaken.

Dan, daar het ons niet onbekend is, hoe zeer die leere van Christus ten dage, toen die stigter van 't Ryk der Saraceenen geboren wierd, door dwaaze leeraaren mishandeld is geworden, waar door zy zulk een deerlyk aanzien kreeg, dat zy den naam van Christus leere onwaardig was, kan het niemand vreemd

dunken, dat de leer van Mohammed door Asien, Africa, en Europa zelfs, zoo wyd en zyd is verspreid geworden. Die allerverderflykste geschillen over Godlyke zaaken, welken de Christen-kerk t' onderst boven keerden en van een scheurden, en tegen welke Mohammed zyne discipelen met allen ernst waarschuwde, hebben toen maar al te groote en te gegronde aanleiding aan de menschen gegeeven, om met de Christelyke voorschriften niet in te stemmen, maar zich veel liever van dezelven te verwyderen. Maar laat ik hier alle die bygelovige plegtigheden, die toen onder den Christenen in zwang gingen, en andere beuzelagtige zotternyen, te vooren reeds gemeld, niet weder ophaalen.

Daarenboven was de leere van Mohammed zo dwaas en bespotlyk niet, als men gemeenlyk wel denkt; dezelve prees zich door een schyn van waarheid aan, en had een byzonder vermogen om de menschen tot zich over te haalen. Niet, om dat zy meer ruimte geeft om vry te leeven en de lusten des vleeschs op te volgen, gelyk veele die uitleggen willen; of om dat zy, zo als MARACCIUS *in præfat ad Alcor: p.* 4 zegt, die verborgenheden onzes geloofs, die in den eersten opslag ongelooflyk en onmogelyk voorkomen, of wel voornamelyk die dingen, die voor de menschlyke natuur te moeielyk geacht worden, geheel uitsluit; maar om dat zy alle de geschillen, die uit de verklaaring deezer verborgenheden gewoonlyk ontstaan, verwerpt, en het beter deel der Christelyke leere aanneemt; eischende dat de menschen op de

be-

betragting van rechtvaardigheid, vroomheid, opregtheid, minzaamheid, en alle andere soorten van deugden zich toeleggen; het welk, gelyk het altoos zeer nuttig is, vooral in die eeuwe, van welke wy spreeken, hoogstnoodzaaklyk was.

Het is wel der moeite waardig dienzelfden *Maraccius* te hooren, daar hy, de Christelyke leere met die van Mohammed vergelykende, in zyne aangehaalde voorreden, ter wederlegging van den Alcoran *pag.* 9. zegt: "Ik ben altoos van gevoelen geweest, daar reden en ondervinding my zulks aanrieden, dat, in gevalle de Alcoran en het Euangelie te gelyk onder de menschen verkondigd wierd, zy meest altoos den Alcoran en het Mohammedaansch bygeloof boven het Euangelie en den Christelyken godsdienst verkiezen zouden, mits zy vooraf wegens de waarheid van het Euangelie en de onwaarheden of bedriegeryen van den Alcoran niet grondig onderrigt waren. Want die dingen, welke de Alcoran opgeeft, strooken in den eersten opslag met de natuur, vooral daar zy bedorven is, en haare inspraak veel beter, dan die het Euangelie voorstelt: als, dat er maar één God is, die almagtig, alweetend, de schepper en onderhouder is van al het geschapene, en met de schepzelen niets gemeens heeft. Dat men hem dikwyls en vuurig moet bidden; den armen aalmoessen geeven; heilige bedevaarten doen; het lighaam door vasten en onthouding kastyden; recht en gerechtigheid bewaaren, zedigheid, weldaadigheid, vroomheid en an-

„ andere deugden oeffenen; zich van roof, overspel, „ doodslag, en andere ondeugden onthouden; de „ goederen der waereld, als vergangly k, verachten, „ en zich met allen ernst toeleggen op de betragting „ van alle goede werken. Dat men daarenboven aan „ Gode rekenschap zal moeten geeven van al wat „ men gedaan heeft: dat den deugdzaamen een eeuwig „ geluk in den hemel bereid is, bestaande in alle „ zoodanige dingen, naar welke de menschlyke na- „ tuur meest haakt; en dat den boozen eene eeuwi- „ ge straffe te wagten staat in de helle, en soortgelyke „ dingen meer, die wezenlyk overal in den Alcoran „ geleezen worden. Maar wanneer een Heiden zich „ door een Leeraar des Euangeliums hoort voorstel- „ len dat God één en drieëenig is; dat God een „ mensch is geworden; dat God arm, gekruist, ge- „ storven en begraven is: als hy hem doet hooren de „ verborgenheid des H. Avondmaals; de noodzaaklyk- „ heid van den doop ter bekeering; dat men maar „ éénе vrouwe moet hebben, en dit huwlyk niet „ verbroken mag worden; dat dit leeven een gesta- „ dig kruis is; dat men zyne vyanden moet wel- „ doen; dat de hoogste gelukzaligheid gelegen is in „ goederen, die nooit oog gezien, nooit oor ge- „ hoord heeft, of die nimmer in 's menschen harte „ zyn opgeklommen; en soortgelyke dingen meer, „ die het menschlyk verstand te boven gaan, of die „ voor het natuurlyk gestel en de zwakheid der men- „ schen zeer moeielyk, zoo niet onmogelyk schy- „ nen: en indien hy dan alle deeze dingen by die

„ van

„ van den Alcoran vergelykt, dan zal hy terſtond „ van het eene afwyken, en het andere met opene „ armen omhelzen." Dit zoo zynde, zou men *Maraccius* moeten gelyk geeven: maar die goede en geleerde man had zoo lang op dat gedeelte der Christelyke leere niet moeten ſtilſtaan, het welk handelt over de Godlyke natuur van Christus, waaruit zulke verſchrikkelyke twisten en oneenigheden ontſtaan zyn; nadien het Gode behaagd heeft de juiste kennis hier van voor de toekomende eeuwen te bewaaren. Hy moest liever het hoofdzaakelyke der zedenleere met elkander vergeleken hebben; en wat hieromtrent tot eene godsdienstleere, zal dezelve volkomen zuiver en opregt zyn, behoort: Dan zou hy alle ſtervelingen hebben konnen aantoonen, hoe groot een licht van eenvoudigheid en waarheid in de zedenleer van Jezus Christus overal door zyn geheel Euangelie doorſtraalt; en met hoe dikke wolken van duisternis en onkunde, de voornaamſte ſtukken der zedenleere van Mohammed, zoo uit de Joodſche als Christelyke leere ten deele afgeleid, en door hem in zynen Alcoran ſamengeflanst, omzwagteld zyn. Men moet des, en dit is hier juist de zaak, indien men zeggen wil dat de Mohammedanen in het voorſtaan en verſpreiden hunner leere het den Christenen afgewonnen hebben, zulks niet daaraan toeſchryven, dat zy klaarder en met de menschlyke natuur beter ſtrookende denkbeelden van de Godheid voortgebragt, of den menſchen bevalliger en duidelyker pligten voorgeſchreeven hebben; maar hieraan, dat de Christenen

van

van dien tyd den waaren aart hunner eigene leere niet regt kenden; en dat voornaame leerstuk, het welk de wederkeerige goedwilligheid en broederliefde zoo sterk aanpryst, en aller gemoederen als inprent, te schandelyk verwaarloosd hebben; waanende integendeel dat zy Gode een byzonderen dienst deeden, met hun, die over de natuur der Godlyke Persoonen, zoo als zy het noemden, anders dagten dan zy, en die dezelfde byplegtigheden niet vierden en erkenden, met de bitterste haat te vervolgen, en tot de afgryslykste straffen te doemen.

Wie begrypt niet, dat dit verkeerd en averegts gedrag der Christenen, door Jezus Christus zelve in het Euangelie zoo dikwyls veroordeeld, van andere volken nimmer geprezen konde worden?

Gelyk derhalven mannen van slegts een weinig doorzigt alle die godgeleerde geschillen, om de verongelykingen en buitensporigheden die daar mede gepaard gingen, te regt moesten verwerpen, zoo greepen zy integendeel alle die leerstellingen greetig aan, door welken de band der menschlyke maatschappye naauwer wierd toegetrokken, en die alle ter bevordering van het heil der stervelingen hier en hiernamaals noodzaaklyk zyn. Uit dien hoofde zeide ook Mohammed, dat hy geene nieuwe leere uitvente, maar dat hy slegts die weder invoerde en herstelde, welke weleer Adam, Noach, Abraham, Mozes, Jezus en andere Propheten beleden hadden, maar die door het bedorven menschlyk verstand misvormd en verbasterd was. Eene taal, die, schoon van een dweeper,

per,

per, niet onbezonnen, en in die dagen niet ten ontyde gevierd wierd.

De openbaare Christenkerk was toen voor het uiterlyk aanzien, zoo als wy reeds gezegd hebben, veel beter geschikt om der menschen gemoederen aftteschrikken, dan dezelve tot zich te trekken. Onder de Arabieren heerschte een diepe onkunde omtrent het waare wezen van den godsdienst, en de meesten derzelven waren in verscheiden secten verdeeld. Er heerschte bykans over de geheele waereld eene onmenschlyke wreedheid, die of uit de natuur of uit de leevenswyze voortkwam, of die wel meest ontstond uit misverstand van den inhoud der waare en zuivere leere. De Romeinen en Persen, die boven alle andere volken door hun gezag en krygskunde in aanzien geweest waren, vervielen door hunne eigen ondeugden en gebreken. Het gantsche menschdom, in elende, bygeloof en onkunde als bedolven, scheen van alle kanten na een opperhoofd, na een man te reikhalzen, die hen door billyke wetten mogt leiden en bestuuren.

In deezen verwarden toestand van zaaken wist Mohammed, schoon volgens sommiger zeggen een ongeleerd, echter een scherpzigtig en verstandig man, verkeerende met de Hebreen, Arianen, en Nestorianen, zoo als CEDRENUS zelf verhaalt, *pag.* 422. (*edit. Paris*) eenige leerstellingen en zedelyke geboden uit hunne gesprekken byeen te verzamelen. Doch nadien hunne redeneeringen, inzonderheid over de natuur van God, dubbelzinnig en duister waren, ver-

klaarde hy deeze altoos in dien zin, als of zy meer Goden erkenden. Overmids hy hier van zeer afkeerig was, zoo oordeelde hy, dat de leer der oude Arabieren, die altoos maar éénen God erkend hadden, vernieuwd, en die oude zeden weder ingevoerd moesten worden, door welken de dienst van dien eenen God, met meerder leevendigheid, vlyt en eerbied, verrigt zoude worden. En 't is niet wel te beslisschen, of hy dit om eigen lof te behaalen en den naam van een nieuwen Propheet te verwerven, dan of hy het wezenlyk uit eene soort van bygeloovige overtuiging gedaan hebbe: dit althans is zeker, dat Mohammed, in het ter uitvoer brengen van zyn voorgenomen besluit, door geen minder vuur bezield en aangespoord is, dan *Montanus* eertyds in de Christenkerke, toen hy zich voor den Trooster, dien Jezus aan zyne discipelen beloofd had te zullen zenden, uitgaf: of, dan *Manichæus* of *Manetes*, die zich onder denzelfden naam aanprees, en er op roemen durfde, dat hy ten hemel was opgevaaren geweest, en van daar zyn Euangelie ontvangen had. Doch Mohammed heeft een gunstiger tyd waargenomen. Voor eerst leefde hy in die dagen, in welken de Arabieren verwagtten, dat er een Propheet komen en openbaar worden zoude; en hy was uit die ouders gesproten, welkers voorzaaten voorspeld hadden, dat er uit hun geslagte een Propheet zoude opstaan. Zie M. DE BREGUIGNY *Mem. sur l'Etabl. de Rel. et de Emp. de Mahomet*, in de *Mem. de l'Acad. des inscr. et Bell. Lett. Tom.* XXXII. *pag.* 414. In de tweede plaats

lok-

lokten de bedorven leevenswyze zoo wel der Christenen als van andere volken, en de reeds bygebragte onkunde in geestelyke en tydelyke zaaken, Mohammed als van zelven uit, om zoo wel het kerk- als ſtaatsbeſtuur te veranderen, en de menſchen te onderrigten, dat zy eene andere leevenswyze, zeden en leere moesten aanneemen. Heeft hy dit werk van zoo veel omſlag niet zoo juist en volkomen verrigt, als wy, wien het licht der waarheid zoo helder beſtraalt, wel begeeren zouden; door namelyk de wetten des H. Euangeliums tot die gulde eenvoudigheid, welke zy onder de eerſte Christenen hadden, weder te brengen, heeft hy er integendeel eenige beuzelaryen der Arabieren, of wel der Coreiſchiten, waaronder hy opgevoed was, er bygevoegd, en daar door die wetten verbasterd, wy begrypen, dat zulks hem meer te vergeven dan ten haatlykſte te duiden is. Hoe toch kon men van iemand, uit het kweekſchool der Arabieren herkomſtig, vergen, dat hy door de leer- en leefregel, zoo als die toen onder de Christenen was, zich zou laaten overhaalen, om, met verbanning zyner voorouderlyke inſtellingen, dien godsdienst te omhelzen.

Zy verdienen zeker met droefheid onze verontwaardiging, die, door den aart en natuur der Christelyke leere te misvormen en dezelve te onteeren, aan Mohammed veeleer gelegenheid gaven, om over hun te zegepraalen, dan om hunne leer regt te verſtaan. In het voordragen van alle zaaken, waarop wy gaarne zien dat anderen eenigen prys ſtellen en dezelven aanneemen, komen boven al vriendelykheid

en infchikkelykheid zeer te ftade. Maar wie heeft, zegt men, ooit deeze deugden ontdekt in Mohammed, die zich van geweld en wapens bediende om zyne leere te verfpreiden? Dit zou men ons te regt konnen tegenwerpen: doch wanneer wy nagaan, welk gebruik Mohammed van zyne zegepraalen gemaakt heeft, dan blykt het genoegzaam, dat zyn toeleg veel meer geweest is, om het gebied der Saraceenen wyd en zyd uittebreiden, dan om andere volken zyne inftellingen of godsdienst-leere optedringen: nadien hy hun, welken hy overwonnen had, en die zyne leere weigerden aanteneemen, wel fchattingen opgelegd, maar nooit gedwongen heeft, dien godsdienst, waarvan hy zich als den ftichter en voortplanter uitgaf, te te omhelzen.

Zulks doende zou hy zyne eigene bevelen wederfproken hebben: want indien wy den Alcoran, als van Mohammed zelf afkomftig, geloven mogen, dan komen ons verfcheiden plaatfen in dezelve voor, waarin wy des fchryvers zagtaartigheid en bedaardheid erkennen moeten; als die aan de navolgeren van allerlei fecte en leere, mids zy flegts in éénen God, en de toekomst van den jongften dag geloofden, en goede werken betragtten, een eeuwig gelukzalig leeven belooft. Zoo zegt hy, *Sur.* II. *Comm.* 62, "Zekerlyk zy, die geloofd zullen hebben, het zy zy
„ Jooden, Christenen of Sabaïten zyn; elk van hun,
„ die geloofd zal hebben in éénen God, en in den
„ den laatften dag, en die gedaan zal hebben wat regt
„ en goed is, die zal zyn loon by zynen Heere ont-

„ van-

„ vangen: over hen zal geene vreeze zyn, en zy „ zullen niet bedroefd worden." Wy weeten wel dat hier tegen andere gezegden uit dienzelfden Alcoran konnen bygebragt worden: waarom RELAND in *Rel. Moham. L.* II. *pag.* 132, 133. die woorden in deezen zin verklaard heeft: "Mohammed heeft gewild, dat „ alle die geloven, dat is de Mohammedanen, indien „ zy by hun gelove in God en den jongsten dag, „ 't welk zy belyden, de betragting der goede wer„ ken, welken die godsdienst eischt, gevoegd zullen „ hebben, hun loon by God zullen vinden. Maar „ dat, wat de overige secten betreft, voor niemand „ den weg gesloten, en er hoope van vergeevinge „ voor allen is; mids zy zyne leere aanneemen; en „ het zy iemand, een Jood of Christen, het zy hy „ de offerhande der Heidenen zelfs toegedaan zy, „ indien hy maar in den eenen God en den jongsten „ dag geloofd (dat is, indien hy maar belydenis doet „ van den Mohammedaanschen godsdienst, welke al„ alleen het waar geloof in God leert, denkende hy, „ dat de Jooden, Christenen, en Zabeërs meer Go„ den eerden) en daarby goede werken gedaan zal „ hebben, dat hy dan evenwel kan behouden worden."

Dan, wat hier ook zy, dezelfde RELAND verzekert ons *pag.* 161, dat Mohammed bevolen heeft, dat niemand tot het omhelzen zyner leere door geweld mogt gedwongen worden. Want zoo zegt de Alcoram *Sur.* X. *Comm.* 98. "Alle menschen, die op „ aarde leeven, zouden geloofd hebben, indien God „ zulks gewild had. Zult gy dan de menschen met

„ geweld tot het geloove dwingen? De ziel kan niet „ gelooven dan met Godts wille." Op deeze woorden merkt *Reland* aan, hoe schandelyk het is, dat Christenen elkander de vryheid van naar hun eigen oordeel over Godsdienstige zaaken te gevoelen, benemen willen; waar door zy te wege brengen, dat die menschen liever onder het gebied der Turken leeven, daar zy veilig zyn, dan onder zulke Christenen, die hen zoo hard vallen.

Dat intusschen Mohammed zoo toegeeflyk was in het verdragen van verschillende gevoelens, mits slegts de menschen zyn leerstelzel in het dienen van den éénen God en het betragten van goede werken in acht neemen, kwam volkomen met zyne inrichting over een; nadien hy uit alle Godsdiensten, die ten zynen tyde in eenig aanzien waren, dat gene had overgenomen, wat ieder een kon behagen, en dus een nieuwen Godsdienst opgerigt, waar in Joden, Arabieren, en de zoo zeer verschillende Christenen zeer gemaklyk met elkander konden instemmen.

En niet tegenstaande er zoo veele oorzaaken, als wy reeds gemeld hebben, samen liepen, die aan Mohammed gelegenheid gaven om zyne leere nog verder voort te planten, kan men evenwel niet ontkennen, dat hy nooit zulken opgang zoude gemaakt hebben, indien hy zich niet met alle oplettendheid bediend had van dat middel, 't welk door alle tyden heen zeer veel krachts gehad heeft, en dat bovenal in den tyd, toen hy leefde, een sterken invloed moest hebben. Om zich naamlyk voor een gezant van God

te

te doen doorgaan, gebruikte hy geene verre gezogte twiſtredenen, maar de wapenen, waar in de Arabieren grooten luſt hadden, en zeer bedreven waren. De ſleutel des hemels, zeide Mohammed, zyn het zwaard en de degen, waar mede hy zyne diſcipelen aanmaande zich te wapenen; hen verzekerende, dat allen, die in den ſtryd kwamen te ſneuvelen, de martelkroone ontvangen, en in de gelukzaligheden van het Paradys deelen zouden.

Het is bykans niet uit te drukken, met hoe veel moeds de Saraceenen onder de Mohammedaanſche veldheeren ſtreeden, daar zy, waanende, dat er geheele legioenen van Engelen voor hun gingen, overal waar zy hunne legers nederſloegen, de overwinning behaalden.

De eenigſte volken, die hen in hunne gelukkige ſlagingen, daar zy zoo hevig vogten, beletten of ten minſten vertraagen konden, zouden de Romeinen en de Perſen geweeſt zyn; doch deeze waren, zoo door hunne geduurige binnenlandſche beroerten, als door hunne werkloosheid en verwyfdheid, waar aan zy, gelyk wy gezien hebben, zich gewend hadden, niet in ſtaat, die nieuwe vyanden, die zoo ſtout en moedig ſtreeden, te wederſtaan. En hier door is het dan eindelyk zo verre gekomen, dat de heerſchappy van Mohammed, die uit geringe beginzels is voortgeſproten, in den tyd van vierentwintig jaaren zich zoo verre heeft uitgebreid, dat hy meer wingewesten en ryken aan zich heeft onderworpen, dan de Romeinen in zeven honderd jaaren hebben konnen bemagtigen.

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

HOEDANIG WAS DE STAAT DER CHRISTENHEID, VOORAL IN DE OOSTERSCHE KERK, TEN TYDE DER OPKOMSTE VAN DEN ZOOGENAAMDEN PROPHEET *MOHAMMED*, EN HEEFT DEZELVE NIET ZEER VEEL TOEGEBRAGT, TOT DE AANVANGLYKE VERSPREIDING ZYNER LEERE?

DOOR DEN EERWAARDEN HEERE

P. A. C. HUGENHOLTZ,

PREDIKANT TE YSSELSTEIN.

Wien, daarop, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, de DERDE ZILVEREN EERPRYS is toegewezen.

VERHANDELING

OVER DEN STAAT DER CHRISTENHEID, VOORAL IN DE OOSTERSCHE KERK, BY DE OPKOMST VAN MOHAMMED.

ONDER DE ZINSPREUK:

Brevis esse laboro.

De opkomst van het Mohammedaansch geloof, waar door de verbazenste veranderingen in 't geheele Oosten, en een gedeelte van 't Westen, zyn te weeg gebragt, is gewisselyk een stuk van zoo veel gewigt, dat de oorzaaken, die daartoe bevorderlyk kunnen geweest zyn, wel met eene byzondere oplettenheid mogen worden nagespoort.

Het voorstel, in deeze prysvraag begreepen, verdient vooral deeze opmerking, en is, buiten twyffel, een naauwkeurig onderzoek overwaardig; vermits uit deszelfs ontwikkeling zeer duidelyk blyken kan,

Aan de eene zyde, dat de Christenen zelve de voornaame oorzaak geweest zyn van de duisternis, de

vernieling en elende, welke de opkomst en voortzetting van Mohammeds godsdienst door een groot gedeelte van de waereld verspreid heeft, en dat in de toelaating van deezen droevigen ommekeer van zaaken, wel een gestrenge, maar tevens rechtvaardige kastyding van de goddelyke voorzienigheid, ook van ons, tot onze eige waarschuwing, te beschouwen is. Terwyl daar door niet minder

Van de andere zyde deeze, nooit genoeg erkende waarheid, nadruklyk bevestigd word, namelyk, dat eene verlichte kennis, eenvouwigheid in den godsdienst, behoorlyke verdraagzaamheid, en aankweeking van onderlinge liefde, met afzien van alle snoode byeindens, de eigentlyke en zekerste middelen zyn, om het Christendom optebeuren en in stand te houden; en dat deeze middelen van een iegelyk, zoo veel in hem is, moeten worden aangewend, die de kerk uit het diep verval, waarin zy thans ook gezonken is, gaarn wenschte hersteld te zien.

Terwyl ik deel neeme in de belangen van het Koninkryke Gods, die in deeze dagen zeer veel aanstoot lyden, zal ik beproeven, of ik, tot opheldering van het genoemde voorstel, en bevordering van de gewigtige eindens, die daar mede verbonden zyn, ietwes toe kan brengen; onderwerpende myne verhandeling aan het kundig en onzydig oordeel van 't Godgeleerd Genoodschap. Een vyand zynde van alle langdradigheid, zal ik myne gedagten, zoo veel mogelyk, overeenkomstig myne keurspreuk, in een kort opstel zoeken samen te brengen en voortedraagen; en daar

daarom ook dikwylige aanhaalingen van ſchryveren, op wier berigt myne gezegdens ſteunen, zorgvuldig vermyden; te meer, daar zy tog aan 't E. Genoodſchap overbekend zyn. Ik zal alleenlyk, hier en daar, de bronnen aanwyzen, waaruit ik geput heb, en die ik by een Mosheim, Spanheim, Pocock, Prideaux, en anderen, heb nageſpoort.

De zaak, in de prysvraag begreepen, is klaarblyklyk *tweeledig*. Het Godgeleerd Genoodſchap begeert, dat aangeweezen worde,

Vooreerst, hoedanig de ſtaat van het Christendom, vooral in de Oosterſche Kerk, ten tyde der opkomst van den zoogenaamden Propheet Mohammed, geweest zy? En

Ten anderen, of dezelve niet zeer veel hebbe toegebragt tot de aanvanglyke verſpreiding zyner leere?

I. Wat het *eerſte* betreft, terwyl de vraag meest betreklyk is tot de geſteldheid van het Christendom in de *Oosterſche Kerk*, en wel byzonder *ten tyde der opkomſte van den gewaanden Propheet Mohammed*, zal ik my daar ook voornaamelyk by bepaalen.

De ſtaat van het Christendom, byzonder in de Oosterſche kerk, was vooral te dier tyd, over 't geheel beſchouwd, zeer beſchreienswaardig. Het verval van 't Christendom was reeds zeer aanmerklyk in de zesde eeuw; maar het wierd nog veel grooter in de zevende, toen de bedrieger Mohammed, onder de regeering van Keizer Heraclius, uit het gelukkig Arabie te voorſchyn kwam.

Wel is waar, dat de godsdienst der Christenen,

byzonder door de *Nestorianen*, die door *Syrie*, *Perfië*, en *Indiën* verspreid waren, met eenen onvermoeiden yver in 't Oosten wierd uitgebreid, zelfs tot in het afgelegene en wyduitgestrekte Ryk van China (*a*); dat ook in 't Westen de Engelschen, en andere volken, tot het Christen-geloof bekeert wierden (*b*). Maar, om nu niet te zeggen, hoe weinig die bekeeringen, over 't geheel, met den geest van het Christendom overeenkwamen; hoe zeer daar door de dwaalingen tevens wierden voortgeplant, en de waare belangens van het Koningryke Gods weinig bevordert, moeten wy immers veeleer, volgens geloofwaardige berigten van dien tyd, tot deeze vernederende bekentenis komen, dat het licht van die schitterende vertooningen, door den verbazenden aanwas van het zedelyk bederf in deeze zevende eeuwe, byna geheel verdonkert wierd.

A. de diepe *onkunde*

B. *heerschende gezintheid*

C. de *godsdienstige inrichtingen* der geestelyken, of voorgangeren in de kerk, en

D. de *verdeeldheden* onder hen zullen dit ten duidelykste doen zien, en de waarheid van ons gezegde zal daaruit ligtelyk kunnen beoordeeld worden.

A. De *onkunde* van die blinde leidslieden in taalen, weetenschappen, byzonder in de beschouwende, uitlegkundige, en beoeffenende godgeleerdheid, was zoo

groot,

(*a*) Kerklyke Geschiedenissen van Mosheim, IIIde deels 1ste hoofdstuk.
(*b*) Idem ibidem.

groot, en zoo algemeen, dat 't byna ongelooflyk schynt. Waaruit men dan ligtelyk bevroeden kan, hoe 't met de byzondere leden der kerke, ten deezen opzigte, moet gesteld zyn geweest. Reeds in de voorige zesde eeuw klaagde Paus Gregorius, toegenoemd *de Groote, dat hy zelf geen grieksch verstond, en dat er te Constantinopel niemand gevonden wierd, die 't latyn in 't grieksch kon overbrengen.* (*a*) Was 't zoo gesteld in de hoofdsteden van de waereld; hoe moet 't dan elders geweest zyn? De Bisschoppen waren, over 't geheel, niet in staat, om de leerredenen, die zy moesten uitspreeken, op te stellen; maar deeze wierden voornamelyk uit de schriften van Augustinus en Gregorius, zonder oordeel, samengeflanst; waaruit men ook een kort begrip van de godgeleerdheid heeft opgemaakt. (*b*) Zeer gering was het getal der schryveren, die eenige kundigheid of geleerdheid bezaten. Ja, het beste, dat voortgebragt wierd, was uit de schriften van die twee kerkleeraaren gehaald. De stukken, die nog voorhanden zyn, kunnen dat getuigen; en men vind allerwegen in de kerklyke geschiedenissen de overvloedigste bewyzen van de onwetenheid en verkeerde denkwyze van die tyden; zie b. v. de kerklyke geschiedenissen van den Heere Mosheim in het boven - aangehaalde deel. Het kon niet missen, of deeze onkunde moest eene vrugtbre Moeder van allerleie dwalingen en bygelovigheden

(*a*) in Epist: ad Narsetem, en libr: 6. Epist: 27.
(*b*) J. Mabillon Analecta V. ævi, Tom. 2. p. 77.

den zyn. En, behoeft men zich hier over wel te verwonderen, wanneer men nagaat,

B. Welke de *heerschende gezintheid* en smaak van de Geestelyken te dier tyd geweest zy; namelyk, hunne tydelyke belangen te bevorderen, hunne vleeschlyke begeerlykheden te voeden, hunne geld- eer- en heerschzugt te verzadigen; of, op zyn best, eene bygeloovige of dweepagtige practyk van het Christendom uittebreiden, om daar door eenen grooten opgang te maaken in eene blinde waereld, en tevens zich zelven van eenen hoogeren rang in de wooningen der gelukzaligen te verzekeren; waartoe men niet schroomde gebruik te maaken van zoo genoemde godvruchtige bedriegeryen en begoochelingen, door welke het blinde volk deerlyk misleid wierd. Zy weidden zich zelven, maar niet de kudde Gods. Snoode geveinsdheid, ondraaglyke hoogmoed, gierigheid, en allerleie ondeugden heerschten onder hen. De smaak was geheel zinlyk en vleeschlyk. De geloofwaardigste geschiedschryvers komen hierin overeen. En dewyl er evenwel eene gedaante van godsdienstigheid moest weezen; sommigen ook in waarheid van zulk een heilloos bestaan afkeerig waren; ziet, daar van daan de opvyzeling van een afgezonderd leeven; van het kloosterleeven, als het verhevenste middel, om zyne ziele onbesmet te bewaaren; ja, om tot den staat der volmaaktheid opteklimmen. Daar van daan, dat de kloosters te dier tyd by duizenden vermenigvuldigden, en een ieder zich op 't yverigst beneerstigde, om de kloosterlingen en geestelyke gestigten vet en ryk

ryk te maaken. Er was niet meer noodig dan dit liefdewerk, om voor de zwaarfte misdryven vergiffenis te erlangen, en in eene gezegende gedagtenis na zynen dood te leeven. Men troostte zich met de voorbede van die heilige menfchen, en tot deeze nam men zynen toevlugt tegen de ontrustingen van een fchuldig geweeten; terwyl intusfchen deeze zelvde menfchen de uitvinders, of verbreiders waren van onnoemlyke zotte vertellingen, gezigten, verfchyningen, en wonderheden. Men kan hieruit ligtelyk afleiden, hoedanig, over 't geheel, de fmaak van het Christenvolk moet geweest zyn, het welk door zulke Herders beftiert wierd.

C. Overeenkomftig dien fmaak waren ook de *godsdienftige verordeningen* en *inftellingen*. Het juk, dat daar door de kerk was opgelegd, en waar onder zy reeds gebukt ging, wierd nog meer verzwaart, byzonder door de Monniken, wier agting fteeds toenam. Men vermenigvuldigde de heilige dagen, en de voorwerpen van den eerdienst. Men boog zich neder voor de beelden, de beenderen, en de gewaande overblyfzelen der heiligen. De hoofdzaak van het Christendom wierd geftelt in uitwendige oeffeningen, waarby de vleeschlyke begeerlykheden niet te lyden hadden, die veeleer daar door gevoed wierden, en waaraan egter eene groote kracht en verdienftlykheid wierd toegefchreeven. Men beyverde zich van alle kanten meest om het aanzien van den godsdienst, door vermeerdering van uitwendigen luister, dien men de hei-

lige plaatfen en de geestelykheid toevoegde, in het oog der waereld te vergrooten.

D. Voornamelyk echter moeten hier in aanmerking komen *de hooggaande twisten en verdeeldheden*, waar door *byzonder de Oosterfche kerk*, in die tyden jammerlyk gefcheurt, en beroert wierd.

Waartoe behooren, de twisten over den voorrang tusfchen de Bisfchoppen van Conftantinopel en Romen, die, niettegenftaande de beflisfing van Phocas, ten voordeele van den laatstgenoemden, egter nog voortduurden; maar vooral de hevige onlusten, die haaren oorfprong hadden, byzonder uit de dwaalingen der *Neftorianen*, *Eutychianen*, en *Monophyfiten*, omtrent de vereeniging der twee natuuren in den Middelaar; welke dwaalingen, met eenen, niet zeer Christelyken, yver, beurtlings tegengegaan en verdeedigt wierden, naar gelang men de omftandigheden in zyn voordeel had. De beweegingen, deswegens ontftaan, hebben de treurigfte gevolgen gehad. De verbitteringen liepen zoo hoog, dat de verdraagzaamheid volftrekt geene plaats meer vond. Men hoorde niet als van vervolgingen, bannisfementen, bloedftortingen; kloosters wierden belegerd. Op de kerkvergaderingen kwam het tot daadelykheden; men drong met geweld in de kerken, en mishandelde, op eene barbaarfche wyze, die geenen, welke men verdagt hield van gevoelens toegedaan te zyn, die men afkeurde, maar die men zelf niet verftond, en die ook niet begreepen wierden van hun, door welken zy met de hardnekkigfte onverzetlykheid voorgeftaan en ver-

de-

digd wierden. Kort om, het was eene akelige nagt van onkunde, bygeloof, dwaalingen, waereldsgezindheid, en bitteren tweeſpalt, waaronder de kerk van dien tyd eene allertreurigſte gedaante vertoonde. Om nu niet te gewagen van de elenden, die het Oostersch Keizerryk, door de oorlogen, welke toen gevoert wierden, geleden heeft.

Uit het gezegde, dat bekend genoeg is, en op de geloofwaardigſte berigten ſteunt; ook, naar ons inzien, in beantwoording aan 't bedoelde oogmerk, geene verdere uitbreiding noodig heeft, zal ons nu niet onduidelyk kunnen blyken:

II. Of *de toenmalige ſtaat der Christenheid, voor al in de Ooſterſche kerk, niet zeer veel hebbe toegebragt tot de aanvanglyke verſpreiding van Mohammeds verderflyke leere.* Zynde dit *het tweede ſtuk*, waaromtrent het onderzoek van 't Godgeleerd genoodſchap verkeert.

Men moet deeze vraag, buiten eenige bedenkelykheid, met ja beantwoorden.

De meergenoemde geſteldheid was zoodanig, dat daar door de gedagte, om een nieuwen Godsdienſt in te voeren, by Mohammed kon opgewekt, en de uitvoering van dat ontwerp met de hoope van eenen gewenſchten uitſlag ondernoomen worden; terwyl die uitvoering door deeze zelvde geſteldheid aanmerklyk begunſtigt en bevordert wierd.

Om dit te beter in te zien, en wel overeenkomſtig de vraag, NB. bepaaldelyk, ten opzigte van de *aanvanglyke verſpreiding zyner leere*, moeten wy

A. alvoorens in aanmerking neemen het *karaćter*

van den gewaanden Propheet, ook de *geaartheid* en den *toeſtand*, *zyner landgenooten*, alsmeede de *Natuur* en *de inrichting* van *zynen nieuwen Godsdienſt*, die allen eenen kennelyken invloed op de uitvoering voor zyn ontwerp gehad hebben, en door ons beſchouwt zullen worden, in zoo verre die invloed daar uit klaarblyklyk is:

a. Wat *zyn karacter* betreft, het komt ons zeer waarſchynlyk voor, dat by hem *een mengzel van bedrog en dweepery* hebbe plaats gehad, ſchoon wy niet nauwkeurig kunnen bepaalen, *hoe verre* dit gegaan zy; dewyl ons die geſchiedenis van zyn leven ontbreekt, waar uit wy dit beſt zouden kunnen opmaken; weshalven ook over dit ſtuk geſchil onder de geleerden is. (*a*) Naar ons inzien, hebben *de roerſels zyner bedryven*, hoedanig die ook mogen geweeſt zyn, weinig of geenen invloed op de beantwoording van de vraag van het E. Genoodſchap; wyl 't daar in alleenlyk aankomt op de wyze, hoe de toenmalige geſteltheid van het Chriſtendom de aanvanglyke verſpreiding zyner leere begunſtigd heeft. Het kan niet gelochent worden, dat hy, in 't vervolg zyner onderneemingen, van godlooze bedriegeryen heeft gebruikt gemaakt, om gezag en agtbaarheid, als een Propheet van God, te verkrygen; en, dat hy ook Godlyke openbaringen heeft voorgewend, om de zwarigheden, die hem voorkwamen, en waar door hy zeer belemmert wierd, uit den weg te ruimen; terwyl intusſchen de drift van

(*a*) Zie de hedendaagſche algemeene Hiſtorie I. Deel.

van een dweeper, door de onzalige gesteltheid van de toenmalige tyden, die eenen, van God gezondenen, hervormer scheenen te vereisschen, en door de toevallen, waaraan Mohammed onderhevig was, zeer ligtlyk kan zyn gaande gemaakt, of ook wel, in tegendeel, een louter voorgeeven, tot voortzetting van zyn ontwerp, kan geweest zyn. Zeker is 't, volgens de berigten van Arabische en andere schryveren, dat hy, schoon ongeleerd en onkundig in wetenschappen, egter een man was van een scherpzinnig en doortrapt vernuft, schrander oordeel, wel bespraakt, en liestalig, vriendelyk in de verkeering, ongemeen afgeregt op de kunst, om te behagen, en de genegenheid van anderen tot zich te trekken. Hy ontveinsde zyne gevoeligheid onder beledigingen, en scheen eene zachtmoedige gesteldheid van geest te bezitten, terwyl hy in der daad zeer eergierig was. Hy vervoegde zich by allerhande zoort van menschen, zonder de minsten te veragten; maar toonde eene byzondere genegenheid voor de Christenen. *Die eenen Christen benadeeld*, zegt hy by Elmacin, *die benadeeld my;* gelyk men daar ook blyken van vind op verscheide plaatsen van den koran, b. v. kap. 2, 3 en elders. Ook was Mohammed zeer gedienstig, en minzaam in menschen te bezoeken, en te onthaalen. De grooten wist hy te vleien, en den behoeftigen deed hy onderstand met giften en aalmoesen; zoo verpligtend was zyn gedrag. Terwyl tevens uit zyne bedryven duidelyk genoeg te zien is, dat hy een *onderneemend man* geweest zy, die moeds genoeg bezat, om door alle zwarig-

 he-

heden heenen te worstelen, en zyn ontwerp, met eene onwrikbaare standvastigheid, door te zetten. Waarin hy gestyfd kon worden door het groot vermogen, dat hy door zyn huwlyk met eene ryke weduwe, en naderhand met de dochter van Abu Beker, verkreegen had, en ook door den luister van zyne afkomst, terwyl hy zynen oorsprong had uit een aanzienlyk geslacht, dat het hoofd van zyne stamme was. Hy was daar te boven, sints zyne vroege jeugd, onder de Arabieren reeds bekend geworden als een hersteller van den ouden godsdienst, die sedert den tyd van Abraham en Ismaël had plaats gehad, en, hy verzette zich met zoo veel yver tegen de afgodery van zyne landgenooten, dat hy er den naam van *gelovige* door verkreeg; die vervolgens tot zyne aanhangelingen is overgegaan, welke *Mosterum*, dat is *gelovigen*, of, by verbastering, *Muselmannen* geheeten worden. Na zyn eerste huwelyk zonderde hy zich af, en leidde twee jaaren lang een kluizenaars leven, in eene eenzaame spelonk by Mecca, genaamd *de spelonk van Hira*, alwaar hy zich den geheelen dag onthield, zich zelven oeffenende, zoo hy zeide, in gebeden, vasten, en godsdienstige bespiegelingen; waardoor hy zeer veel agting verwierf; maar tevens, wegens zyne onkunde, en de verregaande verbastering van den godsdienst in die tyden, voor dweepagtige vlagen en indrukken des te meer vatbaar wierd.

b. Wat nu *de geaartheid* en den *toestand zyner landgenooten* betreft, deeze waren geneigd tot verandering, en vlamden op roof en plundering; eene fiere

en wilde Natie, gelyk dat nog heden ten dage hunne geaartheid is. Eene Natie, welke boven dien zeer onkundig was. In die ſtamme, waaruit Mohammed zynen oorſprong had, was men gewoon, ten opzigte van allerhande geleerdheid, in die zelve onweetenheid tot aan het einde van zyne dagen te leeven, waarin men ter waereld gekomen was (*a*). Ook waren de Arabieren zeer bygelovig in zaaken van godsdienst. Maar met dat al, moet men erkennen, dat zy een zeer ſtrydbaar volk waren, het welk zyne vryheid, onder alle omwentelingen van andere Staaten en Ryken, en tegen alle, zelfs de gedugte aanvallen van de grootſte magten, ſteeds heldhaftig beſchermt had, terwyl de vermogenſte Waereldveroveraars nimmer geheel Arabie hebben kunnen t'onderbrengen, en de inwoonders van dat land, in zekere ſtammen verdeeld, nog op den huidigen dag, als een vry en onafhanglyk volk beſtaan, volgens het getuigenis van de Reizigers en Geſchiedſchryvers; juist overeenkomſtig de oude voorzegging nopens Ismaël, hunnen ſtamvader, die men vind *Geneſ.* XVI. en XXI. (*b*). Dan, zy waren niet alleen een onafhanglyk volk, maar zy leefden ook te dier tyd in een ſoort van onafhanglykheid van elkanderen; waar door zy verpligt werden, elkanderen in veele dingen, byzonder ten aanzien van den godsdienst, te verdragen; terwyl er zeer ver-

(*a*) Pocock Specim: Hiſt. Arab. pag. 57.

(*b*) Zie de verklaaring van die voorzeggingen door T. Newton, in het 2de Deel der Nederlandſche letterverluſtigingen, pag. 26, 42. daar men overvloedige bewyzen voor de waarheid van ons gezegde aantreft.

verſchillende godsdienſtige gezintheden onder hen gevonden wierden.

Het is zeker, dat de Christelyke godsdienst, reeds voor de opkomst van Mohammed, in Arabiën bekend, en door verſcheidene ſtammen aangenomen was. Men meld dit in 't byzonder van den ſtam der *Homerieten*, en anderen. Zelfs bekennen de Arabiſche geſchiedſchryvers, dat het getal der Christenen in Arabiën zeer groot was (*a*). En het wetboek van Mohammed, *de Koran*, wiens gezag ten deezen opzigte niet te verwerpen is, ſpreekt geduuriglyk van Jooden en Christenen, en leert zyne gelovigen, hoe zy zich jegens de zoodanige gedragen moesten; het welk buiten twyffel, voornaamelyk van hun, die in Arabiën woonden, moet verſtaan worden. Dan, behalven Christenen en Jooden, wierden er ook veele Heidenen, zelfs in den ſtam van Mohammed gevonden, en zulken, die de gevoelens der Sabeërs aankleefden, ja die tot het *Zendicismus* vervallen waren; eene dwaling onder de Arabieren, die naby het gevoelen van de Sadduceën onder de Jooden komt, en allen godsdienst omver werpt. Immers Mohammed verwyt hun dit in zynen *Koran*, *Cap.* 6- en elders.

c. Wat nu *zynen eigenen godsdienst* belangt, die was volmaaktelyk ingerigt naar den ſmaak en de verdorvenheid der menſchelyke natuur; byzonder naar de zeden en gewoontens der Oosterſche volken. Het was een mengelmoes (zommige artykelen, waarin hy met

(*a*) Pocock ſpecim. Hiſt. Arab. paſſim., uti pag. 63, 65, 72. &c.

met de Christenen overeenkomt, uitgezonderd) van Joodsche inzettingen, plegtigheden, en fabelen, uit den Talmud gehaald; van de verschillende ketteryen der Christenen in 't Oosten, en van Heidensche en Saraceensche gebruiklykheden, of kerkzeden, om daar door allerhande zoort van menschen, zoo veel mooglyk, te believen, en die des te eerder tot de omhelzing van zyne leere te beweegen.

1. Zyne *wezendlyke leerstellingen* waren weinige, en niet omslaglyk, ook verstaanbaar uitgedrukt. De *Eénheid van God*, niet slegts *in weezen*, maar ook *in persoon*, en *zyne zending, als Propheet* van den Allerhoogsten, maakten, gelyk bekend is, de voornaamste geloofsartykelen uit. Die éénheid beweerde hy tegen de Heidensche Afgodery, en tegen het Driegodendom; daar hy de Christenen mede betichtte? Zyne zending, zeide hy, dat noodzaaklyk was geworden, wegens het diep verval en bederf van den waaren godsdienst van Abraham en Ismaël, welken hy wederom, eerst onder de Arabieren, vervolgens onder de Jooden, en dan ook onder de Christenen, in deszelfs oorspronglyke schoonheid, overeenkomstig den Goddelyken wille, *herstellen* moest. Hy gaf niet voor, eenen *nieuwen* godsdienst intevoeren, maar *den ouden* te willen herstellen, en beweerde, dat dit des te noodzaaklyker was geworden, wyl de heilige schriften, door de Jooden en Christenen vervalscht waren, en die vervalsching gelegenheid had gegeeven tot grove dwaalingen, zoo dat *de menschen dingen geloven moesten, die zy niet begrypen konden;* het welk eene *onge-*

rymde zaak was, waartoe zy nimmer door 't Opperweezen verpligt wierden, en ook niet verpligt konden worden (*a*).

2. De *zedeleer* van Mohammed was niet ſtreng. De pligten, die zy vordert, zyn zinlyk, en zeer wel te betragten. Het koomt daar niet aan op het geloof in eenen gekruisten, op zelfverlochening, gemoedsverandering enz., maar op eige voldoening en boete, op uitwendige plegtigheden, beſnydenis, veelvuldige waſſchingen, gebeden op gezette tyden, aalmoesſen, onthouding van wyn, varkensvleesch, en bloed, en manſlag; het vasten in de maand Ramædan, en bedevaarten naar Mecca; pligten, waartoe wel eene eerbiedige gemoedsrigting tot God by de Mohammedanen vereischt wordt, maar die egter beſtaanbaar zyn gemaakt met de involging en voldoening van vleeschlyke begeerlykheden; alzoo hun de wraakoeffening, veelwyvery, en egtſcheidingen vergund zyn; de nagten, wanneer zy over dag gevast hebben, in allerlei wulpsheid en dartelheid van hun worden doorgebragt; om van andere buitenſpoorige vreugdetyden niet te gewagen; gelyk zy ook, volgens de inſtelling van hunnen Propheet, by de ſtaatelyke bedevaart naar Mecca, de Heidenſche plegtigheden nog waarneemen,

(*a*) Men vergelyke hier mede een fraai ſtuk, zynde een latynſche brief, door Ben Abdalâh, een Mohammedaan uit Spanje, die in 't jaar 1610 afgezant van den Keizer van Marokko by onzen Staat geweest is, aan Prins Mauritz, en Don Emanuel van Portugal geſchreven; waarin men eene korte geloofsbelydenis, met de bevestiging, die hier door ons word opgegeeven, aantreft. Men vind deezen brief, en verder berigt daaromtrent, in Stockhouſe over de Apoſtoliſche geloofsbelydenis, pag. (in 't hoogduitsch) 693 en volgende, van het eerſte deel.

men, waaraan de oude Afgodendienaars, sedert langen tyd gewend waren. Behalven dat ook de gewaande Propheet alle zyne geboden heeft aangedrongen met de treffenste zinnelyke voorstellingen van allerleie vleeschlyke vermaaklykheden, die in de toekomende waereld voor de gehoorzaamen zouden bereid zyn, en van de yslykste folteringen, die de overtreders zyner heilige wetten te dugten hadden (*a*). Zoo dat zyn godsdienst, over 't geheel genomen, zinlyk en vleeschlyk is; gelyk ook deszelfs bedienaars, door eene uitwendige, in 't oog loopende strenge en afgezonderde leevenswyze, zich den naam en roem van *heiligen* moeten verwerven.

Ten opzichte van hun, die zich niet by hem voegden, scheen hy zeer *verdraagzaam* te zyn, en zocht hen, door allerleie voorstellingen, met beloften en bedreigingen aangedrongen, tot de omhelzing van zyne leere overtehaalen. Maar, toen hy zag, dat hy in dien weg niet vorderde, nam hy het zwaard te hulp, en beval zynen aanhangelingen voor hunnen godsdienst te stryden, en allen te verdelgen, die zich daar tegen zouden stellen; gelyk zy dit ook met eenen ongelooflyken voorspoed gedaan hebben. Terwyl hy tevens, op straffe van den dood, zynen leerlingen verbood, over eenig stuk van zyne leere te zintwisten, overmits hy daar zyne rekening niet wel by gevonden had (*b*).

Nee-

(*a*) H. Prideaux leeven van Mahomet.
(*b*) Zie denzelven Prideaux, boven aangehaald.

Neemen we nu dit alles famen, *het karacter van den zoogenoemden Propheet*, van zyne *landgenooten*, en van zynen *godsdienst;* vergelyken we dat met de toenmaalige gefteltheid van het Oostersch Christendom, volgens de opgegeevene fchets, dan zal 't, naar ons inzien, niet onduidelyk blyken.

B. *Dat*, en *hoe* die *gefteldheid zeer veel heeft toegebragt tot de aanvanglyke verfpreiding zyner leere*, en byzonder van derzelver *grondartykelen*, daar het geheele gebouw op ruft, namelyk, de *Goddelyke Eenheid*, in tegenftelling van het geloof aan de Drieëenheid, en de waarheid van zyne *zending*, *als een Propheet des Allerhoogften.*

Laat ons tot dat einde eens zien

a of Mohammed kennis hebbe gehad aan den toeftand en de leerftellingen van het Chriftendom.

b. Wat die kennis, natuurlyk, overeenkomftig de omftandigheden van dien tyd, op zulk een man, als hy was, en, door hem, op 't gemoed van anderen, uit moeft werken.

c. En, dat we dan ons gezegde uit de gefchiedenisfen beveftigen.

a. Dat Mohammed kennis hebbe gehad aan den toeftand en de leerftellingen der Chriftenen, is zeer zeker; niet alleen, dewyl hy zelf, meer dan eens, de karavaan naar Syrien had geleid, maar ook, wyl in Arabie, gelyk we gezien hebben, veele Chriftenen woonden, dog (het welk hier wel is op te merken) Chriftenen, die, als dwalende omtrent de vereeniging der twee natuuren in den Middelaar, veroordeelt waren;

ren; b. v. *Neſtorianen Eutychianen* enz. maar vooral een groot aantal van *Neſtorianen*, met welken Mohammed veel verkeering had. Het is zeer waarſchynlyk, dat deeze menſchen zich derwaards begeeven hebben, om dat zy, wegens de geſtadige onluſten en vervolgingen, in hun eigen land niet zeker waren, en ook, door keizerlyke Ediĉten, uit het land verdreeven wierden, zoo dat zy ergens elders eene veilige ſchuilplaats zoeken moeſten.

Arabien nu was een land van vryheid, gelyk we gezien hebben, daar verdraagzaamheid geoeffent wierd, namelyk, ten aanzien van den Godsdienſt; een onafhanglyk Ryk op zich zelve, dat, door de verzwakking van het Griekſche Ryk, en de oorlogen tusſchen de Grieken en Perſiaanen, merkelyk verſterkt en bevoordeelt wierd. Derwaarts begaven zich dan ook allerleie gezintheden van Chriſtenen, die men in het Ooſterſch Keizerryk niet dulden wilde; welke te dier tyd voornamelyk zodanigen waren, die geoordeeld wierden, omtrent den Perſoon van den Middelaar niet rechtzinnig te denken; en daar onder byzonder de *Neſtorianen*. Door deeze menſchen heeft Mohammed dan zekerlyk kennis van de Chriſtelyke leere gekreegen, en wel byzonder omtrent het ſtuk der drieeenheid; maar, eene onzuivere, en onnauwkeurige kennis; het welk wy onderſtellen, niet alleen, om dat de onderleggende party zelden gewoon is, het gevoelen van hare tegenpartye in een gunſtig daglicht voor te ſtellen; maar ook, om dat de rechtzinnige vaders zelve door onvoorzichtige, ja onrechtzinnige

uitdrukkingen, den Neſtorianen aanleiding tot verkeerde begrippen gegeeven hadden; by voorbeeld de kerkvergadering van Epheſen, wanneer die aan de gezegende Maagd den tytel van *Moeder Gods* toekende; en Cyrillus van Alexandriën, die geene zwarigheid maakte, om Maria het *complementum ſanctæ Trinitatis*, de vervulling der heilige Drieëenheid te noemen (*a*). Daar nog bykwam, dat de godsdienſtige vereering van de gezegde Moedermaagd in die ongelukkige tyden meer en meer de overhand kreeg.

Door 't een en ander kon Mohammed ligtelyk in 't begrip komen, dat Maria van de Christenen voor de derde perſoon in de Drieëenheid gehouden wierd. Althans, hem kon niet onbekend zyn, dat de Christenen aan drie Goddelyke Perſoonen geloofden; waaruit hy beſloot, dat zy drie Goden dienden; gelyk hy dit uitdruklyk in zynen Koran hun te laſte legt, daar hy hen ook deswegens *Asſocianten* noemt. Ja hy was in 't denkbeeld, dat de Christenen nog meerdere voorwerpen van godsdienſtige vereering hadden; want, by gelegenheid van de aanbidding der heiligen, zegt hy ergens van hun: "Zy plaatſen naast God hunne Leeraars en Monniken, even gelyk zy hem den Mesſias, den zoon van Maria, toevoegen. En nogthans is hun geboden, dat zy maar God alleen zullen aanbidden." Het is daarteboven klaarblyklyk, dat Mohammed, wegens zyne gemeenſchap met de Christenen in Syrie en Arabiën, niet onbewust kon zyn

van

(*a*) Herbelot Biblioth. Orient. pag. 584. col. 2.

van de elendige gesteltheid der Christelyke Religie in 't Oosten, zoo binnen als buiten zyn land; van de verwerringen, verdeeltheden, scheuringen, bygelovigheden, vervolgingen, en onheilige zeden, die onder hen heerschten; gelyk hy trouwens in zynen Koran zich doorgaans daar over uitlaat.

b. Wat moest nu deeze kennis, natuurlyk op zulk een man, als Mohammed was, en, door hem, op 't gemoed van anderen, uitwerken?

aa. Op hem moest zy noodwendig dien indruk maaken, dat hy begreep, dat 't nu de rechte tyd was, om wat groots te onderneemen, om eenen doorlugtigen naam in waereld te verkrygen, en wel door middel van een godsdienstig ontwerp, dat niet omslaglyk was, niet tegen den heerschenden smaak, en tevens gemaklyker, ook bevatlyker voor de natuurlyke reden, dan de godsdienst der Heidenen, Jooden en Christenen. Het zy dan, dat dit begrip alleenlyk de opwelling en opmerking van zyn eergierig gemoed geweest zy; of dat 'er zich eene dweepagtige gesteltheid van geest mede gemengd hebbe. De godsdienst is tog ten allen tyde, zelfs van dweepers, aangemerkt als het bekwaamste middel tot bereiking van heerschzugtige oogmerken. Mohammed vond in de Christenen een spreekend voorbeeld van deeze treurige waarheid, en geene geringe aanmoediging, om het te volgen. Maar dan moest zyn ontwerp, *in den naam*, niet anders zyn, dan eene *herstelling* en bewaring van den *ouden rechtzinnigen godsdienst*; onder welken naam de vervalschingen van den waren godsdienst steeds

in-

ingang hebben gevonden, en doorgezet zyn; gelyk men dat ook in de Christenen zag. Maar dan moest Mohammed, om zyne oogmerken te beter te bereiken, ook te voorschyn komen als een Propheet van den Allerhoogsten, gelyk Moses, Christus, en anderen; wiens zending, wegens de verregaande verbastering van den goddelyken dienst onder alle Natien van de waereld, noodzakelyk was geworden. Dan moest hy ook, tot bevestiging van zyne zending wel geene wonderwerken doen, want dat was zyne zaak niet, gelyk hy zich ook onder allerleie voorwendselen daaraan heeft weeten te onttrekken; maar hy moest evenwel Goddelyke gezichten en openbaaringen voorwenden, en tevens zyn godsdienstig ontwerp naar den smaak van allerhande gezintheden, om die te eerder te winnen, zoo veel mooglyk zoeken interichten, en derhalven zelfs eenige Heidensche en Joodsche plegtigheden behouden; het welk echter niet geschieden kon, zoo lang de zuiverheid der heilige schriften erkend wierd; des het raadzaamst was, de Jooden en Christenen te beschuldigen, dat zy die schriften vervalscht hadden. Dit alles heeft Mohammed ook gedaan. En, wanneer hy zich nu opentlyk voor een Propheet verklaarde, drong hy allereerst en meest op de Goddelyke *Eénheid* aan, en leerde, dat er maar *Eén God* was, wien men alleen moest dienen, en dat alle Afgodendienst moest worden uitgeroeit, gelyk dat ook vervolgens door hem geschied is. Dit was een loos beleid. Hy wist, dat het verstandigst gedeelte zyner landgenooten hierin met hem eensgezind was;

dat

ren, dat de Jooden deeze leere ook erkenden, en dat ze door de Christenen niet kon worden tegengesproken. Ook had hy reeds, gelyk we gezien hebben, door zynen yver tegen de afgodery, eenen goeden naam en aanzien verkreegen. Op deeze stelling liet hy een tweede volgen, namelyk, dat men aan dien Eénen God geene mederegeerders, ook geene zoonen en dogteren moest toevoegen. Dit scheen een zeer natuurlyk gevolg; dog hier mede doelde hy voornamelyk op de Christenen, terwyl hy van derzelver leere niet wel onderrecht was, en zy hem ook, gelyk we gezien hebben, door hunne verschillende denkwyzen, en de bygelovigheden omtrent de heiligen, gelegenheid gegeeven hadden, om van hun te vermoeden, dat zy drie Goden, of meerdere stelden; immers van de Goddelyke éénheid niet wel dagten. Hieruit moest hy natuurlyk opmaaken, dat de Christenen zeer wel van hunne wanbegrippen zouden te overtuigen zyn. Immers, dat zy zich deswegens zouden moeten schaamen, als menschen, die den grondartykel van den waaren godsdienst loochenden, en zich met de Heidenen gelyk stelden. Ook kon hy hoopen, dat allen, die nevens hem maar een eenig voorwerp van eerbieding erkenden, zeer gaarn met hem zouden aanspannen, om Jooden en Christenen tot den oorspronglyken dienst van den éénen God te doen wederkeeren; terwyl men hen dan, tot een zelven dienst vereenigd, des te beter aan de belangens van één opperhoofd, zoude kunnen verbonden houden, en dus gemaklyk de opperheerschappy uitbreiden,

De verregaande verdeeltheden onder de Christenen konden zyne hoope op eenen gelukkigen uitslag aanmoedigen. In troebel water is goed visschen, zegt het spreekwoord.

Ook kon Mohammed zich verzekeren van den bystand van zynen oom Abu Taleb, die 't Hoofd van zyne stamme was, en die eene byzondere genegenheid voor zynen neef Mohammed had; gelyk hem ook deszelfs hulp zeer wel is te stade gekomen. Behalven dat Mohammed zelf eene wettige en rechtmatige aanspraak op de waardigheid van Prins van Mecca, en Priester van den beroemden Tempel, had; zoo kwam hier nog by, dat de Christen naam, wegens hunne verregaande twisten, en vreeslyke onverdraagzaamheid, by de rondom leggende volken zeer veragt en gehaat was geworden. Dit ging zoo verre, dat zelfs de Monophysieten en Nestorianen naderhand den Arabieren tegen de Grieken behulpzaam zyn geweest in 't veroveren van verscheide landschappen. Uit al het welk derhalven blykt, hoe de gesteltheid van het toenmalig Christendom zeer veel heeft toegebragt tot de aanvanglyke verspreiding van Mohammeds leere.

bb. Dit zal ons nog klaarblyklyker worden, wanneer we ons erinneren, hoedanig een man Mohammed was, volgens de opgegeevene beschryving van zyn karacter. Namelyk, zoo als we hem beschouwt hebben, een loos en vernuftig mensch, welbespraakt, vriendelyk, innemend, stoutmoedig, wel gezien, groot in rang en vermogen; den Christenen genee-

gen;

gen; een vyand van den afgodendienst; die reeds in eenen goeden reuk by zyne landgenooten was, wegens zyne zedigheid, godsdienstigheid, en byzonderen eerbied, welken hy voor 't opperwezen liet blyken; schoon men naderhand zeer duidelyk gezien heeft, dat hy door eerzugt en wellustigheid beheerscht wierd. Wat kon nu zulk een man niet uitwerken op het gemoed van diep onkundige menschen? gelyk te dier tyd de Arabiers, de Syriers, de Persiaanen, en de meeste Oostersche volken waren. Want, om eene verlichte en heiligende kennis van den godsdienst uit te breiden, daar van wierd toen, gelyk we gezien hebben, geen werk gemaakt. De belangens van den godsdienst wierden verwaarloost. Wat kan men onkundige menschen niet al wys maken? voor al in zaken van godsdienst. Hoe ligtelyk kan men hen misleiden? Mohammed kon daar te boven een ieder gemaklyk beduiden, dat de godsdienst vervallen moest zyn onder zulke volken, die Gode nog andere voorwerpen van vereering toevoegden, die zoo droevig met elkanderen overhoop lagen, en over woorden en zaaken twistten, welke zy niet verstonden. Zyn godsdienst was in tegendeel eenvouwig, klaar, verstaanbaar, afkeerig van spitsvindige redeneeringen; en, zoo als 't zich liet aanzien, op de oude instellingen, en op de klaarblykelyke waarheid van de goddelyke éénheid gegrond. Hy eerbiedigde het karacter van Abraham, Moses, Christus, en de andere Propheeten, maar de Christenen hadden, naar zyn voorgeeven, de leere van die godsgezanten bedorven.

ven. Zyn godsdienst was gesterkt met gezigten, en openbaringen, die, hoe vreemd en buitenspoorig zy ook weezen mogten, egter in die tyden van onweetenheid en bygeloof, den onkundigen, en zulken, die voor Mohammed ingenoomen waren, zeer wel konden opgedrongen worden. Wy weeten immers, wat in latere tyden geschied is.

Voeg hier by het geene boven is aangemerkt, namelyk, dat de *zedeleer* van deezen nieuwen Propheet niet te streng was, maar dat zy de vermogenste driften van hoogmoed en wellustigheid, daar de Oostersche volken zoo zeer aan verslaafd waren, merkelyk te gemoete kwam; en wyders, dat Mohammed zyne onderneeming begon uit te voeren binnen in 't land van Arabie, in 't midden van een woest, strydbaar, en roofgierig volk; waar van hy hoopen kon, dat veelen hem zouden toevallen, byzonder ook, wegens de strydigheid van hunne godsdiensten, en daar uit spruitende innerlyke afkeerigheid van elkanderen; als meede, uit inzigten van belang en voordeel. Laten we hier nog byvoegen, dat Mohammed ook buiten twyffel het oog had op eenen gewapenden arm, gelyk hy zich al rasch daar van bedient heeft, en dat hy zich veel voorspoed daar van beloven kon, niet alleen wegens het straks aangevoerde, maar ook wegens de ongelukkige gesteldheid, waar in zich, des tyds, het Oostersch keizerryk bevond. Is 't niet uit dit alles kennelyk, door welke overweegingen Mohammed wierd aangemoedigt tot de aanvanglyke verspreiding zyner leere? En, hoe zyne uitzigten voor-

na-

namelyk op de toenmalige gesteldheid van het Christendom gegrond waren?

cc. Trouwens, dat zich de zaken aldus hebben toegedragen, zoo dat zyne oogmerken, in weerwil van allen tegenstand, zelfs boven zyne verwagting, vooral na zynen dood, zyn bereikt geworden, en wel, met het allerongelukkigst gevolg voor de Christenkerk in 't Oosten; dit is uit de geschiedverhalen zoo overbekend, dat ik het, by nadere overweeging, onnodig agte, my in dit veld te begeeven; terwyl het my ook toeschynt, dat ik dan eenen taak zou op my neemen, die niet voor myne rekening legt; alzoo ik, volgens het voorstel, niet *de gevolgen*, maar alleenlyk de aanleidende *oorzaak* van de *aanvanglyke verspreiding* van Mohammeds leere, zoo verre die uit het verbasterd Christendom was afteleiden, na moest spooren. Behalven dat ik ook reden heb, om te vreezen, dat ik, in het genoemde stuk uitweidende, het E. Genootschap door wydloopigheid verveelen zou. Weshalven ik hier de pen nederlegge, en met hartelyke beede om de zichtbaarste blyken van de Goddelyke goedkeuring over de loflyke oogmerken en pogingen van Hun Wel-Ed. deeze kleine verhandeling eindige.

VERHANDELING

TER BEANTWOORDINGE DER

VRAAGE:

HOEDANIG WAS DE STAAT DER CHRISTENHEID, VOORAL IN DE OOSTERSCHE KERK, TEN TYDE DER OPKOMSTE VAN DEN ZOOGENAAMDEN PROPHEET *MOHAMMED*, EN HEEFT DEZELVE NIET ZEER VEEL TOEGEBRAGT, TOT DE AANVANGLYKE VERSPREIDING ZYNER LEERE?

DOOR DEN WELGEOEFENDEN HEER

VALENTINUS SLOTHOUWER,

GYMNASIARCHA en RECTOR te LEEUWAARDEN.

Wien, daarop, door de Heeren Directeuren van TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, de VIERDE ZILVEREN EERPRYS is toegewezen.

VERHANDELING

OVER DEN STAAT DER CHRISTENHEID, VOORAL IN DE OOSTERSCHE KERK, BY DE OPKOMST VAN MOHAMMED.

ONDER DE ZINSPREUK:

Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae.
VIRG. AENEID. II.

Wanneer men den ſtaat der Christenheid ten deezen opzichte onderzoekt, behoort men zoo wel den Burgerlyken als Kerkelyken naauwkeurig gade te ſlaan: om een genoegzaame reden van dat gebeurde te zyn, moesten zoo wel de een als de ander Mahometh en zyne opvolgers in hun plan begunſtigen; dat is, de Burgerlyke Staat moest in de eerſte plaats zich door innerlyke gebreken dermaate verzwakt bevinden, dat den vyanden daar door van zelf de weg gebaand wierd tot overwinningen, en, wat in de tweede plaats het Godsdienſtige of Kerkelyke betreft, moesten de gemoederen zoo zeer verwilderd en verbysterd zyn,

dat ze tot aanneeming van zyne nieuwe leere niet moeilyk te verleiden waren.

Nu is onze meening, dat de Oosterfche Christenheid aldus gefteld was ten tyde van Mahometh, en daar door die alleraanmerklykfte omwenteling heeft ondergaan (*a*); en om deeze onze gedachten, zoo kort ons doenlyk zal zyn, te betoogen, zullen wy eerst den Burgerlyken, daarna den Kerkelyken Staat van naderby befchouwen.

Hiertoe zetten wy ons derhalven.

Overgroote Heerfchappyen kunnen nooit lang beftaan door zich zelven; ten zyze begunftigd worden door byzondere omftandigheden.

Van 't eerfte lid van deeze ftelling zal het genoegzaam zyn deeze redenen bytebrengen:

I. Om dat zoodanige zedelyke lighaamen zoo wyduitgeftrekt zyn, dat de éénheid, die in alles, wat zyn behoorlyk vereischte zal hebben, zoo noodzaakelyk is, in dezelven noch in acht genomen noch onderhouden kan worden. Het zyn lighaamen, welker gedeelten het geheel uitmaakende, in geene gefchikte evenredigheid met elkanderen worden famengefteld, waarvan het eene derhalven, nader en meerder vereenigd met de Regeerders, en dus meer leevenskracht hebbende dan het ander, het aan het ander deel verfchuldigde leevensfap greetig tot zich trekt, en daar door

(*a*) Theophanes, een fchryver van de Oosterfche kerk, die in 't begin van de negende eeuw bloeide, was toen reeds van dat gevoelen, wanneer hy zegt: *De kerk aldus ontroerd wordende zoo wel van de Keizers als van de godlooze Geestelyken, ftond Amalek uit de woeftynen op, en floeg dus het volk van Christus.*

door dat andere flaauw en magteloos maakt, en van stap tot stap, schoon ongevoelig, doet uitteeren.

II. Om dat deeze zeer groote Heerschappyen, terwylze alles naar het richtsnoer der gerechtigheid noch kunnen noch willen bestieren, en er dikwyls schielykheid vereischt wordt, die in het berechten van zaaken niet zelden ongerechtigheid met zich sleept, altyd als door eene noodlottige noodzaaklykheid verbasteren tot willekeurige Alleenheersching: welke regeeringsvorm, of liever ondeugd, haare kinderen, die zy beschermen moest, verslindende gelyk Saturnus, eindelyk van hen, die de gestaadige en handoverhand toeneemende verdrukkingen niet langer kunnen verdraagen, en gevoelen, dat het alles op hunnen ondergang zal uitloopen, van boven van den Throon, waarop zy gewoed heeft, verschopt, en, terwyl alles in rep en roer staat, ter neder gebonsd, en verbryzeld wordt. En dan zyn de met geweld tot ééne Heerschappy te samengepakte Ryken en Vorstendommen, die anders in zeden en byzondere belangen hemelsbreed van elkanderen verschillen, wonderlyk in hun schik, dat zy, zoodra die aaneendrukkende magt maar eenigzins haare veerkracht verlooren heeft, of tot hunnen ouden staat mogen wederkeeren, of een aanhangzel worden van eene andere Heerschappy; doch waarvan zy betere verwachting hebben.

III. In de wyduitgestrekte Heerschappyen is niet altyd waar, 't geen men doorgaans zegt; *dat namelyk een Gebied allergemakkelykst behouden wordt door die*

konsten, waar door het te vooren verkreegen was. Want, verbeeld u eens, dat een nieuw-opkomende Staat, die eene wyduitgestrekte Heerschappy beöogde, door zoodanige instellingen gevormd wierd, die eeniglyk op krygsdapperheid uitliepen, en dat dezelve, terwyl hy aldus bestaat, een overgroot Gebied verkreeg; wat dan, wanneer hy zyne magt zal hebben uitgebreid tot in de verste gewesten? zal hy dan noch al voortgaan met zich door krygsdapperheid beroemd te maaken? of zal hy de harten van de oorlogszucht beginnen aftewenden? zoo ge dit laatste verkiest, zullen zy veellicht van de voorouderlyke dapperheid tot de tegenovergestelde gebreken, wellustigheid, werkeloosheid, verwyfdheid, overslaan; en het geheele lighaam van Staat, zoo groot als het is, wordt volslagen een lyk, beroofd van alle edel gevoel: zoo u het eerste behaagd, draag dan zorg om uwe zaak wis te neemen. Zoo gy veele en groote heirmagten wilt op de been houden, om rondsom de grenzen te dekken; zal dan de opperste gebieder niet in gestadige vrees moeten zyn, dat de hoofden van deeze troepen, zich in de gunst indringende by hunne Soldaaten, van hem afvallig geworden, hier en gins voor zich zelven byzondere Vorstendommen stichten zullen? Maar zoo gy de kracht en bloem des heirs dicht by den Vorst wilt houden. 1. Hoe zeer zal dan de Vorst niet moeten vreezen voor die krygsdapperheid zelve, die niet onkundig is, dat zy alle magt van den Gebieder in haare handen heeft, dat door haar leeven en adem haalen, zoo wel hy, die den scepter zwaait, als die het

het gezag des ſcepters beteugelt. 2. Hoe veel tyds zal er natuurlyk verloopen, eer men een leger, bekwaam om tegenſtand te bieden, op de been gebragt en derwaards gezonden hebbe, daar men voor invallen vreest? ſchielyker zal de vyand geheele landſtreeken overmeesterd, en zich geſterkt hebben in dezelven.

Mogelyk zult gy zeggen: "Ik wil geene voor loon „ gehuurde Soldaaten; alle leeden der Maatſchappye, „ zoo Boeren als Burgers, moeten van geweer voor- „ zien, in den wapenhandel geoeffend, en gebruikt „ worden, wanneer de nood het vordert." Maar zoo maakt gy het gevaar nog grooter; want, hoe nuttig zulks ook zy in een Gemeenebest, 't welk, niet te zeer uitgebreid, door eene zachte en billyke regeering bloeit; er is in eene uitgeſtrekte, en door haar eigen natuur, tot willekeurige beheerſching tot dwinglandy verbasterende alleenheerſching, voor 's Vorſten rust niets verderflyker. Zoo vindtge dan zwaarigheid, hoe gy het keert of wendt.

Maar ik ga over tot het tweede lid.

Byzondere omſtandigheden kunnen er zyn, die de overgroote Heerſchappyen noch een langen tyd voor den val behoeden.

I. Vreeze van nabuurige volkeren, die, door de uiterlyke vertooning eener overgroote Heerſchappye verbaasd, juiſt daarom dezelve, hoe zwak ook in zich zelve, niet durven aanranden.

II. De zwakke ſtaat zelf van een wyduitgeſtrekt Koningkryk, waar voor nabuurige volkeren niet behoeven te vreezen, 't welk zy evenwel ongemoeid

moeten laaten, om de nyd en wapenen van anderen; welker belang het is, dat zoo wyduitgeſtrekte Landen van een zwak Vorſt bezeten worden, en de magt van andere niet aangroeie, niet tegen zich gaande maaken.

III. Eene byzondere liefde der onderdaanen, of voor hunnen gemeenen geboorte grond, of voor het heerſchend Huis, of voor den Godsdienſt, dien zy belyden, en dien het te duchten is, datze onder eene andere Regeering zouden moeten verlaaten.

IV. Zeer hooge gebergten en wyde zeeën, die een land afſcheiden van andere Ryken.

V. De armoede kan ook het wyduitgeſtrekt gebied der Tartaaren beveiligen: want wie is zeer op moeite zonder voordeel geſteld?

VI. Een gezonde en redelyke Godsdienſt is de grootſte ſteun, zoo wel van de grootſte, als van de kleinſte Burgerlyke Maatſchappyen.

By aldien nu eene wyduitgeſtrekte Heerſchappy alle die gebreken heeft, die dezelve tot verwoeſting, tot den ondergang kunnen brengen; zoo zy verſteeken is van alle voordeelen, die haaren val noch eenigzins zouden kunnen vertraagen; zoo een nieuwe vyand dezelve aanrande, dien alle geſchiktheden verzellen om wel te ſlaagen, die alles vooruit heeft wat dienſtig kan zyn om gelukkig te oorlogen; wie zal dan niet uitroepen met Demea by Terentius? *Non Salus ipſa quantumvis cupiat hanc domum ſervare posſit!*

Maar nu is onze meening, dat de ſtaat der Christenheid, voornaamelyk in 't Ooſten, genoegzaam zoo-

da-

daanig was, toen de valſche Propheet Mahometh met zyne voordeelige omſtandigheden te voorſchyn kwam. 't Geen we nu zullen bewyzen; niet door de geſchiedenis van dien tyd te beſchryven, welke ik vooronderſtelle den leezer bekend te zyn, terwyl zy ten minſten overal te leezen is; maar door met de tippen der vingers hier en daar de hoogſte punten ſlechts aan te roeren.

I. Wierd het ſap en bloed der wingewesten, en van den zetel des gebieds verafgeleegene ſtreeken niet uitgezoogen of van de Keizers zelven door de zwaarſte belaſtingen, of van de Bewindslieden en Landvoogden, gezonden om die volkeren te regeeren, te ſcheeren had ik haaſt gezegd; die al het koſtelykſt van allen kant ſamen ſchraapten, en dan, de een voor de ander na, naar de Hofſtad wederkeerden, om aldaar, als in een gemeene vergaderſchuur, alle van overal vergaderde ſchatten op een te ſtapelen?

II. Om geen gewag van andere wreedheden te maaken, door de partyzucht der groene en blaauwe Bende berokkend; wat zal men zeggen van die allerſchrikkelykſte Tieranny, waar door Juſtinianus, en andere, door ik weet niet wat helſche drift vervoerde, Keizers, de Jooden, Samaritaanen, Heidenen, en veele zoogenoemde Ketters uit het midden der Christenen, de Marcionieten, Donatiſten, Monophyzieten, Monothelieten enz. enz. door byzondere gevoelens en van elkanderen en van de andere Chriſtenen zoo afgeſcheiden, als of het zoo veele byzondere volkeren waren, zommigen byna met tak en wortel, zo als men

men zegt, uitgeroeid, zommigen door de schrikkelykste rampen vervolgd hebben? Hoe zeer moesten die allen niet reikhalzen naar zulk eene voor hen zeer gelukkige omwenteling van zaaken, waar door zy, mits aan hunne nieuwe beheerschers jaarlyks eene zekere schatting betaalende, vryverklaard van die zwaare verdrukkingen, vrye oeffening van hunnen godsdienst verkreegen? Wie is zulk een vreemdeling in de geschiedenis, dat hy niet weete, hoe menigmaal het Oostersch gebied, om deeze en andere allerschrikkelykste onheilen, omtrent deeze tyden, door deszelfs onwaardigste beheerschers aan het zelve berokkend, op het punt gestaan hebbe, dat het tot den grond toe verdelgd zoude zyn geweest, zo de vyand zyn gety had weeten te kavelen?

III. Dat het een allergevaarlykst stuk is, veele groote legers hier en daar ter beveiliging der verste grenzen op de been te houden, hadden de Keizers van 't Roomsch gebied al sederd vier of vyf eeuwen door eene droevige ondervinding geleerd. Maar het Oostersche Keizerryk, 't welk genoegzaam van den Atlantischen Oceaan tot aan de Roode Zee, van den oorsprong des Nyls tot aan den Donauw, van de Golf van Venetie tot voorby de Zwarte Zee was uitgebreid, was al te wyduitgestrekt, om zonder de gewapende hand van krygslieden veilig te kunnen bestaan: en daarom, ik bekenne het, zag men zomtyds in gehuurde Soldaaten een schyn van krygsdapperheid flikkeren. Maar helaas! de gemoederen van de overige Burgers lagen diep verzonken in wellust,

werkeloosheid, en bygeloof: eene ſmette voor den Staat allervergiftigst! en evenwel niet zoo verderflyk als die krygsdapperheid zelve, die zich in gehuurde en meerendeels woeste vreemdelingen vertoonde; die namelyk den Keizer, als 't maakzel van haare handen, 't welk zy naar willekeur kon ſcheppen of vernietigen, weinig, ja niets waardeerde, en daarom verſteeken was van alle kracht en zenuw, welken alleen de krygstucht, alleen de ſtipſte gehoorzaamheid aan den Opperſten Gebieder verſchaft. Hoe? wat deeden dan de Soldaaten, om er zulke rampzalige gevolgen uit afteleiden? Die 't weeten wil, leeze in de geſchiedenis van deeze tyden; hoe oproerige krygsknechten alles 't onderſte boven keerden, den Vorst van den Throon afſchopten, waarop zy hem te vooren hadden geplaatst, den Vorst in den kerker opſloten, den Vorst in ballingſchap dreeven, den Vorst moorddaadig om 't leeven bragten; of elkander uit partyzucht gewapenderhand bitter vervolgden en afmaakten; zoo dat, toen Heraclius het leger monſterde, volgens J. Ockleys verhaal, van allen, die omtrent zeven jaaren te vooren onder Phocas gediend hadden, er noch maar twee in 't leeven waren; en hy zal gaarne beken nen, dat ik niets meer behoeve te zeggen.

Thans hebben wy de redenen gezien, waar door het Oostersch Gebied der Christenen aan 't waggelen moest raaken, ja ganſchelyk ter nederſtorten. Doch waren er ook mogelyk noch eenige ſtutten en ſchraagen, die den val hadden kunnen weerhouden?

Maar O allerbeklaaglykſte ſtaat des Keizerryks!

Nusquam tuta salus!

I. Alle heil voor dat groot gevaarte was verdweenen; want, de Hunnen, Avaren, Gotten, Wandalen, en Longebarden, en andere Duitsche volkeren, hadden reeds eenige jaaren te vooren yder voor zich een slip van het Westersch Keizerryk afgescheurd, zoo dat er schier niets meer van overbleef. En om de schattingen stilzwygende voorby te gaan, die de Avaren en Hunnen zelfs van de Keizers in 't Oosten ontvingen, uit welken hoofde Attila Theodosius zynen slaaf plag te noemen, als die, door cynsbaar te zyn, hem onderdaanig geworden was; om van alle de oorlogen geene melding te maaken, waarmede de Koningen van Persie de Keizers in 't Oosten bestookten, en dikwyls in de engte bragten; hadden de Persiaanen niet, kort voor de vlugt van Mahometh, eenen inval in Syriën doende, Jerusalem alreeds vermeesterd? en, na geheel Egypten en Libyën aan hunne magt onderworpen te hebben, eene ontelbaare menigte van Christenen gevanglyk als Slaaven weggevoerd?

II. Het streed met de belangen van geen eenig volk, zoo het Christenryk in 't Oosten eenigen afbreuk leed; maar zeer veelen, voornamelyk de Persiaanen, konden zulks integendeel met het vrolykst gelaat aanschouwen.

III. Wat liefde kon in het Oostersch Gebied den band der Maatschappye samenstrengelen? of zoekt gy hier liefde jegens den gemeenen geboortegrond? terwyl het uit volkeren bestond, die, onder een zeer

ver-

verſchillend lugtsgeſtel, op eenen zeer verſchillenden bodem geboren waren, die zoo in Burgerlyke als in 't Godsdienſtige zeer verſchillende belangen hadden, waar van de een den anderen ten deezen opzichte verachtte of bitterlyk haatte; of jegens den godsdienst? maar daaromtrent zal u 't vervolg van het tegendeel overtuigen; of jegens de opperſte Regeerders zelven? welker bekrompene laage en vuige zielen, op zeer weinigen na, den glans van zoo groot een Gebied noch aanzien, noch draagen, noch bevatten konden; die den Keizerlyken Throon beklommen, niet door recht van geboorte, of van verkiezing, het zy door het geheele volk, het zy door het aanzienlykſte gedeelte des volks, volgens de wetten op hen gevallen, maar door geweld, bedrog, allerleie ſchelmſtukken, ja moorden zich den weg baanden tot het opperſte Gebied; en dan het zelve, gelyk een ondeugend landman met eene gepachte landhoeve leeft, ganſchelyk uitmergelden, tot verzadiging van de ſnoodſte wellustigheden; tot dat een ander ſterker Slaaf van veele begeerlykheden, zoo als men van Dianaas Priester by Aricien verhaalt, na den onwaardigen bezitter vermoord te hebben, zich zelven in zyne plaatſe ſtelde, om er noch voor zich, noch voor den Staat beter gebruik van te maaken.

III. Zy, by welken genoegzaam geene natuurlyke verſchanſingen van bergen of zeeën tegen hunne vyanden, voornamelyk de roofzieke Arabieren waren, hadden, door ik weet niet wat woede verblind, hunne grenslanden byna geheel ontvolkt: Juſtinianus de

Eerſte, door byna tot den laatſten man toe de Samaritaanen van de aarde te verdelgen, en Juſtinianus de Tweede, die alle zyne voorgangers ten deezen opzichte in gebrek van ſtaatkunde overtrof, door de Mardaïten, bewooners van den Libanon, die in die oorden de ſterkſte voormuur tegen de Arabieren waren, naar Armeniën te vervoeren; 't was ſchier als of zy de poorten voorbedachtelyk openden, om de Mahometaanen er binnen te nodigen.

V. Zeer aardig was het antwoord der Schyten aan de Egiptiſche Gezanten, die hun den oorlog uit naame van hunnen Koning verklaarden: "Hoe komt er „ uw Koning toe, die een land heeft overvloeiende „ van allen rykdom, om ons, by wien niets te haa- „ len is, die bedreigingen te doen? welaan, wy trek- „ ken hem te gemoet, en zoeken hem op in zyn ei- „ gen land." Maar pas dat eens toe op de Christenen en Mahometaanen van deezen tyd; de eerſten, bezitters van de vetſte landsdouwen, en die de ſchatten der aarde als in hun nest hadden te gader geſleept; de laatſten, uit een zandachtig, dor en arm gewest (*a*) die rykdommen van verre aanſchouwende; en denk dan eens, hoe zy natuurlyk op de ſchatten der Christenen hebben moeten vlammen.

VI.

(*a*) Niemand brenge hier tegen in, datze gemeenlyk gezegd worden gekomen te zyn uit gelukkig Arabiën; om dat de Arabiſche Aardryksbeſchryvers Mecca en Medina in woest Arabiën plaatzen, gelyk ook geheele hoopen van hongerige Arabieren by de Arabiſche ſchryvers gezegd worden tot Abubeker gekomen te zyn, om deelgenooten te worden van de verovering van Syriën, en de onbebouwde Woeſtynen van 't ſteenachtig Arabiën voor de vermaaklykheden van Damascus te verruilen. zie Ockley verover. van Syriën.

VI. Wat zal ik zeggen van de bovengemelde zesde gunſtige omſtandigheid, dewelke een in zich zelve verzwakt Koningryk allerſterkst kan onderſchragen?

Welaan, dewyl op deeze ſpil de hoofdvraag voornamelyk draait; dewyl de Kerkelyke Staat, het voornaamſte gedeelte van deeze verhandeling, ons dus van zelf als in de handen komt; zoo laat ons dit geheele ſtuk, niet door eene wydloopige geſchiedenis daar van te verhaalen, maar zoo als wy den Burgerlyken Staat verhandelden, dat is, door de hoofdzaaken ſlechts hier en daar aanteſtippen, zoo kort ons doenlyk is, doorloopen (*a*).

Ik kome dan tot den Godsdienſt, die, in de harten der menſchen de kennis van het opperſte weezen en de daaruit voortvloeiende liefde en eerbied voor hetzelve indrukkende, de ondeugden er uit verbant, de zuivere deugd er in doet wortel ſchieten, de verborgenſte overdenkingen beſtiert en regelt, een allerrechtmaatigſt gebied oeffent over alle daaden, die, buiten kennis van menſchen verricht, voor geene menſchelyke vierſchaar betrekkelyk zyn, maar van den eenigſten Hartenkenner, van God alleen, beoordeeld kunnen worden: welke Godsdienſt derhalve, dewyl er zoo veele ſchuilplaatzen, zoo veele duiſtere hoeken in de menſchelyke gemoederen zyn, waarin de ſchranderſte man nooit kan doordringen, waarte-

(*a*) Die het geſchiedkundige, 't welk in 't vervolg ter loops wordt aangeroerd, het een by het ander omſtandiger leezen wil, zie den Hoog-Eerwaarden en wydberoemden Prof. Honor. H. Venema, in het uitmuntend werk, *Institutiones Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ.*

tegen de naauwkeurigste wetten van menschen, voor menschen gemaakt, de maatschappy nooit kunnen beveiligen, alhier alleen getrouwe wacht kan houden, alleen kan zorge draagen, dat niet gestaadig de dichtst ineengepakte drommen van euveldaaden, uit zulke diepdonkere spelonken met een barst te voorschyn komende, op het onverhoedst het menschelyk geluk verstooren: welke Godsdienst, daar door den vrede onder allen bevorderende, terwyl hy allen doet nuttige leden der Maatschappye zyn, met geene mogelykheid kan nalaaten, zoo wel het tydelyk als eeuwig welzyn van 't menschdom te bedoelen. Neem deezen Godsdienst van de aarde weg; de uitneemendheid des menschen boven de beesten zal haar bestaan verliezen: zegge ik, uitneemendheid? De mensch zal zoo ver beneden de redenlooze dieren zyn, naar maate hy meer loosheid bezit, om alles zoo te beleggen, dat hy, bedekt en ongestraft, allerlei schelmstukken oeffenen, steelen, rooven, bedriegen, hoereeren, plunderen en moorden kan. Alleen de Godsdienst doet den mensch het kostelykste van Gods schepzelen op aarde zyn, hy maakt hem der Goddelyke natuure deelachtig, hy vergoodt den mensch.

Tantum Relligio potuit suadere bonorum!

Deeze waarheid is zoo klaar, zoo tastbaar, en boven alle verzoeking van twyffelen dermaate verheven, dat alle Bestierders en Stichters van Burgerstaaten, zoo veelen er ooit met recht op de lyst der verstandigen zyn aangetekend, hunne Burgerlyke Maatschappyen, die zy voorneemens waren opterechten,

ten, op den grondflag van Godsdienft veftigden. Niet door een ftaatkundig bedrog; om de gemoederen der menfchen door zulk een bullebak te ligter gedwee en afhangklyk te houden: niets is valfcher, niets ongerymder; want 't geen ieder een zien en voelen kon, 'twelk een iegelyk als voor de voeten lag, en daar fchier niemand overheen kon ftappen, namen zy flegts op om er zich van te bedienen; evengelyk alle volkeren den loop van zon en maan tot de afmeeting van tyd gebruikten, en voortgaan te gebruiken; niet flegts, om dat zulks hun willekeurig welbehaagen zy, maar om dat niemand, die oogen heeft, het gezigt van zon en maan ontduiken kan, en 't gansch heelal geene zekerer maate verfchaft. Dan, 't geen het geval was by het in achtneemen van deeze fterren, dat naamelyk de volkeren, naar maate zy naauwkeuriger derzelver beweegingen gadefloegen, zoo veel te verder van de echte berekening, of dichter by dezelve waren, is ook omtrent den Godsdienft gebeurd. Naar den verfchillenden trap van verftand en doorzigt, dien of de wetgeever bereikte, of zy, aan welken de wetten gegeeven wierden, en welker vatbaarheid de wetgeever, om zyn doelwit te bereiken, nooit uit het oog moeft verliezen, wierd den menfchen een meer of min zuivere, op meer of min waare beginzels fteunende, Godsdienft ingefcherpt: waaruit die verfchillende uitwerkzels zyn voortgevloeid, die hy gehad heeft in verfchillende Burgerftaaten.

Terwyl ik aldus den Godsdienft, en zyne verfchillendfte uitwerkzels, 't geen ik kortheids halve niet

ver-

verder kan uithaalen, overweeg, kome ik tot de volgende ſtellingen.

Geene Burgermaatſchappy kan zonder Godsdienſt beſtaan; de Godsdienſt is of natuurlyk of geopenbaard; de geopenbaarde of waar of valſch. Beide, zoo wel de natuurlyke, als waare geopenbaarde, kunnen nooit nalaaten de welvaart van den ſtaat te bedoelen. Een valſche geopenbaarde, zoo hy maar den natuurlyken niet ondermynt, hoewel er iets byvoegende van het zyne, kan het geluk van den Burgerſtaat ook bevorderen. Maar zoo een valſche geopenbaarde den natuurlyken geheel omverſtoot; of, zoo een waare geopenbaarde door de verkeerdheid der menſchen zoo zeer bederft en verbastert, dat hy alle kracht verlieze om het oogmerk, dat hy bedoelen moest, te bereiken; dan is, zoo wel de verbasterde waare, als valſche geopenbaarde godsdienst, voor den Staat allerverderflykst. Van den laatſten neemt men dit gezegde gemakkelyk aan. Maar wanneer zal men den eerſten zulks kunnen aantygen?

I. Wanneer hy van zyne oorſpronglyke zuiverheid zoo verre is afgeweeken, dat hy in zyn beginzel van kennis niet langer eenſtemmig zy met zich zelven.

II. Wanneer iemand voor zoo veel te vroomer en braaver gehouden wordt, naar maate hy zich vuuriger en driftiger voor de beſpiegelende ſtukken van den godsdienst, ten minſten die men daar voor houdt, in de bresſe ſtelt; terwyl men zich weinig of niets aan zyn leeven of wandel kreune.

III. Wanneer men de beſpiegelende waarheden aldus

dus beperkt, dat iemand, die door eene deugdzaame zucht gedreeven wordt om zynen godsdienst te verſtaan, hoe ſterker hy arbeide, om achter de betekenis van die bepaalende kunſtwoorden te komen, alles dies te donkerer voor hem ziet worden; en wanneer men hem die evenwel opdringt als het eenigſte richtſnoer van geloof.

IV. Wanneer door het een en ander, zeer verſchillende gevoelens, gelyk het niet anders kan zyn, gebooren wordende, de aanhangers van denzelfden godsdienst, in dezelfde Burgerlyke Maatſchappy, malkanderen wegens dat verſchil onverzoenbaar haaten, en vervolgen.

V. Wanneer een verregaand bygeloof, den waaren godsdienst uit zyne plaats verſtootende, zich meester van de harten der menſchen maakt.

Zulk een, zulk een godsdienst, (of hoe zal ik het noemen?) is voor den Staat allerverderflykſt. Hy verwart het verſtand in eenen ondoordringbaaren doolhof van verſchillende meeningen. Terwyl ieder voor zyn gevoelen en hemel en aarde beweegt, gelyk men verhaalt, dat de Reuzen Jupiter in 't Hemelryk beſtormden, alzoo randt hy ook den waaren godsdienst aan, wiens eenigſte bedoeling is 's menſchen hart te verbeteren: recht of onrecht, daaraan ſtoort hy zich niet, als hy zyn oogmerk maar bereike; allerleie ſchelmſtukken doet hy daartoe te voorſchyn komen. Hy maakt de ernſtigſte en heiligſte zaak den huichelaaren tot een ſpel, en veele vroomen en eerlyken tot een ſteen des aanſtoots. Terwyl hy de gemoederen

ren der menſchen tegen elkanderen in 't harnas jaagt door eene bloeddorſtige ongeſtuimigheid, die van 't geringſte vonkje terſtond vuur vat, en in lichterlaayer vlamme raakt, verbreekt hy den vrede, den eenigſten band der Maatſchappye. Hy veroorzaakt inlandſche oorlogen, het toppunt van aardſche rampzaligheden. Hy verſmoort alle redelykheid en zedelyk gevoel dermaate, dat men, of op de nietigſte dingen zyn hoogst vertrouwen ſtelle, of met de oude inwooners van Mexico en met de Ketterdooders van gevoelen zy, dat de hoogstgoede God door de onmenſchelykſte wreedaardigheid, door het ſlagten van menſchen begeert verzoend te worden.

Tantum religio potuit ſuadere malorum!

Dat het nu (om tot de hoofdvraag weder te keeren) voor het grootſte gedeelte aldus geſteld was met de Christenheid in het Oosten, toen de valſche Propheet Mahomet zich vertoonde, wordt ons, voorwaar niet tot onze vreugde! door eene naauwkeuriger beſpiegeling van 't geen er toen voorgevallen is, geleerd.

Doch voor en aleer ik tot betooging daar van overgaa, wil ik den leezer dit ééne noch onder het oog gebragt hebben; dat ik, over den Christelyken Godsdienst van die tyden ſpreekende, my ſlegts niet by ééne Kerkgemeenſchap, het zy Rechtzinnige, het zy Catholyke, het zy met trotzer naam pronkende, bepaale; maar onder den naam van Christenen, allen, die Christus voor den Zaligmaaker erkenden, bevatte; om dat de hoofdvraag zulks ſchynt te vorde-

deren, en het gansch niet gemakkelyk valt, aan deeze, met donkere wolken betrokke lucht, eene dwaalſterre van eene vaste te onderſcheiden.

I. Het beginzel van kerken, zoo als men ſpreekt, was niet by allen het zelfde. Want behalven de heilige ſchriften, onder welken zy echter niet allen dezelfde ſtukken begreepen, om dat noch etlyke Brieven, als ook de Openbaaring van Johannes, van ſommigen verworpen wierden, hielden eenigen, die zich evenwel ook voor Christenen uitgaven, eenige openbaaringen en Euangelien en Brieven, hoewel naar waarheid voor onecht gekeurd van de Catholyken, voor echte ſtukken, en voor een beginzel om er uit te betoogen. En daarenboven eerbiedigden de Catholyken zelve de beſluiten der Algemeene Kerkvergaderingen, en de meenigwerf zoo wyd van een loopende verklaaringen der oude Kerkvaderen als een richtſnoer van geloof, en een regel, om er de heilige ſchrift naar uit te leggen; ingevolge het leerſtelzel van de zesde eeuw, waarin Anaſtaſius de Sinaïet zeide in zynen Hodegus Cap. III. *Al wie de Heilige Leeraars niet volgen, zeggen wy, dat verdoemd en van Christus verreemd zyn;* en Keizer Justinianus Nov. 131 verklaarde, dat hy *de beſluiten der Algemeene Kerkvergaderingen aannam als Heilige Schriften.*

Hoe erbarmelyk, moet men derhalve niet denken, dat de menſchen gedobberd hebben in hunne gevoelens? terwyl de gidzen, die van hen gevolgd wierden, zoo dikwyls hemelsbreed van elkanderen verſchilden; die echter ieder een, als het hem gevoeg-

lyk was, kon te voorschyn doen komen, ter bevestiging van zyn gevoelen. Wanneer ik, om te toonen, dat zulks waarlyk heeft plaats gehad, niet slegts Battaljons maar Legioenen van Ketters, ten minsten van de sterkste party aldus getyteld, of zelve ook, als zy het werk magtig wierden, anderen met dezelfde munt betaalende, op eene lyst wilde brengen; zou iemand dan in de taal der Poëeten niet kunnen zeggen, dat ik het zand der zee wilde tellen? En hoe vergeefs zou alle die moeite niet zyn? Dewyl men noch heden, na verloop van zoo veele eeuwen, na zoo veele fyne of grove geschillen, 't zy over woorden 't zy over zaaken; terwyl men zou denken, dat alle hoofdzaakelyke stukken van geloof zoo stipt bepaald zyn op de Synoden, dat de geringste onrechtzinnigheid zelfs de kleinste opening niet zou kunnen vinden, om in de Kerkgemeenschap, die men aldus heeft opgericht, intedringen; daar men, zegge ik, noch heden, met dit alles, ziet, dat zoo wel hy, die van de kerkgemeenschap schynt aftewyken, als hy, die derzelver gezonde leere gezegd wordt voortestaan, de bepaalingen van dezelfde Synode aanhaalen, om er hun gevoelen uit goed te maaken.

II. De klagte van Juvenalis over de verdorvenheid van zynen tyd,

Protinus ad sensus; de moribus ultima fiet
Quæstio;

men vraagt, hoe welgezeten? om reden denkt men niet; zou iemand, met eene geringe verandering, op de Christenen van den tyd, die ons thans bezig houdt (en

(en ach ware het flegts van dien tyd!) met het grootfte recht kunnen toepasfelyk maaken:

Protinus ad fenfus; de moribus ultima facta eft
Quæftio.

Men vraagt, hoe welgezind? om reden denkt men niet. Hoe denktge over Christus Natuur? Heeft hy er ééne of twee gehad? Hoe veel Willen meentge dat de Zaligmaaker hadde enz.? Ei lieve! antwoord my nu daar eens op, zoo als ik het liefst wilde hooren; en ik zal u voor een braaf en vroom Christen houden. Maar zoo ge het met my niet eens, dat is, een Ketter zyt; wee u elendige!

Sequar atris ignibus abfens,
Omnibus umbra locis adero, dabis improbe! poenas.

Wat het leeven en de zeden betreft; men maakte wel algemeene regelen tot verbetering derzelven, maar zelden of nooit golden die anders dan tegen Ketteren. Al wie een ftroobreed van de bepaalde Rechtzinnigheid afweek, of maar fcheen aftewyken, dien wierden alle ondeugden en fchelmeryen, 't zy waar 't zy valsch, voor de fcheenen gefmeeten, en hy zelfs als een ftinkend en verrot lid van de kerkgemeenfchap afgefneeden. Al wie het in gevoelens over deeze of geene zaak, daar hy dikwyls blinder in was dan een mol, met de heerfchende cabaal hield, kon, als het maar niet al te openbaar gefchiedde, veilig brasfen, veilig zuipen, veilig hoereeren, veilig rooven, veilig plonderen. Wat heerlyke voorrechten gaf dan de Rechtzinnigheid niet! Wie zou zulk eene genadige Godinne geene hulde bieden? Wie zou

Christus naam de een den ander beschermd hadde; wat groot kwaad zou daarby zyn geweest?

De Heidensche Wysgeeren hebben het ook altyd met malkander niet kunnen vinden: maar echter heeft de Burgerlyke Maatschappy der Heidenen daar nooit veel bygeleeden. Ja zyn er niet dikwyls in veele Burgerstaaten zeer groote binnenlandsche oneenigheden geweest, doch heeft men die niet doorgaans zien verdwynen, zoo dra de krygsvaan werd opgesteeken om den gemeenen vyand te keer te gaan? Ja elders zeer dikwyls. Maar den Christenen, waar van wy handelen, mogt dat geluk niet gebeuren. Hoe dat zoo? Om dat de verkeerdheid der menschen gescheiden had, 'tgeen de eeuwige Reden, dat is, God zelf had saamgevoegd.

Buiten allen kyf is er eene waare gezonde Rechtzinnigheid, waarvan het nooit geoorlofd is aftewyken. 't Is niet om 't even, hoe men denke *van God;* en *van Gods Zoon, dien hy gezonden heeft, om menschen zalig te maaken, en zyne ziele te geeven tot een randzoen voor veelen;* en *van ons zelven.* Maar byaldien ons die Bespiegelende Waarheden niet leiden tot de andere Beoeffenende; *wees volmaakt, gelyk uw Hemelsche Vader volmaakt is;* en, *die in Christus gelooft, moet wandelen, gelyk hy gewandeld heeft*, en, *gy zult uwen naasten zoo lief hebben als u zelven;* dan zynze op haar zelve niets anders, dan eene onnutte woordenkibbelary, die den mensch van hoovaardy opgeblaazen maakt, doch het hart van alle deugd verwydert. Deeze twee deelen der waare Rechtzinnigheid zyn door

eenen

eenen sterksten band, die alle eeuwen verduuren moet, op het naauwst met elkanderen vereenigd. Maar, zoo komen wy weder tot de voorige vraag; Waarom hadden de Christenen van dien tyd den band van onderlinge Liefde, die de ziel van 't Christendom is, verbroken? Waarom hadden zy aan het Bespiegelend gedeelte van de Rechtzinnigheid boven het Beoeffenend, zoo verre den voorrang gegeeven?

Vooreerst zou men, als reden daarvan, by kunnen brengen de Algemeene Nieuwsgierigheid der menschen, om intedringen in 't geen verborgen is, waaruit by de meeste Volkeren de Wichelaryen, de Godspraaken, en, 't geen hier meer ter zaake doet, zelfs zeer veele Twisten en Gissingen over die zelfde stukken, die de Christenen zoo zeer verdeeld hebben, oorspronglyk zyn. Maar ten tweeden, zou men op zyne beurt ook wel eens vraagen kunnen; welk van beide deelen was voor den mensch gemakkelyker? Daar in het beoeffenend gedeelte, zoo wel de gemeenste mensch van den laagsten rang, als de Hoogst-Eerwaarde Bisschoppen en Bestierders der Kerke, uit konden blinken; welk van beide was voor de menschelyke heerschzugt, welk van beide voor hunne begeerte, om over anderen den baas te speelen, gevoeglyker?

Quam suave est digito monstrari, et dicier; Hic est
Mortali misero Coeli Internuncius alti!

Leert ons de beschouwing van 't menschelyk leeven niet, dat de meesten altyd liever voor scherpzinnig en snood, dan voor oprecht en vroom hebben

aangezien willen worden? Dit onkruid wortelde ook al vroeg op den bodem des Christendoms. En, toen deeze besmetting de gemoederen had aangesteeken, wat moest natuurlyk het gevolg zyn? Toen wilde ieder een liever de uitvinder van eenige nieuwigheid zyn, en daar door eenen naam verwerven, dan onder den standaard van anderen dienen: en hy pynigde en folterde dag en nacht zyn brein, om er iets nieuws uittestooten, of het oude in een nieuw kleed te steeken, 't welk dikwyls fraay leek, naar maate het donker was, naar maate hy met meer recht tot zich zelven kon zeggen de woorden van den Schoolmeester by Quintilianus; *zoo veel te beter myn jonge! Ik zelfs verstaa het niet.* Maar wat gebeurde er? Een ander, niet minder eerzugtig, tegenstreever stond er tegen hem op, die hem deezen lauwer van vernuft misgunde, of niet verkroppen kon, dat zyn gevoelen of kunstwoord van den Throon, waarop het zoo lang den scepter zwaaide, zou worden nedergebonst. Hy betichtte hem met het snoodste van alle schelmstukken, met kettery.

Hoe gedroeg zich nu onze Baas?

De wraak zet krachten by:
De schaamte en kennis van zyn sterkheid, dus in ly,
Ontvonkten toen zyn bloed en hart, en al verbolgen
Past met de slinkehand en rechte hem te volgen,
Te treffen reis op reis, dryft Dares over veld
En weide zonder rust. Geen rust was in den Held.
Hy schroomde niet, maar sloeg op Dares, stiet en
draaide,
En

En trof hem dat het kraakte, als of de hagel waaide
En neêrſtortte op een dak (*a*).

Ende aldus wierd alles verward, en 't onderſte boven gekeerd, de Kerk zelve geſcheurd in duizend ſtukken: tot dat de Oppergebieder, die het dikwyls om zyne byzondere belangen niet raadzaam vond deeze geſchillen in de geboorte te ſmooren, om den Gordiſchen knoop te doorhakken, het ſcherpſnydend zwaard van Alexander den Grooten uit de ſcheede trok, dat is, een Synode beriep, waarin eene van beide partyen, die, of met zyne belangen, of ook ſomtyds wel eens met zyn gevoelen, het beſte ſtrookte, wierd in 't gelyk geſteld. Daar kreeg men dan nieuwe Beginzelen om er uit te betoogen; I. *Het Synodaal Beſluit.* Heb het hart eens om er tegen te kikken! en, zoo de Eerwaerde Leden der tegenwoordige Kerke de wettige magt hadden, om te bepaalen, wat men gelooven moet; wie zou die dan weigeren aan die oudſte Leeraars, daar men altyd zoo hooge achting voor had? Men voegde 'er dan II. Hunne *Verklaaringen* ook by.

Gelukkige, ja driemaal gelukkige ſtaat des Christendoms! Indien hetzelve, dus met twee byzonnen beſcheenen, alle donkere wolken van tweedragt en onrust had zien verdwynen. Maar helaas! nooit heeft de zaak by die oude Christenen, waar van wy ſpreeken, dien uitſlag gehad, noch kunnen hebben. Hy, die in de Synode, niet overtuigd, maar veroordeeld was

(*a*). Virgil. Aeneid. V. vers 353. volgens Vondels vertaaling.

was door zyne vyanden, of jaloers van den sterksten en magtigsten dryver, gedroeg zich volslagen, gelyk de Stier, die den kamp verlooren heeft, by Virgilius.

Die, droevig, dat hy 't veld moest ruimen, al zyn best
Gaat ommezwerven in een onbekend gewest.
Maar als hy zich weêr sterk genoeg en magtig kent,
Dan op, en weder naar den vyand toegerend,
Die buiten zorge leeft. (*a*).

En dus kwamen de gemoederen, door zulk eene heilige woede aan 't hollen geraakt, en wederzyds op de overwinning vlammende, zelden of nooit eerder tot bedaaren, voor dat zy alle Medechristenen, die het niet in alles met hun hielden, die het geringste stipje van hen dorsten verschillen, te ondergebragt en gedwee en afhanglyk gemaakt, met voeten trappen en verbryzelen konden: of en zich zelven en hunnen tegenstreeveren het uiterste bederf berokkend hadden. Ik zal er slegts deeze staaltjes van toonen.

Reeds in de tweede eeuw zocht Victor, Bisschop van Romen, de Kerken van Asiën, wegens een geschil, 't welk lang hevig gedreeven is, over den dag van 't Pascha te vieren, van de kerkelyke gemeenschap aftesnyden; toen zag men ook reeds die erbarmelyke scheuring der Montanisten.

Hoe lagen in de derde eeuw Felicissimus, Novatianus en Cyprianus met elkanderen overhoop, over het weder in de kerk aanneemen van hen, die gevallen waren? Hoe driftig ging alles te werk, in den twist

(*a*) Georg. III. vs. 225. &c. volgens Vondels vertaaling.

twist over den doop der Ketteren? en dat alles op eenen tyd, wanneer de vyanden van 't Christendom allersterkst tegen hetzelve woedden, en de Christenen dies te sterker de handen in een hadden moeten slaan.

Maar ik bepaale my voornaamelyk by de Oostersche Kerk, alwaar deeze landziekte altyd allerhevigst woedde, gelyk zes of zeven Algemeene Kerkvergaderingen, boven eene ontelbaare menigte van byzondere, die omtrent den tyd der verspreiding van Mahomets leere daar reeds gehouden waren, zoo klaar getuigen.

Wien staan de hairen niet als te berge? wanneer hy van die bitterste, en schier alle geloof te boven gaande, wederzydsche vervolgingen, verdrukkingen, uitdryvingen, beroovingen, plonderingen, doodslagen, en moorden leest, waardoor aldaar de Christenen, 't zy Athanaziaanen, 't zy heele of halve Ariaanen, 't zy Donatisten, 't zy Nestoriaanen, 't zy Eutychiaanen, en omtrent den tyd, daar wy hier voornaamelyk op doelen, de Monothelieten, en Monophyzieten, en Beeldestormers, elkander het leeven, ja den dood zelfs, bitter en lastig maakten.

Non hospes ab hospite tutus;
Non socer a genero, fratrum quoque gratia nulla.

De band van broederlyke liefde raakte in duizend stukken: men werkte, om zoo te spreeken, aan evenveel wat, den vyand in de handen, om, dus verdeeld, gemakkelyker onder 't juk te komen. Ja, om zyne tegenparty des te ligter onder de knie te krygen, zocht men hun by Koningen en Vorsten, die zelfs een af-

gryzen van 't Christendom hadden, haat en nyd te berokkenen: even als of Gods aardryk er beter aan zoude zyn, zoo het bewoond wierd van haaters van den naam van Christus, dan zoo het bewandeld wierd van dezulken, die, hoewel Christenen van belydenis, evenwel in fommige meeningen en gisfingen van anderen verfchillen mogten. Ik yze by het verhaal van de onmenfchelyke wreedaardigheid van Barfumas; die, als Bisfchop van Nifibis en Hoofd en voorganger der Neftoriaanen, Pherozes, den opvolger van Isdegerdes den Tweeden in 't Ryk van Perfiën, tegen de Eutychiaanen en tegen allen, die zynen Neftorius niet volgden, dermaate ophitfte en verbitterde, dat er op 's Konings bevel eene allergeweldigfte vervolging tegen allen, die het niet met Neftorius hielden, ontftak, en Barfumas nu, met deeze magt gewapend, als praalende in zynen zegekoets, al wie hem ontmoette, en van zyne godvergetene cabaal niet was, moorddaadig om 't leeven bragt.

Maar laat ons de oogen afwenden van dit fchrikkelyk fchouwfpel; doch waarheen wy ons ook maar keeren, alles toont zich allerakeligst.

V. De jammerlykfte bygeloovigheid had zich reeds meester van veele gemoederen gemaakt. Zelf Augustinus (en hoe groot een man was Augustinus!) leerde reeds in de vyfde eeuw, dat het aan den hals hangen van kleine Euangelien goed was voor kliergezwellen of andere ongemakken; dewyl de godzaligheid nut is tot alle dingen. Heilige Auguftinus! bid voor u.

In

In de zesde eeuw verhaalde Gregorius met eigen oogen gezien te hebben, dat de woede eenen Rhinoceros begaf, door hem een kruis op zyn voorhoofd te maaken. Toen verſpreidde men ook reeds rondsomme, dat de rok van den Euangelist Johannes, op orde van Gregorius naar Romen gebragt, vermaard was door veele wonderwerken.

Met één woord: op een pylaar het leeven doortebrengen, terwyl men, gelyk de arme Achæmenides by Virgilius (a).

Eet wilde beziën van Struiken, en van rys,
En houdt zyn leeven op met kruid en blaân te plukken,
Met wortlen en gewas uit aarde en rots te rukken:

gelyk Simeon de Pylaar-bewooner deed, de Kerken met groote giften, de geeſtelykheid met groote erfenisſen te verryken, elk eenen, die iemands Dulcinia van Toboſo, dat is, Geloofsleuze, Beeldje of heilige overblyfzels van Martelaaren, niet voor de ſchoonſte en beſte van 't aardryk wilde erkennen, gelyk een kerkelyke Don Quichot, onbeſuisd te aanranden, en aftemaaken, niet te kunnen ruſten noch duuren, zoo lang zulk een deugniet noch ergens ter waereld eene ſchuilplaats mogte vinden, was by zeer veelen het toppunt van alle Godzaligheid.

En animam et mentem, cum qua Dii nocte loquntur!

Wat zal ik van die onoverzienbaare menigte van Monniken zeggen? dewelken eene voor den Staat allernadeeligſte bygeloovigheid of geeſtdryvery of verwaan-

(a) Aeneid. III. v. 648 &c. vertaald door Vondel.

waande luyheid vervoerde, om zich van 't gemeene lighaam der Maatschappye aftescheiden, en dus onnutte en doode leden van dezelve te worden, en die de schryver van 't *Paradys* verklaart in zulken overvloed in Egypten gezien te hebben, *dat geen aardsch Keizer zoo groot een leger op de been zou kunnen brengen.* Maar laat my ophouden. 't Is reeds genoeg.

Tot dus verre hebben wy den Burgerlyken en Kerkelyken staat der Christenen, voornaamelyk in 't Oosten, beschouwd. En wie zal nu ontkennen, datze beiden op den oever des verderfs stonden, en, zooze aldus noch wat staande zouden blyven, byna door een wonderwerk onderschraagd hadden moeten worden?

Nu zullen wy eens kortelyk afschetzen de groote geschiktheden om wel te slaagen, die Mahomet en zyne Opvolgers verzelden.

Welaan dan, laat zich ten stryde aangorden dat volk, 't welk de jeugd van een nieuwe Heerschappy allerwakkerst en moedigst maakte, 't welk, zoo als, in de voorgaande eeuw, in Engeland Cromwels aanhangelingen tegen de Koningsgezinden, van eene door Geestdryvery ontvonkte drift brandde, en daarom nergens voor stond, alle gevaar dorst tartten, 't welk uit dien hoofde eene samenstemmende en schier in een gesmolten eenstemmigheid op het naauwst met elkander vereenigde: laaten de Mahometaanen te velde brengen hunne, met krygsdapperheid bezielde, Ruiters, die niet schaars by hen waren, en waarvan ze in die stree-

ſtreeken voornaamelyk dienſt konden hebben (*a*); hunne Saraceenen, van welker uitmuntende hulpe de Chriſtenen en Perſiaanen zich in den oorlog voormaals zoo dikwyls bedienden; die een lighaam hadden, dat gehard was door arbeid en moeilykheden, die honger, dorſt, koude, ſtof, en 't brandend ſteeken der zon van kindsbeen af geleerd hadden te verdraagen; laaten, zegge ik, de Mahometaanen dit volk uit een ruw en onbebouwd land, uit Arabien en de omliggende drooge dorſtige ſtreeken naar Syrien naar Egipten ten ſtryd vervoeren, 't welk beide vetſte landouwen waren, die overvloeiden van alle gaven van natuur en kunſt.

Laaten hier de Chriſtenen nu tegen hunne benden in order ſchaaren: laaten de wreede, wellustige, en door godgeleerde haerkloveryen en bygelovigheid verbyſterde Keizers, die den, door geweld en ſchelmery van hun verkreegenen, Scepter door de ſchrikkelykſte dwinglandy onteerden, en daarom veracht en gehaat waren by hunne onderdaanen: laaten, zegge ik, dusdaanige Keizers hunne troepen ten ſtryde aanvoeren tegen de Mahometaanen; hunne troepen, dewelken noch hoope op buit, die van een arm volk niet te haalen was, noch liefde voor Vaderland of hunnen Vorſt bezielde, dewelke uit de verſtafgelegene landen wierden opontboden, en daarom dikwyls door de groote reizen vermoeid en afgemat waren, wanneer men er dienſt van hebben moeſt, of veeltyds dan eerſt

(*a*) Montesquieu de la grandeur et decadence &c.

eerst aankwamen, wanneer de kans reeds verkeeken was; die aan geene krygstucht gebonden waren, die uit de verschillendste volkeren en Natien waren saâmgepakt, die om de verschillen in Godsdienstige begrippen elkanderen doodelyk haatten, en de eén van den ander byna niet aangeraakt wilden worden. En zal iemand noch een oogenblik kunnen twyffelen, welke van beide partyen de overhand behoorde te krygen? Zal iemand noch aan 't geval of noodlot toeschryven, 't geen de geschiedenisfen verhaalen gebeurd te zyn?

Vis consilii expers mole ruit sua;
Vim temperatam Dii quoque provehunt
In majus; iidem odere vires
Omne nefas animo moventes.

„ Dit alles, zal mogelyk iemand zeggen, is op „ zich zelve zeer gewigtig om 't Christen-Keizerryk „ met hoope van overwinning te aanranden: maar „ eenen ouden ingewortelden Godsdienst, die, op „ het onwrikbaare fondament der waarheid gesticht „ en steunende, noch zeer veele wakkere en braave „ voorstanders heeft, uit de harten der menschen „ uitteroeien, eenen nieuwen valschen er inteplanten, „ voornaamelyk, die verscheidene zaaken, welke zoo „ onaangenaam zyn voor het vleesch, als daar is de „ besnydenis en onthouding van wyn, gebiedt, daar „ ons de geschiedenisfen van alle eeuwen getuigen, „ hoe vast men doorgaans zynen ouden Godsdienst, „ hoe ongerymd die ook zy, aankleeve; schynt my „ echter eene zaak te zyn, daar geene genoegzaame

„ re-

„ reden van gegeeven kan worden." Welaan, ik zal eenige weinige aanmerkingen, ter voldoeninge van zulk eenen, hier achteraan laaten volgen, en twyffele geenszins, of hy zal bekennen, dat alle zwaarigheid daar mede verdweenen is.

I. Alle Christenen hebben het Mahometaandom niet aangenomen: zelfs ten huidigen dage, na verloop van zoo veele eeuwen, houden zich noch zeer veelen by het oude geloof.

II. Den ouden Godsdienst heeft Mahomet geenszins met wortel en tak uitgeroeid; maar, den ouden Godsdienst van Jooden en Christenen tot den grondſlag van zyn verdichtzel leggende, *ex noto fictum carmen ſequens*, zoo als Horatius het uitdrukt in zyne dichtkunst, heeft hy het een en ander er van afgenomen, 't welk eene groote menigte met hart en ziel lyden moet, dat er van afgenomen wierd, als 't welk hun verſtand zeer verre te boven ging, en waarover zoo veele jaaren de een den ander vergeefs het leeven had bitter gemaakt. Voor het geen hy er van afnam, heeft hy weêr ſommige ſtukken in de plaats geſteld, die deeze ſnoodſte mensch voorzag, dat by Joodsgezinde Christenen en veele anderen gemakkelyk ingang zoude vinden, deels van zyne eigene vinding, deels gehaald uit Rabbynſche ſchriften, en andere Apocryphe boeken, en valſche Euangelien, en Openbaaringen, maar die by ſommige Christenen evenwel voor Canoniek gehouden wierden; waartoe ik de Beſnydenis brenge, dewelke ons, zoo wel gewyde als ongewyde, Schryvers getuigen, dat veele

Christenen, die de wet van Mozes niet afgeschaft wilden hebben, reeds in den beginne met het Euangely hebben willen vereenigen, en anderen naderhand uit voorouderlyke landsgewoonte daar nevens onderhouden hebben; zoo als ook noch tegenwoordig de Abisſynen in Africa.

Ik bekenne het, hy heeft den zynen het wyn drinken verboden: maar vooreerst, was dat niets nieuws voor allen, die eenigzins van de denkenswyze der Encratieten en Gnostieken waren; ten tweeden, met hoe groot een voordeel heeft hy dit gering ongemakje vergoed? Ik zegge gering, dewyl ons de reizigers doorgaans verhaalen, dat de bewooners van die heete landen, daar de wynſtok de edelſte vruchten geeft, er meestendeels zoo greetig niet naar zyn, als de volkeren van kouder ſtreeken. Maar hoe vergoedde hy deeze ſchaade? Wel denk eens aan de veelwyvery, eene zaak in die heete gewesten zoo ten uiterſten aangenaam en begeerlyk, dat de groote Montesquieu oordeelt, dat het uit dien hoofde alleen allermoeilykst zoude vallen, in Aſiën het Mahometaansch geloof uitteroeien.

III. Laat u eens onder het verſtand komen, hoe zeer veele zoogenoemde Ketters, die in hun kenmerkelyk leerſtuk nader by de Muſelmannen kwamen, onderdrukt en vervolgd van de heerſchende ſecte, en daarom den naam haatende, waar van ze zoo veel geleeden hadden, zoo als men gemeenlyk verongelykingen, die ons van Broeders worden aangedaan, het minst verkroppen kan, zonder zich zel-

ven veel geweld aan te doen, gemakkelyk hebben kunnen overgaan tot den Godsdienst van hunne Beheerſchers. Voornaamelyk, wanneer men

IV. acht geeft op deeze zwakheid van 't menſchelyk hart, waardoor iemand, zoo hy ſlechts in eene éénige zaak, waarover men voornaamelyk met veel drift geſtreeden heeft, mag zegepraalen over zyne vyanden, niet moeilyk in andere, ſchoon veel gewigtiger, ſtukken aan hem zyne toeſtemming geeft, door wien hy in dat geliefkoosde ſtukje, daar hy zich zoo zeer voor in de bresſe ſtelde, de overwinning behaalde. Breng u eens te binnen het voorbeeld der Pharizeeuwen, hoe die den heiligen Paulus, dien zy doodelyk haatten, tegen de Sadduceeuwen beſchermden; om geene andere reden, dan om dat hy zeide, dat hy over de opſtanding der dooden, het geliefdſte leerſtuk der Pharizeeuwen, geoordeeld wierd. *Indien een geest tot hem geſproken heeft*, was hun aller zeggen, *ofte een Engel, en laat ons tegen God niet ſtryden.* Die zelfde menſchen, als Mahomet zich maar een weinigje naar hen had weeten te plooien, daar hy, voorwaar! ſlim genoeg toe was, zouden luidkeels geroepen hebben: *Mahomet is de groote Propheet van God!* Hoe veele menſchen, hoewel juist niet van de ſchranderſten, zou men wel mogen denken, dat zich in 't begin van de zestiende eeuw, wanneer het verbasterd Christendom op veele plaatzen eene betere gedaante kreeg, wegens één of twee leerſtukken, die hun dwers in de maag zaten, met de Proteſtanten vereenigd hebben; en ondertusſchen veele andere ge-

voelens, die hen afzonderlyk veel bitterder dan gal zouden hebben gesmaakt, allergreetigst als nektar hebben opgeslorpt?

V. Mahomet spreekt met de grootste eerbiedigheid van 't Opperweezen; zyne wet heeft veele nuttige leevenslessen, en de Mahometaanen, zoo oude als tegenwoordige, zyn, voor 't uiterlyke ten minsten, niet ondeugender dan de meeste Christenen: en hoe ligt sluipt de gedachte in ons, dat God de Braaven, zonder aanzien van gezindheid, bemint, en niet verdoemen zal? Schielyk zal iemand by zich zelven dus redeneeren: "Wel, zoo ik als een vroom Muselman, „ zoo wel zalig kan worden, als een Christen, waar„ om zoude ik dan het Mahometaandom niet om„ helzen? daar ik by hetzelve niet alleen hier na„ maals, maar ook thans op aarde alle voordeelen „ genieten kan."

VI. Beschouw het gantsche Christendom eens naderby, en verdeel het in vier partyen. Het eerste en grootste gedeelte zullen die uitmaaken, die den Godsdienst, welken ofte welks naam zy met de moederlyke melk hebben ingezoogen, zoo maar blindling volgen; even als of, gelyk een Edelman van een Edelman, aldus ook een Nestoriaan van een Nestoriaan, een Eutychiaan van een Eutychiaan moest gebooren worden: ja, als of zich daarin eene zekere bestiering van God vertoonde, die hun die ouders gegeeven heeft. „ 't Is onze zaak niet (zoo zouden „ ze zich schier laaten hooren) over zaaken van „ Godsdienst scherpzinnig te redentwisten: onze

„ huis-

„ huisfelyke, onze byzondere of 's lands zaaken gee„ ven ons bezigheids genoeg. Laaten de Godgeleer„ den, wier fchoorfteen hier van moet rooken, mal„ kander maar wat in de hairen zitten; ik zal my „ ondertusfchen gerust op mynen Godsdienst verlaa„ ten, dien myne eerlyke ouders, als van hand tot „ hand, hebben overgeleverd, en voor het overige „ vioolen laaten zorgen, tot dat de Godgeleerden „ ophouden van twisten. En wanneer zal men zoo „ gelukkig zyn? Dan eerst, wanneer zy aan praaten „ en kibbelen geene kostwinning meer zullen hebben."

Het tweede deel zal uit die geenen beftaan, die in aanzien en ampten, het zy Burgerlyke het zy Kerkelyke, geplaatft, van die Rechtzinnigheid, welke 's Lands wetten by hen hebben vaftgefteld, al hun gewin, en voorrechten, en verheffing tot hooger, hebben, of verwachten, en daarom zich ook voor dezelve met hart en ziel in de fpitze ftellen, juift wel niet met woorden, maar met de daad zelve toonende, datze echte leerlingen zyn van Demetrius den Zilverfmit.

Voor de derde party zullen we die kunnen houden, welker kleeding en houding voor het uiterlyke de deftigfte vroomheid in Schildery vertoont, die zich evenwel niet zelden, als er de Godloozen maar geene ooggetuigen van zyn, allerzaakelykft met het fchepzel verluftigen; die, hoewel ze den driekoppigen Afgod van deeze waereld in 't geheim dienen met hart en ziel, evenwel in 't openbaar tydig en ontydig, de grootsheid, welluft, en gierigheid met de

def-

deftigste woorden bestormen, en daaraan een schyn van ernst weeten bytezetten, door vroome Leeraars, die gemoedelyk preeken, overal nateloopen, en den behoeftigen vroomen somtyds een klein geschenkje, uit een Christelyk hart, dat nedrig is, en, door groote giften te doen zich niet wil verhovaardigen, te laaten geworden: die aldus eenen vrypas van vroomheid krygende van hen, dien zy wederom zulken vrypas geeven, van veele eenvoudige oprechte Christenen voor de bloem en het sieraad van het Christendom gehouden worden.

De vierde en beste soort van Christenen zullen die geenen zyn, die, na den Christelyken Godsdienst, naar hun vermogen en het gewigt der zaake, naauwkeurig onderzocht te hebben, hunne Gezindheid, waarin ze of gebooren zyn, of zich uit eigene verkiezing en overtuiging begeeven hebben, of, voor den eenigen waaren Godsdienst houden en beleeven, terwylze God by aanhoudendheid bidden, om alle anderen van hunne natuurgenooten ook op die wyze het verstand te verlichten; of van gedachten zyn, dat dezelve het naast by de waarheid komt, terwylze ondertusschen alle andere secten, die niet veel van de hunne verschillen, geenszins van dat voorrecht willen uitgesloten hebben, ja, zoo het aan hen stond, met de zelve zeer gaarne tot eene kerkgemeenschap zouden willen samengroeien: doch aan welke zaak zy om de verbitterdheid der tyden noch niet schynen te mogen tornen; terwylze ondertusschen alle Christelyke liefde behartigen, en langzamerhand schier ongevoelig den

weg

weg zoeken te baanen, om zulk eenen algemeenen vrede onder het Christendom te bevestigen.

Kom, nu eens aan het rekenen, en, na de menschelyke natuur, uit het geen er voor onze tyden voorgevallen is; te hebben leeren kennen, maak nu de somme eens op: hoe veelen van alle die Christenen zullen, wanneer de voordeelen van dit leeven, waardigheden, en ampten, in de waagschaal komen, standvastig in dien Godsdienst volharden, waar voor zy voorgeeven zulk eenen brandenden yver te hebben? Zal zich het tweede en derde deel niet terstond overgeeven? Zal niet de eerste soort voor een groot gedeelte zeer ligt tot eenen anderen Godsdienst, als die maar niet te openlyk van den ouden schynt aftewyken, te overreeden, of te leiden zyn? Twyffelt iemand daaraan, zoo leeze hy, 't geen Chardyn in zyne reize door Persiën verhaalt, dat namelyk aldaar, zelfs noch tegenwoordig, zeer veele Christenen, die anders in dat Ryk niet sterk van verdrukking te klaagen hebben, door den schyn van uitwendige eere zich verlokken laaten tot aanneeming van het Muselmans geloof, ten einde zy met eenen tulband op het hoofd, te paard, door de hoofdstad mogen ryden, 't geen den Christenen ongeoorlofd is.

Heu curvæ in terras animæ, et Coelestium inanes!

VII. Eindelyk, wanneer de gemoederen ontsteld waren door twisten en kyven; wanneer de gemeente geslingerd wierd in eenen draaikolk van gevoelens, dewelke men, hier voor Rechtzinnig, daar weer voor Kettersch, verklaarde; wanneer zoo veele Rechtzinnig-

nigheden of Ketteryen, als er in deezen tyd te voorſchyn kwamen, gelyk zoo veele uit ſlangentanden geboorene Soldaaten, waar van de een den ander verſlond, den gemeenen man het hoofd deeden draaien, en zwymelziek maakten; kan iemand zich noch wel verwonderen, dat toen een groot getal van Christenen, om uit dit ysſelykst onweder, deeze elendigſte ſtranding, behouden aan land te komen, evenveel wat afgebroken plank of balk maar hebben aangegreepen, om eenige veiligheid of rust te zoeken. Men brenge zich hier te binnen, 't geen Acoſta verhaalt, dat veele zachtaartige Americaanen aan hunne overwinnaars van zelfs beleeden hebben, dat zy namelyk te gereeder geweest waren om het Christelyk geloof te omhelzen, dewylze al overlang van de onmenſchelyke wreedheid van hunnen ouden Godsdienst te ſchrikkelyk gegreezen hadden.

Wat heeft de wreede heerſchzugt van 't hof van Romen in de zeſtiende eeuw niet toegebragt, om ook de zulken, die daar anders nooit van gedroomd zouden hebben, tot de kerkgemeenſchap der Hervormden te brengen! In tegendeel wederom, hoe hadden, en Thomas Muncer, en de Munſterſche wederdoopers, Knipperdolling met zyne Apoſtelen, en David Joris, en meer andere Geeſtdryvers, of bedriegers, uit de verſchillende gevoelens en oneenigheden en wederzydſche vervolgingen der Hervormers zelven, het grootſte voordeel kunnen trekken, om hunnen Godsdienſt of Heerſchappy uittebreiden; ten zy de toenmaalige Burgerlyke ſtaat van Duitſchland,

ſchoon

ſchoon wel niet onverbeterlyk, evenwel veel beter, dan die der Chriſtenen ten tyde van Mahomet, hen van alle kanten hadde ingeſlooten, zoo dat zy zich reppen noch roeren konden.

Veel meer zou hier uit het te vooren verhandelde noch bygedaan kunnen worden, doch 't welk den leezer van zelfs in de oogen ſttraalt. Weshalven ik het hier by laate: terwyl ik uit het binnenſte van mynen boezem wenſche, dat alle Christenen van alle landen en ſecten in den ſpiegel van 't menſchelyk hart en noodlot, dat is, de geſchiedenisſen, hunne oogen ſlaande, een voorbeeld aan anderen neemen; dat ze, den vrede en onderlinge liefde behartigende, alle regeerziekte, voornaamelyk de Antichristiſche Tieranny van over de geweetens den baas te ſpeelen, verre van zich verwyderen, en dus den vyanden van Christus naam, den Deïſten, niet in de handen werken, om zyne dierbaare kudde, die hy met zyn bloed gekogt heeft, te verſcheuren. De Almagtige en alleen Goede God helpe ons allen daartoe! amen!

VERHANDELINGEN,

RAAKENDE DEN

NATUURLYKEN EN *GEOPENBAARDEN*

GODSDIENST,

UITGEGEEVEN DOOR

TEYLER'S

GODGELÉERD GENOOTSCHAP.

VI. DEEL.

TE HAARLEM
by JOH. ENSCHEDÉ en ZOONEN
en J. VAN WALRÉ,
MDCCLXXXVI.

VOORREDEN.

't Geen men, in den tyd der opregting van de Christelyke kerk, Philosophie noemde, was, grootendeels, een gedrogtelyk zamenweefzel van dwaaze onderstellingen en buitenspoorige verbeeldingen, daar men gevolgen uit trok, die aanleiding gaven tot bygeloof en zedenloosheid. 't Is, daarom, geen wonder, dat Paulus deeze zoo genoemde Philosophie veroordeelt, en de geloovigen waarschuwt, om zorg te draagen, dat dezelve hen niet mogt verleiden. De omstandigheden, met welken hy van de Philosophie handelt, toonen middagklaar, dat hy geene andere beoogt. 't Woord, derhalven, in den zin neemende, dien hy er aan hegt, mogt men van de Philosophie, te regt, ongunstige denkbeelden vormen, en met veragting en afkeer spreeken. Een Philosooph en een Christen konden, volgens dien zin, in denzelfden persoon, niet behoorlyk gepaard gaan. Doch tot andere betekenissen des woords gaf noch het zeggen van den Apostel, noch de staat der dingen, ten zynen tyde, vryheid, om deeze veroordeeling en dit vonnis uit te strekken. En wat egter heeft men meer

gedaan. 't Geen thans den naam van Philosophie draagt is eene kennis van zaaken, op ondervinding, op het getuigenis der zinnen, of inwendige gewaarwording, rustende. En in dien zin zelven is 't nog niet zeldzaam, dat men, uit haat, veroorzaakt door het woord, en gevoed door de verraaderlyke aanslagen van gewaande liefhebbers der zaake, de Philosophie, als met het Christendom onbestaanbaar, uitkryt. En wie doen zulks meest. Juist zy, die met het geen men weleer voor Philosophie hieldt, boven alle anderen, besmet zyn. Een aantal ongerymde stellingen, die, tot op den huidigen dag toe, onder de Christenen heerschen, en, met alle magt, gehandhaafd worden, heeft daaruit zynen oorsprong. En 't is, voornaamlyk, onder hen, die met deeze stellingen hoogst loopen, dat men de bitterste vyanden van alles, wat Philosophie heet, aantreft.

Overtuigd, dat zulk eene vyandschap, niet slegts ten uitersten onbetaamelyk is, maar ook hoogstgevaarlyk voor de belangen van 't Euangelie, als zy eene Philosophie ten voorwerp heeft, die eeniglyk berust op 't geen wy met onze oogen zien, met onze handen tasten, en in ons binnenste ontdekken, heeft Teylers Godgeleerd Genootschap geoordeeld wel te zullen doen aan 't opgeeven eener vraage, die de verstandigen en geleerden kon uitlokken, om de bestaanbaarheid van zulk eene Philosophie met het

Chris-

Christendom in eenen helderen dag te ſtellen. En met genoegen kunnen deszelfs leden verklaaren verſcheiden antwoorden. die hun leezenswaardig voorkwamen, daarop ontfangen te hebben. Onder deezen hebben Heeren Directeuren van Teylers Nalaatenſchap met gemelde leden den Gouden Eerprys toegeweezen aan eene Verhandeling, die hun by het openen van 't nevensgaande billet gebleeken is te zyn van den Heer CÆSAR MORGAN, *en voorts goedgevonden noch drie anderen te laaten drukken, welken men op de lyst hier agter onder de Prysverhandeling aangetekend vindt, en welker Schryvers bovengenoemde Heeren Directeuren waardig gekeurd hebben een Zilveren Eerprys van denzelfden ſtempel als den Gouden weg te draagen. Onze hartelyke wensch is, dat deeze Verhandelingen dienen moogen om een redelyk Christendom meer en meer te bevorderen.*

AAN-

AANWYZING
DER
VERHANDELINGEN
IN DIT ZESDE DEEL,
OVER
DE ONDERLINGE VERWANTSCHAP VAN DE WAARE WYSGEERTE MET DE CHRISTELYKE OPENBAARINGE.

ANTWOORD

OP HET

VOORSTEL,

VORDERENDE TE BETOOGEN,

DAT DE WAARE WYSGEERTE, UIT HAAREN EIGEN AART, OP GEENERLEYE WYZE GESCHIKT IS, OM HET GEZAG DER OPENBAARINGE TE ONDERMYNEN, EN DAT EEN DOORGEOEFEND WYSGEER, IN DEN STERKSTEN ZIN, EEN WAAR CHRISTEN ZYN KAN.

DOOR

CÆSAR MORGAN, M. A.

CHAPLAIN TO THE LORD BISHOP OF ELY.

Aan welke Verhandeling door TEYLER'S GODGELEERD GENOOTSCHAP, de GOUDEN EERPENNING is toegeweezen.

VERHANDELING

STREKKENDE TEN BEWYZE,

DAT DE WAARE WYSGEERTE, UIT HAAREN EIGEN AART, OP GEENERLEYE WYZE GESCHIKT IS, OM HET GEZAG DER OPENBAARINGE TE ONDERMYNEN, EN DAT EEN DOORGEOEFEND WYSGEER, IN DEN STERKSTEN ZIN, EEN WAAR CHRISTEN ZYN KAN.

Bykans door alle tyden heen vond men er in de Christelyke Kerk, die de beoefening der Wysgeerte haatlyk afmaalden, als ware dezelve nadeelig voor de belangen der Openbaaringe. Wat men hier omtrent te denken hebbe is een stuk van 't uiterste gewigt, nademaal het betrekking heeft tot onderwerpen van 't hoogste belang, te weeten; de kennis van Gods geopenbaarden wil, en de beschaaving onzer redelyke vermogens. Het verdient derhalven wel, dat wy 't met de oplettendste aandagt overweegen; en men heeft het wyslyk uit gekoozen en voorgesteld, als een onderwerp der ernstigste naspooringe waardig. Byaldien de Openbaaring en de Wysgeerte elkander

daadlyk in den weg ſtaan; zo dat de eene bloeije, naar maate dat de andere verwaarloosd worde, dan betaamt het ons, afhangelyke en kortziende weezens, de meer uitdrukkelyke verklaaringen van onzen Schepper, en de onfeilbaare lesſen der Godlyke Wysheid, met alle nederigheid aan te hooren en op te volgen; veel eerder, dan ons over te geeven aan 't geleide onzer eigene Rede, en te vertrouwen op de redeneeringen en gevolgtrekkingen van ons bepaalde Verſtand. — Maar indien 't, by de nadere overweeging van dit ſtuk, mogte blyken, dat de Godlyke Openbaaring en de waare Wysgeerte onderling zulke geſlaagen Vyandinnen niet zyn, als zommigen waanen, of ons wel diets willen maaken: zoo zy integendeel waarlyk zeer ligt met elkander overeen te brengen zyn, en dat dus een Menſch, te gelyk, een oprêgt Christen en een doorgeoefend Wysgeer kan weezen; dan is het zekerlyk eene onſchuldige, ja loflyke, bezigheid, dat men 't er op toelegge, om de voortreffelykſte vermogens der ziele ten fynſte te beſchaaven; ten einde dus, als 't ware, in te dringen in de raadsbeſluiten van den alwyzen en weldaadigen Schepper des Heelals; zoo verre het hem behaagd heeft, dezelven binnen het bereik onzer naſpoorende vermogens te plaatzen. — Wanneer 't nu wyders, by verder onderzoek, nog mogte blyken, dat, in ſtede van elkander vyandig te zyn, de waare Wysgeerte de beſte vriendin der Godlyke Openbaaringe is; dat zy, menſchlyker wyze geſproken, te gelyk moeten ſtaan, of vallen; dat de Wysgeerte uit haaren eigen aart geſchikt

is,

is, om het verſtand te verſterken, en den wil te zuiveren, om de inbeeldingen der Geeſtdryverye te verdryven, en de drogredenen van 't Ongeloof te ontwikkelen; dan — dan moeten wy de grootmoedigheid dier Mannen erkennen, en een oog van hoogagting ſlaan op de poogingen der zulken, die, wegens dit naauwe verband tusſchen de Openbaaring en de Wysgeerte gevoelig getroffen, niet alleen voor zigzelven een nuttig gebruik van deeze heilzaame overtuiging maaken, door de beſchaaving van hun eigen verſtand; maar zig tevens bevlytigen, om deeze zoo gewigtige waarheid in 't mogelyk klaarſte daglicht te ſtellen, en ook anderen daarvan ten onwraakbaarſte te overtuigen.

Volgens de bepaaling van Ariſtoteles is de Wysgeerte *de kennis der waarheid* (a). Dan deeze bepaaling is, met betrekking tot ons tegenwoordige onderwerp, niet volledig en niet genoeg onderſcheidend. Men kan tot de kennis der waarheid komen, en door middel der Godlyke Openbaaringe, en door behulp van wysgeerige navorſchingen. De Godgeleerde en de Wysgeer beiden hebben het zelfde voorwerp voor zig. Het eenige onderſcheid, dat tusſchen hen plaats heeft, beſtaat in de verſchillende manieren, welken zy aanwenden, om hetzelve ſteeds meerder te leeren kennen. 't Komt my derhalven beter voor de Wysgeerte in deezer voege te bepaalen. „ Zy beſtaat in de ontdekking der waarheid, door eene naauwkeuri-

ge

(a) Ὀρθῶς δὲ ἔχει καὶ τὸ καλεῖσθαι τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην τῆς ἀληθείας. ARISTOT. Μεταφυσ. B. II. K. I.

ge agtgeeving op, en navorſching der verſchynzelen en werkingen der Natuure". Deeze bepaling is, mynes agtens, naar vereiſch van 't onderwerp, volledig, en onderſcheidt te gelyk ten klaarſte de kennis, die door de Wysgeerte verkreegen wordt, van de kennis, welke ons de Godlyke Openbaaring doet erlangen.

Indien wy erkennen, dat de Openbaaring afkomſtig is van dien God, die dit Heelal eerſt geſchaapen heeft, en 't zelve nog geſtadig blyft onderhouden, dan moet men, naar 't ons toeſchynt, op de eerſte overweeging van dit ſtuk, terſtond denken, dat er geene ſtrydigheid tusſchen of onbeſtaanbaarheid met elkanderen plaats kan hebben, tusſchen de werken en de woorden van dat zelfde alwyze en oneindig volmaakte Weezen: dat er integendeel zulk eene overeenkomſt en zamenſtemming tusſchen dezelven gevonden moet worden, dat zy elkander licht byzetten; ja dat zy, door de onderlinge verſterking en onderſteuning, welke zy ontvangen en verleenen, zig moeten vereenigen in 't vormen van één volmaakt Geheel van ſchoonheid en voortreffelykheid. Dit vermoeden ſchynt zo wel gegrond te weezen, dat men reden hebbe om te beweeren, dat de zaak der Openbaaringe er grootlyks by zou lyden, indien het Menſchdom in 't algemeen er van overtuigd ware, dat de inrigtingen der Natuure en der Genade tegen elkander aan loopen. En inderdaad het Ongeloof plant op deezen grond zyn voornaamſte ſchutgevaarte. Zo dra men ſlegts dit grondbeginzel toeſtaa, zie ik niet, hoe 't mogelyk zy de Openbaaring te verdeedigen tegen de woedende aan-

 val-

vallen van 't Ongeloof. Maar gelukkig is 't geheel anders met de zaak gesteld; en zo als 't er waarlyk mede gelegen is, hebben wy geen reden om eenigzins te vreezen, voor de anders vervaarende toebereidzels en luidschreeuwende bedreigingen der tegenstanderen van ons geloof. Edoch wy stappen hier van af: wy hebben ons thans geschikt, om de zaak der Wysgeerte, en niet die der Openbaaringe, te handhaaven; om de misvattingen der vrienden van onzen heiligen Godsdienst tegen te gaan, en niet om de tegenwerpingen van deszelfs vyanden op te lossen.

In een redentwist met de yverige voorstanders der Openbaaringe kunnen bovenal niet kragtloos zyn, zulke bewysredenen, die ontleed worden uit de door God ingegeeven Schriften, welken alle Christenen, van hoedanig eene gezindheid ook, betuigen te eerbiedigen. Ik zal derhalven deezen in de eerste plaatze bybrengen, om my daardoor de toegenegenheid van onze misleide broederen, zoo 't mogelyk zy, te gewinnen, en hen tevens over te haalen, om hunne aandagt te vestigen, op zodanige bewyzen, die gehaald worden uit eene bron, voor welke zy minder hoogagting hebben.

Verscheiden Ketters in de eerste eeuwen der Christenheid beweerden, dat er een kwaad beginzel oorspronglyk in de Stof huisvestte; welk kwaad beginzel het volmaakt goedertieren Weezen, met zyn uiterste vermogen, niet geheel en al kon uitrooijen. Ja sommigen gingen nog een stap verder; zy hielden staande, dat deeze Waereld haaren eersten aanvang ver-

schul-

ſchuldigd is aan de heerſchzugtige onderneeminge van zekeren wederſpannigen oproerverwekkenden AEON, die den zuiveren aetheriſchen geeſt in deezen beſmettenden ſtofklomp inſloot, en onzen Aard- en Waterbol vormde tot eene verblyfplaats voor den ongelukkigen elendigen gevangen. Edoch het verhaal, dat Mozes ons van de ſchepping geeft, luidt ganſch anders. Hy onderrigt ons, dat God in den beginne den hemel en de aarde ſchiep. „En om ons te leeren, dat zoo wel de bouwſtoffen als derzelver bewerking, het eene niet minder dan het andere, dien grooten Schepper waardig waren, zoo vertoont hy ons de Godheid, als verpoozende by de ſteeds voorgaande verwisſelingen van zynen arbeid, als overziende het werk zyner handen; en by ieder zodanig eene gelegenheid ſtaat er aangetekend, „God zag dat het goed was". Het geheele verhaal wordt eindelyk beſlooten, met deeze algemeene opmerking: „God zag al wat hy gemaakt had, en ziet, het was zeer goed".

Wanneer dus het verbaazende zamenſtelzel van dit Heelal, en ieder ding in hetzelve vervat, ons voorgedraagen wordt, als het voortbrengzel van een Weezen, dat eene oneindige wysheid, goedheid en magt bezit: wanneer ons daarbenevens geleerd wordt, dat dit Werk, voltooid zynde, geheiligd is, door de uitdrukkelyke goedkeuring van deszelfs Godlyken Maaker: en wanneer we hierby in aanmerking neemen, dat het verhaal deezer ſcheppinge ons overgeleverd is, door een perſoon, ten wiens opzigte men erkent; dat hy zyne onderrigting deswegens ontvangen heeft

van

van den Schepper zelven, van dat hoogfte en befte aller Weezens: dan is het zeker voor eene redelyke begeerte van een menfch te houden, dat hy wenfche zyn verftandlyke vermogen uit te ftrekken, ter befchouwinge van dit hemelfche werkftuk; en 't is in hem te pryzen, dat hy zyne poogingen aanwende ter ontdekkinge van eenige dier meer doorftraalende kenmerken van wysheid en goedheid, waar mede ieder gedeelte van zulk een luifterryk zamenftel vervuld moet zyn.

Deeze weetgierigheid, natuurlyk gaande gemaakt door 't verhaal, dat Mozes ons van de Schepping heeft medegedeeld, is zoo ver van als godloos in de Heilige Schriften veroordeeld te zyn, dat zy integendeel, door 't geen die gewyde bladeren ons verder onder 't oog brengen, niet weinig aangemoedigd worde.

Wy maaken geen zwaarigheid van te beweeren, dat niemand ooit David overtroffen heeft in yver voor de wet zynes Gods; byzonderlyk in die dagen, toen hy de Pfalmen, die meefterftukken van Godsdienftige aandagt en verheerlyking des Allerhoogften, opftelde. Egter was hy zoo ver van te vermoeden, dat eene oplettende befchouwing van de werken der Natuure ftrekken zoude, om het menfchlyke gemoed af te trekken van hunne aandagt te vestigen op derzelver grooten Maaker, en het te doen overhellen tot het verwerpen van zynen geopenbaarden wil; dat hy ons daarentegen bykans onophoudelyk noope, om den luifter, de wysheid en de goedheid, die in alle

de deelen van 't werk der Scheppinge zoo duidelyk zigtbaar zyn, regt ernſtig gade te ſlaan.

Het voorbeeld van zynen zoon Salomo begunſtigt nog ſterker, regt toe regt aan, de beoefening der Wysgeerte. Hy verkoos wysheid, boven een lang leeven, rykdom en krygsroem, boven alle ſoorten van zegeningen, die 't menſchlyke hart zig kan voorſtellen; en de Heilige Schrift, dit vermeldende, voegt er by: „die zaak nu was goed in de oogen des Hee„ren, dat Salomo deeze zaak begeerd had". Op dat men niet voorwende dat het onderwerp zyner keuze, 't welk dus de Godlyke goedkeuring verdiende, alleen de Regeeringskunde was; zoo vind ik het noodig hier aan te merken, dat de natuur en de uitgebreidheid van zyn verzoek om wysheid beſt verklaard wordt, door de manier op welke het, naar uitwyzen zyner daaden, door God verhoord is geworden. Uit het volgende beloop zyner geſchiedeniſſen is 't blykbaar, dat hy niet alleen bekwaam gemaakt was, om een billyk vonnis te vellen, in 't bekende geval der twee hoeren, en zig verſtandig te gedraagen in netelige ſtukken der regeeringe; maar dat hy ook tevens een doorgeoefend Wysgeer was, in den ſterkſten zin dier benaaminge. Zyn voldoenend beantwoorden van alle de ingewikkelde voorſtellen der Koninginne van Scheba, die kwam om hem met raadzelen te verzoeken, ſtrekt tot een ontegenzeggelyk bewys van de fynheid zynes vernufts. En wat de uitgebreidheid zyner kundigheden betreft, er wordt ons met ronde woorden deswegens gemeld,

dat

dat hy, buiten het voordraagen veeler ſpreuken, en 't zamenſtellen veeler liederen, „ ook ſprak van de „ boomen; van den cederboom aan, die op den Li- „ banon is, tot op den yſop, die aan den wand uit- „ waſt: ook ſprak hy van het vee, en van het ge- „ vogelte, en van de kruipende dieren, en van de „ viſchen".

Insgelyks mogen wy hier gewaagen van Mozes en Paulus, als gedenkwaardige voorbeelden van de volmaakte zamenſtemming tusſchen menſchlyke en godsdienſtige geleerdheid. Zy waren voortreffelyke middelen in de hand van God, ter uitdrukkelyke verklaaringe van zynen wil aan de Waereld, en te gelyk waren ze niet misdeeld van menſchlyke geleerdheid. De beſchryving, die Stephanus geeft van 't character van Mozes, hoewel kort, is kragtig; en ze verleent ons een zeer nadruklyk berigt van de wyduitgeſtrektheid van 's Mans verſtandlyk vermogen. „ Hy werd on- „ derweezen in alle wysheid der Egyptenaaren"; en dat wel in dien tyd, toen Egypte de verzamel- en bewaarplaats was van alle de Wysgeerige kundigheden, welken ten dien dage in de Waereld gevonden werden. — Wat wyders Paulus betreft, niemand kan zyne ſchranderheid en bekwaamheid in 't redentwisten, in 't aanvoeren van bewyzen, eenigzins in twyfel trekken, die met een onbevooroordeeld verſtand, en betaamelyke oplettendheid de brieven van dien Apostel, welken de Christelyke Kerk zoo hoog waardeert, doorbladert.

Wy zouden, indien het gezag der opgemelde perſoo-

ſoonen nog eenig bykomend gewigt behoefde, hier nog in 't breede kunnen uitweiden, over het denkbeeld van Keizer Julianus, en de gedagten der Christenen van zynen tyd. Hy had een ingewortelden haat tegen alle die geenen, die den Godsdienſt van Jezus omhelsden en beleeden; en 't is blykbaar dat hem, geduurende zyne korte regeering, niets zoo zeer ter harte ging, als het uitrooijen der gedagtenisſe van dien Godsdienſt van den geheelen aardbodem. Ter bereikinge van dit oogmerk liet hy een bevel afkondigen, waarmede hy verbood, den Chriſtenen den toegang te vergunnen tot de Schoolen der Wysgeerte en der beſchaavende Letteren (*a*): van oordeel zynde, dat niets kragtiger kon ſtrekken tot afbreuk van ons geloof dan de onkunde, welke langs dien weg onder deszelfs belyders ſtand zou grypen. In dat licht beſchouwde de geheele Chriſtenheid dit Vorſtlyke bevel: en 't is hoog waarſchynlyk, dat onze Godsdienſt, indien het bevel een langen tyd in kragt gebleeven, en ſtrenglyk uitgevoerd ware, door hetzelve ongelyk meer zou geleeden hebben, dan door alle andere manieren van onderdrukkingen, waaraan de Chriſtelyke Kerk blootgeſteld was.

Dan, laat ons overgaan, om 't ſtuk in verſchil wat uitgebreider te beſchouwen, en daarover, met ter zyde ſtellinge van allen gezag, te oordeelen, uit overwee-

(*a*) Νόμῳ ἐκέλευε χριϛιάνους παιδεύσεως μὴ μετέχειν. SOCRAT. *Hiſt. L.* III. 12.

weeging der blykbaare verdienften van de Wysgeerte zelve.

Ik kan maar drie redenen begrypen, uit welker hoofde iemand zou mogen dugten, dat de Wysgeerte gefchikt is, om de Godlyke Openbaaring te ondermynen. Zodanig een zou moeten ftellen, *eerftlyk*, dat de grondbeginzels der Openbaaringe en der Wysgeerte onbeftaanlyk met elkanderen zyn. Of hy zou, *ten tweede*, moeten denken, dat het onderzoek zelve gefchikt is, om het gemoed met twyfelingen te vervullen, en den menfch in onzekerheid te brengen. Of hy zou, in de *derde* plaats, moeten waanen, dat de vordering in kennis zelve, uit haaren eigen aart, gefchikt is, om het Ongeloof te wege te brengen. — Wanneer wy deeze drie redenen behoorlyk overwogen hebben, zal het ons, vertrouw ik, niet moeilyk vallen, het verfchilftuk te beflisfen.

I. Wy zullen met de befchouwing der eerfte ftellinge een aanvang hier van maaken. — Toen de naam der Wysgeerte een ongunftig aanzien gekreegen had, door de fpitsvondigheden der Schoolfche twiftreedenen, waren de voorftanders dier diepzinnige oefeninge dikwerf zeer belemmerd, door de duidelyk blykbaare onbeftaanlykheid der gevolgtrekkingen hunner wysgeerige redeneeringen, met de uitdrukkelyke verklaaringen der Heilige Schriften. Verhit door het twiftvuur, en ten fterkfte verknogt aan hunne eigen verfynde befpiegelingen, konden zy niet befluiten, om af te ftaan van gevoelens, die hun zoo veel tyds

en moeite gekoft hadden; ja zelfs niet, om eenigzins in twyfel te trekken de hechtheid eener keten van redeneeringen en befluiten, die, zoo als zy zig verbeeldden, de fterkfte blyken der fchranderheid en fynheid van hun verftand uitleverde. Om nu de hoogagting voor hunne befpiegelingen te handhaaven, en te gelyk een regelregten aanval op den vastgeftelden Godsdienst van Europa te vermyden, zoo maakten ze gebruik van eene fpreekmanier, welke zoo zeer tegen het gezonde verftand aandruifcht, als ze den Chriftelyken Godsdienft oneer aandoet. Ze zeiden naamlyk; *dat een ding* Wysgeerig, *maar niet* Godsdienftig, *waar was;* even als of Waarheid en Valfchheid woorden waren, die naar willekeur omgezet konden worden; en als of de werkingen der Natuure en de woorden van God met elkander in tegenftand ftonden.

Eene overeenkomst van handelingen, eene onveranderlyke eenftemmigheid, en een onafbreekelyk verband in het plan van zyne werken, zyn de noodzaaklyke gevolgen der oneindige wysheid, welke Gode onaffcheidelyk eigen is. Alle dobbering en onzekerheid, die wy in de handelingen van eenig fchepzel befpeuren, ontftaat uit de bepaaldheid der vermogens van het fchepzel. De dingen hebben een onderfcheiden voorkomen, naar maate dat ze op verfchillende afftanden, en uit verfchillende gezigtspunten befchouwd worden. Ter dier oorzaake kan het gebeuren, dat men heden iets als wys en heilzaam tragt te bewerken, het welk men veelligt morgen als ongerymd en nadeelig zal

af-

afkeuren. Maar dit kan nimmer plaats hebben in Gode, die door alle tyden heen ziet; wiens kennis zig alomme in de oneindige ruimte uitstrekt; die een even duidelyk begrip heeft, en van het geheel, en van de allerkleinste deeltjes in het gansche Heelal, mitsgaders van alle derzelver verschillende inrigtingen en onderlinge invloeden; die, eindelyk, op eens, de verst afgelegen gevolgen van iedere schikking vóor uit ziet. Men kan, redelykerwyze, niet vooronderstellen, dat zulk een Weezen, op verschillende grondbeginzels, werkzaam zou zyn in de stoflyke en in de godsdienstige waereld; of maaken, dat zyne Koningryken van Natuur en Genade met elkander streeden.

Mogelyk zal hier iemand, toestaande, dat er daadlyk zulk eene overeenkomst, zodanig eene zamenstemming tusschen alle de werken van God plaats heeft, beweeren, dat ons verstand zoo geschikt is, dat wy niet bekwaam zyn, om er een begrip van te vormen. Dan hierop zou ik antwoorden, dat goedheid Gode niet minder eigen is dan wysheid. En dat het, daar het hem om wyze reden niet goed gedagt heeft, de verklaaringen van zynen geopenbaarden wil aan ieder mensch hoofd voor hoofd, ja zelfs niet aan alle de Volkeren der Aarde te verleenen, weinig minder dan Godloosheid zou zyn, te stellen, dat hy hen overgelaaten heeft aan het geleide van hun eigen verstand; en dat hy intusschen de zaaken zoo geschikt heeft, dat ze er niet door geleid konnen worden. Dat zy, terwyl ze door een regt gebruik van hunne vermogens, en eene oplettende beschouwing van de zigt-

zigtbaare schepping, (de eenige middels die hun verleend zyn om onderrigting te bekomen,) eenige kennis van hem en zyne wetten tragten te verkrygen, daar door onvermydelyk misleid, en tot dwaaling gebragt worden.

De Psalmdichter, door Gods Geest geleid, dagt er zeker geheel anders over. By het optellen van de menigvuldige wonderen der Natuure, die hem, onder het dichten van den 104den Psalm, van alomme voor den geest waren, breekt hy zyne beschouwing af, met eene onverwagte uitroeping, vol van verrukkende vervoering: „Hoe groot zyn uwe werken, „o Heere! gy hebt ze allen met wysheid gemaakt, „het aardryk is vol van uwe goederen!" Apostel Paulus heeft zig, in het eerste hoofdstuk van zynen brief aan de Romeinen, over dit onderwerp zoo nadruklyk verklaard, dat daar door alle voorwendzels en uitvlugten van dien aart volstrekt afgesneeden zyn. Hy onderrigt hen, „dat Gods toorn wordt geopen„baard, van den Hemel, over alle godloosheid en „ongeregtigheid der menschen: overmits het geen „van God kennelyk is in hun openbaar is; *want* „*God heeft het hun geopenbaard: want zyne onzienlyke* „*dingen worden, van de scheppinge der waereld aan,* „*uit de schepzelen verstaan en doorzien, beiden zyne* „*eeuwige kragt en Godlykheid*".

En de Psalmdichter en Paulus, beiden, schynen te denken, dat eene oppervlakkige beschouwing van de werken der Natuure reeds genoegzaam in staat is, om het menschlyke verstand op te leiden, tot verheven

ven denkbeelden van Gods wysheid, magt en goedheid, overeenſtemmende met de voorſtellingen, die we des aangaande van hem in de Heilige Schriften ontmoeten. Wat zal 't dan niet zyn, als wy onze beſchouwing verder voortzetten! Wy hebben inderdaad niet te vreezen voor eene meer dan oppervlakkige beſchouwing; voor een nader onderzoek van de zamenſtelling deezer werken, die de uiterlyke kentekens van ſchoonheid, orde en weldaadigheid met zig voeren. De bron der Godlyke wysheid is onuitputtelyk, en zyne goedheid is oneindig. Hoe dieper wy dit naſpooren, des te meer reden zullen wy vinden om ons te verwonderen over den Allerhoogſten; om eerbied en liefde te betoonen aan den Maaker van ons weezen, en alles wat ons van alle zyden omringt: en ingevolge hiervan zullen wy ſteeds meerder ontdekken, hoe gelykvormig die kundigheden zyn, aan de beſchryving welke ons de Openbaaring geeft van Jehovah, den Heer, den Almagtigen: „ wiens „ goedertierenheid is tot in de hemelen, en zyne „ waarheid tot de bovenſte wolken toe; wiens ge„ regtigheid ſtaat als de bergen van God, en wiens „ oordeelen een groote afgrond zyn". Pſ. 36: 5 en 6.

De minstgeoefende onder het menſchlyke geſlacht kan het oog niet hemelwaards ſlaan, de zon, de maan en de ſterren niet beſchouwen, zonder gevoelig getroffen te zyn, over de ſchoonheid dier vertooninge, en zonder te erkennen, dat het eene godlyke hand geweest moet zyn, die dit alles voortgebragt heeft. Maar die verrukkende aandoening moet rede-

lyker en manlyker zyn, die overtuiging moet een dieper indruk hebben in 't verſtand van den Wysgeer, die dat alles met een weetgierig oog nagaat; die de blyken van wysheid in de ſchikking en plaatzing deezer hemellichten opmerkt; en de wetten berekent, volgens welken de Planeeten bewaard worden in haare loopkringen, terwyl ze zig in dezelve beſtendig wentelen rondsom de Zon, die, als een indrukbaar zinnebeeld van haaren Maaker, licht en warmte, vrugtbaarheid en leeven, door den wyden omtrek van haar zamenſtelzel verſpreidt. En hoe veel hooger moet dit bezef niet klimmen? als die Wysgeer zyne waarneemingen nog verder voortzet; wanneer hy de vaſte Sterren beſchouwt als zoo veele Zonnen, die elk het middelpunt van haar byzonder zamenſtelzel zyn, op onnadenkelyke afſtanden van elkander ſtaan, en onbezeffelyk ver van ons verwyderd zyn. Dan gewislyk is zyn gemoed vervuld met de overdenking van Gods onafmeetelykheid, en hy is ten ſterkſte overtuigd van de waarheid der leeringe, door Propheet Jezaia voorgedraagen, „ dat, gelyk de „ hemelen hooger zyn dan de aarde, alzo Gods we„ gen hooger zyn dan onze wegen, en zyne gedag„ ten dan onze gedagten". Jez. 55: 9.

Ook zal hy in geenen deele overhellen, om te twyfelen aan de echtheid van het character, dat de Heilige Schrift alomme eenpaarig aan Gode toeeigent, wanneer hy zyne gedagten laat nederdaalen op de Aarde en derzelver bewooners. Alles wat hem hier voorkomt draagt ſterk ingedrukte kentekenen van

Gods

Gods werkzaamheid, onderhouding en beſtuuring. Het zy hy het oog veſtige op de zamenſtelling van ieder byzonder weezen, of de algemeene inrigting van het geheel gadeſlaa, alles is verwonderlyk in zyne ſoort. Onder de laagere dieren, onder het gekorven en kruipende gedierte, is er geene ſoort, waarin dit niet te beſpeuren zy. Elk van die, ja zelfs een grasblaadje, is gevormd met de naauwkeurigſte kunde, en die zelfde wyze ſchikking, welke in Gods verhevenſte werken doorſtraalt.

Verledigen wy ons tot een meer byzonder onderzoek van de natuur der dingen, dan worden we bovenal opgeleid, om ons grootlyks te verwonderen over den ruimen voorraad, dien God bereid heeft, ter onderhoudinge, en bevorderinge van het geluk van alle zyne ſchepzelen. Hy heeft alle bezielde weezens met onderſcheiden vermogens van genieting, een ieder in zyne ſoort, bedeeld; en alomme, in eene ruime maate, verſpreid zodanige voorwerpen, die aan deeze verſchillende vermogens beſt beantwoorden. Wyders heeft hy de ontdekking dier voorwerpen niet aan het geval overgelaaten, maar aan elk hunner een hun byzonder eigen inſtinct medegedeeld; en dat wel op zodanig eene wyze, dat zy daar door ten ſterkſte genoopt worden, om het hun nadeelige te vermyden, en het goede te verkiezen. Dit alles leert ons ontegenzeggelyk, „dat de Heere goed is „aan allen, en dat zyne barmhertigheden zyn over „alle zyne werken". Pſ. 145: 9.

By dit alles veſtigt de verſtandige Wysgeer wel in-

zonderheid zyne aandagt op zyne eigen soort, op den Mensch; waartoe hy de naauwste betrekking heeft. Hy onderzoekt 's Menschen natuur, vermogens en hoedanigheden met de uiterste naauwkeurigheid; en by dit onderzoek vindt hy in den mensch veelvuldige byzonderheden, die hem tot eerbiedige verwondering, dankbaarheid en liefde opwekken, en allen zamenloopen ter bevestiginge van de Schriftuurleer, wegens de schepping en verlossing van 't Menschdom.

Het gezag, aan ons verleend, over alle Gods schepzelen in deeze laagere waereld, is eene byzondere aanduiding van de Godlyke gunst. De schikking van den Allerhoogsten, waardoor het geluk en de volmaaking van ieder in 't byzonder verknogt is, met dat der soorte, waar door een mensch gelukkig wordt, naar evenredigheid, dat hy het geluk zyner medemenschen bevordert, is een sterk bewys van de weldaadige natuur onzes algemeenen Vaders. Eene oplettende beschouwing van 's menschen verstand, van zyne gewaarwording, geheugen, redeneerend vermogen, en alle andere begaafdheden zyner ziele, waar door hy bekwaam gemaakt is, om over het tegenwoordige te oordeelen, zig het voorleedene te herinneren, en waarschynlyke gevolgtrekkingen met opzigt tot het toekomende te vormen, stelt ons te gereeder in staat, om het verhaal van Mozes, dat de mensch oorspronglyk naar Gods beeld gemaakt is, zonder eenige twyfeling, voor waar te houden.

Wy zullen ook geen gevaarlyke of nutlooze zaak

op

op ons neemen, indien wy verder gaan, en de Schriften van de beroemdste Wyzen der Oudheid doorbladeren. Veelen hunner worden met regt voor ernstige en vlytige onderzoekers der waarheid gehouden. Zy wisten hunne denkbeelden met veel naauwkeurigheid en scherpte van geest onderling te vergelyken, met elkanderen te verbinden, en in 't afgetrokken te beschouwen. Des niettegenstaande bragten hunne diepzinnige navorschingen, hoe veel vernufts zy er ook in betoonden, de voornaamste onderwerpen hunner beoefeninge zeldzaam in een overtuigend licht. Met een doordringenden en schranderen geest ontdekten zy ligtlyk de valsche redeneeringen van anderen, en 't viel hun niet moeilyk het ongerymde en tegenstrydige der leerstellingen van anderen ten duidelykste te toonen. Maar wanneer 't er op aan kwam, om hunne eigen leerstellingen te staaven, dan waren ze insgelyks van hunne zyde bloot gesteld aan de berisping of bespotting van hunne partyen.

Een naauwkeurig en wysgeerig onderzoek van de menschlyke driften, en gemoedsaandoeningen, levert ons mede een overvloed van stoffe onzer opmerkinge waardig, en die wel ver is van strydig te zyn met de beginzelen der Openbaaringe. Dit leert ons, dat dezelven in haaren natuurlyken staat veel eer geschikt zyn, om ons tot werkzaamheid te noopen, dan om ons in ons gedrag te bestuuren. Ze zyn met ons gestel verknogt, om onze oplettendheid gaande te houden, om de in stilte rustende vermogens der ziele op te wekken, om ons aan te zetten

of voort te dryven, tot het betragten der pligten van een gezellig en werkzaam leeven. Wanneer zy deeze haare taak volvoerd hebben, dan is de verdere werkzaamheid aanbevolen aan een hooger vermogen der ziele, aan het verſtand; aan welks geleide, en in veele gevallen tegenſpraak, zy zig moeten onderwerpen. Het is de zaak van 't verſtand te bepaalen, of de indrukzels, die de driften ons geeven, al of niet, en in hoe verre, onze opmerkinge waardig zyn. Indien wy onze daaden aan 't onderzoek der Rede onderwerpen, en haare uitſpraak opvolgen; indien wy, ons naar die uitſpraak ſchikkende, onze driften bepaalen, binnen de perken van maatigheid, regtvaardigheid en broederliefde; dan kunnen wy, in het gewoone beloop der dingen, ſtaat maaken op het verkrygen van alle die zegeningen, welke volkomen beantwoorden aan den eiſch onzer natuure en geſteldheid; een gezond lichaam, eene vreedzaame en leevendige ziel, en daarnevens de goedkeuring, aanmoediging en onderſteuning van al wat wys en goed is.

Maar veſtigen wy, na deeze beſchouwing van den natuurlyken ſtaat, het oog op den daadlyken toeſtand van 't menſchdom, dan vinden wy dien natuurlyken ſtaat der ziele bykans geheel en al omgekeerd; wanorde en verwarring te wege gebragt in het voortreffelykſte van Gods ſchepzelen: dan zien wy ten duidelykſte, in ſtede van geluk, ramp en onheil over het ganſche menſchdom verſpreid, door het misbruik van deszelfs grootſte voorregten. Wy worden alomme gewaar, dat de driften, die aan de reden onderworpen

pen

pen behoorden te zyn, meeſtal eene onbetwiſtbaare heerſchappy over dezelve tragten te voeren, en die maar al te veel weezenlyk uitoefenen. En zulks heeft niet alleen plaats, in gevallen, in welken de zintuigen onmiddelyk aangedaan zyn, maar zelfs ondervind men, dikwils, de werking van haaren onregtmaatigen invloed, in onze ingewikkeldſte beſpiegelingen. Hoop en vrees, grootsheid en ſchaamte weeten, onder de kunſtigſte vermommingen, ingang in onze ziel te vinden; zy overdwarſen ons oordeel, zelfs in de bedaardſte oogenblikken, en haalen ons over om de ſchitterendſte ongerymdheden met eene zeer hartlyke voldoening aan te neemen. — En hebben dus de driften menigwerf, heimelyk, den toegang verkreegen in 't oefenvertrek van den wyzen; zy hebben, in de ruime waereld, een zigtbaar Ryk opgeregt, en voeren aldaar eene onbepaalde heerſchappy. Te vergeefſchs waarſchouwt men de Jeugd tegen de onheilen, die onvermydelyk, uit eene te vrye opvolging van hunne zinnelyke neigingen moeten ontſtaan. Noch de vermaaningen der bejaarden, noch de voorbeelden hunner medgezellen, noch hunne eigen ondervinding, konnen de onmaatige drift, die in den boezem woelt, bedwingen. Te vergeefs tragt men menſchen van meerder jaaren onder 't oog te brengen, hoe onſtandvaſtig luiſterryke eer en aanzien zy, en dat de hoogſte trap van menſchlyke grootheid niet genoegzaam is, om ons tot het weezenlyke geluk des leevens te brengen. Zy hooren met onverſchilligheid de klagten der zodanigen, die voor-

hee-

heenen de paden der eerzugt en grootheid ongelukkig bewandeld hebben. Van eeuw tot eeuw worden dezelfde dwaasheden en ondeugden gepleegd, en ze hebben de eigenste onheilen ten natuurlyken gevolge.

Dus leert ons de Wysgeerte, dat de onbezielde waereld by aanhoudendheid, in de uiterste regelmaatigheid en orde voortgaat, en zigtbaar volkomen beantwoordt aan de wyze oogmerken van haaren Schepper. Dat het onredelyke gedierte eenvormig gehoorzaamt aan de nimmer misleidende bevelen hunner instincten; en langs dien weg maar zeer zelden versteeken blyft, van 't volle genot van dat geluk, 't welk de Voorzienigheid haar toegeschikt heeft. Maar dat de mensch alleen, dien het Godlyke weezen zoo overvloedig, met eene milddaadige hand, met zyne zegeningen begiftigd heeft, zoo ongelukkig geworden zy, als hy meer verheven is boven alle de andere bewooners van deezen onzen aard- en waterbol. Zyne reden wikkelt hem geduurig in de dwaaling; en zyne vryheid van wil, het byzondere en onwaardeerbaare voorregt van verstandlyke weezens, dompelt hem, door hem in staat te stellen om aan zyne laagste driften te voldoen, in de verwarrendste onheilen. — Als men alleenlyk de natuurlyke kennis bezit is men genoegzaam als verlegen op de beschouwing van dit vreemde verschynzel, en men weet niet waar zig te wenden om hetzelve te verklaaren. Maar indien men dan het gewyde Boek openslaat, en zyne aandagt vestigt op de overtreeding onzer eerste Ouderen, met de gevolgen daarvan, zoo verdwynt die duisternis

oogen-

oogenbliklyk. Dit inziende ſtaat men gereedlyk toe, dat de menſch niet meer in dien ſtaat is, voor welken hy door zynen Schepper natuurlyk geſchikt was: en deeze grondleer der Godlyke Openbaaringe verkrygt gemaklyk eene beredeneerde goedkeuring.

De bewysredenen, welken de Wysgeerte aanvoert, ter ſtaavinge van 't gewigtige leerſtuk, dat er een toekomende ſtaat van belooning en ſtraf is, zyn zoo menigvuldig, zoo overtuigend, en zoo dikwerf aangedrongen door de beſte Schryvers van alle tyden, geweſten en verſchillende Godsdienſtbegrippen, dat ik het overtollig oordeele hier op ſtaan te blyven. Ik zal derhalve, dit daar laatende, overgaan, om te onderzoeken, of de grondbeginzels der Wysgeerte niet overeen te brengen zyn, met het groote plan van 's Menſchen Verloſſing, dat ons in de heilige Schriften ontvouwd wordt.

De ondeugd brengt zekere gevolgen voort, die Gode, in den uiterſten nadruk, ten hoogſte mishaagelyk zyn. Ze ſtrekt natuurlyk om het lichaam te verzwakken, en 't zelve aan veelerlye pynen en ongevallen onderhevig te maaken. Ze verlaagt en verbaſtert te gelyk de zedelyke gewaarwordingen, en brengt eene wanorde en regeeringloosheid in de Ziel voort. Intusſchen heeft het der Godlyke goedheid behaagd, de Waereld in een grooten overvloed te voorzien van regt bekwaame hulpmiddelen, voor genoegzaam alle ſoorten van kwaalen, waaraan het menſchlyke lichaam, door eene onmaatige involging der driften, bloot geſteld is. Er ſchynt gemeenlyk,

ter herſtellinge dier ongevallen, niets anders vereiſcht te worden, dan eene ſpoedige en regtmaatige aanwending van het daar toe geſchikte hulpmiddel, gepaard met eene ſtrengere oplettendheid op eene geregelde leevenswyze, en maatigheid, voor het toekomende. Wanneer we zien, dat onze hemelſche Vader dus teder gezorgd heeft voor het menſchlyke lichaam, welks behoorelyke geſteldheid alleen invloed heeft op 's menſchen geluk in dit leeven, en dat nog maar in een ondergeſchikten trap; dan is het zeer gereed te vermoeden, dat hy insgelyks, ten minſte in die zelfde maate, wil zorgen voor dat geeſtlyke en onſtervelyke deel, het welk de ſlooping van het lichaam, en die der waereld, welke het bewoont, zal overleeven. Het verſtand van een waar Wysgeer zal met weinig moeite overhellen om te gelooven, dat het Opperweezen, hetwelk zulk een overvloedigen voorraad, ten nutte van het aardſche en verdervelyke gedeelte zyner natuure, geſchikt heeft, niet geheel en al zal verwaarloozen zyn verſtandlyk en zedelyk deel, welks regte beſtiering en volmaaking blykbaar het voornaamſte oogmerk zyner ſcheppinge geweeſt is. Hy zal erkennen, dat het hem ten uiterſte onredelyk voorkomt, te denken, dat de volmaakt wyze en almagtige God zyne ſchepzels vrugtloos met zulke onwaardeerelyke vermogens zoude begaafd hebben; en het zal hem, zoo verre zyn bepaald verſtand zig hier van eenig begrip kan vormen, toeſchynen, dat het veel ſterker tot Gods eer ſtrekt, zondaars van de dwaalwegen, op welken zy wandelen, terug te roepen,

pen, hunne verſtanden te verlichten, en hunne neigingen te heiligen; dan te zorgen voor de herſtelling van wanordes, die hunne ſtervelyke lichaamen over hoop kunnen werpen.

Deeze voorafgaande overdenkingen zyn een by uitſtek goed voorbereidend middel, ter omhelzing van het groote plan van 's Menſchen Verlosſing, dat ons het Euangelie voordraagt. Hy, die dus met een waarlyk wysgeerigen geeſt tot op de grondbeginzels der zaaken doordringt, zal de Euangeliſche bedeeling volkomen eenſtemmig met zyne denkwyze vinden. Het meerendeel van derzelver omſtandigheden zal, 't is waar, zyn begrip te boven gaan; dan dat alles is meer geſchikt, om zyne verwondering, eerbied en dankbaarheid te hooger te doen klimmen, dan om zyn Geloof te ondermynen, of hem in 't Ongeloof te verſterken. Hy zal wel inzonderheid ten hoogſte verbaasd ſtaan, op de overweeging der aandoenlyke gelegenheid, by welke die bedeeling eerſt ingevoerd, en der plegtige wyze, op welke zy aangekondigd is geworden; als mede op het bezef van die reeks van eeuwen, welken er, voor haare volkomen daarſtelling, verloopen zyn, en de groote voorbereidingen die er gemaakt zyn, om hetzelve ter uitvoeringe te brengen, en van kragt te doen zyn. De nadere bekendmaaking deezer bedeelinge van tyd tot tyd aan de Patriarchen; de tusſchenkomende vastſtelling der Godsregeeringe over de Jooden; de agtervolgende reeks van Godſpraaken, ſtrekkende om die groote gebeurtenis meer en meer op te helderen, naar maate

dat de tyd der vervullinge naderde; en eindelyk de groote waardigheid van den perſoon, wiens komſte dus alvoorens afgeſchetst was, en de treffende wyze op welke dit groote werk ten einde liep; dit alles is zoo ver van aangekant te zyn, tegen de grondbeginzels der Wysgeerte, dat het integendeel, in ieder omſtandigheid, ons aan de hand geeve 't geen vereiſcht kan worden, om het verſtand, over de gewigtigſte ſtukken, daartoe behoorende, ten hoogſte te voldoen. Deeze bedeeling, in haar geheel beſchouwd, is eene eerbiedenswaardige en hartroerende ontvouwing van de wysheid, heiligheid en menſchlievendheid des Allerhoogſten; en ze is te gelyk een verbaazend bewys van de heillooze uitwerkingen der zonde, die zulk eene wanordé en verwarring in de waereld te wege gebragt had, dat er zulk eene verwonderenswaardige aaneenſchakeling van bedryven vereiſcht wierd, om dezelve tegen te gaan.

Men mag nu, zoo ik vertrouwe, uit al het bygebragte, op goeden grond afleiden, dat er geen natuurlyke onbeſtaanbaarheid is tusſchen de Openbaaring en de Wysgeerte. Het blykt toch dat er eene volmaakte overeenkomſt en zamenſtemming is, tusſchen alle de werken van God. Indien dan hier inderdaad nog eenige tegenkanting plaats heeft, dan moet dezelve eerder in de uitwerkingen dan in de grondbeginzelen gezogt worden; welke uitwerkingen tot twee hoofdſoorten te brengen zyn. Ze ontſtaan naamlyk in 't verſtand, of door deszelfs najaagen van wysgeerige kennis, of door het daadlyke bezit van die

die kennis zelve. — En dit leidt ons, met opzigt tot de uitwerkingen van de eerſte ſoort, tot het tweede gedeelte onzer Verhandelinge, om na te gaan, of het wysgeerige onderzoek zelve geſchikt is, om het gemoed met twyfelingen te vervullen, en den menſch in onzekerheid te brengen.

II. Ariſtoteles heeft reeds opgemerkt, „ dat alle „ andere dieren beheerſcht worden, door de gewaar„ wording van de tegenwoordige, en de herinnering „ van voorleeden indrukzelen op hunne zinnen; „ maar dat de menſch er by gevoegd heeft, overleg „ en redeneering." (*a*). En hierin beſtaat inderdaad het weezenlyke onderſcheid tusſchen redelooze en redelyke weezens; 't welk in dit geval opmerking vordert, nadien het thans behandelde verſchilſtuk betrekkelyk is, tot de eigenaartige uitoefening van dat vermogen, 't welk ons van het redelooze gedierte onderſcheidt. Ik kan niet denken, dat de nayverige voorſtanders der Openbaaringe alle gebruik van redeneering volſtrekt willen wraaken; ze hebben ongetwyfeld alleen het oog op dien trap van redeneering, welke een Wysgeer uitmaakt. Het zal derhalven noodig zyn voor af te bepaalen, waar in die redeneerwyze beſtaa.

„ Alle de zodanigen, die de vaſtgeſtelde regels van „ zekere kunſt of weetenſchap, welke het ook zy, „ ſlegts

(*a*). Τὰ μὲν οὖν ἄλλα ταῖς Φαντασίαις ζῇ, καὶ ταῖς μνήμαις, ἐμπειρίας δὲ μετέχει μικρόν. Τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων γένος καὶ τέχνῃ καὶ λογισμοῖς.

„ flegts leeren en in 't werk ftellen, mag men met „ den gemeenen naam van het Volk benoemen; maar „ de zulken, die deeze regels onderzoeken, en by „ vereifch van zaaken tragten te verbeteren, terwyl „ ze alle vooroordeelen afleggen, zyn Wysgeeren." (*a*). Indien wy ons op deeze bepaaling mogen verlaaten, dan is 't blykbaar, dat de verfchilvraag, wegens de wettigheid en het nut van wysgeerige onderzoekingen hier op uitkome. Of het ons vry ftaa de natuur en gegrondheid onzer denkbeelden en grondbeginzelen te onderzoeken; dan of wy ons zelven, in verfcheide gevallen onzes leevens, die voor ons van 't grootfte belang zyn, niet maar hebben over te geeven, of ons te onderwerpen, aan de dwingelandye der gewoonte; of we niet gehouden zyn, zoo maar blindlings aan te neemen, 't geen onze Voorgangers, in deeze of geene weetenfchap beft geoordeeld hebben vaft te ftellen? — En wie kan, redelykerwyze, twyfelen, wat hy hierop zal antwoorden? — Indien de regels en vastftellingen, welken van oude tyden af tot op ons overhandigd zyn, flegts de uitwerkingen zyn van 't geval, dan doen wy zeker ons redelyke vermogen fchande aan, wanneer wy er ons, zonder onderzoek, aan onderwerpen. Zyn ze integendeel de vrugten van eene ernftige navorfching, dan billyken ze ons onderzoek, en moedigen ons aan, om de Ouden in dat zelfde fpoor van na-

(*a*) HEY's *Heads of Theological Lectures delivered in the University of Cambridge.*

navorſching te volgen. Door het nut der gevolgtrekkingen te erkennen, (en wie zal dat loochenen?) geeven wy een gunſtig getuigenis aan de leerwyzen, die ons daar toe brengen. En door dezelven in onze werkdaadigheid over te neemen, betuigen wy grootlyks verſchuldigd te zyn aan hun, die ze door hunnen arbeid opgeſpoord hebben. Dit zoo zynde, waarom zouden wy dan, laaghartig, ons zelven vergenoegd houden met den voorraad, dien anderen voor ons opgelegd hebben? Waarom zouden wy niet veel eerder onze eigene vermogens vlytig aanwenden, en, door het verzamelen van een nieuwen, een grooteren voorraad van bouwſtoffen, ons met hun, die ons voorgegaan zyn, vereenigen in het lofwaardige werk der uitbreidinge der wysheid, om het geluk der tegenwoordige en toekomende eeuwen te bevorderen? Het gebruik der zelfde middelen ſtaat ons zekerlyk zoo vry als hun. Wy zullen ons te ſterker hiertoe genoopt gevoelen, wanneer we gadeſlaan, dat zy, hoe veel verſtands en naarſtigheid ze ook in hunne onderneeming aangewend hebben, egter aan doolingen onderhevig waren. Een evengelyke en zelfs een mindere trap van oplettendheid kan ons in ſtaat ſtellen, om eene menigte van die misſlagen te verbeteren, welken een partydig miszien, of andere menſchlyke zwakheid in de Wysgeeren der vroegere eeuwen, veroorzaakt kan hebben. Ja, wy kunnen, met behulp van hunnen arbeid, verder gaan, dan het mogelyk was voor hun; gemerkt zy zulk eene gunſtige gelegenheid niet hadden als wy, om gebruik te

kun-

kunnen maaken van de ontdekkingen van vroegere navorſchers der natuure.

Laat ons voor een oogenblik eens in overweeging neemen, wat het gevolg der zaaken geweeſt zou zyn, indien men van oudsher, door alle tyden der waereld, het wysgeerige onderzoek gewraakt hadde. Het zou daadlyk alle onze thans zoo hoog geſchatte vorderingen in kennis en beſchaafdheid geweerd hebben, door de gelegenheid daartoe af te ſnyden. Het geval verleent ons zyne ontdekkingen nu en dan afzonderlyk, na een aanmerkelyk tusſchen verloop van tyd; ze zyn gemeenlyk ſchraal en misſen den regten reuk, even als veelal, de enkel natuurlyke voortbrengzels der aarde. Maar de vrugten der Wysgeerte zyn ryke en weelderige plantgewasſen, gelyk aan de voortbrengzelen van die zelfde aarde, wanneer ze door menſchen handen bebouwd, en door middel van een weloverlegd mengzel van bemesting vrugtbaar gemaakt wordt. Daarenboven zoo heeft iedere ontdekking, daar men toevallig aangekomen is, eene groote oplettendheid en veel overlegs vereiſcht, eer men er gebruik van konde maaken, in de verſchillende inzigten des menſchlyken leevens: men kon er, buiten dit, die heilzaame vrugten niet van trekken, welken zy, door eene behoorelyke aanwending, wel konden voortbrengen.

Om de kragt van voorſtellingen van dien aart te verbreeken, zegt men, dat wy, zonder die gezwetſte vorderingen, en derzelver eigenaartigen invloed op den geeſt, veel nader gebleeven zouden zyn aan de

voor-

voormaalige eenvoudigheid. Niet verlokt zynde door de kunstenaaryen der drogredenaars zouden wy vatbaarder zyn voor de bevalligheden der onopgesinukte waarheid, en haar, zonder ooit ontrouw te worden, omhelzen. — Dan dit is de taal der Dichtkunde en niet die van den Godsdienst. De Wysgeerte is de echte vriendin der Waarheid, zy staat haar op 't ernstigste voor, en verdeedigt haar ten sterkste; terwyl de denkbeelden van het verstand, buiten haar zeer bekrompen, en de zielsvermogens log en stomp zyn.

Zonder het behulp der Wysgeerte, en eene hebbelykheid van onderzoeken en nadenken, maakt het verstand bezwaarlyk eenige zamenvlegting van denkbeelden, die aan hetzelve niet voorgesteld worden door de daadlyke onmiddelyke tusschenkomst der zinnen, of geene naauwe gemeenschap met de zodanigen hebben. Het vormen, niet alleen van algemeene en afgetrokken voorstellingen, maar zelfs van zuiver geestlyke denkbeelden, schynt het vermogen van ongeoefende verstanden te boven te gaan. Mannen die uitgezonden zyn, om woeste volken te bekeeren, ter Godsdienstige kennisse te brengen, die het ampt hun opgelegd met allen ernst en yver opregtlyk behartigd hebben, ondervonden ten nadruklykste, de groote nadeelen, waarmede zy, alleen uit dien hoofde, te worstelen hadden. Het verstand der zulken, die door hen onderweezen moesten worden, was niet genoeg beoefend, om vatbaar te zyn voor het ontvangen van nieuwe zamenvlegtingen van denkbeelden, zoo zeer onderscheiden van hunne voorige denkwyze. Wan-

neer ze de Godsdienstige leeringen, die hun aangekondigd werden, verwierpen, zy deeden het met eene onverstandige wederstreeving; die toonde, dat zy, niet alleen, noch de uitmuntendheid der leere begreepen, noch de kragt der overtuiginge, waarop dezelve steunde, bemerkten; maar ook dat zy gansch onbekwaam waren, om zig op eene redelyke naspooring deezer gewigtige stukken toe te leggen. Wanneer ze het toestonden gedoopt te worden, of zelfs begeerig waren om in den schoot der Kerke toegelaaten te worden; zoo was het blykbaar, dat dit hun gedrag niet voortsproot uit overtuiging, maar uit nieuwsgierigheid, uit eene natuurlyk inschikkelyke gemoedsgesteldheid, die gereedlyk gehoor geeft aan minzaame vermaaningen, of uit eene persoonlyke eerbied voor den Leeraar. Ja, wanneer ze de hun voorgeschreeven formulieren hadden leeren opzeggen, en met de gewoone uitdrukkingen verklaaren; dan bleek het nog, dat zy of in 't geheel geene denkbeelden aan de woorden hegtten, of dezelven in een gansch anderen zin verstonden, dan er eigenlyk mede beoogd werd. — Zoo is het veelal gesteld onder die woeste volken; en deeze beschryving mag ook, hoewel minder sterk, wel overgebragt worden, op het, by mangel van eene goede opvoeding, ongeoefende deel der beschaafde natien.

Er mogen onderwyzers gevonden worden, die zeer veel op hebben met deeze handelbaare en onderwerpelyke gemoedsgesteldheid in 't volk, dat zy te onderwyzen hebben. Zy mogen dezelve, met een grooten

ten ophef, ftellen, tegen over de betwiftende en tegenfpreekende Wysgeerte, die er haar werk van maakt, om de natuur en gegrondheid der leeringe, aan haar voorgefteld, met de fcherpfte naauwkeurigheid te onderzoeken, en haare toeftemming terug houdt, tot dat zy dezelve op eene redelyke overtuiging geeven kan. Ik zou zulke onderwyzers, indien ze my voorkwamen, en dus fpraken, beduiden, dat die gemoedsgefteldheid, welke zy zoo hoog verheffen, geentzins de gemoedsgefteldheid is, van welke het Euangelie met de hoogfte goedkeuring fpreekt. De Heilige Schrift beroept zig fteeds op 's menfchen rede; en de zulken worden aldaar in 't gunftigfte licht gefteld, die zig gereedlyk aan een nader onderzoek onderwerpen, en met eene hartlyk ernftige opmerkendheid zig bevlytigen, om het geen hun voorgefteld wordt aandagtig na te gaan. Zodanig een gedrag alleen kan ons waardige aanbidders van het oneindig verftandige weezen maaken. Door den Godlyken oorfprong eener Godsdienftleere te erkennen, op het niet wel gegrondvefte getuigenis van een Menfch, mag ons verdienstlyk maaken in de oogen van dat Menfch, aan wiens gezag wy ons onderwerpen. Maar, door ons toe te leggen op een vooraf-gaand onderzoek van den aangekondigden Godsdienft; deszelfs grondbeginzelen, leerftellingen en wettig gezag, met een vrymoedig en onpartydig gebruik van onze rede, na te fpooren, toonen wy, dat wy getrouwe dienaars zyn van dien God, welke ons dat redesvermogen gegeeven heeft, tot een leidsman van

ons gedrag, en om ons in ſtaat te ſtellen, ter vol-ſtrekte bepaalinge van 't geen wy te denken hebben over de waarheid en valſchheid van alles, dat aan ons verſtand voorgeſteld wordt. Zoo heeft ook onze Zaligmaaker zigzelven vernederd, om zig op 's menſchen rede te beroepen; vorderende nimmer de toeſtemming zyner navolgeren verder, dan zy door de blykbaare bewyzen, die hy ter verzekeringe zyner Godlyke zendinge gaf, genoopt werden.

Wanneer wy met menſchen te doen hebben, die niet bekwaam zyn, om de gronden van ons geloof na te ſpooren, over deszelfs waarheid en voortreffelykheid te oordeelen, dan is het zeker in de eerſte plaats onze zaak, hen te overreeden, dat wy weezenlyk bekwaam zyn, om over de waardy dier dingen te oordeelen; dat wy volkomen overtuigd zyn van derzelver waarheid, en gevoelig gedreeven worden van een vuurigen wenſch, om hun geluk te bevorderen. Na deeze voorbereiding hebben wy hun de Euangeliſche leeringen, in alle eenvoudigheid, met de ons uiterſt mogelyke klaarheid, te ontvouwen. Dus doende beroepen wy ons op hunne rede, zoo ver als 't doenlyk is dat dezelve hen beſtuurt. Maar even deeze noodzaaklykheid, van dit hulpmiddel in 't werk te ſtellen, is een onloochenbaar blyk van de groote nuttigheid der Wysgeerte, die ons in ſtaat ſtelt, om voor ons zelven te oordeelen over dingen, waar in wy zoo veel belang hebben; terwyl het bovenaangeduide volk bloot geſteld is aan de ſchynheilige kunſte-

ſtenaaryen van elken bedrieger, die er op uit is om een Godsdienſtigen aanhang te verwekken.

Zoo dra men het regt van zig op de Rede te beroepen, in eenig geval, toeſtaat, kan men niet weigeren de onſchuld der Wysgeerte, en de geoorlofdheid van derzelver beoefening, te erkennen. De erkentenis van den wettigen eigendom eener rechtsacte is eene voldoende erkentenis van 't wettige gebruik der middelen, die volſtrekt noodzaaklyk zyn tot de vereiſchte in het werkſtelling dier acte. Indien wy dan onze rede mogen gebruiken ter naſpooringe van de waarheid en uitmuntendheid eener zaake, dan is 't ons ook even zoo geoorlofd een onderzoek te doen na de natuur der rede, en de geſchikſte middelen om dezelve te beſchaaven. Ter bereikinge hier van, om daarin wel te ſlaagen, is het van 't uiterſte gewigt, de ziel, als 't ware, te ontleeden, en tot haare eerſte gronddeeltjes te brengen; om haare enkelvoudigſte vermogens in hunne enkelvoudigſte werkingen gade te ſlaan; om na te ſpooren hoe zy haare denkbeelden verkrygt; hoe zy, die verkreegen hebbende, dezelven zamenvlegt; en hoe zy bloot geſteld kan weezen aan misleidinge, door valſche ſchynvertooningen. Langs deezen weg zal men in ſtaat geſteld worden, om een vry regelmaatig denkbeeld te vormen van de voorwerpen en de uitgebreidheid der menſchlyke kennisſe. Hy, die dit alles opmerkzaam nagaat, zal daar uit ontdekken, welke onderwerpen natuurlyk binnen het bereik zyner vermogens zyn; en tot welken trap van zekerheid hy, in den verde-

ren voortgang zyner naſpooringe, mag hoopen te zullen komen. Daaruit zal hy leeren, zig tot zodanige navorſchingen te bepaalen, waarin hy een gunſtigen uitſlag van zyne vermogens, behoorelyk in 't werk geſteld, verwagten kan; en vergenoegd te zyn, met die blykbaarheid, welke de natuur der zaake, aan een weezen van zulk een bepaald vermogen, kan verleenen. Dit is het eenige kragtdaadige middel, om hem te beveiligen, aan de eene zyde voor verwaandheid, en aan de andere zyde voor ligtgeloovigheid; om voor te komen dat hy zig niet zonder leidsman dompele in den uitgebreiden oceaan der weezens, of laaghartig beruſte in ieder vernuftige voorſtelling van kunſtryke bedriegeryen. — En dit alles is de eigenaartige werkzaamheid der waare Wysgeerte.

De regte waardy van alle kennis beſtaat voornaamlyk daarin, dat zy werkſtellig gemaakt kan worden, en wel op zodanig eene wyze, dat het tot nut van den bezitter dier kenniſſe ſtrekke. Gevolglyk zal onze kennis van het menſchlyke verſtand, hoe juist dezelve ook moge zyn, weinig of niets betekenen, indien er met dat onderzoek niets anders beoogd worde, dan de aangenaame voldoening eener ydele nieuwsgierigheid. Doch zoo is 't niet met den waaren Wysgeer. Hy brengt dit zyn onderzoek, in deszelfs volle uitgeſtrektheid, ten zorgvuldigſte over, op zedelyke oogmerken, die hy daardoor tragt te bereiken. Overtuigd zynde dat het verſtand 's menſchen voortreffelykſte vermogen is, zoo begrypt hy, dat hetzelve bovenal zyne uiterſte opmerkzaamheid

vor-

vordert. Nademaal nu de denkbeelden de onderwerpen zyn, waarop de ziel alle haare vermogens te werk ſtelt, en door middel van welken zy alle haare werkingen verrigt; zoo is zyne eerſte vraag; Van waar komen de denkbeelden? Ontdekkende, dat zy ontſtaan, of uit het waarneemen der dingen, die rondsom ons in de waereld voorkomen, of uit het agt geeven op de beweegingen der ziele zelve, zoo bevlytigt hy zig tot het aanwenden van het eene en andere middel, om daardoor den voorraad dier bouwſtoffen te vermeerderen. Iedereen, die by aanhoudendheid daarin verdere vorderingen maakt, zal wel dra er de heilzaame uitwerkingen van gevoelig ondervinden; zelfs zonder in aanmerking te neemen, den voorraad van kundigheden, welken hy dus doende oplegt: want ik heb my voor tegenwoordig bepaald alleen agt te geeven op den invloed, welke deeze werkzaamheid zelve op de ziel heeft.

Eene der voornaamſte uitwerkingen deezer heblyke oefeninge, die zig terſtont vertoont, is, dat zy der ziele een hooger trap van werkzaamheid byzet. Er is in dit geval, gelyk in eene menigte van andere byzonderheden, eene groote overeenkomſt tusſchen de ziel en het lichaam. Traagheid en werkloosheid verzwakt en verſtompt; men wordt hier door afkeerig van eene leevendige werkzaamheid, en onbekwaam tot een aanhoudenden arbeid: maar eene geregelde uitoefening onzer vermogens verlevendigt en verſterkt beiden ziel en lichaam.

De uitmuntendheid der Wysgeerte ten deezen op-

zig-

zigte kan niet duidelyker voorgedraagen worden, dan door, by tegenſtelling, agt te geeven, op de omſtandigheden van woeſte Volkeren. Niettegenſtaande hunne vaardigheid en vlugheid van bevatting, welke zig zoo zigtbaar vertoont in hunne gewoone bedryven, in hun jaagen en ſtryden; hebben egter eenige oppervlakkige waarneemers getragt hen, met betrekking tot het verſtandlyke vermogen zelve, in een laager rang te plaatzen, dan dien, welken de beſchaafde bewooners der waereld beſlaan. Zy konden naamlyk niet begrypen, dat een gebooren boſchbewooner van America, wiens niets betekenende houding en gelaat zoo kragtig de ledigheid zyner ziele uitdrukt, in alle opzigten een deelgenoot zou zyn van dezelfde natuur, die in de fyne vernuften van Europa doorſtraalt. Hy ſchynt ook inderdaad weinig te verſchillen van den hond, die aan zyne zyde ligt te ſluimeren; uitgenomen dan, wanneer zyne gedagten werkzaam zyn in 't vormen van een oorlogsplan, of het uitvoeren van een krygstogt, of het listig misleiden en behendig vangen van jagtdieren. Indien wy deeze byzondere ſoorten van denkbeelden, welken daartoe betrekking hebben, uitſluiten, dan kan men naauwlyks zeggen, dat hy ergens eenig weezenlyk belang in ſtelt. Men ſpreeke tot hem van de wonderen der kunſte en der natuure, hy luiſtert met eene logge ongevoeligheid. Terwyl hy naauwlyks in ſtaat is, om het verdrietige van een denkeloos leeven te verduuren, omringen hem duizend en tienduizend voorwerpen geſtadig van rondsom-

omme, die natuurlyk gefchikt zyn, om eene redelyke nieuwsgierigheid aangenaam op te wekken, om hem in zyne onnoozelheid te oefenen en te befchaaven, alsmede om zyne behoeften te vervullen, of 't gebrek, waaraan hy dikwerf bloot gefteld is, voor te komen; maar niets van dat alles trekt zyne aandagt eenigzints tot zig. — En evenwel is 't buiten tegenfpraak zeker, dat hy gebooren is met die zelfde natuurlyke vermogens, welke een Bacon, een Newton, een Linnæus of een Haller bezeten heeft. De Wysgeerte alleen heeft deeze Mannen, in dit opzigt, op zoo grooten afftand van dien bofchbewooner gefteld. Aan haar zyn ze alle die voorregten verfchuldigd; die ingefpannen kragt en onvermoeide werkzaamheid van geeft, die hen geftadig bezig hield, en hunne oplettenheid op alle mogelyke omftandigheden en toedragten van zaaken vestigde. En het is aan 't mangel hier van toe te fchryven, dat de bofchbewooner zyn leeven wegfluimert in een loggen en denkeloozen ftaat.

Men zou het gezonde verftand beledigen, by aldien men voorwendde voor een oogenblik te twyfelen, welke van beide deeze characters beft gefchikt is, tot het omhelzen der Godlyke waarheden. De bofchbewooner ontvangt derzelver aankondiging onagtzaam; hy hoort derzelver voorftellingen met eene onverfchilligheid van geest, neemt ze verwardlyk aan, en hy heeft er geen fpyt van, dat ze wel dra weder geheel en al uit zynen geest uitgewifcht zyn. De Wysgeer daarentegen luiftert er aandagtig na, neemt

ze bedaardlyk in overweeging, omhelst ze met eene naauwkeurige overtuiging van zyn verſtand, en legt al het voorgedraagene zorgvuldig op, in de groote voorraadkamer zyner denkbeelden, in zyn geheugen.

Ik heb hier beide de uiterſten der Wysgeerte en der onbeſchaafde natuure genomen, op dat de wederzydſche uitwerkingen van ieder ſtaat des te meer zigtbaar en treffender zouden zyn. Maar ik houd my verzekerd, dat de uitwerkingen, in ieder tusſchenſtaat, welken ook, gelykſoortig zullen zyn, in evenredigheid tot derzelver afſtand van die uiterſten.

Veelligt zal een regt toepasſelyk daadlyk voorval hier nog beter ter overtuiginge dienen, dan eene algemeene redeneering. Ten tyde van Paulus was de menſchlyke Wysgeerte in groote hoogagting. In geen tydperk der waereld ſchynt dezelve meer algemeen beoefend te zyn geworden, dan toen, byzonder in Griekenland en in klein Azie; in welke landſtreeken die groote Apoſtel voornaamlyk de bedryven zyner bedieningen verrigt heeft. Hoe die Wysgeerige volken hem ontvangen hebben, en welke de uitſlag zyner predikinge onder hen geweeſt zy, is onzer opmerkinge wel waardig. Zoo dra hy zyne buitengewoone Godlyke zending openbaarde, had hy eene menigte van toehoorders, die, en door gezonde redeneering, en door een onpartydig onderzoek der heilige Schriften, de waarheid van 't geen hy verkondigde tragtten te ontdekken. Het gevolg hier van was, gelyk het altoos zal weezen, wanneer het gezag eener Godlyke openbaaringe, aan 't onderzoek van men-

menschen van een werkzaam en kloek verstand, bloot gesteld wordt, het gevolg hier van was, zeg ik, dat eene groote menigte, beiden mannen en vrouwen, dagelyks tot de Christelyke Kerk kwam, en zig daar mede vereenigde.— Laat nu iemand eens het oog slaan op die eertyds zo verlichte landstreeken, en zeggen, of hy denke, dat derzelver bewooners, in hunnen tegenwoordigen staat van onkunde en barbaarschheid, van halsterrigheid en ligtgeloovigheid, even zo goed geschikt zyn, als die toen waren, voor het ontvangen en bewaaren van onzen heiligen Godsdienst? 't Is niet wel mogelyk te twyfelen, hoedanig een antwoord elk redelyk mensch, op zulk eene duidelyke vraag, zal geeven.

Laat ons derhalven maar voortvaaren, en verder in overweeging neemen, van hoe veel nuts de beoefening der Wysgeerte voor de Godlyke Openbaaring zy, door de sneedigheid der ziele te vermeerderen, en het oordeel te versterken.

Men heeft meermaals zeer nuttig met veel schranderheid getoond, dat byzondere soorten van oefeningen regt geschikt zyn om byzondere gebreken te verhelpen, of byzondere overbodigheden der ziele te verbeteren. "Het zuiver beoefenen der Wiskunde," zegt de Lord Cancelier Bacon, "geneest en herstelt „ veele gebreken van den geest en verstandlyke ver„ mogens. Want is de geest te stomp, dezelve wordt „ 'er door gescherpt; is die te verwilderend, dezelve „ wordt 'er door bepaald; en blyft de geest te veel „ in 't zinlyke hangen, dan wordt dezelve door dee-

„ ze oefening afgetrokken." En 't valt niet moeilyk te toonen, dat deeze, of andere uitwerkingen van gelyke waardy te wege gebragt konnen worden, door alle andere soorten van weetenschappen, die onder de algemeene benaaming van Wysgeerte te betrekken zyn. Zy vorderen allen eene groote behendigheid in 't verzamelen van denkbeelden; veel oplettendheids in dezelven te onderscheiden; een naauwkeurig toeverzigt in ze op te leggen; eene goede vaardigheid om ze, ten regten tyde, ten gebruike voor den dag te haalen, en eene uitsteekende handigheid om ze, naar eisch, daadlyk te doen dienen ter bevorderinge van de oogmerken des leevens en de bestuuring der zeden. Maar het geen ik, in het tegenwoordige geval, by uitstek gade geslagen wil hebben, is dat onwaardeerbaare voordeel, 't welk de Wysgeerte aan de ziel verleent, dat zy haar natuurlyke vermogen, om waarheid en valschheid van elkander te kunnen onderscheiden, beschaaft en versterkt, en haar dus beveiligt voor dwaaling en misleiding.

Elk welmeenend mensch ziet met een meewaardig oog, hoe ligt de min geregeld opgevoede menigte misleid wordt, in alle stukken van bespiegeling. En 't strekt niet zelden tot een voorwerp van verwondering aan dezulken, die, door middel van eene vroegtydige en welingerigte opvoeding, een aanmerkelyk aandeel van kennis verkregen, en zig onmerkbaar, trapswyze, eene hebbelykheid van over veele dingen te denken en te oordeelen eigen gemaakt hebben. Dan de zodanigen neemen niet in opmerking, door

wel-

welke middels zy tot die voortreffelykheid van geest gekomen zyn. De gemaklykheid, waar mede zy dus werkzaam zyn, doet hen overhellen, om te gelooven, dat het zuiver natuurlyk is; en wanneer zy andere menſchen vinden, die van deeze vaardigheid van bevatting, in dat wyduitgeſtrekt denkvermogen, of die ruimte van denkbeelden, verſtooken zyn, dan ſchryven zy het zelve toe, aan eene aangeboore ſtompheid en naauw beperkt begrip. Niets heeft meer toegebragt tot het te laag ſchatten der verdienſten der Wysgeerte, en het verdonkeren van haaren luister, dan het gebrek van klaare denkbeelden over dit onderwerp.

Een Wysgeer, in welk een vreezelyk licht hy ook beſchouwd moge worden, 't zy door den onkundigen of den bygeloovigen, is niets anders dan een menſch, die zyne rede in een hooger trap beſchaafd heeft, dan zyne land- en tydgenooten de haare gedaan hebben. Zyn voorwerp is kennis, en deeze tragt hy te verkrygen langs dien weg, welken de ondervinding geleerd heeft, de bekwaamſte te zyn, om 'er toe te geraaken. Hierop legt zig in een zekeren trap ieder bewooner van een beſchaafd gewest toe. Zelfs de landbouwer en de handwerksman leeren redeneeren over de voorwerpen, die tot hunne bezigheid behooren, waar mede zy meest te doen hebben. Een menſch van deftiger opvoeding breidt den kring zyner beſpiegelingen verder uit, en gewent zyne gedagten aan de overweeging veeler waarheden, die voor het gemeen niet bevattelyk zyn. Van alle

deezen en dergelyken verschilt de Wysgeer in een zekeren trap, maar niet in soort. Hy vorscht de natuur der dingen dieper na, is meer afgetrokken in zyne denkbeelden, netter in zyne onderscheidingen, naauwkeuriger in zyn onderzoek van het voorgestelde, en naauwgezetter in zyne afleidingen en gevolgtrekkingen.

Bovenal is het eene van de weezentlyke eigenschappen der Wysgeerte, dat zy een ernstig en standvastig onderzoek der waarheid te wege brengt. Zy laat niets als voorafgaande vastftellingen toe, dan 't geen duidelyk blykbaar is; en houdt geene gevolgtrekkingen voor wettig, dan die uit de voorste deelen der bewysredenen ten klaarste afgeleid zyn. Om hierin wel te slaagen, zo gaat de Wysgeer niet dan met de uiterste omzigtigheid voort, en onderwerpt alle zyne redeneeringen aan het strengste onderzoek. Hoe aanneemelyk eene bewysreden zig ook in den eersten opslag moge voordoen, hy is niet voldaan met die algemeene gunstige vertooning. Hy onderzoekt ten naauwkeurigsten de daarin gebezigde uitdrukkingen; en is ten scherpste op zyne hoede tegen alle dubbelzinnigheden in dezelven. Hy stelt de bewysreden zelve zig op zo veelerleie wyzen voor, als zyne schranderheid hem inboezemt, dat ze beschouwd kan worden, en hy gaat dezelve met de uiterste oplettendheid na, onder allerlye soorten van gedaante, die ze met mogelykheid zou kunnen aanneemen. Hy wikt en weegt dezelve, en in haar geheel, en in alle haare deelen. Hy gaat haar onderscheidenlyk na, van

het

het besluit tot de grondstellingen, en van de grondstellingen tot het besluit. Wanneer hy overtuigd is van de waarheid der voorafgaande vaststellingen, dan gaat hy langzaam van stap tot stap voort door de verschillende deelen der verdere uitwerkinge tot op het besluit. Hy moet een klaar doorzigt hebben van het eerste voorstel, eer hy tot een volgend overgaat; en dan gaat hy, met alle oplettendheid, afzonderlyk na, hoe ze onderling verbonden zyn, en van elkander afhangen. Na dus gade geslagen te hebben, of ieder byzonder voorstel gereedlyk en natuurlyk uit het voorgaande voortvloeit, is hy beter dan alvoorens geschikt, om te oordeelen over het algemeene besluit, dat uit het geheel af te leiden is.

Hoe groot ook deeze omzigtigheid zig opdoe, en van hoe veel kragts zy, ter ontdekkinge der dwalinge, geoordeeld moge worden, de waare Wysgeer is egter met dat alles nog niet voldaan. Hy dringt al verder voort, en gaat deeze vooronderstelde waarheid na in alle haare gevolgen. Hy weet, dat er, niet tegenstaande alle zyne voorzorg, hier of daar, eenige dubbelzinnigheid in de uitdrukking, of eene kleine misvatting in de eerste voorstellingen, of verdere uitwerking en gevolgtrekking, plaats zou kunnen hebben, die veelligt zyne oplettendheid ontsnapt zou mogen zyn. Dit beweegt hem om deeze vooronderstelde waarheid te beproeven, door dezelve te vergelyken, met zodanige welgevestigde waarheden, die 'er het naauwste verband mede hebben. Ontdekt hy hier eenigen tegenstand, of iets onbestaanbaars, dan herhaalt

haalt hy zynen arbeid, met eene verdubbelde naarsti g heid en oplettendheid, tot dat hy, door eene gelukkiger slaagende naspooring, de verborgen dwaaling ontdekke.

Eene hebbelykheid van onderzoek op deeze wyze ingerigt, en op zodanige gronden steunende, versterkt de vermogens der ziele, en geeft haar eene vaardige doordringendheid, tot zulk een trap, dat zy daar door in staat gesteld worde, om, in de meeste omstandigheden, het geringste onderscheid der zaaken, met de meeste naauwkeurigheid, te bespeuren. Dan dit is het eenige voordeel niet, dat men uit eene hebbelykheid van wysgeerige onderzoekingen verkrygt. De vaardigheid in 't verdeelen eener bewysreden, in onderscheiden voorstellingen, vermindert grootlyks het moeilyke van zyn taak: en gemerkt een Wysgeer een sterker doordringenden geest bezit dan andere menschen, zo vindt hy zig nooit verlegen, uit hoofde van de grootere bekwaamheid, met welke hy zyn werk aanvaardt.

Hier nevens mag men wel voegen de omzigtigheid, die by uitstek duidelyk doorstraalt in het gedrag van eenen waaren Wysgeer. De gevolgen van gevoelens, vooral de zulken die van de geringste betekenis schynen te zyn, kunnen nooit met de vereischte zekerheid gekend worden, voor dat ze aan een behoorlyk onderzoek bloot gesteld zyn geweest. Zeer veele dwaalingen en onheilen zyn 'er in de waereld ontstaan, uit de agteloosheid of roekeloosheid van onoplettende en onwysgeerige lieden. Overtuigd zynde

van

van hun mangel aan bekwaamheid, om een behoorelyk onderzoek in 't werk te ſtellen, en aan doordringendheid van geest om het ter uitvoeringe te brengen; zo zyn ze altoos afkeerig van zig in te wikkelen in eene onderneeming, die met zo veel arbeid en moeite gepaard zou gaan. De gevolgen van een gevoelen moeten handtastelyk zeer gewigtig zyn, eer zy konnen overhellen, om dezelven ernſtig te onderzoeken. Zy vergenoegen zig daarom gemeenlyk met een gevoelen als by toeval aan te neemen, tot groot nadeel der waarheid, en ter oneere van de menschlyke rede. Doch de waare Wysgeer heeft zulk een tegenzin niet in deezen arbeid. Het onderzoeken is hem zo hebbelyk geworden, dat het hem gemaklyk valle en vermaakelyk zy. En 't is ook indedaad niet anders, dan eene aangenaame werking eener geoefende ziele. Uit dien hoofde onderzoekt de Wysgeer natuurlyk alles wat hem voorkomt, met eene voldoenende oplettendheid en naauwkeurigheid; terwyl hy, ten ernſtigſte waakt tegen alle zodanige verkeerdheden, waartoe hy, door eene overhaaste bepaaling, zou kunnen vervallen.

Een ieder, die de waarheid der Godlyke Openbaaringe erkent, moet hier terſtond opmerken, dat dezelve zeer veel voordeels erlangt van zulk eene voorbereidende oefening. De waarheid heeft nooit iets te dugten van het onderzoek van een leevendigen en doordringenden geest, die te werkzaam is om te berusten in de uiterlyke vertooning der dingen; te omzigtig om zig op een onvolkomen onderzoek te ver-

laaten; en te ſterk geſteld op eene juiste onderſcheiding, om zig te laaten misleiden door drogredenen, en vernuftige kunstgreepen. Zodanige zielsvermogens zyn alleen vreezelyk voor allerleie ſoort van bedrog, dat nimmer de ſtevigheid en ſterkte der waarheid verkrygen kan. Deszelfs zwakke deelen loopen ſteeds gevaar van ontdekt te worden, door een naauwkeurig onderzoek; en het niet zamenhangende der valschheid, mitsgaders de ongerymdheden, onaſſcheidelyk van derzelver natuure, kunnen, hoe vernuftig zy ook omzwagteld zyn, het niet ontgaan, dat zy vroeger of later ten toon geſteld worden, door de poogingen eener ziele, welke eene hebbelyke oefening werkzaam en kragtig gemaakt heeft.

Men mag tot roem van den Christelyken Godsdienst zeggen, dat dezelve door ongeleerden voortgeplant, en door geleerden omhelsd is. Te vergeefsch heeft het vernuft en de welſpreekendheid de Euangelieleer aangerand; te vergeefsch heeft eene valſche Wysgeerte getragt haare grondvesten te ondermynen; de gevoerde ſtryd viel altoos ten voordeele van onzen heiligen Godsdienst uit. De vernuftige bleef mogelyk een ontheiliger; en de drogredenaar, die niets anders beoogde, dan een vertoon van zyne ſchranderheid in 't betwisten te maaken, volhardde veelligt in zyn woordenſtryden; maar de regte Wysgeer, wiens groote voorwerp was het ontdekken der waarheid, vond dezelve, en dikwils op het onverwagtſte vond hy haar, in de gewyde verzameling van Gods woord, waarop hy haar met eerbied en dankbaarheid omhelsde.

Op zodanig eene manier verspreidde zig de Christelyke Godsdienst trapswyze in die gewesten der waereld, welken alvoorens door de Wysgeerte verlicht waren. Zy, welker zielen opgeleid waren tot het naspooren der waarheid; die, door eene hebbelyke oefening, geleerd hadden, onderscheidenlyk na te gaan, waarin de weezenlyke kragt van eene bewysreden gelegen zy; en die geoefend waren in 't ontdekken van dwaalingen en 't wederleggen van drogredenen, dezulken, zeg ik, bemerkten klaarlyk den Godlyken oorsprong der Euangelieleere, omhelsden dezelve met een opregt hart, en kleefden haar standvastig aan, zelfs met gevaar van hun leeven door den marteldood te eindigen. Op dien voet ging het met het Christendom, in spyt van alle verdrukkingen en vervolgingen, tot dat een Christen en een beschaafd weezen te zyn genoegzaam gelykluidende uitdrukkingen wierden.

De bekeering der barbaarsche Volkeren van Europa levert ons eene hier van zeer verschillende vertooning. Zy waren even zo onbekwaam, om de innerlyke voortreffelykheid van onzen Godsdienst onderscheidenlyk op te merken, als om de blykbaarheid, waarop het bewys van deszelfs waarheid steunt, te bezeffen. Men beriep zig vergeefsch op hunne rede. Zy hadden geen het minste denkbeeld van 't geen er vereischt wordt, om een geregeld onderzoek van een onderwerp aan te vangen of voort te zetten. Dezulken onder hen, die de grenzen hunnes Vaderlands overschreeden, en buiten 's lands trokken, om zig

begevalliger woonplaatzen, in de zagter en meer bebouwde zuidelyker gewesten te verwerven, omhelsden wel dra den Godsdienst van dat volk, waaronder zy hun verblyf hielden. Doch hunne zogenaamde bekeering was in geenen deele het uitwerkzel eener redelyke overtuiginge. Zy begonden gemeenlyk Christenen te worden, zonder eenige kennis te hebben van de eerste grondbeginzelen van den Christelyken Godsdienst. Zy werden tot de belydenis van dien Godsdienst genoopt, het zy doordien men hun dan de bezitting van een begeerd land of erf vergunde; het zy om dat men hnn daarop eenige aanzienlyke en voordeelige verbindtenisfen aanbood, die hun de veilige bezitting hunner verworven landen en goederen verzekerde; het zy door eenige andere foortgelyke voorkomende tydlyke overweegingen. Anderen, die in hunne bosfchen en wouden, of de plaats hunner geboorte verbleeven, werden in laater dagen, op het bevel hunner overmeesteraars, aan het hoofd van zegenpraalende legers, gedoopt. Er verliepen ettelyke geflachten, eer zulke menfchen, zo van de eene als andere foort, die wy befchreeven hebben, zo verre gebragt konden worden, dat zy de natuur van dien Godsdienst, van welken zy belydenis deeden, volkomen begreepen, en dien in deszelfs regte zuiverheid omhelsden. Het kon ook inderdaad nimmer ten volle te wege gebragt worden, voor dat hunne zielen eenigen wysgeerigen indruk verkreegen hadden, en voor dat hunne redelyke vermogens, door eene hebbelykheid van onderzoek, verfterkt en uitgebreid waren.

Een

Een ander voordeel, dat de Godlyke Openbaaring uit de oefening der Wysgeerte ontvangt, beſtaat hierin, dat de Wysgeerte de neigingen en aandoenlyke indrukzels van 't gemoed zuiverder en fyner maakt. — Niets heeft den voortgang van het Christendom meer belemmerd, dan het bederf van 't menschlyke hart. Wanneer 's menſchen neigingen behoorlyk ingerigt zyn, is er, in vergelyking met andere omſtandigheden, maar weinig lichts noodig, om het verſtand tot de vereischte kennis der Godlyke waarheid te brengen. Maar hy, die afkeerig is van overdenking, wordt maar al te dikwerf een roof der zinnelykheid. Vermaak en verſtrooijing ſtaan altoos gereed om eene ziel in te neemen, welke niet alvoorens verſterkt is door ernſtige overdenkingen. Hieruit ontſtaat een geweldige opſtand tegen het aanneemen der Godlyke Openbaaringe. De ontdekkingen welken de Openbaaring maakt, en de lesſen die zy inboezemt, zyn als zo veele vyandlyke aanvallen in 't oog van hem, die zig losbandig aan zyne vermaaken overgeeft. Menſchen derhalve, die van het zinnelyke geheel doordrongen zyn, zullen niet, dan na veele tegenſtribbelingen, het gezag van dien Godsdienst erkennen, welke den wortel hunner genietingen knakt en kneust, en hen berooft van hunne hebbelyke vermaaken. Zy zullen hnnne uiterſte poogingen aanwenden, om het beroep der Openbaaringe op hun geweeten te verdooven; en alles in 't werk ſtellen om op haare blykbaarheid te vitten, ten einde zig aan haar gezag niet te onderwerpen. Niets dan eene by uitſtek treffende

ſtem der Voorzienigheid, om hen te doen ontwaaken, of de ontegenzeggelyke bewyzen, kan hen overhaalen, om de waarheid dier Openbaaringe te erkennen, welke zy zo hartlyk wenſchen, dat valsch bevonden mogte worden. Het meerendeel deezer moeilykheid nu, die het den zodanigen bezwaarelyk maakt den Christelyken Godsdienst te omhelzen, wordt uit den weg geruimd, door eene hebbelykheid van overdenking. De waare Wysgeer is zeldzaam of nooit overgegeeven aan grove ondeugden. Verſtrooijing en overdenking, het najaagen van zinnelyke vermaaken, en de beoefening van afgetrokken kundigheden, konnen naauwlyks met elkanderen beſtaan. Het vernuft en de geestigheid begeeven zig nog al dikwils onder het vaandel der ondeugd, en verſpreiden een kunstryken luister rondzom zig. Maar de werkzaamheden van een waaren Wysgeer leiden hem natuurlyk ter Deugdsbetragtinge. Wanneer het verſtand bezig is, in 't navorſchen van de geheime werkingen der natuure, in 't opmaaken der wetten volgens welken zy werkt, of in 't overweegen der beste en kragtigſte middelen, die in 't werk geſteld konnen worden, ter verkryginge der kennisſe van deeze en geene gewigtige waarheden; dan is de geheele mensch hierin arbeidzaam, en hy heeft weinig of geen ſmaak in, geen trek tot, het voldoen zyner zinnelyke lusten. Deeze gematigdheid, en afgetrokken enkelvoudigheid van gedagten van een waar Wysgeer is zo algemeen bekend, dat het niet zelde tot een voorwerp van ſpotterny verſtrekke. — Het behoort tot ons tegenwoordige beſtek

ftek niet, ons uit te laaten over het *algemeene* nut der Wysgeerte, en haar dus over het geheel te verdeedigen; 't zou ons anders niet moeilyk vallen, te bewyzen, dat dezelve uitneemend wel gefchikt is ter bejaaginge van alle pryzelyke oogmerken onzes leevens. Maar 't is in dit geval genoeg, te toonen, dat zy uit eigen aart geenzins ftrekt, om het gezag der Openbaaringe te ondermynen; dat zy integendeel de gemoederen der menfchen als voorbereidt, om dezelve te gereeder aan te neemen; wel inzonderheid door die ongeregelde driften, welken hen afkeerig maaken van het bedwang en het onderwys der Euangelieleere, te beteugelen, en in een zeker opzigt uit te rooijen. Apostel Paulus betuigt ons deswegens, 2 Cor. IV: 3 en 4, "dat, indien het Euangelie bedekt zy, het „ dan bedekt is in de geenen die verlooren gaan; in „ welken de God deezer eeuwe de zinnen verblind „ heeft, naamlyk der ongeloovigen, uit vreeze dat „ het licht van 't heerlyke Euangelie van Christus, „ die het beeld van God is, hen mogte beftraalen." De Wysgeerte derhalve, die den mensch aan deezen invloed van den God deezer waereld tragt te onttrekken, is ontwyfelbaar eene vriendin van het Euangelie; overeenkomftig met den aart haarer uitwerkingen. — Zy tog doet den mensch vermaak fcheppen in afzondering, in overdenking, en het vermyden der verlokzelen tot de zonde; zy maakt hem kuisch, maatig en met weinig vergenoegd; zy werkt grootlyks mede tot het verdryven van dat vooroordeel, 't welk de gemoederen van waereldschgezinde menfchen zo ligtlyk,

lyk, tegen de zuivere leer van 't Euangelie voorinneemt; zy maakt hem gefchikt, om ten minfte onpartydig agt te geeven, op de eerbiedenswaardige ontvouwing der blykbaarheid, met welke het den eeuwigen God behaagd heeft, deeze laatfte en volmaakte bedeeling zyner genade en barmhartigheid, der waereld aan te kondigen.

III. Laat ons nu, het geen ons in de derde plaatze, naar de voorgeftelde orde deezer Verhandelinge, nog te overweegen ftaat, nagaan, of de vordering in kennis zelve, uit haaren eigen aart, gefchikt is, om het Ongeloof te wege te brengen; en dat dus het daadlyke bezit van kennis het gezag der Openbaaringe ondermynt.

's Menfchen ziel is oorfpronglyk ledig van alle kundigheden, zy heeft er geen het minfte fpoor van. Alles wat ze vervolgens hier van bezit, heeft ze erlangd, of door waarneeming of door oefening. By aldien nu deeze vordering in kennis of die kennis zelve daadlyk ftrekt om de Godlyke Openbaaring te ondermynen, en de twyfelaary of het ongeloof te wege te brengen; dan wordt het een onzer gewigtige pligten, met eene nayverige omzigtigheid op onze hoede te zyn, tegen het influipen van kundigheden in onze ziel. Is dit waarheid, dan moet eene volftrekte onkunde de belangen der Godlyke Openbaaringe best bevorderen; of daar moet ten minften eene zekere beperking zyn, binnen welke het aanleeren van kundigheden onfchuldig blyft; en de overfchree-

ding

ding hier van, het vorderen in, het bezitten van, uitgebreider kundigheden, moet dan vergezeld gaan van een ſpoedig dreigend gevaar voor ons geloof, zo niet van eene volſtrekt zekere vernieling van het zelve. Ik zal my niet ophouden met op de eerſte onderſtelling te redeneeren. Het gezonde verſtand van 't geheele menschdom ſpreekt die onderſtelling ten duidelykſte kragtig tegen. De zorgvuldigheid der beste menſchen, en van alle menſchen van eenig nadenken, voor de opvoeding hunner kinderen, en de beoefening van derzelver verſtandlyk vermogen, duidt ontegenzeggelyk aan, dat zy niet ieder trap van kennis in dat ongunſtige licht beſchouwen, als diende dezelve om het Christendom het onderſte boven te werpen.

Is er nu, volgens de tweede onderſtelling, een zekere trap van kennis, waar van men zulk eene gevaarlyke uitwerking te dugten heeft, dan behooren wy met de uiterſte omzigtigheid naauwkeurig te bepaalen, hoe deeze beperking te maaken; waar wy de grenspaalen tusſchen heilzaame en ſchadelyke kennis, in de voortgaande beſchaaving van het verſtand, zullen plaatzen. Veelen, die dit onderwerp nooit gezet overwoogen hebben, zullen hier veelligt gereedlyk zeggen, dat het onderſcheid tusſchen de Wysgeerte en de algemeene kennis van het menschdom duidelyk genoeg te beſpeuren is, uit het werkdaadige bedoelde van elks bedryven. Maar indien de uitwerkingen der Wysgeerte inderdaad zodanig zyn, als wy dezelven vooronderſteld hebben, dan zal het, als men het ſtuk na-

nader beschouwt, door eene noodlottige ondervinding wel dra blyken, dat deeze onderscheiding te min bepaald is, en te zeer in 't wilde loopt. De grenspaal tusschen de algemeene kennis van het menschdom, en die hooger kennis, welke zig den eernaam van wysgeerige kennis toeëigent, is zo vast niet gevestigd, als zommigen zig wel schynen te verbeelden. Die eernaam is niet toepasselyk op eene zekere volstrekt bepaalde hoeveelheid van kennis, maar op derzelver betrekkelyke verspreiding in byzondere gewesten, en onder menschen van byzondere characters, als mede op de manier, door welke zy verkreegen wordt. Twee menschen konnen een evengelyk regt hebben tot den eernaam van Wysgeer, en ondertusschen, ter oorzaake van de verschillende omstandigheden in welken zy zig bevinden, zeer wyd uit elkander loopen, met opzigt tot de uitgebreidheid hunner kennisse. De Heer Izaac Newton had een ongelyk dieper doorzigt in de gesteldheid der natuure, dan Pythagoras; en nogthans heeft de waereld, met het hoogste regt, hen beiden groote Wysgeeren genoemd. Ja ik durve 't wel waagen nog verder te gaan, en te beweeren, dat er in deeze verlichte eeuw veelen gevonden worden, die zeer vergenoegd volstrekt afzien van allen regt op den eernaam van Wysgeeren, schoon ze een Empedocles, een Athenagoras en Anaxagoras, waarop de vroegere oudheid zo sterk boogde, verre overtreffen, in 't stuk van klaare en werkdaadige kundigheden.

De Wysgeeren zyn inderdaad niet anders dan de

voorloopers van het menschdom in kunften en weetenfchappen; en men plaatze de grenspaalen van hunnen wysgeerigen grond waar men wil, 't is vermoedelyk te wagten dat eene menigte van menfchen dezelven, door den tyd, voorby zal ftreeven. De waarheden, welken de eerften door een ernftig onderzoek opfpeuren, worden door hen overgeleverd aan anderen, die eene min afgetrokken geestgefteldheid bezitten. Deeze fchikken die ontdekte waarheden in eene duidelyke orde, bekleeden dezelven met de volkstaal, helderen die op met gemeenzame toefpeelingen op bekende zaaken, en brengen haar, door dezelven in alle opzigten te fchikken naar den fmaak en de bevattingen des volks, op zodanig eene wyze aan den dag, dat ze gereedlyk algemeen aangenomen worden. In diervoege wordt het geen in de eene eeuw de uiterfte pooging van het verftand vorderde, om hetzelve te ontdekken, en dat zelfs niet eens begreepen werd, dan door menfchen van een ongemeen fcherpen en doordringenden geest, in eene volgende eeuw verfpreid onder den grooten hoop des volks, en menfchen van de geringfte bekwaamheden worden er eindelyk zo gemeenzaam mede, dat oppervlakkige waarneemers dezelven houden voor kundigheden, welken de natuur een ieder inboezemt.

Indien de kennis, eindelyk, uit haaren eigen aart ftrekte om het Christendom te verwoesten, dan zou het vooruitzigt, het welk ons de befchouwing van het beloop der zaaken verleent, van de voortgaande verfpreiding en vermeerdering van kundigheden waar-

lyk zeer mistroostig zyn. Wel verre van dien luisterryken ſtond te zien daagen, waarop de Heilige Schriften, zo des Ouden als des Nieuwen Teſtaments, onze aandagt vestigen, wanneer de aarde vol zal zyn van de kennis des Heeren, gelyk de wateren den bodem der zee bedekken; en wanneer de Koningryken deezer waereld zullen worden de Koningryken van God en zynen Gezalfden; hebben wy dan te verwagten, dat de menſchen, naar maate dat de waereld in kundigheden toeneemt, evenredig trapswyze zullen voortgaan, van de geringere blyken van twyfelaary, tot eene volſtrekte en algemeene verwerping van alle Godlyke waarheden.

Hier mede agt ik myn bedoelde, in 't eene en 't andere opzigt, voldongen te hebben; dan 't zal mogelyk niet ondienſtig zyn nog deeze en geene tegenbedenkingen, wegens het character en bedryf der Wysgeeren, uit den weg te ruimen.

Zommigen maalen de Wysgeerte af als eene weetenſchap die de menſchen tot verwaandheid brengt, waar door ze dan overhellen tot het verwerpen van de ſtellige verklaaringen der Godheid. De Wysgeeren zyn in hunne oogen menſchen, die trotschlyk zo veel op hebben met het gevoelen dat zy voorſtaan, en zig dermaate verheffen op de uitgebreidheid hunner eigen kundigheden, dat zy niets als geloovelyk aanneemen, 't geen zy niet ten volle begrypen. Maar zy, die dit als eene tegenbedenking aanvoeren, toonen even daar door, dat ze geen begrip hebben van de verſtandlyke geestgeſteldheid van een waar

Wys-

Wysgeer. Hy die met de uiterfte oplettendheid de natuur der dingen nagevorscht heeft, is ten gevoeligften overtuigd van zyne eigen onkunde, en neigt zeer gereedlyk over, om de zekerheid zyner eigen gevolgtrekkingen te wantrouwen. Het is de onkunde, die veelal vergezeld is van de verwaandheid. Een onkundig mensch ziet niets meer, dan 't geen onmiddelyk aan zyne zinnen voorkomt, en egter waant hy het geheele onderwerp te verftaan. Hy neemt, by misvatting, woorden voor denkbeelden, en toevallige voor noodzaaklyke uitwerkingen; ook vormt hy, overeenkomftigheden tusfchen dingen, die weezenlyk en zeer wyd van elkander verfchillen, zo in de natuur der zaake als in de omftandigheden. Uit deeze engbeperkte en onvolmaakte befchouwing der zaaken trekt hy de onbeftaanbaarfte gevolgen: en daar hy roekloos gevoelens opgevat heeft, die geen grond hebben, dan enkel in zyne verbeelding, zo houdt hy dezelven ftaande met eene gansch onverwinnelyke halfterrigheid. Het fchynbaare voorkomen van eene enkele zwaarigheid is reeds genoeg om zyn verftand geheel verleegen of afkeerig te maaken; en hy verwerpt eene leer vol blyken van wysheid en goedheid, alleen, om dat dezelve, in eene byzondere omftandigheid, tegen zyne vooropgevatte gevoelens fchynt aan te loopen.

Geheel anders is de werkzaamheid van een waar Wysgeer. Hy tragt klaare denkbeelden van de hem voorkomende zaaken te verkrygen; en maakt een behoorelyk onderfcheid tusfchen het zekere, waarfchyn-

dekkingen verwerpt, om dat ze zyne bevatting te boven gaan, toont dat hy zeer onbedreeven is in de natuur en de gesteldheid van al de kennis die wy bezitten, het zy dan wysgeerige of godsdienstige, natuurlyke of geopenbaarde. De waare Wysgeer gevoelt zeer wel de zwaarigheden, die uit de leer der opstandinge des lichaams ontstaan: doch hy is ver van te denken, dat deeze zwaarigheden hem een genoegzaamen grond verleenen, om de leer *zelve* te verwerpen. Hy vindt zig even zo onbekwaam om een volledig verslag te geeven van de eerste vorming onzes lichaams, van deszelfs groei, en van de manier op welke het zelve zyne voeding erlangt; ja om zelfs te ontdekken wat er zy van dat geheime vermogen, waar door de verschillende deelen des lichaams, en derzelver kleine doch afzonderlyke deeltjes van elk hunner, met elkanderen verknogt gehouden worden. Wanneer hy eene voldoenende blykbaarheid heeft van het weezenlyke bestaan zelve der dingen, dan omhelst hy het beweezene gereedlyk als eene waarheid, schoon het hem ondoenlyk zy, de manier, op welke die dingen bestaan of hervoort komen, te doorgronden.

Wy konnen niet te omzigtig zyn in het onderzoek van den grond van 't gezag, waar aan de Godlyke Openbaaring onze toestemming en onderwerping afvordert: want het eeuwige leeven is eene zaak van al te groot een belang, om dezelve te waagen aan een agtloos onderzoek. Maar als een waar Wysgeer genoegzaame reden heeft, om te gelooven, dat eene

voor-

voorgeſtelde leer waarlyk van Gode afkomſtig is, dan oordeelt hy, dat hem nu niets meer te doen ſtaat, dan het er op toe te leggen, om den echten zin dier leere wel te verſtaan. — Vermits de Wysgeerte dus alle verwaande aanmaatiging van algemeene kennis tegengaat, en 's menſchen oplettendheid, door hem den beperkten toeſtand zyner vermogens leevendig te doen bezeffen, van de natuur der dingen aftrekt, en tot het daadlyk beſtaan der zaaken bepaalt, zo worden de Euangeliſche leeringen op haaren echten grondſlag geplaatst; en ze zullen dan, zo ik vertrouw, altyd zodanig bevonden worden, dat ze eene voldoenende blykbaarheid hebben, om eene redelyke overtuiging te wege te brengen.

Terwyl de wysgeerige geest vernederd wordt, op het bezef van de onnaſpoorelyke natuur van het weezen der dingen, zo ontvangt dezelve te gelyk nog eene andere zeer ſterke beteugeling tegen alle hooggevoelendheid, wanneer het verſtand zig verder verledigt tot het nagaan van de inrigtingen der dingen, en het opſpooren der einden, ter welker bereikinge die inrigtingen geſchikt zyn.

Er is niets in de natuur te vinden, dat op zig zelve ſtaat, en niet met iets anders verbonden is. Alles wat nu beſtaat is het begin van zyn beſtaan aan eenige voorafgaande oorzaaken verſchuldigd; het wordt in zyn beſtaan gehouden en gewyzigd, door de werking der dingen, die er gelyktydig mede beſtaan; en het zal werken op, en bewerkt worden, door eene groote verſcheidenheid van dingen, die rondzom het

zelve zyn, wanneer het tot zyne ontbinding overgaat. Hy, wiens inzien der dingen niet uitgebreid is door de Wysgeerte, die kan dit verband ſlegts een klein endje wegs naoogen; en als hy aan de eindpaal van zyn vermogen gekomen is, dan maakt hy zig zelven diets, dat hy 't zo verre gebragt heeft, als de werking van oorzaaken en gewrogten zig uitſtrekt. Doch de waare Wysgeer, die, door meerdere kundigheden, een gezigt verkreegen heeft, 't welk zig verder uitſtrekt, wordt duidelyk gewaar, dat dit verband zig in alle mogelyke rigtingen uitbreidt; dat het baarblykelyk zy, dat er eene algemeene en onderlinge afhangelykheid in de natuur plaats heeft; en dat men, by eene naauwkeurige opmerking van kleinere omſtandigheden dikwils ontdekt, dat het uitwerkzel van deeze of geene gebeurtenis ontſtaat uit omſtandigheden, die er grootlyks mede ſcheenen te ſtryden.

De vorderingen der Wysgeerte, door het ontdekken van nieuwe en voorheen onbekende takken van dit verband, leert ons altoos zeer zedig te zyn, in 't maaken van bepaalingen; nadien elke ſtap, dien wy doen, ons verſchietgezigt niet alleen uitbreidt maar ook verandert; en dikwils toont dat die dingen, welken wy voorheen als ruw en misvormd beſchouwden, waarlyk zeer bekwaam en geſchikt, in de vereischte zamenſtemming ſtaande, en ten hoogſte ſchoon zyn. — Er is inderdaad niets te bedenken, dat beter geſchikt is om alle verwaandheid en roekeloosheid uit te rooijen, dan die overtuiging, welke ons de Wysgeerte verleent, dat alle de werken der natuure, die

zig

zig voor ons gezigt opdoen, maar deelen zyn van een onmeetlyk zamenſtelzel, en dat nog maar een zeer gering gedeelte van 't zelve aan ons onderzoek bloot geſteld is; als mede, dat er in den geheelen omtrek der natuure naauwlyks iets zo eenvoudig en van zo weinig betekenis is, dat alle deszelfs betrekkingen en gemeenſchaplyke werkingen, door den doordringendſten geest, ontdekt konnen worden.

Hy zou een zeer laagen geest moeten hebben, en zig aan de grofſte ongerymdheid ſchuldig maaken, die zig vermeette om iets te bepaalen omtrent de geſchiktheid en byzondere kragt van een gedeelte van een werktuig, zonder een volkomen denkbeeld te hebben, zo van het bedoelde, waartoe het werktuig geſchikt is, als van den invloed, die deszelfs verſchillende deelen op elkander hebben. By aldien iemand vooronderſtelde, dat zodanig een gedeelte alleen invloed had op dat gedeelte, het welk onmiddelyk met het zelve in eene gemeenſchaplyke werking is, en dat het alleen diende, om dien invloed te wege te brengen, zo zou hy naar alle waarſchynlykheid toonen, dat hy een man is die zeer ſtout en ſtellig ſpreekt, en tevens zyne onkunde, in zyne bepaalingen nopens dit ſtuk, aan den dag brengen. Maar, wanneer hem getoond zal zyn, dat het werktuig op zodanig eene wyze gemaakt is, dat deszelfs verst afſtaande deelen gemeenſchap hebben met alle de anderen, welke gemeenſchap hy tot nog toe niet ten volle bemerken kan; en dat het bedoelde met dit werktuig zig ook niet bepaalt tot de vereischte volvoering van

 des-

deszelfs eigen verrigtingen, maar geschikt is om een werktuiglyken invloed te hebben op de werkingen van andere dingen buiten het zelve, van welke dingen hy tot nog insgelyks onkundig is; — dan zal hy wel haast leeren, dat hy met een voorzigtig wantrouwen op zig zelven over zulk een ingewikkeld onderwerp behoort te denken. En is dit zo in zulk een geval, hoe veel te sterker zal het dan plaats hebben in een Wysgeer, die het zamenstelzel der natuure beschouwt, het welk bestaat uit eene oneindige verscheidenheid van deelen, die allen met elkander in verband staan, en, langs eene onbedenkelyke verscheidenheid van wegen, een onderlingen invloed op elkander hebben! Met welk eene diepe eerbiedigheid zal hy zig nederwerpen voor de voetbank van dien grooten Maaker des Heelals, wanneer hy bezeft dat hy, met al zyne schranderheid, het geheele bedoelde van de minste van deszelfs werken niet volkomen kan bevatten!

De overtuiging dat ieder ding in de natuur voorkomt, als behoorende tot een regelmaatig zamenstel, zal den Wysgeer opleiden, om eene soortgelyke schikking, zodanig een verband en afhangelykheid van deelen te verwagten in eene Openbaaring, die van deezen zelfden God afkomstig is. Zulks zal hem kragtig wederhouden van zig te stooten aan veele schynbaare wanvoegelykheden, die min geoefende verstanden voor onwederleggelyke tegenwerpingen houden. Hy heeft geleerd dat de Godheid, in het geregelde en gewoone bestuur van de natuurlyke waereld,

reld, ter bereikinge der bedoelde eindens, altoos middelen gebruikt, en dat dezelve dikwils toelaat, dat veele omſtandigheden en uitkomſten, die, wel ver van wenſchelyk, op zig zelven beſchouwd zeer aanſtootelyk zyn, ſtand grypen, ter oorzaake van de heilzaame uitwerkzelen, die er uit ontſtaan, en ter welker voortbrenginge zy noodzaaklyk vereischt werden. Wanneer dan een waar Wysgeer eenige dingen, ſtrydig met zyne verwagting, ontdekt in een Godsdienſtig zamenſtel, dat de duidelykſte kenmerken van een Godlyken oorſprong met zig voert; zo zal zyne kennis van de heimelyke werkingen der natuure hem wederhouden, van met verhaasting iets als onregtmaatig te veroordeelen, waarover hy zeer waarſchynlyk, by mangel van een genoegzaam doorzigt, niet behoorelyk vonnisſen kan. Bewust zynde, dat hy alle de betrekkingen en het geheele verband der omſtandigheden en uitkomſten, die hy, op zig zelven genomen, zou afkeuren, niet onderſcheidenlyk kan nagaan, zo beruſt hy in deeze overdenking, dat die byzonderheid, ſchoon hy 't niet weete, noodzaaklyk vereischt kan worden, ter verbindtenisſe van een zamenſtel, het welk hy, in deszelfs geheel beſchouwd, oneindig wys en goed vindt.

Eene andere tegenwerping, menigwerf tegen de Wysgeerte te berde gebragt, komt hierop uit; dat zy, door het verſtand zo ſterk te vestigen op de overweeging der tweede oorzaaken, zeer geſchikt is, om de menſchen af te trekken van de vereischte overdenkingen omtrent God, de eerſte oorzaak aller

dingen. Byaldien de Wysgeerte waarlyk van die uitwerking was, dan zou ze inderdaad ſtrekken, om niet alleen den geopenbaarden, maar ook den natuurlyken Godsdienst t'onderſte boven te werpen: meermaalen heeft men haar ook het eene en andere gevolg te laste gelegd, doch in beide de gevallen even onregtmaatig. De werkingen der natuure worden, onloochenbaar, met de uiterſte regelmaatigheid en orde voortgezet. In den gewoonen loop der dingen wordt ieder uitkomst te wege gebragt door tweede oorzaaken. Hier door kan een oppervlakkig waarneemer, die zulk een eng beperkt gezigt der dingen heeft, dat hy de oorzaak van eene zekere uitwerking niet verder naſpoort, dan met alleen het oog te vestigen op het middel dat die uitwerking onmiddelyk voortbrengt, ligtlyk misleid, en dus tot verkeerde denkbeelden gebragt worden. Dan de waare Wysgeer bezeft, dat de loop der natuure nimmer gevestigd zou hebben konnen worden, dan door de tusſchenkomst van een verſtandigen werker; en dat de orde en regelmaatigheid van dien loop ons, op de overtuigendſte wyze, doet opmerken de wysheid en de goedheid van dat weezen, door 't welke die loop gevestigd is geworden. Hy heeft al voorlang waargenomen, hoe dat geene, het welk uit een zeker oogpunt beſchouwd, niet oneigenlyk oorzaak genoemd wordt, inderdaad ſlegts een gewrogt is, wanneer men 't in een ander gezigtpunt plaatst, en dat geenen van de uitwerkingen der natuure op eene voldoenende wyze verklaard konnen worden, buiten de erkentenis

van

van eene oorſpronglyke oorzaak aller dingen. Dit is, inderdaad, de grondſlag van alle waare Wysgeerte; en met het wankelen van dien, zou het geheele gebouw, daarop gevestigd, moeten inſtorten. De Wysgeer kan, in welke rigting ook, maar weinig wegs afleggen, zonder tot deezen eindpaal van zyn onderzoek te komen. Terwyl de waanwyze betwister zig zelven verwildert in de verwarrende doolwegen der tweede oorzaaken, en, zonder eenige bepaalde betekenis der woorden, ſpreekt van natuur, noodlot en geval; zo ontdekt de waare Wysgeer in ieder ding, dat onder zyne opmerking valt, de kenmerken van de vastgeſtelde inrigtingen, van de wyze oogmerken, en van de weldaadige natuur der Godheid. Door zig eene hebbelykheid eigen te maaken van ieder ding ten laatſte tot de fontein der wysheid te brengen; en door den Schepper geſtadig, in ieder gedeelte zyner werken, als 't ware te ontmoeten, verkrygt een mensch die geestgeſteldheid, welke, boven alle anderen, het ontvangen van godsdienſtige indrukzelen begunſtigt. Ieder voorwerp rondzom hem herinnert hem de almagt en alomtegenwoordigheid van God. Alles wat hy ziet, hoort of voelt, zegt hem, zonder eenige dubbelzinnigheid, met de nadruklykſte taal, dat God alles oorſpronglyk voortgebragt heeft, het nog ſteeds in ſtand houdt, en er tot aan het einde de beoogde ſchikking over maaken zal; dat zyne paden ondoorzoekelyk, en zyne wegen onnaſpoorelyk zyn!

Zy, die den Godsdienst van de Wysgeerte zouden willen afzonderen, zouden denzelven, in vergelyking

van

van 't geen die anders is tot een zeer dor onderwerp maaken. Alle weetenſchappen hebben onderling een natuurlyk verband, en dienen om elkander optehelderen en bevorderlyk te zyn. Uit dien hoofde zal men zeer zeldzaam zien, dat eenige tak van weetenſchap, op zig zelve, in eene uitſteekende maate bloeit. En dit verband heeft ook hier byzonder plaats. De bedeelingen der natuure en der genade zyn zo naauw aan elkanderen verknogt, dat het weinig minder dan heiligſchending zy, dezelven van een te ſcheuren. Zy verleenen ons even dezelfde denkbeelden van Gods natuur en volmaaktheden; boezemen de eigenſte pligtsbetragtende lesſen in; en zyn geſchikt om dezelfde geestgeſteldheid in den mensch te verwekken. De verwagtingen, de hoop en de vrees, die de eene gaande maakt, wordt door de andere verſterkt en gevestigd.

Het is, by de overweeging van dit onderwerp, ten laatſte nog al vry ſterk in gebruik, om de ondervinding hier tegen over alle redeneering te ſtellen. Men zegt, dat men, naar uitwyzen der ondervindinge, zo onder geheele Volken als onder byzondere perſoonen, gewaai wordt, dat zy, die het meest overhellen tot het Ongeloof, dezulken zyn, die de grootſte vorderingen in wysgeerige kundigheden gemaakt hebben. — Indien we toeſtonden, dat de Wysgeerte, door onze vermogens te beſchaaven, en ons een uitgebreider doorzigt in Gods werken te verleenen, ſtrekt om de blykbaarheid der Openbaaringe te verzwakken; indien we, ik herhaal het, dit toeſtonden,

dan

dan zou dit toestaan meer ten nadeele der Openbaaringe dan der Wysgeerte werken. Maar indien het geval gesteld wordt, gelyk het waarlyk is, dan zullen we duidelyk zien, dat wy, uit dit gezigtpunt, niets te vreezen hebben, noch voor de Godlyke Openbaaring, noch voor de Wysgeerte.

In de voorgaande deelen deezer Verhandelinge heb ik getragt te toonen, dat de waare Wysgeerte uit eigen aart geenszins strekt om de Openbaaring te ondermynen; maar veeleer om dezelve te bevestigen; als mede dat de naspooring en kennis van natuurlyke waarheden het verstandlyke vermogen uitbreidt, en geschikt maakt tot het omhelzen, en regt verstaan der Christelyke leere. Dan hier uit volgt niet, dat deeze geschiktheid der Wysgeerte tot dit einde, noodzaaklyk en algemeen, de overhand over het Ongeloof moet hebben, of haare eigenaartige uitwerking erlangen. De beweerde stelling is genoegzaam gestaafd, indien het blyke, dat de Wysgeerte gewoonlyk die uitwerking heeft, of wel veel meer dan de tegenstrydige. Men kan, by voorbeeld, het oog niet slaan op het beloop der waereld, zonder overtuigend te zien, dat de deugd uit eigen aart geschikt is, om ons geluk, zelfs in dit leeven, te bevorderen. Dan, desniettegenstaande kunnen zomtyds eenige omstandigheden zamenloopen, om, in byzondere gevallen, het tegendeel hier van te bewerken; en 't kan gebeuren, dat een mensch ongelukkig wordt, voor zo verre zyn uiterlyke toestand hem ongelukkig maaken kan, door zyne zuivere beginzels van zedelyke verpligting

standvastig aan te kleeven. Op eene dergelyke manier kan de Wysgeerte, natuurlyk verbonden aan de Openbaaring, in zommige gelegenheden, als met geweld gedwongen worden tot den tegenovergestelden dienst, dien van het Ongeloof.

In die landstreeken, welken niet het allerminste door de Wysgeerte verlicht zyn, ontdekt men zeker zeer zeldzaam voorbeelden van dezulken, die van den vastgestelden Godsdienst afvallen. De zielen der menschen zyn als dan gemeenlyk in een staat van verstramde werkeloosheid, welke hen doet berusten in de leerstellingen, die hun voorgedraagen worden, ze zyn dermaate beneveld in hun verstand, en bevinden zig in zulk eene digte duisternis, dat ze geen het minste gevoelig besef hebben, noch van waarheid noch van valschheid. Zy treeden inderdaad nooit buiten het spoor der gevoelens, die het gezag ingevoerd heeft. Maar de reden hier van is, dat ze onmagtig zyn om verder te zien, dan tot aan het voorwerp, het welk hun onmiddelyk voor 't gezigt gebragt wordt; en dat voorwerp is dan nog zo wanstaltig en zo misvormd, door de dikheid der middelstoffe, door welke zy het zien, dat het zelve veeltyds weinig of niets van zyne natuurlyke schoonheid en eenvoudigheid voor hun behouden hebbe.

Men mag gerustlyk beweeren, dat de Christelyke leer nooit in eenig onbebouwd, of, met andere woorden, onwysgeerigen grond geplaatst is, of dezelve was wel dra grootlyks bedorven, indien ze, zonder eenig behoedzel, overgelaaten wierd aan de bevattingen en

ver-

verklaaringen van de onbeschaafde bewooners dier landstreeke. Het zal niet noodig zyn, hier eenige uitzondering te maaken, met opzigt tot eenige weinige verzamelingen van Indiaanen, welker geloof steunt op het gezag van zommige verlichte Zendelingen. Wy behoeven ons daar tegen niet te verzetten, nademaal dit het nut der Wysgeerte in geenen deele bestrydt. Die menschen tog, van welker oordeel de gevoelens deezer geheele maatschappye, eindelyk, afhangen, genieten alle de voordeelen van den aangenaamen invloed der Wysgeerte. Maar als de Wysgeerte ergens geheel verwaarloosd is, dan zullen de menschen aldaar. — ja uitwendig, — belydenis doen van deeze en geene aan hun voorgedraagen leerstellingen; ze zullen betuigen die te gelooven; doch hun begrip van deeze leerstellingen is gemeenlyk zo verward, zo onbestaanbaar en ongerymd; en ze voegen er zo veele ontheiligende verdichtzelen en buitenspoorige vindingen by, dat het kakelbonte mengzel veel eer alle andere soorten van benaamingen bykans, dan die van de Christelyke Leer, kan voeren. Hunne belydenis van den naam van Christus, en hunne waarneeming van eenige weinige uiterlyke plegtigheden, mag mogelyk hunne bekeering tot de waarheid gemakkelyker maaken; maar zy hebben volstrekt de bekeering noodig, met betrekking tot alle de onschatbaare oogmerken, ter welker bereikinge de Openbaaring verleend is; die bekeering is hun even zo volstrekt noodig, als den zulken, die den naam van Christus nooit gehoord hebben.

De geſchiedenis van Europa is eene voldoenende opheldering van dit ſtuk. De onkunde in 't wysgeerige, die op de invallen der barbaarſche noordſche volken volgde, ging vergezeld van eene ſoortgelyke onkunde omtrent het weezenlyke, het edele van den Christelyken Godsdienst. En de zuiverheid van onzen Godsdienst werd niet eerder herſteld, dan toen het herleeven der geleerdheid, en het invoeren der gezonde Wysgeerte, der menſchen gemoederen voorbereidde tot het omhelzen der waarheid, en hen bekwaam maakte, om het onderſcheid op te merken, dat er is, tusſchen de eenvoudige leeringen van het Euangelie, en dien vervaarelyken last van dwaalingen en ongerymdheden, welken zy in de dagen hunner onkunde hadden moeten torſchen.

De groote zaak der Wysgeerte is inderdaad, de menſchen te leeren denken; en 't is zeer bewyzelyk, dat zy, zonder haar behulp, in veele gevallen verkeerd zullen denken. De blykbaarheid der Openbaaringe heeft zulk een overheerſchend vermogen niet, dat ze alle verſtanden noodwendig ter overtuiginge brenge. Het vooroordeel kan haar dwarsboomen, en de driften konnen haare kragt verbreeken: ja 't is mogelyk dat zelfs zommige eerlyke en oprechte menſchen van het rechte pad afdwaalen. Dan dit alles verleent geene tegenwerping tegen het beſchaaven van ons verſtand, door wysgeerige navorſchingen. Het heeft Gode goedgedagt ons met het redelyke vermogen te begiftigen, dat vermogen, het welk ons van het redelooze geſchapen gedierte onderſcheidt, ſchoon

hy voorzage, dat wy dit vermogen dikwils verkeerd zouden gebruiken, en er zomtyds door misleid zouden worden. Het inſtinct werkt inderdaad regelmaatig, maar 't levert niet dan eene werktuiglyke regelmaatigheid. De gehoorzaamheid der rede is eene gehoorzaamheid, die uit het verſtand en hart voortvloeit; welke uit dien hoofde oneindig behaagelyker is, aan een weezen van de hoogſte wysheid en goedheid. De Wysgeerte nu breidt den kring deezer gehoorzaamheid grootlyks uit, door die rede, op welke zy gegrondvest is, door oefening meerder te volmaaken: en de mensch, op die wyze beſchaafd, is zo ver verheven boven het onbeſchaafde gedeelte des menschdoms, als dit uitſteekt boven het redelooze gedierte: ja zodanig een mensch mag niet oneigenlyk beſchouwd worden, als eene tusſchenkomende ſchakel, tusſchen zyne eigene ſoort, en die welke hem naastby komt, in de keten der volmaaktheid.

Een ieder, die het tot dus ver behandelde onderwerp, onpartydig in dat licht wil beſchouwen, zal wel dra erkennen, dat redelyke Godsdienst, zuivere Godsdienſtigheid en de echte Christelyke Godsdienst nergens zo ſterk bloeit, als in die gewesten, in welken de waare Wysgeerte ernſtig beoefend wordt. Deeze verdryft de geestdryvery en het bygeloof; ſtelt in derzelver plaats regtmaatige gevoelens van God en zyne Voorzienigheid; en brengt te wegen dat er overtuiging zy, daar te vooren ſlegts mondbelydenis was; dat er eene onderwerping der ziele ſtand grype, daar

 men

men 't alvoorens op eene lichaamlyke hulde liet afloopen.

Het treft zekerlyk welgeſtelde gemoederen met eene gevoelige ſpyt, dat zy allen, die zig binnen het bereik der Wysgeerte bevinden, er dat gebruik niet van maaken: dan dit kan ons nimmer eene regtmaatige reden verleenen, om in anderen een afkeer te verwekken tegen het beoefenen der Wysgeerte, of zelven de Wysgeerte te verwaarloozen. De voordeelen der Wysgeerte gaan de ongevallen van derzelver beoefeninge verre te boven: en 't menschdom trekt oneindig meer nuts uit derzelver regte beoefening, dan ze, uit het misbruik der Wysgeerte leed ontvangt. En dit is het hoogſte dat men zeggen kan, van de allergrootſte voordeelen, die wy in dit leeven, in deezen ſtaat van beproeving, genieten. Zo de Wysgeerte aan de andere zyde, om derzelver misbruik te ontgaan, geheel verwaarloosd wierd, zou het voor onze verſtandlyke en godsdienſtige vorderingen ten uiterſte nadeelig, zo niet volſtrekt verdervend zyn.

BY-

BYVOEGZEL.

Daar 't nu aldus, gelyk wy getoond hebben, met de beoefening der Wysgeerte gelegen zy, zo is 't niet vreemd te vraagen: "Waaruit ontstaat het tog, dat
„ er, door alle eeuwen der Christenheid, onder vee-
„ lerlei slag van menschen, een vooroordeel tegen de
„ Wysgeerte geheerscht hebbe, en nog tegenwoordig
„ heersche?" 't Zal niet moeilyk vallen deeze vraag te beantwoorden; er zyn verscheiden dugtige redenen van dit vooroordeel by te brengen: doch ik zal my slegts tot de voornaamsten bepaalen, en dezelven, by manier van een byvoegzel tot deeze verhandeling, nog kortlyk openleggen.

1. Uit den klaaren eenvoudigen en onopgeschikten Godsdienst van Jezus Christus is eene oneindige verscheidenheid van zogenaamde Godsdienstige aanhangen hervoort gekomen, die allen, elk hunner voor zig zelven, betuigden, dat ze hunne leerstellingen, schoon die elkanderen lynrecht bestreeden, uit één en het zelfde Godlyke Boek afgeleid hadden. De schranderen en onkundigen, geleerden en ongeleerden,

den, twistten onderling over deeze leerſtellingen met even veel vuurs. Wanneer nu de buitenſpoorige verklaaringen der laateren, die veelal met geestdryvery beſmet waren, tegengegaan en wederlegd wierden, door eene welgeregelde oordeelkunde, gezonde redeneering en duidelyke weluitgewerkte bewyzen; zo was het beste hulpmiddel, waar van zy, hunnes oordeels, in dit geval gebruik konden maaken, het verſmaaden der Wysgeerte, aan welks beoefening hunne tegenpartyen hunne meerderheid te danken hadden. Met dat oogmerk, en ter bereikinge hier van, drongen zy ten ſterkſte aan eene plaats, uit den brief van Apostel Paulus aan de Collosſenſen; zonder behoorelyk te overweegen, op hoedanig een ſoort van Wysgeerte de Apostel het oog had, tegen welker verleiding hy de Collosſenſen vermaande op hunne hoede te zyn. — Het was naamlyk die Wysgeerte, welke uit het Oosten afkomſtig was. Men had dezelve in die vroege dagen reeds ter Kerke ingevoerd; zy bedorf de zuivere Euangelieleer, en verwekte zeer gevaarlyke zedelyke en godsdienſtige dwaalingen, zo met opzigt tot het betragtelyke als het beſpiegelende. De Apostel onderſcheidt dezelve met het bepaalde kenmerk van *ydele verleiding*, en ſchryft derzelver oorſprong toe aan de uitvinding en overlevering der menſchen. — Deeze Wysgeerte was in geenen deele gegrond op de natuur, en kon volſtrekt geene onderſteuning erlangen uit de navorſchinge van de werken en de wetten der natuure. En er is integendeel niets dat kragtiger kan ſtrekken, om de on-

gerymdheid en godloosheid der leerftellingen, die zy inboezemt, overtuiglyker te toonen, dan de beoefening dier Wysgeerte, welker aanpryzing het hoofdbedoelde deezer verhandelinge is.

Men moet eenigermaate het zelfde zeggen van de Wysgeerte van Plato en Ariftoteles, die deeze Oosterfche Wysgeerte in de Kerk opvolgde. Alle de onheilen, die dezelve te wege gebragt heeft, ontfprooten geheel en al uit de verkeerde manier van 't beoefenen der Wysgeerte, in de fchoolen deezer groote meesters aangenomen. Indien zy en hunne navolgers, in ftede van te blyven ftaan op de inboezemingen eener verhitte verbeeldinge, of in ftede van zig, ter ontdekkinge der waarheid, te betrouwen op afgetrokken befpiegelingen, die flegts fteunden op willekeurige of eenzydige grondbeginzelen; indien zy, zeg ik, in ftede hier van, zig vernederd hadden, om de natuur te raadpleegen, haare werkingen gade te flaan, en haare wetten te onderzoeken; indien zy daar benevens zig vergenoegd gehouden hadden, met de waarheid allengskens te naderen, door van langzamerhand, met byzondere waarneemingen op te klimmen tot meer algemeene grondbezinfelen; dan zouden wy geene reden gehad hebben, om over de gevolgen hunner verkeerde oefeninge te klaagen. Wy zouden dan niet verftoord geweest zyn, aan de eene zyde, over die opgevatte begrippen der geestdryverye, die geen gering vooroordeel tegen de Christelyke Leer, in 't gemoed veeler redelyke onderzoekers der waarheid, verwekt hebben; of, aan de andere

zyde, over die verfynde ſpitsvondigheden, welken, door eene ingebeelde ſchepping, verſchillende van Gods werk der ſcheppinge, in te voeren, een ieder min of meer verbysterden, veelen misleidden, en eensklaps eene ondoordringbaare duisternis over de natuur en de openbaaring bragten.

In alle zodanige gevallen is het ten hoogſte noodzaaklyk, dat men eene recht bepaalde betekenis aan de woorden hegte. De valſche Wysgeerte leidt de menſchen noodzaaklyk tot dwaalingen in de kennis der natuure. Deeze dwaalingen, zo maar ingewikkeld, zonder een behoorelyk onderzoek, aangenomen zynde, konnen ligtlyk vooroordeelen tegen de Godlyke Openbaaring veroorzaaken, als welke altoos bevonden zal worden, met zulke dwaalingen onbeſtaanbaar te zyn. Maar de beoefening der waare Wysgeerte zal, integendeel, beſtendig het kragtigſte middel zyn, om die dwaalingen tegen te gaan, en de beleedigde hoogagting der Openbaaringe weder te herſtellen.

2. De neiging, die zommigen in onze laatere dagen getoond hebben te bezitten, voor het aankweeken van afgetrokken beſpiegelingen, welken door geene daadlykheden onderſteund worden, en 't gebruik dat zy er van gemaakt hebben, heeft het gezag der Wysgeerte niet luttel gekrenkt. Daar deeze denkwyze by uitſtek zeer geſchikt is, om alles in eenige twyfelagtigheid in te wikkelen, zo verkrygt die verſtrikkende en verwarrende Wysgeerte, (indien ze deezen naam nog waardig zy,) een ſchoon voorko-

men

men van eene groote diepzinnigheid en scherpheid. Verwonderlyk fyn zyn inderdaad de dunne spinnewebben van drogredenen, die deeze vernuftige mannen spinnen. Maar hunne draaden zyn te flap, om het onderzoek der waare Wysgeerte te kunnen doorstaan. Men kan geen sterker proeve hier van begeeren, dan die, welke ons onlangs verleend is, door een, nu overleeden, uitmuntend ver gevorderden in deeze kunst, te weeten den Heer Hume. — Hy was door en door ervaaren in alle derzelver verborgenheden, en 't is ver van daar dat hy te verdenken zou zyn, van het er op toegelegd te hebben, om dezelve in minachting te brengen; intusschen heeft hy betuigd en beweezen, dat de grondbeginzels, die hem leidden tot het ontkennen van den Godlyken oorsprong der Euangelieleere, hem ook even gereed zouden leiden om de geheele bouwing der natuure omver te werpen, en de duidelykste gevolgtrekkingen der rede en des gezonden verstands te betwisten. — Soortgelyke buitenspoorigheden zyn niet aan de Wysgeerte, maar aan een mangel van Wysgeerte toe te schryven. De waare Wysgeerte maakt een mensch zediger en gemaatigder; zy verleent hem vaster grondbeginzels, en geleidt hem door eene gansch andere aaneengeschakelde redeneering tot de waarheid. — Het blykt ook, dat dezulken hier van niet onkundig zyn; anders toch zouden ze zo veel moeite niet aanwenden, om, ten gelyken tyde, de duidelykste uitspraaken der Rede, en de leeringen der Openbaaringe, over hoop te smyten. — Byaldien de Wysgeerte,

 in

in maar eenige bepaalde betekenis van dat woord, bestaat in de kennis der waarheid; dan is het onbetwistbaar zeker, dat alle de zodanigen, wier grondbeginzels strekken, om alle kennis het onderste boven te werpen, waarheid en valschheid ondereen te verwarren, geen het minste regt tot den eernaam van Wysgeer konnen hebben; of schoon ze, by alle gelegenheden, zeer gereed zyn, om aan te duiden, dat zy alleen tot zulk eene onderscheidende benaaming geregtigd zyn.

3. Het voorbeeld van eenige menschen van eene zeer levendige geestgesteldheid heeft, wyders veel toegebragt ter verspreidinge van het denkbeeld, dat de Wysgeerte en de Openbaaring met elkanderen onbestaanbaar zyn. Van genoegzaame kundigheden voorzien zynde, om de zwaarigheden, die zig in 't groote plan der Openbaaringe voor hun opdoen, te bemerken; maar geen gedulds genoeg hebbende om derzelver waare oplossing na te spooren, en tevens versteeken zynde van de noodige geleerdheid en het vereischte oordeel, om te ontdekken en te bezeffen, hoe die zwaarigheden min of meer uit den weg te ruimen zyn, zo worden zy door de vlugheid van hun vernuft weggesleept. Zulks doet hen vermetel besluiten, dat die voorstellingen, welker volle kragt zy niet terstond bemerken, valsch zyn. Hier by komt de verwaandheid, gemeenlyk derzulker overheerschende drift; daar door vervoerd maaken zy geene zwaarigheid van alle de kragten hunnes vernufts zamen te spannen, ter versterkinge van zodanige tegen-

genwerpingen, die omzigtiger en oprechter onderzoekers ten duidelykſte bemerken, alleen gegrond te zyn in misvattingen, en alle haare ſterkte eeniglyk te ontleenen uit eenzydige voorſtellingen. Dan intusſchen is de flikkerende glans, die het vernuft verſpreidt over alles wat het aanroert, zo ſterk, dat de vrienden der Openbaaringe, (wanneer de voorſpraaken van dit ſlag van lieden voorwenden, dat men hunne byzondere gevoelens hebbe toe te ſchryven, aan de uitgebreidheid hunnes verſtands, en de ſcherpzinnigheid hunner redeneeringe,) maar al te gereed zyn om het ſtuk op te geeven; en dan wordt de Wysgeerte geſchandvlekt, als ware zy ſchuldig aan bedryven, die haarer natuure geheel vreemd zyn.

4. Onder de veelvuldige ſoorten van menſchen, aan welken men den naam van Wysgeeren zo onbepaald heen toeëigent, zyn er ook zulken, wier toeleg het nimmer was de waarheid te zoeken, die ſtandvastig aan te kleeven, en haar te handhaaven of voor te ſtaan; maar die er alleen op uit zyn, om na te gaan, welke onderſcheiden gevoelens er over het zelfde onderwerp plaats hebben, en door hoedanige bewysredenen ze over en weder betwist worden. Deeze menſchen verkrygen, door, naar de verſcheidenheid der gelegenheden, de verſchilſtukken nu van de eene dan van de andere zyde te verdeedigen, eene groote behendigheid in 't redentwisten; zy zyn ten uiterſte bedreeven in alle die kunſtenaryen, waardoor men eene zaak, hoe zwak ook, als ſterk kan voorſtellen, en zelfs, aan het anders onwaarſchynly-

ke, een ſchynſchoon voorkomen van waarſchynlykheid byzetten. Vermids zy de bewysredenen van wederzyden naauwkeurig, zo 't ſchynt, wikken en weegen, zo worden ze gereedlyk gehouden voor menſchen, die een diep doorzigt in 't behandelde onderwerp hebben; en men verlaat zig veelligt op hunne zuivere oprechtheid, waarop ze gewoon zyn ten ſterkſte te roemen. Maar de kennis van vitteryen en uitvlugten te maaken, van bewysredenen verkeerd voor te ſtellen en tegenwerpingen in een valsch licht te plaatzen, is die kennis niet, welk de waare Wysgeerte tragt te bevorderen: en eene onverſchilligheid omtrent het waare en het valſche is verre van die onpartydige oprechtheid, welke de waare Wysgeerte ten hoogſte aanbeveelt. Men legt derhalve der waare Wysgeerte gantsch onregtmaatig ten laste, die losſe dobbering, die wufte verandering van gevoelens, dat twyfelen en ſammelen over alle onderwerpen, waaraan zy geen het minſte deel heeft, maar dat alleen de gevolgen zyn van de bedryven der zulken, die men ten onregte Wysgeeren genoemd heeft.

De tot hieraan toe gemelde oorzaaken, die aanleiding gegeeven hebben, om de Wysgeerte en de Openbaaring als onbeſtaanbaar met elkanderen te beſchouwen, hebben allen ééne byzonderheid gemeen, naamlyk; dat de benaaming van Wysgeerte verkeerdlyk toegepast wordt; en dat men er zig van bediend heeft, om er iets mede te betekenen, dat zelfs geheel ſtrydig is met de natuur der waare Wysgeerte.

Maar

Maar er komen in dit geval ook nog andere oorzaaken in aanmerking, by welken dit weezenlyk geen plaats heeft; voor zo verre de waare Wysgeerte zomtyds daadlyk de oorzaak is van 't Ongeloof, en nog meermaalen, dan ze 't is, vooronderſteld wordt te zyn. Hiertoe heeft men, inzonderheid, het volgende te brengen.

1. By het herleeven der geleerdheid, toen de beoefening der waare Wysgeerte weder eenen aanvang nam, waren die beoefenaars voor eenigen tyd, verwonderd over hunne eigene ontdekkingen. Zy ſcheenen weezens te zyn, die als uit de duisternis hervoort kwamen; en zy zagen voor zich, als 't ware, een nieuw geſchapendom. Weinigen hunner zullen duidelyk opgemerkt hebben, werwaards deeze ontdekkingen hen zouden leiden, en waar dezelven ſtonden te eindigen. Zommigen deezer Wysgeeren waren verſtandig genoeg, om zig zelven deeze ſpoedige verlichting ten nutte te maaken, zonder verbysterd of als ſneeuwblind te worden, door den hellen glans, die van alle zyden doorbrak en hen omringde. Zy leiden zig daadlyk toe, op een onzydig onderzoek, zonder hunne ontdekkingen vooruit te loopen: en gaven hunne vooroordeelen gereedlyk op, zo dra zy overtuigd waren, dat ze geen grond hadden; maar ze verwierpen geenen hunner voorige gevoelens, zonder overtuigende redenen gehoord en volledige bewyzen ontvangen te hebben. — Dan er waren ten zelfden tyde ook veele ſtoutmoedige geesten, die geheel vreemd waren van zulk eene omzigtigheid, en

gansch

gansch geene ingetoogenheid bezaten. Ontdekkende dat eenige ſtellingen, die zy in vroeger tyd voor onbetwistbaare waarheden gehouden hadden, valsch waren, zo gevoelden ze zig genoopt om alles te betwisten, wat hun maar toeſcheen eenig verband met hunne voorige dwaalingen te hebben. Op dien grondſlag voort werkende vervielen zommigen hunner ligtlyk tot het Ongeloof. Zo dra zy iets onwysgeerigs in het algemeen aangenomen Geloofsſtelzel beſpeurden, verwierpen zy het zelve, in ſtede van het er op toe te leggen, om het waare en valſche te ſchiften, roekloos geheel en al. — Godsdienſtige menſchen, die in alle oprechtheid hunne geloofsleer aankleefden, ontſtelden zig grootlyks over deeze gevolgen van het vrye onderzoek; en kantten zig met allen yver tegen het zelve, daar het hun toeſcheen, dat men langs dien weg den wortel der Christenheid knakte. — Edoch dit kwaad breidde zig niet ver uit, en was van een korten duur. Het ontſtond alleen uit de byzondere omſtandigheden van die tyden, en 't verviel eerlang in eene groote maate, door den voortgang dier Wysgeerte, welker eerſte opkomst het zelve voortgebragt had. Met dit alles houdt egter het vooroordeel, dat daar uit ontſtaan is, nog heden blykbaar ſtand, hoewel de oorzaak daar van in een zekeren zin, al voorlang een einde genomen hebbe.

2. Intusſchen heeft deeze overhaasting van eenige weinigen, onder de eerſte beoefenaars der Wysgeerte, den voorſtanderen van het heerſchende bygeloof niet weinig in de hand gewerkt; en hun groot voordeel

deel toegebragt. De waare Wysgeerte is altoos eene volstrekte vyandin van willekeurige bepaalingen. Zy tragt, met betrekkinge tot allerleie onderwerpen, bestendig werkzaam te doen zyn en aan te kweeken dien geest van een vry, maar tevens bezadigd, onderzoek, welke alleen haare eigene voorspoed kan beveiligen. Menschen, die gewoon zyn over allerhande onderwerpen, welken buiten het Godsdienstige omgaan, met ter zyde stellinge van alle vooroordeelen te redeneeren; konnen zig niet wel laaten binden door enkel menschlyk gezag, zy voelen 't, om zo te spreeken, dat ze grootlyks van dien band ontslaagen zyn; wanneer ze hunne aandagt vestigen op Godsdienstige onderzoekingen. Deeze onbelemmerde en onbevooroordeelde geestgesteldheid doet hen zomwylen gevoelens vormen, welken zeer veel verschillen van de gewoone denkbeelden, onder het algemeene menschdom aangenomen. Wanneer nu zodanig iemand, in dit zyn onderzoek, valt op heerschende dwaalingen, en het Christendom tragt te zuiveren van die besmettingen, waar mede het, in dien tyd, toen de waare Wysgeerte ter waereld uitgebannen was, bevlekt is geworden; dan zien zyne tegenstreevers, wel bezeffende, dat het hun niet doenlyk is den grond, waar op zy staan, door kragt van bewyzen, te verdeedigen en te bewaaren, van het stuk in verschil af, en tasten hem in zyn persoonlyke character aan. — In stede van hunne gevoelens en leerstellingen te bewyzen, of het er ten minste op toe te leggen om derzelver gegrondheid aan te toonen, door eene aanbaa-

 ling

ling van schriftuurplaatzen, of door eene geregelde redeneering; zo verwekken ze een algemeen en onregtmaatig geschreeuw tegen een man, dien baarblykelyk niets meer ter harte gaat, dan de verbreiding der zuivere Christelyke leere. Zy leggen hem gevolgen ten laste, die op geenerleie wyze met eere getrokken konnen worden, uit het geene hy te berde gebragt heeft; en berigten hem vanvyandige oogmerken tegen het geheele zamenstel der Openbaaringe, niettegenstaande zyne plegtigste verzekering van het tegendeel. Door deeze manier van behandeling hebben veele schrandere mannen en Godvrugtige Christenen onregtmaatig onder de beschuldiging van Ongeloovigheid gelegen; en zy waren, buiten hunne schuld, eene oorzaak, dat de Wysgeerte, welke zy ten dienste der waarheid te hulpe geroepen hadden, voor eenigen tyd, by veelen, in ongenade viel.

3. 't Is niet te verwonderen, dat iemand, in zulk een geval, getergd door zodanig eene ongerymde, onverdiende, en halsterrige tegenkanting, geduurende de hitte van dit twistvuur, vervoerd worde, tot het dryven van eenige min bedagtzaame stellingen, tot het onbehoeden voorstaan van deeze of geene gevoelens, die de beschuldigingen zyner vyanden eenigzins schynen te regtvaardigen.

Doch dit is nog het ergste der zake niet, deeze handelwyze kan veel slegter gevolgen hebben. Menig een, hoe gezond ook anders in 't geloof, kan ongelukkig, in 't eene stuk voor en in 't andere na, van 't rechte geloove afwyken, tot dwaalen gebragt zyn-

de, niet door verfynde befpiegelingen en de uitfpraaken der Wysgeerte, maar door het geweldige dryven zyner tegenftreeveren; die, terwyl ze waanden vrienden der waarheid te zyn, doch daarin misleid waren, hem als gedwongen hebben, om van de waarheid af te wyken. Het gebeurt dikwils dat iemand, in den yver van zyne verdeediging eener ftellinge, van welker waarheid hy ten fterkfte overtuigd is, niet genoegzaam op zyne hoede zy, tegen het toeftaan van eenige gevolgen, welke zyne tegenftreevers daar uit afleiden. Deeze gaan dan voort en trekken gevolgen uit gevolgen, tot dat hy, die by den aanvang van den redentwist een goed Christen was, zig ten laatfte dermaate ingewikkeld vinde in eene lange keten van afleidingen en gevolgtrekkingen, dat hy niet weete hoe zig daar uit te redden, zonder tot één van beide deeze uiterftens te komen; dat hy of het geloof verzaake, of erkenne dat hy gedwaald hebbe, in het omhelzen zyner beweerde ftellinge. Alle dezulken, die maar eenige kennis bezitten van de onverzettelykheid van 't menschlyke hart, en van den yver der twistredenaaren, zullen gereedlyk bemerken, dat er in zodanige omftandigheden maar al te veel redenen zyn, om voor de zaak der Openbaaringe te vreezen, en iets ten haaren nadeele te dugten.

4. Hierby komt de listige behendigheid der voorvegteren van 't Ongeloof, die zig, met de onbefcheidenheid van zulke misleide vrienden des Christendoms, vereenigt, in 't voortplanten van 't gevoelen, dat de Wysgeerte en de Openbaaring met elkanderen

onbeſtaanbaar zyn. Deeze lieden zyn ten volle overtuigd, dat de ſchynbaare vereeniging van mannen van weezenlyke geleerdheid met hun by uitſtek geſchikt is, om hunnen leerſtellingen agting by te zetten; en dat dit van zeer veel gewigts is op de bevattingen van het menschdom in 't algemeen. In tegenſtelling derhalve van 't gedrag der bygeloovige belyders van onzen heiligen Godsdienst, die alle geleerdheid verſmaaden, letten zy op ieder uitdrukking, op ieder voorgeſteld gevoelen; op alles wat hunne denkwyze maar eenigzins ſchynt te begunſtigen, en plooijen dat op allerhande wyzen, om het indiervoege te doen voorkomen, dat het ſtrekke, om de waereld overtuigend te toonen, dat hunne grondbeginzels en redeneerwyze onderſteund worden, door het gezag van mannen van de uitgebreidſte kunde; en dat hunne leerſtellingen gevolglyk niets anders zyn, dan de vrugten van een bezadigd, een welberaaden en onpartydig onderzoek.

Groote Wysgeeren, en mogelyk wel eenigen van de grootſten, zyn hier door dikwils in eenen ſtaat van de uiterſte verlegenheid gebragt. Terwyl hunne harten brandden door een vuurigen yver ter uitbreidinge der Euangelieleere; terwyl ze pal ſtonden, om dezelve te verdeedigen, tegen haare valſche vrienden, en haare openbaare vyanden; werden ze, zelfs in 't midden van deeze hunne edelaartige onderneeming, gebrandmerkt met het character van afvalligen, en met de uiterſte kwaadaartigheid mishandeld, door dat eigenſte volk, welks zaak zy voorſtonden. Middeler-

lerwyl kwamen die lieden, welker grondbeginzelen zy wraakten, en welker redeneerwyze zy verfoeiden, integendeel voor als zulken, die hen behandelden als hunne beste vrienden; zy wenden de bevestiging van hun gezag voor, als werden hunne leerſtellingen daar door verſterkt; en betoonden hun, door allerleie vleiende kunſtenaaryen, de grootſte beleefdheid. — Te vergeefsch is 't in zodanig een geval, dat zulke mannen de lasterlyke voorgeevens en de misplaatſte lofbetuigingen van beide die partyen met verontwaardiging en afgryzen tegengaan, en hunne weezenlyke grondbeginzels openlyk aan den dag leggen. By de eene party wordt dit toegeſchreeven aan geveinsdheid, by de andere aan voorzigtigheid; en de waereld in 't algemeen, 't zy niet bekwaam, 't zy niet genegen, om zelve de zaak te onderzoeken, ſlaat gereedlyk, onberaaden, geloof aan 't gerugt, in welker verſpreiding menſchen van zulke verſchillende inzigten en gevoelens zig vereenigen, en eenſtemmig zyn.

Zo er al geen andere reden te geeven ware van het by veelen bovendryvende gevoelen, dat de Wysgeerte ſtrekt ter ondermyninge van de Openbaaring, dan zou deeze alleen, mynes agtens, ten deezen opzigte voldoenend zyn: vooral wanneer wy in aanmerking neemen de erkende onvolmaaktheid onzer natuure, waaraan ook de Wysgeer deel heeft. Hoe zeer zyn verſtand ook beſchaafd, en zyn wil gezuiverd zy, hy is en blyft aan dwaalingen en misſlagen onderhevig; hy kan, door den invloed van verkeerde beweegmiddelen, van den rechten weg afgetrokken worden.

PROEVE VAN BEWYS.

DAT DE WAARE WYSGEERTE, UIT HAAREN EIGEN AART, OP GEENERLEYE WYZE GESCHIKT IS, OM HET GEZAG DER OPENBAARINGE TE ONDERMYNEN,

EN

DAT EEN DOORGEOEFEND WYSGEER, IN DEN STERKSTEN ZIN, EEN WAAR CHRISTEN ZYN KAN.

INLEIDING.

§ I.

Wysgeerte en Openbaaring beschouwde men reeds voor lange, als twee geheel met elkander stry-dende dingen, als twee onverzoenlyke vyanden, die niets minder, dan elkanders bederf en ondergang zogten. — De Wysgeerte, dagt men, wil zelve onderzoeken en overtuigd worden; de Openbaaring integendeel vordert enkel geloof en onderwerping. — De Wysgeerte erkent geene andere waarheden, dan

de zoodanige, die in de natuur der dingen gegrond, en met de grondwaarheden van alle menschlyke kennisse overeenkomstig zyn; de Openbaaring spreekt van waarheden, verre boven het menschlyk verstand verheven, en vordert hier gevangenneming der rede. De Wysgeerte integendeel verheft dit godlyk geschenk, en erkent geenen anderen rechter over waarheid en valschheid, dan haar alleen. Dit noemde men vermetelheid, ydele opgeblazenheid, en onvergeeflyke trotschheid. — Zoo dagte men; zoo redeneerde men. En — gelyk partyzucht zelden maat weet te houden, — zoo ging men ook hier van beide kanten te verre. Men verhief niet alleen de eene ten koste van de andere; maar men verbeelde zich zelfs, het gezag van de eene niet staande te kunnen houden, dan door dat van de andere geheel te vernietigen. Even als of beiden geene geschenken van den Schepper waren, als of beide niet met vereenigde krachten ter bereiking van één en hetzelfde oogmerk werkten.

Natuurlyk verloor dit verschil door den tyd van zyne hevigheid, en begon allengskens voor gematigder denkbeelden, en zagter oordeelen plaats te ruimen. Dan noch liet het diepe voetstappen na, die zelfs tot op onzen tyd zyn overgebleven, in weerwil van alle vorderingen, die men in de verschillende takken der Godgeleerdheid gemaakt heeft. — Zoo groot, zoo geweldig is de kracht der vooroordeelen, en de verkleefdheid aan van ouds hergebragte meeningen; zoo dat thans noch beide, Wysgeerte en

Open-

Openbaaring, niet zelden deerlyk mishandeld worden. Noch, — tot ſchaamte der Christenen moeten wy het bekennen — is het niet alleen niet overtollig; maar zelfs hoog noodig te onderzoeken: *of dan waarlyk de Wysgeerte en de Openbaaring zulke onverzoenlyke vyandinnen zyn, dat de eene ſteeds het gezag van de andere poogt te ondermynen.* — Beiden ligt aan dit onderzoek ten hoogſten gelegen, der Wysgeerte, om haar van de zoo dikwyls aangewreven blaam te bevryden; der Openbaaringe, om de verdenkinge van haar aftewenden, als of haare leeringen ongegrond en onredelyk waren; — Beiden moeten dus by dit onderzoek winnen, zoo het met de vereischte naauwkeurigheid en onpartydigheid gedaan wordt. — Dat dus het opgegeeven voorſtel van de H. H. Beſtuurders van Teyler's Godgeleerd Genoodſchap ook noch voor ons van groot gewigt, en hun oogmerk voor Openbaaringe en Wysgeerte heilzaam is, behoeft thans wel geen nader bewys. —

De overtuiging hier van heeft my voornaamlyk aangeſpoord, om te beproeven, of ook ik iets tot bevordering van dit grootsch oogmerk konde medewerken; ik gevoelde deszelfs geheel gewigt; ik erkende den grooten dienst, die men aan den godsdienst en de menſchen zou bewyzen, byaldien men hen kon overtuigen:

Dat de waare Wysgeerte uit haaren eigen aart op generleye wyze geſchikt is, om het gezag der Openbaaringe te ondermynen.

§ 2.

Zoo ik het voorstel wel begryp, dan is het laatste een natuurlyk gevolg van het eerste: immers zoodra de waare Wysgeerte niets tegen de Openbaaring heeft; of zoodra haare twyfelingen niet van dat gewigt zyn, dat zy derzelver gezag eenigzins by haar kunnen doen wankelen; wat toch zou dan den Wysgeer weerhouden, om haar voor een byzonder geschenk des Hemels te erkennen, en als zoodanige aan te neemen?

Het eerste lid van het voorstel verdient dus onze byzondere aandacht; voornaamlyk zal ik moeten bewyzen: *dat de waare Wysgeerte uit haaren eigen aart op generleye wyze het gezag der Openbaaringe ondermynt.* Dat het voorstel zich tot de nieuwste Openbaaring van God door Christus bepaale, blykt reeds van zelfs, en wordt door het bygevoegde buiten allen kyf gesteld.

Ik geloove my het best den weg tot het bewys zelf te zullen baanen, byaldien ik my vooraf de volgende vraagen zoeke te beantwoorden.

1.) Wat zou de Wysgeerte moeten doen, zoo zy het gezag der Openbaaringe zou ondermynen? — Dit leidt ons van zelfs tot eene tweede vraag; naamlyk —.

2.) Waarop steunt het gezag der Openbaaringe? — En deeze kunnen wy niet wel eer beantwoorden, voor dat wy ons een denkbeeld van de Openbaaringe gemaakt hebben, dus is de derde vraag:

3.) Wat is de Openbaaring?

Het nut, dat de beantwoording deezer vraagen ons aanbrengt, zal in het vervolg blyken. — Wy moeten by de laatste beginnen.

I.

I. AFDEELING.

Wat is de Openbaaring? — Waarop steunt haar gezag? Wat moet de Wysgeerte doen, zoo zy hetzelve wil ondermynen?

§ 3.

De voornaamste bronnen van het vooroordeel, dat de Wysgeerte met de Openbaaringe zoude stryden, en dat dus beiden met elkanderen onbestaanbaar zouden wezen; zyn, geloove ik, niet verre te zoeken. Zy zyn voorzeker geene anderen, als, of geheel valsche, of niet genoeg opgehelderde en ontwikkelde denkbeelden van de Openbaaringe; en verwisseling van de waare, met de valsche Wysgeerte. *Wat is de Openbaaring?*

De vooroordeelen worden natuurlyk verzwakt, of verdwynen geheel en al, zoodra de gronden, waarop zy rusten, van hunne sterkte verliezen, of geheel en al instorten: kunnen wy dus de ongegrondheid van de gewoonlyk heerschende verkeerde denkbeelden van de Openbaaringe en Wysgeerte overtuigend aantoonen; dan, geloove ik, zullen wy reeds hier door zeer veel in het bewys zelf gevorderd zyn.

Wat is de Openbaaringe? Waarom ik met deeze vraag begin, blykt reeds uit het gezegde.

Het denkbeeld van de Openbaaringe fluit reeds in zich het denkbeeld van zaaken, die geopenbaard zyn, en den inhoud der Openbaaringe uitmaaken. —

Met dit denkbeeld verbinden wy terftond een tweede, naamlyk dat van den onmiddelbaaren godlyken oorfprong dier waarheden, of dat zy onmiddelbaar van God door Christus geopenbaard zyn.

Deeze twee denkbeelden te zamen genomen hegten wy aan het denkbeeld van de Openbaaringe; en verftaan er door die godsdienftige waarheden, welke God op zoo een buitengewoone wyze aan de menfchen heeft laaten bekend maaken, of leeren.

Hier hebben wy twee geheel onderfcheidene denkbeelden: immers iets anders zyn de geopenbaarde zaaken; en iets anders is haar oorfprong, of wyze van bekendmaakinge: Het eerfte fluit in zich het denkbeeld van bovennatuur- en zedekundige waarheden. Het laatfte dat van eene gebeurtenisfe, naamlyk dat God op eene geheel byzondere wyze eenen gezant en leeraar aan de menfchen heeft gezonden, dit behoort dus onder de gefchiedkundige, en het eerfte onder de wysgeerige waarheden; beiden van eenen geheel verfchillenden aart.

Het gezag van beiden berust dus ook op geheel verfchillende gronden, dat is, ieder heeft haare eigene en byzondere gronden van zekerheid, of haare eigenaartige bewyzen.

Het gezag, of de gronden van zekerheid van het

eea-

eerſte ſtuk, de geopenbaarde waarheden zelve, kunnen geene andere zyn, als die, op welken de waarheid van alle wysgeerige waarheden berust; naamlyk de inwendige waarheid der dingen zelve, de niet-tegenſtrydigheid der denkbeelden; en deeze ligt in het wezen, en in de onderlinge betrekkinge der zaaken, en is van alle uiterlyke dingen onafhanglyk.

En — waarop moet het gezag van het laatſte ſtuk, den onmiddelbaaren godlyken oorſprong, gegrond zyn? — Hoe meer ik dit ſtuk overweeg, hoe meer het my voorkomt, dat een Godlyk gezant geen bewys, dat beter geſchikt is, om eene meer algemeene overtuiging voort te brengen, ter ſtaavinge van zyne geloofwaardigheid kan geeven, dan de eene of andere buitengewoone gebeurtenis, die de duidelykſte blyken van de onmiddelbaare godlyke medewerkinge by haar heeft; dat is een wonderwerk, en voor de nakomelingſchap, dus voor ons, de geſchiedenis of het verhaal van dit wonderwerk (*a*).

Het eerſte ſtuk kan men de *Waarheid* der Openbaaringe; en het laatſte haare *Godlykheid* noemen. Van hier ontleenen wy eigenlyk het denkbeeld van Openbaaringe: immers loochenen wy dit, dan vernietigen wy dit denkbeeld, en ons blyft niets meer overig, dan een zamenſtelzel van wysgeerige waarheden.

§ 4.

(*a*) Ik zeg met opzet eene *meer algemeene* overtuiginge. De rede hier van zal in het vervolg blyken. Afdeeling IV. § 17.

§ 4.

Waarop steunt het gezag der Openbaaring?

Thans zullen wy in ſtaat zyn, om te bepaalen, waarop eigenlyk het gezag der Openbaaringe gegrondvest is. — Zoo naamlyk de twee genoemde denkbeelden vereenigd het denkbeeld van de Openbaaringe uitmaaken; dan ſteunt haar gezag ook op twee gronden.

1.) Op de inwendige waarheid haarer leeringen.

2.) Op de waarheid der wonderwerken; of op de waarheid van het verhaal van die wonderwerken.

Op de eerſte grond komt voornaamlyk alles aan: vervalt deeze, hebben de leeringen der Openbaaringe geene inwendige waarheid: — dan vervalt op eenmaal haar geheel gezag, ſchoon men ook noch zoo veele wonderwerken ter bevestiging van dezelve wiste by te brengen; dewyl zy nooit onwaarheden waar kunnen maaken. Men beſluit zeer veilig van de onwaarheid der leeringen, op de valschheid der voorgewende wonderwerken, offchoon men ook niets anders tegen dezelve kan inbrengen: dewyl het zeer zeker is, dat God nooit zyn gezag tot het ſtaaven van onwaarheid zal verleenen, God en onwaarheid te bevestigen zyn twee geheel tegenſtrydige denkbeelden.

Dan behalven deeze rede, verdient de eerſte grond ook daarom noch onze byzondere aandacht, om dat zy ons meer regtſtreeks tot het oogmerk van onze onderzoekinge leidt: immers wanneer men van verſchil of ſtryd tusſchen de Wysgeerte en de Openbaaringe ſpreekt, dan bedoelt men voornaamlyk beider godsdienſtige waarheden. Men wil weeten, of de Wysgeerte ons andere leert, dan de Openbaaring, en

of

of geene de gegrondheid van deezen omverre werpen, zoo dat zy beide met elkanderen onbestaanbaar zyn.

§ 5.

Uit het gezegde kunnen wy thans besluiten, wat de Wysgeerte zou moeten doen, om het gezag der Openbaaringe te ondermynen.

Wat moet de Wysgeerte doen, zoo zy het gezag der Openbaaringe zou ondermynen?

In de eerste plaats zou zy slechts behoeven aan te toonen, dat haare leeringen geene inwendige waarheid vóor ons hebben, dat zy met de godsdienstige waarheden der gezonde rede en met de natuurlyke denkbeelden van God en godsdienst stryden.

Kan zy dit niet, zoo blyft haar niets meer overig, dan de onwaarheid van het tweede stuk aan te toonen, en dit moet zy doen door de valschheid der getuigen te bewyzen: immers dan vernietigt zy het denkbeeld van Openbaaringe.

Dan heeft de Wysgeerte niets tegen deeze beide stukken intebrengen; dan volgt van zelfs, dat zy op geene wyze kan gezegd worden het gezag der Openbaaringe te ondermynen.

Dit te onderzoeken is het oogmerk deezer verhandeling. Uit het gezegde blykt reeds, dat myn bewys tweeleedig moet zyn.

In de eerste plaats zal ik moeten betoogen, dat de waare Wysgeerte geenzins de inwendige waarheid der geopenbaarde leeringen ondermynt.

En ten tweeden, dat zy niets tegen de geloofwaardigheid der getuigen heeft intebrengen.

§ 6.

Het eerste stuk is het gewigtigste; hierby zal ik my dus het langste moeten ophouden; te meer, dewyl wy hier door reeds een zeer groote stap nader tot het tweede bewys zullen komen.

Dan de gegrondheid of ongegrondheid van eene stelling moeten wy uit haar zelve beoordeelen; wy kunnen derhalven hier niets beslissen, zoo wy niet eerst de leeringen der Openbaaringe kennen. Natuurlyk ontstaat hier dus de vraag: welke waarheden behelst de Openbaaring? — Wat hebben Christus en zyne Apostelen geleerd?

Dit is eene gebeurtenis; en kan dus niet anders, dan door getuigen beslist worden; welke hier de Euangelisten en Apostelen zyn. Maar voornaamlyk de Euangelisten, als welken er hun byzonder werk van hebben gemaakt om ons een eenvoudig historisch verhaal van de daaden en leeringen van Christus op te teekenen. — De schriften der Apostelen behelzen reeds redekaveling, verdere ontwikkeling en toepassing van de door Christus geleerde waarheden; en vorderen dus in dit onderzoek eene grootere behoedzaamheid.

Wy zullen hier dan het veiligste te werk gaan, byaldien wy de verhaalen der Euangelisten tot de voornaamste bron aanneemen, uit welken de Openbaaring moet geput worden, en dan met dezelve de schriften der Apostelen verbinden. — Dan voor dat ik hiertoe overgaa, zal ik eerst eene en andere aanmerkingen vooraf moeten laaten gaan, die ons op de vereischte behoedzaamheid oplettend zullen maaken.

II.

II. AFDEELING.

Wat leert ons de Openbaaring? of wat is haar inhoud?

§ 7.

Ik voege er te liever deeze aanmerkingen by, om dat zy ons te gelyk de voornaamſte bronnen van het vooroordeel, dat de Wysgeerte en de Openbaaring met elkanderen onbeſtaanbaar zouden zyn, aantoonen, en dewyl ik door de gronden van deeze vooroordeelen te weerleggen, ook te gelyk op eenige wyze myne ſtelling zal ſtaaven.

1.) In de eerſte plaats dan merke ik aan, dat het laatſte oogmerk der Openbaaringe geen ander kan zyn, dan het algemeen oogmerk van God met den mensch. — Alles, het geen God voor den mensch doet is hier toe betreklyk, en een ondergeſchikt middel aan dit groot en algemeen oogmerk. — En — dat dit geen ander is, dan het waar geluk des menſchen, bevestigt ons alles, zoo aan den kant van God, als van ons; — Alles roept ons toe, dat wy van den Schepper tot geluk geſchaapen en beſtemd zyn.

Welke oogmerken bedoelt de Openbaaring?

zyn. Welk oogmerk men ook by de Openbaaring aanneeme, zoo moet men toch eindelyk tot dit te rugge komen. De Openbaaring behoort mede in het plan van God met den mensch, en is dus ook een middel ter bereikinge van dit plan.

Dat nu de Openbaaring, zoo zy onmiddelbaar van God komt, de geschiktste middelen ter bevordering en bereiking van het voorgestelde oogmerk vervallen moet, behoeft wel geen bewys; van de Godlyke wysheid kunnen wy wel niets anders verwagten. — Dan welke zyn deeze geschiktste middelen? — Ik geloove, dat ik 't als eene beslisde waarheid kan aanneemen: dat er zonder waare godsdienst geen waar geluk voor redelyke wezens kan zyn; dat dit dus het eenigste middel ter bereikinge van het oogmerk is, welkers bevordering de Openbaaring bedoelt. Hieruit volgt, dat het naaste oogmerk der Openbaaringe *de herstelling van den waaren* godsdienst is; of om ons den weg aantetoonen, op welken wy tot het oogmerk van onze schepping, tot onze waare bestemming kunnen komen.

§ 8.

De Openbaaring eene te rechtwyzing der rede.

Hoe zal nu de Openbaaring hier te werk gaan? Hoe zal zy dit naaste oogmerk het best bereiken? — Zal zy op eenmaal alle vooroordeelen, alle onkunde en dwaalingen in den godsdienst verbeteren? Dit zou waarlyk niet alleen een al te groote, maar zelfs onmooglyke vordering zyn. Hy, die eenigzins het menschlyk verstand kent, en deszelfs geschiedenis be-

bestudeerd heeft, zal dit inzien, en moeten bekennen, dat, was dit het oogmerk der Openbaaringe, God dan niets minder zou hebben moeten doen, dan het geheel menschlyk verstand te herscheppen. En waartoe dan eene Openbaaring?

Wy verwagten dus veeleer, dat de Openbaaring zich in haar onderwys na de zwakheid der menschen zal schikken, by welken alle vorderingen van het verstand zeer langzaam voortgaan. Volgens de natuur der zaake kan haar onderwys dus niets anders zyn, dan een terechtwyzing der meer of min afgedwaalde rede. De Openbaaring zal het menschlyk verstand in zyne gewigtigste onderzoekingen te hulp komen; zy zal aan hetzelve eene handleiding geeven, waar door het in deezen op den rechten weg wordt gebragt; zy zal, naar Gods oogmerk, dat voor den mensch zyn, het geen een verstandig leermeester voor de onbedrevene jeugd is. — En er wordt geene groote opmerkzaamheid vereischt, om dit oogmerk in de leerwyze van Christus zelfs te ontdekken. Hy laat nog veele vooroordeelen onaangeroerd; anderen weerlegt hy slechts van ter zyden; zeer weinigen regtstreeks. Noch veele dwaalingen laat hy aan het verder nadenken der menschen, en aan den tyd over; anderen wederom gaat hy slechts van verre te keer. Hy zag by zyn onderwys bestendig op zyn groot oogmerk, de bevordering van deugd en geluk, en hierna beoordeelde hy het gewigt der vooroordeelen en dwaalingen, die hy te bestryden had. — Zyne leeringen zyn of in gelyknissen ingekleed; of enkele

ftellingen zonder bewys; dikwyls geeft hy eenen enkelen wenk, den oplettenden en nadenkenden alleen verftaanbaar. Voor het overige liet hy het aan zyne toehoorders over, wat nut een iegelyk er voor zich uit zou trekken: zoo dat alles ons duidelyk toont, dat het naaste oogmerk der Openbaaringe geen ander is, dan om het verftand aan het denken te helpen, omtrent de godsdienftige waarheden, en ftof tot nadenken te geeven, waarom het zich, als aan eenen zekeren leiddraad, in zyne verdere nafpooringen kan houden.

Hieruit zien wy dus reeds, hoe weinig 't het oogmerk der Openbaaringe kan zyn, om het gebruik der rede, in onderzoekingen den godsdienst betreffende, te willen verbieden.

Het N. T. is de Openbaaring niet.

2.) Houden wy dit gezegde in het oog, dan zal de gegrondheid van myne tweede aanmerking noch duidelyker blyken. — Zy is deeze: Het N. T. is de Openbaaring niet; het behelst de Openbaaring, te gelyk met haare gefchiedenis; dat is, haare eerfte beginzels, voortgang, en verdere lotgevallen by de verfchillende gemeentens. — Deeze twee ftukken, de Openbaaring en de gefchiedenis der Openbaaringe, moeten wy dus wel onderfcheiden, als zynde uit haar eigen aart twee wezenlyk onderfcheidene dingen: het een behelst wysgeerige waarheden, en het ander gebeurtenisfen. Het geen dus van het een geldt, geldt daarom ook niet terftond van het ander, en zwaarigheden tegen de gefchiedenis zyn geene zwaarigheden tegen de Openbaaring. — Dat deeze regel insgelyks

op

op veele andere geschiedenisfen en zaaken, in het N. T. gemeld, die noch minder met de Openbaaring in verbinding ftaan, toepasfelyk is, behoeve ik wel niet te herinneren. — Dan om alle misvattingen voor te komen, en om my nog bepaalder uittedrukken, merke ik noch aan: dat ik de ftraks genoemde gefchiedenisfen van de gefchiedenis van Christus noch onderfcheide; en deeze befchouwe ik zelfs tweeledig, als beftaande uit voorvallen, die met de Openbaaring in geene verbinding ftaan, en er geenen invloed op hebben; en uit zulken, die met haar in verbinding ftaan. Van de eerften geldt dus ook de voorige regel; maar op de laatften kan zy zoo algemeen niet toegepast worden: dewyl, b. v., tegenwerpingen tegen de opftanding van Christus ook te gelyk tegenwerpingen tegen de Openbaaring, als Openbaaring, zouden zyn; dat is, niet tegen de waarheden, maar tegen de Godlykheid, of, tegen het bewys voor haare Godlykheid. (a)

3.) Ten derden merk ik aan: dat het N. T. niet onmiddelbaar voor ons is gefchreven; maar voor men- *In het N.T. is veel locaal.*

(a) Zeer nuttige aanmerkingen heeft hieromtrent Doederlein in zyne Dogm. P. 1. § 35. p. 108. Na dat hy den inhoud van het N. T. in drie Clasfen verdeeld heeft, besluit hy met deeze aanmerking: Men bedenke dus dat niet alle deelen van den Christelyken godsdienst in het N. T. geleerd worden, of iemand moeste de gefchiedenis van het Christendom, en de leerwyze van Christus en zyne Apostelen met den godsdienst zelven willen vermengen; of zich verbeelden, dat de toeftand der Christenen ten allen tyde dezelve is geweest. — By dit alles voegt hy deeze wensch: dat een man vry van vooroordeelen, vry van verknogtheid aan eenig leerftelzel, ons een uittrekzel uit het N. T. ten algemeen gebruik fchonk, met weglaating van alle onnutte en tot den godsdienst niet behoorende zaaken, en van die dingen welken alleen voor de Christenen van die tyden waren, of, welken aan de zorg der geleerden moeten overgelaaten worden!

menschen, die in alle opzigten, zoo naar hunne inwendige, als uitwendige omstandigheden, zeer veel van ons verschilden; als in zeden, levenswyze, denkwyze, taal enz. — Christus en zyne Apostelen hadden geheel andere meeningen en vooroordeelen te bestryden, als in onze tyden plaats vinden. Dat zy nu alle deeze omstandigheden by hun onderwys bestendig in het oog hielden was niet alleen noodzaaklyk; maar zelfs zeer natuurlyk. — Wilden zy het bedoelde nut stigten, dan moesten zy zich na de denkwyze van hunnen tyd voegen, en zelfs zeer dikwyls na de verkeerde en zwakke denkbeelden van hunne leezers of toehoorders, en met deezen in hunne taal spreeken; dat is, woorden, uitdrukkingen en wendingen gebruiken, aan welken zy het meeste gewoon waren. Dan niet alleen heeft hunne leerwyze over het algemeen het kenmerk van dien tyd; maar zelfs ook verschilde zy, naar de verschillende menschen, met welken Christus en zyne Apostelen te doen hadden. Paulus onderscheid bestendig meer- en min gevorderde Christenen, (πνευματικοὶ, σαρκικοὶ) kinderen, jongelingen en mannen in Christus: anders spreekt hy met de Jooden, anders met de Heidenen.

De leerwyze van Christus en zyne Apostelen heeft dus veel *locaals*, dat aan bepaalden tyd en plaats gebonden is. — Hiertoe reken ik:

Vooreerst, de beschryvingen en uitdrukkingen, in welken Christus en zyne Apostelen hunne leeringen voorstellen en inkleeden. Zy bedienen zig zeer dikwyls van spreekwyzen, de Jooden reeds uit hunne hei-

heilige schriften, godgeleerdheid, of andere godsdienstige boeken bekend. Wanneer Christus, b. v. van zynen nieuwen godsdienst spreekt, gebruikt hy doorgaans de uitdrukkingen van *koningryk*, *koningryk der hemelen* enz.. Onder welke benaamingen zy de nieuwe instellingen, of inrigting van den Messias, reeds voor zynen tyd, gewoon waren aftefchetzen. Slechts van tyd tot tyd gewend Christus hen aan het denkbeeld, dat hy met deeze uitdrukkingen verbond. — Insgelyks waren de uitdrukkingen, *wedergeboorte*, *geest*, *vleesch*, *heilige geest*, *geest Gods*, en diergelyken de Jooden reeds voor de komst van Christus bekend. — De geschiedenissen van de bezetenen zullen ons voorbeelden genoeg opleveren, hoe Christus zelf zich na de denkwyze zyner tydgenooten voegt, en met hun in hunne taal spreekt. — Spreeken de Apostelen van den dood van Christus, en van de voordeelen, die het menschdom door denzelven zyn aangebragt, dan bedienen zy zich gewoonlyk by de Jooden van uitdrukkingen uit hunne heilige schriften ontleend, en met hunne denkbeelden het meest strookende. Dan is Christus het Offerlam zelf, dat de zonde der waereld draagt; dan wederom de Hoogepriester, die zich zelven Gode ten offer brengt, en de hemel is het heilige der heiligen. Met een woord alle offeranden en derzelver plegtigheden zyn in den dood en persoon van Christus vereenigd. — Aan deeze beschryvingen en uitdrukkingen waren zy gewend, zy kenden geene vergifnis der zonden zonder offeranden; en dus was het zeer natuurlyk, dat

de Apostelen met dezelven ingang by hun vonden, en overtuiging werkten. — Behalven dit alles vinden wy noch zeer veele denkbeelden by hun uit de Joodsche Theologie ontleend: als dat van de booze en de menschen vyandige geesten, (*dæmonen*) die in de lucht woonen en heerschen, en met welken de menschen te stryden hebben; de verdeeling der Engelen in byzondere rangen, troonen, vorstendommen, heerschappyen enz. — In de 2de brief van Petrus, en in dien van Judas vinden wy hieromtrent denkbeelden uit de Joodsche Theologie ontleend. — Doch wat behoeve ik hier voorbeelden op een te stapelen? Een kundig en opmerkzaam bybel-leezer zal de waarheid van myn gezegde genoegzaam bevestigd vinden. En noch meer moeten wy er van overtuigd worden, wanneer wy bedenken, dat de schryvers zelven in den Joodschen godsdienst waren opgevoed, en dus van hunnen jeugd af aan het leezen hunner heilige schriften gewoon, waardoor hunne wyze van denken, en zich uit te drukken een byzondere plooi had gekreegen; die even eens, gelyk ook hunne beleezenheid in hunne gewyde schriften, overal in hunne brieven doorstraalt. Het een is een natuurlyk gevolg van het ander. — Of men moest willen beweeren, dat met het aanneemen van het Christendom, en met de godlyke ingeevinge alle hunne voorige denkbeelden waren verlooren gegaan. (*a*).

In

(*a*) Mooglyk zullen de woorden van den geleerden Heer Semler myne meening noch meer lichts byzetten. In zyne Lat. verhandeling over de bezetenen spreekt

In de tweede plaats, reken ik tot het locale veele bewyzen en drangredenen, met welken de heilige ſchryvers hunne leeringen ſtaaven en aandringen. Veelen deezer behoeven wy ſlechts te leezen, om overtuigd te worden, dat zy volſtrekt in de denkwyze dier tyden gegrond, en voor de menſchen van die tyden geſchikt zyn. Hebben Jezus en zyne Apostelen met de Jooden te doen, dan zyn hunne bewyzen en drangredenen, of uit het O. T., of uit de Joodſche Theologie genomen. Om b. v. te bewyzen, dat Christus de waare Meſſias is, beroepen zy zich op plaatzen van het O. T., die de Jooden reeds zedert lang gewend waren van den Meſſias en zyn ryk te verklaaren, waarby hun dus niets meer overig bleef, dan dezelve op de geſchiedenis van Jezus toe te paſſen, en derzelver vervulling aan hem aan te toonen. Dikwyls was een enkelde wenk toereikend, om hen te doen zien, dat deeze of geene plaats van den Meſſias handelde. (Handl. 13.) Op dezelve wyze be-

ſpreekt hy dus: (pag. 68. in nota) Illi enim ſcriptores ſacri manent homines, tempore et loco et ratione ipſa nexus illius, in quo quisque conſtitutus est, ab hominibus cunctis ſemper diverſi; iſta diverſitas et varietas, quæ etiam intelligendi varietatem ſecum fert, et ſapienti Dei conſilio ad est, et libertatem atque τὸ ἠθικὸν involvit. Itaque θεοπνευςἰα huc non facit, ut ſcriptor de rebus iis, quæ ſenſibus et intelligendi ſuæ facultati ſubſunt, ſemper ita, uti posteriores, et τὸ διοτι, intelligat atque ſcit! ſed pertinet tantum ad ſcribentis eam auctoritatem, qua de religionis ipſius rationibus et capitibus præcipuis ſcribentem præditum eſſe oportet. Illud igitur inde nascitur, ut ſapienter et prout convenit conſilio Dei, ſcripſiſſe credendus ſit; ſcripſerunt vero hominibus ejus temporis et ejus loci. Voornaamlyk dient hy nageleezen te worden in zyne Lat. Dogmatica of Inſtitutio ad doctrinam Chriſtianam liberaliter diſcendam pag. 452. 461. — Over het algemeen ken ik geenen uitlegger van het N. T., die ons meer op het locale opmerkzaam maakt, dan de Heer Semler, in zyne verklaaringen van zommige boeken van het N. T.

bewyst Paulus in het aangehaalde hoofdſtuk de opſtanding van Christus uit den dood. — Meenigmaal ſteunt hun geheel bewys of drangrede op eene allegoriſche verklaaring, volkomen na den ſmaak der toenmaalige Jooden. — Dan wederom zyn hunne drangredenen voorbeelden uit de geſchiedenis van het Joodſche volk. Dikwyls grondvesten zy zich op denkbeelden uit hunne Theologie ontleend; dus vermaant Paulus de vrouwen te Corinthen, om het aangezicht te bedekken, om de Engelen. En — meer bewyzen of drangredenen van dien aart zullen den oplettenden leezer niet ontglipt zyn.

Ik geloove niet, dat ik noodig zal hebben, wydloopig te bewyzen, dat inkleeding en bewys van de waarheden, of zaaken zelve, wezenlyk onderſcheiden zyn, als zynde de eerſten ſteeds locaal, betreklyk; en dus toevallig, voegende zich na den tyd, omſtandigheden en perſoonen; daar het laatſte altoos onveranderlyk het zelfde blyft. Men behoort dus niet aan de uitdrukkingen alleen te blyven hangen, of de geheele zaak enkel en alleen na die woorden te beoordeelen, waarin de ſchryver ze heeft voorgeſteld; maar veel meer moeten wy de waare meening des ſchryvers, die onder zoodanige uitdrukkingen verborgen ligt, opzoeken, en dat, het geen aan tyd en plaats gebonden is, afzonderen: zoo zullen wy dikwyls in veele zwaarigheden licht krygen, en wy zullen erkennen, dat tegenwerpingen, tegen de inkleeding, of tegen de wyze van eene waarheid voorteſtellen, noch op verre na geene tegenwerpingen tegen de zaak

zel-

zelve zyn; en dat veele dingen, welke wy voor tegenwerpingen tegen de Openbaaring hadden gehouden, niets anders, dan tegenwerpingen tegen het locale zyn: dewyl het by de Openbaaring alleen op de zaak zelve, en niet op de woorden en uitdrukkingen aankomt.

Dit zelfde moet ook van de bewyzen gelden: immers is ieder waarheid wezenlyk van zyne bewyzen onderſcheiden; zoo dat zy niet terſtont met deezen ſtaat of valt, of dat zwaarigheden tegen de bewyzen ook zwaarigheden tegen de zaak zelve zyn, die dikwyls op geheel andere gronden kan ſteunen. — Daarenboven het geen voor den eenen bewyst, bewyst dikwyls voor den anderen niets. Weinige bewyzen hebben eene algemeene overtuigende kracht; meestal zyn zy betreklyk. Hy dus, die in het een of ander bewys der Apostelen, die bewyzende kracht niet vindt, die zy er voor de menſchen van hunnen tyd aan toeſchreeven, en die er ook daadlyk voor hun inlag, verdient daarom niet terſtont den naam van eenen ongeloovigen, dewyl hy diezelve waarheid op geheel andere gronden kan aanneemen, die voor hem ſterker bewyzen. En het geloof kan toch niet de bewyzen, maar de waarheid zelve betreffen. Niemand immers zal hem voor eenen Godverzaaker houden, die betuigt, dat het bewys van vooren (*a priori*) voor Gods beſtaan, voor hem niets bewyst. — Dan die eenigzins den gang van het menschlyk verſtand kent, zal niet willen beweeren, dat 't het oogmerk van Christus en zyne Apostelen is geweest, of kon

zyn, om hunne waarheden met bewyzen te ſtaaven, voor alle tyden en voor alle menſchen zouden zyn. En in de daad droeg Christus voor het grootſte gedeelte zyne leeringen zonder eenig bewys voor, zy zyn meest enkele ſtellingen zonder de præmisſen. Deeze liet hy zyne toehoorders zelven opzoeken.

Met een woord, Christus en zyne Apostelen handelden in hun geheel onderwys als verſtandige leermeesters. Hun was het vooreerst genoeg, de menſchen, met welken zy leevden, op eene wyze voor hun geſchikt, te overtuigen, en langs deezen geſchiktſten weg, hun groot oogmerk, de uitbreiding van waarheid, deugd en gelukzaligheid, te bereiken. — In alle hunne leeringen houdt de verſtandige zich dus aan de kern, altoos hun groot oogmerk indagtig, en laat de ſchaal voor hun, die er voedzel in vinden.

De Openbaaring moet van de Godgeleerdheid onderſcheiden worden.

Ten derden, en ten laatſten, moeten wy de Openbaaring wel onderſcheiden van de leerſtelzels, die de verſchillende kerklyke genoodſchappen op dezelve gebouwd hebben; of van die ſtellingen, welke een iegelyk voor zich, als geopenbaarde waarheden, in het N. T. meent te vinden, dat is, dat men het ſubjective Christendom, van het objective wel onderſcheide: immers zyn waarheid, en ontwikkeling van — en gevolgtrekkingen uit dezelve, geheel verſchillende zaaken, die op geene wyze in zoo een naauw verband met elkanderen ſtaan, dat zoodra het laatſte valsch is, daarom ook terſtont het eerſte valsch moet zyn, en dat alle tegenwerpingen tegen het laatſte, ook terſtont tegenwerpingen tegen het eerſte zyn. En

wat

wat zyn de ſtelzels der Godgeleerden anders, dan redekavelingen over de Openbaaring? Immers beſtaan zy allen uit verdere ontwikkeling der geopenbaarde waarheden, uit uitleggingen van byzondere plaatſen, en hierop gegronde leerſtukken, die dikwyls op eene locale, of verbloemde uitdrukking ſteunen, en eindelyk uit gevolgen, uit de waarheden en uitleggingen afgeleid. Met een woord, zy zyn niets meer, dan gevolgen van den verſchillenden gang, die het menschlyk verſtand in het verder overdenken over de geopenbaarde waarheden, en haare geſchiedenis genomen heeft. — Het is dus een natuurlyk gevolg, dat zy ook aan dat zelve onderworpen zyn, waaraan alle redekavelingen over waarheden zyn onderworpen. De ſtelling, over welke men redeneert, en uit welke men gevolgen afleidt, kan waar zyn, en al het laatſte valsch.

Tegenwerpingen tegen de leerſtelzels der Godgeleerden, zyn dus niet te gelyk tegenwerpingen tegen de Openbaaring, en die ze of in het geheel, of ſlechts byzondere ſtukken van dezelve verwerpt, in zoo verre zy de godgeleerdheid betreffen, verwerpt daarom niet de Openbaaring (*a*).

Maar

(*a*) Ik zou hier nog een en andere bronnen van het gemelde vooroordeel kunnen aangeeven; dan myn oogmerk was ſlechts de voornaamſten te toonen, en die meer of min met myne verhandeling in verbinding ſtonden, of tot welken zy my den weg baande. Ik gaa dus met opzet die voorby, welke uit eene verkeerde verklaaring van eenige plaatſen van het N. T. ontſtaan zyn. Het lust my niet om zoo dikwyls herhaalde dingen op nieuws te herhaalen, ik zou er toch niets meer over kunnen zeggen, dan de beste uitleggers reeds gezegd hebben. Genoeg dat eene Godlyke Openbaaring het gebruik van het beste geſchenk, dat wy ooit van den Schepper ontvingen, niet kan verbieden. God kan

Maar wanneer wy alle deeze dingen moeten afzonderen, welke waarheden blyven ons dan noch, als geopenbaarde, over? Tot dit onderzoek gaa ik thans over.

§ 9.

kan zich zelven niet tegenſpreeken. — Het misbruik kan hy wraaken, maar nooit het gebruik. — Of het moeste misbruik wezen, hetzelve in het gewigtigſte, dat wy ooit kunnen hebben te gebruiken! — Dat ondertusſchen dit laatſte ſtuk, de verwisſeling van de algemeene godsdienſtige waarheden met het godgeleerde ſtelzel, de voornaamſte bron van het gezegde vooroordeel is, kan de daaglykſche ondervinding ons noch genoegzaam leeren. En dit vooroordeel, met alle nadeelige denkbeelden van de Openbaaringe en van den Christlyken godsdienst, die noch van veelen herhaald worden, zal blyven, zoo lang deeze verwarring niet wordt uit den weg geruimd, zoo lang men de menſchen het wezenlyke van den Christelyken godsdienst van het toevallige niet leert onderſcheiden. — Dan welken weg zal men hiertoe inſlaan? Bloote redeneering ſchynt waarlyk nog de zekerſte, nog de kortſte te zyn. Deeze is naar myn oordeel geen ander dan de kerklyke geſchiedenis, of noch korter, eene goede geſchiedenis der leerſtellingen (*hiſtoria dogmatum*) van de vroegſte tyden af, verbonden met de heerſchende Wysgeerte in ieder byzonder tydperk: immers de Wysgeerte en de Godgeleerdheid — wat men ook tegen de Wysgeerte ſchreeuwde — gingen toch ſteeds hand aan hand. — Zoodanig eene geſchiedenis zou ons de godgeleerde ſtelzels, en derzelver byzondere deelen, in hunne eerſte geboorte, verdere ontwikkeling en in alle afwisſelende gedaantens duidelyk voor oogen leggen; wy zouden ze dan door alle ryën van veranderingen kunnen volgen; wy zouden dan zien, hoe zy allengskens tot die gedaante, waarin zy thans zyn, zyn gekomen; wy zouden in ſtaat geſteld worden, om over de gronden van hun gezag te kunnen oordeelen; met leedwezen zouden wy zien, aan welke, niet zelden laage poogingen en kunſtenaryen, veelen dit te danken hebben; dat niet weinige godgeleerde ſtellingen haar heerſchend aanzien eer aan de meerderheid, en dus aan de ſterkte van haare verdedigers, dan aan de kracht der waarheid, verſchuldigd zyn: immers waren het de kerkvergaderingen, die over de ontſtaane verſchillen oordeelden en beſlisden, en bepaalden, welke de rechtzinnige was, en dus de heerſchende zou zyn; wy zouden zien, dat anderen niets anders, dan wysgeerige hypotheſen zyn, aan welke de Openbaaring gezag moeste byzetten; of omgekeerd, waarſchynlyke verklaaringen van deeze of geene plaats der Openbaaringe door de Wysgeerte opgeſmukt. — Het groote en meenigvuldige nut, het geen de kerklyke hiſtorie ons in dit ſtuk geeft, kan ik niet beter beſchryven, dan met de woorden van den Heer Semler, in een zyner nieuwſte ſchriften: Novæ obſervationes, quibus ſtudioſius illuſtrantur potiora capita Hiſtoriæ et Religionis Chriſtianæ usque ad Conſtantinum M. Halæ 1784. en aldaar ſecul I. § 16. Est autem ſatis certum, ſuper esſe variæ utilitatis plurimum, quod ad nos hodie redire posſit, ex liberali et juſta repetitione hiſtoriæ eccleſiaſticæ; præcipue ad abjiciendas varias *opiniones*, quas multi adhuc tenere et defendere ſolent, quia multas partes antiquæ hiſtoriæ falſo informabant. Huius generis præcipue eſt illa mul-

§ 9.

De gemaakte aanmerkingen moeten ons in dit onderzoek leiden; en houden wy ze in het oog, dan zal het ons niet moeilyk kunnen vallen, om die waarheden te bepaalen, welke Christus en zyne Apostelen als algemeene godsdienſtige waarheden geleerd hebben. Immers dat er zoodanig een bepaald zamenſtelzel van godsdienſtige waarheden uit het N. T. kan gehaald worden, behoeft wel geen bewys; want dit te ontkennen, zou even zoo veel zyn, als te beweeren, dat de geheele Openbaaring alleen voor die tyden en menſchen, en dus geheel betreklyk was, waarvan een ieder terſtond de ongerymdheid moet inzien. *De leeringen der Openbaaringe.*

Ik waage het dus de volgende ſtellingen, als algemeene godsdienſtige waarheden, door Christus en zy-

multorum perſuaſio, religionem Chriſtianam ſeculo illo primo, iam fuisſe ſic revelatam a Deo, ut perfectisſima esſet; omnes libros N. T. fuisſe, et esſe debuisſe, in manibus omnium Chriſtianorum; omnium librorum, et omnium partium illorum, esſe idem momentum ad omnes Chriſtianos; doctrinam publicam (de trinitate, de Chriſto, de ſacramentis etc.) fuisſe ſtatim, et ſemper eandem; privatam cognitionem Chriſtianorum non posſe differre a publicæ religionis formula etc. — — — Porro perſpicimus, ingentes aberrationes antiquiorum ſcriptorum, præcipue exegeticorum; detegimus originem futilium et humilium opinionum et ſtudiorum; a Judaizantibus ſcilicet derivari debent; diſtinguimus vim internæ religionis ipſam, ab adjumentis cæremoniarum; diſtinguimus ordinem rerum moralium, qui est æternus et inviolabilis, a tot miraculis, quorum inſana multitudo et ſtolida ſæpe indoles, homines probos a tam craſſa religione vel invitos avocat; ipſos autem amatores corrumpit etc. etc.

Dan, die dit alles meer in 't byzonder en tevens kort wenscht intezien, die leeze Semler's Fruchtbare Auszug aus der Kirchengeſchichte des N. T. of deszelfs Selecta Capita H. E.; in welken de kerklyke geſchiedenis voornaamlyk uit het gezegde gezigtpunt beſchouwd wordt. Zelfs heeft zyne Latynſche Dogmatica, en Einleitung voor Baumgartens Dogmatik en Polemik hieromtrent veele nuttige aanmerkingen, die ons op het onderſcheid tusſchen het wezenlyke van het Christendom, en het na tyd en plaats afwisſelende. en toevallige, of de ſtelzels der verſchillende Godgeleerden opmerkzaam maaken.

zyne Apostelen duidelyk als zoodanige gepredikt op tegeeven.

1.) De leer van God.

1.) Leidt de Openbaaring ons op tot den oorſprong van ons beſtaan, en dat van alle dingen. — Deeze is God (Hand. XVII: 24. kap. XIV: 15. 1 Kor. VIII: 6. Rom. IV: 17)) Deeze God is eenig; hy heeft op geene wyze zyns gelyken. — Voor het overige geeft zy ons zeer grootſche, en de verhevenſte denkbeelden van dit Opperwezen. — Hy zelf is van al het geſchapen onafhanglyk, zynde integendeel zelf de ſchepper, onderhouder, en beſtierder van alles. — Hy woont niet in tempelen, met menſchen handen gemaakt; de geheele natuur is zyn tempel. — Hy behoeft op geene wyze den dienst der menſchen. Hy is in zich zelven volzalig, almachtig, de Koning der Koningen, de Heer der Heeren. (Hand. XVII. Rom. XI: 33. 1 Tim. VI: 15, 16. Matth. VI: 8. Hebr. IV: 13. 1 Joh. III: 20. Rom. III: 4. 1 Petri I: 14—17.)

Wanneer wy de leer der Openbaaringe van God oplettend nagaan, dan zullen wy erkennen, dat zy ons meer leert, wat dit wezen voor ons, dan wat het aan en voor zich zelven is; dat is, zy leert ons meest dit wezen van dien kant kennen, welke met haar groot oogmerk in eene onmiddelbaare verbinding ſtaat, en die voor ons het gewigtigſte is. Zy maakt er ons meest die eigenſchappen van bekend, die daar toe dienen, om ons den diepſten eerbied, vertrouwen, liefde en gehoorzaamheid jegens hetzelve inteboezemen, en om ons dus tot een godvruchtig leven en wandel aanteſporen. — Van het wezen van God,

of

of zyne natuur, leert zy ons niets meer, dan dat hy een geest is, (Joh. IV: 24.) zonder zich verder over het denkbeeld van een geest uit te laaten. Hier door ſchynt zy ons ſlechts te willen herinneren, dat wy alle zinlyke en lichaamlyke denkbeelden van God moeten afzonderen. En zelfs deeze leer ſtaat noch in verbindinge met de zedekunde, gelyk het gevolg, dat er uit afgeleid wordt, duidelyk toont.

Verder ſtelt zy de leer van God zoodanig voor, dat zy de nadeeligſte valſche denkbeelden van dien tyd te keer gaat. En wel vooreerst die, welke by den grootſten hoop der Jooden in dit ſtuk heerschten. In tegenoverſtelling van deezen, toont zy, dat God geen nationaal God is, de God van een byzonder volk; maar de God en Vader van alle menſchen zonder onderſcheid; en dat dus alle menſchen voor hem gelyk zyn (*a*). Ten tweeden die, welke by de Heidenen heerschten. Hier beſtrydt zy voornaamlyk de veel-godery, door God als het eenigſte wezen in zynen aart te verkondigen, en de waardigſte en verhevenſte denkbeelden van hem in te boezemen, die

(*a*) Christus bepaalde zich in het begin wel alleen tot de Jooden, en verklaarde zich geduurende eenen geruimen tyd niet uitdruklyk over deeze leer. Zekerlyk lieten de omſtandigheden het noch niet toe, die hy altoos, als een wys leeraar, in het oog hield, om niet geheel zyn oogmerk te misſen. Mooglyk was het vooroordeel, dat God in het byzonder de God van Israël was, en dit alleen zyn uitverkooren volk, noch al te diep geworteld, dan dat het zoo regtſtreeks kon tegengegaan worden. Christus doet nu en dan ſlechts eenige voor den nadenkenden alleen merkbaare ſtappen; door verhevenere denkbeelden van God te leeren, en door de Heidenen nu en dan aan zyne weldaaden deel te laaten neemen. By het inſtellen van den Doop verklaart hy zich volkomen. — Onder alle Apostelen zag Paulus het best het groote plan van zynen meester door, en waagde het 't eerst hetzelve te verkondigen.

die ons duidelyk toonen, dat hy nog de ziel der waereld, nog de waereld zelve is.

Eindelyk wyst de Openbaaring ons den weg, om ons van het bestaan van dit wezen te overtuigen. Om hiertoe te komen, zegt zy, behoeven wy slechts een aandachtig oog op ons zelven, en op al het geschapen te vestigen. De geheele natuur verkondigt ons het bestaan van een wyzen, goeden en magtigen God. (Hand. XVII: 27. Rom. I: 20.)

2.) De leer van onze waare bestemming.

2.) Leert de Openbaaring ons onze waare bestemming. — En wel:

a.) Dat wy van God tot geluk geschapen zyn; dat zyne zuivere, belangeloose liefde ons het bestaan gaf, en ons noch onderhoud: want hy zelf behoefde den mensch niet. — Dat alles, het geen God ooit voor den mensch gedaan heeft, en noch dagelyks doet, niets anders, dan dit groote einde bedoelt, en met een woord, dat van den kant van God niets ter bereikinge en bevorderinge aan dit groote oogmerk ontbreekt. De geheele Openbaaring is hier van een bewys.

b.) Dat wy niet alleen voor dit korte leven, maar voor eene eeuwigheid bestemd zyn; dat de ziel, die eigenlyk den mensch uitmaakt, na de scheiding van het lichaam noch voortvaart te leven, en diezelve *Ik* te blyven, die zy in dit leven was. — En dit toekomende leven is, naar de leer der Openbaaringe, eerst ons waare leven, waartoe dit slechts de voorbereiding is. (2 Kor. V: 1. Phil. III: 20.)

3.)

3.) Predikt zy ons een geluk, met deeze groote beſtemming volmaakt overeenkomſtig. Neemen wy de trekken, die de Openbaaring ons hier en daar verſtrooid geeft, te zamen, dan zal het geheel denkbeeld van des menſchen waar geluk hier op uitkomen: het beſtaat niet in de uitwendige dingen deezer waereld; wy zullen ons geene ſchatten verzamelen, die de roest of mot kan verteren; maar het beſtaat in iets duurzaam, het welk reeds hier van alle uitwendige dingen onafhanglyk is, en ons noch aan den anderen kant van het graf volgt; het beſtaat in een te vredenheid met de godlyke ſchikkingen, in dat goede en geruste geweeten, dat uit het bewust zyn van onze redelyke pogingen tot het volbrengen van Gods wil aangewend te hebben, voortkomt; in het bewust zyn, dat wy de goedkeuring, liefde en gunst van onzen Hemelſchen Vader bezitten.

3.) De leer van 'smenſchen waar geluk.

4.) Toont ons de Openbaaring den weg, op welken wy tot geluk moeten komen. — En deeze is geen ander, dan het doen van Gods wil, of de beoefening der deugd, of de godsdienst. By herhaalde maalen immers verzekert Christus, dat niet zy, die hem Heer of Meester noemen, in het koningryk der hemelen zullen komen; maar zy, die den wil doen van zynen Hemelſchen Vader; die hem gezonden heeft. — Van deezen godsdienst geeft de Openbaaring ons de redelykſte, verhevenſte en waardigſte denkbeelden. Hy beſtaat geenzins in het waarneemen van uitwendige plegtigheden, nog in eene vrugtelooze belydenis van deeze of geene godsdienſtige waarheden,

4.) De leer van de middelen ter gelukzaligheid.

den, waaraan het hart geen deel heeft; maar daarin, dat wy ons hart van alle booze lusten en begeerlykheden zuiveren, en voor de indrukzelen van al het betaamlyke en zedelyke goed openen, en in het getrouw volbrengen van alle die pligten, welke wy aan God, aan ons zelven, aan onze evenmenschen en al het geschapen schuldig zyn; van die pligten, welke uit onze betrekkingen en omstandigheden in de waereld voortvloeijen (a). En hier blyft de Openbaaring niet slechts by het algemeene staan; maar zy gaat zelfs tot in het byzondere te rugge, en schryft aan ieder, zoo grootte, als kleine maatschappy, de redelykste en heilzaamste pligten voor (b). Alle deeze byzondere lessen vervat hy eindelyk in deeze algemeene regel, die ons den geheelen inhoud van den godsdienst kort voor oogen legt: *dat wy God boven alles, en onze naasten als ons zelven beminnen.* Dit kort gebod is de som van den geheelen godsdienst. En te recht, immers sluit het in zich, vooreerst de kennis van de hoogste zedelyke goedheid en voortreflykheid van het Opperwezen, welke hetzelve tot het hoogste voorwerp van liefde en onbepaald vertrouwen maaken. En

dee-

(a) Matth. VII: 3. kap XII: 50. kap. XIX: 17. Joh. III: 1. 2 Kor. VII: 12. Tit. II: 12, 13. kap. 3. Jacobi I: 22. kap. II: 14. tot aan het einde. Rom. XII. 1 Petri I: 3—21. Ephez. IV: 24. 2 Kor. VI: 9 volg. kap. VII: 19. Dan wat behoeve ik zoo veele plaatsen op een te stapelen? Byna ieder blad van het N. T. bevestigd ons het gezegde.

(b) Van de pligten in de burgerlyke maatschappye zie Rom. XIII. 1 Petri II: 13. Tit. III: 1. In de gehuwde maatschappye Ephez. V: 21, 33. 1 Petri III: 1—7. Van de pligten tusschen Ouders en Kinderen Ephez. VI: 1—5. Van de pligten der Heeren en Dienstboden 1 Tim. VI: 1. Tit. II: 9. 1 Petri II: 18. Ephez. VI: 5—10.

deeze liefde kunnen wy, naar het duidelyk getuigenis van Johannes, op geene andere wyze toonen, dan door de bevolging van zyne geboden, en dus moet onze liefde tot het Opperwezen eene dadelyke en werkzaame liefde zyn, die in alle onze gedagten en daaden doorſtraalt. Ten tweeden ſluit het in zich eene redelyke en welgeregelde zelfsliefde. — En eindelyk de algemeene menschlievendheid. Hierin loopen alle geboden van het Christendom, als in hun middenpunt, te zamen. Dit verklaaren Christus en zyne Apostelen by herhaalde maalen de hoofdſom van den godsdienst te zyn; ja den geheelen inhoud van den godsdienst. Zonder broederliefde kan, naar het zeggen van Johannes, liefde tot God geen plaats hebben. En Jacobus noemt dit bevel tot algemeene menschlievenheid, de Koninglyke wet, (kap. II: 18.) En Paulus ſtelt ze boven alle kennis, en boven alle wondergaven, en de grootſte, de verhevenſte vermogens zyn zonder haar niets. (1 Kor. XIII.)

Zie hier in 't kort den godsdienst, dien de Openbaaring ons predikt, wiens wezen beſtaat in eenen afkeer van al het zedelyk kwaad, in eenen lust aan al het zedelyk goede, en in eene vroome en heilige geſteldheid des gemoeds, gegrond op redelyke en gezonde denkbeelden van God en onze waare beſtemming, en op onze betrekkingen, en omſtandigheden, in welken de voorzienigheid ons hier geſteld heeft.

5.) Dan de Openbaaring leert ons niet alleen onze pligten, maar zy geeft ons ook de kortſte en zekerſte regel tot het beoefenen van dezelve in byzondere om-

omstandigheden en voorvallen. Zy wil, dat wy van ons zelven af zullen beginnen, ons in de omstandigheden van anderen plaatzen, en hierna ons gedrag omtrent hen beoordeelen. *Wat gy wilt*, zegt zy, *dat u de menschen zullen doen*, *dat doe hun.* Een rigtsnoer, dat van een veiliger en uitgestrekter gebruik is, dan alle voorschriften, hoe zeer ook in het byzondere te rugge gaande.

6.) Niet minder bevestigt ook de Openbaaring ons geluk van den anderen kant, door ons naamlyk te leeren, hoe wy bestendig vergenoegd in wederwaardigheden, en te vreden met de gebeurtenissen, die niet van ons afhangen, kunnen zyn. En welke lessen kunnen gegronder en krachtdadiger in dit stuk wezen, dan de haare? God, leert zy ons, regeert noch alles met wysheid en goedheid; maar in 't byzonder zorgt hy voor den mensch, deszelfs lot staat onder zyn geheel byzonder opzicht; en daar hy niets anders, dan zyn geluk bedoelt, zoo zal hy ook alles voor hem ten besten keeren. (Matth. VI: 24. kap. X: 29—31. 1 Petri V: 6, 7.) Zelfs leert zy ons de ongelukken, die ons treffen, van den aangenaamsten kant beschouwen, en toont ons, hoe noch in deezen de liefde van God voor ons geluk doorstraalt; door ons te verzekeren, dat zy niets anders, dan vaderlyke kastydingen zyn, die ons, of tot het goede, en dus tot ons geluk, zullen opleiden, of ons daarin bevestigen. Hebr. XII: 5 volg.

Haare drangredenen ter deugd.

7.) Alle deeze lessen ter gelukzaligheid dringt de Openbaaring door de redelykste en tevens sterkste drang-

drangredenen aan. — Gedeeltelyk door de befchryving van het groot geluk, het welk de godsdienst aan zyne waare belyders fchenkt, zoo in dit, als in het toekomend leven, en van het ongeluk, dat onuitblyflyk op zyne verachters wagt, zoo hier, als namaals: want daar ook, zegt zy, zullen de gevolgen van ons gedrag voortduuren, als zynde het volgende leven een voortduur van het tegenwoordige. (Joh. V: 24. kap. VIII: 51. Rom. II.) (*a*) Gedeeltelyk door ons God en Christus ten voorbeeld voor te ftellen. (Matth. V: 48. 1 Petri I: 15.) Dan wederom leidt zy onze verpligting tot deugd af uit de groote en menigvuldige weldaaden, die wy van God ontvangen hebben en noch daaglyksch ontvangen, en in het byzonder uit de groote liefde, die God ons door de zending van Christus betoond heeft. — Dan wederom uit de voortreflykheid van den godsdienst, dien wy belyden. — Op andere plaatzen ftelt zy ons de menschlyke maatfchappy, als door de nauwfte banden verbonden, voor als een lichaam, waarvan wy allen leden zyn, om ons dus op het fterkfte tot de groote pligt van eene onbepaalde menschlievenheid, die zich zelfs tot onze vyanden uitftrekt, aan te fpooren.

De

(*a*) Zie noch 1 Kor. IV: 4. volg. kap. V: 10. Zoo ooit by eene leere behoedzaamheid omtrent de uitdrukkingen, in welken zy ingekleed is, nodig is, zoo is het voorzeker by deeze. De verwaarloofing hier van heeft zeer veel verwarring en verkeerde denkbeelden in dezelve voortgebragt. Doch beletten de oneigenlyke uitdrukkingen, in welken zy gewoonlyk van Christus wordt voorgefteld, geenzins, dat er de boven-aangehaalde algemeene waarheid gemaklyk van een ieder kan uit afgeleid worden. En dit toch is de hoofdzaak.

De Openbaaring leidt dus den mensch op eene redelyke en Gode betaamlyke wyze tot het beoefenen van de deugd, of den godsdienst, dat is, op eene wyze, die juist voor de menschlyke natuur geschikt is, naamlyk door onderwys en overtuiging van het verstand.

§ 10.

Bewys dat dit geopenbaarde waarheden zyn. Dit zyn, geloov ik, die waarheden, waarvan wy met zekerheid kunnen zeggen, dat zy geopenbaarde waarheden zyn, en die den grondslag van den Christlyken, en van allen redelyken godsdienst uitmaaken; die dus algemeen, voor alle tyden, en voor alle menschen zyn.

Zy hebben alle die kenmerken, welke men van geopenbaarde waarheden zou kunnen vorderen; *zelfs* zyn zy zoodanige, als de waare Wysgeerte ze in eene Openbaaring zou verwagten; immers beantwoorden zy volmaakt aan het oogmerk der Openbaaringe, zy zyn het allergeschiktste, om het bedoelde geluk voort te brengen, en voortgebragt zynde te bevestigen. — Zy zyn zoo duidelyk geopenbaard, dat wy ze slechts met de vereischte opmerkzaamheid behoeven te leezen, om ze te verstaan, en om haare waare meening te bepaalen; zoo dat ons hieromtrent geene twyfelingen meer kunnen overig zyn, welk denkbeeld de Openbaaring er van vastſtelt.

Dan het geen hier alles afdoet, is, dat alle Christlyke gezindheden, zonder onderscheid, deeze waarheden voor geopenbaarde erkennen en aanneemen,

hoe

hoe zeer zy anders ook van elkanderen afwyken. — Immers is verſchil over de waare meening eener ſtelling dan een klaar bewys van haare onduidelykheid, of dubbelzinnigheid, of ten minſten van onbepaaldheid in de uitdrukkingen, wanneer kundige, onpartydige en waarheid-lievende mannen dezelve met eene verſchillende uitkomst onderzoeken; zoo moet noodzaaklyk eene zoo algemeene overeenſtemming van gezindheden, die anders zoo veel verſchillen, een zeer ſterk bewys zyn, dat die waarheden, in welken zy overeenſtemmen, zoo duidelyk als godsdienſtige waarheden in het N. T. ſtaan, dat geen onpartydig onderzoeker hieraan kan twyfelen.

En op deeze gronden ſteunende, ſchroom ik niet, om bovengemelde waarheden voor geopenbaarde, voor den inhoud der Openbaaringe te verklaaren. Al het overige is ontwikkeling, uitbreiding en toepasſing deezer waarheden, of geſchiedenis der Openbaaring, of zaaken de gemeenten van die tyden betreffende.

III. AFDEELING.

Eerste lid van het bewys. De waare Wysgeerte ondermynt op geene wyze het inwendig gezag der Openbaaringe.

Het bewys zelf is uit het ongerymde.

In het voorgaande herinnerde ik reeds, dat een recht denkbeeld van de Openbaaringe en eene naauwkeurige opgaave van haare waarheden, afgezonderd van alles, het geen aan tyd en plaats gebonden is, en van alle menschlyke byvoegzels; ons reeds veel lichts in het bewys zelf zouden geeven; ten minsten ons het zelf gemaklyk maaken. Thans twyfel ik niet, of het tot dus verre gezegde zal de gegrondheid en waarheid van myne herinnering genoegzaam toonen: immers loopt het ons reeds als van zelfs te gemoet. — Dan ik zal dit eerste lid van het bewys noch kort ontwikkelen, — niet om deszelfs moeilykheid; maar om de ongerymdheid van het tegenovergestelde in een noch klaarder daglicht te stellen.

De

De eerfte wyze, op welke de Wysgeerte het gezag der Openbaaringe zou moeten ondermynen, was, dat zy de inwendige waarheid van dezelve moest omverre ftooten, en dus de ongegrondheid van de opgegeevene leeringen aantoonen.

In de eerfte plaats dus zou zy de ongegrondheid der leere van God, als den oorfprong aller dingen, als den wyzen en weldaadigen Regeerder en Beftierder van al het gefchapen moeten aanwyzen. En wel door te toonen, of dat de leer van het beftaan van een Opperwezen, onderfcheiden van al het gefchapen, zynde zelven den Maaker en Onderhouder van alles, van alle waarheid ontbloot is; of dat dit Opperwezen zoodanig niet is, als de Openbaaring het zelve leert, dat aan hetzelve die eigenfchappen niet toekomen, die zy er aan toefchryft. — Ik behoeve wel niet te herinneren, dat ik hier alle uitdrukkingen van de menschlyke zintuigen, of menschlyke handelwyze ontleend, en op God toegepast, uitzonder.

In de tweede plaats zou zy de ongegrondheid der leere van onze hoogfte beftemming moeten aantoonen, en dus moeten beweeren, dat wy niet van God tot geluk zyn gefchapen, en dat met dit leven alles met ons uit is: want welke ftelling men anderzins hier ook aanneeme, zoo moet zy toch eindelyk hierop uitloopen. Immers verliest de ziel haar bewust zyn, blyft zy niet meer die zelve *Ik*, welke zy in dit leven was, dan is ieder andere toeftand voor haar, zoo goed, als niet zyn.

En eindelyk, om kort te zyn, zou zy moeten toonen, dat de Openbaaring ons niet den waaren weg ter verkryginge van dit oogmerk voorſchreef, en dus dat de godsdienst, of de deugd, (want dat dit gelyk betekende woorden zyn zal genoegzaam uit de voorige beſchryvinge van den godsdienst blyken) geheel en al niet ter bereikinge van het bedoelde oogmerk geſchikt is; of dat de godsdienst der Openbaaringe niet de waare is, nog gepast voor redelyke wezens, nog Gode betaamlyk.

In der daad ſtellingen, die allen door haare eigene ongerymdheid vervallen! En deeze zou de Wysgeerte leeren? — Niet alleen zou zy dan ongerymdheden moeten leeren; maar zelfs de zuilen, niet alleen van den geopenbaarden; maar van allen redelyken godsdienst, om verre ſtooten, en te gelyk eenen wyden deur openen voor alle ongodsdienſtigheid, en voor allerleie zonden, haare gewoone gezellinnen; en dus zou zy het geluk der menſchen, het welzyn der maatſchappyen niet alleen op losſe ſchroeven zetten; maar op eenmaal den bodem inſlaan. — Is dit het oogmerk der waare Wysgeerte? Kan het ongeluk der menſchen, de vernieling der maatſchappyen haare bedoeling zyn? Kunnen Gods geſchenken aan den mensch zoo iets bedoelen? Of is de Wysgeerte geen geſchenk des Hemels? Wat is 't anders, dat ons tot Wysgeeren maakt, dan de Rede? En deeze is voorzeker het grootſte en beste geſchenk, dat wy ooit uit des Scheppers hand ontvingen. — Waarlyk wy moesten de waare Wysgeerte weinig kennen, zoo wy

het

het noch der moeite waardig oordeelden, om wydloopig te betoogen, dat zy geene der ſtraks gemelde ongerymdheden leert. — Om ons langs den kortſten, en mooglyk den zekerſten weg van het tegenovergeſtelde, en van haare overeenſtemminge met de geopenbaarde waarheden te overtuigen, behoeven wy ſlechts, als ter loops, een oog op haare geſchiedenis te vestigen. — Ik noem dit den zekerſten weg ter overtuiging, om dat wy door de geſchiedenis geleid altoos veiliger gaan, dan wanneer wy ons enkel en alleen op redekaveling verlaaten. Laaten wy dus kortelyk haar raadpleegen.

§ 12.

2.) *Uit de overeenſtemming der geopenbaarde waarheden met die, welke de rede gezogt heeft, zedert zy begon te onderzoeken.*

De geſchiedenis van het menschlyk verſtand, of die der Wysgeerte, zal ons bevestigen, dat de geopenbaarde waarheden juist die geene zyn, welke de menſchen reeds zedert zoo lange zogten. Het blykt van zelfs, dat wy hier tot die tyden, en tot die volken moeten te rugge gaan, in welken, en aan welken noch geene Openbaaring was gegeeven; maar ook tot die volken, welken er hun werk van gemaakt hebben, om de waarheid te onderzoeken. — En deezen zyn buiten kyf de Grieken, en naderhand hunne navolgers in dit ſtuk, de Romeinen. Die eenigzins de geſchiedenis hunner onderzoekingen beſtuurd heeft, zal moeten bekennen, dat het juist de bovengemelde waarheden (§ 9.) zyn, welke er het grootſte en voornaamſte gedeelte van uitmaakten, dat zy juist op de naſpooring van deezen byzonder hunne vlyt beſteed heb-

hebben; met wat uitslag, staat ons thans niet te beoordeelen. Wy wenschen slechts te weeten, welke godsdienstige waarheden het menschlyk verstand gezogt heeft, zedert het begon te onderzoeken. Ik kan hier zeer kort zyn, en behoeve slechts de stukken hunner onderzoekinge te noemen.

Allen, van Thales af aan, begonnen deeze onderzoekingen met den oorsprong der dingen, met het bestaan, en de natuur der Godheid. (*a*) Zeker wonderlyk genoeg, dat zy juist hier van begonnen.

Van hier ging men in het vervolg over, of, verbond ook wel met de voorige, onderzoekingen, over den oorsprong en natuur der menschlyke zielen, over haaren toestand na de afscheidinge van het lichaam, van welken de uitkomst by de meesten was, dat de ziel, als het edelere gedeelte, het lichaam overleefde; doch over haaren toestand was men het zoo eens niet. — In alle deeze onderzoekingen had men zich zoo diep ingelaaten, dat men de gewigtigste van allen of geheel had vergeeten, of slechts ter loops behandeld. — Ten minsten begon men eerst laater opzetlyk onderzoekingen aan te stellen over het waar geluk der menschen, en de middelen hiertoe. Socrates was de eerste, die hier den baan opende, en eene zedekunde leerde, die wy allen noch bewonderen (*b*).

Hier-

(*a*) Zie Cicero de natura Deorum. Maar voornaamlyk Meiners Historia Doctrinæ de unico et vero Deo. — Die in het kort de gevoelens der oude Wysgeeren omtrent alle deeze stukken wenscht te weeten, dien kan men veilig aanpryzen het voortreflyk werk van den Heer Gedike: Historia Philosophiæ antiquæ, é Cicerone collecta.

(*b*) Cicero Tuscul. quæst. V: 4. Academ. I: 4.

Hierop wierden de onderzoekingen over het hoogfte goed des menfchen (*de finibus bonorum*) gewigtige ftukken der Wysgeerte. Byna allen begonnen hier van de rechte meet af aan, allen poogden zy het waar geluk des menfchen uit deszelfs eigen natuur af te leiden en te bepaalen, en overeenkomftig hier mede de middelen daar toe aan te geeven; dan op den verderen weg hunner onderzoekingen gingen zy wederom uit elkander, fchoon wel niet zoo verre, als veelen zich zelven wel verbeelden. (*a*) — Genoeg! zy onderzogten, en niet geheel nutteloos.

Dit alles is ontegenzeglyke gefchiedenis. — Vergelyken wy nu deeze onderzoekingen met de waarheden der Openbaaringe; — in welk licht moeten dan de laatften aan ons verfchynen? Met recht kunnen wy ze aanzien, als de waare uitkomst van alle deeze onderzoekingen. — En is dit zoo, dan heb ik niet noodig te toonen, hoe ongerymd het is, dat de waare Wysgeerte de Openbaaring zou ondermynen. Dit zou waarlyk het zelve zyn, als te beweeren, dat de Wysgeerte die waarheden, welke zy zoo lange gezogt en gewenscht heeft, dan zou verwerpen, wanneer zy haar als van zelfs wierden aangeboden.

§ 13.

(*a*) Zie Cicero de Finib. V: 7, 8. Tufcul. quæft. V: 30. Alwaar hy verfcheidene gevoelens der oude Wysgeeren over het hoogfte goed optelt. — Anderen hebben reeds verfcheidene gevoelens der oude Wysgeeren met de waarheden der Openbaaringe vergeleken; zie b. v. Clarke; a Discourfe Concerning the unchangeable obligations of Natural Religion, and the Truth and certainity of the Chriftian Revelation.

§ 13.

3.) Uit de overeenſtemming der reeds meer gevorderde Wysgeerte en toeſtemming der beſtryders van de Openbaaring.

Dan het geen noch meer, dan dit alles de vriendelyke overeenſtemming der Openbaaringe en Wysgeerte aantoont, is, dat de Wysgeerte by alle verdere voortgang en vorderingen, niet alleen geene der gemelde leeringen der Openbaaringe valsch en ſtrydig met alle haare overige kundigheden, of met haare meer beſchaafde en natuurlyke denkbeelden van God en godsdienſt, heeft bevonden; maar in tegendeel in de natuur der dingen gegrond, overeenkomſtig met alle gezonde begrippen van God en godsdienſt, en ſtrookende met de grondwaarheden van alle menschlyke kennis. Getuigen hier van zyn de zoo menigvuldige zamenſtelzels van den natuurlyken godsdienſt, en de zoo menigvuldige ſchriften over de godsdienſtige waarheden, welke alle ons dat in de natuur en betrekking der dingen aantoonen, het welk Christus eenvoudig en ſtelliger wyze geleerd heeft. Zoo dat wy met recht kunnen zeggen, dat zy by ieder nieuw onderzoek hebben gewonnen, dat de overtuiging van haare waarheid ſteeds met gelyke ſchreeden met de vorderingen in de Wysgeerte is voortgegaan.

Zeer gegrond is hier de aanmerking van den geleerden Steinbart: "Zedert dat het Christendom, zegt „ hy, beſtaat, is in weerwil van de meerdere be„ ſchaafdheid der rede, in weerwil van alle diepzin„ nige onderzoekingen van zoo veele geleerden, tot „ op deezen dag, noch niet een eenige ſtelling uit„ gevonden, welke ons eene grootere vergenoegd„ heid, meer luſt tot het beoefenen der deugd, meer

„ moeds

„ moeds en hoop in kan boezemen, dan de waarheden
„ van het Christendom. Alle ontdekkingen in de bo-
„ vennatuurkunde en in den natuurlyken godsdienst
„ zyn, nauwkeurig beschouwd, niets anders, dan in de
„ natuur ontdekte bewyzen en præmisfen tot die waar-
„ heden, welke Christus reeds geleerd heeft". (*a*)

Dan het sterkste bewys voor deeze overeenstemminge geeven zelfs de verstandigste, en dus de sterkste bestryders der Openbaaringe, die toch allen voor Wysgeeren, en Wysgeeren van den eersten rang willen gehouden worden. Niemand hunner, (ik spreek hier slechts van de bestryders der Openbaaringe, en niet van allen, zoo natuurlyken als geopenbaarden godsdienst) niemand van deezen, zeg ik, heeft ooit eene der aangegeevene godsdienstige waarheden der Openbaaringe om verre gestooten, of zelfs aangetast. (*b*). Zeker een sterk getuigenis voor haare gegrondheid; en dus ook voor haare overeenstemminge met die godsdienstige waarheden, welke de gezonde rede voor zoodanige erkent.

Lord Herbert de Cherbury, dien men met recht voor

(*a*) System. der Reine Philosophie des Christenthums sect. VI. p. 215. eerste uitgaave.

(*b*) Die hier van als per inductionem wenscht overtuigd te worden, die leeze slechts Lelands View of the principal Deistical Writers. Dit zelfde kan men ook zeggen van de nieuwere — waarlyk meest ingebeelde — aanvallen op de Openbaaring, of den Christlyken Godsdienst. Zie Semlers Magazin fur die Religion. — Over het algemeen dient men by de beoordeeling van dit soort van schriften het onderscheid tusschen den godsdienst en de godgeleerdheid wel in het oog te houden, en dan zullen wy vinden dat verre weg het meeste gedeelte deezer schriften meer de byzondere gevoelens van deeze of geene gezindheid, het geschiedkundige van den bybel, verklaaringen van deeze of geene plaatzen, byzondere uitdrukkingen enz. bestryden, dan wel de godsdienstige waarheden.

voor den vader der Deisten kan houden, erkende de aangegeevene waarheden, wat de hoofdzaak betreft, voor den grondslag van allen redelyken godsdienst. Zyne vyf stellingen, of geloofs-artikelen stemmen volmaakt met die waarheden overeen, welke ik boven zeide, dat de Openbaaring ons als godsdienstige leerde. (*a*). In de hoofdzaak week Charles Blount niet van Lord Cherbury af. Zyne leer heeft hy voornaamlyk voorgesteld in zyn *Summary Account of the Deists Religion.* (*b*) Tindal zegt, dat de godsdienst bestaat in het geloof aan eenen God, het allervolmaakste wezen, oneindig gelukkig of zalig in zich zelven, de oorzaak van alle andere wezens, en den bron van alle hunne volmaaktheden, die niets anders, dan het waar geluk zyner redelyke schepzelen bedoelt; en in het getrouw beoefenen van die pligten, welke uit de natuurlyke kennisse van dit wezen en deszelfs volmaaktheden, en van ons zelven, en onze onvolmaaktheden, en van de betrekkinge, in welke wy tot het zelve en alle onze medeschepzelen staan, voortkomen. — En deeze getrouwe gehoorzaamheid aan de bevelen der rede is de eenige waare weg ter verkryginge van het bedoelde geluk. (*c*) Naar Morgan be-

(*a*) Zie zyn Religio Gentilium lib. 13. waarin hy voornaamlyk zyn leerstelzel heeft voorgedraagen.

(*b*) Zie the Miscellaneous Works of C. Blount. 1695. pag. 88. Alwaar pag. 197. noch een brief van eenen Deist, getekent A. W., te vinden is: in welken de vyf artikelen van Lord Cherbury tot zeven gebragt worden; volmaakt overeenstemmende met de boven-aangegeevene godsdienstige waarheden der Openbaaringe.

(*c*) Christianity as old as the Creation. Chap. 2, 3.

beſtaat de godsdienst: in eene kinderlyke liefde en vrees voor God, en in de broederlyke liefde tot alle menſchen, in het beoefenen van alle die zedelyke pligten van waarheid en rechtſchapenheid, welke uit dezelve voortvloeijen, onder het onwankelbaar vertrouwen op God, en beſtendig gevoel van zyne magt en tegenwoordigheid, in alle onze daaden, als den belooner van het goede, en beſtraffer van het kwaade. (*a*) — Dan ik denk niet, dat iemand zal verwagten, dat ik myne ſtelling zoo ſtuks-wyze zal betoogen. Die eenigzins in de ſchriften der Deïsten beleezen is, zal erkennen, dat zy waarlyk uit inductie voortgeſprooten is. En dit geldt niet alleen van de oude Deisten, maar zelfs ook van de nieuwere beſtryders der Openbaaringe. Ik kan my niet herinneren by eenen van de ſterkſten, ten minſten die het meeste opziens verwekt heeft, ik meen de Fragmenten *von dem zweike Jeſu und ſeiner Jünger*, door den Heer Lesſing uitgegeeven, iets geleezen te hebben, dat met recht kan gezegd worden de godsdienſtige waarheden der Openbaaringe vyandig aan te tasten, veel min aan dezelve eenen doodelyken ſlag toe te brengen. Voegt hier nog by een der allernieuwſte aanvallen op de Openbaaringe, waarin men, na zoo veele herhaalde poogingen, ten minſten iets nieuws zou verwagten; — doch niets van dit alles! Telkens wederom het oude, aanvallen op de Godheid van Christus, op zyne wonderwerken, zyne opſtanding uit

(*a*) Zie Morgan the Moral. Philoſopher. Vol. II. p. 55.

uit den dood enz. — Welke dingen, gelyk ik getoond heb, inderdaad van de godsdienstige waarheden, die juist de Openbaaring uitmaaken, genoegzaam onderscheiden zyn. Het geen de schryver voor het overige van de zedekunde van Christus zegt, is van dien aart, dat het duidelyk of zyne onkunde, of zyne partydigheid verraadt (*a*). Ons zy het thans genoeg van deezen op alle overigen te besluiten.

Dat men dus by zoo meenigvuldige *en zoo dikwyls* herhaalde aanvallen op de Openbaaring de gemelde godsdienstige waarheden onaangetast heeft gelaaten, is, naar myn oordeel, geen gering bewys, dat men ze onaangetast heeft moeten laaten, en dat zy dus op geene wyze met de gezonde Wysgeerte stryden, maar veel meer door dezelve bevestigd worden. En dus blykt ook hier uit, dat de waare Wysgeerte er zeer verre van daan is, dezelve te willen ondermynen, of zy moeste het anderszins met zich zelven oneens zyn.

§ 14.

Oplossing eeniger zwaarigheden. De stelling: dat de Open-

Thans zou ik het eerste lid van myn bewys kunnen eindigen. De overeenstemming der geopenbaarde waarheden, met die, welke de Wysgeerte zochte, zoodra zy begon te onderzoeken; met die, welke de

zoo

(*a*) Ik bedoele hier: Horus, oder, Astrognostisches Endurtheil uber die Offenbarung Johannis &c., waar van de schryver wordt gezegd te zyn Dr. Ernst Christian Wünsch Prof. Mathes. te Frankfurt an de Oder. Om myn laatste zeggen van den schryver te bewyzen, zie pag. 17. van het voorbericht, waar het N. T. beschuldigd wordt de onverdraagzaamheid te leeren. En pag. 254. waar de zedekunde van Christus, die de schryver anders zeer pryst, beschuldigd wordt van onduidelykheid, van contradictie, en hier en daar van ongegrondheid.

zoo zeer gevorderde Wysgeerte noch voor waar erkent; en eindelyk de ongerymdheden, welke de Wysgeerte zou moeten beweeren, zoo zy de Openbaaring wilde tegenſpreeken, zyn reeds toereikend, om haar van alle nadeelige verdenkingen omtrent de Openbaaring vry te ſpreeken. Dan ik wil voor de goede zaak liever te veel, dan te weinig doen. Ik zal er dus noch de een en andere aanmerking byvoegen, op dat ik hierin niet van anderen voorgekomen worde, of ſchynen moge ze met opzet verzwegen te hebben. En ik doe dit te liever, om dat ik dus noch met een gelegenheid zal hebben, om de ongegrondheid van eene derde wyze aan te toonen, op welke de Wysgeerte noch zou kunnen gezegd worden de Openbaaring te ondermynen; naamlyk door op derzelver nutteloosheid aan te dringen.

baaring den gezuiverden natuurlyken godsdienst vervat bewyst niets tegen de nuttigheid eener Openbaaringe.

Zeer waarſchynlyk zou iemand hier de reeds meermaalen herhaalde aanmerking kunnen invallen: dat naamlyk de geopenbaarde godsdienst, zoo beſchreeven, als ik ze boven heb afgeſchetst, inderdaad niets van den natuurlyken verſchilt, en dat op deeze wyze de Openbaaring — in plaats van verdeedigd — heimlyk, en dus te gevaarlyker wordt ondermynt. Immers wordt zy dus niet alleen op eene onwaardige wyze behandeld, dewyl der Wysgeerte ten gevalle de Openbaaring verdraaid, en volmaakt naar haar geplooid wordt; dewyl men in dezelve geene andere waarheden wil vinden, dan die met ons wysgeerig leerſtelzel overeenkomen, dewyl men eindelyk de rede tot rechter

ter over de Openbaaring maakt; maar zelfs ook wordt zy dus voor overtollig en onnut verklaard. —

Men kan niet ontkennen dat deeze redeneering schyn van waarheid heeft; — maar ook niets meer. Zedert dat Tindal zich zoo meesterlyk van de stelling: dat de Openbaaring niets anders vervat, dan den herstelden natuurlyken godsdienst, ten haare nadeele heeft weeten te bedienen, is deeze stelling als voor de Openbaaringe ten uitersten nadeelig en gevaarlyk aangezien. — Doch te onrecht. Van nader by beschouwd is zy zoo gevaarlyk niet, en er zelfs zoo verre van af, dat zy de Openbaaring zou ondermynen, bevestigd zy veel eer haar gezag.

Men kan zekerlyk zeer fraaije, zeer inneemende wysgeerige bespiegelingen over de kracht der Rede, en over haare genoegzaamheid ter ontdekkinge van de noodige godsdienstige waarheden aanstellen; dan — wat zyn alle deeze bespiegelingen, zoo zy door de geschiedenissen worden tegengesprooken? Haar gezag moet toch meer by ons gelden, dan alle wysgeerige redenneeringen. En dit is juist hier het geval. Eene slechts oppervlakkige kundigheid van de geschiedenisse van het menschlyk verstand kan ons reeds overtuigen, dat deeze, zoo breed uitgemeetene, genoegzaamheid der Rede geen ander bestaan heeft, dan alleen in de hersenen van zommige Wysgeeren, en dat zy op geene wyze in de geschiedenisse zelve gegrond is. — En dit is zoo waar, dat zelfs een Herbert de Cherbury, na zich wyd en breed over de genoegzaamheid der Rede uitgelaaten te hebben, eindelyk ge-

genoodzaakt is te bekennen: "dat de ſtraalen van het „ Godlyk licht onderbrooken zynde, eene diepe duis- „ ternis zich over het menschlyk verſtand verſpreid „ had; en dat dus het geheel ſtelzel der waarheid zy- „ nen val en ondergang naby was." (*a*) Zeker wonderlyk genoeg, dat de Rede in ſtaat was, die voor het menschdom zoo gewigtige waarheden zelve te ontdekken en uit te vinden, maar dat zy ze reeds gevonden zynde, niet kon onderhouden en voortplanten. En Hume, die groote kenner der Rede, betuigt, dat het eene ontegenzeglyke geſchiedkundige waarheid is: dat voor omtrent 1700 jaaren het geheele menschdom in afgodery verzonken lag, zoo dat er geene blyken van eenen gezonden godsdienst meer overig waren. (*b*) — De rede hier van kan ons thans zeer onverſchillig zyn. Genoeg! het menschlyk verſtand was verduisterd en van het rechte ſpoor afgedwaald. Het zy verre, dat ik hier mede zou willen beweeren, dat de Rede geheel en al geene vorderingen in de erkentenisſe der godsdienſtige waarheden

(*a*) De Religione gentilium. — Unde etiam factum, ut radiis divini luminis interceptis, mira caligo vulgi animis obducta esſet. En op eene andere plaats. — Tota inclinata in caſumque prona nutavit veritatis fabrica.

(*b*) The natural Hiſtory of Religion I. 't Is a matter of fact unconteſtable, that about 1700 years ago all mankind were idolaters. The doubtful and ſceptical principles of a few philoſophers, or the theism, and that too not entirely pure, of one or two nations, form no objection worth regarding. Behold then the clear teſtimony of hiſtory. The farther we mount up into antiquity, the more do we find mankind plunged into idolatry. No marks, no ſymptoms of any more perfect Religion. The most antient records of human race ſtill preſent us with polytheism as the popular and eſtablished ſyſtem. The north, the ſouth, the eaſt, the weſt, give their unanimous teſtimony to the ſame fact. What can be oppoſed to ſo full an evidence?

den zou gemaakt hebben; diezelve geschiedenis zou dan tegen my getuigen. — Dan deeze waren in eenen nauwen kring ingeslooten, zy waren het eigendom der Wysgeeren, en zeer verre van algemeen te zyn, of het ooit te kunnen worden. Zy waren de uitkomst van wydloopige, diepzinnige en afgetrokkene bespiegelingen, die geenzins voor de denkwyze van het volk geschikt waren. — De godsdienst der Wysgeeren was byna altoos van 's volks godsdienst onderscheiden. Deeze was een zamenstelzel van bygeloof, en de uiterste ongerymdheid. — De staat vond er zyn belang by, het volk by deezen godsdienst te houden, beide waren ook op het nauwst verbonden. — Dus zou de Openbaaring reeds een zeer groot verdienst om het menschdom hebben, byaldien zy slechts dat verschriklyk stelzel van bygeloof en ongerymdheid, dien God en mensch onteerenden godsdienst, die veel meer geschikt was om de ondeugd te wettigen, dan om het hart tot deugd te vormen, van de aarde had verbannen; byaldien zy slechts de leeringen der beste Wysgeeren, by voorbeeld, die van eenen Socrates, uit de schoolen der Wyzen gehaald en algemeen had gemaakt. — Of, is het geen verdienst, zoo veele menschen van eenen, voor hun zelven zoo schandelyken, en voor het menschlyk verstand zoo vernederenden godsdienst; — zoo veele menschen van de nadeeligste onkunde, en hen zelven kwellend bygeloof te verlossen, en hen eenen redelykeren, troostrykeren en de Godheid waardigeren godsdienst te leeren? Wie durft ontkennen,

nen, dat dit reeds de tusſchenkomst der Godheid waardig was? Wie, dien een redelyke godsdienst, de eer der menschheid en hun geluk niet onverſchillig is, erkent niet reeds zoodanig eene Openbaaring voor nuttig en wenschlyk? Laaten wy ten minſten niet geringer van eene Openbaaringe, dan van eenen Socrates, en anderen, die zyne voetſtappen drukken, denken. Met warme dank erkent ieder menſchenvriend het nut, dat deeze waarlyk groote man ſtigte; zou dan de verdere uitbreiding van dit nut minder dank verdienen, of zelfs geheel overtollig zyn?

Is dus hier reeds eene Openbaaring een nuttig en dankwaardig geſchenk: hoe zeer moet dan niet de overtuiging van haare nuttigheid toeneemen, wanneer wy bedenken, dat zelfs aan deeze leeringen der beste Wysgeeren noch veel te verbeteren was, zoo aan de zaak zelve, als aan de leerwyze, eer zy volksleeringen konden worden; voornaamlyk daar men wel haast van de eenvoudige en duidelyke leerwyze van Socrates was afgeweeken, en aan de Wysgeerte zelve eene geheele andere gedaante had gegeeven. — Bewees die dan aan het menschdom eenen onnutten dienst, die dit gebreklyke noch vervulde, het valſche zuiverde, daar zekerheid gaf, waar de Wysgeerte, aan haar zelven overgelaaten, noch in medelydenswaardige onzekerheid omdwaalde, die den godsdienst in zyne oorſpronglyke zuiverheid en eenvoudigheid herſtelde, zoo dat hy nu niet langer het eigendom der Wyzen bleef, maar van allen kon erkend en beleden wor-

 den?

den? — En dit toch, gelyk wy gezien hebben, heeft de Openbaaring gedaan.

Ja! — maar de Rede eens op het fpoor zynde, zou zekerlyk niet ftil geftaan; maar met des te grootere fchreden nieuwe vorderingen in de kennisfe der waarheid gemaakt hebben.

Wat de Rede hierin noch al of niet zou gedaan hebben, vind ik moeilyk, om te beslisfen. — Dan is hy my een onnutte leidsman, die my den kortften en zekerften weg tot den plaats myner beftemminge aantoont, waar ik mooglyk, of, wel waarfchynlyk, ook van zelfs zou gekomen zyn, doch niet, dan laat en na veel zoeken en omdwaalen?

§ 15.

Verborgenheden kunnen de nuttigheid of noodzaaklykheid der Openbaaringe niet bewyzen.

Offchoon dus zeer duidelyk blykt, dat de vorderingen der Rede niet in dien toeftand waren, dat zy eene Openbaaring nutteloos maakten, en dat dus de ftelling: dat de Openbaaring den verbeterden en gezuiverden natuurlyken godsdienst vervat, niet kan ftrekken om dezelve te ondermynen; zoo heeft men nochtans gemeend, derzelver nuttigheid, of, zoo als zy willen, noodzaaklykheid, op geheel andere gronden te moeten verdedigen. — Om dus dit ftuk noch fterker aan te dringen, beweerde men, dat de Openbaaring, behalven den gezuiverden natuurlyken godsdienst, noch meer dingen moeste behelzen. — Even als of de herftelling van den natuurlyken godsdienst niet van gewigts genoeg was, om eenen godlyken gezant aan het menschdom te zenden! En waarin moet

dit

dit meerdere dan bestaan? — Om thans niet eens te herinneren, dat dit meerdere, wat het ook zy, zoo het tot den inhoud der Openbaaringe zal behooren, ook noodzaaklyk met haar naaste en laatste oogmerk in verbindinge moet staan, en dus, dat het zelfs godsdienstige waarheden moeten zyn, en dat derhalven ook dit meerdere noodzaaklyk tot den natuurlyken godsdienst moet behooren, zoo men niet wil beweeren, dat de waare godsdienst meer, dan een kan zyn. — Om, zeg ik, van dit alles thans niet te spreeken; zullen wy slechts hooren, waarin dit meerdere bestaat, en wat er de Wysgeerte van zegt.

Allen komen eenpaarig hierin overeen, dat deeze meerdere zaaken voornaamlyk in zulke waarheden moeten bestaan, die de Rede aan haar zelve overgelaaten nooit zou ontdekt hebben; en waarvan veele, zelfs na dat zy geopenbaard zyn, noch verre boven de Rede zyn; en met een woord, het moeten geheimnissen wezen.

Gelyk gezegd, dat de Rede noch als of niet zou ontdekt hebben, of, dat toch het zelfde is, op welke invallen zy noch zou gekomen zyn, laat ik op zynen plaats gesteld. — Maar is dan de Wysgeerte zoo eene vyandin van alle geheimnissen?

Zullen deeze geheimnissen zich niet verder uitstrekken, dan slechts tot het *hoe* der zaake, of tot de wyze van *zyn* of *worden*, en niet de zaak zelve betreffen; — dan kan voorwaar niemand bereidwilliger zyn, om geheimnissen te erkennen, dan de waare Wysgeerte. De geheele natuur is voor haar vol van ge-

geheimnissen, de mensch zelf is haar een onoploslyk raadzel. Ja zelfs verliest zy zich reeds in de eerste waarheid van allen godsdienst. — De geheele natuur predikt haar wel het bestaan van eenen wyzen, goeden en machtigen Schepper; op zoo eene overtuigende wyze, dat er geene redelyke twyfeling meer kan overig zyn.

Maar wil zy nu de wyze van bestaan van dit wezen, en deszelfs natuur onderzoeken; — deeze vlugt is voor haar te hoog, zy moet dan bekennen, dat ons weeten hier slechts gebreklyk is. — Een eeuwig bestaan; — een wezen, dat den grond van zyn bestaan in zich zelven heeft; een wezen, waar van alle lichaamlyke denkbeelden moeten afgezonderd worden: — dit zyn dingen, die ons bekrompen verstand niet kan denken; dit zyn denkbeelden, in welken het zich verliest. Dan deeze onkunde, die zich ook noch tot andere godsdienstige waarheden uitstrekt, schaamt de waare Wysgeerte zich niet, te erkennen, reeds met de zaak zelve te vreden zynde. — Verstaat men dus door geheimnissen onze onkunde omtrent het hoe der zaake; dan heeft de waare Wysgeerte niet alleen niets tegen dezelve; maar veel meer eerbiedigt zy ze, en erkent ootmoedig haare bekrompenheid. Dat zy dan ook noodzaaklyk in de Openbaaringe plaats moeten hebben, blykt van zelfs. —

Dan verstaat men door geheimnissen dingen, die niet alleen met alle onze andere denkbeelden van waarheid niets gemeen, niets overeenkomstig, of analogisch hebben, die niet alleen niet in de ryë

van

van onze reeds erkende waarheden passen; maar die zich er zelfs niet mede laaten rymen, die zelfs tegen onze andere denkbeelden van waarheid, van God, en deszelfs eigenschappen aanloopen; — of, dat het zelfde is, zyn die zaaken, die men gewoonlyk als geheimnissen opgeeft, van dien aart, dat het gezegde er op kan toegepast worden; — ja dan heeft de Wysgeerte zeer veel tegen geheimnissen, dan moet zy er zeer veel tegen hebben; niet — om dat zy ze niet begrypt, deeze beschuldiging, gelyk wy gezien hebben, is ongegrond. Hier is meer, dan enkel niet begrypen. Dit soort van geheimnissen, betreft niet alleen het *hoe* der zaake, maar de zaak zelve. — By het eerste soort was eene diepe onkunde omtrent het hoe der zaake, doch die op de waarheid der zaak zelve geenen invloed had. — Maar by het laatste soort ligt het niet begrypen in de verbindinge van die denkbeelden, welke van het geheimnis worden opgegeeven, welke wy naar die regels, naar welke wy waarheid en valschheid beoordeelen, niet op elkanderen kunnen toepassen, en met elkanderen verbinden; het welk juist maakt, dat zy voor ons geene waarheid hebben, en dat de Wysgeerte genoodzaakt is ze te verwerpen. Of zy moet alle erkentnis der waarheid laaten vaaren: immers byaldien zy dat niet voor valsch durft verklaaren, het geen met alle haare erkende waarheden strydt; dan heeft zy geene grondbeginzels, of regels meer, naar welken zy waarheid en valschheid kan beoordeelen. — Of moeten deeze dingen naar andere regels, dan de menschlyke beoordeeld

deeld worden? Zoo zyn zy reeds van zelfs niet voor de menschlyke Wysgeerte; dan houdt zy zich met recht zoo lange aan de gedaane uitspraak, tot dat haar die andere regels bekend gemaakt worden; tot dat zy openbaaring van Openbaaring krygt.

Maar! deeze geheimnissen zyn nochtans geopenbaard; en hebben dus een godlyk gezag, en verdienen hierop geloofd en aangenomen te worden. — Dan hier ligt juist de zwaarigheid, hier gaan de partyen uit elkander. Wat by de eene eene verborgenheid is, is het by de andere niet; de eene vindt verborgenheden in de Openbaaringe, de andere niet. Wat zullen wy dus in deeze verwarring beginnen? — Zelven onderzoeken. — Die dit aanraden, schynen weinig te bedenken, wat dit zeggen wil, en welke kundigheden tot zoodanig een onderzoek gevorderd worden. Men herinnere zich hier slechts de verschillen over de Godheid van Christus; en men zal erkennen, dat deeze raad voor het grootste gedeelte der menschen onuitvoerbaar is. Ja maar zy zyn toch noodig te weeten en te gelooven ter zaligheid. — Er blyft dus voor het grootste gedeelte der menschen niets anders overig, dan ze op het woord van anderen aan te neemen. — Waarheden ter zaligheid noodig, van welken de zaligheid afhangt, op het woord van anderen aanneemen? Dan ook dit wil ik noch eens laaten gelden. — Maar op wiens woord zullen zy die dan aanneemen? Het verschil is waarlyk niet gering, de oordeelen loopen vlak tegen elkanderen aan. Welk eene verwarring! Kan't het oogmerk der Openbaaringe

ge zyn, om zoo eene verwarring voort te brengen? Ik geloove, wy gaan 't veiligſte, wanneer wy op volgende wyze redeneeren: Behooren deeze zoogenaamde geheimnisſen mede in het plan der Openbaaringe; dat is, dienen zy tot bevordering van deugd en gelukzaligheid; dan zouden zy met die zelve duidelykheid geopenbaard zyn, als alle die andere waarheden, welke tot dat groote oogmerk dienen. — En dat zy niet zoo duidelyk geopenbaard zyn, bewyzen de zeer verſchillende uitkomſten van zoo veele geleerde en onpartydige onderzoekingen. Of zommigen van deeze onderzoekers moesten niet met de vereischte geleerdheid en onpartydigheid onderzogt hebben. Dan wie zyn deeze? Wie durſt, wie kan dit bepaalen? — Of men volge ook hier den raad van den Heer Niemeyer, die elders in zyne karakterkunde zegt: "Wy zullen gelooven; maar gelooven en geheel „ niets denken? Dit is te veel van een denkend wezen gevorderd, of liever te weinig gevorderd. — „ Wat blyft dus overig? dat, het geen ons met gelykſoortige waarheden het meest overeenkomſtig, „ en het gemaklykſte met de natuur der dingen vereenbaar ſchynt: want er zyn zaaken in de Openbaaringe, waar van zy geen bepaald denkbeeld vastſtelt." En onder deeze behooren die, welke men gewoonlyk onder de verborgenheden rekent.

Ik geloove, dat uit het gezegde reeds genoegzaam zal blyken, dat geheimnisſen het nut of de noodzaaklykheid der Openbaaringe niet kunnen bewyzen, of ſterker ſtaaven; en dat dus hy, die zwaarigheden te-

 gen

gen de verborgenheden heeft, of wel dezelve in de Openbaaringe ontkent, daarom niet terstond derzelver nuttigheid ontkent; en dat eindelyk tegenwerpingen tegen de geheimnissen, noch op verre na niet tegenwerpingen tegen de Openbaaring zyn.

§ 16.

De Wysgeerte bevestigt het inwendig gezag der Openbaaringe.

Thans kan ik het eerste lid van myn bewys eindigen. Ik vlye my genoegzaam getoond te hebben, dat de waare Wysgeerte geenzins van deezen kant, het gezag der Openbaaringe ondermynt. Veel meer zullen wy vinden, dat zy het zelfs versterkt; gedeeltelyk door de overeenstemming tusschen de geopenbaarde godsdienstige leeringen, en die der rede, aan haar zelven overgelaaten, aan te toonen; door derzelver bewyzen in de natuur en betrekking der dingen op te zoeken, en dus duidelyk te doen zien, dat de Openbaaring ons in der daad niets anders leert, dan de rechtmaatigste gevolgtrekkingen van die waarheden, welke reeds als *præmissen* van dezelve in de natuur der dingen lagen; en gedeeltelyk door de Openbaaring van veele valsche beschuldigingen en ongegronde klagten te bevryden.

Dit doet zy, door ons den waaren inhoud der Openbaaringe te leeren kennen, door het wezenlyke van het toevallige af te scheiden, en ons, zoo veel mooglyk, de grenzen tusschen het menschlyke en godlyke aan te toonen. Dit is voorzeker een der gewigtigste diensten, die ooit aan de Openbaaringe kunnen bewezen worden. Dit zullen wy erkennen,

zoo

zoo wy eens de aanvallen, die van tyd tot tyd op haar gedaan zyn, willen doorgaan. Met verwonderinge en tevens met blydſchap zullen wy erkennen, hoe weinig uit die verbaazende menigte eigenlyk de Openbaaring treffen; wy zullen zien, dat zy voor het grootſte gedeelte niets anders, dan tegenwerpingen tegen het kerkelyk leerſtelzel van deeze of geene gezindheid, zyn. En hoe zeer moet dit niet de overtuiging van haare waarheid, en dus ook haar aanzien by ons bevestigen en verſterken.

IV. AFDEELING.

Tweede lid van het bewys. De waare Wysgeerte ondermynt ook niet het uitwendig gezag der Openbaaringe.

§ 17.

Voorbereiding tot het tweede lid van het bewys.

Ik zou kunnen zeggen, tot dus verre den inhoud der Openbaaringe op zich zelven en afgezonderd van haaren oorſprong beſchouwd te hebben, dat is, als een bloot zamenſtelzel van menschlyke leeringen. Wy hebben gezien, dat deeze inhoud zoodanig is, als de waare Wysgeerte denzelven zou kunnen wenſchen, in de natuur en betrekkinge der dingen gegrond en juist ter bereikinge van het bedoelde oogmerk geſchikt.

En dit, zeide ik, was reeds eenen grooten ſtap gevorderd tot het tweede lid van ons bewys, en ik voeg er thans by den gewigtigſten. Immers heeft die godsdienst, welke niets anders bedoelt, dan het geluk van ieder mensch in het byzonder, dan het welzyn der maatſchappyen, en de welvaart van het geheele menschdom,

dom, niet reeds eenigzins de kenmerken van eene hemelſche afkomst? — Is het niet reeds eenigzins waarſchynlyk, dat die godsdienst, welke liefde en eene algemeene goedwilligheid predikt, van den vader der liefde zelve komt? — En zyn wy reeds niet eenigzins geneigd om hem, die deezen godsdienst verkondigt, te gelooven, wanneer hy ons by herhaalde maalen verzekert, dat hy uit liefde tot het menschdom van God tot dit gewigtig oogmerk gezonden is? De zaak zelve ten minſten is Gode waardig; en de voortreflyke leere, het liefderyke oogmerk kan ons een getuigenis voor de braafheid van het character van hem zyn, die deeze leere predikte, en — hy predikte ze niet voor belooning. Ten minſten oordeelen wy zoo van Socrates en van andere eerwaardige mannen. Waarom dan ook niet van Christus? Te meer, daar van hem getuigd wordt, dat hy zoo leevde, als hy leerde. Is hier de gedachte niet zeer natuurlyk: zou een man van zoo veele braafheid, van zoo veele eerlykheid ons bedriegen? — Bedriegen? — En waarin dan? Daarin, dat hy zegt, van God gezonden te zyn, om de menſchen op den weg der deugd, en langs deezen tot geluk te leiden? Is dit het bedrog? — Wat wint hy er by? — Wat verliezen wy er by? Welaan zyn zeggen verdient opmerkzaamheid en nader onderzoek! En zie hier de gewigtige ſtap tot het tweede lid van myn bewys. — Of is het der Wysgeerte onwaardig zoo te denken en zoo te redeneeren? Men toone my dit onwaardige; of, zoo lang men my dit niet bondig genoeg toont,

 ver-

IV. AFD…

Tweede lid van …
geerte onde…

…je
…toe
…godlyke
…reeds van
…doele. Dan
…dezelve voor
…id der Open-
…iginge zyn vee-
…op den weg aan;
… komen. Daarom zeide

Voorberei-
ding tot
het …

T… …oorgaande, (§ 4) dat wonderwerken … geschiktste bewys waren, om eene *meer algemeene* overtuiging van de godlykheid der Openbaaringe voort te brengen, om dat het juist voor de vatbaarheid en denkwyze van den grootsten hoop der menschen geschikt is, die meest aan het uiterlyk blyft hangen, en liever door gezag wil geleid, dan door redekaveling overtuigd worden.

Dan wy moeten de menschen neemen, zoo als zy zyn. Christus zelf voegde zich wel in dit stuk naar de zwakke denkwyze zyner tydgenooten. En dewyl er onder ons ook noch veelen zyn, die tekenen en wonderen vorderen, eer zy kunnen gelooven, zoo moeten wy ook hier de Wysgeerte van alle verdenkinge zuiveren en toonen, dat zy geenzins de gron-

den

-len, op welken deezen hun geloof aan de godlykheid
-r Openbaaringe vestigen, ondermynt.

-k kan hier zeer kort zyn; dewyl onder alle aan-
- op de Openbaaringe geene menigvuldiger en
- geweest zyn, dan die op deeze bewyzen voor
-ke zending van Christus, en dewyl juist hier
Christendom ook van deezen kant het meest,
-migen, goed verdedigd is. Ja ik zou my
op het bewys voor de waarheid van het
van den Heer Lerz kunnen beroepen,
-aardigheid der getuigen in zulk een
-steld, dat ik waarlyk niet zie, welke
-en er noch voor den Wysgeer, die
-e doen is, en deeze is toch de
-, kunnen overig zyn. Ik zeg redely-
-yfelingen: want ik ontken niet, dat men hier noch eene menigte vraagen kan opwerpen, noch eene menigte zwaarigheden kan maaken, welke men zich niet naar genoegen kan beantwoorden, gelyk by alle gebeurtenissen, zoo verre van onzen tyd verwyderd, en voornaamlyk by zulke buitengewoone gebeurtenissen. Maar de waare Wysgeerte zoekt overtuiging, en niet zwaarigheden, enkel uit lust om ze te vinden; en zy laat zich overtuigen, zoodra de bewyzen voor de zaak slechts eenigzins zwaarder wegen, dan de twyfelingen, of dezelve het evenwigt kunnen houden; offchoon zy dan ook niet in staat is, om alle overige vraagen te kunnen beantwoorden. En voornaamlyk gaat zy zoo by geschiedkundige waarheden te werke, als welke voor geene grootere, dan eene zedelyke zekerheid, vatbaar zyn.

§ 19.

§ 19.

De Wysgeerte gelooft gebeurtenissen, en de gronden, waarop zy die gelooft.

Dat wy hier met gebeurtenisfen, of met verhaalen van gebeurtenisfen te doen hebben, blykt reeds uit het gezegde. Ik geloove als beflisd te kunnen aanneemen:

1.) Dat de waare Wysgeerte gebeurtenisfen gelooft.

2.) Dat zy ze op die zelve gronden gelooft, waarop alle gebeurtenisfen moeten geloofd worden, naamlyk getuigen.

3.) Dat zy hier geenen grooteren graad van zekerheid vordert, dan waar voor dit foort van bewyzen vatbaar is, naamlyk eene zedelyke zekerheid.

4.) Dat zy dus van de getuigen niets anders eischt, dan geloofwaardigheid. — En by dit onderzoek ziet zy wederom op twee ftukken.

a.) Op de zedelyke mooglykheid, of waarfchynlykheid der verhaalde zaak, die in de perfoonen, tyd en andere omftandigheden gegrond is: want zoo lang hieromtrent noch twyfelingen voorvallen, moet het verhaal der getuigen, altoos noch verdacht blyven. Dan dit ftuk beflisd zynde, komt

b.) De daadelykheid der verhaalde zaak in aanflag: dewyl de zedelyke mooglykheid, noch niets voor haare daadelykheid bewyst; dus is de tweede vraag natuurlyk: Maar is nu de gebeurtenis zoo gefchied, als zy verhaald word? Hier volgt dus de beoordeeling der getuigen; van welken, gelyk gezegd is, de Wysgeerte geloofwaardigheid vordert. — Om deeze te beflisfen, werpt zy de volgende vraagen op:

α.)

α. Zyn de getuigen zelfs ook bedrogen? Konden zy de waarheid der zaake weeten? — Was zy van dien aart, dat zy onder hunne beoordeeling viel, en hadden zy de vereischtens om er over te kunnen oordeelen? — Deeze vereischtens moeten verschillen, naar maate de gebeurtenis zelve verschilt. By de eene zaak wordt kundigheid, of eene byzondere soort van kundigheid, naar maate de zaak zelve is, gevorderd; by eene andere zyn gezonde zintuigen, en oplettenheid toereikend. — Ieder ziet gemaklyk, dat ik hier van oog-getuigen spreek. — By oor-getuigen hebben wy eene grootere behoedzaamheid noodig, en behalven de reeds aangehaalde, noch meer vraagen te doen.

β. Hebben zy zelven ook opzetlyk de nakomelingschap willen bedriegen? — Dat men by het onderzoek over de eerlykheid der getuigen eene meenigte van vraagen kan opwerpen, hebben de tegenwerpingen hieromtrent reeds genoeg geleerd; doch waar van veelen ook het duidelyk kenmerk hebben, meer uit lust om tegenwerpingen te maaken, dan uit zucht na overtuiging gesprooten te zyn. (*a*) Deeze zullen dus de waare Wysgeer-

(*a*) Om uit veelen slechts een aan te haalen; Hume beweerde, dat er nooit een genoegzaam getuigenis was gevonden, waarop men wonderwerken kon gelooven, en tot zulk een genoegzaam getuigen's vordert hy onder anderen: *een genoegzaam getal van getuigen.* — Dit is zeer onbepaald. Welk getal is dan toereikend? En welk is het voor alle menschen? Immers is ook dit getal zeer relativ. Verder wil hy, dat de getuigen zullen zyn, *of such unquestionable good*

geerte op den weg haarer onderzoekinge niet ophouden, of haare overtuiging verzwakken.

§ 20.

De moogelykheid en waarschynlykheid eener Openbaaringe betoogd.

Dan deeze ſtellingen kunnen wy niet alleen als beſliſd aanneemen, maar wy moeten ze voor zoodanige houden, of anderszins alle overtuiging van geſchiedkundige waarheden opgeeven; zoo de Wysgeerte dan noch haare toeſtemming weigerde, wanneer zy alle genoemde vereischtens vindt. — Hier blyft dus niets meer overig, dan te onderzoeken, of de verhaalde gebeurtenis en de getuigen die hoedanigheden hebben, welke de Wysgeerte hier vordert.

Vooreerst moet het verhaal zelf hier in aanmerking komen. — Is dat het geen de getuigen verhaalen, zedelyker wyze mooglyk of waarſchynlyk? Hier moet het verhaal zelf beſlisſen; dus moet onze eerſte zorg zyn te onderzoeken, wat zy verhaalen? — Ik behoeve wel niet te herinneren, dat dit onderzoek ſlechts de hoofdzaak aangaat, en zich niet tot alle kleine omſtandigheden uitſtrekt: immers om deeze alleen is het ons te doen.

Hooren wy nu de getuigen, dan zal hun verhaal hoofd-

good ſenſe, education, and learning, as toſecure us against all deluſion in themſelves. — Maar waar toe *education*? Het overige van deeze vordering is niet algemeen, het wordt niet by alle getuigen, en by alle wonderwerken vereischt. Verder wil hy, *moeten zy in zoo eene achting en aanzien by de waereld ſtaan, dat zy zeer veel zouden verliezen, byaldien zy op onwaarheid betrapt wierden.* — Het oogmerk van deeze vordering is gemaklyk te ontdekken. — Maar is dan de aanzienlyke man alleen de eerlyke man? Heeft de min aanzienlyke, of de geringe niets te verliezen? Is zyn goede naam hem onverſchillig? Is 't hem om 't even, waar voor zyne medeburgers en medemenſchen hem houden?

hoofdzaaklyk hierop uitkomen: "dat er ten hunnen „ tyde een man geleefd heeft, met naame Jezus „ Christus, die zich voor een onmiddelbaar godlyk „ gezant uitgaf, die beweerde, daartoe van God ge- „ zonden te zyn, om de menschen den waaren weg „ ter deugd en geluk aan te wyzen, die ook overal „ omging en deeze leere ter gelukzaligheid predikte. — „ Die veele wonderwerken onder zyne tydgenooten „ verrigte. — Die eindelyk zelf, na voor het oog „ van veele aanschouwers aan het kruis gestorven te „ zyn, na verloop van eenigen tyd wederom uit den „ dood is opgestaan, en aan veelen zyner vrienden „ verscheenen. — Dat hy eindelyk, na eenigen tyd „ met hun verkeerd te hebben, zichtbaar voor het „ oog van sommigen hunner in den hemel is opge- „ nomen."

Welk eene aaneenschakeling van vreemde, van wonderlyke gebeurtenissen! Welk eene afwyking van den gewoonen loop der natuur! Op eenmaal komt de Wysgeer hier in een geheel vreemd veld! Het is waar, zy erkent, om dus te spreeken, in de zedelyke opvoeding van het menschdom blyken van eene byzondere zorg der Godheid, deezen bewondert en eerbiedigt zy in zoo veele wyze en braave mannen, die de voorzienigheid van tyd tot tyd onder alle volken, als leeraars, verwekt heeft. Maar hier ziet zy noch niets meer, dan de natuur; mannen in het byzonder van de voorzienigheid begunstigd, uitsteekend onder hunne tydgenooten in natuurlyke zielsvermogens, in de gunstigste omstandigheden geplaatst om ze te kunnen

 ont-

ontwikkelen, bezield met eenen brandenden yver, voor de uitbreiding van waarheid en deugd. Het is waar, zy ziet hier bloote natuur; doch niet de gewoone, de daaglykſche natuur. Het daaglykſche merkt men nauwlyks. — Deeze mannen zyn zeldzaame verſchynzels, dit bewyst de opmerkzaamheid en bewondering, die zy byna door alle tyden tot zich getrokken hebben. De Wysgeer op de wegen der voorzienigheid opmerkzaam, erkent dus zelfs hier iets byzonders. — Hy bevindt deeze byzondere ſchikking der Godheid waardig, en voor het menschdom heilzaam. — Is hem nu een hooger graad van byzonderheid in de ſchikkingen van God omtrent de zedelyke opvoeding der menſchen onwaarſchynlyk? Ik meen, vindt de Wysgeerte het ongerymt, met de denkbeelden van Gods wysheid onbeſtaanbaar, en met het geheele plan in de natuur ſtrydig, dat God in zyne zorg voor het geluk der menſchen te toonen, van het byzonder tot het meer byzonder overgaat? Dat hy, na reeds ten allen tyde byzondere leeraars voor het menschdom verwekt te hebben, eindelyk het zelve eenen leeraar van hem zelven geleerd, om dus te ſpreeken, zendt, die meer, dan ooit eenig leeraar blyken van zyne byzondere godlyke zending heeft; die meer dan ooit de byzondere zorg van God voor het menschdom bewyst. — Of is dit alles zoo onwaarſchynlyk? — En waar legt dan dit onwaarſchynlyke? Dit moet noodzaaklyk zyn; of van den kant van God, of van de zaak zelve.

Was dit onwaarſchynlyke van den kant van God, dan

dan moest het daarin beſtaan, dat het met deszelfs eigenſchappen, zyne goedheid naamlyk en wysheid ſtreed. — Dan de bevordering van het geluk der menſchen, dat het hoofdoogmerk van het geheel godlyk plan met den mensch is, zou ſtrydig met zyne goedheid zyn? Zou het met de godlyke goedheid en wysheid onbeſtaanbaar zyn, onze zwakheden, ons onvermogen in zaaken, die voor ons allen van het uiterſte gewigt zyn, te hulp te komen? Ik weet niet, waar door God zyne zorg voor het geluk der menſchen, zyne voorzienigheid over de zedelyke waereld duidelyker kan toonen, dan juist hier door.

Maar, zal men mooglyk zeggen, het zy der godlyke goedheid niet onbetaamlyk, zoodanig eene byzondere hulp zy van dezelve te verwagten; dan moeten ten minſten deeze byzondere blyken zyner goedheid zich zoo verre uitſtrekken, als zyne goedheid zelve. — En, waarom dan geene Openbaaring aan alle menſchen gegeeven? (*a*) Ik kan deeze vraag niet anders dan met anderen beantwoorden: waarom hebben wy niet allen dezelve zielsvermogens? — Waarom zyn wy niet allen in dezelve gelukkige omſtandigheden geſteld, om ze even voordeelig te kunnen ontwikkelen? — Waarom zyn wy allen geen Newtons en Leibnitzen? — En wie waagt het de godlyke goed-

(*a*) Dikwyls is deeze vraag, als eene tegenwerping, die op eenmaal alle Openbaaring, den bodem zou inſlaan, opgeworpen; doch ook even zoo dikwyls beantwoord, en onder allen, zoo veel my bekend, het best van den Abt Jeruzalem. Zie zyne fortgefetzte betrachtungen uber die Vornehmſten Wahrheiten der Religion. I. betrachtung von der Offenbahrung uberhaups. p. 64.

goedheid of rechtvaardigheid over deeze, zoo merklyke ongelyke, uitdeeling aan te klaagen, of daarom te ontkennen, dat dit alles Gods werk is? Het gewoone, of buitengewoone kan hier wel geen onderscheid maaken. Beide komt toch van God.

Dan ook eens toegegeeven, dat eene Openbaaring aan een byzonder volk niet meer met Gods goedheid stryde, dan zoo veele andere ongelyke uitdeelingen van zyne gunstbewyzen. Maar — hoe is dan zoo een gebreklyk scheppingsplan, dat naderhand noch de verbeterende hand, om dus te spreeken, noodig heeft, om dat te worden, het geen 't naar Gods oogmerk zou zyn. met de godlyke wysheid overeen te brengen? Want wonderwerken zyn toch eene buitengewoone hulp, eene verbetering; en verbeteringen zyn toch bewyzen van gebreken. Overeenkomstiger zou het met Gods wysheid geweest zyn, zoo hy deeze gebreken, by de eerste aanlegging en uitvoering van zyn plan, had verhoed; of, zoo hy de middelen tot verbetering in de natuur zelve had gelegd.

Dan welk sterveling is vermetel genoeg te durven bepaalen, wat Gods wysheid al, of niet had moeten doen? Alle zulke redekavelingen bewyzen inderdaad niets meer, dan hoe het naar ons oordeel behoorde te wezen, of hoe wy zelven het zouden gemaakt hebben. Dan bewyst dit daarom ook, dat onze schikking de beste, en de godlyke gebreklyk is? Hoe meenigmaalen heeft de ondervinding niet hier de godlyke wysheid gerechtvaardigd, en haare berispers beschaamd; zoo dat men zou zeggen, dat de men-

schen

fchen eindelyk eens moesten ophouden te beflisfen, wat der godlyke wysheid al, of niet betaame. De Wysgeerte moet toch bekennen, dat wy op verre na niet in ftaat zyn, om dit groote plan tot in alle zyne byzondere deelen door te zien, en dus ook niet, om over het gebreklyke in het zelve te oordeelen, of te bepaalen wat al, of niet tot dit plan behoore. — Geen mensch is dus in ftaat om te kunnen bewyzen, dat de zending van zulk een buitengewoon leeraar, als de Euangelisten in Christus befchryven, tegen de godlyke wysheid aanloopt, en met dezelve onbeftaanbaar is. En dit is reeds genoeg gewonnen; wy kunnen er reeds uit zien, dat de Wysgeerte eene Openbaaring aan den kant van God nog onmooglyk, nog onwaarfchynlyk vindt; dewyl zy, haare bekrompenheid indagtig, niet vermetel genoeg is, om zich tot rechter over de godlyke regeering op te werpen, en te bepaalen, welke middelen God ter bereikinge van zyn oogmerken met den mensch kan en moet verkiezen en welke niet. —

Dan mooglyk zyn er aan den kant van de zaak zelve zwaarigheden, die alle Openbaaring onwaarfchynlyk maaken. — Was het oogmerk gewigtig genoeg, om zoo veele buitengewoone daaden te verrigten? — Kan in de zedelyke waereld iets gewigtiger en heilzaamer zyn, dan de uitbreiding van deugd en geluk? Over de nuttigheid en noodzaaklykheid eener Openbaaringe behoeven wy hier niet weer op nieuws te redetwisten. (dit was noch de tweede vraag, welke men hier zou kunnen opwerpen) Wy heb-

hebben in het voorafgaande reeds gezien, dat de geschiedenis van het menschlyk verstand, zelfs by de beschaafdste volken, deeze vraag ten voordeele van de Openbaaringe beantwoordt.

Tot dus verre derhalven schynt in het verhaal der Euangelisten niets onmooglyk, niets onwaarschynlyk te zyn.

§ 21.

Mooglykheid en waarschynlykheid der wonderwerken.

Maar eene Openbaaring is toch een buitengewoon onderwys van God, eene afwyking van den gewoonen loop der natuur; en dus een wonderwerk. En— wonderwerken en Wysgeerte! welk eene tegenstrydigheid! — Deeze uitroeping dagt ik reeds in de voorgaande paragraaph voorgekomen te zyn. Dan met verwondering zie ik de verbaazende vorderingen, welke de Wysgeerte in onze dagen maakt, of liever, zich verbeeldt te maaken. De Heer Bahrdt heeft in een zyner nieuwste schriften ondernomen de onmooglykheid der wonderwerken te betoogen. (*a*) Zeker eene groote onderneeming! Ik ontken niet, dat men zeer veel waarschynlyks over de onmooglykheid der wonderwerken kan zeggen; doch ik geloov dat alle deeze redekavelingen hier niets beslissen, zoo lang men niet kan betoogen, dat een plan van schepping, of dat eene waereld, waarin zoodanig een leeraar, zoodanig een wonderdoend leeraar, als de Euangelisten in Christus voorstellen, wezenlyk behoort, zoo dat

(*a*) Zie zyne ausführung des plans und Zweks Jesu. In briefen an wahrheit suchende leser, zweites bandchen, 16 brief.

dat hy er een wezenlyk gedeelte van uitmaakt, met de godlyke eigenſchappen, in zoo verre wy ze kennen, ſtrydig en onbeſtaanbaar is. En dit toch heeft de Heer Bahrdt, naar myn oordeel, noch niet betoogt. — Willen wy ons de Openbaaring voorſtellen, als iets, dat niet van alle eeuwigheid mede tot het plan van God behoord heeft, als eene naderhand bykomende verbetering! o dan is niets gemaklyker, dan eene Openbaaring voor ongerymd, en ſtrydig met alle verſtandige denkbeelden van God te verklaaren. En zoo toch beſchouwd de Heer Bahrdt de Openbaaring in zyn geheel bewys; geen wonder dus, dat het zelve hem zoo gemaklyk viel. Dan! wat noodzaakt ons dezelve zoo te beſchouwen? — Of is het ongerymd, zich eene Openbaaring op de zoo even van my genoemde wyze te denken? Men toone my dit ongerymde! Doch zoo lange men my dit niet bondiger dan tot dus verre geſchied is, getoond heeft; vergunne men my ten minſten de mooglykheid van wonderwerken, en dus ook die der Openbaaringe vast te ſtellen, dat is, te beweeren, dat de waare Wysgeerte eene Openbaaring nog ſtrydig met de verſtandige denkbeelden van God, nog in zich zelven onmooglyk en onwaarſchynlyk vindt.

Hier mede heb ik dus ook te gelyk de mooglykheid der wonderwerken, door en aan Christus geſchied, gered. Welkers waarſchynlykheid noch door andere gronden geſtaafd wordt. De ondervinding kan ons noch leeren, hoe gering het getal van zoodanige menſchen is, by wien de inhoud der leere een over-

tuigend bewys is voor de godlyke zending van hem, die ze predikt. Er wordt ook waarlyk te veel toe vereischt, dan dat dit bewys ooit algemeen zou kunnen worden. Wat weg blyft er dus voor een godlyk gezant over, om zyne zending als zoodanigen by het grootste gedeelte der menschen te bevestigen? Want dat zy na bewys vraagen, kan hy niet ongerymd vinden, niemand behoeft hem op zyn enkel woord te gelooven, en voornaamlyk niet in zoo eene buitengewoone zaak. — Zekerlyk is hier de beste weg tot overtuiginge die, welke juist voor hunne zwakke en bekrompene denkwyze geschikt is, naamlyk zinlyke bewyzen, in de zintuigen vallende daaden, die de duidelyke kenmerken van de byzondere godlyke medewerkingen by zich hebben. — Voegen wy hier noch by, dat Christus voornaamlyk met menschen te doen had, die, gelyk wy uit het O. T. weeten, aan het wonderbaare gewoon waren, die geenen Propheet, geenen van God gezonden leeraar zonder wonderwerken erkende, kunnen ons dan de wonderwerken van Christus noch zoo onwaarschynlyk voorkomen?

Maar zyn wy wel in staat om over wonderwerken te oordeelen, om ze van natuurlyke voorvallen te onderscheiden? — Kennen wy alle wetten, alle werkingen der natuur? Hoe gemaklyk kan het gebeuren, dat wy uit onkunde iets voor een wonderwerk houden, dat inderdaad niets anders, dan eene gewoone werking der natuur is. — Ook deeze tegenwerping heeft de Heer Bahrdt goedgevonden te herhaalen. (8. brief) — Zeker kennen wy niet alle krachten,

al-

alle wetten der natuur; dikwyls kunnen wy hier dus in ons oordeel bedrogen worden. — Maar kunnen er nochtans niet zekere krachten en wetten der natuur zyn, die meer, dan anderen onder het bereik van ons oordeel vallen, over welken wy met grootere zekerheid, dan over eenige andere kunnen redeneeren, by welken wy aan minder gevaar van te dwaalen zyn blootgesteld? De natuurlyke vermogens en krachten der menschen kennen wy toch zoo taamlyk; ten minsten kennen wy er zoo veel van, dat wy met zekerheid kunnen zeggen, dat het opwekken van dooden, dat het geeeezen van blinden, dooven en andere krankheden door een enkel woord, of door bloote aanraakinge de natuurlyke vermogens der menschen te boven gaat. En van dit soort toch waren de meeste wonderwerken van Christus; zoo dat wy in staat zyn over deezen te kunnen oordeelen, en dit is ons hier genoeg.

Wilde ik hier noch alle zwaarigheden en tegenwerpingen ophaalen en oplossen, ik zou my te ver van myn bestek verwyderen; en wanneer zou ik ook gedaan werk hebben? Het gezegde, dunkt my, is reeds genoeg, om te toonen, dat de waare Wysgeerte het eerste stuk, waarop zy by de beoordeeling van geschiedkundige waarheden ziet, naamlyk de mooglykheid en waarschynlykheid der verhaalde zaak, in het verhaal der Euangelisten vindt.

§ 22.

Is dit alles dan daadelyk zoo geschied, als het door de *De geloofwaardig-*

beid der getuigen gestaafd. de geschiedschryvers wordt opgegeeven? Dit is de tweede vraag, die natuurlyk volgt. Dat hier alles op de getuigen aankomt, blykt reeds van zelfs. Ik weet wel; dat men hier onderscheidene vraagen omtrent de geloofwaardigheid der getuigen heeft gedaan, en men zou ze mooglyk noch kunnen vermeerderen. Dan! waar toe hier alle die spitsvinnige twyfelingen, die al te duidelyk hun oogmerk verraaden, en die voor het grootste gedeelte enkel uit zucht tot twyfelen en zwaarigheden te vinden zyn voortgesprooten, opgehaald? Ter nauwernood verdient het grootste gedeelte ernstig beantwoord te worden. Dien het waarlyk om overtuiging te doen is, die heeft hier zoo veele zekerheid, als men in geschiedkundige onderzoekingen kan hebben, wanneer hy zich de reeds gemelde vraagen (§ 19) voldoenend kan beantwoorden: naamlyk

1.) Konden de schryvers de waarheid der verhaalde zaak weeten? Zyn zy zelven ook bedrogen?
2.) Waren zy eerlyk genoeg, om ons de waarheid te verhaalen, of, het geen op het zelve uitkomt, hebben zy de nakomelingschap willens en weetens bedrogen?

Het is hier niet de plaats, om alles, zelfs niet het voornaamste, het geen over deeze twee stukken gezegd is, te herhaalen, dus zou ik geheel iets anders doen, dan het oogmerk deezer verhandelinge vordert; ook zyn deeze stukken reeds in zoo een licht gesteld, dat ik er niets nieuws zou kunnen byvoegen, ten bewyze beroep ik my slechts op de reeds

ge-

gemelde verhandeling van den Heer Lesz. Ik zal er flechts de eene en andere aanmerking byvoegen.

Byaldien de Euangelisten verzonnen hebben; wat hebben zy dan verzonnen? De geheele gefchiedenis, dat er naamlyk zoodanig een Jezus ten hunnen tyde geleefd heeft, dat deeze Jezus zoo geleevd, en znlke daaden verrigt heeft, als zy van hem verhaalen? Zou alles een zedekundige Roman zyn? "Zoo verzint „ men niet, zegt Rousfeau, — Nooit konden Joo- „ den dien toon, die zedekunde uitvinden, en het „ Euangelium heeft zulke groote, zulke opvallende „ en volmaakt onnavolgbaare kenmerken van waar- „ heid, dat deszelfs uitvinder inderdaad meer ver- „ wondering zou verdienen, dan de Held zelf." (*a*)— Dan dit wil men ook niet, hier van voelde men zelf al te zeer het ongerymde. De hiftorifche waarheid van Christus leer en leven vindt dus geene gewigtige zwaarigheden en twyfelingen.

Maar nu de wonderwerken, door hem verrigt, hebben die minder hiftorifche waarheid? zyn die moogglyk verzonnen? Het wonderbaare, het buitengewoone zelf kan toch wel geene gelegenheid tot zoodanig eene vermoeding geeven; de mooglykheid hier van, hebben wy gezien, erkent de Wysgeerte, ook hebben zy de waarfchynlykheid voor zich; derhalven komt hier alles, wat derzelver daadelykheid betreft, op de getuigen aan. En by een onpartydig onderzoek moet alles voor hunne geloofwaardigheid plei- ten,

(*a*) Zie zyn Emile Tom. III. p. m. 107.

ten, zoo wel de onmooglykheid, van zoo iets te kunnen verzinnen, als de wyze, waarop zy alles verhaalen. Is het waar, dat de meesten dier geschiedboeken in zulke tyden en onder zulke menschen zyn geschreeven, in welken, en onder welken noch veelen leevden, die even zoo wel, als de schryvers zelven, ooggetuigen van de geschiedenis van Christus waren geweest; en wie heeft hier van de onwaarheid noch beweezen? — Is het dan wel mooglyk, dat zy zulke grove onwaarheden openbaar durvden schryven? Aan welke groote gevaaren stelden zy zich zelven, en de goede zaak, die zy dus wilden bevorderen, hier niet bloot? Het is waar, zy waren wel eenvoudige menschen; maar zouden zy zoo eenvoudig geweest zyn, dat er niet een onder was, die dit gevaar inzag? Juist deeze eenvoudigheid gepaard met die eerlykheid, die in hun geheel character, in zoo verre wy dit kennen, doorstraalt, moet hier voor hun bewyzen. Willen wy ze hier naar beoordeelen, en wat toch is billyker, dan dit? — dan waren zy zedelyker wyze voor zoo een bedrog niet vatbaar. En deeze eerlykheid en oprechtheid vertoont zich ook in alle hunne verhaalen. Overal heerscht die openhartige, die vertrouwde toon, die verre van alle flinksche oogmerken, en van bedrog verwyderd is. Hunne verhaalen zyn met alle omstandigheden vergezeld, en dikwyls de persoonen met naam genoemd. Is dit het werk van bedriegers? Verhaalen die op zoo eene wyze?

Maar mooglyk hebben zy zich zelven bedrogen.

Mooglyk hebben zy aan het wonderbaare gewoon, veele daaden van Christus voor wonderwerken aangezien, waarby nochtans alles op eene zeer natuurlyke wyze toeging, en dit is te eer mooglyk, dewyl zy reeds door de oude waan, dat de Mesſias, gelyk Moſes, wonderwerken moest verrigten, hierop waren voorbereid. En, hoe gemaklyk ziet men niet alles, het geen men verwagt en wenscht te zien. — Dan zoo lang wy de Euangelisten noch geen gezond oordeel, en gezonde zintuigen kunnen betwisten; zoo moet ook deeze mooglykheid vervallen: want niets meer wierd er vereischt tot het beoordeelen van de meeste wonderwerken van Christus, dan enkel deeze twee ſtukken.

Noch eene mooglykheid! — En hoe veele mooglykheden heeft men niet al verzonnen, om dat men het waarſchynlykſte, het natuurlykſte niet wilde gelooven. — Mooglyk wiste Christus deeze dingen zoo geheim te verrigten, dat het natuurlyke der zaak voor het oog zyner Diſcipelen en overige aanſchouwers verborgen bleef, en dat zy dus het aanzien van een wonderwerk verkreeg. Dat heet met andere woorden: mooglyk heeft Christus hen bedrogen. — Die kan, ryme dit met het character van Christus! Naar myn oordeel, behoeft men de zaak ſlechts met zynen rechten naam te noemen, om er het ongerymde van in te zien. By allen, die de wonderwerken van Christus op eene natuurlyke wyze hebben poogen te verklaaren, verſchynt niet alleen zyn character in zoo eene onwaardige gedaante, dat men hem geheel niet meer

meer erkent, maar de verklaaring zelve is veel onwaerſchynlyker, dan alle wonderwerken. (a) Alles is zoo willekeurig, dat ik my niet genoeg kan verwonderen, hoe men op zulke losſe gronden kan bouwen. Even als of het wysgeeriger gedagt was, ongerymdheden te beweeren, dan het buitengewoone dier daaden te erkennen.

§ 23.

Het zy verre van my, dat ik my zou verbeelden, door deeze aanmerkingen alle zwaarigheden by allen uit den weg geruimd te hebben. — Dan! moeten wy, om van de waarheid eener zaak overtuigd te worden, alle tegenwerpingen kunnen oplosſen, alle zwaarigheden en twyfelingen uit den weg ruimen; dan mogen wy wel voor het grootſte gedeelte alle erkentnis der waarheid in dit leven opgeeven. Welke waarheid is er, die niet van den een, of ander aangevogten is? Wanneer wy den ry onzer wysgeerige en hiſtoriſche kundigheden met aandacht willen doorgaan, dan zullen wy zien, dat er byna geene eene is, die volſtrekt van alle zwaarigheden ontbloot, en voor alle tegenwerpingen ſchootvry is; wy zullen erkennen, dat zy voor het grootſte gedeelte op het waarſchynlyker, op het overgewigt der bewyzen voor de zaak gegrond zyn. En waarom zullen wy hier meer vorderen, dan by

(a) Onder anderen zie men tot bewys het reeds gemelde boek: Horus. Ook heeft de Heer Bahrdt in zyne *Briefe uber die Bibel im Volkston*, hier en daar diergelyke verklaaringen; als mede in zyne aanmerkingen op zyne overzetting van het N. T. derde uitgave van 1703.

by alle onze overige hiftorifche kundigheden? — Om dat deeze gebeurtenisfen zoo zeer van alle ons bekende gebeurtenisfen afwyken, en met dezelven niets gemeen hebben? Waarin moet dan dit meerder, dat noch in 't byzonder tot bewys van deeze gebeurtenisfen vereischt wordt, beftaan? Ik weet niet, wat zelfs de geftrengfte wysgeerige onderzoeking tot de geloofwaardigheid eener gebeurtenis meer zou vorderen, dan de mooglykheid en waarfchynlykheid der gebeurtenis zelve, en de geloofwaardigheid der getuigen. En in deeze ftukken geeven de voorige aanmerkingen ons zoo veele zekerheid, als wy ooit in zaaken van deezen aart kunnen hebben. Zelfs Rousfeau moet, na alle zyne twyfelingen, bekennen, dat de gefchiedenis van Socrates, waaraan toch niemand twyfelt, minder beweezen is, dan die van Jezus Christus.

Dat wy voornaamlyk in dit laatfte ftuk van het verhaal der Euangelisten zoo veele zwaarigheden vinden, is ook veel onze eigen fchuld. Befchouwen wy de wonderwerken in het afgetrokken, en uit hunne geheele verbinding gerukt: befchouwen wy ze als onmiddelbaare bewyzen voor de waarheid der leere zelve; dan hebben ze zekerlyk zeer veele zwaarigheden, dan zyn ze dat niet, waar voor men ze uitgeeft, en zy kunnen het ook niet zyn. — Dan veele van deeze zwaarigheden moeten verdwynen, en de wonderwerken zelven in eene geheel andere gedaante verfchynen; byaldien wy ze flechts uit het waare gezichtpunt willen befchouwen: naamlyk in hunne geheele

verbinding en zamenhang, zoo met den perſoon, die ze verrigte, als het oogmerk waartoe; als bewyzen — niet voor de waarheid van eene wysgeerige ſtelling — maar voor de waarheid van eene gebeurtenis, te weeten voor de godlyke zending van Christus.

§ 24.

De waare Wysgeer kan in den ſterkſten zin een waar Christen zyn.

Thans kan ik ook het tweede lid van myn bewys eindigen; niet — om dat ik meen *alles*, het geen over de afgehandelde ſtukken kan gezegd worden, gezegd te hebben. Dit was myn oogmerk niet, ik wilde geen bewys voor de waarheid van het Christendom ſchryven, ik wilde ſlechts toonen, dat de waare Wysgeerte de hiſtoriſche bewyzen voor de godlykheid der Openbaaringe op geene wyze ondermynt, ten minſten dat de twyfelingen en tegenwerpingen tegen dezelve by haar zoo veel niet vermogen, dat zy haare overtuiging kunnen vernietigen, of doen wankelen. En dit vlye ik my betoogd te hebben.

Is dit zoo; dan loopt ons de waarheid van het laatſte lid van het voorſtel reeds van zelfs te gemoete: naamlyk *dat een doorgeoefend Wysgeer, in den ſterkſten zin, een waar Christen zyn kan.*

Neemen wy het woord Christen in de uitgeſtrektſte betekenisſe, zoo dat wy hem reeds met dien naam verwaardigen, welke de godsdienſtige waarheden der Openbaaringe belydt en bevolgt; dan heeft de zaak geene zwarigheid. De Wysgeerte zou haar zelve moe-

moeten verlochenen, zoo zy de godsdienſtige waarheden der Openbaaringe wilde lochenen.

Dan tot zoo een algemeen, en wyduitgeſtrekt denkbeeld van eenen Christen behoeven wy niet eens onze toevlugt te neemen; de waarheid der ſtelling ſtaat, zelfs in den ſtrikſten zin: want in deezen vervat het denkbeeld van eenen Christen niet meer, dan volgende twee ſtukken. De belydenis en bevolging der waarheden van het Christendom: en de overtuiging van haaren godlyken oorſprong, en dus van de godlyke zending van Jezus. — Hoe nu de waare Wysgeerte beide deeze ſtukken beſchouwd, heeft ons deeze geheele verhandeling doen zien; dus thans noch te willen bewyzen, dat de waare Wysgeer, in den ſterkſten zin, een Christen zyn kan, zou niets anders zyn, dan eene herhaaling van het gezegde.

ANTWOORD

OP HET

VOORSTEL,

VORDERENDE TE BETOOGEN,

DAT DE WAARE WYSGEERTE, UIT HAAREN EIGEN AART, OP GEENERLEYE WYZE GESCHIKT IS, OM HET GEZAG DER OPENBAARINGE TE ONDERMYNEN, EN DAT EEN DOORGEOEFEND WYSGEER, IN DEN STERKSTEN ZIN, EEN WAAR CHRISTEN ZYN KAN.

DOOR DEN HEER

PIETER VERSTAP JUNIOR.

Aan wien de TWEEDE ZILVEREN EERPRYS door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP is toegeweezen.

BETOOG:

DAT DE WAARE WYSBEGEERTE, UIT HAAREN EIGEN AART, OP GEENERLEYE WYZE GESCHIKT IS, OM HET GEZAG DER OPENBAARINGE TE ONDERMYNEN, EN, DAT EEN DOORGEOEFFEND WYSGEER, IN DEN STERKSTEN ZIN, EEN WAAR CHRISTEN ZYN KAN.

Alle verhandeling moet begonnen worden met de bepaaling der zaaken die men verhandelt. Deeze eerste regel der redeneerkunde verplicht ons aan te merken, dat Wysbegeerte, in het algemeen, wel voor *zugt tot wysheid*, doch meer bepaald en doorgaans, voor *natuurkunde* en de daaraan paalende weetenschappen genomen wordt. Zo het ons vryſtaat naar de meening der ZEER GELEERDE BESTUURDEREN te gisſen, dan oordeelen wy, om meer dan eene rede, dat wy hier aan de laatstgemelde betekenis byzonder moeten denken. Doch laaten wy in dit ons oordeel mistasten: geen zwaarigheid: Men neeme vry Wysbegeerte in den uitgeſtrekſten zin, en in de behandeling van het onderwerp zal de aandacht van zelve tot het juiste wit geleid worden. — Wie men

voor

voor een *waar Christen* te houden hebbe, is onnoodig breedvoerig te verklaaren. Het woord *waar* betekent hier niet zogenaamd rechtzinnig, maar *oprecht*. Hy die van harte gelooft, dat het Euangelie eene door God geopenbaarde leer behelst, is een Christen; welke dan ook zyne byzondere gevoelens zyn moge.

Eene tweede regel, in alle verhandeling optevolgen, is: dat men zich een bepaald oogmerk voorſtelle, en daar mede alles in verband brenge. In het opgegeeven voorſtel wordt geenszints gevergt, dat men het gezag der Openbaaringe betooge: maar, dat men dat gezag verdedige tegens die aanvallen welke van den kant der Wysbegeerte *ſchynen* optekomen; dat men aantoone, dat de Wysgeer, uit oorzaak zyner geliefde weetenſchappen, geen redenen kan hebben het gezag der Openbaaringe te verdenken; maar integendeel, zo de bewyzen hem anders voldoende voorkomen, een oprecht Christen zyn kan.

Eindelyk behoort men in de betooging van eenig voorſtel wel te letten, op het geen onderſtelt wordt waar te zyn. In het onderwerp voor ons, heerscht dit groote denkbeeld: Eene Godlyke Openbaaring moet volmaakt beſtaanbaar zyn met die orde welke de Schepper in het beſtuur der waereld volgt; en voor zo verre de naarſpooring en toepasſing dier orde, het voorwerp van alle Wysbegeerte is, zo kan ook deeze edele weetenſchap, met eene, uit den hemel herkomſtige leer, nooit ſtryden. — Men waane niet, dat deeze onderſtelling alle verder bewys overtol-

tollig maake. Immers: men kan dezelve toeſtemmen en nogtans ontkennen, met het voorkomen eenes Wysgeers ontkennen, dat een Openbaaring ooit nuttig of noodzaaklyk, met de godlyke volmaaktheden overeenkomſtig, en waarſchynlyk worden kan; of dat die, op welke de Christenen hun geloof gronden, daadlyk aan het toegeſtaane vereischte beantwoort. Alleen ontſlaat ons dit *Axioma* op die onkundige ieveraars te letten, welke zich de menſchelyke natuur als verbastert, de reden als bedorven voorſtellende, alle onderzoek verachten; of zo zy al een graad beter denken, ten minſte, geloof en reden als zeer onderſcheiden, ja ſtrydig beſchouwen.

Wat onze byzondere behandeling betreft: wy oordeelen het oogmerk best te zullen bereiken, door een rechtſchapen Wysgeer te laaten ſpreeken. Met die valſche Wysbegeerte welke noch op reden, noch op ondervinding rust, hebben wy, even min, als met de wanbegrippen der Christenen opzettelyk te doen. Doch dewyl de Openbaaring helaas! maar al te weinig vry van menschlyke byvoegzelen wordt gekendt; en dit misſchien de groote oorzaak van ongeloof onder de Wysgeeren is, zo zullen wy ons ſomwyle in de noodzaaklykheid bevinden die byvoegzelen aantewyzen, en de zuivere leer der Openbaaringe voorteſtellen, eer wy kunnen vraagen: Kan hier de Wysgeer gelooven? — Ook zal het algemeene oogmerk vereiſchen, dat wy ons die fraaije vernuften, welke het beneden hunnen philoſophiſchen geest achten het geloof des volks te omhelzen, voor oogen

ſtellen. Niet echter, dat wy hunne ſchitterende tegenwerpingen zullen aanvoeren; dit zou voor ſommige leezers overtollig, voor anderen ſchadelyk zyn: wy zullen ze liever ongenoemd trachten te wederleggen; of, is 't mogelyk, van zelve doen vervallen. — Daar eindelyk, het groote doeleinde is, de waarheid in een helder licht te ſtellen, en zy zich nooit treffender vertoond, dan wanneer zy in haare natuurlyke gedaante verſchynt, zo zullen wy eene eenvoudige redenkaveling, boven geleerde aanhaalingen en ſpitsvinnige wederleggingen den voorrang geeven; ſlegts ſomwylen van de grondſtellingen of ſpreuken der beroemdſte hedendaagſche Wysgeeren gebruik maakende, ten einde des te meerder kracht aan ons gezegde bytezetten en des te gewisſer proeven van onpartydigheid te geeven; voor mingeöeffende leezers, zullen wy ze van onze eige redeneering onderſcheiden. — Een onopgeſierde voordragt mag aan de groote menigte minder indruk geeven, doch zy zal het verſtand overtuigen en diepe wortels in het harte ſchieten; zy zal door waare geleerden, door U LIEDEN, HOOGGEACHTE HEEREN! met aandacht beſchouwt en, zo wy hoopen, met goedkeuringe bekroond worden.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de Openbaaring in het algemeen.

§ 1.

De Wysgeer, de natuur gadeſlaande, ontdekt, dat de veranderingen en beweegingen in dezelve aan vaste wetten verbonden zyn. Deeze wetten zal hy, ten onzen opzichte, voor de oorzaaken der verſchynzelen houden, doch ten aanzien van den Schepper, zal hy ze noch eeuwig, noch onafhanglyk, noch volſtrekt onveranderlyk noemen. Zediglyk zal hy alleen beſluiten, dat de Opper-regeerder een vast bewerp in de beſtuuringe der waereld volgt: doch, daar de hoogſte bedoeling der volmaaktſte goedheid is, het geluk van redelyke wezens te bevorderen, zo moet aan dit groote einde alle orde in het ſtoflyke onderworpen zyn. De onafhanglyke Heer zal nimmer eenig plan blyven agtervolgen, wanneer die agtervolging de hem waardigſte voorneemens zou dwarsboomen: integendeel zal hy daar van zo dikwyls afwyken als der

ſchepzelen geluk zulks vordert. Voor ons is deeze afwyking niet altoos kenbaar; om dat zy niet altoos onmiddelyk noch tastbaar geſchiedt: maar indien de aart der zaake eene zichtbaare verlaating vordert, zal deeze dan niet oneindig overeenkomſtiger met de godlyke volmaaktheden zyn, dan de voortduuring van eene orde, die, zo dra zy het oogmerk haarer beſtemminge mist, wezenlyke wanorde wordt?

Uit deeze aanmerkingen volgt, dat eene Openbaaring, ſchoon als eene onmiddelyke tusſchenkomſte der Godheid beſchouwt, nochtans niet onbeſtaanbaar is met die eenpaarigheid welke de Wysgeer in het geheelal bewondert. Het byzondere denkbeeld 't welk wy ons van de voorzienigheid vormen, zal hier in geene wezenlyke zwaarigheid verwekken. Het zy wy alle onderhouding eene geduurige ſchepping noemen; het zy wy ingedrukte krachten aanneemen, zoo lang maar de Schepper den onafhanglyken Heer van alles blyft, zal eene afwyking, opſchorting of wyziging dier weinige wetten, welke wy kennen, zeer mogelyk blyven. Die diepe denker zelf, welke de waereld een te volmaakt konstſtuk acht dan om de hand des Werkmeesters geduurig te behoeven, en hierom alle ſchepping en onderhouding tot een enkele daad des godlyken wils brengt, zal, op zyn eige gronden, de mogelykheid eener Openbaaringe moeten erkennen. Verklaart hy de uitvinding van konſten en weetenſchappen daar door, dat het oneindige verſtand het ſtelzel der zintuigen in zekere hersſengeſtellen zodanig heeft bepaald, dat eenige vezelen, door tusſchen-

kom-

komste van daaropslaande omstandigheden, in werking moesten gebragt worden: hy zal ook toestemmen, dat dit zelfde Alvermogen, aan den geest van andere menschen, zulk eene richting kon geeven, dat die de zedelyke waarheid, ja zelfs toekomende verwagtingen zouden ontdekken. By de verkondigers der Openbaaring kan de werkende tweede oorzaak zo diep verborgen gelegen hebben, dat zy, van de nieuw verkregene denkbeelden geen spoor in hun eigen geest ontdekkende, dezelve aan eene onmiddelyke ingeevinge toeschreeven, schoon alles niets meer dan ontwikkeling van het eens beraamde plan der natuure was. — De groote hervormer boven het menschelyke te verheffen, verwekt hier geen zwaarigheid; maar is integendeel eene zeer wysgeerige gedachte. De Oneindige beschoude de bewooners deezer aarde in verband met het gantsche heelal. Hy kon dus een van die verhevene wezens, met welken wy in onze inbeelding de waerelden bevolken, verordenen om eenmaal de behouder van ons stervelingen te worden; gelyk misschien de weldenkende menschenvriend dit toneel verlaat, om elders Gods Ryk te vestigen of uittebreiden.

§ 24.

Een rechte edele ziel, zich boven het geschreeuw der driften en de betovering der zinnen verheffende, weet altoos de waarheid in haare eenvoudigheid en kracht te herkennen. Nog echter zal voor zulk een cieraad der menschheid, de Openbaaring dat geen blyven, 't welk de *Newton* voor den grootsten Natuur-

 on-

onderzoeker zyn. Deeze behoeft, ter zyner overtuiginge geen proeven meer, maar hy zal ze daarom niet verachten. Zy waren het welke hem allereerst eigenschappen in de natuur deeden ontdekken, welke altoos voor zyne bespiegelende naarvorschingen zouden verborgen gebleeven zyn. Met erkentnis zal hy ze beschouwen, en het zich tot plicht rekenen van dezelver gebruik te maaken by die min gevorderden, welke voor bewyzen, uit den aart der zaake zelve afgeleid, als nog onvatbaar zyn. En deeze soort van onvatbaarheid schynt een heerschend gebrek van het menschelyk verstand te zyn; en wel byzonder in godsdienstige kundigheden. De zinnelykheid, de driften en het vooroordeel trekken hier de reden van het spoor, en veroorzaaken, dat dit edele vermogen juist dan het zwakste wordt, wanneer het sterkst behoorde te werken. Als 's menschen geest en hart derwyze ontaard zyn, dat alle inspraaken der natuur verdoofd, alle aandoeningen van zedelykheid gestoord worden, dan schieten alle gewoone middelen ter hervorminge te kort, en eene godlyke tusschenkoms wordt ten hoogsten nuttig.

§ 3.

Met de geschiedenis raadplegende, vinden wy, dat zodanig een beklaagenswaardig verval daadelyk heeft plaats gehad; en 't geen nog meer onze opmerking verdient, deeze duisternis zien wy opgevolgt van een licht, 't geen niet schemerende aanbreekt, maar op eenmaal alle nevelen wegdryft en zich in vollen luis-

ter

ter vertoond. Deeze zo gelukkige verandering aan dezelfde tweede oorzaaken toetekennen, als de verryzenis der weetenschappen in de jongste eeuwen, is zekerlyk het eenvoudigste: maar de Wysgeer, geen oorzaaken aanneemende dan die het oordeel wettigt, vergelykt eerst aanleidingen, omstandigheden en uitkomsten, voor dat hy vonnis velle.

Daar de eene schrandere geest het onderzoek eindigt vangt het de andere aan, en dus komt men by trappen tot de waarheid. Dit is eene op de ondervinding rustende aanmerking. Door de waarneemingen van BRAHÉ ontdekte KEPLER de gedaante van de loopkringen der *Planeeten*, en vondt, al gissende, de wetten uit volgens welke ze daar in bewogen worden. NEWTON bewees hier uit, *dat de middelpuntige kracht werkt in de omgekeerde rede van het vierkant des afstands.* — Tot eer van deezen onsterflyken geest moet men erkennen, dat hy eene gantsch nieuwe gedaante aan de natuur gegeeven heeft: doch ware hy niet opgestaan, anderen zouden waarschynlyk dezelfde ontdekkingen gedaan hebben, *de zaaken waren te verre gevordert om langer onkundig te blyven* (*a*). By al zyne verwonderlyke grootheid bleef hy beperkt en feilbaar. Een BERNOULLI keert het bovenaangehaalde voorstel om, en streeft hem dus voorby; terwyl het een EULER waagt zyne doolingen aantewyzen. — Vergelykt hier mede de geschiedenis der laatste Openbaaringe. De groote Leeraar wordt gebooren, onder een

(*a*) *La Lande.*

een volk, 't geen noch konsten uitvondt, noch kennis aankweekte; is niet gezeten aan de voeten der wyste mannen onder de natie, maar opgevoed in het boersche *Nazareth;* onder het opzicht eenes eenvoudigen vaders: deeze JEZUS, dus versteken van alle aanleidingen ter verheffinge of oeffeninge van den geest, treed eensslags te voorschyn; tast de ingeworteldste doosing in den wortel zelve aan, en verkondigt eene leer, welke verhevener wordt, naar maate eene meer geöeffende reden haar beschouwt; welke door de diepzinnigste naarvorschingen geduurende achttien eeuwen noch uitgebreid, noch verbeterd is geworden, en welker godlyke majesteit de ziel van eenen ROUSSEAU met verbaazing kan vervullen. — Wie zal uitwerkzelen, zo onderscheiden als de voortgang der weetenschappen en de leere des Euangeliums, van eenzelfde tweede oorzaak afleiden? De diepdenkendste zal natuurlyke wegen, ter verklaringe van het laastgenoemde verschynzel, het minst voldoende moeten achten (*a*).

(*a*) Misschien zullen sommige leezers oordeelen, dat dit hoofddeel onvolkomen is, om dat in hetzelve noch van de waarschynlykheid eener Openbaaringe aan den eersten mensch; noch van de algemeenheid der Christelyke Openbaaringe enz. gehandelt wordt: doch zy gelieven in aanmerking te neemen, dat deeze byzonderheden reeds zo meenigmaalen onderzogt zyn, dat wy in herhaalingen zouden hebben moeten vervallen. — Voor zo verre zy op onze hoofdbedoeling betreklyk zyn, zullen wy nog wel gelegenheid ontmoeten er iets van te zeggen.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de klaarheid der Openbaaringe.

§ 1.

De vriend van waarheid zal zich tot een opzetlyk onderzoek der ſchriftuure verplicht achten, om dat hy zonder onderzoek nooit in ſtaat is over derzelver inhoud te oordeelen. Het oordeel moet immers, zal men op deszelfs rechtmaatigheid kunnen vertrouwen, op kennis gegrond zyn? en deeze kennis kan alleen door aanhoudende naarſtigheid verkregen worden.

Zal het onderzoek echter van gewenscht gevolg wezen, dan ook behoort het van den rechten kant begonnen te worden. Met de eenvoudigſte kundigheden aantevangen en langzaam maar zeker voorttegaan, is de eenige weg die tot hooge en moeilyke zaaken leidt. Aan deeze wyze van voorſtellen is de Wiskunde haare klaarheid verſchuldigt. Dat de leeraar van den godsdienst dit ſlegts in het oog houde, en hy zal eerst redelyke wezens daarna Christenen trachten te maaken.

Voorts behoort men vry van vooroordeelen te zyn. Begrippen die hunne geboorte aan opvoeding of bedorven inbeelding verſchuldigt zyn, brengt men in de ſchriftuure; en om dat zy ſtrydig met de reden zyn, verheft men ze tot den rang van *heilige verborgenheden*. Andere, geen regelen van gezonde uitlegkunde tot gidſen neemende, maaken geen onderſcheid tusſchen het voorſtellen der waarheden en het *aandringen* of *toepasſen* derzelve: zy verwarren de byzondere gevoelens der eerſte geloovigen met het eigenlyk geopenbaarden, en vermenigvuldigen hier door de leerſtukken.

Ten *derde*: Men moet nooit van woorden tot zaken beſluiten, ten zy men eerst derzelver betekenis weete. *Verborgenheid* is een woord 't geen dikwyls in de ſchriftuur voorkomt, doch welks zin alleen uit den zamenhang kan opgemaakt worden. Somwyle wordt de *geheele Christlyke godsdienst* eene verborgenheid genoemd (Luc. VIII: 10. Rom. XVI: 25): alleen echter met opzicht tot de geenen die denzelven noch niet kenden. Zo ook *de vereeniging van Jooden en Heidenen* (Eph. III: 3, 9). Dikwyls geeft het te kennen, *dat iets aanſtaande is, doch alleen door Openbaaring kan geweeten worden* (Rom. XI: 25. 1 Cor. XV: 51). — Dan in welk een zin het ook mag voorkomen, nooit, en dat men hierop maar wilde letten, nooit kan men er door verſtaan; eene zaak die tegen de reden ſtryd, en echter een voorwerp des geloofs is.

Eindelyk, behoort men die kundigheden welke der menſchen geluk bevorderen, zorgvuldig te onder-

ſchei-

ſcheiden van die beſpiegelende kennis, welke eeniglyk door eene ontembaare weetgierigheid begeert wordt. Dit zal ons in ſtaat ſtellen een juist denkbeeld van de klaarheid der ſchriftuure te vormen, en ons doen zien, dat men deeze alleen in het eigenlyke geöpenbaarden kan vorderen. De zedenleer van het Euangelie is gegrond op de wet der natuure, en deszelfs byzondere plichten zyn eenvoudig en ligt. De leerſtukken der Openbaaring zyn weinig, maar hooggewigtig: zy zyn zo duidelyk, zo herhaalend voorgeſteld, dat het gezond verſtand de mogelykheid kan begrypen, een nadenkende geest de waarſchynlykheid opmaaken, terwyl op het erkende gezag de zekerheid rust. — Het duistere bepaald zich by het min gewigtige, of liever, geheel overtollige. In enkel beſchouwelyke leerſtellingen zyn wy in het onzekere gelaaten; — de rede waarom de Voorzienigheid deezen of dien weg insloeg, is dikwyls verzweegen; — de wyze hoe, wordt bedekt gehouden; — en ons inzien in veele zaaken blyft beperkt.

§ 2.

Deeze bepaaldheid in kennis is geenszints een byzonder gebrek der Openbaaringe, maar het natuurlyk gevolg van de eindigheid der menſchelyke vermogens, en volmaakt beſtaanbaar met de godlyke wysheid. Van alle wezenlyke en buiten den geest beſtaande voorwerpen verkrygen wy de denkbeelden door de zinnen. Deeze, haare paalen hebbende, zullen noch tot het innig wezen der zaake doordringen, noch alle

 ei-

eigenschappen ontdekken. Zy leeren ons dierhalven de dingen niet volkomen kennen, maar brengen in den geest slegts die indrukzelen over, welke zy zelve ontvangen hebben: Hier van, dat het verstand de afgetrokke denkbeelden van wezenlyke zaaken nooit klaar zal bevatten, om dat het beeld zich noch duidelyk, noch afgescheiden vertoond; hier van, dat wy oneindig beter de uitwerkzelen kunnen nagaan, dan de oogmerken en de werking der oorzaaken ontdekken. Indien dierhalven het godlyk Wezen tot den mensch spreekt, dan zal ook deeze taal alleen zo veele en juist die denkbeelden in den geest verwekken, voor welkers ontvangenis het verstand uit eigen aart geschikt is. Het vermogen zelve te veranderen, en voor bezeffingen vatbaar te maaken, die tot eenen anderen kring dan dit leeven behooren, zou zo veel zyn, als den schakel die alle wezens t' zaamverbind te verbreeken. — En zo de mensch al voor eene meerdere verlichting vatbaar ware, dan de Openbaaring aanbrengt, zo zou dezelve nogtans stryden met die wet van spaarzaamheid, welke wy in de natuur bewonderen. Het einde is nu door den kortsten weg bereikt; al het overtollige is vermeden. Wy misschen geene kundigheden, die onze gerustftelling of voorbereiding tot een heerlyker leefkring vorderen. Door meer te weeten zouden wy noch beter, noch gelukkiger worden. — Dit zyn alle zeer gewigtige bedenkingen: Wy zullen ze echter niet verder aandringen; gunstiger gelegenheid zal zich daartoe noch aanbieden. — Liever willen wy nog aantoonen, dat die

zelf-

zelfde foort van verborgenheden, welke men in de fchriftuur berispt, ook in de wysgeerige weetenfchappen gevonden worden; ten einde het blyke, dat de Wysbegeerte niet gefchikt zy om, van deezen kant, de voortreflykheid der Openbaaringe te verminderen, noch haar gezag te ondermynen.

§ 3.

1.) Hoe onwis de mensch oordeeld, wanneer zyne denkbeelden niet volkomen zyn, noch de zinnen hem dienen, bewyzen ten duidelykfte de *geest- en boven-natuurkunde*. Wie is onbewust van de verdeeldheid der geleerden in deeze takken der Wysbegeerte? Hoe hevig twist men niet over de natuur van het onbegryplyke Wezen; het begin en het eindoogmerk der fcheppinge; de werking der voorzienigheid; den invloed van onzen geest op het lichaam; den aart der ziele; de vryheid en zedelyke noodzaaklykheid. — En nogtans zal, in het midden dezer nevelen, de reden een godlyk licht, een alleredelst voorrecht blyven.

2.) De Wysgeer let op het nut der dingen en tracht het oogmerk te ontdekken: doch hoe ftruikelend is hier zyn gang, en hoe dikwyls wordt die niet geheel geftuit? In het opfpooren der eind-oorzaaken is men veelal genoodzaakt, uit de gefchiktheid der dingen voor eenig bepaald gebruik, tot het oogmerk te befluiten, of uit de gelykvormigheid te redenkavelen: beide deeze regelen zyn nogtans aan uitzondering onderhevig, en doen den geenen die haar onbedachtzaam volgt, ligtlyk doolen. Onze kennis moet ook hier wel zeer beperkt zyn: want de betrekking der

enkelen op het geheel is voor ons veel te verborgen, de deelen zyn te menigvuldig en te vermengt, dan dat wy het einde van ieder byzonder gewrocht zouden ontdekken. Hier by komt nog, dat niet zo zeer het algemeene, het hoogste oogmerk, dan wel het ondergeschikte voor ons openlegt. En als wy, eindelyk, de meeste schepzelen het leeven zien verliezen, als zy het naauwlyks ontvangen hebben: wat zal dan de wyze doen? — Hy zal zeggen: *het geen ik verstaan kan is voortreflyk; daarom denke ik, dat het overige, 't welk ik niet versta, even voortreffelyk zyn zal.*

3.) De laatere Wysgeeren, de ondervinding boven het vernuft waardeerende, hebben de verschynzelen oplettener gadegeslagen en in een juister verband met de oorzaaken beschoudt; en hier door de natuur veel gröndiger leeren kennen: doch het blyft echter eene meer fierlyke dan gegronde grootspraak, *dat men de natuur gedwongen heeft alle haare geheimen te openbaaren.* Zo dra wykt de *Newtoniaansche* Wysgeer niet van de zuivere wis- en proefondervindelyke natuurkunde af, en klimt tot het naarspooren van de verborge oorzaaken op, of de dooling begint hem te omringen, en hy ziet, dat zyne kennis maar zeer oppervlakkig is en zich geenszints tot de wyze, *hoe de dingen bestaan*, uitstrekt. — Niets immers weeten wy van den aart der stoffe. Wy kennen zeer weinige algemeene, en meest maar enkel toevallige of byzondere eigenschappen in de lichaamen: naar de oorzaaken dier eigenschappen wordt gegist; niets met zekerheid van geweeten. Het werkzaam vermogen, 't

geen

geen wy *ontwikkeling*, *gevoel*, *leeven*, *inſtinct* noemen, is een diep geheim. Wat is die *leevende kracht* welke beweeging opwekt en mededeelt? Onverklaarbaar is de wederkeerige werking der ſtoffe: en echter is zy, voor ons, de naaste oorzaak van alle zamenhang en affcheiding der deelen; van de veerkragt; de werking der magneet; electriſiteit; het oorſpronglyk vuur, en van de breeking en buiging der lichtſtraalen; van de verſnellende zwaartekracht; de beweging der hemellichten; ja met één woord, van alle orde in de ſtoffelyke waereld. Geen voortdryvende vloeiſtof, veerkrachtige *æther*, beweeging der ondeelen, of ingedrukte neiging is hier voldoende, of verſpreid eenig licht. — De Wysgeer erkend: *dat hy verplicht is, eerſte wetten te onderſtellen, waar van de oorzaaken en werkingen onbekend zyn. De uitwerkzelen ſlaat hy gade, en neemt die aan.*

4.) Hoe meer wy in de kennis der natuur vorderen, des te onmetelyker wordt de ruimte die voor ons is. Is er eene weetenſchap welke de voortreflykheid van 's menſchen geest aantoont, het is voorzeker de ſterrekunde. Waerelden, en geheele ſtelzels van waerelden zyn hier de voorwerpen! en 't onbeperkte heelal het toneel! Hier ſchynt het eindige tot in het oneindige doortedringen. — Wat is nogtans het kenbaare, in vergelyking van het geen verborgen is? De bekrompenheid des verſtands, en de plaats op welke zich de waarneemer bevind, vergunnen hem ſlegts één dier ſtelzels van naby te beſchouwen, welker aantal voor ons oneindig is. En hoe kennen wy

nog

nog dat ſtelzel? De gewigtigſte ontdekkingen waren een gevolg van het geval: dit nog maakte ons onlangs met eene *planeet* bekend, wier omloop *twee-en-tachtig* jaaren is. Van *vyf-hondert millioenen comeeten*, wier *Periheliums* binnen *Saturnus* loopkring kunnen vallen, gelooven wy er *twee-hondert* gezien te hebben; ruim *zestig* zyn er met eenige, en maar *vier* of *vyf* met genoegzaame naukeurigheid waargenomen. Treden wy met onze beſchouwingen de ſcheppinge dieper in, de beperktheid zal te gelyk met de verwondering aangroeyen. De grootſche ſtoet van hemel-lichten brengt den ſterrekundigen wel in geene verbystering; neen: hy noemtze by naamen: maar hy weet ook niets van afſtanden noch grootheden. Een heir van zonnen wentelen zich om eene gemeenzaame zon; deeze behoort weder tot een ander *ſyſthema;* dat tot den *melkweg;* deeze! — ! — ! — ! doch eindelyk eens bedacht om naar een lichaam omtezien, 't geen alle anderen in bedwang houdt, zoekt hy te vergeefs, en moet ten laatſte tot een enkel punct! zyn toevlugt neemen. Gaat hy van de beſchouwing der waerelden, tot de beſchouwing haarer bewooners over: hier zal de verbeelding niet geſtuit worden; neen: maar zy zal bezwyken; en de Wysgeer, moede, van de vertegenswoordiging dier verhevene wezens welke het heelal doorreizen, ziet eindelyk op zich zelven terug, en roept dan in verwondering uit: — *Onze grootſte maaten zyn uwe oneindig kleine; onze millioenen de beginzelen uwer rekenkonst! wy ademen één oogenblik; ons deel is de dwaaling en de dood!* . . . .

DER-

DERDE HOOFDSTUK.

Over den aart der bewyzen.

§ 1.

Tusschen waarheid en waarheid is geen wezenlyk onderscheid. Een zaak bestaat, of zy bestaat niet; hier is geen midden. By een oneindige geest die alles doorgrond, heeft noch twyfeling, noch aanwas van zekerheid plaats. Doch wy, eindige schepzelen, langs zeer verscheide wegen tot eene meer of min volkome kennis van zaaken komende, kan by ons de overtuiging niet altoos op dezelfde gronden rusten. De redekunde leerd ons de trappen van zekerheid onderscheiden, niet echter, op dat wy ons geloof in graaden zouden afmeeten, maar ten einde wy de dingen in het rechte gezichtpunt zouden weeten te plaatzen, en naar de waare regelen te beoordeelen.

De hoogste trap van zekerheid is die, welke *de mogelykheid van het tegengestelden uitsluit.* Indien echter de Wysgeer alles moet verwerpen, 't geen niet op dee-

deezen onwrikbaaren grondſlag ruſt, dan ware hy zeer ongelukkig, en de dooling zou veel heilzaamer dan de waarheid zyn. Immers verryken geene dier afgetrokke waarheden, welke wy ſtellingen noemen, den geest met zaaklyke en heilzaame kundigheden! De wiskunde zelve is van geene nuttigheid, dan voor zo verre zy op andere weetenſchappen wordt toegepast; hy, die ze ééniglyk om haar zelf wille bemind, zal eeuwig bouſtoffen vergaderen zonder ooit optebouwen.

De *ondervinding* is een oneindig ryker bron van wezenlyke kennisſe. De voortreffelykſte konſten en weetenſchappen zyn wy aan haar verſchuldigt. Nu, brengt zy het oordeel tot een rechtſtreeks beſluit: dan, legt zy den grond tot betóóg, redenkaveling of gevolgtrekking. Nooit evenwel zal zy ons tot eene volſtrekte, maar alleen tot eene *ontwyfelbaare* zekerheid brengen.

Dan naardien de mensch een bepaald ſchepzel is; zou hy zeer langzaam vorderen, ja van zeer noodzaaklyke kundigheden verſteken zyn, zo hy, behalven door blykbaarheid en ondervinding, niet nog door *redenkaveling* tot overtuiging komen kon. Nooit zouden wy van het uitwerkzel tot de oorzaak, van het tegenwoordige tot het toekomende, van het mindere tot het meerdère, van de deelen tot het geheel kunnen beſluiten, zo wy niet *uit de overeenkomst* redeneerden. *De ongerymtheid van het tegengeſtelden*, doet ons ook zeer dikwyls in eene ſtelling berusten. *Overwigt van redenen* dringt het oordeel party te kiezen. —

En

En het *geloofwaardig getuigenis* van anderen, vervuld in duizend omſtandigheden de plaats van eige ondervinding.

§ 2.

Dat het geloof des Wysgeers op alle deeze, en gevolglyk, op meer en minder vaste gronden gebouwd zy, behoeft naulyks aangemerkt te worden. In de zuivere wiskunde zelve eischt de Wysgeer geen grooter naukeurigheid, dan noodzaaklyk gevordert wordt: de *ſinusſen* zal hy met de *kleene boogen* verwisſelen, en in de *decimaalen*, *logarithmen*, *onvolledige worteltrekking*, *oneindige reexen* en *fluxiën*, het overſchot of verſchil verwaarloozen. In de toepasſing deezer voortreffelyke weetenſchap, zal hy de ſtrenge betooging wel behouden, maar de zekerheid altoos misſen; om dat hier de ſtelling eene waarneeming is, welker juistheid afhanglyk blyft, van de vollediger kennis der lichaamen, de welgeſteldheid der zinnen en de geſchiktheid der werktuigen. Voorts moet hy zich, voornaamlyk in de *mechanica*, met min zuivere uitkomſten vergenoegen, zal beſchouwing en ondervinding overeenſtemmen. Als *natuurkundige* neemt hy tot eene *eerſte wet* [elk lichaam volhard in zyn eens aangenomen ſtaat van rust, of van gelykvormige beweeging in eene rechte lyn, indien het door geen uitwendige oorzaaken genoodzaakt wordt van ſtaat te veranderen] eene ſtelling aan, die boven het bereik van alle ondervinding is, ja die geheel niet beſtaat; — uit enkele proeven beſluit hy tot de eigenſchappen der lichaamen. In de *ſterrekunde* berust hy in de

deezen onwrikbaaren grondslag rust, dan w...
ongelukkig, en de dooling zou veel h...
de waarheid zyn. Immers verryken...
trokke waarheden, welke wy stelli...
geest met zaaklyke en heilzaam... ...,
wiskunde zelve is van geene ... en
verre zy op andere weeten... ist
hy, die ze ééniglyk or... . be-
eeuwig boustoffen ve... ING
wen. ... vastig

De *onderyindin*... ert, dat
wezenlyke ker... orgestelt;
weetenschap... e natuur
brengt z... t; handelt
dan, ... cht, is ligt-
gev...
vr...

§ 3.

Of het gezag der Openbaaringe op volstrekte zekerheid, of eigen ondervinding rust, zyn even overtollige vraagen. Zy, die het laatste beweeren, hebben ontstelde hersenen, en kunnen dus niet oordeelen. Zy, die zich het eerste inbeelden, verwarren de wiskundige zekerheid met de betooging, en 't geen nog erger is, met den betoogtrant (*a*). — *Het zyn kin-*

(*a*) Op dit wezenlyk onderscheid wordt te weinig gelet. Eene stelling kan wiskundig betoogd zyn, schoon zy daarom niet wiskundig zeker is. By voorb. de *parallactischen* hoek van een dwaalster bekend zynde, kan men op wiskundige gronden berekenen, en dus bewyzen, den afstand van dit hemellicht: maar zo lang de gemeetene groote van dien hoek niet zo volmaakt zeker

ker

kinderen, omhangen met de zwaare wapenrusting van volwasſene mannen. Zy jaagen niemand ſchrik aan: integendeel, de geene, tegen welke zy te velden trekken, beſpotten hen, en de zaak die zy verdedigen, lyd er door. — Voor welk ſoort van bewyzen de Openbaaring geſchikt zy? dit is een onderzoek 't geen den Wysgeer beter betaamd, en ook volſtrekt vooraf moet gaan om te weeten, welke gronden hy redelyker wyze kan; en behoort te vergen, om zyn geloof optebouwen. — Laat ons hier op nog eenige oogenblikken ſtilſtaan.

Die recht wiskundige geest, welke zich niet vernoegt met eenige voorſtellen der meetkonst in het geheugen te prenten, maar die tot den aart der bewyzen is doorgedrongen, behoeft ſlegts Wiskunde en Openbaaring te vergelyken, om te zien, dat de laatſte onvatbaar zy voor dien trap van zekerheid, welke de eerſte zo byzonder eigen is. — Waarom ontmoet men in de wiskunde volſtrekte zekerheid? Eensdeels: om dat de deekbeelden altoos duidelyk, onderſcheiden en volkomen zyn. Ten anderen: dewyl hier alles geheel onder ons bereik is: lynen, vlakken, getallen, zelfs de lichaamen zyn, als 't ware grootheden die wy zelve ſcheppen en over wier wezenlyk beſtaan wy ons geheel niet bekommeren: de eigenſchappen die wy aan dezelven toekennen, zyn oorſpronglyk van onzen eigen geest, en leggen noodzaak-

ker juist is, dat een grooter of kleinder hoek, eene volſtrekte onmogelykheid worde, zo lang blyft de uitkomst feilbaar en dus niet wiskundig zeker. — De wiskundige betoogtrant te volgen, geſchiedt, wanneer men, zonder op de geſtrengheid te letten, dezelve orde in acht neemt.

zaaklyk opgesloten in de bepaalingen, te vooren aan de figuuren gegeeven. Eindelyk kan hier het verstand de onderscheide denkbeelden in de juiste betrekking tot elkander plaatzen, en om deeze rede de gelykheid, evenredigheid, of het verschil duidelyk gewaar worden. — Zo dra mischt men niet een dier vereischten, of de zekerheid vermindert. Die onkundig is van de leere der *Asymphtote* gelooft niet door overtuiging, dat twee lynen elkander eeuwig kunnen naderen, zonder zaamentekomen: waarom? het denkbeeld van de allengs verminderende *kromme* is hem duister. — De leer der *oneindigen* ontbeert de wiskundige strengheid, zo dra men het ingebeelde met het wezenlyke verwart, en de woorden in eenen *metaphysischen* zin opneemt. — Wy kunnen geen *vierkant* gelyk aan den *cirkel* maaken: alleen, om dat ons de evenredigheid van de *middellyn* tot den *omtrek* onbekend is. — Laaten wy dit alles in het oog houden, en met onze vergelyking voortgaan.

Wat is Openbaaring in het algemeen? Eene buitengewoone mededeeling van zulke waarheden welke de mensch geheel niet, of niet in het vereischte licht, kendt. Hier ontmoeten wy *vooreerst:* eene kennis die medegedeelt, en niet, gelyk altoos, door de zinnen of overdenking verkreegen is. Wy weeten, wel is waar, niets van de wyze, op welke God de denkbeelden onmiddelyk in 's menschen geest verwekt, en zyn dus buiten staat om iets van derzelver klaarheid, leevendigheid en kracht te bepaalen: doch zo dra de kennis wordt voortgeplant, moet men tot beken-

kende tekenen of woorden toevlugt neemen, en op reeds verkrege denkbeelden bouwen. Nu zyn de leerſtukken der Openbaaring wel van dien aart, dat de reden derzelver gepastheid, waarſchynlykheid of zedelyke zekerheid van *achteren* kan opmaaken, doch zy zal die nooit in *algemeene kundigheden*, welke het verſtand op de bloote voorſtelling aanneemt, veranderen. *Voorts*, ontmoeten wy hier geen enkel denkbeeldige waarheden; ſchepzelen van onzen eigen geest: maar afgetrokke denkbeelden van wezenlyke zaaken; van zaaken, die niet onder het bereik der zinnen vallende, door vergelyking moeten opgeheldert worden; en die op het godlyk welbehagen rustende, of zich buiten de grenzen van dit leeven, tot onze eeuwige beſtemming uitſtrekkende, te veel buiten het gebied der reden leggen, dan dat haare voorſtelling, die klaarheid en volkomenheid, en haaren grondſlag die onwrikbaarheid zou bezitten, als de zaamenſtelling van een volzeker betoog vordert.

Zo min als de waarheden der Openbaaring in zich zelven blykbaar of betoogbaar, in eenen wiskundigen zin, zyn: even zo min kan het gezag der Openbaaring op wiskundige zekerheid rusten. Alle Openbaaring hangt af van het welbehaagen eenes onafhangelyken Opperheer's. Niet dat het een gevolg van willekeur zou zyn: neen: het is eene daad van volmaakte wysheid: doch, daar wy de natuur van het onbegonnen Wezen niet volkomen kennen, noch den geheelen zaamenhang der dingen overzien, zo is het voor ons onmogelyk *van vooren* te bepaalen, wat dit wezen in-

ingevolge deszelfs natuur en oogmerken doen moet. Dat de mensch, by voorb., tot eene eeuwigheid verordent is, dat hy door een oprecht hart gerechtvaardigd wordt voor zynen heiligen Rechter: en, dat de beledigde Schepper hem; van deeze rustbaarende waarheden; op eene geheel buitengewoone wyze, verzekering *wil geeven:* dit zyn denkbeelden, tusfchen welken het verftand geen noodzaaklyken zaamenhang ontdekken, en gevolglyk van het een tot het ander, door geen opvolging van ontwyfelbaare ftellingen befluiten kan. — De Wysgeer, die zich nooit vermeet de voorzienigheid wetten voortefchryven, maar altoos eerbiedig in haare fchikkingen berust, zal eeniglyk onderzoeken, of zich de Godheid werkelyk geopenbaart heeft; en in dit onderzoek zal hy bevinden, dat ook geene dier uitwendige bewyzen, welke het redelyk verftand kan vorderen, eene meer dan zedelyke zekerheid kunnen hebben. — Hy die de Openbaaring onmiddelyk ontvangt, heeft van derzelver godlyken oorfprong de fterkfte verzekering, en nogtans zal zyne overtuiging op de welgefteldheid zyner verbeelding en zinnen, en dus alleen op die *ondervinding welke regtftreeks tot het befluit leidt*, geboud zyn. — Daar niets het geen men eeniglyk ziet, hoord of ondervind, voor betooging vatbaar zy: zo kan geen hemelsch Afgezant gevorderd worden, dat hy den godlyken oorfprong der leere die hy verkondigt, volzeker bewyzen. Hy kan geen fterker proef van geloofwaardigheid geeven, dan dat hem de Godheid door een openlyk getuigenis wettige, of dat hy in

de-

derzelver naam wonderen verrigte. Dat de wetgeeving, de huldiging, het wonder daadelyk geschiedt zy, dit moet *door de zinnen* beslist worden. De reden moet, daarenboven een kenmerk bepaalen, waar door wonderen van alle natuurverschynzelen onderscheiden, en met gerustheid voor eene godlyke bevestiging aangenomen kunnen worden; en het oordeel moet aan dit kenmerk het ongewoone verschynzel toetzen. — Daar, eindelyk, de Openbaaring niet aan ieder mensch in het byzonder kan geschieden; dewyl daar door haare waarheden, ingeschape denkbeelden worden, en zulks in den mensch het vry gebruik zyner verstandlyke en redelyke vermogens meer zou verhinderen dan aankweeken; daar wonderen geene geduurige herhaaling lyden, zonder hunne bewyskracht te verliezen, zo volgt hier uit: dat het gezag der Openbaaringe, in 't algemeen, op *geloofswaardig getuigenis*, en het voldingende bewys, op *overwigt van redenen* gegrond moet zyn.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de Wonderwerken.

§ 1.

Het is onberedeneerden iever het getal der wonderen te vermenigvuldigen, en gebrek aan oordeelkunde, alles wat ons vreemd in de ſchriftuur voorkomt, aan de onmiddelyke tusſchenkomst der Godheid toetekennen. De vrye geest waar mede men thans de geſchiedenis beoordeelt, neemt al dat aanſtootelyke weg, 't welk met een bekrompen inzicht, hinderlyk zyn moet. Onkunde en bygeloof vinden daar wonderen, waar gezonde uitlegkunde niets dan een eenvoudig verhaal ontdekt. De geſchiedkundige ſchryfwyze der *Hebreen*, brengt ook eene ſterke, dichtkundige, gezichtkundige, of zinnebeeldige voorſtelling mede. Eindelyk, worden veele gebeurtenisſen, door armoede van ſpraake, bekrompe denkbeelden en volksvooroordeelen, aan de zichtbaare hand Gods toegeſchreeven, in welke onze meer beſchaafde en zichtbaare natuurkennis de gewoone tweede oor-

zaak

zaak werkzaam ziet. De nieuwe verklaaringen welke door middel dezer regelen aan veele plaatzen gegeeven zyn, allen optenoemen, is buiten ons bestek: by een JERUSALEM en NIEMEYER zal men zyne weetgierigheid hieromtrent voldoening kunnen verschaffen. Dit alleen moeten wy nog met betrekking tot het oogmerk dier schrandere mannen zeggen: het is niets minder, dan het gezag der Openbaaringe te ondermynen; integendeel; zy verlaaten alleen een grond welke ons niet toebehoort. Het is niet zo zeer het getal dan wel de kracht der wonderen, waarop wy behooren te letten. Geen Wysgeer zal ook ooit de buitengewoone tusschenkomst des Scheppers erkennen, ten zy de gewoone wegen, ter bereikinge van het einde onvoldoende zyn.

Een oplettend beoordeelaar zal zelfs niet alle die daaden welke de zending van den leeraar bewyzen, eigenlyke noemen. Wy ontmoeten veele opmerkelyke gebeurtenissen in de schriftuur, in welken ons de zaamenloop van byzondere schoon natuurlyke omstandigheden een gepast middel in de hand der voorzienigheid vertoond, om een bepaald plan te volvoeren. Zodaanige gebeurtenissen *dan* aantekondigen, wanneer geen menschlyk doorzicht die kan voorzien, bewyst wel eene hoogere inlichting, maar geen onmiddelyke bestiering. — Zo geeven wy ook den naam van wonderen, aan voorvallen, welke met meer recht, werkingen der byzondere voorzienigheid konden heeten. De Godheid bedient zich, ter bereikinge van haar einde, van tweede oorzaaken, die alleen daarom

opmerking verwekken, om dat men ze in de natuur zeldzaam of niet in die maate van kracht aantreft. Dus was het opdroogen der *schelpzee* het gevolg van een hevigen wind: doch de aanhoudenheid van dien wind blyft altoos iets buitengewoons. *Kwartels* en *Springhaanen* vind men even zo wel in de woestynen van *Arabië*, als *Manna* op de *heesterbladen:* maar men ziet er de eerste niet zo overvloedig, noch het laatste zo langduurend. — Wonderen in den eigenlyken en wysgeerigen zin, zyn zulke daaden of verschynzelen, in welken het gewoon verband schynt afgebroken, en geen andere oorzaak dan de onmiddelyke wil des Almagtigen te ontdekken zy. Deeze ontmoet men meest in de Euangelien. Zy bewyzen, zo niet gegronder, ten minste zichtbaarder de tusschenkomst van den Heer der Natuure: doch zyn ook de meeste zwaarigheden onderworpen; om welke rede zy onze byzondere overweeging verdienen.

§ 2.

Hoe vreemd, wonderen, ons in den eersten opslag moge toeschynen, zy zyn echter niet onbestaanbaar met de wetten der natuure, of verwoesten die orde welke de opperste wysheid standvastig schynt te volgen: het zyn op het hoogst, leidingen, afwykingen, bepaalde opschortingen van den gewoonen loop der dingen. — Laaten wy ons tot de opwekking eenes dooden bepaalen. — Verwagt niet, dat ik, tot de herstelling van het dierlyk leeven, niets meer zal noodig achten, dan eene buitengewoone trilling der aandoen-

doenlyke zenuwen; waar door het verband van 't hoofdſtoflyk vuur, met de fyne ſtoffe van de zitplaats der ziele, weder vereenigt wordt. — Welk een geheiligden eerbied ik ook voor den onnavolgbaaren BONNET moge koesteren, hier dunkt my misſche ik dien voorzichtigen ſchryver, welke *noch ſtroo, noch ſtoppelen wil gebruikt hebben, wanneer men eenen tempel ter eere van de waarheid opricht.* Het is zo! de zedige man noemt zyne bedenkingen alleen naarſpooringen, en vraagt, of het niet mogelyk zy? Doch wat is eene enkele mogelykheid, daar de waarſchynlykheid meer tegen dan voorpleit, en wat zyn verklaaringen die meer verduisteren dan ophelderen? — De Wysgeer behoeft, tot handhaaving zyner eigé waardigheid, zich geenszints van zulk een uitvlugt te bedienen: hy kan, behoudens zyne grondſtellingen, in de opwekking eenes dooden, de hand Gods, zonder tusſchenkomst van tweede oorzaaken, volmondig erkennen; — en waarom? er heeft alleen een verſchynzel plaats, 't geen echter haare orde niet verwrikt of andere werkingen belemmert: want, ſchoon er een uit den dood verryst, daarom evenwel blyven de nog leevende de ſterflykheid onderworpen, en de reeds geſtorvene, treden hier door niet weder uit de eeuwigheid terug. Een wonder is een op zich zelf ſtaand geval, dat geen invloed op de natuur heeft; en van geen gevolgen in het toekomende is. — Deeze bedenking doet by den Wysgeer alles af.

§ 3.

Dat wy niet in ſtaat zyn de grenzen van het menſchelyk vermogen, noch de eindpaalen der natuurkrachten aantewyzen, belet ons niet, de wonderen, als bewyzen der godlyke tusſchenkomſte en het zegel der waarheid, te erkennen. De onoplettende zal ongetwyfelt voor verſchynzelen verlegen ſtaan, in welken de ſchrandere onderzoeker niets dan konst, kinderſpel, of fyn bedrog kan ontdekken; doch gelukkig is de hand des Almagtigen altoos, zo duidlyk van het vernuft der ſtervelingen te onderſcheiden, dat zelf de eenvoudigſte, zo hy ſlegts bedaardelyk opletten en oordeelen wil, geen gevaar loopt hier mistetasten. — De *proeven* van eenen GUIOT: en een ſtorm onmiddelyk te doen bedaaren; — de gezwindheid des *Goehelaars*: en water in wyn te veranderen; — de *ſympathie-poeder* des Kwakzalvers: en aangeboore gebreken in één woord ſpreekens te herſtellen; — de *horoscoopleezing* des Sterrekykers: en te zeggen, breekt deezen tempel af en in drie dagen zal ik denzelven weder opbouwen: — Zou dien geenen niet alle aanſpraak op gezond verſtand ontzegt worden, welke zulke ſtrydigheden ſlegts vergelykbaar achtte; ik zwyg, van dezelve gelyk te ſtellen?

Wy kennen de natuur te weinig om te kunnen bepaalen, wat al, en niet in den kring haarer onderſtelde krachten legt opgeſloten. Zy kan ongetwyfelt verborge dryfveeren bezitten, welker werkzaamheid ons gantsch wonderbaar toeſchynt: en wy zyn alleen in ſtaat te bepaalen, wat, met de ons bekende wetten in-

inſtemt, of van dezelve afwykt. Doch zo min als men hier uit een gevolg ten voordeele der wonderen kan afneemen, even zo min kan het derzelver bewyskracht verzwakken. Of zy in den grooten ſchakel der dingen begrepen; of dat zy daadelyke gevolgen van den wil des Almagtigen zyn, is een zo vergeefs als nutteloos onderzoek. Beide deeze gevoelens zyn even beſtaanbaar met eene gezonde Wysbegeerte; om dat in beide de natuur onderworpen blyft aan haaren Godlyken Stichter. — Alleen behoort men hier voor zorg te draagen, om de vreemdheid en onverklaarbaarheid, noch als de eenige eigenſchappen, noch als de voldoende kenmerken der wonderen optegeeven. Zo dit zo ware, zou er de natuur zelve duizende voor ons bevatten. Neen! by de ongewoonheid der daad moet nog komen, dat het ſchranderſte onderzoek zo min eenig bedrog in dezelve ontdekken, als de konst die herhaalen, of de verlichtſte natuurkennis, tusſchen dezelve en het menſchelyk vermogen, eenig verband beſpeuren kan. De leeraar moet nog, daarenboven, zich op het wonder als het bewys zyner zendinge uitdrukkelyk beroepen; en die zending moet een zedelyk, hoog-gewigtig en Gode waardig einde bedoelen.

§ 4.

Of wonderen met de godlyke wysheid overeenſtemmen; of zy onbedrieglyke kenmerken van waarheid zyn; of de kracht des getuigenis ſterk genoeg is om de ſtem der algemeene en van onze eige onder-

dervinding te smooren; en of die, op welken het geloof der Christenen rust, alle kenmerken bezitten: — dit zyn zeer gewigtige vraagen; doch die te weinig verband met ons hoofdoogmerk hebben, of te voldoende door vereerenswaardige mannen onderzogt zyn, dan om door ons beantwoord te worden; — dit alleen moeten wy nog aanmerken.

De Wysgeer, met zich zelven, en bovenal met de ondervinding raadplegende, eischt wonderen, als de zichtbaarste kenmerken van de godlykheid eener leere. Hoe toch denkt, hoe handelt het gemeen? Onvatbaar voor het zedelyk schoone, ongeschikt voor betoogingen, veronagtzaamt het zelfs de lessen van eenen SOCRATES. Zo dra evenwel vermoed het niet, dat het de Godheid is die spreekt, of een lydelyk geloof neemt de plaats der onverschilligheid in. Doch hoe zal de aandacht by geheel zinnelyke menschen opgewekt kunnen worden, dan door de zinnen zelve met ongewoone en tastbaare tekenen aantedoen? — Voor den Wysgeer zullen de wonderen wel minder noodzaaklyk zyn, maar hy zal ze echter niet geheel kunnen missen. Hy ziet zekerlyk door het uitwendige heen: voor hem is alle waarheid van God. Hy zal dus ook alles in het Euangelie, zonder gezag aanneemen, 't geen hem de reden leerd. Doch als hem verzekerd wordt, dat zyn *denkend wezen* met een nieuw lichaam, van 't welk de zaaden reeds in 't verganglyke bewonden zyn, zal opgewekt worden; dat een oprecht berouw den schuldigen geheel rechtvaardigt: op wat grond zal hy hier zyne toestemming

gee-

geeven? De reden ſchynt te zwygen: het is het zuivere welbehaagen des onafhanglyken Opperheer's. Dan, hoe kan ik met zekerheid weeten, dat een leeraar dit zuivere welbehaagen verkondigt, dan alleen daar door, dat de Heer der natuure onmiddelyk door wonderen getuigt, wanneer de gezant zich op dezelven beroept? — Maar onderſtel; dat ik aan my zelven, omtrent deeze leerſtukken, de nodige gewisheid kan verſchaffen; dat ik dus geheel geen uitwendige bewyzen behoeve: dan nog zal ik, als een waare wyze, die meer het geluk zynes naastens dan iedele glorie beoogt, die gronden, op welken het volk hun vertrouwen vestigd en die door de voorzienigheid zelve gelegt zyn, met geheiligden eerbied blyven beſchouwen.

VYFDE HOOFDSTUK.

Over de bepaaldheid van het oogmerk der Openbaaringe, en het niet hervormen van wysgeerige doolingen.

§ 1.

Indien het de godlyke wysheid behaagt zich buitengewoon te Openbaaren, dan moet het oogmerk hoogwigtig zyn, en zich tot niets minder bepaalen, dan, om de eerste beginzelen van allen godsdienst voor verval te bewaaren; de zedelyke orde te herstellen; of dat geen klaar en zeker te maaken; 't welk nog alleen op duistere of onwisse gronden rust. Alle overige kundigheden, welke tot der menschelyke zedelyke bestemming geen wezenlyke betrekking hebben, of welken in den kring der reden of de natuurlyke zaamenloop der dingen leggen, kunnen in het plan der Openbaaringe niet begreepen zyn. — Laat ons dit, met opzicht tot de wysgeerige weetenschappen aantoonen.

De

De uitgeftrekte kennis der natuure zal, wel is waar, den Wysgeer tot het leevendigfte bezef van zynes maakers grootheid en zyn eige onafhanglykheid opleiden: doch wanneer zal zy dit doen? dan alleen, als het geoeffend verftand een welgefteld hart aantreft. — De geleerde ontmoet in zynen kring ontelbaare voorwerpen, welke de oplettendheid van anderen ontflippen; zyne fchranderheid leert hem derzelver gebruiken uitvinden, en door de aanhoudende oeffening zyner vermogens, wordt werkzaamheid in hem eene heerfchende drift: doch van de toepasfing zal het goede of kwaade, het nuttige of fchadelyke afhanglyk blyven. De weetenfchappen hebben zo wel eene glinfterende zyde, die de iedele eerzucht opwekt en ftreelt, als een zedelyken kant; om welken een edele ziel haar zal beminnen. Zy verwekken dus de zaaden van zedelykheid by den mensch niet: maar zy ontwikkelen die welke zy vinden; en zetten de deugden luister, de ondeugden affchuwelykheid by. Even zo min fcheppen zy de geaartheden van een volk: maar zy leiden eeniglyk die geaartheden, welke het volk byzonder eigen zyn. — De weetenfchappen zyn dierhalven, dit is het rechtmatige befluit, de rechtftreekfche middelen niet, om den mensch tot de deugd en zyn waarachtig geluk te leiden; en daar nu de Openbaaring zich tot deeze groote einden byzonderlyk bepaald, en tot derzelver bereiking de eigenaartige drangredenen bezit, zo zegt de Wysgeer: God zou, door de weetenfchappen onmiddelyk te ontdekken, zich van een omflagtig hulp-

middel bediend hebben, om een twyfelagtig gevolg te bereiken; en dus meer dan afgeweeken zyn van dien zyner wysheid zo waardigen regel: *grootsch in het ontwerp, maar spaarzaam in de uitvoering.*

Wil men nog vollediger overtuigd wezen, dat konsten en weetenschappen geen geschikte voorwerpen van Openbaaring zyn, dat men dan slegts op derzelver uitvinding en voortgang lette. De oorspronglyke ontdekking van meest alle konsten en weetenschappen was niet het werk des vernufts of der naarstigheid, maar het gevolg van geheel onverwagte en schynbaar toevallige aanleidingen. Deeze eerste ontdekkingen, van hoe veel aanbelang ook op zich zelven, waren echter niet meer dan een enkelen stam, welken takken en vruchten ontbreken: want het is eigenlyk de voortgang en toepassing waar van wy het nut trekken; en deeze zyn het werk van den tyd en de reden. Zulks bevestigt de geschiedenis der Wysbegeerte in het algemeen; die der sterrekunde in 't byzonder. Deeze voortreffelyke weetenschap nam eene schielyke vlugt door de toevallige uitvinding der verrekykers; en nochtans zou deeze gewigtige ontdekking van geen gevolg geweest zyn; zo niet voorige eeuwen waarneemingen opgelevert, zo niet schrandere geesten deeze in opmerking genomen, met elkander vergeleken, uit het bekenden 't onbekenden, ja uit de dooling de waarheid afgeleid hadden?

Uit alle deeze, op de ondervinding rustende aanmerkingen, trekt de weldenkende Wysgeer deeze gevolgen: *voor-eerst:* Dat alle ontdekkingen, aan welken het

het menschdom zyne verlichting te danken heeft; hoe toevallig zy ook schyne moge, indedaad het werk van dien Opperften Bestuurder zyn, welke ons de Openbaaring schonk. En dit besluit rust niet enkel op die algemeene gronden welke ons leeren, dat geen ding by geval geschied, en de natuur slegts het uitwerkzel, geenszints de eerste oorzaak zy; maar ook op die gewigtige waarneeming, dat juist de onontbeerlykste konsten zeer spoedig, en de meer beschouwelyke weetenschappen integendeel, veel laater uitgevonden zyn. — *Ten tweeden*: dat het plan den volmaakte wysheid is, dat de verlichting der menschelyke kundigheden van tyd tot tyd aanbreekt, en toeneemt, naar de gesteldheid der maatschappy zulks toelaat of vordert. Deeze handelwyze schynt ons kortziende stervelingen, wel omslagtig en minder gepast toe, maar zy is wezenlyk de verkieslykste. Door eene trapswyze vordering wordt de zo heilzaame drift tot onderzoek versterkt en aangekweekt; en door den mensch aan de leidingen zyner eigen reden, zo veel met zyn geluk maar eenigzints bestaanbaar is, over te laaten, blyft hy een redelyk en zelfwerkend wezen, en smaakt, by elke vordering in kennis en zegenheid, het edelste genoegen voor 't welk de ziel vatbaar is. *Ten derden*: dat de ontdekking der konsten en weetenschappen zeer wel aan den algemeenen loop der dingen kon overgelaaten worden; om dat, gelyk de ondervinding ons leerd, in dien algemeenen loop de eerste aanleidingen ingevlogten zyn; terwyl de ontwikkeling en de toepassing des te veiliger aan

de reden kon worden toevertrouwd; om dat geene ontdekkingen in de natuur met de driften te kampen, maar alleen het vooroordeel tegen zich hebben; 't geen zy gemaklyker overwinnen, wyl doorgaans zo wel de zinnen overtuigd worden als het verstand. — *Ten vierden:* dat de Opperste Wysheid in het schenken der Openbaaringe, het zelfde plan als in het ontdekken en beschaaven der overige menschelyke kundigheden gevolgt is. In beide is de verlichting op onderscheide tyden aangebroken, en was evenredig naar de vatbaarheid en behoeftens der menschen. In beide is de reden door aanleidingen, van welke de Schepper de eerste zo niet de onmiddelyke oorzaak was, te hulpe gekomen: doch in beide bleef altoos de uitbreiding, de toepassing en de heilzaamen invloed overgelaaten aan het verstand en den wil der menschen. Het eenige onderscheid bestaat in de byzondere middelen van welken zich de Voorzienigheid, ter verlichtinge der waereld, bediende. Doch zal het niet de grootste vermetelheid in ons bepaalde schepzelen zyn, om van *vooren* over de gepastheid dier middelen te willen oordeelen? Het is ons vergund om van *achteren*, uit het geen werklyk geschiedt is de oogmerken des Opperften Bestuurders afteleiden; en het bezef zyner volmaakte wysheid verplicht ons, in de wegen zyner Voorzienigheid te berusten, al scheenen zy ons min regelmaatig toe. Doch hoe veel volkomener moet dan niet de berusting by den Wysgeer zyn, indien een nauwkeuriger onderzoek hem leerd, dat dezelfde schikkingen welke in den eer-

eersten opslag zo zonderling voorkwamen, een toereikenden grond in ons waarachtig geluk hebben!

§ 2.

Even min als in het plan der Openbaaringe de schets, of het volledig tafreel der wysgeerige weetenschappen kon begreepen zyn, even zo min moesten zich derzelver verkondigers met eene hervorming van wysgeerige doolingen inlaaten.

1.) De deelen van elke weetenschap staan in zulk een nauw verband met elkander, dat het zeer bezwaarlyk, zo niet onmogelyk is, een derzelve, ten minste de verhevenste, aan het verstand vatbaar voortestellen, zo in dat verstand niet reeds de denkbeelden op welken de stelling rust, gevonden worden. Hoe nu zouden de leeraars der Openbaaringe in byzondere stukken wysgeerig kunnen gesproken hebben, zonder alvoorens de gronden, dat is, de weetenschap zelve te ontvouwen? — Doch hoe strydig dit met den aart der zaake zy, is reeds aangetoond.

2.) De dooling in den wortel aantetasten, is de zekerste weg om haar uitterooijen, maar hy is daarom niet altoos de veiligste. Eene te snelvlietende rivier opteStoppen, veroorzaakt, dat zy de oevers overstroomd: haar afteleiden is veel voorzichtiger. Een volk, 't welk aan *elementen* en aan *dieren* godlyk' eere hadt zien bewyzen, zou eenen MUSSCHENBROEK en LINNÆUS bespot en veracht hebben: MOZES moest den Israëlit slegts leeren, dat *Jehova* de Heer van alles is. — Indien de Christlyke Openbaaring

ook

ook een zaamenſtel van Wysbegeerte in zich begrepen hadt, zekerlyk zou zulks het waare geweest zyn: doch behalve, dat zulk een licht zelfs de oogen eenes NEWTON's zou verblind hebben, zo zou het Euangelie hier door een nog ſterker ſteen des aanſtoots zyn geworden: want, *indien men alles wil hervormen, hervormd men niets.* . . . .

3.) De weldenkende menſchenvriend betreurt, en met recht, de wangevoelens zyn's naasten, indien zy ſchadelyke gevolgen naa zich ſleepen: maar indien zy op de zeden of het algemeene welzyn geen onmiddelyken invloed hebben, dan beſchoud hy ze met een oog van philoſophiſche onverſchilligheid en tracht alleen de gevolgen te voorkomen. Zie daar eene andere rede om welke de Godlyke Hervormer de wysgeerige dwaalingen onaangeroerd kon laaten: want, indien men zyne uitmuntende leer maar wel kenne en behoorlyk betrachtte, dat men dan vryelyk in beſpiegelende kennisſe doole, en noch de rust des gemoeds, noch het geluk der zaamenleevinge zal geſtoord worden. — Het gemeen beſchoud deeze aarde als een plat vlak, het ſchrikt op de verſchyning eener ſtaartſterre: zulke volks-vooroordeelen wederſpreekt de ſchriftuur gewislyk niet; men vind onder de Apostelen geene HUIGEN's, die den *ſphæriodiſchen* vorm des aardkloots betoogen, geen CONDAMINE's, die de oppervlakte meeten; zy zyn geen CLAIROUTS, geen EULER's, die de *theorie* en de wederkomſten der *comeeten* naarſpooren: — neen; maar zy leeren ons, dat de voorzienigheid over alles waakt, en dat wy

wy op haar altoos mogen en moeten vertrouwen. — Nog eens! en nog ſterker! De eenvoudige houdt zyne woonplaats voor het onwrikbaare middenpunt des geheel-als, en den hemel voor een blauw gewelf, aan 't welk zon, maan en ſterren zyn vastgehegt: de ſchriftuur begunſtigt deeze onwysgeerige gevoelens; en echter zal de Christen, in wien de geest zynes meesters woond, ſchoon hy nooit van het waare *ſyſthema mundi* gehoord, nooit een FONTENELLE of MERIAN geleezen heeft, zuiveren eerbied voor zynen Hemelſchen Vader, en ongeveinsde nedrigheid over zich zelven gevoelen. Spyt zyne doolingen, denkt hy edeler, dan dat ſchitterend vernuft, 't welk de aarde tot een niets betekenend ſtip verlaagt, en den mensch een te kleen *individuum* acht, dan dat de Schepper, *wiens gebied het oneindige is, en die doof blyft voor het geroep van een dom gemeen*, zich over zyn geluk het minſte zou bekommeren.

ZESDE HOOFDSTUK.

De verlichte Wysbegeerte deezer Eeuwe, noch de gewigtige ontdekkingen in de Natuur, ondermynen het gezag der Openbaaringe.

§ 1.

Bepaald zich de Openbaaring tot die kundigheden welke de mensch, als een zedelyk en voor de eeuwigheid verordent wezen meest behoeft; zou eene uitdelging van wysgeerige doolingen aan het groote einde meer hinderlyk dan voordeelig geweest zyn, wat is dan natuurlyker, dan, dat de Wysgeer deezer eeuwe zeer veele dingen uit een gantsch ander gezichtpunt beſchout, dan in de ſchriftuur geſchiedt? Verre zy het er echter van af, dat deeze verlichter kennis ons geloof aan de groote leeringen der Openbaaringe zoude verzwakken, of onze achtinge voor derzelver verkondigers verminderen: integendeel: zy leid het verſtand op en ſtelt het oordeel in ſtaat, om ook hier, gelyk in andere onderzoekingen, het nood-

zaak-

zaaklyke, het nuttige en het onverſchillige van elkander te onderſcheiden.

De ieverige maar onkundige bybelminnaar noemt alles wat hy in denzelven aantreft, Gods onfeilbaar woord: de verſtandige hoogachter integendeel, zondert de Openbaaring van derzelver geſchiedenis, de zaak van de omkleeding af. Hy merkt eene woordelyke ingeeving aan, als eene dweepzieke inbeelding; ontbloot van grond; ſtrydig met het gezond verſtand; ſtrydig met den inhoud der ſchriftuure. — Als *criticus*, belgt hy zich niet aan den verwaarloosden ſtyl van ſommige ſchryvers. Als *aardrykskundige*, ſtoot hem geene verkeerde plaatsbenoeming, als *tydrekenkundige* geene gaapingen in de geſlachtregisters. Het geeft hem, als *bovennatuurkundige*, geen ergernis, dat er van *Duivelen*, *Dæmons*, *Lugtgeesten* gewaagt, en van het Opperwezen en deszelfs voorzienige regeering op eene zinnelyke of bepaalde wyze geſproken wordt. Als *natuur- wis- en ſterrekundige*, vind hy het zeer eigenaartig, de taal, de doolende taal der oudheid aantetreffen. — En waarom? Daar het op Wysbegeerte aankomt, geld by hem de uitſpraak der ſchiftuure niet: hier is het niet meer de taal van God, maar de taal van feilbaare menſchen. En met alle deeze, voor anderen zo ergerlyke gebreken, blyft by hem de Openbaaring het zegenrykſte geſchenk, haare leeringen hoogwigtig en waarachtig, en haar gezag daar, waar dat gezag gelden moet, onwrikbaar geſtaaft.

Uit deeze aanmerkingen volgt van zelve, dat het eene zeer verkeerd geplaatſten iever in BRAHÉ was,

 die

die hem, uit ontzag voor de letter, zyne oogen vóór het eenvoudige ſtelzel van *Copernicus* ſluiten deedt. Even zo is het eene verſpilling van tyd en geleerdheid, de ontdekkingen deezer laatſte eeuwen met de denkwyze der heilige mannen te willen overeenbrengen. Zelf is het eene meer welmeenende dan verſtandige onderſtelling, dat de leeraars zich ſchikten naar de gevoelens hunner tydgenooten. Hoe onontbeerlyk deeze regel in de uitlegkunde ook zyn moge, hier is zy ongepast en onvoldoende. Zich te ſchikken naar den denktrant van anderen, onderſtelt altoos een dieper inzicht der zaake. Doch van waar toch zoude de verkondigers der Openbaaringe deeze betere kennisſe verkregen hebben? Voor hun eigen geest was deeze vlugt te verheven, en aan eene hoogere inlichting behooren wy geheel niet te denken. Voor alle Openbaaring moet eene voldoende rede zyn: maar hier misſen wy allen mogelyken grond; want, de leeraar behoefde voor zich zelven geene wysgeerige kundigheden te bezitten, en voor anderen zou toch zyne meerdere kennis geheel nutteloos geweest zyn, daar hy, volgens de onderſtelling, zyne betere begrippen met opzet moest verbergen. — Laaten wy ook, in het voorſtaan der waarheid, zekere heldhaftigheid in acht neemen, die ons onze gevoelens onbewimpeld doet voorſtaan: Laaten wy erkennen, dat de wysgeerige wanbegrippen die wy in de ſchriftuure aantreffen, wezenlyke dwaalingen van de leeraars en ſchryvers zyn; en deeze erkentenis zal hun gezag niet in het minſte benadeelen.

§ 2.

§ 2.

„ Maar indien de natuur-onderzoeker in de ſchrif- „ tuur geen enkele gezegdens, geen ſtilzwygende toe- „ ſtemmingen, maar verhaalen van gebeurtenisſen aan- „ treft, die hy, naar zyne meer verlichte kennis, niet „ kan aanneemen: wat zal hy in dit geval doen!" wel! als een rechtſchapen Wysgeer, zal hy een des te naarſtiger onderzoek aanvangen, en op dit volgende letten.

Voor eerst: Of het geen oppervlakkig als eene geſchiedenis voorkomt, niet maar eene ſterke zinſpeeling van den ſchryver is, om des te meer kracht aan zyn zeggen by te zetten. — Door het inachtneemen van deezen regel, blyft het ſtilſtaan van zon en maan op bevel van JOZUA, niet langer die gebeurtenis, op welke de *Philoſooph* zeer aartig de woorden des *Dichters* mag toepasſen.

And, if each ſyſtem in gradation roll
Alike esſential to th' amazing whole,
The least confuſion but in one, not all
That ſyſtem only, but the whole must fall.
Let earth unbalanc'd from the orbit fly,
Planets and ſuns run lawleſs thro the ſky;
— — — — — — —
— — — — — — —
Heav'ns whole foundations to their centre nod,
And nature trembles to the throne of God.

Esſay on Man Ep. I. 250.

Neen het wordt dan een verheve lied, 't welk den

iever des helds in 't vervolgen der vyanden tot diep in den nagt, fchilderachtig uitdrukt.

Ten tweeden: Of dat geen 't welk meest opftuitende is, wel tot het wezen der zaake noodzaaklyk behoord! — Deeze vraag, met oordeel beantwoord zynde, verfpreid over veele gefchiedenisfen een nieuw en draaglyk licht. Zou, by voorb. in de poëtifche fchets van den zondvloed, alles juist even letterlyk moeten opgevat worden, om de waarheid des verhaals in kracht te bewaaren? kan men deezen vloed niet voor de verfchrikkelykfte aller overftroomingen houden, en nogtans deszelfs hoogte tot het *Armenifche* gebergte, deszelfs grenzen tot het *toen bewoonde deel* des aardkloots, en zyne verwoesting tot de zich in *die ftreeken* ophoudende dieren beperken?

Eindelyk: Of het oogmerk van den fchryver niet maar bepaaldlyk is, om de beginfelen van den godsdienst te verfterken, en geenszints, om eene juiste en wysgeerige befchryving te geeven. — Dit in het oog houdende, wordt het verhaal der *zesdaagfche* fchepping, een, voor den Wysgeer zelfs, eerbiedenswaardig gedenkftuk. Niet, dat hy in het zelven de natuurkennis zyner eeuw zal aantreffen, maar hy zal de verheve waarheid, — daar is een God, de onafhanglyke Schepper en Regeerder van alles, — op het nadruklykst aan de toenmaalige zwakke reden ingeprent vinden; hy zal het als een *inleiding* voor het *wetboek*, als een vergif tegens de afgodery der Egyptenaaren, met verwonderende goedkeuring befchouwen.

On

Onder de veelvuldige verklaaringen aan deeze gefchiedenis gegeeven, is die van den *Abt* JERUZALEM de eenvoudigfte. Dees, boven allen fterflyken lof verheven fchryver, verkiest, om veele redenen, de letterlyke uitlegging, en gelooft, dat MOZES de oorfpronglyke fchepping der geheele natuur bedoeld, en overeenkomftig de toen bekrompene denkbeelden befchreeven heeft. Deeze uitlegging fnyd niet alleen de fpotternyen van eenen BOLINGBROKE en VOLTAIRE geheel af, maar zy laat ook de grootheid van 't geheelal, het aantal der waerelden en den ouderdom der aarde, voor den *Philofooph*, onbeflist.

Hoe weinig evenwel de befchryving der fcheppinge aan den wysgeerigen fmaak van eenigen mag beantwoorden, de grootfte byzonderheden en de hoofdwaarheid in het verhaal voorkomende, blyven echter tegens allen aanval gedekt. — Dat wy allen van één paar menfchen afftammen, zou de wet der fpaarzaamheid den Wysgeer leeren, al werd zulks door MOZES niet opzetlyk gemeld. Even zo ftrekken de mislukte poogingen, om byzondere volken eene hoogere oudheid toetekennen, of eene geheele Natie te verdigten, eeniglyk om ons in het geloove te verfterken, dat de bevolking niet veel vroeger dan *vyftig* eeuwen aangevangen is. Dat in het Mozaïsch verhaal de Almagtige, als de onmiddelyke oorzaak voorkomt, zet het by den weldenkenden verhevenheid by. Noch het voorbeftaan en de duurzaamheid der *Spruiten*, noch de fcheikundige ontdekkingen van de vriend- en vyandfchap der deeltjes; noch de ontwikkeling der

zaa-

zaaden door gisting; noch zelfs de verdachte proeven van de voortteeling der diertjes uit ruuwe stoffe, dit alles, belet den doorzichtigen natuuronderzoeker niet, om in de formeering van deezen kloot, tot eene waereld van orde en schoonheid, die zelfde werkzaame magt en schikkende wysheid te erkennen, welke MOZES in deeze zinnelyke maar krachtige taal uitdrukt: *God zeide daar zy licht! en er werd licht. De Heer zag al wat hy gemaakt hadt, en het was zeer goed.*

Hier kunnen wy, in opzicht tot den weldenkenden Godgeleerden en Wysgeer, onze beschouwing van MOZES verhaal eindigen; want de nieuwe stelzels van waereldwording behooren eigenlyk tot ons onderzoek niet. Op geen afdoende bewyzen of proeven rustende, moet men ze voor geene rype vrugten van eenen philosophischen geest, maar veeleer voor de uitwerkzelen eener leevendige verbeelding houden. Doch naardien dit onderscheid van allen niet even duidelyk begreepen wordt; daar deeze *systhema's* niet dan te dikwyls tot oneere voor de Wysbegeerte, in triumph tegens den Godsdienst heromgevoerd worden: daar vergunne men ons nog een woord omtrent dezelven te zeggen.

§ 3.

Geen *systhema* van *Cosmologie*, tot dus verre uitgedacht, kan de toets van een wysgeerig onderzoek doorstaan. De *Baron* DE MARIVETZ (*Physique du Monde*, *Paris* 1782) heeft onlangs alle voorige stelzels verwoest, en op derzelver puinhoopen een opgericht, het welk by veelen, om de schynbaare nieuwwig-

wigheid, aanneemelyk is. Men moet erkennen, dat hetzelve die ſtrydigheden, noch al het toevallige niet heeft van het gevoelen des grooten DE BUFFON: maar nogtans ontbreekt het ook een grondſlag, evenredig aan het gebouw. De eerſte oorzaak der beweeging van een gantsch planeetgeſtel te zoeken, in de onregelmaatige beweeging van een fyne doch veerkrachtige *æther*, en de naaste oorzaak van alle verſcheidenheid, ſchoonheid, licht en leeven aan de terugkaatzinge der deeltjes toetekennen: zullen zodaanige verklaaringen by den waaren Wysgeer, die oordeel boven vernuft waardeert, niet altoos verdacht zyn?

Tot zo lang zullen alle waereldwordingen gisſingen blyven, als men geene zekere *mechaniſche* oorzaaken kan ontdekken. Het eenpaarige getuigenis der vermaardſte ſterrekundigen is, dat hier wetten zyn, welke wy niet kennen. Waar zou men, by voorbeeld, natuurlyker zaamenhang mogen verwagten, dan tusſchen de *kring- en asbeweeging* der *planeeten?* en nogtans heeft men er geen noodzaaklyk verband in kunnen beſpeuren. DE MAIRAN en BERNOULLI hebben wel geſtelt, maar niet beweezen. *De Heer* DE LA LANDE is dieswegens nog beſlisſender; als ontkennende dat er eenige betrekking is. — Hoe kunnen wy ook hoopen de formeering van het geheele ſtelzel te zullen ontvouwen, daar wy niet in ſtaat zyn, de herſchepping van dien kloot dien wy bewoonen, uit enkel natuurlyke oorzaaken te verklaaren. Verlangt men de mislukte poogingen hier toe te werk geſtelt te weeten, men onderzoeke ſlegts de ſchriften

Gg van

van RAY, LULOFF, DE LUC, ja zelfs die van DE BUFFON en MARIVETZ.

Maar schoon alle uitgedachte leerstelzels van de schepping enkel op gissingen rusten, en gevolglyk geen aanspraak op de waare Wysbegeerte hebben, zo zyn zy echter op zichzelven, en dit is eene tweede aanmerking, niet nadeelig voor den godsdienst; zynde het eeniglyk de valsche toepassing die verachting verdient. — Te onderstellen, dat de Schepper geduurig werkzaam is in het voortbrengen van nieuwe waerelden, en dat ook eenmaal ons stelzel in den grooten schakel als ingeschoven zy, beperkt noch zyne wysheid noch magt. In deeze gewigtige gebeurtenissen meer aan eene *formeering* dan aan eigenlyk scheppen *uit niet* te denken, is mede geenszints strydig met dien eerbied welke wy den oorsprong van alles schuldig zyn. Het is zelfs geen ongeoorloofde pooging de tweede oorzaaken natespooren. Immers: indien de Wysgeer maar altoos de Godheid te hulpe riep, zou hy geen vorderingen maaken, en dus ophouden Wysgeer te zyn! *Hy moet zo min mogelyk is toevlugt neemen, tot oorzaaken, die buiten de natuur leggen* (*a*): — Maar aan den anderen kant, en dit is eene eeuwige les! *hy moet ook in de natuur geen oorzaaken erkennen, dan die hy zeker weet waare oorzaaken te zyn* (*b*); hy moet de wyze schikkingen der Voorzienigheid in alles, en de onmiddelyke hand des Scheppers wel meest, daar eerbiedigen, waar zyn onderzoek gestuit wordt.

(*a*) DE BUFFON. (*b*) NEWTON.

ZE-

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Bewys uit Voorbeelden.

§ 1.

Daar wy ons vleyen uit den aart der zaake zelve beweezen te hebben, dat de gezonde Wysbegeerte de geloofwaardigheid der Openbaaringe niet ondermynt, zo zouden wy alle gezag, als in dit gewigtig ftuk niet beflisfende, van de hand wyzen kunnen. Doch, fchoon de *Philofooph* de waarheid om haar zelf wille bemind, het oordeel van verdienftelyke mannen blyft hem nogtans gewigtig, en de zugt tot navolging is eene den mensch eigene drift. Deeze bedenkingen, gevoegt by de arglistige handelwyze der vyanden van den godsdienst, om zich op fchitterende voorbeelden te beroepen, doet ons befluiten, om ten minften gezag tegens gezag te ftellen, en ook door voorbeelden te bewyzen, *dat een doorgeoeffend Wysgeer een oprecht Christen zyn kan.* — Verwagt echter geen breede lyst van enkele naamen; in dit te doen zou veelligt meer iever dan oordeel doorftraalen: wy zullen ons

ons alleen tot een gering aantal van beroemde mannen, van onzen eigen tyd, bepaalen; — dat men ook hier, even als in de bewyzen, meer op het gewigt dan op het aantal lette.

Welk vaderlander gedenkt niet reeds aan eenen BOERHAVEN, 's GRAVEZANDE, MUSSCHENBROEK en LULOFF's? Uitgebreide kennis, juistheid van oordeel, onvermoeide naarstigheid en liefde tot waarheid: zie daar! de verheve hoedanigheden, door welken deeze voortreffelyke vernuften zo diep de natuur doorgronden; zulke onverganglyke eerzuilen, zich ter eere, stichteden. In alle hunne naarspooringen volgden zy en reden en ondervinding, en verlooren deeze gidsen nimmer uit het oog. Ontmoetten zy verschynzelen die zy niet konden verklaaren, wel verre van stoutmoedig te gisfen of alles te loochenen, beleden zy nedrig hunne onkunde; en trachtten uit het geene daadlyk bestaat en gekend wordt, het hoogst mogelyke nut afteleiden. —Dat zy by al deeze liefde voor de weetenschappen ook achting voor den geopenbaarden godsdienst koesterden, zouden wy uit etlyke plaatzen hunner schriften, of rechtstreeks, of by gevolgtrekkinge kunnen bewyzen: doch liever beroepen wy ons op het getuigenis dier geleerden, welke zich, behalven het nut der openbaare lessen, ook nog de vertrouwelyke gesprekken dier edele waarheidminnaars mogen herinneren. — En gelukkig: de voortreflyke denkwyze is zo min als de roem deezer fieraaden onzer hooge schoolen, met hen gestorven. Neen: — nog vind men in ons vaderland veele Wysgee-

geeren die zo wel den godsdienst als de weetenschappen ter eere leeven. Ware het my geoorloofd hun te noemen, het zou van allen met hoogachtinge, van eenigen met dankbaare erkentenis geschieden: doch zulke edele zielen zoeken meer dan glorie. — Laat het ons vergund zyn nog eenige andere groote mannen, ter staavinge, bytebrengen.

NEWTON: schoon voor veele jaaren reeds gestorven, behoeve ik niemand als Wysgeer te leeren kennen: wy allen kennen hem als derzelver Vorst! By 's mans naam eene lofrede te voegen, is een hoon, die men zyne onsterflyke verdiensten aandoet. Dit vernuft rekende het zich nooit te laag, openlyk de belangen van den godsdienst te verdedigen. In zyne theologische schriften mist men de Wysgeer wel een weinig, maar men ontmoet er altoos de ongeveinsde vriend der waarheid in. *Deeze flonkerster onder de menschen*, zegt zyn lofredenaar, *de Heer* DE FONTENELLE, *bepaalde zyne achtinge niet by den natuurlyken godsdienst; hy was ook van de Openbaaring overtuigt: onder alle boeken die hy geduurig in handen hadt, las hy allermeest den bybel.*

EULER: de groote EULER! die alle wiskonstenaaren zynes tyds voorbysnelde, was een vyand van het ongeloof. "Telkens, (zyn zyne woorden) "telkens, „ als ik van die sterke geesten zie, die de waarheden der Openbaaringe betwisten, wat zeg ik! met „ de onbeschaamdste zelftevredenheid bespotten, denk „ ik, jammerhartige stervelingen! hoe veel, hoe on„ eindig veel hooger en gewigtiger zyn de zaaken,

„ waar over gy zo lugtig redenkavelt, dan die, waar-
„ omtrent de groote NEWTON zo grof heeft misge-
„ tast."

FORMEY: die by de Wysbegeerte ook de fraaije weetenschappen beoeffend, en in wien zich een diepdenkend doorzicht met eene leevendige verbeelding zaamenpaard: dit edele vernuft vraagt, na dat hy getracht heeft het ongeloof, door *de redeneerkonst der waarschynlykheden* tot stilzwygen te brengen, "is het
„ waarschynlyker, dat eenen zo weldaadigen en ge-
„ fundeerden godsdienst niets verdient dan spotterny,
„ hoon en verachting: dan, dat hy een gift des he-
„ mels is; een van de grootste zegeningen; den vas-
„ ten steun van ons tegenwoordig en den weg tot
„ het toekomende geluk?" — En in zyne *bespiegelingen over de geheimen der natuur:* "Laat zommige
„ wanschape Wysgeeren zwaarigheden tegen de geo-
„ penbaarde waarheden maaken, die zelfs niet geheel
„ optelossen zyn: wat volgt daar uit? niet anders,
„ dan dat er in de Openbaaring geheimen zyn even
„ als in de natuur; en dat zy dus beide een zelfde
„ oorzaak hebben, wier wegen niet te doorgronden
„ zyn."

BONNET: wiens geest door inspanning afgeslooft, en wiens oogen door veelvuldige proefneemingen bedorven zyn; *die den gelukkigsten geest van waarneeming met de bespiegeling verbind, en daar door het langzaam doch zeker gaande gezond verstand, op de steilste hoogtens des vernuft weet opteyoeren;* dees groote man is niet alleen een hoogachter, maar een verdediger, een wys-

gee-

geerig verdediger der Openbaaringe. "Ik heb, (dit is de taal waarmede hy zyne *navorschingen* eindigt,). "ik heb tot in den grond van myn hart trachten door„ tedringen; en gelyk ik daar niet een verborge be„ weegmiddel heb gevonden, 't welk my zou kun„ nen doen besluiten, tot het verwerpen van eene „ leer, zo geschikt om de zwakheid myner reden te „ vervullen: zo neeme ik die leer aan als het beste „ geschenk 't welk God aan het menschdom zou „ kunnen geeven; en ik zou dezelve ook dan nog „ aanneemen, indien ik haar enkel aanmerkte, als „ het beste zaamenstel der beoeffende Wysbegeerte."

PRIESTLY: is den geleerden te over bekend, dan om van zyne byzondere naarstigheid in het doen van proeven, en de nieuwe gedaante door hem aan eenige takken der natuurkunde gegeeven, breedvoerig te spreeken. Dan, trekt hy de opmerking der Wysgeeren tot zich, de oplettenheid der godgeleerden is niet minder op hem gevestigd. 't Is waar de *rechtzinnige* schrikt van zyne gevoelens en schuuwd hem als een gevaarlyk ketter: doch voor ons, die niet vraagen naar iemands byzondere begrippen, maar alleen, of iemand van harte in de Openbaaring geloofd en derzelver zedelyke voorschriften boven alles waardeert; voor ons, is *Doctor* PRIESTLY een oprecht Christen.

DE LUC! wie zal dees vermaarden man den lof van een voortreflyk Wysgeer weigeren? By de kennis der natuure voegt hy ook die der geschiedenissen en van 't menschlyk hart. Zyne achting voor de schriftuur drukt hy in deeze woorden uit: "Het is alleen „ gods-

„ godsdienst die in myne oogen eene groote waarde „ byzet aan de weetenſchappen, door my beoeffent.— „ Vooraf verklaare ik, dat het onmiddelyk beſluit en „ 't gevolg van het natuurkundige gedeelte van dit „ werk (*Lett. Phyſ & Morale* &c.) dit is: dat het „ eerſte der H. boeken de waare geſchiedenis der „ waereld vervat."

AGTSTE HOOFDSTUK.

Over de oorzaaken van het vooroordeel tegens de Wysgeeren, als begunſtigers van het Ongeloof.

Indien men den Godsdienst en de Wysbegeerte uit het regte gezichtpunt beſchouwd, dan moet het ons verwonderen, hoe iemand, de beoeffening der laatſte, met de handhaavinge des eerſten ſtrydig heeft kunnen achten. Nochtans is dit eene vry algemeene dooling; eene dooling, die, om haare ſchadelyke uitwerkzelen, door elke menſchenvriend moet te keer gegaan worden. Uit verſchillende oorzaaken voortvloeijende, heeft zy onderſcheide gevolgen. De man van ſmaak

ſmaak, die nooit ernſtig de leer noch de bewyzen der Openbaaringe onderzogt, zal zich zo dra niet inbeelden, dat twyfelen en van de volksvooroordeelen aftewyken, de kenmerken van een fraai vernuft zyn, of hy zal zich zyn wankelend geloof door eenige ſchitterende tegenwerpingen ontvoeren laaten. De dweeper, die alles blindeling aanneemt of verwerpt, om dat hy nooit zelve denkt, behoeft maar eens in het denkbeeld te komen, dat de weetenſchappen de voedſterlingen der bedorve reden zyn, en hy zal haare beminnaars hartlyk haaten. Vooroordeelen van deezen aart, die de eigenliefde ſtreelen, of de inbeelding voeden, vinden allerwegen grond en ſchieten welig op. Het is, om dezelven uitterooijen, niet altoos voldoende, de waarheid naast hen te plaatzen: men behoord hen geheel te ontwortelen, en de bronnen die hen voeden, als vergiftigende te leeren kennen. — Om deeze rede bepaalen de ZEER GELEERDE LEDEN VAN HET BEROEMDE GENOOTSCHAP, onzen aandacht nog by *de ontvouwinge der oorzaaken, waaruit het haatlyk vooroordeel, dat de beminnaaren van wysgeerige weetenſchappen vrienden van het ongeloof zyn, eigenlyk ontſtaa;* — en dat, zo wel *ter waarſchuwinge voor de Wysgeeren, als ten bewyze van de ongegrondheid van dit vooroordeel.*

§ I.

De EERSTE oorzaak is toetekennen aan die algemeene fout in ons oordeel, om een onbepaald gevolg te trekken uit het geen niet dan in zekere maate waar is. Onbetwistbaar vind men voortreflyke Wysgeeren,

die of openlyk, of meer bedektlyk blyken gegeeven hebben, dat zy de Openbaaring niet hooger dan eene nuttige volksdwaaling hielden. De bron van dit ongeloof altoos in een boosaartig harte te zoeken, is zeer liefdeloos en valsch. De zugt tot waarheid kan wel eens de naaste aanleiding tot de dooling zyn. Ons oordeel richt zich zo zeer naar ingezoge begrippen, en laat zich door ééns aangenome grondſtellingen zo lydelyk beſtuuren; de godsdienst wordt daarenboven zo zelden vry van menſchelyke byvoegzelen gekendt, dat het zeer mogelyk zy, dat de gevoelens van even oprechte minnaars van waarheid en deugd, zelfs in zeer gewigtige ſtukken, onderſcheiden kunnen zyn. Doch hoe verſchoonelyk ook de oogmerken deezer *twyfelende Philoſophen* wezen mogen, hun voorbeeld is nogtans ten uiterſten verderflyk. Door hunne verdienſten trekken zy toejuichers achter zich; die liefst hen in dat geen naarſtreevende 't welk de minſte inſpanning des geestes vordert, verwaandheid by onkunde voegen, en zelf die waarheden openlyk durven beſpotten, welken, hunne meergeoeffende helden, alleen zediglyk in twyfel trokken. — Dit is noch niet het eenig gevreesde kwaad. De vrienden van den godsdienst ondervindende, dat zy die zich den naam van Wysgeeren toeëigenen, die gronden op welken zy al hun geluk bouwen, ondermynen, ſchrikken voor hen, als vyanden van hunne rust, en uit enkele voorbeelden tot het algemeen beſluitende, beſchuldigen zy alle beminnaars der Wysbegeerte van ongeloof.

Eene

§ 2.

Eene TWEEDE oorzaak van het bewuste vooroordeel, vinden wy in het onoplettend gedrag sommiger *Philosophen.* Dikwyls heb ik onder de geleerden, mannen van oeffening aangetroffen, die vernuft hooger dan oordeel schatten, en die in hunne studiën wel met eene onvermoeide naarstigheid veele oppervlakkige kundigheden verzaamelde, doch geene voldoende gronden leggende, noch met orde opbouwende, zich ook nimmer van eene weetenschap volkomen meester maakten. Geen wonder, dat de zulken door het nieuwe, door het schitterende als buiten zich zelven vervoerd worden. Het is niet vreemd hen, zelfs over de gronden van godsdienst en zedelykheid, twyfelachtig te hooren redekavelen: niet echter om dat zy die verachten, maar, om dat strydige denkbeelden in hunnen geest als omdoolen, en de waarheid, door gebrek aan oplettenheid, geen post kan vatten. Eene sterke zet! eene geestige kwinkslag! zyn in hun de uitvloeizelen van een speelend vernuft en onbekommerd hart. — Dan zy bedenken niet, dat zy door dit alles den zwakken ergeren; en dat deeze maar al te gereed, dat geen aan de weetenschappen verwyten, 't welk alleen de onvoorzichtigheid van derzelver begunstigers verdient.

§ 3

Eene DERDE oorzaak legt, in het gedrag der geleerden in het algemeen. Zy jaagen ééne weetenschap driftig na, doch verwaarloozen alle overigen. Hier

mede noch niet te vreden, willen zy hunnen afgod offers toebrengen, die zy eerst voor de altaaren van andere goden gerooft hebben; zy waanen, dat hun gesticht des te luisterryker zal pryken, naar dat het meerder op de puinhoopen van anderen gebouwd is. Welk eene verkeerde en dwaaze handelwyze! Alle weetenschappen hebben immers een gemeenschaplyk verband en ééne groote bedoeling? Voortreflyke mannen hebben dit wel al voor lange opgemerkt en aangedrongen, doch het wordt noch maar al te weinig begreepen en nog minder betragt. Hoe veele *Philosophen* vind men niet, die naulyks de eerste beginzelen van godsdienst en plicht schynen te kennen? Hoord men aan den anderen kant niet dikwyls Leeraaren de schriftuur uitmuntent verklaaren en toepassen, doch die zo dra niet uit hunnen kring treden, en slegts van de eenvoudigste natuurverschynzelen spreeken, of zy verraaden de diepste onkunde? — Het geen nu, dat men niet kent, kan men niet waardeeren; en wanneer wy het ons geliefden zien verwaarloozen, of hooren verachten, zyn wy maar al te genegen, om ook, het geen de ander bemind, te versmaaden. Hier van die koelheid en dikwyls heimelyke haat, waarmede Wysgeeren en Godgeleerden elkander behandelen. Dit bemerkt het gemeen: doch het zelfde gemeen altoos naar het uitwendige oordeelende, schryft het deeze vervreemdheid aan eene strydigheid van beginzelen toe; en, zo door opvoeding, als de orakelstem des Predikers, eene onberedeneerde drift voor den godsdienst koesterende, ver-

oor-

oordeelt men de Wysbegeerte als deszelfs grootste vyandinne.

§ 4.

Eene VIERDE oorzaak leide wy af, uit het verkeerd oordeel der Godgeleerden. De waare wyze beschouwd alle weetenschappen in verband, en tracht van de meest gewigtigste zich algemeene denkbeelden eigen te maaken: doch ze alken te doorgronden buiten den kring der menschelyke krachten leggende, zo verkiest hy, die studie boven anderen, welke meest met zyn talenten, smaak of belang overeenkomt. De Wysgeer zal dierhalven, zich wel verplicht achten den godsdienst ernstig te onderzoeken, doch hy zal zich ook met de noodige kennis te vreden stellen. Uit verkiezing, zal hy meer over *philosophische* dan *theologische* onderwerpen spreeken; of geschied dit laatste al, dan zal hy meer blyken van gezond verstand dan van oeffening vertoonen. Zulks stoot den driftigen Godgeleerden; die eeuwig den mond van geloofszaaken en van bevindingen vol heeft. By deeze moet *Sion* alleen woonen! zyn ryk is het eenige ryk der waarheid; alle overige kennis is waereldsch en schadelyk. — Om de ongegrondheid van dit haatelyk vooroordeel als te gevoelen, behoeft men maar te vraagen, hoe veel toch de meeste *Commentariën*, *Dochmatische systema's* en *Disputen*, tot verlichting van den geest, verbetering des harte en aanwas van gelukzaligheid toegebragt hebben? De hervormer onzes tyds, de schrandere STEINBARD! zal deeze vraag best beantwoorden. Uit zyn veel bevattend

werk zal men het wyde verschil, tusschen het zuivere *Wysgeerige Christendom*, en die weetenschap, welke men *Godgeleerdheid* noemt, duidelyk ontdekken. Waarlyk de mensch behoeft, om te weeten wat hem te gelooven en te betrachten staat, geen vermoeijend onderzoek te werk te stellen: zyn eige reden zal hem, in het woord van God, een effen pad aanwyzen. Dat de vriend van waarheid en deugd, de schriften van een JERUZALEM, met oordeel, en een *Grandison* of *Clarisse*, met gevoel, leeze, en hy kan voor altoos alle afgetrokke zaamenstellen van godgeleerdheid, alle dorre ontledingen der zedenleer veilig uit zyne tegenwoordigheid verbannen.

§. 5.

Eene VYFDE oorzaak mag men daarin stellen, dat de Wysgeer zyne toestemming moet weigeren aan gevoelens, die de rechtzinnige als grondzuilen des geloofs beschouwde. Het geloof der meeste menschen rust op gezag, en niet op eige overtuiging: een wysgeerige geest, integendeel, neemt nooit blindeling de leerstelzels van anderen aan; hy duld geen heerschappy over het geweeten; hy onderzoekt zelve, en zyn onderzoek geschied met eene grootmoedige onbekrompe vryheid. — Voorts: heeft ook onze smaak en algemeene wyze van denken zeer veel invloed op ons oordeel in byzondere zaaken. Hier van dat de beschouwer der natuure, veel voortreflyker denkbeelden van den Schepper, de eindoogmerken der scheppinge, de vermogens en het geluk van redelyke

we-

wezens zal koesteren, dan die laage ziel, welke de zegeningen der godlyke goedheid ſchandelyk veronachtzaamt en het gantſche heelal cynsbaar maakt aan de belangen van het *menſchelyk geſlacht*. De Hiſtoriën, de taalkennis en oordeelkunde zullen den Wysgeer de ſchriftuur met een geheel ander oog doen leezen, dan zulks door de Godgeleerde, die er zyn eigen zaamenſtel in vind, om dat hy 't er in vinden wil, geſchiedt: daarenboven door ondervinding weetende, hoe moeilyk het is de waarheid, wanneer zy enkel beſchouwelyk is, uittevinden; bewust, dat een zelfde zaak onderſcheide zyde heeft; ziende, dat beſpiegelende leerſtellingen niet altoos invloed op de zeden hebben, en overtuigd, dat God op het hart en niet op het geloof ziet; — de Wysgeer, dit alles beseffende, kan nooit zulk een blinden ieveraar voor eene *ſecte* worden, dat hy allen, die anders denken, haaten of verdoemen zou! — Edoch, het is juist deeze verdraagzaamheid, welke door bekrompene zielen, voor onverſchilligheid, ja voor heimelyk ongeloof uitgekreeten wordt.

§ 6.

Eene ZESDE algemeene oorzaak waar uit het haatlyk vooroordeel tegens de Wysgeeren, als vyanden van den godsdienst, ontſtaat: is, dat men van de *hypotheeſen* des *Philoſooph's* tot zyne godsdienſtige gevoelens beſluite. — Deeze gevolgtrekking is liefdeloos en dwaas. — De waarheid is wel ongetwyfeld maar één, en hierom kan eene ſtelling niet *Philoſophisch* waar, doch *Theologisch* valsch, zyn: edoch, zo lang

lang ten minsten behooren wy ons voor nadeelige gevolgtrekkingen uit eens anders gevoelens, zorgvuldig te wagten. — Doch al is het, dat wy overtuigd zyn, dat iemand in zyne wysgeerige en godsdienstige begrippen de overeenstemming tracht te bewaaren, dan nog zullen wy van de eenen tot de anderen met geene voldoende gewisheid kunnen besluiten. De rede hier van is zeer klaar. Het geen de een voor bewezen en waarachtig houdt, komt den anderen verdacht of ongegrond voor. — Laat ik myn gezegde met een voorbeeld mogen ophelderen. — Het is eene begunstigde stelling van den *Heere* PRIESTLY, dat alles wat bestaat stoflyk, gevolglyk ook onze ziel stof zy. Wat nu zal iemand die zyn geloof aan de eeuwigheid, ook op de onstoflykheid der ziele gegrond heeft, van dit gevoelen moeten oordeelen? zal hy deszelfs verdediger niet aanzien voor een weeldrig vernuft, en een vyand van dien godsdienst welke het leeven en de onsterflykheid aan het licht bragt? Zal hy, die dus oordeelt, niet volmaakt volgens de regelen eener gevolgtrekkende redeneerkunde, en zal hy echter niet zeer valsch oordeelen? — En waarom? *onstoflykheid* en *onsterflykheid* zyn by hem twee onafscheidbaare zaaken: terwyl de schrandere PRIESTLY juist dit verband ontkendt; — en zie daar de rede waarom een Wysgeer schrikbaarende gevoelens kan koesteren, en nogtans een braaf mensch en een oprecht Christen zyn kan.

Nog kan het geval dus zyn: Iemand kan het verband der weetenschappen erkennen, en evenwel eene stry-

ſtrydigheid in zyne wysgeerige en godsdienſtige denkbeelden dulden; om dat het hem aan de bekwaamheid of den moed hapert om zyn onderzoek doortezetten. Wy allen bezitten immers niet een even ſchrander doorzicht, niet denzelfden gelukkigen geest van ontwikkeling? en hierom kan ook hy, die de waarheid in oprechtheid zoekt, wel eens op zynen weg een hinderpaal aantreffen, die hy uit angstvalligheid ontwykt; ſchoon heimelyk wenſchende, dat het pad effener ware. — Zal men nu den zodanigen verdenken of veroordeelen? Neen! Ik, voor my, wil hem liever de vriendlyke hand van opbeuringe toereiken, en ook daar mynen naasten verſchoonen, waar de grootſte blyk van menſchelyke zwakheid te ontdekken zy.

B E S L U I T.

Schoon wy geen byzondere tegenwerpingen opzetlyk aanhaalden, wy hielden ze nogtans in het oog, en vleijen ons ook de voornaamſten te hebben weggenomen. Zo echter iemand naar de oplosſing van eenigen te vergeefs mogt zoeken, hy bedenke, dat het eigenaartige character eenes Wysgeers dit is: eerst met verſtand te twyfelen, dan, onpartydig te onderzoeken; met dat onderzoek aantehouden tot dat het

oordeel kan beslissen; doch zulks eenmaal voleindigt zynde, dan het verkregen licht door geen nevelen te laaten verduisteren.

Zo de zwakke broeder zich aan eenige byzondere plaatzen mogt geërgerd hebben, en gelooven, dat het geen verdediger van den godsdienst past, dus vry te schryven: het zou veelligt vrugtelooze moeite zyn my voor zynen rechtbank geheel te willen zuiveren: maar dit dunkt my kan ik ter zyner gerustftellinge aanmerken, dat juist deeze verwydering van de heerschende gevoelens, de krachtigste waarborg voor myne oprechtheid is. Immers: toonde ik te weinig moed of te veel loosheid te bezitten, dan om vooroordeelen, die om hunne algemeenheid als een eerwaardig aanzien verkregen hebben, te keer te gaan; men zou ligtelyk myn betoonden iever aan Priesterlyke heerschzugt of eigenbelang, en dus aan min edele beweegredenen dan waarheidliefde kunnen toeschryven. — Het was zelfs de bewustheid myner onafhanglykheid welke my moed inboezemde om tot Wysgeeren te spreeken, en my des te eerder besluiten deed, myne zwakke poogingen aantewenden, om aan hunnen vryen en edelen geest, de Openbaaring in dat zuivere en beminnelyke licht voortestellen, als zy zich aan mynen eigen geest vertoond. — In hoe verre ik in deeze poogingen daadelyk geslaagd ben: laate ik aan het onpartydige oordeel, van U: ZEER GELEERDE MANNEN! nedrig over.

E I N D E.

ANTWOORD

OP HET

VOORSTEL,

VORDERENDE TE BETOOGEN,

DAT DE WAARE WYSGEERTE, UIT HAAREN EIGEN AART, OP GEENERLEYE WYZE GESCHIKT IS, OM HET GEZAG DER OPENBAARINGE TE ONDERMYNEN, EN DAT EEN DOORGEOEFEND WYSGEER, IN DEN STERKSTEN ZIN, EEN WAAR CHRISTEN ZYN KAN.

DOOR DEN EERWAARDEN HEER

LAURENTIUS MEYER,

V. D. M. IN TWYZEL EN KOOTEN, ONDER HET CLASSIS VAN DOKKUM, EN LID VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM.

Aan wien de DERDE ZILVEREN EERPRYS door de Heeren Directeuren van TEYLER'S NALAATENSCHAP is toegeweezen.

BETOOG.

DAT DE WAARE WYSBEGEERTE, UIT HAAREN EIGEN AART, OP GEENERLEYE WYZE GESCHIKT IS, OM HET GEZAG DER OPENBAARINGE TE ONDERMYNEN: EN DAT EEN DOORGEOEFFEND WYSGEER, IN DEN STERKSTEN ZIN, EEN WAAR CHRISTEN ZYN KAN.

Eene vraag, die der menschelyke natuur zoo veel eer aandoet, terwyl ze tevens den kristelyken godsdienst op zynen rechten prys waardeert, kan nimmer, kan in deeze dagen ook niet genoeg, overdagt en behandeld worden. — Haar belang en haare nuttigheid pryst zich, ten aanziene van die beide onderwerpen, en dus van beide kanten, by elk weldenkend mensch even sterk aan. — En was men voorheen met een schadelyk vooroordeel daaromtrent ingenomen, het geen ook nog maar al te veel in deeze tyden heerscht; daar door wordt dit onderzoek noodzaakelyk, en eene bondige en leerzaame verhandeling over dit voorstel gewigtig. *Voorloopige bedenkingen over dit voorstel.*

Met die inzichten en gevoelens, zoo wel als met een warm hart by het indenken en nagaan van dit

onderwerp, begaf zich de fchryver van deeze verhandeling, niet aan het onderzoek, dewyl de zaak by hem onderfteld wierd, en op overtuigende gronden aangenomen was; maar, op de uitlokkende nodiging van het Godgeleerd Genoodfchap van wylen den Heere TEYLER, aan het opftellen van het geene hem daaromtrent voorkwam: of hy anderen daar door nuttig zyn mogte, en dit is de wensch van zyn hart, zyn doel in deeze pogingen.

§. I.

Tweeledige verdeeling van 't zelve.

Eene opheldering van dit voorftel zouden wy voorby kunnen gaan, dewyl het zoo duidelyk is, dat elk, die de woorden flechts verftaat, den zin en de mening daar van gereedlyk zal inzien, en het betoog hier voornaamlyk de zaak is, die bedoeld word. Dan dewyl ons daar by eenige noodige aanmerkingen, die wy by het betoog onderftellen moeten, in de hand zullen vallen, hebben wy best geoordeeld het voorftel eerst by de ftukken te moeten nagaan, om dan het bedoelde betoog op te maaken.

Ook moeten wy dit vooraf nog aanmerken, dat de inhoud van dit voorftel als tweeledig behoore befchouwd te worden; naardemaal er eerst betoogd moet worden, *dat de waare Wysgeerte, uit haar eigen aart, op geenerley wyze gefchikt is, om het gezag der Openbaaring te ondermynen.* — en ten tweeden, *dat een doorgeoeffend Wysgeer, in den fterkften zin, een waar kristen zyn kan.*

Dan deeze beide leden zyn zoo naauw aan elkander,

der, en in zulk een hecht verband verknogt, dat het eene zonder het andere niet bestaan kan, en het eerste betoogd zynde, den weg baant, om met volle overtuiging de waarheid van het laatste te kunnen doorzien. Terwyl men het laatste niet voor bestaanbaar met de waarheid zal kunnen houden, of men zal ook even daarom aan het eerste zyne toestemming niet weigeren kunnen. Om echter de duidelykheid in ons betoog, zoo veel mogelyk, te behartigen, zullen wy dit gemeldde onderscheid in het oog houden, en hierom het eerste lid eerst te overwegen voor ons neemen.

§. II.

Onderscheid tusschen de natuurlyke *en* kunstwysgeerte.

En hier moeten wy terstond een onderscheid maaken tusschen de *wysgeerte* zoo als ze *natuurlyk* is, en zoo als ze door eene kunst-behandeling in het een of ander stelzel is ingekleed. De eerste is niet anders dan het natuurlyk den menschen eigene, en hen van de dieren onderscheidende vermogen der rede. En hieromtrent laaten zich, gelyk ook ten aanzien der uitwendige zinnen, zeer merkelyke trappen van onderscheid in de menschen ontdekken; naardemaal door de opvoeding, onderwys, gezelschap, verkeering, oeffening en andere omstandigheden dit vermogen minder of meerder bespeurd word, en wat het wezenlyke daar van aangaat, eenvouwig, en in allen en altoos aan zich zelven gelyk. Hierom word ze ook wel de wysgeerte van den gemeenen man genaamd.

Hier van onderscheiden wy de *kunst-wysgeerte*, die wy,

onderwerp, begaf zich de fchryver van d
deling, niet aan het onderzoek, dew
hem onderfteld wierd, en op ove ... en
aangenomen was; maar, op de ... oo-
van het Godgeleerd Genoots
re TEYLER, aan het op ... iet van
daaromtrent voorkwam: ... n, maar
tig zyn mogte, en ... eeze laat-
zyn doel in deeze ... , gelyk hy
... e beginzelen
... , die tot ver-
... van des men-

Tweeledige verdeeling van 't zelve.

Eene or ... van des men-
by kunr ... oyaldien ze niet
die d ... oor den mensch
nir ... (a) — Dan, hoe deeze
... heid genoegzaam onderfcheide werde, (b)
en op welke gronden de wysgeerte den eerften menfchen, den Aarts-vaderen, enz. ontzegd worde, hoewel de menfchen van hunnen oorfprong af met de rede van God begunftigd wierden, kunnen wy niet doorzien. En dat de blyken van wysheid, die tot een eeuwig geluk leiden, en in den eerften mensch befpeurd wierden, van eene godlyke openbaaring moesten afgeleid worden, en Adam eerder tot een profeet dan tot een wysgeer maakten (c) voldoet ons ook niet; want wat zal er dan voor eene, van God den

(a) *Introduct. ad Hiftor. Philof.* § 1.
(b) *Sapientia* fecundum ejus definitonem, rerum ad hominis felicitatem facientium cognitionem, et rectam applicationem poftulat. *Ibid.*
(c) *Ibid.* Per. I. Part. I. Libr. I. C. 2. § 2, 3.

den mensch medegedeelde, rede overblyven? Hoewel hy deeze van tyd tot tyd door oeffening tot meerdere volmaaktheid moest zoeken te brengen.

§. III.

Dan anders dagt en onderfcheidde hieromtrent de Heer J. A. ERNESTI, die den oorfprong en waare wysheid in 's menfchen oorfprong zelve zogt. De eerfte menfchen, fchreef hy, zyn uit de handen van God, den besten vader voortgekomen, die geenzins zyne kinderen anders, dan met eene bekwaame gids, de wysheid namelyk, voorzien in de vreemdelingfchap van dit leven zenden wilde. Zyne goedgunftige voorzienigheid kon niet gedoogen, dat zy zonder deeze leidftar op de onbekende wegen van deeze gewesten zouden omdoolen. Van 't begin af is er geen volk geweest, waaronder men niet nu en dan, en vooral by deszelfs opkomst menfchen vond, die door eene uitnemende wysheid voor hun geflacht nuttig, en tot verwondering geweest zyn, die aan hunne maatfchappy wetten gaven, zeden leerden, orde invoerden, het gemeene welzyn, ook door andere voordeelige uitvindingen en beftellingen bevorderden: die voor hun vaderland en het menfchelyk geflacht tot een zegen waren. Deeze waren eigenlyk de geene, welke van alle tyden af voor wyzen gehouden wierden, ftichters van gemeenebesten, wetgevers, regeerers, befchermers, — wysgeeren. (*a*) — Hy bewyst ook,

Word met reden bevestigd.

(*a*) *Prolus de Philofophia vitæ. Opusc. Orator.* p. 157.

ook, dat het woord *wysgeerte* (*Philosofie*) van de oudste tyden af, van welken ons de narichten geboekt zyn, dus is gebruikt geworden. (*a*).

En het onderscheid zelve laat zich genoegzaam uit alle de deelen der kunst-wysgeerte aantoonen. Men behandelt immers al veel eene zoogenaamde *natuurlyke zedekunde* (*Logica*) in onderscheiding van deeze, naar zekere kunst-regels en bepaalde voorschriften afloopende, weetenschap. — Men laat, ter verklaaring van de *geestkunde*, doorgaans de waarnemingen, die elk maaken kan, voorafgaan (*Psychologia empyrica* genaamd), om daar uit de meer beschaafde, en die waargenomen verschynzelen verklaarende redelyke geestkunde (*Psychologia rationalis*) te bouwen. — Dus moet men ook door waarnemingen, proeven en herhaalde ervarenheid in eene gegronde *natuurkunde* vorderingen zoeken te maaken. — Nopens de *wiskunde* is het op die zelfde wyze gesteld: menschen, die nooit rekenen geleerd hadden, ziet men dikwyls met eene groote vaardigheid sommen, die hun voorkomen, en naar het hun noodig is, uitrekenen: kundige bouwlieden vindt men ook onder zulken, die nooit de regelen der kunst beoeffend hadden: de sterrekunde heeft ontegenzeggelyk haaren oorsprong uit overgeleverde waarnemingen. — En, om niet meer aan te haalen, die een zedelyk gevoel in ernst voorstaan, zullen niet nalaaten, de wysgeerige *zedekunde* ook als eene natuurlyke kundigheid, die vroeger in

ons,

(*a*) *Prelus de Philosophia vita. Opusc. Orator.* p. 159.

ons, dan het leeren beoeffenen van regels en wetten, ofte derzelver duidelyke kennís, is, in dien zin, in welken wy thans een onderfcheid maaken, befchouwen.

§. IV.

Zal men nu bepaalen, welke van beiden hier gemeend zy, en als het onderwerp in dit voorftel, en by dit onderzoek moete aangemerkt worden; dan laat zich hier naauwelyks eene keuze maaken. Dewyl wy hier de eene naauwlyks van de andere kunnen afzonderen: dewyl ook reeds vroegtydig onder de menfchen door de kunst befchaafd is geworden, het geene de natuur hun van zelve leeraarde en deed kennen. — De laatfte echter, ofte de wysgeerte door de kunst behandeld, en in het een of ander, meer of min geregeld ftelzel gebragt, moet hier voor 't naast in 't oog gehouden worden. Want omtrent deeze zyn die vooroordeelen meest ontftaan; en al het nadeelige, 't welk der openbaaring van de wysgeerte ooit is aangebragt, heeft men aan deeze voornaamlyk, ja enkel te wyten: gelyk ons vervolgens ook nader blyken zal. — Echter meenen wy, dat deeze zoo veel als mogelyk van geene behoudende, en zoo min als mogelyk, daar van afwykende, voor het onderwerp van dit voorftel moete gehouden worden.

Welk eene men hier verftaan moete, word getoond.

§. V.

Word echter, door de omfchryving van eene *waare wysgeerte*, het onderwerp van dit geëischte betoog nader bepaald, wy krygen daar door eenen wenk, om geen

De waare wysgeerte is in geen byzonder

wysgeerig stelzel te vinden.

geen valſchelyk zoo genaamde wetenſchap daar mede te verwarren: tevens ook om geenzins dit of dat begunſtigd ſtelzel van wysgeerte, 't zy van oudere, 't zy van nieuwere wysgeeren, er voor te houden. Want deeze hebben van tyd tot tyd zich in zoo veele ſecten verdeeld, en de ſterke voorſtanders, of ſtyve aanklevers uitgeleverd van deeze of geene byzondere gevoelens, denkwyze, benaamingen en orde, van welken men zich bediende, om deeze of geene meningen in zyn begunſtigd leerſtelzel te brengen, en het aan een te ſchakelen. Verre moet het dus van ons zyn, dat wy hier het gezwets eener aloude en vry algemeene *oosterſche wysgeerte*, die in Chaldæa, Syrië, Perſië, Egipte en elders zich zoo zeer verſpreid had, met dien eerwaardigen naam zouden beſtempelen. — Of dat wy hier op de droomen van eenen EPIKUUR, in hoe fraay een gewaad LUCRETIUS in laater tyden die ook poogde in te kleeden, het oog zouden ſlaan — of dat wy de meningen van PYTHAGORAS voor onze rekening zouden nemen — of over het geheel de leeringen van PLATO by dit onderzoek zouden omhelzen — of aan de byzondere ſtellingen van ARISTOTELES ons zouden verſlaaven — of by het ſtelzel der *Stoiken* ons zouden bepaalen, om dat men 't geene hier nopens dit bepaalde onderwerp gevraagd is, en betoogd moet worden, rond te krygen — of welken ons uit de vroegere eeuwen ook bekend mogen zyn, die — zoo weinig als het, in laatere dagen, en ook in deeze eeuw nog by veelen zoo zeer begunſtigd, wysgeerig ſtelzel van, den zoo

zeer

zeer om de wysgeerte verdienden, DES CARTES, die in de hervorming en beſchaving deezer edele wetenſchap zoo zeer zich heeft afgeſloofd, hier tot een onderwerp kunnen gekozen worden.

§. VI.

Want in alle deeze wysgeerige ſtelzelen, hoewel van zulken, die de openbaaring ſchynen wilden, of voorgaven te eerbiedigen, dikwyls omhelsd, kunnen wy echter, buiten eene blinde en ſtyve aankleving, de waare wysgeerte niet vinden. In allen is, min of meer, het geene zoo vlak ſtrydig is tegen, en volſtrekt onbeſtaanbaar met de openbaaring, dat wy, by het omhelzen van geene, veele gewigtige grondwaarheden en leerſtukken van deeze eensklaps zouden moeten vaaren laaten niet alleen; maar ook, ten aanziene van onze handelingen, eenen geheel anderen weg zouden moeten betreden, dan ons in de rolle der godlyke openbaaring is aangewezen. Wy zouden, by gevolg, ook geheel andere uitkomſten van onzen weg, dan wy, als redelyke ſchepzelen, billyk wenſchen moeten, ontwaar worden. *'t Geene by de ſtukken bevestigd word.*

Want, om dit kortlyk by de ſtukken te toonen, nimmer kan een, by wyze van een uitvloeizel uit de Godheid, beſtaand heel-al, of de verbeelding, dat onze zielen en andere geesten als zoo veele deeltjes van den vader der geesten moesten doorgaan, met den duidelyken inhoud der openbaaring, die hier het wezenlykst en een oneindig onderſcheid tuſſchen beiden leeraart, overeengebragt worden. En hoe zeer

 is

is niet die grootſche verbeelding van zulk een verhevenen oorſprong in ſtaat, om alle waare nedrigheid, de hoofddeugd der openbaaring, uit het hart te verbannen? Hoe troostloos moet eindelyk ook de verwachting van zulke ellendige wysgeeren zyn, die, geen waarachtig onderſcheid tusſchen zedelyk en natuurlyk goed en kwaad erkennende, en de eerſte oorzaak godslasterlyk van dit betichten, zoo weinig immers grond van hoop kunnen hebben, van in God te zullen wederkeeren, als ze, met eenigen ſchyn van reden, zich verbeelden kunnen daar uit geſproten te zyn. — Even zoo weinig kan ook eene, enkel by toeval en uit eene zamengroeijing van ondeeltjes ontſtaane, en van de Godheid niet afhangende en geregeerd wordende, wereld met de leere der openbaaring beſtaan: of de noodige gronden tot behartiging van plichten en deugden, by de verbeelding van eene onverſchillige Godheid uitleveren: ja, in de plaats van troost, zal dit wandrogtlyk ſtelzel deszelfs grootſte voorvegteren wel eens wanhoopig de handen aan hun zelven doen ſlaan, gelyk LUCRETIUS en andere deeden. — En dewyl dezelfde zwaarigheden, die wy aanſtonds in de oosterſche wysgeerte vonden, ook het ſtelzel van PYTHAGORAS drukken: dewyl hier nog de zoo zeer beruchte zielsverhuizing bykomt, zoo laat zich hier van, in dit opzicht ook geen gunſtiger oordeel vellen.

Even zoo weinig kan een eeuwige wereldſtof van PLATO, — en nog minder eene zelf eeuwige gedaante der wereld, die volgens ARISTOTELES, uit oneindi-

dige voortteelingen en ondergangen, ten aanziene van de haar zamenſtellende deelen beſtaan zou, met het leerſtuk der openbaaring, aangaande de ſchepping van 't heelal uit niet, immer inſtemmen. En te minder, naardemaal de zedenleer van geenen of in het dweepachtige valt, of harsſenſchimmig is: en van deezen alleenlyk de deugden der burgerlyke maatſchappy voorſchryft; waarom dees beiden zeer gebrekkig en onvoldoende zyn.

Moeten wy in het Opperwezen de volmaakſte vryheid eerbiedigen, en ons zelven, gelyk mede andere redelyke ſchepzelen, als vrywerkende wezens aanmerken, welken de ſchepper tot bevordering van hun geluk, met hartstochten voorzag, en de zorg voor hun lighaam ook beval: hoe zeer, en hemelsbreed verſchilt dan het beſchouwend en onze handelingen beſtuurend deel der openbaaring in deezen van de wysgeerte van ZENO en de *Stoïken?* Om geen andere onbeſlisbaare ſtrydigheden aan te haalen, die by dit, ten aanziene der zedenkunde in de vleijendſte gedaante aan den oppervlakkigen beſchouwer zich vertoonend en vaak in verwondering hem wegrukkend leeren zedenſtelzel zich opdoen.

Houden wy eindelyk voor zeker, dat de wezens der dingen, dat zedelyk goed en kwaad, niet door eene wilkeurige bepaaling, zelf van den Schepper, maar door hunnen eigen en inwendigen aart, dat ze eeuwig en onveranderlyk zoodanig zyn: dan zullen wy, op de voorlichting der openbaaring, naar waarheid denken en veilig handelen; doch in tegengeſtelde

gevoelens van wysgeeren, die met CARTESIUS, of andere twyfelaaren, deeze waarheden tegenspreeken of ondermynen, nimmer kunnen berusten, en eene wysgeerte, die zulk een mengzel heeft, voor de waare niet houden.

§. VII.

Hierin ligt a) eene eerste oorzaak van het vooroordeel tegen de wysgeerte.

En mogelyk is het, om hier, op eene ons gepast voorkomende plaats, de oorzaaken van het vooroordeel, het welk hier tegen gegaan word, te onderzoeken, hier van daan, dat de wysgeerte in vergelyking met de openbaaring, op zulk een kwaad woord gebragt, en by veelen als onbestaanbaar met, of strydig tegen dezelve beschouwd en uitgekreten is. Hier is ook wel geen twyfel aan, wen wy slechts de lotgevallen der wysgeerte; haaren wederkeerigen invloed op den godsdienst, en het bericht der kerkelyke gedenkschriften daaromtrent nagaan.

§. VIII.

Waaromtrent ten aanziene der Jooden niet veel te zeggen valt.

Hoe het, in dit opzicht, onder de Jooden voor de tyden van des Zaligmaakers verschyning gesteld geweest zy, is vry wat donker. Zoo veel wy kunnen nagaan, heeft de natuurlyke wysgeerte in vroegere tyden onder hun plaats, en de openbaaring de overhand gehad. Dat ze in die vroegere tyden het een of ander wysgeerig kunststelzel zouden aangenomen hebben, blykt ons niet. Maar hier voor schynt meer grond te zyn, en veelen denken, dat de Heidenen, en vooral de Grieksche wysgeeren, om wysheid en geleerdheid na het Oosten en vooral na Egipte, rei-

reizende, met de Jooden verkeering gehad, en veel van hun kunnen overgenomen hebben: byaldien niet door gerucht en overlevering, kon echter de Griekſche vertaaling der Joodſche wetboeken hun daartoe onbelemmerde aanleiding geven.

Dat de Sadduceen aan het Epikurisch ſtelzel zouden verſlaafd geweest zyn, gelyk JOSEPHUS ſchynt aan de hand te geven, dat is veellicht meer eene oneigenlyke ofte trophiſche uitdrukking, om den Heidenen, door eene vergelyking, zyn ſtuk op te helderen, (*a*) dan wel in den ſtrengſten letterlyken zin te nemen. Dat zal veellicht ook met zoo veel grond wel niet kunnen beweerd worden, dan dat de algemeene zedenloosheid en het verderf der menſchen, het gewillig involgen van zinnelyke driften, de overhelling tot weelde en vermaak een gedeelte van het Joodſche volk, na dat men de bygelovigheid der voorvaderen, in die buitenſporige verzotheid op de afgoden en afgodery verlaaten had, tot ongeloof, tot eene ſoort van godverzaaking, zal hebben doen overſlaan, en, om daarby gerust te leven, zulke ſtellingen, tegen de beginzelen van de rede en openbaaring aanloopende, hebben doen omhelzen, die ter koestering van weelde en een losbandig gedrag dienen

(*a*) *Antiquit.* L. XX. C. 8. En van dat kunstgreepje bediende zich deeze ſchryver wel eens meer, om de gebeurtenisſen der gewyde hiſtorie, en zelf de grootſte wonderen, welken hy verhaalt, met deeze of geene daar naar wat zweemende narichten uit de ongewyde hiſtorie te vergelyken. Dus vergeleek hy b. v. den doortocht der Israëlleren door den Arabiſchen zeeboezem met het geene Alexander de groote by de Pamfiliſche zee ondernam.

nen konden en voedzel gaven: gelyk het meermalen onder ſtervelingen gebeurt.

Dan indien deeze natie, zedert derzelver herhaalde overwinningen door Alexanders opvolgeren, de Egiptiſche en Syriſche Koningen, en haare verſtrobijingen vooral in Egipte, iets van de ſtelzelen der Oosterſche en verbasterde Pythagoriſche wysgeerte mogte overgenomen hebben, gelyk de Heer J. BRUCKER (*a*) van oordeel is, die ook zommigen van deeze tyden voor aanhangeren van het Platonisch, toen in Egipte, en vooral in de ſchool te Alexandrië zeer begunſtigd, ſtelzel houdt, waar van men ook PHILO en JOSEPHUS tot getuigen heeft; dan valt daarop het zelfde ook aan te merken, het geene wy hier boven (§. VI.) reeds hebben opgegeven.

§. IX.

Maar overvloedig uit de kerkelyke geſchiedenis van 't N. T. met opzicht op het ſtelzel van EPIKURUS.

Meer licht geeft ons de hiſtorie, om, zedert de tyden van Kristus, de lotgevallen der wysgeerte in vergelyking met de openbaaring, en vooral de Kristelyke, te kunnen nagaan. Hier blykt het by de ſtukken, dat, wanneer men het een of ander byzonder wysgeerig ſtelzel voor de waare wysgeerte aannam, de openbaaring er altoos by lyden moest: waar door dan doorgaans, het geene enkel de ſchuld was van zulk een wysgeerig ſtelſel, op rekening van de wysgeerte in 't algemeen gebragt wierd.

Dus valt het niet te verwonderen, dat, wanneer men,

(*a*) l. c. *Period.* II. P. I. L. I. C. 1.

men, naar het gevoelen van EPIKUUR, de Godheid zich verbeeldt, als in ledigheid en eene werkelooze rust haar leven flytende, en met ondermaanfche dingen, of zelfs alles buiten haar zich geheel niet bezig houdende: wanneer men dus de fchepping ontkent, de voorzienigheid lochent, alles aan een blind geval toefchryft: wanneer dit gevoelen de overhand had en doorgedreven wierd, en men dit voor de wysgeerte houdt: waneeer men ziet, dat een LUCIANUS, een wysgeer van deezen ftempel, in zyne hekelfchriften, den Kristelyken godsdienst, hier en daar met zwarte trekken brandmerkt, befchimpt en in een belachelyk licht zoekt te ftellen; — dat een CELSUS met opzet en zoo veel omflags aan de werelt vertoont, hoe veel hy aan dien godsdienst had uit te zetten, welken hy tegengaat, en was het mogelyk den bodem zogt in te flaan; dat dan, en daar door een aanklever aan de openbaaring die wysgeerte als onbeftaanbaar met dezelve, en derzelver voorftanders veroordeelde, als fchuldig aan een toeleg, om de openbaaring te ondermynen, haare leer, en den daar in voorgefchreven godsdienst van al het gezag te berooven en omver te werpen: dat een ORIGÉNES met recht daar tegen de openbaaring der Kristenen mannelyk verdedigde. Men ziet dus, dat dit oordeel, hoewel eenzydig, in een zeker opzicht echter, naar waarheid is, dat deeze wysgeerte met de openbaaring niet beftaan kan.

§. X.

Als ook dat van PLATO *en* ARISTOTELES *en derzelver gepoogde vereeniging.*

Op dezelfde wyze ging het ook, toen de voorſtanders van het Platonisch ſtelzel tot den Kristelyken godsdienst, en uit een zucht om Heidenen te winnen, zelf ook uit vooringenomenheid met hun oude en ingezogen gevoelen, de openbaaring met die wysgeerte over eene leest poogden te ſchoeijen, en de H. ſchriftuur en leerſtukken van het Kristendom zoo poogden te verklaaren, maar tevens ook het een en ander zoo verdraaiden, zoo plooiden, niet zelden ook beſnoeiden en verminkten, dat ze eindelyk die gezogte overeenſtemming ten voorſchyn bragten. — Niet anders kon het zich ook toedragen met de wysgeerte van ARISTOTELES, toen die op haaren tyd onder de Kristenen zoo grooten ingang vond, zoo zeer verheven en opgevyzeld wierd, dat men uit die oude achting voor, en aankleving aan dezelve in het vervolg van tyd; wanneer eene diepe onkunde het Kristendom en deszelfs leeraars overmeesterd had, zelf de zedenkunde van dien Heiden, in de godsdienſtige vergaderingen der Kristenen, het volk van den predikſtoel voorlas en meer dan de H. ſchriftuur behandelde. (*a*) Konden nu de geene, die geen andere dan deeze wysgeerte kenden en daar by zwoeren, dezelve met den inhoud der openbaaring wel overeenbrengen, en deeze haar behoorlyk gezag behouden laaten? Voorzeker zouden zy, die op

(*a*) Dat dit in de XVI eeuw nog plaats had, is door den Heer VENEMA *Hiſtor. Eccleſiaſt.* Tom. VI. p. 580. J. H. HOTTINGER *Hiſt. Eccleſ.* T. V. p. 208. en meer anderen aangemerkt.

op goede uitlegkundige gronden de leerſtellingen der openbaaring vasthielden, en met zulke wysgeerige beginſelen niet vooringenomen waren, deeze, als onbeſtaanbaar met, en nadeelig voor geene, moeten afkeuren.

En het was in de daad geen voordeel voor het Kristendom, geen zegepraal voor de openbaaring, wanneer men zich verbeeldde en zeide, dat PLATO den Grieken zoo veel dienst en nut, als MOSES voorheen aan de Hebreën, gedaan had, wanneer men ARISTOTELES zedenkunde nevens het euangelie, nevens de leer van Kristus en de Apostelen ſtelde (*a*). En hoe zeer heeft ook, helaas! de uitkomst daar van ons gezegde begunſtigd? Wanneer de treurigſte gevolgen van deeze verſchynzelen, de jammerlykſte onlusten, grootſte ſcheuringen en verdeeldheden, de kerk en 't Kristendom zoo deerlyk teisterden. Vooral wanneer, al van de tweede eeuw af, de Heidenſche wysgeeren, vindende, dat zy tegen de bondige gronden

(*a*) Die overeenſtemming van PLATO met MOSES had reeds JOSEPHUS geprezen, wen hy *contra* APION. Lib. II. die Griekſche wysgeeren, die omtrent God behoorlyk gedagt hadden, verheffende, PLATO als eenen navolger van MOSES beſchryft. *Μαλιςα δε Πλατων μεμιμηται τον ἡμετερον νομοθετην.* &c. Dog dit is niet te verwonderen, dat JOSEPHUS, om zich by hun, voor welken hy ſchreef, aangenaam te maaken, dus ſchreef. Maar onder de Kristen-leeraars heeft EUSEBIUS *Præparat. Evang.* L. XII. & ſeqq. dit met opzet gepoogd te betoogen. En al vroeger had zich CLEMENS ALEXANDR. daar over dus uitgelaaten, wen hy *Stromat.* L. I. p. 342 edit. SYLBURG. zich op het zeggen van NUMENIUS beroept, dat PLATO niet anders in de daad dan een Griekschſpreekende MOSES is. En op verſcheiden andere plaatzen vertoont hy dien wysgeer in het zelfde licht. Dus leidt hy de Peripatetiſche wysgeerte, die van ARISTOTELES herkomſtig is, uit MOSES en de Profeeten af. *Stromat.* L. V. p. 595. En hoe veel geleerden, zelf na de hervorming der letteren en wetenſchappen, hebben niet ook dit zwak laaten blyken? om nu geen MARSILIUS FICINUS, JOAN. CORNARIUS, of anderen hier voor den dag te brengen.

den der Kristelyke leer en derzelver dappere verdediging door wakkere en kundige Kristen-leeraars niets hadden in te brengen, maar zich, als van wapenen ontbloot, met schande en schaamte moesten schuil houden, op dien listigen vond kwamen, om alle de oude wysgeerige stelzelen, hoe zeer voorheen ook van elkanderen verschillende, in een te smelten: toen men zich verbeelden kon, en anderen poogde op te dringen, dat ARISTOTELES wezenlyk het zelfde met PLATO en SOCRATES gedagt had, dat deeze van PYTHAGORAS en ZENO slechts in woorden, en niet zoo zeer in zaaken, meer in form, gedaante en uitwendige omstandigheden, dan wel in de wezenlyke natuur van hunne wysgeerte, verschilden. Toen dit wonderlyk vereenigings kunstje, door AMMONIUS SACCAS, PLOTINUS, PORPHYRIUS, JAMBLICHUS en meer anderen zoo sterk doorgedreven en voortgezet is. De beide laatstgenoemden althans waren zoo zeer afkeerig van de openbaaring der Kristenen, dat zy door hunne schriften, en dat wonderlyk kontrast van allerlei wysgeerige sekten voornamelyk poogden het overal veldwinnend Kristendom te dwarsboomen (*a*).

§. XI.

En dat van CARTESIUS,

Even zoo moest het zich in laatere tyden ook toedragen, wanneer het wysgeerig stelzel van DES CARTES

TES

(*a*) Opzettelyk en uitvoerig is dit stuk behandeld van den Heer MOSHEIM *Comment. de turbata per recentiores Platonicos ecclesiæ pace. Differt. ad Histor. Eccles.* p. 85. seqq.

TES gedreven en de liefhebbery van veelen wierd, en men dit voor de waare wysgeerte anderen wilde opdringen. Geen wonder, dat van deszelfs begunstigers de inhoud der openbaaring zoo gedrongen en gewrongen wierd, dat ze zich eindelyk plooijen laaten en geven moest naar de gronden en den zamenhang van deeze wysgeerte. Geen wonder tevens ook, dat zulken, die er niet mede vereenigd waren, die over de wezens der dingen, over de natuur van goed en kwaad, anders dagten, die de dieren niet voor bloote werktuiglyke gestellen hielden, die de geduurig onmiddelyke invloeden der eerste oorzaak, by de vereeniging der ziele met ons lighaam, niet konden goed keuren, die Gods wyze oogmerken in de werken der natuur meenden eerbiedig te moeten naspeuren, en op de einden, van den Schepper bedoeld, te moeten letten, enz. dat die deeze wysgeerte, als onbestaanbaar met, en nadeelig voor de openbaaring, en geschikt door haaren eigen aart, om derzelver gezag te ondermynen, veroordeelden en verketterden: gelyk wy in ons Nederland, nog niet lang geleden, ook gezien hebben. BAYLE, LEIBNITZ, enz.

Of wen, ook onlangs, een wysgeerig stelzel, het welk met het gevoelen der oude Manicheën veel overeenkomst heeft, op den voorgang en het voetspoor van den beruchten P. BAYLE omhelsd wierd: wen de afgetrokkene over-natuurkundige bespiegelingen van deezen schranderen, dog omtrent de godlyke goedertierenheid zoo wangunstig denkenden en schryvenden, wysgeer met de leeringen der openbaaring ge-

geplooid wierden: wie zal dan niet moeten erkennen, dat hier de grootfte ftrydigheid tusfchen beiden zich opdoe: en dat het gezag van deeze, door de ftellingen en pogingen van geenen, ondermynd wierde? Trouwens hy zelve meende zoo vaak eene ftrydigheid tusfchen de rede, dog naar zyne byzondere ftellingen geplooid, en de openbaaring, dog zoo als hy liefst wilde, verklaard, ontdekt te hebben. Hy kon er zoo zelden toe komen, om de zegepraal aan het geloof toe te wyzen.

Om nu niet te zeggen, dat het wysgeerig ftelzel van den vermaarden LEIBNITZ en den beroemden C. WOLF, wegens de natuurlyke krachten, die men in het zelve, als eigen aan de lighaamen, toefchryft, wegens die nieuwe manier, om de vereeniging tusfchen onze ziel en lighaam voor te ftellen, en wegens nog meer ftellingen, veelen ook niet van fmaak is, en, als min ftrokende met de openbaaring, veroordeeld word. — Om nu ook hier niet by te voegen, hoe ongerymd het zou uitvallen, wanneer men de gevoelens van HOBBES en nog meer anderen met de openbaaring wilde vereenigen.

Juist van dien aart zyn, in hunne foort, deeze verfchynzelen, als wanneer, in 't begin van 't Kristendom, zommige Joodsch-gezinde belyders van het zelve een leerftelzel omhelsden, waarin de befnydenis en het onderhouden der Mofaïfche by plechtige wetten, als onontbeerlyk ter zaligheid, met allen yver wierd aangedrongen, en dit, hoe zeer ook afwykende van den waren Mofaïfchen godsdienst en deszelfs

ech-

echte oogmerken, met het Kristendom in een gesmolten wierd. Waarby immers noodwendig de leer van Kristus, de vryheid van het Euangelie, en dus ook het eigenlyk gezag der openbaaring ondermynd wierd.

Dit eenzydig beschouwen der wysgeerte, waar door men het een of ander begunstigd stelzel, met alle deszelfs leemten, gebreken en gapingen, zoo als het van groote mannen was uitgedacht, en van eene groote menigte aanhangeren gretig wierd overgenomen en voortgeplant, voor de wysgeerte zelve hield; hoewel men van de waare wysgeerte nog ver verwyderd bleef. — Dit houden wy billyk voor de eerste oorzaak van dat haatelyk vooroordeel, waar door men de wysgeerte als onbestaanbaar met, en nadeelig voor de openbaaring aanmerkt: gelyk wy nu uit eenige staaltjes en gevallen duidelyk hebben aangewezen.

§. XII.

b) Eene tweede is de onkunde nopens de wysgeerte.

Als eene tweede oorzaak voegen wy billyk hier ook by de onkunde omtrent de wysgeerte. En hoe ver die gaat, hoe algemeen die ook is (ik spreek hier van de kunstwysgeerte), leeraart de ervarenheid ten duidelykste; zoo dat men wel zeggen mag, dat veelen, anderzins niet onkundigen, van niets minder, dan van de wysgeerte zich een rechtmaatig denkbeeld kunnen voorstellen. Getuigen zyn hier die ten uitersten verwarde bevattingen, die zoo veele zich er van maken, en ze, voor ik weet niet wat, al houden, of onder de verlaagendste gedaante zich dezelve

voorſtellen. Getuigen kunnen hier ook vaak zyn zoo veele jonge lieden, die op de hooge ſchoolen zich aan de letteroeffeningen toewyen, en wanneer ze de beginzelen deezer wetenſchap zich eigen maaken, van achteren met verwondering zien, hoe vreemd zy daar over wel eer gedagt, hoe verkeerd, en in welk een bekrompendst licht zy zich dezelve voorgeſteld hebben.

En is dit nu wel anders, dan aan wezenlyke onkunde omtrent de wysgeerte toe te ſchryven? Hiervan is het ook, dat ze by veelen geoordeeld word boven de bevatting van den gemeenen man te gaan: dat ze by veelen zoo verachtlyk word aangezien, en zoo haatelyk te boek ſtaat. Dewyl ook in deezen het ſpreekwoord waarachtig is: *onbekend, onbemind.* En dat

ars non habet oſorem, niſi ignorantem.

Ondertusſchen worden de grondwaarheden, ofte eerſte beginzelen der openbaaring onder de Kristenen den kinderen van jongs af aan ingeprent: moeders, voedſters, ſchoolmeesters, en leeraars ook van den godsdienst maaken er hun werk van, om vroegtydig, gelyk op zich zelven loflyk is, de jeugd tot kennis van den godsdienst op te leiden. Wanneer nu daar by, gelyk dikwerf, helaas! eene goede handleiding ontbreekt, dan worden de gemoederen al zeer vroeg, zeer ligtelyk ook gezwenkt tot een ongunſtig vooroordeel omtrent de wysgeerte en haar beginzel, de rede naamlyk, in vergelyking met de openbaaring — wanneer men daar by leeraart, dat de rede een onvol-

voldoend beginzel van kennis in zaaken van den godsdienst, dat ze faalbaar is, en ons misleiden kan: zonder daar by duidelyke begrippen, en het behoorlyk onderscheid tusschen de rede, op haar zelve genomen, en tusschen haar gebruik en besteding in te boezemen; hoe ligt en hoe sterk kunnen dan niet de gemoederen in dat vooroordeel gestyfd en bevestigd worden, en bewogen, om van de wysgeerte in het stuk van den godsdienst, wiens kennis men zich verbeeldt alleenlyk uit de H. schriften te kunnen haalen, met een verachtend oog af te zien.

§. XIII.

Eene derde oorzaak schynt ons ook te liggen in die averechtsche en heillooze pogingen van de vyanden der openbaaring, die of niet weeten, of niet willen weeten, welke voordeelen de wysgeerte uit de openbaaring getrokken heeft, zedert de Kristelyke godsdienst onder stervelingen ingevoerd wierd, en de overhand kreeg: die, ondankbaar jegens deeze, menen, dat zy ze niet noodig hebben; maar alles op eene voldoende wyze met en uit hunne redelyke beginzelen kunnen goed maaken: of uit andere inzichten en bedoelingen de openbaaring verdrukken en verdringen: de rede daarentegen op 't hoogst verheffen, en als 't eenige beginzel van waarheid, en alle onze noodige kennisfen aanpryzen. Hier van is het, dat de voorzeggingen in de openbaaring ontkend, de wonderwerken verzaakt worden, dat men verborgenheden weigert te gelooven, dat men ter verklaaring

c) De pogingen van de vyanden der openbaaring.

van de openbaaring zulk eenen zin aan de woorden poogt te geven, die boven de beginzelen en voorſchriften der rede niet gaat. Over deeze ſchyven loopt het toeleg van vroegere en hedendaagſche naturalisten en deïsten: dit bedoelde ook de ſchryver van het boek, het welk ten titel voerde: *de wysgeerte de uitlegſter der ſchrift*. Ook word P. CHAUVIN, met meer anderen op deeze lyst geſteld.

Worden nu zulke pogingen op rekening der wysgeerte in 't gemeen gebragt, die er echter by een ongelukkig toeval, en door een ſnood misbruik ſlechts, ofte naauwlyks de ſchuld van heeft; dan ziet men ligtelyk, hoe zeer de liefhebbers van den godsdienst, de aanklevers aan de openbaaring wars moeten zyn van zulke pogingen, en de wysgeerte zelve, die by toeval van de zoodanigen zoo geliefkoosd en op den troon verheven word, zullen verachten, als ſtrydig met de openbaaring, en nadeelig voor haar gezag.

§. XIV.

d) *De ſchoolſche manier van de wysgeerte te behandelen.*

De zwaarigheden van zommige vyanden der openbaaring, of liever de lasteringen van hun daar over, en tegen den Kristelyken godsdienst uitgebraakt, gelyk b. v. in vroegere tyden van CELSUS, ZOZYMUS, JULIANUS en anderen, van zoo veelen ook in laatere en deeze tyden zyn zoo onwysgeerig, dat ze niet eens hier behoeven in aanmerking te komen, en het van dezelve niet te vreezen is, dat daar door eene onbeſtaanbaarheid van wysgeerte met de openbaaring immer zal kunnen goed gemaakt worden.

Dan

Dan hier moesten wy niet vergeeten de ſchoolſche manier van de wysgeerte te behandelen, en naar hunne nieuws uitgedachte wyze deeze, midsgaders de leerſtukken der openbaaring te behandelen, en met de bybelverklaaring zelve om te ſpringen, en alles naar hunne gewaande kunsleest te ſchoeijen: waar door aan beiden een onbedenkelyk nadeel is toegebragt. Immers wanneer men goedvond, eene menigte van onverſtaanbaare, wilkeurig opgeraapte, dikwyls ook barbaarſche en zeer lomp zamengevoegde kunstwoorden in de wysgeerte in te voeren, by welken zich niets liet denken, of welker nader bepaalende verklaaringen doorgaans even zoo duister en raadzelachtig waren — wanneer men ontelbre nuttelooze en meer verwarrende, ja het geheugen overſtelpende onderſcheidingen en ſpitsvindigheden ter baane bragt — wanneer men door oneindige zintwisten — voor en tegen de zaaken behandelde, en den roem van ſchranderheid en onverwinnelykheid in het uitdenken van veele zoogenaamde *quod libetica* zogt te bejaagen — wanneer men over beuzelachtige vraagen en niets beduidende kleinigheden, of de allergeringſte omſtandigheden hemel en aarde als 't ware beroerde. Wanneer men op dien trant ook zoo wel de openbaaring als de wysgeerte behandelde en voordroeg. — zoo dat men wel met recht de wysgeerte der ſchoolgeleerden met ſpinrag vergelyken mogt, welks fynheid voor elk wel tot verwondering ſtrekt, terwyl de nuttigheid daar van aan niemand bekend is — — Een verſchynzel dat met de achtſte eeuw begon, door

JOHANNES DAMASCENUS voornamelyk ingevoerd is, door THOMAS AQUINAS, PETRUS LOMBARDIUS, PETRUS ABELARDUS en zoo veel anderen aangekweekt en voortgezet, van de Roomfche geestelykheid, en meest de Jefuiten verder begunftigd, en in de zestiende eeuw, zedert en door de ingevoerde kerkhervorming, naauwlyks verbannen of verdweenen is. — Dit moest onvermydelyk veel, zeer veel nadeel aan de openbaaring, aan derzelver inhoud en voorfchriften, en niet minder ook aan de waare wysgeerte aanbrengen. — Dan dewyl by Kristenen de openbaaring begrepen wierd de overhand te moeten hebben en behouden, zoo liep die handelwyze meest tot verachting en verfmading der wysgeerte uit, die men hier by moest oordeelen met de openbaaring niet te ftrooken.

§ XV.

e) Eene kwaalyk beftuurde liefde omtrent de openbaaring.

Wy kunnen ook niet ontkennen, dat eene kwaalyk beftuurde liefde tot de openbaaring niet zelden onder de oorzaaken van dat vooroordeel tegen de wysgeerte verfchyne: vooral, wanneer men, gelyk dit ook doorgaans het geval is, onder dat voorwendzel, deeze of geene begunftigde mening ofte ftelling zoo veel beter meent ftaande te kunnen houden, die echter by het licht der rede geen onderzoek verdragen, en dus niet dan door een blind en ingewikkeld geloof kan aangenomen worden. Nimmer, 't is waar, kunnen wy het woord van God, dat onwaardeerbaarst gefchenk, met het welke hy ftervelingen geliefde te begunftigen, hoog genoeg, ik laat ftaan te hoog waardee-

deeren. Altoos zal dat alle onze hoogste achting en liefde billykst moeten wegdragen. Maar nooit is het in de openbaaring van ons geëischt, dat wy haar met onderdrukking van de waare wysgeerte, met verlochening van onze rede en natuurlyke vermogens zouden of moesten verheffen. Moesten wy deeze verzuimen, wy zouden ons zelven moeten verzuimen, en de mensch moest ontmenscht worden. Zulk eene al te ver gedrevene nedrigheid ofte liever laagheid, zou buiten de paalen gaan, en ons in het gevaar en de verzoeking brengen van ook de openbaaring zelve niet behoorlyk te kunnen waardeeren; gelyk wy dit een en ander in Enthusiasten, Geestdryvers en bedorven Mystieken duidelyk bespeuren: waaromtrent dit eene staaltje slechts tot een genoegzaam bewys kan strekken, dat ze eene zuivere, belangelooze liefde Gods dryven en eisschen, zonder dat men daar by op zyn eigen heil en eeuwige zaligheid het oog moge houden. En hier uit is het duidelyk genoeg te zien, dat, by zulk een verzaken van de rede, de openbaaring ook den grootsten inbreuk lyden moete, en dat men dan blindelings zyne eigen harssenschimmige gevoelens zal dryven — En waren de zulken, die ook anders nog schynen willen, de rede op haaren rechten prys te laaten, hier ook maar vry van buitenspoorigheid! wanneer men, om ook dit staaltje slegts aan te haalen, eene lighaamlyke tegenwoordigheid van Kristus in het avondmaal, het zy uit eene verandering der uitwendige tekenen, het zy door eene mede-bestaanlykheid met dezelve ontstaan, beweert.

Laat

Laat zich nu het een noch het ander met de gezonde rede ooit overeenbrengen; men zal, ondanks alle inſpraaken der rede en wysgeerte, dit leerſtuk echter, uit de openbaaring door eene ongelukkige verklaaring opgeraapt, ſtaande houden, en zelf ſtaande houden, dat God door zyne almacht ook tegenſtrydige dingen doen kan. Dus moet dan immers de rede en wysgeerte, by lieden van dat geloof, noodzaakelyk wel onder doen en zwigten voor de openbaaring, uit welke zy zich verbeelden, dit ſtuk te kunnen goed maaken; terwyl ze tegen alle, uit de rede ingebragte, zwaarigheden op de oneindige en onmiddelyke almacht van God zich beroepen, en hen, die met hun dit niet gelooven willen, als twyfelaars aan Gods oneindig alvermogen, als lochenaars van 't zelve, of als onbeſcheidene voorſtanders der rede en wysgeerte onbarmhartig doorhekelen. — Ook is het in andere gevallen en ten aanziene van anderen naauwlyks in te ſchikken, dat menſchen, welken de rede boven de dieren onderſcheiden heeft, en daar van onderſcheiden moet, naauwlyks dat woord van *rede* dulden, of bewyzen uit de rede genomen, dikwerf, zonder een inwendig gevoel en uitlaating van gemelykheid en misnoegen, niet hooren kunnen: zoo ver, dat veelen zich verbeelden, van der openbaaring geene meerdere eer en liefde te kunnen bewyzen, dan naar maate zy de rede meer verachten, en dus tevens alle wysgeerte verwerpen.

§. XVI.

f) valſche ver-

En dit leidt ons, om eindelyk deeze oorzaak van dit

klaaring van zommige schrifttuurplaatzen, zoo als KOLOSS. II. 8.

dit vooroordeel nog te melden, tot eene verkeerde opvatting en uitlegging van zommige plaatzen in de openbaaring, die daar toe verdraaid en gemisbruikt, die ook van gemeene, in de kennis onbedrevene, lieden als eene waarſchouwing tegen alle wysgeerte in 't gemeen opgevat worden. En te wenſchen, zeer te wenſchen ware het, dat niet hieromtrent ook veele uitleggers, door kwaalyk uitgevallene verklaaringen over zulke plaatzen voor den dag te brengen, het menſchelyk zwak hadden laaten blyken. Worden nu ook zulke dingen der jeugd medegedeeld en voortgeplant, geen wonder dan, dat de wysgeerte, als afgekeurd in de openbaaring, by eene groote menigte gehouden word voor iets dat ze als de pest vlieden, en waar voor ze, ook om het belang van den welſtand hunner ziele, en om hunne eeuwige zaligheid, zich zorgvuldig wachten moeten.

Onder deeze plaatzen behoord de vermaning van den Apostel KOLOS. II. 8. *Ziet toe, dat niemand u als een roof vervoere door de Filoſofie, en ydele verleiding, naar de overlevering der menſchen, naar de eerſte beginſelen der wereld, en niet naar Kristus.* Er is wel geen ſekte van oude Griekſche wysgeeren, die men behalven de droomen der Joodſche Kabbala, en de ongerymdheden van zoogenaamde Gnostieken, hier niet gevonden, en den Apostel opgedrongen, of als van hem bedoeld zynde, aangegeven heeft. Maar het is, uit het geheele beloop van PAULUS vertoog, zeer klaar en onbetwistbaar, dat hy niets daar van, geenzins ook de waare wysgeerte, maar alleenlyk de toen-

maalige Joodfche godgeleerdheid in het oog gehad, en daar tegen gewaarfchouwd hebbe. Daar waren namelyk, in die gemeente, gelyk ze in andere zich ook indrongen, zulke genaamde Kristenen, die op de onderhouding der befnyding en andere byplechtigheden der oude Mofaïfche wet zeer fterk aandrongen, de Kristenen uit de Heidenen daar toe ook verplichten, en alle dergelyke uitwendige dingen, zoo wel als de euangelie-voorfchriften, ook wilden waargenomen hebben. Deeze ontrusteden de gemeenten, deeden op de Kristelyke vryheid, en den waaren aart der euangeliebediening eenen fnooden inbreuk, bragten de geloovigen in ondraagelyk knellende banden, en verwekten dus den rechtvaardigften yver van onzen Apostel tegen zich. Hunne leere nu is alleen het geene de Apostel hier tegengaat, en onder den naam van Filofofie voorftelt, en nader als eene *ydele verleidende* omfchryft, welker oorfprong hy in *menfchelyke overleveringen* ftelt; dewyl veele van die dingen in Farizeeuwfche byvoegzelen beftonden. En daar van verklaart hy dat ze *niet naar Kristus* leer is, niet met het euangelie, door Paulus gepredikt, ftrookte, maar met dezelve ten eenemaal onbeftaanbaar (*a*).

Wat

(*a*) Dus heeft de Heer ERNESTI l. c. p. 160. deeze woorden kortelyk verklaard. Voorts vind men de gedagten van veele uitleggers over deeze plaats in een ruim getal verzameld by WOLF *Cur. Philol. Crit. in h. l.* onder welken er ook zyn, die met deeze opgegevene verklaaring instemmen. — Ondertusfchen is de Bisfchop WARBURTON *Goddel. zending van* MOSES II. D. bl. 337 feqq. van oordeel, dat hier en in de volgende, van ons aangehaalde, plaatzen op de Griekfche wysgeerte gezien zou zyn, voor zoo veel dezelve aan de zielen een oorfprong uit het Godlyk wezen toefchreef, en de leer van eenen toekomenden ftaat van belooning of ftraf, uit haare begunftigde beginzelen, niet kon toeftaan.

Wat nu in 't byzonder het woord Φιλοσοφία aangaat, dat wierd in die tyden gewoonlyk ook in dien zin gebruikt, en betekende de leer van den godsdienst, hedendaags de godgeleerdheid genaamd. By Griekſche ſchryvers, by PHILO en JOSEPHUS, gelyk vervolgens ook by de oudſte Griekſche kerkvaders vindt men het dikwyls in die betekenis voorkomende. En dus kon PAULUS het aangewezen leerſtelzel der Joodschgezinde Kristenen, welken hy tegenſprak, gevoeglyk, en op eene voor de Kolosſeren verſtaanbre wyze, daar door betekenen. Het woord θεολογία (*Theologie*) was in dien zin, in welken het vervolgens gebruikt wierd, en ook nog gemeenlyk voorkomt, in die tyden nog onbekend. Want de Heidenſche ſchryvers meenden daar by de hiſtorie van hunne Goden, en de Kristenen begonnen in de vierde eeuw het eerst tot hun gebruik over te nemen, wen ze van de Drieëenheid, en van de Godheid van Kristus handelden. Dit woord dus (*Filoſofie*) was aan die tyden, en in die betekenis, die hier van PAULUS bedoeld is, eigen (*a*).

§. XVII.

Ook worden er, behalven deeze plaats, nog andere ſchriftuur-getuigenisſen, tot eene aanleiding van dit vooroordeel tegen de wysgeerte gemisbruikt. Zoo word de betuiging van PAULUS hier heen getrokken, wen 1 Korint. III. 19. k. I. 19, 20, 21. k. II. 14.

(*a*) Zie C. C. TITTMAN *Tractat. de Veſtigiis Gnosticor. in N. T. fruſtra quaeſitis* p. 60. seqq.

wen hy 2 Korinth. III. 19. schreef: *De wysheid deezer wereld is dwaasheid by God:* vs. 20. Dat *de Heere de overleggingen der wyzen als ydel erkent:* gelyk mede, het geene in dit zelfde vertoog des Apostels voorkomt; k. I. 19, 20. *Ik zal de wysheid der wyzen doen vergaan, en het verstand der verstandigen zal ik vernietigen. Waar is de wyze — de schriftgeleerde — de onderzoeker deezer eeuw? Heeft God de wysheid deezer wereld niet dwaas gemaakt?* Dus ook het geene wy vs. 21. en vervolgens k. II. 14. enz. vinden.

Dan hierop merken wy aan dat de Apostel in dit vertoog, met k. I. 10. begonnen, en tot het einde van k. IV. uitloopende, zich verzet tegen de scheuringen en verdeeldheden, die er toen in de Korintische gemeente gerezen waren, door het aanhangen aan, of verheffen van den eenen Euangelie-prediker boven den anderen, en wel, naar het schynt, enkel om de manier en wyze van voorstel: terwyl dat van PAULUS, naar den smaak van sommigen, met die toeren en bloemtjes van welsprekendheid, met die inmengzelen van zulke kunstgreepjes, door welken zich andere redenaars zochten aangenaam te maken, en ingang te baanen, niet genoeg verzeld was; maar te naakt en te eenvouwig hun voorkwam, die gewoon waren zich aan de woorden, woordklanken, en de form der redenvoering meer te vergaapen, en daar mede weg te loopen, dan op de zaaken en den inhoud van het voorstel bedaard te letten. Dit ziet men duidelyk uit het geheele beloop van dit gedeelte des briefs, des Apostels toeleg te zyn. Haalt hy nu daartoe eeni-

eenige plaatzen aan uit het O. T. zoo als op k. I. 19. JOB V. 12, 13. en JES. XIX. 11 — 14. op vs. 20. JES. XXXIII. 18. Wie zal zeggen kunnen, dat daar de waare wysgeerte bedoeld zy? Dewyl by JOB flechts waanwyze, op hunne kennis opgeblazene, en Gods handelingen naar hunne bekrompene inzichten, en den uitwendigen fchyn flechts, beoordeelende ftervelingen, ja *arglistige*, *verdraaide* en godlooze in aanmerking kunnen komen. En by JESAJAS word, in de eerstgemelde plaats, op de waanwyze ftaatkundigen onder de Egiptenaaren, en in de laatfte op zulke ftaatkundigen onder de Jooden gezien, die onder de regeering van Koning HISKIAS, in plaats van het volk tot een geloovig vertrouwen op God en deszelfs alvermogende hulp tegen de vyandlyke aanvallen van Asfyrië op te wekken, daarop integendeel aandrongen, dat men door bondgenootfchappen met andere nabuurige volken, en voornaamelyk in Egipte, hulp zoeken, en zich verfterken moest. — Is hier nu in die aangehaalde plaatzen de minfte grond niet voor die verkeerde opvattingen: in des Apostels redenbeleid is die even zoo weinig. Want de *wysheid* en *wyzen deezer wereld* zyn hier dat flag van redenaars, die door fchoolkunstjes en eene beweeglyke manier van voorftellen zich van de hartstochten hunner toehoorereren zogten meester te maaken, dezelve naar hun belang te zwenken, en 's volks toejuiching te behaalen. En dit was in die tyden onder de Grieken en Romeinen mede een voornaam ftuk, dat in de fchoolen der wysgeeren geleerd en behandeld wierd, en

en daar men, vooral in vrye ſtaaten, hoedanige de Grieken wel eer, en de Romeinen nog onlangs geweest waren, voornaamlyk zich op toelag.

Beſchouwt men nu PAULUS vertoog in dit licht, dan zal men wel haast en duidelyk zien kunnen, dat hy niets minder dan de waare wysgeerte hier ten doele, of om die tegen te gaan een voornemen hebbe— Verkiest men eindelyk door de *onderzoekers deezer eeuw* de natuurkundigen nog te verſtaan, dan zyn er blyken genoeg van het verbasterde in die wetenſchap, in vroegere reeds en in die tyden, welken een Apostel allerbillykst mogt tegengaan: waar van een PHILO, een CICERO in verſcheiden ſchriften, een SENECA en andere zoo veele ſtaaltjes hebben opgetekend; welken zy zelve als ongegrond en belachlyk voorſtelden — of wil men ook de Jooden en derzelver gevoelens en pogingen tegen het euangelie hier onder betrekken, dan is er in 't geene wy aanſtonds op KOL. II. 8. hebben aangemerkt, en het geene PAULUS tegen zulke valſche leeraars zoo dikwyls in zyne brieven heeft opgegeven, genoeg, daar men in berusten kan, zonder dat men de waare wysgeerte hier heen behoeve te ſleepen.

§. XVIII.

2 KORINT. X. 5. Nog eene plaats is er, die wy niet voorby kunnen hier ook aan te haalen, dewyl ze vaak ten nadeele der rede en wysgeerte in vergelyking met de openbaaring gemisbruikt word, naamelyk 2 KOR. X. 5. *wy werpen ter neder*, ſchreef daar de Apostel, *de overleggin-*

gingen en alle hoogte, die zich tegen de kennis van God verheft, en leiden alle gedagten gevangen tot de gehoorzaamheid van Kristus. LUTHERUS heeft hier het eerste woord *λογισμοῦς* vertaald door *anschlaege* en het laatste *νόημα* door *vernuft.* Waar door dezulken, die naar dweepery, en den kant der geestdryvery overhellen, te meer aanleiding zich verbeelden, om in deeze plaats te vinden, het geene hunne, omtrent de rede en wysgeerte wangunstige, denkbeelden niet weinig koestert en bevestigt.

Dan hierop moeten wy aanmerken, dat de Apostel hier vs. 1—9. bezig is, om zich op eene bescheidene en tevens ernstige wyze te verdedigen tegen de geenen, die hem verdacht hielden, als of *hy naar het vleesch wandelde*, dat is, naar zyn gemak en heerschende neigingen leefde, en zyne driften involgde, vs. 2. Daar tegen nu beschryft hy zyne leefwyze, en hoedanig hy in zyne betrekking, en naar zyne roeping als een euangelie-dienaar zich kweet. Hier toe bedient hy zich van een leenspreukig vertoog (*Allegórie*), en ontleent zyne beelden van de wapenen en handelingen van een krygsman tegen zynen vyand. 't Blykt dus dat de *overleggingen*, welken hy, gelyk alle *hoogte*, die zich tegen de kennis van God, d. i. de euangelieleer, verhief, ter nederworp, en de *gedagten*, d. i. de bedenkingen, redekavelingen en besluiten, welken hy ter gehoorzaame onderwerping aan Kristus gevangen leidde, hier geenzins het denkend, het overleggend vermogen van den mensch, en veel minder de rede of wysgeerte zelve zyn kunnen, maar zulke voor-

wend-

wendzelen, met welken de vyanden van Paulus en het euangelie de vrucht van deszelfs dienst poogden te dwarsboomen en te ſtremmen: en in 't gemeen dus alle ſnoode vooroordeelen, alle zondige neigingen en driften tegen de leer van Kristus, die in Jooden en Heidenen plaats hadden en in allen naar het vleesch nog wandelenden de heerſchappy voerden. Deezen tekende hy daarom in 't gemeen vs. 6. met den naam van *ongehoorzaamheid*, onder welken hy alle de drie vs. 5. genoemde byzondere ſtukken begreep. Met deezen had hy in den loop van zyn Kristendom en van zyne bediening, den ſtryd wel dapper en aanhoudend te voeren, om het euangelie van Jezus Kristus te doen zegepraalen.

§. XIX.

Algemeene aanmerkingen over de wysgeerte.

Om nu, na deezen uitſtap over de oorzaaken van het vooroordeel tegen de wysgeerte, tot ons ſtuk (§. VI.) weder te keeren, en getoond hebbende, dat wy hier geenzins het een of ander wysgeerig ſtelzel, hoe ook genaamd, en van welk eenen vermaarden man of leermeester het zich ook moge afſchryven, mogen in aanmerking nemen; dewyl er naauwlyks een te vinden is, waarby men niet in het een of ander opzicht, en by eene naauwkeurige toets, leemten, gebrek of gaapingen zal ontdekken: waar van zelf de zoogenaamde onpartydige (*Eclectici*) dikwyls ook niet kunnen vrygeſproken worden; alhoewel die ſchynen willen met eene vrye keus te handelen, en zich aan geen byzonder ſtelzel te verſlaaven; moeten

wy

wy thans de *waare wysgeerte*, het onderwerp van dit voorſtel, ons wat nader zoeken onder het oog te brengen.

En hier toe zouden zelf, naar het in den eerſten opſlag ſchynen kon, de oude wysgeeren ons kunnen behulpzaam zyn, wen ze ons de wysgeerte beſchreven als eene wetenſchap van godlyke en menſchelyke zaaken. — Eene wetenſchap die ter bevordering van ons geluk leidt — Eene kunst om wel te leven — Eene naarſtige beoefening der deugd — of liever, gelyk eene nog oudere beſchryving, en de oude Griekſche naam medebragt, eene liefde der wysheid (*a*).

Men zou nopens zulke wysgeeren vermoeden kunnen, dat zy de zaak in haar juiste licht beſchoud hadden: en nopens die beſchryvingen vragen mogen: wat ontbreekt er nog aan? maar dewyl zich by hun het menschlyk zwak in deezen zoo zeer openbaarde, dat de eene afbrak, het geene de andere bouwde: de eene voor zeer wysgeerig uitgaf, het geene by den anderen als zeer ongerymd verworpen wierd: dewyl andere poogden te vereenigen dingen, die in hunnen aart ten eenemaal onbeſtaanbaar zyn: dewyl eindelyk andere nog aan alles twyfelden, en de waarheid als in een onpeilbren afgrond verborgen en ongenaakbaar voor het zwak gezicht van ſtervelingen beuzelden—

zoo

(*a*) Vid. CICERO *Quæſt. Tuscul.* L. V. C. 2. SENECA *Epiſt.* LXXXIX. En bekend is het dat de wysgeeren in vroegere tyden *σοφοὶ*, *wyzen* en by de Hebreën הכמים genoemd wierden, tot dat PYTHAGORAS, uit zedigheid, deezen naam weigerde, en liever verkoos een liefhebber der wysheid, *φίλος σοφίας*, *φιλόσοφος* genaamd te worden.

zoo kunnen wy daar uit ook ligtelyk nagaan, dat zulke treffelyke beſchryvingen in den mond, uit de pen, en naar de denkwyze van Heidenſche, aan hunne byzondere ſekten verſlaafde, wysgeeren meer in ſchoone woorden, en het uitwendig fraaije, dan in zaaken, en den inwendigen aart van hun begunſtigd onderwerp of ſtelzel gelegen geweest zy — En over het geheel zou men hier, gelyk LAKTANTIUS nopens CICERO deed, wel vragen mogen: "Wat zal „ men van zulk eenen maaken, die bemerkt dat hy „ dwaalt, en echter over de ſteenhoopen geduurig „ wil voortſtruikelen, op dat al het volk er zich aan „ ſtoote: die zich zelven de oogen uitſcheurt, op „ dat al het volk blind zy" (*a*). Of toepasſen mogen het geen AUGUSTINUS nopens SENECA getuigde: "Hy bewees zyne eerdienſten aan het geene, waar over „ hy zich ſchaamde: hy deed het geen hy afkeurde: „ hy aanbad het geene hy laakte" (*b*).

§. XX.

Beſchryving van dezelve. Dewyl echter de *waare wysgeerte* het onderwerp van dit onderzoek is, en wy getoond hebben, dat die niet in eenig byzonder ſtelzel van oude Heidenſche wysgeeren, of ook van nieuwere, zelf onder de Kristenen, moete gezogt, of kan gevonden worden, zal het noodig zyn, om nader te bepaalen, wat wy daar door verſtaan moeten, ten einde wy het geene er van gezegd

(*a*) *Inſtiut. Divin.* L. II. C. 3.

(*b*) Vid. J. A. TURRETIN. *in Epiſt. ad* ROM. I. 21. ſeqq. *Opp.* T. II. p. 205. daar men meer nopens het gebrekkige van de godgeleertheid der Heidenſche wysgeeren vindt opgetekend.

zegd word, nader ophelderen en bewyzen kunnen — En hier kunnen wy onzes oordeels, met die eenvouwige beſchryving voldoen, dat de waare wysgeerte

"die wetenſchap zy, die, by het natuurlyk redelicht „ ons leidt tot kennis van onze beſtemming, als „ mede van de beſtemming der dingen buiten ons."

Deeze beſchryving zullen wy, na eenige korte ophelderende aanmerkingen over dezelve, als gepast ter afdoening van onzen taak, tot ons oogmerk beſteden.

§. XXI

Opheldering van de beſchryving.

Wy noemen ze eene *wetenſchap*, dewyl ze op zekere en betoogbaare gronden rust, de dingen in haaren zamenhang vertoont, en de voldoende reden ervan, zoo veel mogelyk is, aanwyst — ze is hierdoor onderſcheiden van twyfelingen en gisſingen, van de kennis, die wy enkel door en op onze zinnelyke aandoeningen, en op eene hiſtoriſche wyze hebben, en boven de kundigheden van den gemeenen man verheven, die enkel de dingen kent, dog het *hoe* en *waarom* van dezelve niet nagaat, of doorziet, die geen aanſpraak heeft op den titel van wysgeer.

Bepaalen wy ze tot de kennis van *onze beſtemming*, en van *de beſtemming der dingen buiten ons*, wy zien daar uit haare voorwerpen, haare ruime uitgeſtrektheid en haar oogmerk — By het nagaan van onze of anderer dingen beſtemming moeten wy het bezef van ons beſtaan, of van onze aanwezigheid vooronderſtellen — wy moeten daar by ons oog gevestigd houden op onze vermogens en hoedanigheden, op onze be-

betrekkingen tot andere dingen — en in een woord, met aandacht nagaan, hoedanigen wy zyn, om daaruit op te maaken waartoe wy zyn — En op die zelfde wyze moet ons onderzoek zich bepaalen tot en by de dingen buiten ons, zoo veelen wy daarvan onder het bereik van onze uit-en inwendige gewaarwordingen krygen kunnen — wel dra nu zullen wy by dit onderzoek een machtig, wys en weldaadig wezen in het oog krygen, het geene van ons en alle andere dingen buiten ons onderfcheiden, de oorzaak van ons beftaan is, aan 't welke wy onze vermogens, en alles wat wy zyn en hebben, moeten dank weeten: waarvan ook alle andere dingen voortgebragt zyn, zamen afhangen, en in zulke of zulke betrekkingen geplaatst zyn: ten einde wy aan de oogmerken van die algemeene oorzaak beantwoorden, ofte naar onze beftemming ons fchikken en gedragen zouden — Hierom wierd ook de zelfskennis by de ouden als een gewigtigst deel, ja als het begin der wysheid gehouden.

Leiden wy deeze kennis af uit het *licht der rede*, uit de natuurlyke befchouwing van ons zelven en andere dingen, uit het befteden van ons verftands vermogen: juist dat maakt de form, om zoo te fpreeken, van de wysgeerte uit, en doet ze ons onderfcheiden van de openbaaring voorkomen. Dewyl de rede het beginzel der wysgeerte, en een ander middel van kennis voor ons is, dan de openbaaring, die ons tot verhevener kundigheden opleidt, en het gebrekkige ter bevordering van ons geluk thans in en by de rede, vervult, nader opheldert en bevestigt.

§. XXII.

§. XXII.

Wy zien dus by het nagaan van deeze voorwerpen der wetenſchap van den wysgeer, welk een allerruimst veld de wysgeerte voor zich heeft — wy zelve zyn daar onder betrokken als redelyke ſchepzelen. En voor zoo veel wy onze redelyke vermogens naar zekere regelen beſteden en gebruiken moeten in het onderzoek na, in de kennis van de waarheid, om duidelyke denkbeelden te krygen, om veilig te oordeelen, om waarheden uit waarheden af te leiden, en van dwaalingen te onderſcheiden, geeft ons de *redekunde* (Logica) aanleiding, die als een eerſte deel der wysgeerte, ons haare behulpzaame en beſtuurende hand biedt — ook is alles buiten ons voor ons hier een boek ter leezing en onderwyzing. Den aart en de eigenſchappen der dingen te onderzoeken, op derzelver krachten en werkingen te letten, derzelver byzondere en verſchillende einden na te ſpeuren, en deezen allen als ondergeſchikt aan het groote en algemeene einde van alles te ontdekken, in een woord de *natuurkunde* (Phyſica) is onlochenbaar ook de taak van den wysgeer, wiens begunſtigde bezigheid het zyn moet, het groot en uitgeſtrekte ryk der dieren, dat verbaazend menigvuldig ryk der groeijende ſchepzelen te doorwandelen, en in de ruime vakken der delfſtoffen van zoo verſchillenden aart zich onledig te houden, zyne zinnen, andere door de kunst hem aangebodene hulpmiddelen, en vooral zyn redelyk oordeel te gebruiken.

Vertoog van de uitgebreidheid en deelen der wysgeerte.

Voor zoo veel wy nu by deeze beſchouwingen

dikwyls, zeer dikwyls op algemeene denkbeelden en afgetrokkene kundigheden zullen en moeten komen, geeft ons de wysgeerte door de *overnatuurkunde* (Metaphysica) aanleiding en hulp, om uit die denkbeelden van dingen, die ons voorkomen, zekere algemeene kundigheden ons te verzamelen, die van een groot belang en gerief voor onze kennisfen zyn, en by veele wetenfchappen onderfteld worden.

By de ontwaarwordingen van, en oplettenheid op ons zelven komen wy tot de kennis der onzienelyke wereld, en verkrygen de *geestkunde* (Pneumatologia), die ons met de befchouwing van onze geestvermogens, van onze neigingen en driften onledig houdt, die den onftoflyken aart van het denkend wezen in ons vertoont, die deszelfs onftoflykheid betoogt, en dus een gewigtig gedeelte der wysgeerte uitmaakt.

Worden wy wel ras door deeze befchouwingen tot eene eerfte oorzaak van ons en alle andere dingen buiten ons opgeleid, eene oorzaak, die ook het einde van alles zyn moet: wy vinden dus de *natuurlyke kennis van God* (Theologia naturalis), die de bondigfte bewyzen voor het beftaan van een noodzakelyk, onafhanglyk en eeuwig wezen uitlevert, die ons deszelfs eigenfchappen leeraart, nopens deszelfs werken onderwys geeft, tot kennis ook van deszelfs wil en wetten opleidt. Een edelst deel dus van de waare wysgeere.

Wanneer wy eindelyk uit de dingen in de natuur, door hulp der overnatuurkunde, ons afgetrokkene begrippen maaken, om de vergelykingen der dingen

na

na te gaan, om onze kundigheden daaromtrent tot den hoogſten trap van zekerheid te brengen, en die afgetrokkene begrippen op de dingen wederom toe te pasſen: wanneer wy met reken- meet- weeg- gezichtkunde, of met de ſtarre- aardryks- tyd- bouwkunde enz. ons bezig houden, beoeffenen wy de *wiskunde* (Matheſis), die ons de ſtrengſte bewyzen voor eene waarheid uitlevert, en, behalven het vermaaklyke, ook veele nuttigheden in allerlei gevallen opgeeft.

Dan deeze wysgeerte, waar van wy eenige voornaame deelen optelden, is niet enkel eene beſchouwende, ofte ſlechts beſpiegelende kennis. Zy moet niet alleen gezocht en verkregen worden, om ons verſtand met kundigheden te verryken, en ons daarin te verlustigen; maar dewyl ze ons onze beſtemming, en die van andere dingen doet bezeffen: zoo moeten wy ze vooral ook als eene beoeffenende wetenſchap aanmerken, welker voornaame oogmerk en hoofddoel daar op moet nederkomen, dat ze door haare behoorlyke invloeden op den wil, tot handelingen naar onze beſtemming ons opleide, dat ze tot dezelve ons met drangreden bewege en ze beſtuure: dat ze omtrent den oorſprong van ons beſtaan ons doe werkzaam zyn, ter bevordering van het geluk, daar wy vatbaar voor zyn, ons aanleiding geve en behulpzaam zy. Zy moet dus, in een woord, eene praktikaale wetenſchap zyn — En hier doen zich op de *natuurlyke godsdienst*, ons als menſchen betaamende — de plichten omtrent ons zelven — de plichten omtrent onze medemenſchen, gelyk b. v. de plichten van het

natuur- en volkenrecht — zoo veel andere plichten, die uit den aart der onderſcheidene betrekkingen in de zamenleving vloeijen, als *rechten der maatſchappy*, en het *burgerrecht*, en welke niet al meer, die men van ouds reeds tot de wysgeerte betrokken, en deeze daarom als eene kunst, om wel te leven, ofte als eene *kunst*, *om de deugd te beoeffenen*, gelyk wy hier boven (§. XIX.) gezien hebben, beſchreef.

En in deeze ruimte menen wy, dat hier de *waare wysgeerte* moete genomen worden, niet naar de bekrompene gevoelens van deeze of geene ſekte, of wysgeerig ſtelzel: niet uit de boeken van oudere of nieuwere wysgeeren te bepaalen, en met eene ſlaafſche aankleving over te nemen; maar uit de natuur zelve en haare beſchouwingen, en vooral uit de oplettenheid op ons zelven te verkrygen: terwyl men zonder verachting van oudere wysgeeren met eene omzichtige keuze, de waarheid, waar wy ze vinden, van hun overneme: en by het gebruik van nieuwere zich door geen blind, en in de daad niets beduidend gezag laate zwenken, maar naar zekere gronden en duidelyke blyken en bewyzen van waarheid zocht, en ook daar in alleen en onpartydig berust.

In deezen wyden omtrek de wysgeerte nu beſchouwende, moeten wy onderzoeken, en hoopen wy te betoogen, dat ze met de openbaaring zeer wel beſtaanbaar, en verre is, van derzelver gezag, door haaren eigen aart, op eenigerlei wyze te krenken.

§. XXIII.

Hier toe zouden wy nu overgaan, byaldien niet ons bestek ons bepaalde, om alvorens nopens het *gezag der openbaaring*, waar van in dit voorstel gemeld word, tot meerdere duidelykheid, en eenige opheldering van het gezegde nopens het onderwerp, nog het noodige vooraf te laaten gaan. *De openbaaring beschreven.*

De openbaaring zegt hier die nadere, en van God zelve toekomstige, bekendmaking van den weg en de wyze, langs welken en hoe zondaaren wederom tot zyne verbeurde gunst raken, en deelgenooten eener volmaakte en eeuwige zaligheid worden kunnen — Die ontdekking van dat God betaamend middel van onze behoudenis, in zyn geheele beloop voorgesteld, maakt den inhoud der openbaaring uit en is haar oogmerk.

Decze, zoo noodzaaklyk als ze zedert den val, en het daar uitgesproten zedelyk bederf van het menschelyk geslacht, geworden is; naardemaal de rede, aan haar zelve gelaaten, ofte het enkel natuurlicht ons in dat opzicht onvoldoende is — zoo billyk moest ze ook, om niet overtollig, maar met een oogmerk der godlyke wysheid betaamend, medegedeeld te zyn, zulke waarheden behelzen en ons ontdekken, die boven de rede, en 's menschen natuurlyk bereik waren: waarheden, die de menschelyke rede niet uitvinden kon, die ook by de beschouwing van de geheele natuur, onder den kring van onze kundigheden zich niet laaten brengen: die dus onmiddelyk van God, door die nadere openbaaring, tot onze kennis moesten gebragt worden.

En deeze zyn de geheimen of verborgenheden van het bybelwoord, onder welken, als eene eerſte, billyk gerekend word het leerſtuk der godlyke drie-eenheid, zoo als het in de gewyde ſchriften ontvouwd is — En met even zoo veel recht ook het leerſtuk aangaande den middelaar Gods en der menſchen, den Heere Jezus Kristus, naar het geene ons, in de berichten der openbaaring, in al zyn beloop omtrent hem word medegedeeld. En tot deeze twee, als de voornaamſte, zelf tot het laatsgenoemde, tot welke kennis het eerſte onderſteld word, laaten zich alle de overige gevoegelyk brengen: hier in, als het middenpunt der openbaaring, komen ze alle zamen. Dit tog is de groote inhoud der openbaaring, en de ziel van het euangelie, het getuigenis, het welke God aangaande zynen zoon, en dat in hem het eeuwige leven is, gegeven heeft.

§. XXIV.

Waar in baar gezag beſtaa?

Dewyl nu deeze verborgenheden ons eindig verſtand te boven gaan, en nimmer van ons begrepen kunnen worden: als hebbende voor onze vatbaarheid die betrekking niet, dat wy er indringen, of van het hoe der zaaken ons een duidelyk begrip maaken kunnen — zoo vallen zy juist in die gedaante, dat ze als een voorwerp van ons geloof, d. i. op het getuigenis van God toegeſtemd, en voor waarachtig aangenomen worden — En deeze toeſtemming moet met de behoorlyke aandoeningen van ons hart, en de echte uitwerkzelen, hoedanigen eene waarheid van die

die natuur; van dat belang, en naar het oogmerk van derzelver openbaaring aan ons zulks eischt, verzeld gaan. Dat is, om in de taal der openbaaring te ſpreeken: het geloof moet in de liefde werkzaam zyn en zynen hartreinigenden aart in het naarſtig, algemeen en ſtandvastig beoeffenen van alle deugden, van alle plichten van liefde Gods en des naasten, zoo wel als van ons zelven, betoonen, en zich dus als echt en bondig bewyzen.

En hier in legt en beſtaat het *gezag der openbaaring;* naardemaal het *gezag* tog niet anders betekent, dan de verplichting, die er op eenen minderen ten aanziene van zynen meerderen ligt, om zyne handelingen naar den wil van deezen te ſchikken — Deeze zyn dus de hoofdplichten, tot welken de geheele inhoud van het gebiedend deel, ofte al het gezag der openbaaring gebragt kan worden. De bedreigingen in dezelve voorkomende, de voorbeelden, daar in geboekt, hebben, naar hunnen aart en hun oogmerk, hier op om ſtryd, en onlochenbaar hunne betrekking. Dan hier in zullen wy, om kort te zyn, ons ter nadere ontvouwing niet begeven.

§. XXV.

Hier uit, vertrouwen wy, zal het nu klaar zyn, wat door het *ondermynen van het gezag der openbaaring* gemeend zy, het geene wy echter, dewyl de uitdrukking oneigenlyk is, met een woord nog zullen aantoonen. Al het geene naamelyk, het welk aan de geloofs-waarheden, of aan de levensplichten, die in de *En derzelfs ondermyning door de wysgeerte.*

openbaaring begrepen zyn, eenig nadeel, of rechtstreeks, of van ter zyde, aanbrengt, kan gerekend worden het gezag der openbaaring te ondermynen — word nu het tegendeel hier van aangetoond, te weeten, dat de waare wysgeerte zeer wel bestaanbaar zy en overeenstemme met de openbaaring: en dat deeze beide beginzelen, wel verre van elkander te benadeelen, in tegendeel zeer liefIyk zamengaan, en elkander in de hand werken: zoo, dat het eene door het andere geholpen, bevestigd, voor ons meer bruikbaar en nuttiger gemaakt, tevens ook op het sterkste aangedrongen word: dan blykt het ook, *dat de waare wysgeerte, uit haaren eigen aart geenzins geschikt is om het gezag der openbaaring te ondermynen.*

Dus menen wy den zin en de mening van dit voorstel, deszelfs onderwerp en het gezegde daaromtrent, zoo veel tot ons oogmerk noodig, opgehelderd, en in het volle licht gesteld te hebben. En in dien zin nemen wy het voorstel: dus moeten wy de zaak betoogen, en aantoonen, met hoe veel recht dit gezegde passe op zyn onderwerp.

§. XXVI.

Bepaaling van den staat des geschils, tegen de zulken, die te weinig aan de wysgeerte toeschreven.

Om echter hier geen woordenstryd te voeren, zullen wy, behalven het geen reeds hier boven (§. XIII. en XV.) gezegd is, den staat des geschils, en het geene dit betoog noodzaakelyk maakt, nog wat nader bepaalen. Wy merken overzulks hier aan.

Dat er zyn, aan den eenen kant, die aan de wysgeerte te weinig toeschryven, en, met vooroordeelen daar

daar tegen ingenomen, dezelve driftig vervolgen, en uit de behandeling der geopenbaarde godgeleerdheid wel geheel verbannen wilden hebben. Dus dagt onder de oude kerkleeraars HERMIAS (*a*), TATIANUS (*b*). En TERTULLIANUS voer zoo bitsch en beledigend uit tegen de wysgeeren, dat hy ze *aartsvaderen der ketteren* noemde, en de wysgeerte voor die wysheid deezer wereld verklaarde, die, als dwaasheid voor God, verworpen word, die een bedriegfter en verleidfter is, voor welke PAULUS de Kolosferen waarfchouwde. En in deeze vond hy die *fabelen*, die *oneindige vraagen* en dat *inkankerend woord* by den Apostel gebrandmerkt (*c*). Ook was LACTANTIUS niet minder met vooroordeelen tegens de wysgeerte ingenomen, wen hy met een fcherpe pen en ftyl de oude wysgeeren zoo vaak hekelde (*d*): en vooral fchynt hy zyn vermaak gehad te hebben, wen hy de tegenvoeters (antipodas), by de wysgeeren aangenomen, tegenfpreekt, en by gelegenheid van dat onderwerp zyn klucht-

(*a*) Die de wysgeerte verklaart voor *die wysheid deezer wereld*, van welke PAULUS getuigt, dat ze *dwaasheid by God is:* hy rekent ze oorfprongelyk van den val der Engelen. Hierom zouden ook de gevoelens der wysgeeren zoo ftrydig onderling, en zoo verwerpelyk zyn. In zyn boek, het welk ten titel voert: *Befpotting der Heidenfche wysgeeren* (Διασυρμος των εξω Φιλοσοφων). Vid. J. F. BUDDEI *Ifagog.* T. I. p. 495. & G. STOLLII *Introduct. in Hiftor. Literar.* p. 467.

(*b*) Deeze verklaart, dat de Griekfche wysgeerte alle hunne wysheid van de Barbaaren, d. i. van MOSES en de Hebreën hadden, dat hunne wysgeerte nooit iets voortreflyks had uitgeleverd, en dat de uitmuntendfte van hun eerzuchtige fchepzels geweest waren. *Orat. ad Græcos* pasfim. Maar het blykt ook, dat hy met die bedorvene Oosterfche wysgeerte befmet, en een begunftiger der Gnostieken geweest is. Vid. VENEMA *Hiftor. Ecclef.* T. III. p. 366 feqq.

(*c*) BUDDEUS & STOLLIUS l. c.

(*d*) *Inftit Divin.* pasfim., & potisfimum Libro III. in quo ex inftituto hanc causfam fibi fumit.

kluchtje heeft met de wysgeerte der ouden (*a*). En HIERONYMUS eindelyk ſchynt ook geen begunſtiger van de wysgeerte geweest te zyn, wen hy dat ſprookje van TERTULLIANUS, *de wysgeeren vóor aartsvaderen der ketteren* verklaarende, met goedkeuring en als fraaij gezegd aanhaalde (*b*). — Alhoewel nu zommige geleerden deeze oude kerkvaders daar mede pogen te verontſchuldigen, dat ze de Griekſche wysgeeren en derzelver menigvuldige ongerymde ſtelzelen en gevoelens in het oog zouden gehad, en deeze zoo gegispt hebben; zoo blykt het echter niet, dat zy zich voor eenige andere wysgeerte verklaard, maar alleenlyk den Kristelyken godsdienst voorgeſtaan hebben. Was nu deeze, in hun oog, zoo onbeſtaanbaar met de wysgeerte, dan mag men met grond wel denken, dat ze tegen de wysgeerte in 't gemeen, zoo kwaalyk gezind geweest zyn (*c*).

Ook heeft LUTHERUS, toen hy, by de hervorming der leer, de nadeelen en dwaalingen, welken de Ariſtoteliſche wysgeerte aan het Kristenvolk aangebragt had, bevond, zich niet alleen tegen deeze met allen ernst verzet, maar ook, om alle Pelagianery te krachtiger tegen te gaan, door eenen te verregaanden en kwaalyk beſtuurden yver, alle wysgeerte in 't gemeen veroordeeld, en gemeend uit de godgeleerdheid en kerk te moeten verbannen. Hoewel hy naderhand zag,

(*a*) Libr. III. qui *de falſa ſapientia* inſcribitur, C. 24. cui titulus præfixus: *De Antipodibus, quos ideo esſe finxerunt, quia opinati ſunt, mundum esſe rotundum.*

(*b*) *Epiſt.* XLIII. *ad Cteſiphont.*

(*c*) Conf. J. F. BUDDEI *Iſagog. Hiſtor. Theolog.* Tom. I. p. 494. ſeqq.

zag, dat hy in deezen buiten de paalen gefprongen ware, en de wysgeerte niet ontbreken kon, wanneer hy het met dweepachtige wederdoopers te doen kreeg, en ze dus van achteren wederom aanprees — op het gezag van LUTHER, en deszelfs vroegere gevoelen beriep zich echter, in 't vervolg van tyden, DAN. HOFMAN, die de wysgeerte als een vond en werk des vleeschs, ftrydig tegen de H. fchrift, met veel hevigheid beftreed: en hier in eenen J. A. WERDENHAGEN, J. MULLER en anderen tot navolgeren had (*a*) — Om nu van zulken, die, uit beginzelen van geestdryvery, met POIRET en dergelyken, de wysgeerte en reden afkeuren, of zich eenen wezenlyken ftryd tusfchen deezen en de openbaaring, met BAYLE en HUETIUS, verbeelden, of zelf eene macht, om tegenftrydige dingen te vereenigen, en het geene onmogelyk is te doen, met CARTESIUS, aan God toefchryven, niet te gewagen.

§. XXVII.

Tot een ander uiterfte floegen die geene over, die te veel aan de wysgeerte, en te weinig aan de openbaaring toefchreven. Van zulk een gevoelen zou men vermoeden kunnen, dat zulke oude kerkvaders JUSTINUS MARTYR, CLEMENS ALEXANDR. en andere geweest waren, van welken boven reeds (§. X.) gemeld is; byaldien het ook niet bleek, dat ze zom- *Of die er te veel aan toefchreven.*

wy-

(*a*) Vid. J. F. BUDDEI *Ifag.* p. 211. & BRUCKER. l. c. Per. III. P. I. L. III. C. 5.

wylen zoodanig van de wysgeerte ſpraken of ſchreven, dat ze de openbaaring, of den Kristelyken godsdienst daar onder begrepen, of zelf daar door bedoelden — Dat SPINOSA aan zyn wiskundige liefhebbery alles toeſchreef, en uit zulke beginzelen alles poogde af te leiden, alles ook in de openbaaring zoo wrong en draaide, om het met zyne begunſtigde onderſtellingen overeen te krygen is bekend — Gelyk mede, dat de pogingen van de vyanden der openbaaring, die enkel eenen natuurlyken, allen menſchen onder den hemel bekenden, of kennelyken godsdienst toelaaten, hier op uitloopen: van welken wy reeds (§. XIII.) gehandeld hebben. Deeze laatstgenoemde trachten den inhoud der openbaaring in een belachlyk een haatelyk licht te ſtellen, en verbeelden zich, dat, hoe ze deeze meer verdrukken en verdringen, zoo veel te meer ook hunne geliefkoosde natuur, rede en wysgeerte op den troon bevestigd zal worden.

§. XXVIII.

Moetende hier de middenweg gehouden worden.

Tegen deeze, tot beide uiterſten overſlaande, gevoelens is dan dit betoog nodig, en den middenweg hier in te ſlaan, de plicht van den liefhebber der waarheid, die zich hier wachten moet, dat hy niet te veel aan de wysgeerte en te weinig aan de openbaaring; ook niet te veel aan deeze en te weinig aan geene toeſchryve; dat hy de eene op kosten van de andere niet te zeer verheffe, en de andere ten gevalle van geene niet te zeer verlaage; maar elk van deeze beide beginzelen op den behoorlyken prys ſtelle, elk in

zy-

zyne soort en in zyne verdiensten, zoo als het betaamt, erkenne en waardeere. En hier toe hebben wy ons door de beschryving der waare wysgeerte (§. XX — XXII.) en de beschryving der openbaaring (§. XXIII — XXV.) den weg gebaand. Thans moesten wy dan betoogen, dat die wysgeerte met de openbaaring niet alleen zeer wel bestaanbaar, maar ook by dezelve onontbeerlyk, en voor dezelve allernuttigst zy.

§, XXIX.

Betoog van het voorstel I.) Dewyl de wysgeerte wel eer voor den mensch een voldoend beginzel was.

En hier toe dient I. Dat de wysgeerte, of willen wy daar voor de rede, het natuurlicht nemen, het geene tog in de zaak op het zelfde nederkomt, voor den val, waar door een algemeen bederf over ons geheele geslacht verspreid, en in ons binnenste zoo diep ingedrongen is, een voldoend middel en beginzel van kennis geweest is, om den mensch aan zyne bestemming te doen beantwoorden, om hem tot zyn geluk te brengen. Gelyk zyne natuurlyke, van God hem geschonkene, krachten voldeeden ter volbrenging van zyne plichten, zoo waren zyne kundigheden, ook buiten eene nadere en bovennatuurlyke godlyke openbaaring, hem genoegzaam, om zyne betrekkingen en zyne plichten duidelyk te kennen, om den weg en de middelen tot zyn geluk te zien en te vinden. Zyne rede, zyn natuurlyk, en toen in den hoogsten trap nog gezond verstand leidde hem tot die kennis, hy was voorzien met die wysheid en wysgeerte.

Hebben de Engelen om my ter opheldering hier van te bedienen, geen byzondere openbaaring van

 God

God noodig gehad tot kennis van hunnen plicht, tot volmaaking van hun geluk: de mensch in zyne soort even zoo weinig — Deeze was immers, naar het verhaal van MOSES nopens den oorsprong der menschen, in 't begin goed en recht geschapen, met Gods beeld, en overzulks, met de, voor zynen toestand noodige, volmaaktheid van zyn verstand versierd, met die kennis voor zynen tegenwoordigen en toekomenden gelukstaat hem noodig en gepast, genoeg voorzien: voorzien ook met die ruime middelen, en geplaatst in die gunstige gelegenheden, om zyne kennissen uit te breiden, om zyn geluk te bevorderen. Daar toe diende hem de beschouwing van zich zelven: terwyl ook de geheele natuur buiten hem als een leerzaam en geopend boek voor hem was. Eene nadere openbaaring, buiten die van God hem door de schepping medegedeelde verstandsgaven en kennis, was voor hem toen onnoodig: ten ware God, om byzondere reden, mogte hebben goedgevonden, den mensch daar mede te voorzien: hoedanig wy ook weeten, dat hem een wilkeurig proef-verbod van God toen is voorgeschreven.

Alhoewel nu deeze wysheid en kennis door den val verlooren, en haar overblyfzel zeer verduisterd en bezwalkt is; de openbaaring is het middel, en beginzel ter herstelling van het geene door den val verloren was, ter vergoeding en vervulling van het gebrek dat wy door de zonde ons hadden op den hals gehaald. Die openbaaring is het, die ons uit dwaazen wederom tot wyzen maakt, die in onze duister-

nis-

nisſen ons verlicht, die onze kundigheden wederom opheldert, met nieuwe, en voor ons thans noodige ons verrykt, die in dit opzicht, ons wederom brengt tot den voorigen ſtaat, waarin de mensch oorſpronglyk en voor den val was. Slaan wy nu ſlechts het oog op die aanleiding en gelegenheid, op die oorzaak en het oogmerk eener nadere, en voor ons thans onontbeerlyke godlyke openbaaring, dan blykt het wel haast duidelyk, dat de rede of de wysgeerte met de openbaaring zoo onbeſtaanbaar niet is, dat de eerſte de laaste zou dwarsboomen, of in haare achting en gezag ondermynen en benadeelen, maar dat ze integendeel wel liefelyk hand aan hand gepaard gaan, als zusters, naauw vermaagſchapte vriendinnen, en metgezellinnen, naauwkeurig en getrouw moeten zamen werken, om ons aan onze beſtemming te doen beantwoorden, om tot bevordering van het geluk, voor het welke wy vatbaar zyn, ons op te leiden.

§. XXX.

II.) Dewyl de wysgeerte zoo wel als de openbaaring van God haaren oorſprong heeft.

Hier komt nog by, en hier uit blykt II. dat en wysgeerte en openbaaring eenen en denzelfden oorſprong hebben: God naamelyk, dien wy als den vader der lichten moeten eerbiedigen, van wiens gunstryke en weldadige hand de mensch zoo wel de rede en zyne natuurlyke vermogens heeft, als met de openbaaring beſchonken is. Het eerſte verklaart ons MOSES in zyn verhaal aangaande de ſchepping en den eerſten ſtaat des menſchen: en het laatſte weeten wy, zoo veelen wy de openbaaring ooit onpartydig on-

 der-

derzocht, en op haare inwendige en onderscheidende kenmerken van goddelykheid bedaard gelet hebben, of ooit de wyze, hoe ze tot de menschen gekomen is, gade sloegen, of by haare uitwerkzelen onze aandacht bepaalden. Dan kunnen wy niet een oogenblik twyfelen of de openbaaring heeft de ontegenzeggelykste blyken en bewyzen van haaren godlyken oorsprong. Dingen die wy nu niet nader uitvoeren, maar elders nader dienen behandeld te worden, het geene thans onze taak niet is.

Hier uit besluiten wy dan met recht ook, dat de wysgeerte en de openbaaring zoo strydig en onbestaanbaar niet zyn kunnen. Eén oorsprong, ofte ééne uitwerkende oorzaak kan zoo strydige uitwerkzelen al zoo min hebben, als er van ééne bronwel zoete en bittere wateren tevens zouden kunnen voortkomen. — God zelve is het, die ons verstandiger maakt dan de dieren, door ons met redelyke vermogens te voorzien, en de wysgeerte, als een geschenk des Hemels, tot ons te doen nederdaalen. En hy, hy is het ook, die ons, naar zyn genadig welbehagen, in gadelooze liefde en ontferming, begunstigde met zyne nadere openbaaring, en ons verlichtte tot zyne kennis, opleidde tot herkryging van ons verloren en verbeurde geluk. Het eene moet dus zoo wel als het andere, eene goede gave, en elk in zyne soort eene volmaakte gifte van den vader der lichten zyn — En naardemaal er by hem geen verandering, geen schaduw van omkeering of afwisseling is, en het onmogelyk is, dat hy zoude kunnen liegen, dan kan ook van hem geen stry-

ſtrydig, geen met zich zelven onbeſtaanbaar uitwerkzel ooit gekomen, of immers te verwachten zyn; dewyl God nimmer van zich zelven verſchillen, of tegen zich zelven ſtrydig zyn kan. Dan kan de wysgeerte uit haaren eigen aart nimmer geſchikt zyn, om het gezag der openbaaring, welke hy haar heeft toegelegd, te ondermynen — De openbaaring heeft onlochenbaar haar grootſt en rechtmaatigst gezag, om van ons toeſtemming, geloof en gehoorzaamheid te eisſchen; maar de wysgeerte, zoo verre ze zich ſtrekt, heeft het insgelyks: het geene zy, op duidelyke gronden en met overtuigende bewyzen, ons als waarheid vertoont, mogen wy nimmer weigeren daar voor te houden: het geene zy ons als onverzuimbaare plichten onder het oog brengt, mogen wy nimmer nalaaten. En het is zoo zeker, dat er niets naar de openbaaring waar, en naar de wysgeerte valsch, of naar deeze waar, en naar geene valsch zyn kan, als er voor eenige waarheid ter wereld zekerheid zyn kan — En hier tegen te willen inbrengen, dat de rede bedorven, haar licht verdonkerd, de wysgeerte dus bezwalkt is, en dus wel ligtelyk ten nadeele der openbaaring ſtrekken, of gebruikt kon worden, in de plaats van daar mede vriendelyk zamen te ſtemmen, dat doet niets af, en zou even zoo weinig grond hebben, als of men het oog beſchuldigen wilde, wanneer het niet of kwaalyk ziet, byaldien men het geſloten, of met vuiligheden en ſtof bemorst had. Het kwaalyk beſteden en misbruik der wysgeerte en rede komt van onze dwaasheid, onze driften en kwaadwilligheid:

en door deeze onze verkeerdheid en schuld kan immers even zoo wel ook de openbaaring kwaalyk gebruikt, door onze vooroordeelen bezwalkt, haar zin verkeerd uitgelegd, valschelyk begrepen, en zy voor ons onbruikbaar, nutteloos, ja verderflyk worden.

§. XXXI.

III.) *Dewyl de wysgeerte in haare soort by de openbaaring een blyvend beginzel is.*

1. En het is er zoo verre van, dat de wysgeerte, zedert de openbaaring boven dezelve wierd ingevoerd, daar door opgeheven, overtollig, nutteloos en daar aan nadeelig zyn zou, dat ze III. integendeel als een blyvend beginzel ondersteld moet worden — by de openbaaring van een onontbeerlyk en veiligst gebruik is, en daar door juist blyken moet niet tegen, maar met de openbaaring te dienen en haar gezag nadruklykst te verzekeren en te bevestigen. En deeze gedagte zullen wy by de stukken nagaan en nader aandringen.

— De wysgeerte word als een beginzel onderstelde, en moet zoodanig ook blyven, zedert de openbaaring daar te boven is gekomen. Begrypen wy den mensch, zoo als hy oorspronglyk was, voorzien met de rede, en als een wysgeer geschikt, om aan zyne bestemming te beantwoorden, en daar toe uitgerust met de noodige kennis van zyne plichten van den weg tot zyn geluk. — Stellen wy wyders ons voor, dat hy zedert den val en door de zonde het noodig en behoorlyk gebruik van dat beginzel niet langer maken kon, het geene hem ook niet meer voldeed — dat hy eene nadere openbaaring nog daarenboven noodig had,

had, om door derzelver hulp en medewerking wederom aan 't einde van zyn bestaan te kunnen beantwoorden: en dat hy ook daar mede van God daadelyk begunstigd wierd — Dan bleef dat beginzel echter, hoewel nu voor hem onvoldoende: het bleef in, en behield zyne plaats, hoewel nu niet meer toereikend tot zyn voorig gebruik, waar toe het in de eerste plaats bestemd was. Het geene waarheid was vóór den val, bleef ook waarheid na den val, en blyft eeuwig waarheid. Maar dat wy die waarheid thans zoo duidelyk, of zoo veel er niet inzien, dan de ongeschondene mensch met zyne onbenevelde vermogens er in zag, daar van ligt de schuld of oorzaak niet in de waarheid, maar in ons, die door een tusschenkomend ongeval niet langer zoodanig, als wy waren, gebleven zyn — Zyn ons nu na den val nog andere waarheden, nieuwe kundigheden geopenbaard; welke wy voorheen niet kenden, of ook niet noodig hadden, de voorgaande, of schoon van ons niet duidelyk gekendt, en ons ook niet langer voldoende, waarheden, behouden daarom echter haare volle waarde. Zy kunnen dus ook die door de openbaaring ons ontdekte nieuwe waarheden den voet niet ligten, of dezelve benadeelen en derzelver gezag ondermynen.

Om ons wat duidelyker uit te drukken, zullen wy een voorbeeld hier by voegen het geen de zaak volkomen kan ophelderen. Men verbeelde zich eenen konstenaar, die by het licht der zonne zyn werk behoorlyk kan verrichten, en daar aan ook genoeg heeft, maar hy krygt door eenig toeval eene verzwakking

in

in zyn gezicht, hy kan de voorwerpen, welken hy behandelen moet, niet langer duidelyk zien, zy zyn hem te fyn, te menigvuldig, zy fchemeren voor zyne oogen, hy ziet ze verward, en kan ze niet langer onderfcheiden, en dus niet, gelyk voorheen, zynen taak behoorlyk afdoen. Hy heeft dus in dien ftaat eene bril of vergrootglas noodig, en dit hem gegeven zynde, maakt hy daar van zyn gebruik. Nu kan hy zoo goed, en beter dan voorheen zien, en zyn werk, waar in hy belemmerd was, wederom verrichten. Maar zal hy daarom, met eenigen fchyn van billykheid, het licht der zon verfmaaden, verwerpen of als bedrieglyk aanmerken? Zou hy zich, wen hy zoo wilde handelen, niet ondankbaar omtrent dat licht gedragen, en dit verwaarloozende, zyne nader verlichtende hulpmiddelen, bril of vergrootglas voor zich ten eenemaal onbruikbaar en nutteloos maken?

En deeze gelykenis, niet te fyn uitgefponnen, maar in dit derde, en naar ons oogmerk hier gebruikt, is, onzes oordeels, zeer duidelyk en voldoende ter opheldering en bevestiging van de zaak, en doet het ftuk dat wy voor hebben te betoogen, by een treffend licht, in het oog vallen: dat naamelyk de wysgeerte niet overtollig by, niet nadeelig voor de openbaaring, maar by dezelve van een onontbeerlykst en zekerst gebruik zy, zy is, in haare foort, ook by de openbaaring een blyvend en daar voor nuttigst beginzel.

§. XXXII.

§. XXXII.

Dit leidt ons natuurlyk ter beſchouwing van het gebruik der wysgeerte by de openbaaring. Waarin wy een IV^de^ bewys voor ons ſtuk vinden. Dit gebruik nu is allernoodzaaklykst, zoo wel by het ontvangen en aannemen — als in het gebruik maken van de openbaaring, en om ze tot haare oogmerken en ons nut te beſteden.

IV.) Dewyl baar gebruik noodzaaklyk is, by het ontvangen en gebruik maken van de openbaaring.

By het ontvangen en aannemen der openbaaring kunnen wy de rede ofte wysgeerte volſtrekt niet ontbeeren. Want de openbaaring zoo als ze (§. XXIII.) beſchreven is, kunnen wy niet deelachtig worden, ja wy zyn er zelf niet eens vatbaar voor, ten zy wy de rede ofte wysgeerte onderſtellen haar werk behoorlyk te doen — Onderſtellen wy eens God deelt eene nadere openbaaring aan ſtervelingen mede, hy doet dat op die wyze, langs zulke wegen, en door zulke middelen, als wy daaromtrent in 't heilig woord bericht vinden: hy ontdekt ons dus waarheden. Maar zal dit kunnen plaats hebben, omtrent ſchepzelen, die geen rede, geene natuurlyke wysgeerte bezitten? Kunnen deeze als daar voor vatbaare onderwerpen aangemerkt worden? Immers zoo weinig, als men den ezel met cyferen onderhouden en in het rekenen onderrechten, of een paard met letteren en figuuren beduiden kan, om ons ten wil te zyn. Waarheden en het redelyk vermogen zyn op elkander betreklyk, en in evenredigheid met malkander.

Word ons nu eene openbaaring aangeboden, hoe zullen wy weeten, of die waarlyk zoodanig eene is?

waar by zullen wy ze kennen, dan door het behoorlyk gebruik der wysgeerte? — Die openbaaring moet haare kennelyke, onderſcheidende en onfaalbre merktekenen hebben, door welken wy gerust en buiten alle gevaar en vrees van dwaalen kunnen geſteld worden, of ze wel waarlyk is het geene, waar voor ze word aangegeven. Maar die kenmerken in te zien, te onderſcheiden: en daar uit een zeker en onbedrieglyk beſluit voor de openbaaring op te maken, dat is wederom het werk der rede (*a*).

Buiten dezelve kunnen wy even zoo weinig van de openbaaring het rechte gebruik maken, of ze beſteden tot de einden; waar toe ze ons gegeven wierd. Want wy moeten den zin en de mening der openbaaring onderzoeken, de betekenis van derzelver woorden naſpeuren, en dus de zaaken ons voorſtellen, ofte ons denkbeelden en begrippen van dezelve maken, op dezelfde wyze, als wy nopens de woorden, de gezegden of ſchriften van anderen gewoon zyn te handelen. Gebruiken wy nu, wen wy de taal van ſpreker of ſchryver verſtaan, onze redelyke vermogens, om na te gaan, wat er van hun gemeend ofte bedoeld zy, en welke denkbeelden zy ons daar door poogen by te brengen: even zoo past het ons te verkeeren omtrent de openbaaring en het onderzoeken en bepaalen van derzelver zin en mening. En niet anders kunnen wy daar omtrent te werk gaan, of

(*a*) Met eene zeer gepaste gelykenis word dit opgehelderd van WERENFELS *Opp.* T. I. p. 161.

of daar van gebruik maken, 't en ware, dat iemand, die zich onderſtond om dit gebruik der rede omtrent de openbaaring te wraaken, goedvinden konde, om ſtaande te houden, dat wy met andere oogen, of met andere ooren, de openbaaring leezen of hooren moesten, dan met welken wy andere boeken leezen of andere menſchen, die tot ons ſpreken, hooren. Dat dit alles nu het werk der rede, ofte der wysgeerte zy, verſtaat zich van zelve. Deeze moet ons wederhouden van een zin in de openbaaring aan te nemen, die tegenſtrydigheden behelst, die met het oogmerk of de omſtandigheden des ſprekers, of het geene hy elders heeft uitgedrukt, of ook met de omſtandigheden van hun, tot welken geſproken word niet ſtrookt. In een woord de wysgeerte moet ons in het uitleggen der openbaaring behulpzaam zyn, en tot derzelver waaren zin leiden — Alhoewel wy nu daar by dikwyls tot denkbeelden gebragt worden, welken de wysgeerte uit haare eigene beginzelen niet verkrygen of ontwikkelen kan: zy mag, en zal ook die echter daarom niet verwerpen: indenkende, dat het oogmerk der openbaaring is, om ons waarheden te ontdekken, die wy anders volſtrekt niet weeten konden: en overtuigd van den godlyken oorſprong der openbaaring, en van de oneindige kennis en wysheid van God: dien zy nedrig voor de mededeeling van zulke aangelegenſte waarheden danken zal, welken wy gelukkig door de uitlegregelen der wysgeerte daarin ontdekken en eerbiedigen, zal ze ook zulke waarheden onbelemmerd aannemen — De wysgeerte ondermynt dus het gezag

der openbaaring niet, maar is, door haaren eigen aart, aan dezelve zeer behulpzaam en diensbaar.

§. XXXIII.

V.) Gelyk ze ook tevens een veilig middel is.

De wysgeerte is ook, gelyk wy (§. XXXI.) zeiden, V. by de openbaaring van een zekerst en veiligst gebruik. Want dewyl de openbaaring ſpreekt in eene taal der menſchen, en van menſchelyke denkbeelden haare woorden en uitdrukkingen ontleent: en de wysgeerte daaromtrent regelen aan de hand geeft, hoedanigen wy by alle andere redenen en ſchriften gewoon zyn te gebruiken; dan kunnen wy daar omtrent, by een naarſtig en omzichtig gebruik van die regelen, zoo veilig en zeker zyn, dat wy derzelver zin en mening wel begrepen hebben, als wy omtrent eenig ander gezegde of ſchrift ooit zyn kunnen — Leert ons nu de wysgeerte die kundigheden, die wy met onze medemenſchen gemeen hebben, die wy in onze taal door woorden gewoon zyn uit te drukken; zy zal ons dan doen onderſcheiden, of die woorden in hunnen eigenlyken, en den gewoonen zin, in welken ze van menſchen anders gebruikt worden moeten verſtaan worden; dan of de aart der zaaken zulks niet gedooge, en eisſche, dat wy ze in eenen oneigenlyken en overdrachtigen zin moeten nemen: zy ontdekt ons, door hulp der natuurkunde, de overeenkomst tusſchen het eigenlyke en het oneigenlyke in die betekenisſen: zy leert ons, om den gevonden waaren zin te ſtaaven door bewyzen, die voldingend zyn, en alle vrees nopens het tegengeſtelde verbannen—

nen — En kan ze al den zin in alles niet duidelyk begrypen, of by haar eigen licht doorzien, zy houdt zich echter nopens den godlyken oorſprong der openbaaring verzekerd, verzekerd dat geen waare ſtrydigheid tusſchen de echte wysgeerte en de openbaaring kan plaats hebben: en voorts dat de eene of andere ſchynzwaarigheid eene bewezene waarheid niet opligten, niet ongeloofwaardig ofte verwerpelyk maken kan. De wysgeerte doet dus hier de openbaaring zegepraalen, terwyl ze zelve niet overwonnen word; maar naar haare beſtemming en tot haar rechte gebruik werkzaam is.

§. XXXIV.

VI.) Dewyl eindelyk het gebruik onzer zinnen, de bron der wysgeerte, en zoo noodig by de openbaaring, onbedrieglyk is.

Hier by komt nog VI. dat dewyl het gebruik der zinnen in en by de openbaaring zoo menigvuldig, en van zoo veel belang is, de rede ofte wysgeerte dan immers ook als wel beſtaanbaar met dezelve moete geoordeeld worden. De uitwendige zinnen, met welken de ſchepper ons voorzag, zyn door hunne aandoeningen, welken zy van de dingen buiten ons, ondergaan, de middelen waar door wy van de dingen buiten ons, van de lighaamelyke wereld kennis krygen. Zy zyn de bronnen en middelen van alle onze kennisſen. Zy zyn ook, wanneer ze wel geſteld zyn, en omtrent de voorwerpen, die ons aandoen, behoorlyk gebruikt worden, onfeilbaar, en kunnen ons nooit bedriegen of in 't onzekere laaten — uit deeze begrippen nu, die wy door middel van de zinnelyke voorſtellingen krygen, ontſtaan de ontwaarwordingen

van de gelykheid of overeenkomsten der dingen en derzelver verschil: welke wy door onze zinnen, dewyl ze ons slechts enkele dingen (individua) vertegenwoordigen, niet vernemen, maar door de rede ontdekken — Deeze leidt ons ook tot een bezef van den zamenhang der dingen — zy doet ons derzelver betrekkingen erkennen: zy ontdekt ons derzelver eigenschappen: zy stelt ons in staat, om daar over te oordeelen: zy doet dus ons waarheden kennen, en van de reeds gekende ons opklimmen ter bespiegeling van voorheen onbekende — Dit alles doet de rede, wen ze door die verbaazende kunst van aftrekken, wen die onze aandachtige en aanhoudende beschouwingen en gepeinzen onledig houdt. Ondertusschen ontstaat dit alles uit het gebruik en de werkingen van onze zinnen; hoewel die ondertusschen niet meer dan slechts enkele, ondeelbre dingen, en naar derzelver uitwendig voorkomen, ons vertoonen.

Maar in de openbaaring zyn de zinnen van zoo groot en blykens algemeen gebruik, zoo wel ten aanziene van den oorsprong, ofte de eerste mededeeling der openbaaring, als — in het nagaan van derzelver voornaamen inhoud.

Letten wy op de eerste mededeeling der openbaaring, die was ongetwyfeld door godlyke aanspraaken, door woorden ofte hoorbaare klanken, die het oor der menschen aandeeden, in hunnen geest denkbeelden verwekten en kennis veroorzaakten. En dit hooren van woorden gaf immers de grootste zekerheid nopens de kennis der zaaken, ofte der waarheden, die daar

daar door aan menschen wierden medegedeeld — of, by aldien God niet op die wyze zyne openbaaring mededeelde, maar het hem behaagde, door zoogenaamde inwendige aanspraaken, ofte eene, in den naauwsten zin dus genaamde openbaaring en de ingeving aan zyne gezandten zynen wil bekend te maken, dan had in zulk een geval echter ook plaats, dat hun woorden, als de middelen, waar door de zaaken betekend wierden, zyn medegedeeld of ingegeven — Die openbaaring, en zoo er nog eenige andere soort ofte wyze van ware, bestond dus ook in het mededeelen van zinnelyke voorstellingen, waaromtrent zy door de inwendige godswerking zoo zeker waren, als of ze met hunne ooren zulke woorden, tot hun gesproken, gehoord hadden — Wanneer vervolgens die openbaaring, gelyk Gods oogmerk mede bragt, onder de menschen voortgeplant wierd, dat geschiedde of door het gehoor van de redenen der Gods-gezandten, of door het leezen van derzelver schriften, en dus, op die beide wyzen, door middel der zinnen — En ten einde dat zinnelyk onderwys algemeener onder de menschen verbreid wierd, en ook zulken, welken het niet gebeuren mogt, door het gehoor der Profeeten en Apostelen hetzelve te ontfangen, behaagde het God, zyne openbaaring tot een algemeener gebruik te laaten beschryven. En wie kan twyfelen, of die mededeeling der godlyke openbaaring door een zinnelyk onderwys had alle noodige en geruststellende bewyzen van zekerheid?

En hier in worden wy te meer bevestigd, wen wy in-

indenken, dat, ter bevestiging van die medegedeelde openbaaring en om haar by ſtervelingen gezag by te zetten, God goedgevonden heeft, zoo veele wonderwerken te verrichten, die door de zinnen vernomen wierden, en menſchen bewegen moesten, om hen, die zulke dingen verrichteden, voor waare Godsgezandten te houden, om zich op eene redelyke wyze tot het geloof aan de openbaaring en eene onderwerping aan derzelver gezag te laaten brengen — De blykbaare ſtraffen en oordeelen, van God over hardnekkige zondaaren zomtyds gebragt, om menſchen die er getuigen van waren, tot zyne vrees te bewegen — De bondzegelen, die uitwendig op onze zinnen werken, om op eene redelyke wyze de inwendige genade te bevorderen — En hoe zelf de beſchouwing van Gods zienelyke werken ons tot den onzienelyken moete opleiden, om deszelfs wysheid, almacht en goedheid te eerbiedigen, om ons door dezelve, als door zoo veele ſporten eener ladder, tot God op te leiden: zaaken die te zamen van deezen aart zyn, en ons bewys verſterken, haalen wy nu niet verder uit.

En wat den inhoud der openbaaring aangaat, dewyl die voornaamelyk daarop uitloopt, om zekeren doorluchtigen perſoon, JEZUS KRISTUS, zoo lang en dikwyls voorheen beloofd, als dien grooten Godsgezandt aan te merken, die ook daadelyk in de wereld, als een mensch onder de menſchen, verſchenen is, om den gevallen, en door de zonde ellendigen mensch het heil wederom te verwerven en aan te kondigen —

Zoo bestond deeze inhoud, dat middenpunt der openbaaring, in zyn gansche beloop, uit dingen, die in de zinnen vielen. Zinnelyk was al die toestel, die voor de zending van Gods Zoon in de wereld vooraf ging. Een waarachtig Mensch, zoo wel als den waarachtigen God, betoonde zich Jezus Kristus te zyn: zyne leer wierd op eene zinnelyke wyze aan 't gehoor gebragt: zyn leven, zyne wonderen, zyne lotgevallen, zyn lyden, zyn dood, zyne opstanding en hemelvaart, waren dingen, die ten aanhooren en onder het oog van zoo veel andere menschen zyn voorgevallen. En dit was de inhoud der openbaaring, die door het euangelie werd medegedeeld. Hierom zegt een Apostel, zoo wel ten aanziene van zyn schryven, als van zyn prediken by monde: *het geene wy gehoord hebben, het geene wy gezien hebben met onze oogen, het geene wy aanschouwd, en onze handen getast hebben van het woord des levens, dat verkondigen wy.*

Hebben nu, om dit bewys nader op te maken, onze uitwendige zinnen zoo veel deel in de openbaaring, kunnen en mogen wy dat dan aan onze inwendige zinnen, aan de rede en wysgeerte met recht wel ontzeggen? Immers word die zinnelyke mededeeling der openbaaring ons vergund, ten einde wy door middel van dezelve tot eene redelyke kennis der openbaaring zouden komen, en daaromtrent tot bevordering van ons heil werkzaam zyn. En onze redelyke werkzaamheden daaromtrent bestaan niet alleen in de inwendige werkzaamheden van onzen geest; maar moeten zich ook door uitwendige en zinnelyke han-

delingen naar buiten openbaaren: wen wy, b. v. God looven, hem aanbidden, met anderen hem dienen: wen wy, naar zyne voorschriften, onzen medemenschen liefde bewyzen, en door onze handelingen nuttig zyn. Hierom is het ook, dat de meeste plichten van den redelyken godsdienst in de openbaaring worden voorgesteld en uitgebeeld met benaamingen, die van zinnelyke handelingen ontleend zyn — Meent dan nu iemand nog vryheid te hebben, om de wysgeerte, als uit haaren eigen aart geschikt ter ondermyning van het gezag der openbaaring, te veroordeelen, hy wantrouwe dan aan zyne zinnen — hy geloove niet dat er een Moses geweest — dat Jezus Kristus in de wereld verschecnen zy — hy verzaake dan de geheele openbaaring, zoo wel als de rede en alle wysgeerte. Want dit alles staat op eene hoogte: deeze stappen kan hy dan zoo wel ook doen, als deeze onbewysbre stelling, van een stryd tusschen de waare wysgeerte en de openbaaring, aannemen.

§. XXXV.

Overgang tot het betoog in 't byzonder uit de deelen der wysgeerte.

I. Dus menen wy in 't gemeen betoogd te hebben, dat de waare wysgeerte geenzins onbestaanbaar met, of nadeelig voor de openbaaring is. Maar deeze stof is vruchtbaar aan gedagten, ryk aan bewyzen. Het geene wy nopens de wysgeerte in 't gemeen gezegd en bewezen hebben, geldt ook ten aanziene van alle haare deelen. Hierom zullen wy in 't byzonder, en ontledender wyze dit stuk ook nog nagaan, en uit de (§. XXII.) aangehaalde deelen der wysgeerte toonen, dat

dat geen een van dezelve met de openbaaring onbestaanbaar, maar integendeel daar voor zeer bruikbaar en nuttig zy. Dan dewyl wy hier een ruimst veld voor ons hebben, zullen wy daar uit slechts eenige airen plukken, en by de hoofdzaaken ons bepaalen.

§. XXXVI.

Uit de redekunde.

Word de *redekunde* (Logica) doorgaans als het eerste deel der wysgeerte, als eene inleiding, ofte voorbereiding tot dezelve aangemerkt: is het oogmerk en werk deezer wetenschap, om ons tot de kennis, beoordeeling, bevestiging en mededeeling der waarheid haar bestuurend onderricht te geven; nimmer zal men in deeze iets, dat tegen de openbaaring aanloopt, geen eene van haare regelen en voorschriften ontdekken, die daar mede strydig zyn. Integendeel leert en bestuurt ze ons, om de waarheden uit de openbaaring te ontdekken, en met zekere bewyzen te staaven. Zy is het middel, waar door wy van de godlykheid der openbaaring met volle zekerheid overtuigd kunnen zyn: zy ontdekt ons de geloofwaardigheid van de persoonen ofte getuigen, door welken de openbaaring aan stervelingen is medegedeeld: zy doet ons zien, op welke onomstootbre gronden het historisch geloof, het geene wy der openbaaring schuldig zyn, veilig berust: zy bewaart ons voor dwaalingen, en is voor ons verstand en oordeel het gereedste middel, om nopens de waarheid behoorlyk te werk te gaan. Zy is over zulks den geenen, die de openbaaring onderzoeken en kennen zal, onontbeerlyk

noodig. De godgeleerde moet in dit opzicht dan een wysgeer, en met de kennis en beoeffening der redekunde wel voorzien zyn, om in het onderzoek der waarheid gelukkig te ſlagen: om voor dwaalingen, die, zoo ergens, hier allergevaarlykst zyn, zich te wachten: om met zekere bewyzen, de waarheden, die van een grootst belang zyn, te bevestigen: om twyfelingen te verbannen, zwaarigheden op te losſen, en uitvluchten af te ſnyden; om de duidelyk begrepene waarheid anderen op eene bekwaamſte wyze mede te deelen, door gepaste beſchryvingen, noodige onderſcheidingen, aandringende ſluitredenen, geeft deeze wetenſchap ons onderwys en beſtuuring. Kan deeze dan immer meer den onderzoeker en beoeffenaar der openbaaring onnut, ik laat ſtaan nadeelig, of ter beſnoeijing van haar gezag ſtrekkende voorkomen?

En in dit vak zyn de verdienſten van eenen ANDR. HYPERIUS, JOH. HENR. ALSTEDIUS, SAL. GLASSIUS, CAR. BAUER en anderen bekend en roemwaardig. En welke uitleggers der H. ſchriften, die zich met lof gekweten hebben, maakten niet, met eenen PISCATOR, ARETIUS en zulken, met veel voordeel gebruik van eene gezonde redekunde? — Om nu niet te melden, dat de H. ſchryveren in deezen zelve ons zoo dikwerf voorgaan, en niet duister op die wyze handelen, wen ze ons beſchryvingen geven, verdeelingen en onderſcheidingen maken, door ſluitredenen betoogen, woordentwisten afſnyden, enz. d. i., de voorſchriften eener gezonde redekunde waarnemen. En niet te onrecht getuigde, in 't begin der kerkhervorming,

ming, de uitmuntende JUSTUS JONAS, dat, die Paulus zonder behulp der redekunde poogde te verklaaren, eveneens handelde, als die in den donkeren nacht zonder lantaarn wandelde (*a*).

§. XXXVII.

Op die zelfde wyze moeten wy de *overnatuurkunde* (Metaphyſica), in vergelyking met de openbaaring, beſchouwen. En hoe zeer die ook zomtyds haatelyk en met een zwarte kool getekend, hoe ſnood ze ook dikwyls gemisbruikt is, dit zal echter elk onpartydige inzien, dat die nieuwere wysgeeren, die dit vak der wysgeerte behoorlyk in orde geſchikt en opgehelderd hebben, omtrent de wysgeerte hunne billyke verdienſten, en der openbaaring ook de nuttigſte dienſten bewezen hebben. Immers door middel van de algemeene kundigheden, die ze nopens de dingen, welken zy behandelt, ons aan de hand geeft, wen ze b. v. ons verklaart, wat het beſtaan, het wezen, de eigenſchappen en toevalligheden der dingen zyn, wat eenvouwig en zamengeſteld, wat beſtendig en veranderlyk, wat waar en valsch, wat eene oorzaak of uitwerkzel, wat een teken is, enz. en dus veele dingen van dien aart: geeft ze ons dan niet een voortreflyk licht, by de openbaaring te gebruiken, een licht het welk de godgeleerde niet ontbreken kan? En wie kan ooit met grond zulke dingen als onbeſtaanbaar met, en nadeelig voor het gezag der openbaaring verklaaren?

Uit de overnatuurkunde.

(*a*) WEISMAN *Hiſt. Eccleſ.* N. T. T. II. p. m. 115.

ren? Terwyl ze tot eene duidelyke kennis van veele zaaken ons opleidt, welker eigenlyk ontvouwing in dit vak te huis behoort: terwyl de openbaaring ons zelve daar in voorgaat, wen ze b. v. zegt, dat *een afgod niets in de wereld is*, wen ze van de *verbondstekenen* en *zegelen* meldt — Baant de *geestkunde* ons niet den weg tot geregelde kennis van het geene nopens onze zielen, derzelver vermogens, werkingen, onstoflyken aart en onsterflykheid, als mede nopens de Engelen in de openbaaring voorkomt? — Is de *natuurlyke godgeleerdheid* niet een inleiding en voorbereiding tot de godgeleerdheid der openbaaring, die zich op het geene van God by het redelicht kennelyk is, en den Heidenen bekend was, wel eens beroept? — En behooren wy niet by eene algemeene beschouwing der wereld, de wetten der natuur, de wetten der beweging te kennen, om uit derzelver aart, en de krachten van tweede oorzaaken te weeten, welke verschynzelen voor natuurlyke uitwerkzelen der dingen, welken integendeel voor bovennatuurlyke, de krachten van tweede oorzaaken overtreffende, en dus onmiddelyke gewrochten der almacht, d. i. voor waare wonderwerken te houden zyn? — Hoe zeer werkt dus niet deeze wetenschap der openbaaring in de hand? Hoe uitnemend ondergeschikt en dienstbaar is ze niet aan dezelve, en dus verre van haar te verdringen, of haar gezag in het minste te ondermynen?

§. XXXVIII.

Uit de natuurkunde

En wat zullen wy zeggen van de *natuurkunde* (Physi-

fica), die, zoo leerzaam als aangenaam, ons, by het nagaan van de menigvuldige fchepzelen, van welken elk naar zynen aart, naar zyne krachten, op zyne wyze werkt, en tot zyne einden en oogmerken gepast is, en ons de gadelooze wysheid, de onbeperkte almacht, de overvloedige goedheid van den Schepper en Onderhouder van 't heelal als in de oogen doet vallen? — die zoo geduurig en overal de ruimfte en dringenfte ftof en aanleiding ons uitlevert, om den grooten werkmeester in zyn werk, waar van wy flechts de uiterfte fchors kennen, te loven en te verheerlyken? Terwyl *de hemelen Gods eer vertellen, en het uitfpanzel*, dat groot onmetelyk ruim, *het werk zyner handen* aankondigt, hoe groot hy zyn moet: *terwyl de aarde vol is van zyne goederen, en alle zyne werken met wysheid gemaakt zyn* — Lucht en aarde, vuur en water, vogelen en visfchen, dat verbaazend uitgeftrekte ryk van groeijende voortbrengzelen des aardryks — der menigvuldige geflachten en foorten, dat ontelbaar getal van viervoetige van kruipende dieren: fchepzelen, op welken de openbaaring zoo vaak wyst, van welken zy tot onze leering en onderwys zoo dikwyls in beeldfprakige uitdrukkingen zich bedient, die zy zoo menigmaal ons tot voorbeelden, om dapper, naarftig en kloek van onze plichten ons te kwyten, ons voorftelt en aanpryst — die ons overal God als wys, als machtig, overal als weldaadig vertoonen, en tot zynen dienst en lof opwekken — die zelf in de kleinfte en minfte dingen ons God als groot, verbaazend en onbegrypelyk groot voorftellen — En om nu

nu voorby te gaan het geene de ſchei- en geneeskunde ons hier met geen gering voordeel en dienst aan de openbaaring uitleveren — worden zy niet in de openbaaring als dwaaze, onvernuftige en God-vergeters ten toon geſteld en beſchaamd gemaakt, die op Gods werken niet met eerbiedige aandacht letten, en daar hun werk niet van maken?

Hier in trouwens loopen de gronden der wysgeerte en openbaaring zamen, dat wy het als onze beſtemming, en Gods doelwit met ons aanmerken, dat wy op zyne werken behoorlyk letten, en daar voor hem de eere geven. En dit zal in eene andere wereld, in een beter en volmaakt leven, het leven en de zalige bezigheid zyn van die gelukkige menſchen, die aan hunne beſtemming beantwoordden, en de natuur- en de openbaaring behoorlyk gebruikt hebbende, onſtoorbaar de gunſten van God genieten, en deelgenooten der zaligheid worden zullen, dat zy volmaakter Gods werken kennen, en om en door dezelve God verheerlyken, d. i. *volmaakte natuurkundige*, *volmaakte wysgeeren* zyn zullen.

Laat nu hier de Carteſiaanſche wysgeerte ons hart ledig en koel, wen ze verbiedt, om in een onderzoek nopens de oogmerken der dingen ons te begeven, of ten minſten, door vertoogen van het onnaſpeurlyke, ons afſchrikt — pryswaardig en allernuttigst zyn hier de pogingen en verdienſten van zoo veele andere braave en uitmuntende wysgeeren, van eenen ROB. BAYLE, NIEUWENTYD, RAY, DERHAM, WOLF, SCHEUCHZER, REIMARUS, PLUCHE en anderen,

(en

(en hoe veelen die godleerende verhandelingen over allerley dingen in de natuur, zoo bondig en leerzaam geschreven hebben, zouden hier ook niet verdienen opgenoemd te worden?) die zoo veel bevallig licht over de openbaaring verspreidt, derzelver vyanden den mond gestopt en hunne knibbelaaryen, tot beschaaming van zoogenaamde sterke geesten en onwysgeerige bedillaaren van het bybelwoord, hebben afgewezen — Hoe zeer strookt dan niet deeze edele wetenschap met de openbaaring?

§. XXXIX.

Uit de wiskunde.

Ten aanziene der *wiskunde* en derzelver uitgebreidde deelen is er ook geen twyffel, of die zyn voor de openbaaring zeer nuttig. Een SPINOSA mag haare beginzelen en leiding gemisbruikt hebben, om der openbaaring, om allen godsdienst tegen te spreken, om zyn godverzaakend gevoelen te koesteren en te overkorsten: andere mogen, om andere dwaalingen tot deeze wetenschap zeer dwaas hunne toevlucht genomen hebben, zy begunstigt echter, uit haaren aart, nimmer dwaalingen en onwaarheid: zy koestert in haaren boezem niets, dat voor het gezag der openbaaring nadeelig zyn kan. Zy is integendeel, door den leidraad haarer behandeling, het sterkst en veiligst middel, om dwaalingen tegen te gaan, om op de zekerste gronden waarheid te betoogen, en alle uitvluchten en twyfelingen daaromtrent af te snyden, om tot de eenvouwigste en onlochenbaare beginzelen, welke by allen de toestemming vinden, geleid te worden —

Geeft ons de wiskundige betoogtrant dit uit zynen eigen aart, wie ziet dan niet, dat die met veel vrucht ook omtrent en by de openbaaring kan gebezigd worden? Haare uitſpraaken immers, door eenvouwigſte hulpmiddelen der uitlegkunde geopend, zyn zoo veel onfaalbre, en het ſterkst geloof by ons altyd verdienende, gronden, gelyk een orakel, ofte Gods getuigenis het altoos verdient. En daarop veiligst ſteunende, kunnen wy, by eene beſcheidene en omzichtige handelwyze, de krachtigſte gevolgen, even zoo zeker en veilig als de onmiddelyke godsſpraaken, trekken — De wiskunde is dus zoo ver, van der openbaaring nadeelig te zyn, dat ze veel eer, door haaren eigen aart, deeze voor ons tot de nuttigſte gebruiken doet dienen, dat ze haar in een verhevenst licht ſtelt, haar gezag nadruklykst onderſchraagt, en haar eer aandoet.

By deeze algemeene aanmerkingen nopens het nuttig gebruik der wiskunde by de openbaaring, liet zich nu ook by de ſtukken nagaan, hoe genoegzaam alle de deelen deezer wetenſchap in den ſchakel der openbaaring op hunnen tyd en juist gepaste plaatzen zyn ingevlyd — Hoe de tel- en rekenkunst daarin zoo vaak gebezigd zyn — Hoe de aardryks- en landmeetkunde daar by dikwyls de nuttigſte dienſten doen — Hoe de meet- weeg- en bouwkunde over veele bybelplaatzen een aangenaamst licht verſpreiden — Hoe de gezicht- en ſtarrekunde ons menigwerf tot een leidſter en ter opening van den waaren zin van veele plaatzen zich aanbieden — Welke vruchten zich ook uit

uit de tydrekenkunde hier veeltyds trekken laaten. Dan het is onze taak niet, om hier in te treden in dingen, die met zoo veel verdienften en vrucht van zommige geleerde wysgeeren, en wiskundigen, die tevens liefhebbers der openbaaring waren, uitvoerig behandeld en befchreven zyn, onder welken een SAM. REYHER, JOH. BUTEO, MAT. HOSTUS, J. B. WIDEBURG, J. J. SCHMIDT en meer andere lof wegdroegen.

§. XL.

Komen wy eindelyk tot de *wysgeerige zedenkunde*, deeze zullen wy niet minder, dan de reeds gemelde deelen der wysgeerte, met de openbaaring beftaanbaar vinden. Hebben hier over veele oude Wysgeeren, en met naame PYTHAGORAS, SOCRATES, PLATO en meer anderen, treflyk gefchreven, en de edelfte lesfen nagelaaten, dan kunnen wy by alle leemten en gebreken niet ontveinzen, dat die echter wat de wezenlykfte ftukken aangaat, verre van het gezag der openbaaring te ondermynen, veel eer ons opleiden kunnen, om de billykfte en betamelykfte voorfchriften der verhevener zedekunde in de openbaaring te zien en te bevestigen. Daar by kunnen wy overreed worden, dat deeze geen enkel willekeurige, maar in den aart der dingen, in onze natuurlyke betrekkingen gegrondde, en op onze volflagene, altoosduurende afhanging van God berustende, eisfchen doet: dat wy door onlosmaakelyke en allen raakende banden verplicht zyn om zulk een gezag gehoorzaam te eerbiedigen; naardemaal de rede zelve zulke plichten ontdekt, *Uit de zedenkunde.*

dekt, en, zoo wel als de openbaaring eischt, over welken ook de wysgeerte van oudere en nieuwere tyden zich op dezelfde wyze uitlaat.

En gaan wy hier na, wat ons de wysgeerige zedenkunde leeraart aangaande onze algemeene afhangelykheid van God en onze verplichtingen op onzen Maker, Onderhouder, Weldoener, Wetgever en Rechter, dien wy allen eerbied, liefde, vreeze, onbepaalde gehoorzaamheid eeuwig schuldig zyn, dien wy door eenen vrywilligen in- en uitwendigen dienst moeten eeren, en naar alle onze zielsvermogens en lighaamskrachten, door zulke handelingen, als met zynen wil, en de einden van ons bestaan strooken, moeten verheerlyken — Hoe wy, ten aanziene van ons zelven, tot alle die plichten geroepen worden, welken eene billyke en welbestuurde zelfsliefde vordert: hoe wy onze volmaaking en ons wezenlyk geluk op allerley mogelyke wyze altoos moeten zoeken te bevorderen: hoe wy over onze zinnelyke neigingen, hartstochten en driften moeten waaken, en dezelve beteugelen, ten einde wy, by het najagen van de waare vryheid, over ons zelven heerschen: waar-omtrent de aanhangers en begunstigers der Stoïke wysgeerte in 't byzonder, gelyk b. v. SENECA, MARCUS ANTONINUS, CEBES, EPICTETUS en andere in de daad bekoorende voorschriften hebben nagelaaten, die wanneer men ze als plichten beschouwt, zonder hunne beginzelen en byzondere drangreden te onderzoeken, van dien aart zyn, dat ze ook in de openbaaring aangeprezen en sterkst aangedrongen wierden, dat wy ze met de ze-

keer

denleer van MOSES, van SALOMO, van de Profeeten, van KRISTUS en de Apostelen inftemmend vinden.

Wanneer wy eindelyk overwegen de plichten omtrent onze medemenfchen, naar onze onderfcheidene betrekkingen, het zy in de huizelyke, het zy in de burgerlyke zamenleving — Waaromtrent, met opzicht op deezen laatstgenoemden tak, ARISTOTELES zyne zedenkundige boeken heeft nagelaaten, die van zommigen zeer geprezen, en onder de Kristenen in de middeneeuwen in groote achting gehouden, dog van anderen zeer gelaakt wierden — Terwyl over deeze plichten in 't gemeen van CICERO, PLUTARCHUS en anderen veel fraaije lesfen gefchreven zyn — wen wy afzonderen het geene van anderen uit verkeerde beginzelen en flinkfche bedoelingen hier omtrent gedaan: en hoe van zommigen zelf het recht der natuur en volken met eene baatzuchtige ftaatkunde bezwalkt is — wen wy zien wat in laatere tyden door uitmuntende wysgeeren en rechtskundigen aan deezen taak gewerkt is, b. v. van eenen GROTIUS, SELDENUS, PUFFENDORF, BARBEIRAC, HEINECCIUS en dergelyken mannen van verdienften, die zelve hunne lesfen zoo vaak toonden met de openbaaring in te ftemmen, of daar uit ophelderden en aandrongen — Dan kunnen wy, alles over het geheel befchouwende, geen oogenblik in twyfel ftaan, of de Kristen word door dit gedeelte der wysgeerte nopens het gezag der openbaaring op de overtuigendfte en redelykfte gronden bevestigd.

En zoo ras wy flechts indenken, dat die Godlyke

Leermeester der ftervelingen, ook deeze les en hoofdplicht, die by Heidenen zoo hoog geacht, en van eenen Roomfchen Keizer als eene beste leuze zoo zeer geëerd wierd: *wat gy wilt, dat u de menfchen doen zullen, doet dat hun insgelyks*, zynen volgeren inprentte, vinden wy terftond het duidelykst en fterkfte grondbeginzel, daar de wysgeer zyn zegel aan moet hangen, daar alle onze plichten, die wy in de zamenleving, naar onze onderfcheidene en wyd-uitgeftrekte befchikkingen op onze medemenfchen fchuldig zyn, op berusten en uitvloeijen.

Ook kan het hier nog wat afdoen, hoewel wy het met een woord flechts melden zullen, dat zommige leeraars in deezen tak van wysgeerige wetenfchappen, zelf de narichten der openbaaring, ten minften de overlevering of geruchten daar van, aangaande den eerften en oorfpronglyken ftaat des menfchen, den ftaat der rechtheid, tot eenen grondflag en beginzel van hun zedenkundig ftelzel aangenomen hebben. Dergelyken zedenkunde heeft, onder de ouden ook PLATO reeds in het oog gehad en befchreven, wen hy een *gemeenebest* in het afgetrokken vertoonde: van hoedanigen aart hy ook veele dingen in zyne boeken *over de wetten* heeft aangetekend. Hier in, en by zulke ftelzelen, word de mensch, niet zoo als hy thans is, maar zoo als hy, naar zyne vermogens en beftemming befchouwd, zyn moest, tot een onderwerp genomen. Waar uit wy ten minften zien, dat dit gedeelte der wysgeerte uit zynen eigen aart met de openbaaring zeer wel ftrookt.

Over

Over de liefde tot de vyanden in de openbaaring geëischt, en in de wysgeerte niet afgekeurd — als mede overal de vaderlandsliefde in beiden onder onze plichten voorkomende (a), konden wy hier ons ook nog uitlaaten; dan om kort te zyn, zullen wy by 't geene hier omtrent in 't gemeen gezegd is, het thans laaten.

Dit flechts voegen wy hier nog by, dat wy met éénen opslag de overeenstemming van de zedenkunde der openbaaring met die van de wysgeerte daarin kunnen zien, dat de grondslag in het wezenlyke van de geheele zedenleer by beiden daarin gesteld word, "dat „ wy ten aanziene van onze neigingen en zedelyke „ bedryven, zoo veel mogelyk, God zoeken gelykvormig te worden, en navolgers Gods te zyn" (b). Hier stemt de wysgeerte dan in met de openbaaring, het natuurlyk redelicht met het bybelwoord: dus word het gezag der openbaaring ondersteund, aangedrongen en bevestigd door de wysgeerte, waaromtrent wy in dit gedeelte niet mindere blyken, dan in eenig van de andere stukken der wysgeerte, ontdekken.

§. XLI.

Dus menen wy in 't gemeen, en by het nagaan van *Kort verhaal en be-*

(a) Zeer levendig en treffend is my altyd voorgekomen die trek, met welken een der godlooze Koningen van Judea, Joram, getekend staat, 2 CHRON. XX: 21. *Hy ging heenen zonder begeerd te zyn.*

(b) Uit SOCRATES, PLATO, CICERO, PLOTINUS en anderen heeft dit uitvoerig vertoond, en met de gezegden van oude kerkleeraaren vergeleken T. PFANNER *Systhem. Theolog. Gentil. pur.* C. VII. §. 7. gelyk ook R. CUDWORTH *Systhem. intellect.* en MOSHEIM, in zyne aanmerking daarop p. 219. dit vertoond hebben.

Sluit van het voorgaande.

van de deelen der wysgeerte, in 't byzonder betoogd te hebben, dat ze geenzins uit haaren eigen aart geſchikt is, om het gezag der openbaaring te ondermynen, of in 't minſte te benadeelen; maar integendeel best met deeze ſtrookt, en om haaren inhoud en gezag te bevestigen en te beveiligen, zeer geſchikt is. En dit ons vertoog zullen wy kortelyk, met het beſluit daaromtrent zamentrekken en hier volgen laaten.

Wy beweezen hier, dat de waare wysgeerte niet in het een of ander ſtelzel van eene byzondere ſekte van vroegere of laatere wysgeeren moete gezogt, of kan gevonden worden — wy onderſcheiden hier het misbruik, dat er by ongeluk, ofte toeval, van de wysgeerte tot nadeel der openbaaring wel eens gemaakt is, of nog gemaakt word — wy toonen die verkeerde bronnen, uit welken dat verkeerd vooroordeel tegen de wysgeerte in vergelyking met de openbaaring opwelde: die geenzins in ſtaat zyn, om der waare wysgeerte zulk een ongelyk aan te doen — Wy bepaalen den ſtaat des geſchils, na eene noodige beſchryving van het geene by dit onderzoek in aanmerking moet komen — Wy maken daar uit eindelyk onze bewyzen op, die den onbevooroordeelden lezer doen blyken, dat de openbaaring de ſtrengſte toets by het redelicht ofte de wysgeerte kan doorſtaan niet alleen, maar ook, dat de waare wysgeerte, hoewel ze niet alles ons ontdekt, het geene de openbaaring ons ontvouwt, echter in haare waarde blyft, en als een treflykst, en voor menſchen onwaardeerbaar geſchenk des hemels moete aangemerkt worden:

bui-

buiten het welke wy in eene algemeene, allerbeklaaglykste en eeuwige onzekerheid zouden hebben moeten omdoolen— Tevens moeten wy ook hier de openbaaring erkennen als het voor ſtervelingen thans volſtrekt noodzaaklyke, het eenige, waare, voldoende en duidelyke beginzel, om ons ter bevordering van ons eeuwig belang te beſtuuren, aan het welke wy dat gezag moeten toeſchryven, het geene haar omtrent ons verſtand, nopens het geene wy gelooven moeten, en omtrent onze neigingen en wil, nopens het geene wy doen en laaten moeten billyk toekomt — Wysgeerte en openbaaring beide hebben dus haare invloeden in ons geloof, om dat te bevestigen, in onzen wandel om dien te beſtuuren: in onze hoop en verwachting, om die te onderſchraagen: om dus ons als menſchen, naar onze eerſte en natuurlyke beſtemming, en als Kristenen naar onze byzondere roeping, en die omſtandigheden in welken wy geplaatst zyn, ons te gemoet te komen.

§. XLII.

Zoo worden wy eindelyk van zelven geleid tot het tweede lid van dit voorſtel, om nu ook op te helderen en te betoogen: *Overgang tot het tweede lid.*

Dat een doorgeoeffend Wysgeer, in den ſterkſten zin, een waar Kristen zyn kan.

Dit kunnen wy nu minder omſlachtig behandelen, dewyl de ontvouwing en betooging daar van uit het voorverhandelde zich gereedelyk geeft, en wy hier ſlechts de nadere toepasſing behoeven te maken van

het geene reeds meer in 't afgetrokkene is voorgesteld.

§. XLIII.

Beschryving van den wysgeer.

Den doorgeoeffenden wysgeer kunnen wy, om op de gelegde gronden voort te gaan, ons voorstellen als zulk eenen, die zyne natuurlyke vermogens tot verbetering en uitbreiding zyner kundigheden, en deezen tot behartiging van zyne plichten, naar zyne bestemming, met alle naarstigheid besteedt.

Dan om in een nader licht te stellen het geen wy hier by denken moeten, het is de man, die wysheid zoekt en bemint, en daar toe niet zoo zeer, niet alleen in de boeken, dan wel in de beschouwing van de dingen in de natuur en vooral by eene naauwkeurige oplettenheid op zich zelven zyne meest begunstigde bezigheid vindt — die zyn verstand met duidelyke denkbeelden van nuttige zaaken, van den oorsprong, de hoedanigheden, de onderlinge betrekkingen en einden der dingen zoekt te verryken — die in deezen niet op losse gronden, maar bedaard en omzichtig te werk gaat, naar waarheid en gronden van zekerheid in zyne kennissen tracht, en, om daar toe te komen, geen moeite ontziet, integendeel allen zynen tyd en vlyt besteedt — die echter by iederen stap, by elk voorwerp zyner beschouwingen, ziet en voelt, hoe veel hy niet weet, en, ondanks allen vlyt en zyne strengste inspanningen, onder het bereik zyner bevattingen niet krygen kan — Die uit dien hoofde ver is van laatdunkenheid, van opgeblazenheid op zyne kennis, en zich boven anderen niet durft ver-

hef-

heffen. En geen mensch zag ooit zyn zwakheid, zyne onkunde in veele opzichten, zyne bekrompene vermogens duidelyker, dan de wysgeer van het uitgebreidste verstand, en de grootste doorzichten: geen sterveling ondervond die ook levendiger en gevoeliger dan deeze.

Hy erkent ondertusschen zyne bestemming en de bestemming van zyne vermogens, en kan overzulks in de verbetering van zyn verstand alleen niet berusten. Neen! hy weet, dat de verbetering van zyn hart, dat wel en deugdzaam te leven, by hem de hoofdzaak, de vrucht en het doelwit van alle zyne kennis en wetenschap zyn moet: en dat de *beoeffenaar der deugd* eerst de *waare wysgeer* verdiene genaamd te worden — Hy let dus naauwkeurig op zyne plichten, en vindt duidelyk, welke eerdiensten hy aan zynen schepper en onderhouder. welke gehoorzaamheid aan zynen wetgever, welke liefde en dankbaarheid hy aan zynen weldoener schuldig is: hoe veilig hy op hem vertrouwen, en alle zyne hoop en verwachtigen vestigen mag — dien hy ook naar het einde van zyn bestaan, in ziel en lighaam zoekt te verheerlyken, en daar in, naar zyn vermogen, zich getrouw en geduurig te kwyten — Dan dewyl hy zich zelven kent, en, by de oplettenheid op zyn hart en zyn gedrag, zyn geduurig te kort schieten in deezen plicht, zyne menigvuldige struikelingen met ongenoegen en schaamte bezeft: dewyl hy vindt, dat hem, gelyk ook andere menschen, zyne eigen harstochten en driften hier in zoo zeer belemmeren: dat hy dikwyls nalaat,

het geene hy doen, en doet, het geene hy nalaaten moest — — — Zoo zal hy zich gedrongen vinden, om over zyne hartstochten te waaken, om ze te beteugelen, en onder het bewind der rede te brengen, om ze dienstbaar te maaken, ter gereeder en vaardiger uitvoering van zyne plichten — Hy zal het hoogste goed boven een min wezenlyk, het meerdere boven een minder verkiezen, en het laatste, zoo ver het hem ter verkryging van het eerste dienen kan, slechts waardeeren — Tevens zal hy naar zyne bestemming en betrekking zynen medemenschen nuttig en op allerley wyze, zoo veel in hem is, ter bevordering van hun wezenlyk geluk zoeken behulpzaam en dienstbaar te zyn. Den tyd en den dag, waarin hy dat niet deed, zal hy voor verloren achten, terwyl het zyn leven, zyn streelend genoegen, zyne zuiverste blydschap is, mag hy daarin zich naarstig kwyten, daarin hoe langs hoe meer voortgaan. (*a*).

§. XLIV.

Wiens gedrag omtrent de openbaaring, ten aanziene van zyn verstand en geloof.

Treflyk, voorwaar, en bekoorend beeld! kan de wysgeer het, by het redelicht en een getrouw gebruik van zyne vermogens, wel eens zoo ver brengen, waaromtrent ons, gedeeltelyk, een een ander Heidensch wysgeer tot getuigen strekken: moet dit ten minsten het toeleg van den wysgeer zyn, het kan dan blyken, dat deeze tevens een waar Kristen, en in den

(*a*) WERENFELS *Opp.* T. II. p. 195. seqq. geeft ons eene *Idee d'un Philosophe*, waaruit wy eenige trekken in dit beeld hebben overgenomen.

den sterksten zin van deeze benaaming, een oprechtst, een best Kristen zyn kan. En dit hadden wy nu nog wat nader te overwegen, en hier by zullen wy de gaapingen, of het geen er in het bovenstaande beeld tot volmaaking van 's menschen geluk nog ontbreekt, vervuld krygen.

Wanneer onze wysgeer, by het nagaan der plichten van den natuurlyken godsdienst, zyn te kort komen, zyne afwykingen met gedagten, woorden en werken beschouwt, zyne ongeregelde driften bemerkt, zyn verzuim in de liefdeplichten omtrent den naasten waarneemt — Wen hem tevens de rede leeraart, dat God, uit kracht van zyne heilig- en rechtvaardigheid, het zedelyk en schandelyk kwaad met een natuurlyk en treurig kwaad moet vergelden: en hy uit aanmerking van dat natuurlyk verband tusschen beiden, en by de vreeze in zyne konscientsie, besluiten moet, dat het laatste, of in dit, of in een toekomend leven, op het eerste volgen moet — wen hem alle zyne wysgeerte hier tegen geen middel ter behoudenis, geen troost, geen uitkomst aan de hand geeft, of met geen waare gerustftelling van zyn hart daarop kan doen hoopen — wen hy dus geleid tot de waarschynlykheid eener nadere godlyke openbaaring, die hier zyn gebrek aan natuurlyke kundigheden vervult, en hem aanwyst, het geene hem by zyn redelicht ongenaakbaar was — wen hy die openbaaring, die als zoodanig word aangegeven in de wereld te zyn, by eene naauwkeurige onderzoeking, naar veilige en onfaalbre kenmerken, ook zoodanig vindt te zyn, dat

hy ze voor godlyk waarlyk kan en moet houden — hoe welkom zal hem die openbaaring zyn? Hoe greetig zal hy die omhelzen: te meer, daar ze niets behelst, dat tegen de rede, ofte tegen de natuur, maar wel boven dezelve, en juist daarom hem noodig is? — Kan en zal wel iemand gereeder aan de leerstukken van die openbaaring geloof geven, dan onze doorgeoeffende wysgeer, die zich zelven zoo bekrompen van verstand en eindig erkent: die nader dan de gemeene Kristen inziet, wat hy van een oneindig wezen moet denken, en dus gereedelyk zyne toestemming geven kan aan waarheden, die wel boven zyn begrip, doch van God, door eene nadere openbaaring, bekend gemaakt, die in haar geheele beloop zoo betaamelyk, voor hem zoo heilzaam, zoo troostvol zyn: die hy als een getuigenis van oneindige wysheid, liefde en eeuwige waarachtigheid moet eerbiedigen?

Volkomen zeker weet hy, by het licht der rede, dat God één is, en er maar één eenig Opperwezen zyn kan, gelooft hy ook, op het getuigenis der openbaaring even zoo zeker, dat God drie-eenig is, en er in dat eene wezen drie persoonen bestaan. By alle de kundigheden zyner wysgeerte vindt hy niets, dat hier tegen strydt, of hem bewegen zou, om dit leerstuk te verwerpen. Hy ziet integendeel, dat dit gedeelte van Gods getuigenis, naar de hulp en aanleiding, en alle de regels eener gezonde uitlegkunde, en wen hy zoo leeft met de openbaaring, als hy gewoon is met andere schriften te handelen — (en hy heeft voor den bybel geen andere grammatiek, rhetoriek,

tiek, logiek, dan hy by andere schriften gebruikt,) niet anders dan in zulk eenen zin kan of mag verklaard worden — Even zoo handelt hy ook nopens het leerstuk, betreffende de menschwording van Gods Zoon, en de verwerving der zaligheid door hem: het geene voor onzen wysgeer zoo Gode-betaamend, zoo strookend met Gods werken, zoo heilzaam en troostryk voor den mensch, den zondaar, den wysgeer is: daarin ziet hy raad voor zich geschaft, uitkomst uit zyne ellenden, hulp onder alle zyne nooden en zwaarigheden, vervulling van alle zyne behoeften.

Omtrent deeze leerstukken nu, en deeze zyn de voornaamste verborgenheden der openbaaring (§. 23.), zal onze wysgeer zich geenzins wagen, om met een weeldrig en onbeteugeld vernuft, met fyn uitgepluisde onderscheidingen, of door vergezogte verklaaringen er nader te willen indringen. Neen! hy eerbiedigt Gods getuigenis, hy erkent eene bovennatuurlyke waarheid, hy komt op een vermoeden, dat er veellicht boven hem nog wezens zyn van verhevener kundigheden en uitgebreider geestvermogens, hy hoopt, dat hem eens de tyd zal aanlichten, die zyne duisternissen opklaaren, en zyn verstand tot een hoogeren trap van volmaaktheid brengen zal: hy maakt onderscheid tusschen wetenschap en kennis van waarheden, op het geloofwaardig getuigenis van één anderen: hy stemt toe, hy gelooft.

En hoe meer hy de wysgeerte heeft doorgekropen, hoe meer hy daarin geoeffend en doorgeoeffend is,

zoo

zoo veel te levendiger, zekerer en sterker kan ook zyn geloof zyn: en niets belet ons van te besluiten, dat de grootste wysgeer ook de sterkste geloovige Kristen kan zyn. Hier hebben wy dan den eersten plicht omtrent de openbaaring het eerste, dat den Kristen uitmaakt, het geloof in den wysgeer plaats hebbende.

§. XLV.

Ten aanziene van zyn hart en wandel, vertoont word.

Dan dewyl alle de waarheden der wysgeerte, in haar rechte licht beschouwd zynde, niet alleen voedzel en bezigheid voor ons verstand, en enkel bespiegelende werkzaamheden uitleveren, maar ook op den wil invloed hebben, tot gepaste daaden en werkzaamheden ons bepaalen, en die verwekken moeten: dewyl het ook met de waarheden der openbaaring niet anders gelegen zyn kan, zoo moeten wy den wysgeer in zyne handelingen, in zyne praktyk ons ook nog wat nader vertegenwoordigen. Zyn geloof is, gelyk dat van elken Kristen, noodzaaklyk en natuurlyk ook van dien aart, dat het in de liefde werkzaam zyn, en zich door goede werken als echt en levendig bewyzen moet. Daaden en handelingen, die met Gods oogmerk, met 's menschen bestemming strooken, die den Kristen betaamen, en de echtste en levendigste trekken in deszelfs karacter zyn, maken hierin den wysgeer ook de groote zaak uit, en het stuk, overwaardig, om ons daarby nog wat op te houden.

§. XLVI.

§. XLVI (*).

En hier lust het ons gelyk het met het oogmerk van ons vertoog ook strookt, en hier de natuurlyke plaats is, om, naar de beginzelen der wysgeerte en op gronden van de openbaaring, eene schets te geven van onze bestemming en Gods oogmerk met ons, ten blyke, dat de deugd het eerste en het laaste in den mensch moet zyn. In deeze korte stellingen zullen wy dit stuk ontvouwen.

Uitstap om de deugdsoeffening, als het eerste doel van Gods werken te vertoonen.

NB. Dit stuk, kan men, als op zich zelven staande, ook voorby gaan.

I. God, de eeuwige, de onafhangelyke, de algenoegzaame en in zich zelven volmaakt en onstoorbaar gelukzaalige, had niets buiten zich noodig: *Hy behoefde niet van menschen handen gediend te worden.* Vermeerdering noch vermindering van zyn geluk had hy te wachten, of kon hy verkrygen door het voortbrengen van eenig schepzel buiten zich — Dewyl echter zyne goedheid, uit haaren eigen aart, als mededeelzaam moet aangemerkt, en niet begrepen kan worden, zonder eenige neiging en helling, om wezens buiten zich gelukkig te maken — Dewyl wy de werkingen deezer deugd zoo sterk als die van eenige andere, d. i. als oneindig moeten eerbiedigen, zoo worden wy geleid tot zynen eeuwigen raad, zyn bestek en voornemen om te scheppen, ten einde er buiten hem wezens bestonden, aan welken hy weldaaden besteden, welken hy gelukkig maken kon. En dit zagen de oude wysgeeren ook, dat de liefde in God het beginzel der schep-

(*) Zie het geene in de voorafgaande schets aangaande dit stuk gezegd is.

ſchepping was. Dit leeraart, dewyl ons menſchen daar zoo veel aan gelegen ligt, de openbaaring zoo ſterk, zoo duidelyk en genoegzaam op alle bladzyden.

II. Deeze neiging, om ſchepzelen gelukkig te maken, moest echter zoodanig werken, dat geen ééne der godlyke deugden en volmaaktheden daarby den minſten inbreuk leed, maar alle daar door gelykelyk verheerlykt wierden.

III. Om dit oogmerk te bereiken, moesten er redelyke ſchepzelen zyn, in ſtaat om dat doel te bereiken, God te kennen, hunne vrye handelingen naar zynen wil te ſchikken, van zyne volmaaktheden en deugden beweegreden tot dezelve te nemen: d. i. in een woord door eenen redelyken godsdienst hunnen Maker, Onderhouder, Weldoener, Wetgever en Rechter, naar alle die betrekkingen en verplichtingen, die zy op hem hebben, te verheerlyken.

IV. Hier hebben wy dus de deugd, de goede werken, een noodzaakelyk en eerſte invloeizel in Gods beſtek, en daarin plaats grypende, zoo ras wy redelyke ſchepſelen daarin ontmoeten. En deeze mogen engelen, ofte geesten van verhevener of laager rang — Zy mogen menſchen zyn, hoedanig, ofte in welk eenen ſtaat ook aangemerkt: 't zy in hunne oorſpronglyke en ongeſchondene rechtheid, 't zy gevallen, bedorven, doemſchuldig, en tot hunne plichten onmachtig. De verplichting tot deugd is, ten aanziene van volſtrekt alle redelyke ſchepzelen altoosduurend.

V.

V. Ons geslacht nu is van dat oogmerk afgeweken, door den ongelukkigen zondenval hebben wy dat doel uit het oog verloren, van God ons afgekeerd, zyn hooge ongenoegen ons op den hals gehaald: zyne heiligheid kan in ons geen genoegen nemen: zyne rechtvaardigheid brengt mede, dat wy, die vrywillig het hoogste goed versmaadden, ook aan het hoogste kwaad voor altoos onderhevig zyn. Ondertusschen blyft Gods oogmerk, zyn hooge recht, om van ons te eisschen, dat wy naar het zelve, en onze bestemming ons gedragen, gelyk mede onze verplichting daar toe, onveranderlyk het zelfde.

VI. Ten einde nu de goedheid werken kon, en de andere deugden van God geen inbreuk lyden zouden, kwam de Middelaar, de Godmensch tusschen beiden. Nu kon de goedheid in alle haare beminnelyke verschynzelen opgeluisterd worden. Strafschuldigen verschoonen, aan ellendigen weldoen, en hen met verbeurde gunsten bedeelen, volmaakt en eeuwig hen gelukkig maken. Maar de Middelaar moest, als mensch, aan der menschen plichten, door alle, hem in zyne betrekking mogelyke en passende, deugden beantwoorden, zoo wel als hunne verdiende straffen lyden, en de verzoening stichten, om voor menschen de zaligheid te verwerven.

VII. Langs deezen weg nu worden menschen door de genade Gods, in en om den Middelaar, hersteld tot deugd, en zullen de hier by aanvang herstelde, van deugd tot deugd voortgaande, allengs meer en

 meer,

meer, en na dit leven eens, onder eene onafgebrokene deugdsoeffenieg, volmaakt aan hunne bestemming, aan dat uiterste einde van alle Gods werken beantwoorden, Gods eer en heerlykheid bevorderen.

Uit dit korte ontwerp van Gods raad en alle zyne wegen in de natuur en genade, opgemaakt uit de rede en de openbaaring, zien wy duidelyk, dat de deugd de eerste en laaste bestemming en plicht van den mensch, van elk redelyk schepzel zy; en dat de Middelaar, om den gevallen mensch tot deugd en geluk te herstellen, tusschen beiden gekomen zy. Dog dit als in 't voorbygaan.

§. XLVII.

De deugdsoeffening van onzen wysgeer naar de openbaaring is niet minder kristelyk.

De deugdsoeffening moet dan den wysgeer zoo zeer, als elk Kristen in 't gemeen, aan het hart liggen; en hier toe krygt hy, door de openbaaring, in het geloof omhelsd, nadere en sterkere banden van verplichting, die hem bewegen en dringen, om zynen Schepper, Weldoener, en Wetgever, en nu ook zynen liefderyken en genadigen Vader, om zynen allervriendelykften Verlosser met de hartelykste wederliefde te omhelzen, met de vuurigste dankbaarheid te ontmoeten, met eene bestendige en tederste gehoorzaamheid te dienen, in gedagten, woorden en werken naar deszelfs wil en voorbeeld zich te schikken: om God te verheerlyken. — Dus zal hy ook, naar zyne bestemming, zich kwyten van de plichten eener schuldige zelfsliefde, zyn geluk op alle mogelyke wyze,

en met alle naarstigheid, ootmoedig en omzichtig zoeken te bevorderen: alles, wat daaromtrent hem in den weg is, kloekmoedig pogen over te stappen, zyne eigen driften en zinnelyke neigingen, wanneer ze hem dwarsboomen, beteugelen, aan de voorschriften der rede en openbaaring dienstbaar maken, en over alle zwaarigheden zegepraalen — Niet minder zal hy ook omtrent zyne medemenschen, tot dezelfde einden met hem bestemde wezens, in liefde, zagtmoedigheid, bescheidenheid, ootmoedigheid en vriendelykheid, zyne plichten behartigen: allen menschen, zoo veel in hem is, zich zoeken dienstbaar te maken, en ter bevordering van hun wezenlyk belang, door leering, vermaaning, voorbidding, daadelyk weldoen, en vooral door eenen stichtenden voorbeeldigen wandel, trachten nuttig te zyn — Hy zal zelf niet verzuimen zynen vyanden, als zyne medemenschen, natuurgenooten, en met dezelfde vermogens voorzien, onder dezelfde verplichtingen liggende, voor het zelfde geluk of ongeluk vatbaar, die zelfde plichten te bewyzen, en hen, gelyk in 't gemeen zynen naasten, als zich zelven lief hebben — Dus zal hy, om die veel behelzende uitdrukking in de openbaaring hier te gebruiken, zich benaarstigen, *om matig, rechtvaardig en godzalig te leven in de tegenwoordige wereld.*

En wie zal nu zeggen kunnen, dat de doorgeoeffende wysgeer, in onderscheiding van den Kristen, die, naar het oogmerk van dit voorstel, niet als een wysgeer aangemerkt word, niet even zoo getrouw,

oprecht, hartelyk en bestendig hierin, even als deeze, zich werkzaam betoonen, en van zyne plichten, om aan zyne bestemming, om aan wysgeerte en openbaaring te beantwoorden, zich kwyten zal? — Hier hebben wy dus de deugd, de godvrucht, de heilig- en godzaligheid, de tweede hoofdtrek in het karakter van den waaren Kristen, in onzen wysgeer. En, byaldien wy iets zien kunnen, dan zien wy ook dit duidelyk, dat de geoeffendste wysgeer ook de beste Kristen zyn kan, en, ten aanziene der deugdsoeffening voor den gemeenen Kristen niet behoeve onder te doen. *Ein durch das wort Gottes gebildeter Philosoph, das ist der Christ*, zegt niet te onrecht de voortreffelyke Hoogleeraar G. T. SEILER (a).

§. XLVIII.

Hy geniet ook zoo wel de vertroostingen der openbaaring, dan de gemeene Kristen.

Baart de herstelling, die de openbaaring ons aanwyst, in het hart van verlegen stervelingen eenen verkwikkenden troost, wenschelyke rust en vreede, wanneer zy door het geloof Gods geheele getuigenis aannemen. Ook in dit opzicht zal onze Kristelyke wysgeer, althans niet minder dan de gemeene Kristen, maar ruim zoo veel in de vruchten der openbaaring deelen, en haare troostvolle nuttigheden en uitwerkzelen voor zich ondervinden. Immers wie bezeft duidelyker en tevens levendiger, wat het te zeggen zy, vrede met God te genieten — Dat een minder kwaad, in den schakel der groote en algemeene Gods-re-

(a) *Geist und Gesinnungen des vernunftmässigen Christenthums*, voorrede p. 4.

regeering, word toegelaaten, om een meerder te beletten, om voor een goed, het geene anders geen plaats kon hebben, plaats te maken — dat eindige wezens voor al het goede niet altyd, niet te gelyk vatbaar zyn — dat den geenen, die God lief hebben, alle dingen ten goede moeten mede werken — dat de hevigste smerten de kortstondigste zyn — dat de verdrukkingen van dit leven ligt zyn, zeer haast voorby gaan, en een gansch zeer uitnemend eeuwig gewigt van heerlykheid uitwerken, enz. dan de wysgeer, die in zyne school en onder zyne lessen zulke gezegden ook als eigendomlyk vindt? Ten blyke, dat de wysgeerte en de openbaaring ook in dit opzicht zeer wel stroken, en de Kristelyke wysgeer ook allen troost, rust, vreede, gemoedigdheid en onverzaagdheid, zelf in den dood genieten kan: die hem op de zekerste en duidelykste gronden, zoo lang hy zyne rede te gebruiken in staat is, kunnen byblyven, en zoo ligtelyk niet zullen betwist worden, dan wel den minkundigen en minder wysgeerigen Kristen — Konden een CICERO, SENECA, EPICTETUS en BOETHIUS, gelyk hunne nagelatene schriften getuigen, zoo veel troost in hunne wysgeerte vinden; hoe veel te meer zal onze wysgeer, wen hy tevens van de openbaaring het rechte gebruik maakt, dan niet den bondigsten troost genieten?

§. XLIX.

Wy zouden te verre moeten uitweiden, wen wy in meer byzonderheden alle deeze stukken, gelyk *De doorgeoeffende wys-*

zich

geer, in zyne vorderingen naar deeze tyden vertoond.

zich ligtelyk doen liet, wilden uithaalen. Dan nog een ſtuk verdient onze oplettenheid. Het denkbeeld van een wysgeer hebben wy, met al het geene daarover gezegd is, nog niet uitgeput. *Den doorgeoeffenden wysgeer* beſchouwende, kunnen wy niet voorby den hedendaagſchen wysgeer ons voorteſtellen, en deezen — gelyk alle wetenſchappen, en dus ook de wysgeerte, in de voorledene en ook deeze ten einde loopende eeuw, zeer aanzienelyke vorderingen en wasdom gekregen hebben, in die meerdere beſchaafdheid, en ruimere voortgangen in zynen taak, in die vryere en uitgebreidere kundigheden, die aan deeze tyden boven de voorgaande eigen zyn, ons wat meer van naby onder het oog te brengen. En laaten wy, om zyne andere vorderingen nu niet aan te merken, hem ſlechts beſchouwen, zoo als hy in de wis- en natuurkunde, welker grenzen in de jongſte tyden onlochenbaar zeer verwyderd zyn, verder gevordert is, zedert een COPERNICUS omtrent de hemel-lighaamen, derzelver ſtand, betrekkingen en bewegingen, de treffelykſte ontdekkingen deed, welken men nu niet meer, uit vreeze van verketterd te zullen worden, als of men Gods woord en den H. Geest tegenſprak, met ſchroom behoeft aan te nemen, maar van tyd tot tyd meer opgehelderd en bevestigd ziet — Zedert een GALILÆUS, en vervolgens CASSINI, DE LA HIRE, HUIGENS, STRUIK en meer anderen daaromtrent insgelyks de ſchranderſte waarnemingen gedaan, en het getal der vaste ſterren in eene ontelbre menigte te beſchouwen, ons geleerd hebben. — Zedert

dert een BOYLE, NEWTON en derzelver navolgeren omtrent de gezichtkunde en andere deelen der natuur- en wiskunde de ervaarenheid te baat genomen, en door de natuur zelve de aangelegenste waarheden in de natuur nagespeurd hebben — Zedert men door nyvre en onvermoeide waarnemingen, in de plaats van gissingen en afgetrokkene onderstellingen, ook door behulp der vergrootglazen, en eener meer verbeterde scheikunde, in het dieren- groeijend- en delfstoffen-ryk veel, zeer veel dat voorheen verborgen was, heeft leeren kennen — Zedert men den aart en de wetten der beweging meer oplettend en meer geregeld, op den voorgang van eenen BERNOUILLI, KOENIG en MAUPERTUIS heeft mogen beschouwen — Zedert men de evenredigheid (analogie) in genoegzaam alle de deelen der schepping heeft begonnen te ontdekken, en op het voetspoor van eenen LEIBNITZ, WOLF, C. BONNET, en den in de ontleedkunde van deezen zoo zeer verdienden CAMPER, daarin meer gevorderd is, en van de aaneenschaakelingen in de werken der natuur wat meer licht begint te krygen — Zedert de geleerden niet meer binnen de wanden van hunne boekvertrekken, de natuur bestudeeren, maar ook kostbaare en gevaarlyke reizen naar alle de werelddeelen door de begunstigende ondersteuningen van de grootste en wysheid-minnende Vorsten van Europa, daar toe ondernomen en uitgevoerd hebben.

Laaten wy den wysgeer als zoodanig, en gelyk hy, met zyne vorderingen, in deeze dagen verschynt,

ons eens voorſtellen, en dan zal hy, met het grootſte recht, op den naam van een *waar Kristen* aanſpraak hebben, en dien wegdragen kunnen: dan zal hy der openbaaring, den Kristelyken godsdienst de grootſte dienſten en eer aandoen: veele tegenwerpingen van vyanden der openbaaring en verbasterde wysgeeren opgeraapt, eensklaps doen verdwynen: veele dingen in de openbaaring die voorheen donker en twyfelachtig waren, met een duidelyk en bekoorend licht ophelderen, en overal ons liefelykst noodigen en krachtigst dringen tot de ſchuldige eerdienſten aan, tot de verheerlyking van den allerhoogſten. Zoo duidelyk, zoo zeker is het, dat *de doorgeoeffendſte wysgeer, ook in den ſterkſten zin een waar Kristen zyn kan.* En wie kan hier aan twyfelen, die aan eenen BOYLE (*a*), DERHAM, NIEUWENTYD, BROKES, SCHEUCHZER, HALLER en meer anderen de ſterkst ſprekende bewyzen, en levendigſte voorbeelden voor zich ziet?

§. L.

Als veel vooruit hebbende in zyne beſchouwingen van Gods werken in het groote, tot grootmaking

Dan wy kunnen ons niet voldoen met dit ſlechts in 't gemeen daaromtrent gezegd te hebben. De ſtof is zoo ruim, zoo gewigtig, zoo bekoorend ook dat wy niet voorby kunnen, hieromtrent nog het een en ander by te voegen. Het onderwerp is ook van dien aart, dat het door eene opſomming van ſtukken (*b*), of-

(*a*) Wiens boek over *de hoogſte eerbied, die het menſchelyk geſlacht God wegens deszelfs oneindige volmaaktheden en voornaamelyk deszelfs wysheid en macht ſchuldig is*, zoo bondig, zoo ſtichtelyk, zoo kristelyk geſchreven is.

(*b*) *Per inductionem*, ut ajunt.

ofte ontledender wyze best, duidelykst, en tot meer algemeene nuttigheid behandeld kan worden.

van God, tot verlichening van de wereld en zich zelven.

Wy nemen nu eens het eerste bovengemeldde stuk voor ons, en de zon aan als het middenpunt van dit ons stelzel, de vaste starren als zoo veele zonnen, die elk aan de overige planeeten van hun stelzel licht, warmte en beweging mededeelen: dat alle die hemelbollen, voor zoo veel ze planeeten zyn, die in zoo veel opzichten evenaaren aan onzen aardkloot, volgens eene zeer waarschynlyke redeneering, boven welke zich ook niets beter daaromtrent laat uitdenken, en die op de evenredigheid (analogie) berust, ook met levendige, en ten deele redelyke schepzelen voorzien, en daar van bewoond zyn — *Hoe groot, myn God! myn Schepper! hoe onbegrypelyk groot verschynt gy my dan! Hoe onmeetlyk, hoe verbazend groot!* — Dan moet onze wysgeer in de taal en met de aandoeningen van eenen uitmuntenden Godsgezandt, een Apostel, op het besluit van een ander vertoog, dog hier ook met recht toepasselyk, uitroepen: *o diepte van ryke*, van overvloedige, van groote, van onnaspeurlyke *wysheid en kennis van hem, uit welken, door welken en tot welken alle dingen zyn!* — En hoe gaarne zal onze wysgeer dan ook niet zeggen: *Hem zy de heerlykheid in eeuwigheid!* — Verlegen onder den last van zyne verwondering, van zyne verbaasdheid, zal hy met een warm en kloppend hart, met eene hygende borst, en de levendigste, de sterkste aandoeningen, zich gaande gemaakt vinden, om GOD grootheid te geven, die het zoo waardig is, dien hy als den on-

 ein-

eindig grooten HEER VAN HEMEL EN AARDE, den HEER DER HEIRSCHAAREN — Bybelſche naamen, die by hem dan niet ſlechts klanken zyn, maar in haaren veel, oneindig veel behelzenden zin en mening recht gevoelig verſtaan worden — eerbiedigen. Dan zal hy ondervinden het geene de heilige Dichteren zoo levendig, zoo verrukt, zoo roerend bezongen, gelyk wy zoo vaak in de pſalmen en lofzangen der openbaaring vinden.

Hoe geſchikt zyn nu wyders deeze redelyke, deeze wysgeerige bezeffen, en hoe natuurlyk moeten ze onzen wysgeer dienen om tot eene Kristelyke verloочhening deezer wereld, om tot eenen hemelschgezinden wandel hem te leiden? Vergelykt hy, by die verbaazende, die onmetelyke grootte van 't heelal, deezen aardkloot, die, by aldien er maar vergelyking in onze verbeelding gemaakt kan worden, ſlechts een ſtip, ja minder dan een ſtip is — Hoe dwaas, hoe ydel, hoe laag moeten hem dan de handelingen van zoo veele ſtervelingen voorkomen, die hier hun genoegen en vermaak zoeken: die in de dingen van deeze aarde hunne lust en hunne rust zich verbeelden te vinden: die hun hart en genegenheden daaraan opofferen, en zoo leven, als of zy, om eeuwig hier te leven, beſtemd waren — Onze wysgeer zal, integendeel in zyne verhevene denkwyze zich vermaken, en met eenen voortreflyken wysgeer der ouden zeggen:

Hoc eſt illud punctum — — —

Hy acht zynen oorſprong te edel, zynen aart, zynen inborst en vermogens te verheven, zynen tyd te kos-

kostelyk, dan dat hy zyn hart aan zulke vernederende dingen zou verklaaren: Hy gebruikt deeze dingen naar derzelver bestemming, en des Scheppers oogmerk, zich wachtende voor misbruik: Hy beschouwt zich als eenen vreemdeling op deeze aarde, als eenen reiziger door deeze wereld, als bestemd voor betere werelden, voor den hemel, zyn waare vaderland, daar een wezenlyk en eeuwig geluk voor hem weggelegd is, en hem wacht.

Maar hoe zeer moet hy by deeze beschouwingen zich zelven vernederen, en in zyne nietigheid beschouwen! Hoe onbegrypelyk gering een deeltje, en als niet noemenswaardig deeltje der schepping is dan niet de mensch? Hoe duidelyk en indringend is hem dan die taal der openbaaring: *wat is de mensch, en eens menschen kind*, dat gy HEERE! wiens naam, wiens majesteit zoo volheerlyk is, wiens vingeren de hemelen schiepen, die de maan en de starren bereid hebt --- dat gy - - *zyns gedenkt, dat gy hem bezoekt!* — Dan begrypt by de gezegden van eenen der verhevenste Profeeten, die by God de *volkeren als springhaanen*, en de machtigste *naatsiën als een stofje aan de weegschaal, en een druppeltje aan den wateremmer* vergeleek; die getuigde: *alle volken zyn als niet voor hem; zy worden by hem geacht minder dan niet, als ydelheid.* — Groote, waarlyk en verhevene uitdrukkingen, die echter, hoe sterk ze ook schynen, niet boven de waarheid, maar onvergelykelyk beneden dezelve zyn. Kan nu wel de gemeene Kristen deeze gezegden behoorlyk verstaan, tot vernedering van zich zelven,

 tot

tot verheffing en grootmaking van God behoorlyk gebruiken? Het zal immers, by gebrek aan wysgeerige kundigheden, en wegens zyne bekrompene bevattingen, maar zeer flaauw, zeer oppervlakkig zyn, het geene hy hier by denken kan. Terwyl onze verlichte wysgeer, onze doorgeoeffende natuurkundige groote kracht, onvergelykelyken nadruk, verhevenste waarheid, leven en roerenden zin in dergelyke taal der openbaaring zal ontdekken, zal bewonderen en pryzen. En wie kan dus, wie zal zoo laag en hartelyk zich vernederen, dan onze doorgeoeffende en de openbaaring eerbiedigende wysgeer?

Zyn nu alle deeze werkzaamheden, God grootheid te geven, en zich zelven diep te vernederen, onder de wezenlykste plichten van 's menschen bestemming, de ziel van den waaren godsdienst; en het leven van den waaren Kristen, ja het veiligst kenmerk van den geopenbaarden en besten godsdienst; hoe zeer zouden wy dan, hoe liefdeloos den wysgeer veroordeelen, wen wy hem als niets met den waaren Kristen gemeen hebbende, ten toon stellen wilden; naardemaal hy, gelyk nu gebleken is, zoo veel vooruit heeft boven den gemeenen Kristen, die met wysgeerige beginzelen en kundigheden niet doortrokken is?

§. LI.

Insgelyks by het nagaan van Gods werken in het kleine.

Nog een staaltje, by dit vertoog uit het groote, nemen wy uit Gods werken in het kleine, of liever naar ons voorkomen en begrip zoogenaamde kleine, het geene met die beschouwingen over Gods werken

in

in het groote op 't zelfde uitloopt. Hier zy nu eens de kleinste worm, de geringste kaas- of vleesch-myt, het ondeelbaar levendig siertje, het voor 't bloote oog, onzichtbaar insekt een voorwerp der beschouwingen van onzen Kristelyken wysgeer. Hy begluurt dan een levendig, bewerktuigd en bezield schepzel, met de noodige vaste en vloeibre deelen, met de werktuigen om zyn voedzel te krygen, met de ingewanden, om het te verteeren, en het in bloed, of in de plaats van bloed dienend vogt te doen veranderd worden; voorzien: het heeft zyn hart, om zyne levenvoedende sappen door zyn geheel lighaam te doen doorstraalen, door zyne slag- en bloed-aderen: waar toe zyne longen, ter bevordering van die doorstraaling, door inademing der lucht noodig zyn: het heeft zyn gevoel, zoo wel als zyne bewegingen, en kan dus van zenuwen niet ontbloot, van hersenen niet versteken zyn, het moet insgelyks met zyne teeldeelen voorzien zyn, om, door paaring met zyne wedergade, zyn geslacht te kunnen voortplanten. Hoe klein, hoe onverbeeldelyk klein moeten niet alle deeze deelen in dat levend, bewerktuigd en bezield mytje, in dat kleine siertje, of voor onze bloote oogen onzienelyk insekt, hoe klein moet deszelfs voedzel zyn! Hoe klein, wen duizenden daar van in groote niet eens aan een zandkorrel evennaaren! — Het is echter, in zyne soort, niet minder bewerktuigd en volmaakt, dan het groote paard, de vervaarlyke olifant, de vreeslyke walvisch, enz.

Hoe groot beschouwd hier onze wysgeer God in

't kleine! God die eene andere wereld, als 't ware, in het kleine voortbragt op de uiterste grenzen van de groote, ofte zichtbaare wereld: die daar over duizenden en millioenen van kunststukken zyner oneindig wyze en machtige band zich als Schepper, Onderhouder en Heerscher volheerlyk openbaart — Verrukkende verwondering, eerbied-volle indrukken, ootmoedige aanbidding van God, midsgaders geloof, liefde, hoop en vertrouwen op hem moeten hier des wysgeers beschouwingen bezielen, en de heuchelyke vruchten daar van zyn — werkzaamheden die den mensch betaamen, die den Kristen tot sieraad zyn.

Zal nu hier in onze wysgeer den gemeenen, den eenvouwigen Kristen, geen wysgeer zynde, niet verre achter zich laaten? Hoe zeer tog zullen hier de beschouwingen van deezen, die dergelyke voorwerpen dikwyls zyne beschouwingen en aandacht niet eens waardig keurt, verschillen? Hoe vaak zal deeze, met de groote menigte van menschen, ongerymd, en, hoewel onweetend, in de daad echter oneerbiedig omtrent God denken nopens den oorsprong en het bestaan van zulke kleene schepseltjes, en het God-onteerend begrip van een EPIKUUR en andere oudere of laatere, God en de Voorzienigheid verzaakende, halfflachtige wysgeeren, onbedagtzaam ook het zyne maken, en waanen, dat ze van zelf ontstaan, uit gisting, broeijing, vuiligheid en verrotting hun bestaan krygen? Terwyl onze doorgeoeffende wysgeer, het gevaarlyke en God-onteerende van zulke gevoelens het nadeelige, het welk voor allen godsdienst

dienst daaronder ſchuilt, wetende, op het hooren van zulke gedagten, zuchten moet: "God bewaar my „ voor zulke gedagten! open myne oogen meer en „ meer, om ook uwen vinger in het kleine, om „ overal U te zien en voor alle de werken uwer wys- „ heid en almacht u den ſchuldigen lof toe te bren- „ gen!" — En beſchouwt de onwysgeerige Kristen al dergelyke voorwerpen eens ter loops, en als in 't voorbygaan, hy zal er by gebrek van noodige kundigheden, naauwlyks met de noodige aandacht op letten, weinig of niets er in zien, en deezen, voor onzen geoeffenden wysgeer zoo vruchtbaaren, tak van beſchouwingen zoo haast wederom vaaren laaten. Men oordeele nu vry, wie van beiden hier best, wie hier meest kristelyk denkt en handelt!

§. LII.

Hebben wy tot hier toe onzen wysgeer als den waaren Kristen in zyne denkwyze en in zyn gedrag, geduurende dit leven, beſchouwd, en hem voortreffelyker, dan den min-wysgeerigen Kristen gevonden: wy kunnen hem ook by zynen uitgang uit dit leven, en in den dood, als den Kristen begluuren — Dan dewyl wy, by den overvloed van gedagten, die zich hieromtrent aan ons aanbieden, ons moeten bekorten, zoo gaan wy dien overſtap door den dood uit deeze in eene andere wereld nu voorby, om hem in een ander leven en in die gewesten van licht en zaligheid achter na te ſtarr-oogen. En hier zullen wy niet weinig aan hem ontdekken, het geene ons ſterkst

Hier uit word opgemaakt, dat hy in een aanſtaand zalig leven veel vooruit zal hebben.

in onze gedagten bevestigt, en het ſtuk, daar voor wy pleiten, voldingt.

Wy onderſtellen hier dat onderwys der openbaaring aangaande den aart van het eeuwig leven, en het wezenlyke der volmaakte en eeuwige gelukzaligheid van den mensch, die het lot en genadeloon van den waaren Kristen zyn zal: met welk een onderwys het redelicht ook zoo ver het hier by komen kan, overeenſtemt: terwyl beiden ons de volmaaktheid van 's menſchen vermogens, en dus naar het verſtand en den wil, met daar uit ſpruitende gepaste handelingen, als des menſchen hoogſte geluk beſchryven, en ons aanwyzen, dat de mensch, dan aan zyne beſtemming, aan Gods oogmerk met hem beantwoorden, en tot verheerlyking van God eeuwig leven zal. — Wy nemen hier ook aan die, uit de openbaaring even zoo zekere, en by het redelicht insgelyks kennelyke waarheid, dat het volmaakt eeuwig leven van den mensch, niet in wezen, gelyk de godgeleerden het uitdrukken, maar in trappen en omſtandigheden ſlechts, verſchillen zal van het geestelyk leven der genade, hier reeds in de erfgenaamen van dat toekomend zalig lot plaats hebbende.

Hier uit trekken wy nu, betreklyk tot ons onderwerp, dit beſluit, dat de doorgeoeffende Kristelyke wysgeer, in het aanſtaande leven, boven den minder wysgeerigen Kristen veel vooruit hebben, en in grooter voorrechten, in grooter geluk deelen zal. En dit menen wy, zoo wel uit den aart der zaaken aan den eenen, als uit het nagaan van de voorwerpen der

werkzaamheden van die gezaligde menschen, aan den anderen kant, te moeten besluiten.

§. LIII.

Uit den aart der zaaken leiden wy dit veilig af; haardemaal het zeker is, dat hoe verder de mensch hier gevorderd is in een geestelyk leven, d. i. in de kennis, in den liefdedienst van God, in de bekwaamheid, om aan zyne bestemming te beantwoorden: naar maate hy zich ter verheerlyking van God meer en zuiverer heeft bezig gehouden: naar die maate is hy ook ryper tot het volmaakter eeuwig leven, als waar van hy hier reeds by voorraad meer beginzelen en ruimere eerstelingen genoot. Terwyl het ook even zoo zeker is, dat, het geene de erfgenaam des hemels hier reeds heeft, die grootere bekwaamheid; om deel te hebben in de erve der heiligen in het licht, hy zulks dan en daar niet eerst behoeft te wachten, of noodig heeft te ontvangen — Volgt nu, uit al het geene wy reeds hier boven getoond hebben, dat de doorgeoeffende wysgeer boven anderen in deezen reeds veel vooruit hebbe, ons besluit zal dan ook opgemaakt, en het stuk, dat wy bedoelen, voldongen zyn. *Het geene uit den aart der zaaken,*

Byaldien men ons nu hier tegenwerpen wilde: dat mogelyk God in het uur des doods, of by die groote verandering, die met de intreede in die gindse gelukkige wereld verzeld zal gaan, eensklaps en onmiddelyk werken en veroorzaaken zou, dat die geene van waare Kristenen, die hier zoo ver achter uit wa-

 ren,

ren, door ingestorte volmaaktheid, den verder gevorderden by den uitgang uit deeze wereld zouden kunnen gelyk geschat worden: dat dus allen door den dood, ten aanziene van hunnen zedelyken staat, in het zelfde lot, en op dezelfde hoogte kwamen — Wy zouden dan daar op antwoorden, dat alhoewel het niet ontkend mag worden, dat God zulks zoude kunnen doen, het echter niet blykt, dat hy zulks zou willen doen; dewyl de openbaaring ons hier omtrent aanleiding geeft, om 't tegendeel te denken, wen ze ons niet onduidelyk trappen in de zaligheden van het toekomend leven aanwyst, en verklaart; dat God elk het loon, ook uit genade, juist evenredig naar deszelfs werken, toedeelen en vergelden zal. Of wanneer ze ons onder het oog brengt, dat die spaarzaam of rykelyk, in het oeffenen van liefdewerken zaaijen zal, ook spaarzaam of rykelyk maaijen, of in een toekomend leven dus ook inoogsten zal. Of wanneer de godzaligen met de voorstelling en beloften van een grooter loon en geluk tot meerder jagen naar de heiligmaking worden aangemoedigd; dewyl hun arbeid niet ydel is in den Heere — Dergelyke getuigenissen nu schynen ons een gevoelen, het welk men ons hier tegenwerpt, niet te begunstigen; maar voor allengs toenemende trappen van volmaaktheid te pleiten, evenredig met dien, waarop de Kristen by zyne ontbinding van dit lighaam gevonden wierd. En dit zou zich ook zeer wel laaten overeenbrengen met die onmiddelyke Gods-werking ter volmaaking van het geluk zyner Kristenen by den dood, byaldien men die

hier

hier verkiest te stellen. Dan dewyl ons stervelingen daar van zoo weinig bekend is, kan deeze gedagte zoo weinig tegen ons stuk, als voor het zelve, met eenigen aandrang gebruikt worden. — En dus menen wy, van deezen kant gewonnen te hebben, dat de godvruchtige wysgeer in een ander leven, boven den onwysgeerigen Kristen, veel vooruit zal hebben.

§. LIV.

Maar ook uit het nagaan van de voorwerpen der werkzaamheid van de zaligen menen wy, dat dit besluit volgen moete. Want het is niet alleen de onmiddelyke kennis van God, in welke die gelukkige zich zullen verlustigen; maar ook, en mogelyk voornaamelyk, de middelbaare kennis van hem uit deszelfs werken, die wy aan hun moeten toeschryven. Want zoo veel weeten wy, ondanks onze donkere uitzichten in het toekomende, dat God zyne eens voortgebragte werken niet zal vernietigen, maar, door die aanstaande groote verandering, de wereld zal vernieuwen en verbeteren, om door dezelve zyne oogmerken, meer, en nader, dan in dit leven plaats had, te bereiken. *Wy verwachten*, wanneer alle deeze dingen door het vuur vergaan en gelouterd zullen zyn, *naar zyne belofte, eenen nieuwen hemel en eene nieuwe aarde, op welke de gerechtigheid woonen zal:* en mogen dus eene verbeterende verandering in Gods werken te gemoet zien, waar door ze van de zaligen nader gekend worden, en meer rechtstreeks hun aanleiding geven, en ruimere stof uitleveren zullen tot verheer-

En uit het nagaan van de voorwerpen der werkzaamheden in het aanstaande leven getoond word.

lyking van God. Was hier de kennis van de verst gevorderden slechts ten deele, daar zal ze onbelemmerd, duidelyk en volmaakt zyn, en den liefhebberen van Gods werken dienen, om, naar 't geene de Heer van hemel en aarde daar door bedoelde, Hem daar voor dankzegging, lof en heerlykheid toe te brengen.

Hier uit valt nu gereedelyk te besluiten, dat zy die hier in de kennis van God en deszelfs werken verst gevorderd waren, die in de behoorlyke beschouwing van deezen zich kweetten van hunnen plicht, en daarin hunne meest begunstigde bezigheid, hun vermaak en hun leven vonden, zoo veel te meer ook daarin als dan voortgaan, en boven hun, die er zich hier weinig over bekommerden, en welken het dikwyls meer op het zalig worden op zich zelven, of om hun verward begrepen geluk en streelend genoegen, dan om de bevordering van Gods eer te doen was; in een woord, boven den minder wysgeerigen Kristen, veel vooruit zullen hebben — Onze *doorgeoeffende wysgeer*, en de wysgeer *in den sterksten zin* genomen, *kan* by gevolg, *een waar Kristen*, de beste Kristen *zyn*.

✠ ✠ ✠

Zedelyk gebruik van den inhoud deezer verhandeling. Dat wy dan, om niet zonder eenig aanwys van het zedelyk gebruik van deeze verhandeling, hier af te stappen, de vooroordeelen nopens die edele wetenschap, indien daar van nog overblyfzelen by ons zyn

mog-

mogten, afleggen en vaaren laaten: en, naar onzen plicht, de wysgeerte en de openbaaring, elk in haare soort, en op haare plaats, op den rechten prys stellen, en als dierbaarste geschenken des hemels waardeeren.

Dat wy met allen yver ons benaarstigen en bezig houden in de beschouwing van Gods werken, en vooral met oplettenheid ons veel by ons zelven bepaalen; om tot eene nadere kennis van onzen maker den Schepper van 't heelal, van zyne verhevenste volmaaktheden en deugden te mogen raaken; naardemaal hy tog, zoo wel door zyne werken in de natuur, als in zyn woord zich aan ons menschen heeft gelieven te openbaaren.

Dat wy daar toe van die gunstige gelegenheden, en overal voor handen zynde ruime middelen getrouw en naarstig ons bedienen: om, daar God ons hemel en aarde, met al wat daar in en daar op is, tot een geopend boek gegeven, en ons zelven zoo wonderbaarlyk gemaakt heeft, greetig en volvaardig, naar Gods oogmerk en derzelver bestemming, van die middelen ons gebruik maken: bewogen door het gezag der openbaaring in haare gewigtigste uitspraaken, die zulk eenen als eenen *dwaas* en *onvernuftigen* verklaaren en veroordeelen, *die van des Heeren werken niet weet*, die van dezelve te onderzoeken en behoorlyk op te merken, geen werk maakt: terwyl ze in tegendeel dit als de begunstigde bezigheid van de liefhebbers des Heeren, aanpryzen, dat ze *zyne werken, die zeer groot zyn, met lust zoeken na te gaan.*

Dan

Dat wy tevens by het ontwaar worden van het onvoldoende der rede en wysgeerte in onzen tegenwoordigen ſtaat en behoeften, de openbaaring behoorlyk waardeeren en beſteden, tot vervulling van onze gebrekkige kundigheden, tot een voor ons thans noodigst onderwys, en ter beſtuuring op den weg tot ons geluk, naar het voorbeeld van den Dichter, die PS. XIX Gods werken in de natuur zoo roerend bezong, en de openbaaring zoo heerlyk verhief.

Dat wy vooral op onze verkregene kundigheden niet laatdunkend, en geenzins ons zelven verheffende, maar nedrig ze bezittende, dezelve beſteden tot daadelyke beoeffening van zulke plichten, als wy omtrent God, ons zelven, en onze medemenſchen hebben te behartigen, om naar de voorſchriften van rede en openbaaring ons hart te verbeteren, en ons leven te regelen, om godzalig, maatig en rechtvaardig te leven in de tegenwoordige wereld: om alle onze in- en uitwendige handelingen, naar onze beſtemming, te beſtuuren, en ons getrouw, naarſtig en aanhoudend te kwyten van alle die plichten, tot welken wy, als menſchen, als burgeren, en als Kristenen geroepen zyn.

Dit is Gods wil, door het redelicht aan ons bekend gemaakt, het einde der wysgeerte, het bevel in de openbaaring zoo dikwyls en duidelyk ons ingeprent. Dit ſtrookt met onze beſtemming: dit is eene bezigheid den mensch waardig, den Kristen betaamend en noodig, dit is de weg tot het geluk, waar voor wy vatbaar zyn, ja ons geluk zelve in tyd en eeuwigheid.

A DEMONSTRATION,

THAT TRUE PHILOSOPHY HAS NO TENDENCY TO UNDERMINE DIVINE REVELATION; AND THAT A WELL GROUNDED PHILOSOPHER MAY BE A TRUE CHRISTIAN.

BY CÆSAR MORGAN. M. A.

CHAPLAIN TO THE LORD BISHOP OF ELY

To whom the honorary prize is adjudged by TEYLER'S THEOLOGICAL SOCIETY.

A DEMONSTRATION,

THAT TRUE PHILOSOPHY HAS NO TENDENCY TO UNDERMINE DIVINE REVELATION, AND THAT A WELL GROUNDED PHILOSOPHER MAY BE A TRUE CHRISTIAN.

In almost every age of the Chriſtian Church there have been men, who have decried the ſtudy of philoſophy as prejudicial to the intereſts of revelation. It is a queſtion of the utmoſt importance and involves objects of the firſt magnitude, namely, the knowledge of the revealed will of God, and the cultivation of our rational faculties. It deſerves therefore our moſt ſerious attention, and is with great wisdom propoſed as a ſubject for ſevere diſcuſſion. If Revelation and Philoſophy be indeed at variance with each other, ſo that the one flouriſhes in proportion as the other is neglected; it becomes us, with the humility of dependent and ſhort ſighted beings, to accept the more explicit declarations of our Creator and the unerring dictates of divine wisdom, rather than deliver ourſelves up to the guidance of our own reaſon, and confide in the deductions and concluſions of our limited underſtandings — But if it ſhall appear in the ſequel, that divine Revelation and true Philoſophy are not ſo much at enmity with each other, as ſome men have imagined or inſinuated: if in truth they are eaſily reconcileable with each other, ſo that a man may be at once a ſincere Chriſtian and a well-grounded Philoſopher; it is ſurely an innocent, a meritorious employment to endeavour to cultivate to the utmoſt the ſuperior faculties of the mind, and thus to enter, as it

were, into the counſels of the all-wiſe and beneficent Creator of the Univerſe, as far as he has placed them within the reach of our capacities. But if we ſhould advance farther, and perceive, that true Philoſophy is the best friend of divine Revelation: that, humanly ſpeaking, they must ſtand and fall together: that Philoſophy has a natural tendency to ſtrengthen the underſtanding and purify the will, to diſſipate the viſions of enthuſiasm and diſentangle the ſophism of infidelity; we must acknowledge the magnanimity, and reverence the exertions of thoſe men, who have been fully ſenſible of this cloſe connexion between Revelation and Philoſophy, and have not only availed themſelves of this ſalutary conviction by the cultivation of their own minds, but have endeavoured to diſplay ſo important a truth with all the evidence it is capable of, and to enforce it upon the apprehenſions of others.

Ariſtotle defines Philoſophy to be (*) *the knowledge of truth*. This definition is not ſufficiently full and diſcriminative for the preſent ſubject: Truth is to be attained by both Divine Revelation and philoſophical reſearches. The object of the Divine and the Philoſopher is the ſame. The only difference, that ſubſists between them, conſists in the different methods, they adopt, to accompliſhit. Iwould therefore denominate Philoſophy "The diſcovery of truth by a careful „ attention to and inveſtigation of the appearances and operations of „ nature." This definition is, I think, ſufficiently comprehenſive; and at the ſame time clearly diſtinguiſhes the knowledge, that is acquired by the ſtudy of philoſophy, from that which is imparted to us by divine revelation.

If we acknowledge, that the revelation is derived from that God, who first framed the Univerſe, and ſtill continues to preſerveit; it ſhould ſeem at first ſight, that there could be no oppoſition or inconſiſtency between the works and words of the ſame all-wiſe and infinitely perfect Being; that, on the contrary, there would be found ſuch complete harmony and concidence between them, that they would reflect light upon each other, and by the mutual ſtrenght and ſupport, which they would receive and impart, would unite in forming one com-

(*) Ὀρθῶς δὲ ἔχει καὶ τὸ καλέσαι τὴν Φιλοσοφίαν ἐπιςήμην τῆς ἀληθείας. ARISTOT. ΜεταΦυς. B. II. K. 1.

complete whole of beauty and excellence. This preſumption appears to be ſo well founded, that it is probable, the cauſe of revelation would ſuffer materially, if the generality of mankind were perſuaded, that the diſpenſations of nature and grace were at variance with each other. In fact, it is upon this ground, that infidelity erects it's ſtrongest batteries. Admit but this ſingle principle, and I ſee not, how revelation is to be defended against the furiousneſs of their attacks. But as the caſe really ſtands, we have nothing to apprehend from the formidable preparations and ſounding threats of the adverſaries of our faith — But it is our buſineſs at preſent to plead the cauſe of philoſophy and not of revelation; and to remove the miſtakes of the friends of our holy religion, not to controvert the objections of it's enemies.

In diſputing with the zealous advocates of revelation no arguments can be inſignificant, that are drawn from thoſe inſpired writings, which Chriſtians of all denominations profeſs to venerate. Thoſe therefore I ſhall first produce, in order to conciliate the favour of our deluded brethren, and to engage their attention to ſuch, as are derived from a leſs hallowed ſource.

Many Heretics in the first ages of Chriſtianity maintained, that there was an evil principle originally inherent in matter, which the utmost efforts of the ſupreme benevolent Being could not entirely eradicate. Nay, they went further, and affirmed, that this world owed it's beginning to the ambitious deſign of ſome rebellious Æon who confined the pure ætherial ſpirit in this corrupted maſs of matter, and formed our earthly globe as a receptacle for the wretched priſoner — But the account, which Moſes gives us of the creation, is very different. He informs us, that "in the beginning *God* created the Hea-„ ven and the Earth". And to ſhew, that both the materials and the workmanſhip were worthy of their great Creator, he repreſents the Deity as pauſing in the ſeveral ſucceſſive ſtages of his work, to ſurvey the operations of his hands; and upon every ſuch occaſion it is remarked, that "God ſaw, that is was good." The whole account is at last cloſed with this general obſervation, "God ſaw every thing, that he had made; and behold, it was very good."

When the ſtupendous frame of the Univerſe and every thing contained in it are exhibited to us as the production of a Being indued with infinite wisdom, goodneſs, and power: when it is added, that this work, when completed, was ſanctified by the expreſs approbation

of it's divine author: and it is confidered, that the account was delivered by a perfon, who is acknowledged to have derived his information from that fupreme and best of Beings: it is furely a rational defire in man to wifh to extend his faculties to the contemplation of this heavenly workmanfhip, and to endeavour to discover fome of thofe more obvious marks of wisdom and goodnefs, with which every part of fo glorious a fyftem must be replete. —

This curiofity, naturally excited by the account, which Mofes has delivered of the Creation, fo far from being condemned as impious, feems to derive no little encouragement from the fubfequent parts of the facred writings.

We may venture to affirm, that no man exceeded David in zeal for the Law of his God, particularly at the times, when he compofed the Pfalms, thofe fublime pieces of devotion and praife. Yet he is fo far from fufpecting, that an attention to the works of nature has a tendency to withdraw the minds of men from the contemplation of the great author of it, and to induce them to reject his revealed will; that he is almost continually directing us to obferve the magnificence, wisdom, and benevolence, that are confpicuous troughout the whole creation.

The example of his fon Solomon is ftill more directly in favour of the ftudy of philofophy. When he preferred wisdom to long life, riches, and martial glory, and every other bleffing, which the thoughts of man could devife; the fcripture adds, "The fpeech pleafed the Lord, that „ Solomon had afked this thing." Lest it fhould be pretended, that the fubject of his choice, wich thus merited the divine approbation, was the art of government alone; I think it neceffary to remark, that the nature and extent of the request are best explained by the manner, in which it was complied with. It appears in the fequel of the hiftory, that he was not only enabled to decide with equity in the cafe of the two harlots and other intricate matters of government: but alfo that he was a most profound philofopher in the ftricteſt meaning of the term. His giving fatisfactory anfwers to all the hard queftions, with which the Queen of Sheba came to prove him, is a fufficient manifeftation of the fubtilty of his wit. And of the extent of his knowledge it is exprefsly affirmed, that "he fpake of trees, from the cedar that is in „ Lebanon, even unto the Hyffop that fpringeth out of the wall: he „ fpake alfo of beasts and of fowl, and of creeping things, and of „ fifhes."

We

We may here likewise produce Moses and St. Paul as memorable instances of the perfect agreement between human and divine learning. They were signal instruments in the hands of God, for the purpose of declaring his will to the world. The character, which St. Stephen gave of Moses, though short, is highly expressive of his intellectual attainments: Moses was learned in all the wisdom of the "Egyptians;" and that at a time, when Egypt was the repository of all the philosophy then to be found in the world — Of the learning of St. Paul, his ingenuity, and skill in disputation and argument no one can entertain a doubt, who peruses, with an unprejudiced mind and due attention, those epistles of his, which the Church of Christ so highly values.

If it would add any weight to the preceding authorities, we might urge the opinion of the emperor Julian and the Christians of his time. He had conceived an inveterate hatred against all, who embraced and adhered to the religion of Jesus; and he appears to have had nothing so much at heart during his short reign, as to exterminate the memorial of it from off the earth. For this purpose he published an edict, by which he prohibited Christians from being admitted into seminaries of learning; (*) judging, that nothing would more effectually tend to the abolition of our faith, than the ignorance, which would be thus introduced among it's professors. In this light it was beheld by the whole body of Christians; and if the edict had continued long in force, and been rigidly executed, it is probable, that our religion would have suffered more from that, than from every other species of oppression, to which it had been exposed.

Let us now proceed to consider the question more at large, and decide upon it by it's own apparent merits, independent of authority —

I can conceive but three reasons, that can be assigned, why philosophy should have a tendency to undermine divine revelation: First, that the principles of revelation and philosophy are inconsistent with each other: Or secondly, that the very act of investigation is apt to produce doubt and un uncertainty in the mind: Or thirdly, that knowledge itself has, in it's own nature, a tendency to introduce unbelief. When these three reasons have been thoroughly examined: I trust, we shall find little difficulty in determining the question.

I.

(a) Νόμῳ ἐκέλευε χριςιάνους παιδεύσεως μὴ μετέχειν. SOCRAT. *Hist. L.* III. 12.

I. When the name of philosophy was disgraced by the subtilties of scholastic disputation; the votaries of that profound science often found themselves embarrassed by the inconsistency, that evidently appeared between the conclusions of their philosophic reasoning and the express declarations of holy writ. Heated by the violence of controversy and strongly attached to their own refinements, they could not prevail upon themselves to renounce opinions, which had cost them so much time and labour; or even to call in question a chain of argumentation, that displayed, as they imaniged, the ingenuity and acuteness of their minds. To save the credit of their speculations, and at the same time to avoid a direct attack upon the established religion of Europe, they adopted a mode of expression as repugnant to common sense, as derogatory to Christianity, that a *thing was philosophically, but not religiously true;* as if truth and falshood were convertible terms, or the operations of nature and the words of God were in opposition to each other.

Consistency of conduct and invariable harmony and connexion in the plan of his works are the necessary consequences of the infinite wisdom, that is inherent in the Deity. Whatever fluctuation and uncertainty appear in the proceedings of any creatures, arise from the limitation of their faculties. Things assume different appearances, when beheld at different distances and under different points of view. On this account, what is one day pursued as wise and beneficial, may the next be rejected as absurd and pernicious. But this can never happen to the Deity, who sees through all time and pervades all space, who comprehends equally the whole and the most minute parts of the universal world with all their various arrangements and mutual influences, and perceives at once the most distant consequences of every regulation. It is impossible to suppose, that such a Being would act upon different principles in the material and the religious world, and constitute his kingdoms of nature and grace at enmity with each other.

But admitting, that a real consistency and harmony subsists between all the works of God; it may be asserted, that our minds are so constituted, as not to be able to comprehend them. To this it may be answered, that goodness is as essential to God as wisdom; and as he has not vouchsafed the declarations of his revealed will to all the individuals, or even to all the nations of the earth; it is little less than impiety to affirm, that he has left them to the guidance of their own minds, and yet that he has so ordained things, that, while they endeavour by a right use of their

fa-

faculties and an attentive contemplation of the visible creation (the only means of acquiring information that are afforded them) to arrive at some knowledge of him and his laws, they will infallibly be misled, and conducted to all error.

The sentiments of the inspired Psalmist are very different. In the 104th Psalm, while he is enumerating the many wonders of nature, which everywhere present themselves: he breaks off with a sudden exclamation of astonishment and rapture: "o Lord, how manifold are thy works! In „ wisdom has thou made them all: the earth is full of thy riches". — St. Paul has expressed himself so fully upon this subject in the first Chapter of his Epistle to the Romans, as to have left no room for evasion or subterfuge. He tells them, that the wrath of God is revealed "from „ heaven against all ungodliness and unrighteousness of men; because „ that, which may be known of God, is manifest in them; *for God hath* „ *shewed it unto them. For the invisible things of him from the creation* „ *of the world are clearly seen, being understood by the things that are* „ *made, even his eternal power and Godhead.*"

Both the Psalmist and St. Paul seem to think a slight view of the operations of nature sufficient to inspire men with exalted ideas of the wisdom, power, and goodness of God, conformable to the representations, that are always made of him in the holy scriptures. But we need not be afraid to penetrate beyond the surface, and to examine the texture of those works, which bear the external marks of beauty, order, and beneficence. The fountain of divine wisdom is inexhaustible, and his bounty infinite. The deeper we search, the greater reason we shall have to admire, to venerate and to love the author of our being and of every thing that surrounds us; and, of course, the stronger resemblance we shall find of Jehovah, the Lord almighty, "whose mercy reacheth unto „ the heavens, and his faithfulness unto the clouds: whose righteous„ ness standeth like the strong mountains, and his judgements like the „ great deep." Ps. 36. 5. 6.

The most uninformed of the human species cannot look up to the heavens, and behold the sun, the moon, and the stars, without being sensible of the beauty of the appearance, and acknowledging, that the hand, which created them, is divine. But this pleasure must be more rational and manly, and this conviction must sink deeper into the mind of the philosopher, who examines them with a curious eye, observing the wisdom of their conformation and positions; and calculates the laws, by

which the planets are preserved in their orbits, ever revolving about the sun, which, as an expressive emblem of it's maker, diffuses light and heat, fertility and life through the wide range of it's system. But when he extends his observations still farther, and considers the fixed stars as so many suns, each the center of it's own system, at inconceivable distances from each other and from us; his mind is filled with the immensity of the Deity; and is thoroughly satisfied of the truth of the declaration of Isaiah, that, "as the heavens are higher than the earth, so are God's " ways higher than our ways, and his thoughts than our thoughts." Isaiah 55. 9.

Nor will he be more inclined to doubt of the character, which the scriptures uniformly attribute to the Deity, when his thoughts descend to the earth and the inhabitants of it. Every thing here is impressed with strong marks of the divine agency, government, and providence. Whether he considers the construction of each particular being, or the general arrangement of the whole; all is wonderful in it's kind. Not one of the most inferior animals, not an insect, or reptile, or even a blade of grass, but is formed with the most exact skill, and the same wise disposition, that is conspicuous in the most exalted of the works of God.

But in a minute enquiry into the nature of things, we are particularly led to admire that ample provision, which God has made for the preservation and happiness of all his creatures. He has dispensed to all animated beings various powers of enjoyment, and has profusely scattered around objects suited to those powers. Nor has he left the discovery of them to chance; but has implanted in each it's respective instinct, in a manner forcibly to impel them to refuse the evil and chuse the good; thus incontestably evinceing, "that the Lord is gracious unto all, and " that his tender mercies are over all his works." Ps. 145.

But the rational philosopher will fix his attention principally upon his own species. In that he is most nearly interested; and while he is carefully investigating it's nature, powers and qualities, he will find in them every thing, that can raise his admiration, gratitude, and love, all concurring to confirm the scriptural account of the creation and redemption of mankind.

The supremacy, with which we are invested over all the creatures of God in this lower world, is a peculiar indication of the divine favour. The care, that is taken to combine the felicity and perfection of the individual with that of the species, and to make a man happy, in proportion

to

to the blessings he bestows upon others, is a strong mark of the benevolent disposition of the universal parent. A survey of the understanding of man, of his perception, memory, and reason, and all the other faculties of his mind, by which he is enabled to decide upon the present; to recall the past, and to form probable conclusions with respect to the future, prepare us to admit, without hesitation, the account of Moses, that he was originally made in the image of God.

Nor shall we find it a dangerous or an unprofitable task, if we advance farther, and peruse the works of the most admired sages of antiquity. They are many of them justly intitled candid and laborious investigators of truth. They compared, compounded and abstracted their ideas with precision and acuteness. Yet their most profound researches, whatever ingenuity they displayed, were seldom productive of rational conviction in the main objects of their enquiry. They could detect the false reasoning, and expose the absurd and contradictory positions of others with great penetration and humour. But in attempting to establish their own opinions they equally subjected themselves to the censure or ridicule of their adversaries.

A minute and philosophical enquiry into the passions and affections of the mind will also furnish much matter worthy of observation, and far from militating against the principles of Revelation. It will appear, that in their natural state they were intended rather to incite us to action than to direct us in our conduct. They were implanted in us, to awaken the attention, to rouse the latent powers of the soul, and to instigate or entice us to embark in all the duties of social and active life. When this task is executed, the business then devolves to the superior faculty of the understanding, to whose guidance and controul they should submit. It is for that to determine, whether the notice, given by the passions, deserves attention, and to what extent. When we submit our actions to the scrutiny of reason, and obey it's dictates: when, in compliance with it, we confine our passions within the limits of temperance, justice, and brotherly love; we obtain in the regular course of things all those blessings, that are best suited to our nature and situation; health of body and peace and vigour of mind, with the approbation, encouragement and assistance of the wise and good.

Yet when we look into the actual condition of mankind, we shall find this natural state of the mind almost entirely subverted, disorder and confusion introduced into the noblest of the works of God, and misery apparently entailed upon the whole human species by the abuse of their

greatest privileges. Instead of the passions being subjected to reason, we almost always see them assert an un controulable dominion over it. Not only in cases, in which the senses are immediately affected, but even in the most abstruse speculations, they are often known to exercise an undue influence. Hope and fear, vanity and shame, insinuate themselves into our minds in the most artful disguises, biass our judgements in our coolest moments, and induce us to embrace the most glaring absurdities with the most cordial satisfaction — But if the passions have clandestinely obtained admission into the closet of the sage; in the world at large they have established a visible empire, and exercise an unlimited dominion. In vain are youths forewarned of the evils, which inevitably arise from too free an indulgence of their sensual appetites. Neither the admonitions of the aged, the example of their companions, nor their own experience can restrain their intemperate ardour. In vain are men of more advanced years admonished of the instability of human honours, and the insufficiency of human greatness to promote the essential happiness of life. They hear with indifference the complaints of those, who went before them in the paths of ambition. From age to age the same follies and vices are committed, and the same calamities ensue.

Thus does philosophy shew us, that the inanimate world proceeds with the utmost regularity and order, and appears completely to answer the wise designs of it's creator: that irrational animals uniformly obey the unerring dictates of their instincts, and by that means seldom fail of obtaining the whole of the happiness, which Providence designed for them: but that man alone, upon whom the divine Being has lavished his blessings with an unsparing hand, is rendered miserable, in proportion as he is superior to the other inhabitants of this terrestrial globe. His reason involves him in perpetual error; and his freedom of will, the peculiar and inestimable privilege of intelligent beings, by enabling him to gratify his most wayward passions plunges him into the most complicated distress. The natural man is confounded at this appearance of things, and knows not, whither to recur for an explanation of it. But when the sacred volume is opened, and the transgression of our first parents and it's consequences are attended to; the obscurity instantly vanishes. It is readily admitted, that man is not in the state, for which he was originally designed by his creator; and the fundamental article of divine revelation obtains an easy and rational assent.

The arguments, which philosophy adduces in support of a future state

of

of rewards and punishments, are ſo numerous and convincing, and have been ſo often enforced by the beſt writers of all ages, countries and religions, that I ſhall forbear to dwell upon them, and proceed to conſider, whether it's principles be not conformable to that grand ſcheme of Redemption, which is displayed in the holy ſcriptures.

Vice is productive of certain conſequences highly expreſſive of the diſpleaſure of God. It naturally tends to enfeeble the body, and entail pains and diſeaſes upon it. It likewiſe debaſes and depraves the moral ſentiments and introduces diſorder and anarchy into the mind. Yet it has pleaſed the divine goodneſs to furniſh the world in great abundance with ſpecific remedies for almoſt every distemper, to which the human frame is liable from the intemperate indulgence of the paſſions. Nothing in general ſeems neceſſary to correct thoſe evils, but a timely and proper application of the remedy, and a more rigid attention to regularity and temperance for the future. When we perceive our heavenly father thus careful for the bodies of men, the right temperature of which can affect their happineſs in this life alone, and that only in a ſubordinate degree; the preſumtion is ſtrong, that he will extend at leaſt an equal ſhare of his regard to that ſpiritual and immortal part, which will ſurvive the diſſolution of the body, and of the world which it inhabits. The mind of a true philoſopher will with little difficulty be prevailed upon to believe, that the ſupreme being, who has made ſuch abundant proviſion for the earthly and periſhable part of his nature, will not wholly neglect the intellectual and moral part, the right government and improvement of which appear to have been the principal ends of his creation. He will acknowledge that it ſeems wholly unaccountable to him, that the all-wiſe and omnipotent God ſhould in vain beſtow ſuch invaluable qualities upon his creatures; and asfar as his narrow capacity can comprehend, it will ſeem more likely to redound to the honour of God to reclaim ſinners from the error of their ways, to enlighten their underſtandings and purify their affections, than to rectify any diſorders that may unhinge their mortal frames.

Theſe previous reflections are an admirable preparative for the reception of the great ſcheme of Redemption, which the Goſpel displays. The man, who with a truly philoſophic ſpirit thus enters into the principles of things, will find the Goſpel Diſpenſation perfectly congenial to his mind. It is true, moſt of the circumſtances of it will infinitely ſurpaſs his conception. But thoſe are calculated rather to encreaſe his admira-

tion, awe, and gratitude, than to undermine his faith, or confirm him in infidelity. He will be particularly ſtruck with the affecting occaſion, upon which it was at firſt introduced; and the ſolemn manner, in which it was announced; the many ages, that preceded it's full accompliſhment; and the great preparations, that were made to render it effectual. The occaſional communications to the Patriarchs; the intermediate eſtabliſhment of the theocratic polity of the Jews; the continued chain of prophecy, tending more and more to illuſtrate the great event, as the time of it's accompliſhment drew nigh; and laſtly, the dignity of the perſon, whoſe coming was thus prefigured; and the ſtupendous manner, in which the ſcene was cloſed, are ſo far from contradicting the principles of philoſophy, that they ſupply every circumſtance, that is neceſſary to afford the mind complete ſatisfaction on the moſt important points. The whole is an auguſt and intereſting diſplay of the wiſdom, purity, and loving kindneſs of the Lord; and is an alarming inſtance of the pernicious effects of ſin, which introduced ſuch diſorder and confuſion into the world, as required ſo aſtoniſhing a proceſs to counteract.

From what has been ſaid, I think, we may venture to conclude, that there is no natural inconſiſtency between Revelation and Philoſophy. There appears to be a perfect harmony and correſpondence between all the works of God. If there be in reality any oppoſition; it muſt be ſought for rather in the effects than the principles — Thoſe effects may be reduced to two claſſes: firſt, thoſe, which are produced in the mind by it's purſuit of philoſophical knowledge: or ſecondly, ſuch as ariſe from the actual poſſeſſion of it.

II. With reſpect to the firſt claſs, or the ſecond part of this diſquiſition, the obſervation of Ariſtotle deſerves to be attended to "that (*) „ other animals are ſwayed by the perception of preſent and the remem„ brance of paſt impreſſions upon the ſenſes; but that mankind has ſu„ peradded to theſe art and reaſoning." This indeed is the real diſtinction between irrational and rational beings. The preſent queſtion relates to the proper exerciſe of that faculty, which diſtinguiſhes us from brutes. I preſume, the jealous advocates of Revelation would not abſolutely proſcribe all uſe of reaſoning, but ſuch a degree of it only, as conſti-

(*) Τὰ μὲν οὖν ἄλλα ταῖς φαντασίαις ζῆ, καὶ ταῖς μνήμαις, ἐμπειρίας δὲ μετέχει μικρόν. Τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων γένος καὶ τέχνῃ καὶ λογισμοῖς.

ſtitutes a philoſopher. It will therefore be previously neceſſary to determine, what that is.

"Thoſe, who only learn and practiſe eſtabliſhed rules in any ſcience „ or art whatſoever, may be called the people: thoſe, who examine „ and reform thoſe rules, diveſting themſelves of prejudice, are philo- „ ſophers." (*) If this definition is to be depended upon; it is evident, that the queſtion concerning the lawfulneſs and expediency of philoſophical reſearches is, whether it be allowed us to enquire into the nature and ground of our opinions and principles; or whether we muſt not deliver ourſelves up, in many of the moſt important concerns of life, to the tyranny of cuſtom, and be conſtrained blindly to adopt what our predeceſſors in ſcience have thought fit to eſtabliſh. If the rules and maxims, which are handed down from antiquity, be the effects of chance; we ſurely disgrace our reaſon by ſubmitting to them without examination. If they be the reſult of ſevere inveſtigation, they are a juſtification and encouragement to us to proceed in the ſame courſe. By admitting the utility of the concluſions, we bear the moſt favourable teſtimony of the methods, which led to them. By adopting them in our practice, we acknowledge ourſelves indebted to thoſe, by whoſe labours they were inveſtigated. Why then ſhould we ignobly reſt ſatisfied with the fund, that others have laid up for us? Why ſhould we not rather exert our own endeavours, and by acquiring a freſh ſtock of materials unite with thoſe, who have gone before us, in the laudable work of encreaſing the wisdom and happineſs of the preſent and future ages. The ſame means are certainly as allowable for us as for them. We ſhall be the rather excited to this, when we reflect, that, whatever genius and induſtry they employed in this undertaking, they were ſtill liable to error. An equal or even a leſs degree of attention may enable us to correct many of thoſe miſtakes, which a partial overſight or human infirmity in the philoſophers of former ages may have produced; or we may by the aſſiſtance of their labours advance farther, than it was poſſible for them to do, who were leſs favoured by the diſcoveries of preceding enquirers.

Let us conſider for a moment, what would have been the conſequence, if philoſophical reſearches had been ſuppreſſed in every age of the world. It would effectually have prevented all our boaſted advancements in

(*) HEY's *Heads of Theological Lectures delivered in the Univerſity of Cambridge.*

in ſcience and civilization. Chance exhibits it's discoveries ſingly and at very diſtant intervals, ſcanty and ill flavoured as the natural produce of the earth. But the fruits of philoſophy are in rich and luxuriant cluſters; like the productions of the ſame earth, when cultivated by the hand of man, and fertilized by the ſkilful mixture of ſuitable manures. Beſides, every diſcovery, that has been accidentally hit upon, has required great attention and thought to accommodate it to the various purpoſes of human life, and to draw from it thoſe beneficial effects, which with proper management it is capable of producing.

To counterbalance this, it has been ſaid, that, without theſe boaſted improvements and their correſpondent influence on the mind, we ſhould approach nearer to a ſtate of primeval ſimplicity. Unſeduced by arts of ſophiſtry, we ſhould be ſuſceptible of the charms of unadorned truth, and ſhould embrace it without prevarication. This is the language of poetry, not of religion. Philoſophy is the genuine friend of truth, it's ſtrenuous aſſertor and defender; as without it the conception of the mind is narrow, and it's faculties dull and ſluggiſh.

Without the aid of philoſophy and a habit of inveſtigation and thought, the mind with great difficulty admits any combinations of ideas, which are not introduced into it by the immediate intervention of the ſenſes, or which do not bear a cloſe relation to ſuch, as are thus introduced. Not only general and abſtract terms but even purely ſpiritual ideas ſeem to exceed the capacity of uncultivated minds. Thoſe men, who have been employed in the converſion of ſavage nations, and who have been ſincere and zealous in the diſcharge of their office, have been fully ſenſible of the great diſadvantages, they have laboured under from this ſingle circumſtance. The minds of thoſe, with whom they were concerned, had not been ſufficiently cultivated for the reception of new combinations of ideas, remote from their former habits of thinking. If they rejected the communications of divine knowledge, that was tendered to them; they did it with a ſenſeleſs obſtinacy, which ſhewed, not only that they underſtood neither the excellence of the doctrine, nor the ſtrength of the evidence, upon which it was founded; but alſo, that they were totally incapable of entering upon a rational inveſtigation of thoſe important points. If they were content to ſubmit to be baptized, and were even deſirous of being admitted into the boſom of the Church; it was apparent, that their conduct proceeded not from conviction, but from curioſity, from a naturally complying diſpoſition that eaſily yields to ex-

hor-

hortations and entreaties, or from a perſonal reſpect for the preacher. Even when they had learned to repeat the forms preſcribed to them, and to explain them in approved terms; it was evident, that they either annexed no ideas at all to the words, or that they apprehended them in a ſenſe very different from their genuine ſignification. The ſame deſcription is applicable, though in a leſs degree, to the uneducated part of the moſt civilized nations.

There may be teachers, who admire this tractable and ſubmiſſive diſpoſition in the people, they are commiſſioned to inſtruct. They may with great exultation contraſt it with diſputative and contentious philoſophy, which profeſſes to examine the nature and authority of every doctrine propoſed to it with the niceſt ſcrutiny, and witholds it's aſſent, till it can give it upon rational conviction — To ſuch I would reply, that the temper, they recommend, is not that, which the Goſpel ſpeaks of with the higheſt approbation. In the Holy ſcriptures the reaſon of men is perpetually appealed to; and thoſe are repreſented in the moſt favourable light, who moſt readily admit of the appeal, and enter into the enquiry with the greateſt earneſtneſs and attention. It is this conduct alone, that can make us worthy worſhippers of an infinitely intelligent Being. By admitting the divine origin of a religion upon the unſupported teſtimony of man, we may claim merit with that man, to whoſe authority we thus ſubmit. But by entering into a previous examination of it's principles, doctrines, and authority by a free and impartial exerciſe of our reaſon, we approve ourſelves the faithful ſervants of God, who gave us that reaſon to be the guide of our conduct, and to enable us to decide ultimately upon the truth and falſhood of every propoſition, that is preſented to our minds. Even our bleſſed Saviour himſelf condeſcended to appeal to the reaſon of men upon every occaſion, and claimed aſſent from his followers no farther, than the evidences, he produced in ſupport of his miſſion, would carry them.

Indeed when we have to deal with men, who are incapable of entering into the grounds of our faith, and of judging of it's truth and excellence; our firſt buſineſs is to perſuade them, that we are ourſelves qualified to diſcern the value of thoſe things, that we are really convinced of the truth of them; and that we are actuated by an ardent deſire of their happineſs. After this preparation it is our duty to lay before them the doctrines of the Goſpel with all poſſible plainneſs and perſpicuity. This is appealing to their reaſon, as far as it is capable of direc-

ting

ting them. But the necessity of resorting to this expedient is an indisputable proof of the great benefit of philosophy, which enables us to judge for ourselves in things, that so highly concern us; as men, thus circumstanced are exposed to the hypocritical artifices of every impostor.

When the right of appeal to reason in any case is once admitted, the innocence of philosophy is established by the same concession. An acknowledgement of the propriety of an act is a sufficient acknowledgement of the propriety of the means essentially necessary to the due performance of that act. If, therefore, we may use our reason to enquire into the truth and excellence of any thing; it is equally allowable to examine into the nature of reason itself and the proper methods of improving it. For this purpose it will be of infinite importance to analyze the mind, and reduce it to it's first principles; to inspect it's simplest faculties in their simplest operations; to observe, how it acquires it's ideas; how it combines them, when acquired; and in what manner it is liable to be imposed upon by false appearances. By these means a man will be able to form a tolerably just conception of the objects and extent of human knowledge. He will perceive, what subjects naturally lie within the reach of his faculties, and to what degree of certainty he may hope to arrive in the course of his enquiries. Hence he will learn to confine himself to such pursuits, as his powers are capable of accomplishing; and to be satisfied with that evidence, which the nature of things is fitted to supply to a being of his limited capacity. This is the only effectual method of securing himself from presumption on one hand and credulity on the other, from plunging without a guide into the vast expanse of being, or from tamely acquiescing in every device of artful imposture. All this is the peculiar employment of true philosophy.

The value of all knowledge consists chiefly in it's being reduced to practice and rendered subservient to the benefit of it's possessor. Thus however accurate our view of the human understanding may be, it will be very insignificant, if nothing more be intended by it than the gratification of an idle curiosity. But the true philosopher will be anxious to apply it in it's full extent to moral purposes. Being satisfied, that the understanding is the most excellent part of man, he will think it deserving his particular attention. As ideas are the objects, upon which the mind exercises all it's faculties, and by means of which it performs all it's operations; his first enquiry will be, whence are they derived? Finding, that they are procured either by observing what passes in the world around, or by at-

ten-

tending to the motions of the mind itself; he will endeavour by both those methods to encrease the stock of those materials. Every man, who steadily perseveres in this course, will soon be sensible of the beneficial effects of it, without taking into consideration the advantages of that fund of knowledge, which he is thus laying up; for I wish to confine myself at present to the influence, which the act itself has upon the mind.

The first of those effects, which this habitual practice will produce in the mind, will be a superior degree of activity. There is a great resemblance between the mind and the body in this, as well as in many other particulars. By indolence and in activity they become feeble and sluggish, averse from spirited exercitions, and incapable of a continuance of labour; but regular exercise enlivens and invigorates both.

The excellence of philosophy in this particular cannot be better illustrated, than by attending to the circumstances of savage nations. Notwithstanding the astonishing sagacity and quickness of apprehension, which they discover in their peculiar occupations of hunting and war; some superficial observers have attempted to degrade them to a rank in the scale of intelligence inferior to that, which is possessed by the civilized inhabitants of the world. They cannot conceive, that a native of the woods of America, the vacancy of whose mind is so well expressed by the unmeaning air of his countenance, can partake in all respects of the same nature, as the refined wits of Europe. He seems to differ little from the dog, that slumbers beside him; except, when his thoughts are employed in planning or executing some military expedition, or in dexterously deceiving the animals of chase. If we exclude the particular sets of ideas, that belong to those two pursuits; he can hardly be said to interest himself in any thing. Talk to him of the wonders of art and nature, and he listens with a stupid insensibility. Whilst he is scarcely able to support the languor of a thoughtless existence; a thousand and ten thousand objects, calculated to excite and gratify a rational curiosity, to exercise and improve his ingenuity, and to remove his wants, continually surround him whithout attracting the least of his notice. Yet this Being is indisputably born with the same natural faculties, as a Bacon or a Newton, a Linnæus or a Haller. It is philosophy alone, that has placed them at so immense a distance. It is to it, the latter are indebted for that intense vigour and unwearied application of mind, which furnish them with employment and constrain their attention in every possible cir-

*** 2 cum-

cumstance or situation; and it is owing to the want of it, that the savage slumbers away his life in a torpid and unthinking state.

It would be an insult to common sense to pretend to doubt for a moment, which of these characters are best prepared for the reception of divine truths. The savage receives them carelessly, hears them with indifference, apprehends them confusedly, and suffers them to be soon obliterated from his mind. The philosopher listens to them attentively, weighs them deliberately, comprehends them accurately, and lays them up with care in that great storehouse of his ideas, his memory.

I have here taken the extremes of philosophy and uncultivated nature; that the effects of each state may appear the more conspicuous and striking. But I am persuaded, that in every intermediate state the effects will be similar, in proportion to it's distance from each of the extremes.

Perhaps a well-applied fact will carry more conviction with it than general reasoning — In St. Paul's time human philosophy was in high repute. In no period of the world does it appear to have been more generally cultivated, particularly in Greece and the lesser Asia, the countries, that were the principal scenes of the ministry of that great Apostle. His reception and success among those nations of philosophers are worth attending to. No sooner did he open his extraordinary commission, but he was surrounded by crowds of hearers, who both by sound reasoning and an impartial examination of the scriptures endeavoured to discover the truth of what he affirmed. The result was, what it ever will be, when the authority of divine revelation is exposed to the scrutiny of men of active and vigorous understandings; multitudes both of men and women daily flocked into the Church of Christ — Let any one take a view of those once enlightened countries, and say, whether he thinks, that, in their present state of ignorance and barbarism, of obstinacy and credulity, they are equally fitted for the reception and preservation of our holy religion? It is impossible to doubt, what answer every rational man must give to so easy a question.

I shall proceed, therefore, in the next place to shew, that the study of true Philosophy is beneficial to divine Revelation by improving the sagacity of the mind and strengthening the judgement.

Much ingenuity has been very usefully employed in proving, that particular studies are calculated to supply particular defects or to correct particular redundances of the mind. "Pure mathematicks," says Lord Chancellor Bacon, "remedy and cure many defects in the wit and faculties

" in-

„ intellectual. For if the wit be too dull, they sharpen it; if too wan„ dering, they fix it; if too inherent in the sense, they abstract it." These, or other equally valuable effects, may be shewn to proceed from every other science, that is comprehended under the general term of Philosophy. They all require great industry in collecting ideas, great attention in distinguishing them, great care in laying them up, great quickness in calling them forth for use, and great dexterity in the application of them to the purposes of life and manners. But what I would most insist upon in the present argument, is the inestimable advantage, which philosophy imparts to the mind by improving it's natural power of distinguishing truth from falshood, and thus securing it from error and imposture.

The ease, with which the uneducated multitude is deceived in all speculative points, is a matter of concern to every good man. It astonishes many, who by means of an early and liberal education have imbibed a considerable portion of knowledge, and have acquired a habit of thinking and judging of things, by imperceptible degrees. They do not consider, by what means they have attained to this excellence of mind. The facility, with which they exercise it, inclines them to believe it natural; and when they find others destitute of the same quickness of apprehension and compass of thought, they attribute it to a native dulness and narrowness of conception. Nothing has tended more to depreciate the merits and obscure the lustre of philosophy, than the want of clear ideas upon this subject.

A philosopher, in whatever formidable light he may be seen by the ignorant or superstitious, is nothing more than one, who has improved his reason in a degree superior to that of his fellow-citizens. His object is knowledge; and he pursues it in the manner, which experience approves, as the most effectual for attaining it. This is done in some degree by every inhabitant of a civilized country. Even the labourer and mechanic learn to reason upon the objects, about which they are most conversant. The man of a liberal education extends the sphere of his speculations farther, and familiarizes his thoughts to the contemplation of many truths, that are incomprehensible to the vulgar. The philosopher differs from these in degree, not in kind. He searches deeper into the nature of things, is more abstracted in his ideas, more nice in his distinctions, more accurate in his examination of propositions, and more rigid in his deductions.

One of the essential properties of philosophy is, that it introduces a se-

serious and steady investigation of truth. It admits no premises, that are not self-evident; and allows of no conclusions, that do not clearly follow from the preceding parts of the argument. To attain this end, the philosopher proceeds with the utmost caution, and subjects all his reasonings to the severest scrutiny. However plausible an argument may seem at first sight, he is not satisfied with the general appearance of it. He rigidly canvasses the terms, in which it is couched; and jealously guards against an equivocal application of them. He places the argument itself in every light, his ingenuity can suggest, and inspects it with the minutest attention in every shape, it can possibly assume. He considers it in the whole and in parts. He traces it from it's conclusion to it's principles, and from it's principles to it's conclusion. When he is satisfied with the truth of the premises, he proceeds leisurely and step by step through the several parts of the deduction. He is clear in one proposition, before he advances to the next; and examines separately the connexion and dependence of each upon the other. Having observed, whether every single proposition flows easily and naturally from the preceding one, he is better prepared to weigh the general conclusion arising from the whole.

Great as this care may seem, and effectual as it may be thought for the detection of error; the true philosopher is not yet satisfied. He pushes farther, and pursues this supposed truth through all it's consequences. He is conscious, that, notwithstanding all his caution, there may be some ambiguity in the expression, or some minute error in the premises or deduction, that may have escaped his notice. For this purpose he tries it by the best established truths, that have the nearest affinity to it. If he find any opposition or inconsistency there, he renews his labour; and redoubles his diligence and attention, till by a more successful investigation he discovers the latent error.

A habit of enquiry, conducted in this manner and upon these principles, strengthens the faculties of the mind, and quickens it's penetration to so great a degree, as to enable it upon most occasions to discern the minutest differences of things with the nicest accuracy. But this is not the only advantage, that is derived from a habit of philosophical investigation. A readiness in dividing an argument into distinct propositions greatly diminishes the difficulty of the task; and while a philosopher is endued with greater penetration than other men, he stands in need of less, on account of the superior skill, with which he enters upon his work.

To

To this we may add the caution, that is eminently conspicuous in the conduct of a true philosopher. The consequences of opinions, apparently the most insignificant, can never be known with certainty, till they have been subjected to an adequate examination. Much error and much misery have arisen in the world from the supineness or temerity of incurious or unphilosophical men. As they are sensible of their want of skill in instituting an investigation, and their want of penetration in executing it; they are always averse from engaging in an undertaking, that would be attended with so much labour and difficulty. The consequences of an opinion must be obviously very important, before they can be induced to enter upon a serious discussion of them. They are, therefore, content in general to take up their opinions at hazard, to the great detriment of truth and the disgrace of human reason. — But the true philosopher has no such reluctance. The act of investigation is so habitual to him, as to become easy and pleasant. It is in fact nothing more than a gentle exercise of the mind. Hence he naturally examines every thing, that occurs to him, with sufficient attention and precision, and effectually guards against those evils, in which a precipitate determination would have involved him.

Whoever admits the truth of divine revelation, must be conscious, that it will derive great advantage from such a preparation. Truth hath nothing to apprehend from the investigation of a vigorous and penetrating mind, that is too active to acquiesce in the outward appearance of things; too cautious to trust to an imperfect enquiry, and too discerning to be imposed upon by sophistry and artful devices. Those qualities are formidable to imposture of every kind, which can never acquire the consistency and strength of truth. It's weak parts will always be in danger of being discovered by an accurate examination; and the incoherencies and absurdities inseparable from it's nature, however artfully they may be veiled over, cannot fail of being exposed some time or other by the efforts of a mind rendered active and vigorous by habitual exercise.

It is the glory of Christianity, that is was propagated by the unskilful and embraced by the wise. In vain did wit and eloquence assail it: in vain did philosophy attempt to undermine it's foundations. The conflict always terminated to the advantage of our holy religion. The wit perhaps continued profane; and the sophist, who had nothing in view but the display of his ingenuity, persevered in his war of words; but the

true

true philosopher, whose great object was the discovery of truth, found it, often unexpectedly found it, in the sacred volume of God's word, and embraced it with reverence and gratitude.

Thus did Christianity gradually diffuse itself over those parts of the world, that had been previously enlightened by philosophy. Those men, whose minds had been trained to the investigation of truth, who had learned by habitual exercise to discern where the real strength of an argument lay, and who had been disciplined to the detection of error and the confutation of sophistry, clearly perceived the divinity of it's origin, received it with sincerity, and retained it at the hazard of their lives. In this train did things proceed, in spite of oppressions and persecutions, till a Christian and a civilized being became almost synonimous terms.

The conversion of the barbarous nations of Europe presents us with a very different aspect. They were equally incapable of discerning the intrinsic excellence of our religion, and of comprehending the evidence, upon which the proof of it's truth was built. It was in vain, that their reason was appealed to. They knew not, how to enter upon, or conduct a regular investigation of the subject. Those, who passed their own borders, and engaged in excursions, in order to procure more comfortable habitations in the milder and more cultivated regions of the south, soon embraced the religion of the nations, among whom they settled. But their conversion was never produced by rational conviction. They generally commenced Christians, without being acquainted with the first principles of Christianity. They were induced to it either by the grant of some desirable territory, by the offer of some honourable and beneficial alliances that promised them security in the lands they were possessed of, or by some other obvious temporal consideration. Those, who continued in their native woods, were baptized in later times by the command of invaders at the head of victorious armies. But several generations passed away, before either of those descriptions of men could be brought fully to comprehend the nature of the religion, they outwardly professed, and to accept it in it's genuine purity. Indeed this could never be completely effected, till their minds were tinctured by philosophy, and their faculties strengthened and enlarged by a habit of investigation.

An other advantage resulting to divine revelation from the study of philosophy is, that it purifies and refines the affections and sentiments — Nothing has tended more to retard the progress of Christianity than the cor-

corruptions of the human heart. When the affections are properly inclined, comparatively little light is ſufficient to direct the underſtanding to the knowledge of divine truth. But he, who is averſe from ſpeculation, becomes too often a prey to ſenſuality. Pleaſure and diſſipation are ever ready to engage the mind, that is not previously occupied by ſerious purſuits. Hence a formidable oppoſition is raiſed againſt the reception of divine revelation. The diſcoveries, which it makes, and the precepts, which it inculcates, are all hoſtile to an indiſcriminate indulgence in pleaſure. Men, therefore, immerſed in ſenſe, will very reluctantly admit the authority of that religion, which ſtrikes at the root of their enjoyments, and debars them of their habitual gratifications. They will exert their utmoſt endeavours to ſilence it's appeals to their conſcience, and to ~~evade and quibble with it's evidence~~. Nothing, but the moſt awakening calls of providence or the moſt inconteſtable proofs can prevail upon them to admit the truth of that, which they ardently wiſh to be falſe. But much of this difficulty is removed by a habit of ſpeculation. The true philoſopher is ſeldom or never a man of enormous vices. Diſſipation and reflection, ſenſuality and abſtraction are ſcarcely compatible with each other. Wit and genius often enliſt under the banners of vice, and diffuſe an artificial luſtre around it. But the purſuit of true philoſophy naturally leads to the practice of virtue. When the mind is engaged in examining the ſecret operations of nature, in aſcertaining the laws by which it acts, or in deviſing the moſt effectual methods of acquiring ſome other important truths; the whole man is occupied in the work, and has little reliſh for the gratifications of the ſenſes. This moderation and ſimplicity of a true philoſopher are ſo generally acknowledged, as to have been not unfrequently the object of ridicule. It is no part of the preſent undertaking to enter upon a *general* defence of philoſophy; otherwiſe it would be eaſy to make it appear, that it is greatly conducive to all the valuable purpoſes of life. It is ſufficient in this place to ſhew, that it has no tendency to undermine Revelation; on the contrary, that it prepares the minds of men for the eaſy reception of it, by quieting, and in a manner extirpating, thoſe unruly paſſions, which make them averſe from the reſtraints and diſcipline of the Goſpel. St. Paul declares, that, "if „ the Goſpel be hid, it is hid to them, that are loſt; in whom the God „ of this world had blinded the eyes of them, which believe not, leſt „ the light of the glorious Goſpel of Chriſt, who is the image of God, „ ſhould ſhine upon them." 2 Cor, 4: 3. 4. Philoſophy, then which

**** with-

withdraws men from the influence of the God of this world, is indifputably a friend of the Gofpel. While it induces men to delight in retirement and reflection, and to fhun the temptations to fin; while it renders them chafte, temperate, and content with a little; it removes much of that prejudice, which the pure doctrines of the Gofpel are apt to create in worldly minds; and difpofes them to attend at leaft with impartiality to that awful difplay of evidence, with which the everlafting God has vouchfafed to ufher in this concluding difpenfation of his grace and mercy.

III. Let us, in the third place, confider, whether the actual poffeffion of knowledge has any tendency to undermine divine revelation.

The mind of man is originally void of all traces of knowledge. Whatever it is afterwards poffeffed of, is acquired by either obfervation or ftudy. If this knowledge has a real tendency to undermine divine revelation, and to introduce fcepticifm or infidelity: it becomes an important duty to guard with jealous care againft it's admiffion into the mind. In this cafe, either total ignorance is moft favourable to the intereft of divine revelation; or there is a certain limit, within which the acquifition of knowledge is innocent, but all excurfions beyond it are attended with imminent hazard, if not with the certain deftruction of our faith. I will not argue upon the firft fuppofition. The common fenfe of mankind is decidedly againft it. The care, which the beft of men and all men of reflection beftow upon the education of their children and the culture of their minds, is an inconteftable indication, that they do not think every degree of knowledge fubverfive of Chriftianity.

If fecondly any degree of it be chargeable with this effect; it becomes us with the utmoft precaution to determine precifely, where we are to fix the boundaries between valuable and pernicious knowledge in the progreffive improvement of the mind. People, who have not confidered the fubject with attention, will be ready to reply, that the diftinction between philofophy and the common knowledge of mankind is fufficiently obvious for the practical purpofes of life. But if the effects of philofophy where indeed fuch, as have been fuppofed; this diftinction would foon be found by fatal experience to be too vague and indeterminate. The boundary between common knowledge, and that higher fpecies of it, that affumes the title of philofophy, is not fo fixed, as fome men are apt to imagine. That title is not applied to any abfolute determinate quantity of knowledge, but to the relative diffufion of it in particular coun-

countries and among particular defcriptions of men, and to the method in which it is acquired. Two men may have an equal right to the denomination of philofophers, and yet on account of the diverfity of their fituations differ very widely from each other in the extent of their knowledge. Sir Ifaac Newton faw much farther into the conftitution of Nature than Pythagoras; yet the world has with great reafon denominated them both great philofophers. But we may venture to affert farther, that many in this enlightened age are content to wave their claim to the title of philofophers entirely, who far furpafs Empedocles, Athenagoras and Anaxagoras, the great boafts of early antiquity, in clear and actual knowledge.

In fact, philofophers are but the forerunners of mankind in fcience, and let the boundary of their province be fixed where it may, the herd of mankind will probably in time overleap it. The truths, which the former discover by fevere inveftigation, they deliver over to others of a lefs abftracted genius. Thefe arrange them in perfpicuous order, clothe them in popular language, illuftrate them by familiar allufions, and by fuiting them in all refpects to the tafte and apprehenfion of the people, procure for them an eafy and a general reception. Thus what in one age required the utmoft efforts of genius to discover, and was not even underftood but by men of uncommon acutenefs and penetration, fpreads imperceptibly through the bulk of mankind, and at length becomes fo familiar to the meaneft capacities, as to be taken by common obfervers for a dictate of nature.

If knowledge were in it's own nature deftructive of Chriftianity, the profpect, which this view of things affords us of it's progreffive diffufion, would be truly lamentable. Inftead of thofe glorious times, to which the fcriptures of both the Old and the New Teftament direct our attention, when the earth fhall be full of the knowledge of the Lord, as the waters cover the feas: and when the kingdoms of this world fhall become the kingdoms of God and of his Chrift; we might expect to fee men proceed gradually, as the world improves in fcience, from flight indications of fcepticifm to an abfolute and univerfal rejection of all divine truth.

Philofophy is reprefented by fome, as producing an arrogance, which makes men prone to reject the pofitive declarations of the Deity. Philofophers are fuppofed to be fo elated with the opinion, they entertain, of the extent of their own knowledge, that they admit of nothing as credible, which they do not fully comprehend. They, by whom this objec-

tion is urged, evidently ſhew by it, that they have no conception of the mind and ſpirit of a true philoſopher. He, who has ſearched into the nature of things with the greateſt attention, is moſt deeply ſenſible of his own ignorance, and moſt readily inclined to diſtruſt the certainty of his own concluſions. It is ignorance, that is ever moſt attended by preſumption. The ignorant man ſees no more than is immediately preſented to his ſenſes; yet he fancies, he underſtands the whole of the ſubject. He miſtakes words for ideas, and accidental for neceſſary effects; and forms analogies between things, that are widely and eſſentially different from each other both in their nature and circumſtances. From this circumſcribed and imperfect view of things he draws the moſt unwarrantable concluſions; and having raſhly conceived opinions, that have no foundation but in his own imagination, he retains them with the moſt invincible obſtinacy. The apprehenſion of a ſingle difficulty is ſufficient to fill his mind; and he rejects a doctrine replete with wisdom and goodneſs, merely becauſe it ſeems repugnant in ſome particular inſtance to his preconceived opinions.

But it is the buſineſs of a true philoſopher to endeavour to acquire clear ideas of things, and to diſtinguiſh between what is certain, what is probable, and what is doubtful. In the proſecution of this deſign he is led to aſcertain the compaſs of his faculties and the extent of his actual and poſſible knowledge. The reſult of this enquiry, when conducted with candour, is always ſufficiently mortifying to human vanity to check that arrogance and ſelf-conceit, which a ſuperficial knowledge of the moſt obvious of the operations of nature is apt to excite in weak minds. The philoſopher is very ſenſible of the infinite hazard of applying rules and maxims, collected from obſervations made upon one ſubject, to controvert poſitions relative to an other, that appears to have little or no affinity with it in the circumſtances under conſideration. He knows, that a man would be guilty of the groſſeſt abſurdity, who ſhould attempt to diſpute againſt the phenomena of magnetiſm and electricity, becauſe they do not accord with the common laws of mechanical motion. If therefore he has competent evidence of the truth of the *fact*, he will not be much inclined to cavil with the *doctrines* of revelation, becauſe they do not agree with his principles and preconceived opinions. God is eſſentially different from every other being; and it neceſſarily follows from his infinite perfections, that there muſt be many things relating to his nature, his will, and his diſpoſal of circumſtances and events, which we could

could never discover by the ſtrength of our own reaſon, and which we can comprehend no farther, than he thinks fit to diſplay them to us. Every analogy, formed from the nature of inferior beings, muſt very inadequately repreſent that infinite ſource of perfection, in whom, and tho whom, and through whom are all things. As he is omniſcient, he can contrive arrangements far ſurpaſſing our comprehenſion, and contrary to our moſt uniform experience. As he is almighty, he can with the utmoſt facility execute every plan, his wisdom may ſuggeſt.

But beſides all this, the philoſopher perceives inſuperable difficulties in the moſt common objects, of which he imagined, he had an adequate knowledge; and is reduced to the neceſſity of ultimately reſolving almoſt every thing in the creation into the appointment of the creator. Hence he will be ſtill leſs diſpoſed to ſet up his limited underſtanding as the unerring rule of what is right and fitting, and to meaſure infinite wisdom by ſo defective a ſtandard — Whoever rejects the discoveries of the Goſpel, becauſe they ſurpaſs his comprehenſion, manifeſts a very great ignorance of the nature and ſtate of all the knowledge, we are poſſeſſed of, whether it be philoſophical or religious, natural or revealed. The true philoſopher is very ſenſible of the difficulties attending the doctrine of the reſurrection of the body. But he is far from thinking thoſe difficulties a ſufficient ground for rejecting the doctrine itſelf. He finds himſelf equally incapable of accounting for the firſt formation of our bodies, of their growth, of the manner in which they receive their nouriſhment, or even of discovering that ſecret power, by which their ſeveral parts and the minute but ſeparate particles of each are held together. Having ſufficient evidence of the reality of the things themſelves, he readily embraces them as truths, notwithſtanding his incapacity to underſtand the manner, in which they are accompliſhed.

We cannot be too careful in examining the authority upon which divine revelation claims our aſſent; for eternal life is of too much conſequence to be hazarded upon a negligent enquiry. But when a true philoſopher has ſufficient reaſon to believe, that the doctrine is of God: he will think, he has nothing more to do, but to endeavour to underſtand it in it's genuine ſenſe — While philoſophy thus corrects all arrogant pretenſions to univerſal knowledge, and, by making a man ſenſible of the limited ſtate of his faculties, withdraws his attention from the nature of things to the reality of facts; the doctrines of the Goſpel are placed

upon their true bafis, and will, I truft, ever be found to be attended with fufficient evidence to eftablifh rational conviction.

While the philofophic mind is humbled by the infcrutable nature of th eeffence of things; it receives an other very fevere check, when it proceeds farther to contemplate the arrangements of them, and to inveftigate the ends, for the accomplifhment of which thofe arrangements were formed.

There is nothing to be found in nature fingle and unconnected. Whatever now exifts, owed the beginning of it's exiftence to fome precedent caufes, is preferved and modified in it's being by the operation of things co-exiftent with it, and will act and be acted upon by a variety of furrounding objects at it's diffolution. The man, whofe view of things has not been enlarged by philofophy is able to trace this connexion but a very little way; and when he has got to the limit of his capacity, he perfuades himfelf, that he is advanced as far, as the operation of caufe and effect extends. But the true philofopher, whofe profpect is enlarged by fcience, perceives, that this connexion branches out in all poffible directions, that a general and mutual dependence appears to be eftablifhed in nature, and that the production of events is often discovered, upon minute examination, to depend upon circumftances apparently the moft adverfe. The improvement of philofophy, by the difcovery of new and hitherto unheard of branches of this connexion, teaches us to be very modeft in our decifions; when every ftep, we take, not only enlarges but varies the profpect, and often fhews thofe things to be fit and proper, harmonious and beautiful, which we once confidered as rude and deformed — Indeed nothing can be conceived better calculated to reprefs arrogance and temerity than the conviction, which philofophy affords, that all the works of nature, that are fubject to our infpection, are parts of an immenfe fyftem, a very inconfiderable part of which is expofed to our fcrutiny; and that there is fcarcely any thing in the whole compafs of nature fo fimple or infignificant, that all it's relations and correfpondences can be difcovered by the moft penetrating genius.

It would be very weak and abfurd in any one to pretend to determine upon the propriety of a part of a machine, unlefs he had a complete idea both of the intention of the machine itfelf, and of the influence of the feveral parts upon each other. He, who fuppofes, that any part influences that only, which is in immediate contact with it, and that to effect that influence is the fole object of it, will in all probability be

ve-

very dogmatical and very ignorant in his determinations refpecting it. But when he is fhewn, that the machine is conftructed in fuch a manner, that the moft diftant parts of it have a mutual dependence upon each other, which he is not yet capable of fully comprehending; and that the defign of the machine is not even confined to the due performance of it's own functions, but is intended to be rendered inftrumental to the operations of other things external to itfelf, of which he is equally ignorant;— he will foon learn to think with diffidence upon fo intricate a fubject. How much more, then, will the philofopher be affected, who contemplates the fyftem of nature, confifting of an infinite variety of parts, each connected with and influencing the other in an inconceivable diverfity of ways! With what profound humility will he bow at the footftool of the author of the univerfe; when he perceives, that he is unable, with all his knowledge, to comprehend completely the whole defign of the meaneft of his works!

The fyftematic appearance, which every thing in nature bears, will lead the true philofopher to expect a fimilar arrangement, connexion, and dependence of parts in a revelation proceeding from the fame divine original. This will effectually prevent him from being offended at many feeming incongruities, which are confidered as infurmountable objections by lefs cultivated minds. He perceives, that, in the regular and ordinary conduct of the natural world, the Deity accomplifhes no ends without means, and that many circumftances and events, far from being defirable, nay even offenfive in themfelves, are permitted to take place, on account of the beneficial effects they are neceffary to the production of. When therefore he finds any thing contrary to his expectations in a fyftem of religion, that bears the plain marks of a divine original; his knowledge of the myfterious operations of nature withholds him from rafhly condemning what he very probably is not qualified to decide upon. As he is confcious, that he cannot difcern all the relations and dependences of the circumftance or event, he difapproves; he acquiesces in this reflection, that it may, for ought he knows, be a neceffary bond of union in a fyftem, which, confidered in the whole, is infinitely wife and good.

An other objection, frequently urged againft philofophy, is, that, by confining the mind to the contemplation of fecond caufes, it is apt to withdraw it from the confideration of God, the firft caufe of all things. If philofophy had really this effect, it would be fubverfive not only of re-

revealed, but alſo of natural religion; and in truth it is not unfrequently charged with both thoſe conſequences, but in each with equal injuſtice. The operations of nature are undoubtedly carried on with the utmoſt regularity and order. In the ordinary courſe of things, every event is accompliſhed by means of ſecond cauſes. This may eaſily impoſe upon a ſuperficial obſerver, who has ſo confined a view of things, that he looks no farther for the cauſe of any effect, than to the inſtrument, that immediately produced it. But the true philoſopher perceives, that the courſe of nature could never have been eſtabliſhed without the interpoſition of ſome agent; and that the order and regularity of it prove in the moſt ſatisfactory manner the wiſdom and goodneſs of that being, who eſtabliſhed it. He obſerves, that what is not improperly denominated a cauſe, when taken in one point of view, is in another merely an effect; an that, without an acknowledgement of an original cauſe of all things, not one of the operations of nature can be ſatisfactorily explained. That, indeed, is the foundation of all true philoſophy; and without it the whole ſuperſtructure would be totally ſubverted. The philoſopher can proceed but a very little way in any direction, before he comes to this boundary of all his enquiries. While the ſcioliſt bewilders himſelf in the intricate mazes of ſecond cauſes, and talks without meaning of nature, fate, and change; he diſcovers in every thing marks of the poſitive appointment, of the wiſe deſign and beneficence of the Deity. By habitually referring every thing ultimately to the fountain of wiſdom, and by continually meeting the creator, as it were, in every part of his works, a man acquires that frame of mind, which is of all others moſt favourable for the reception of religious impreſſions. Every object around him reminds him of the omnipotence and omnipreſence of God. Every thing, that he ſees, hears, and feels, tells him in the moſt unequivocal language, that God originally produced, ſtill preſerves, and will finally diſpoſe of all things; that his paths are unſearchable, and his ways paſt finding out.

Thoſe, who wiſh to ſeparate religion from philoſophy, would make the former comparatively a very barren ſubject. All ſciences have a natural connexion, and tend to illuſtrate and advance each other. On which account it very ſeldom happens, that one branch is found to flouriſh alone in any eminent degree. But the diſpenſations of nature and grace are ſo cloſely united, that it is little leſs than ſacrilege to tear them aſunder. They give the ſame repreſentations of the nature and attributes of God, ſuggeſt the ſame practical precepts, and are calculated to excite the

the same dispositions in man. The expectations, hopes and fears of the one are confirmed and established by the other.

It is not unusual upon this subject to controvert reasoning with experience. We are told, that, both among nations and individuals, those are most prone to infidelity, that have made the farthest advances in philosophical knowledge — If we should allow, that philosophy, by improving our faculties and giving us more enlarged views of the works of God, tends to weaken the evidence of revelation; I repeat it, the concession would operate more to the prejudice of revelation than of philosophy. But if the fact be fairly stated; we shall find, that nothing is to be apprehended in that point of view on account of either divine revelation or true philosophy.

In the preceding parts of this treatise I have endeavoured to prove, that the natural tendency of true philosophy is not to undermine, but to establish divine revelation: that the investigation and knowledge of natural truth enlarges the capacity of the mind, and prepares it for the reception and right apprehension of the doctrines of Christianity. But it does not from thence follow, that this tendency must necessarily and universally prevail. The position is sufficiently confirmed: if it does so generally, or even much oftener than the contrary. Thus, for instance, we can not look into the world without being convinced, that virtue has a tendency to promote our happiness even in this world. But circumstances some times combine to establish the reverse of this in particular instances; and a man may be rendered miserable, as far as his external situation can make him so, by stedfastly adhering to the pure principles of moral obligation. In like manner, philosophy, the natural ally of revelation, may possibly, on some occasions, be pressed into the opposite service of infidelity.

In countries, that are totally unenlightened by philosophy, we certainly hear of the fewest instances of defection from the established religion. Men's minds are in a state of torpid inactivity, which induces them to acquiesce in the representations, that are made them. They are involved in such intellectual darkness, that they are equally insensible of truth and falshood. They do not, indeed, step out of the beaten tract of authorized opinions. But then the reason is, that they are not able to see beyond the object, that is immediately presented to them; and even that is so discoloured and distorted by the thickness of the medium,

through which they look; as frequently to retain little or nothing of it's native beauty and ſimplicity.

It may be confidently affirmed, that Chriſtianity was never planted in any uncultivated, or in other words unphiloſophical, country, where it was not groſsly corrupted, if left unprotected, to the apprehenſions and interpretations of the rude inhabitants. It will not be neceſſary, in this place, to except againſt a few congregations of Indians, who reſt their faith upon the authority of ſome enlightened miſſionaries. This is far from militating againſt philoſophy; as the men, upon whoſe judgement the opinions of the whole ſociety ultimately depend, enjoy all the benefits of it's genial influence. But where philoſophy is totally neglected, men may indeed outwardly profeſs a belief of ſuch and ſuch doctrines. But their apprehenſion of thoſe doctrines is generally ſo confuſed, ſo inconſiſtent and abſurd; and they add to them ſo many profane fables and whimſical inventions; that the motley mixture may be denominated any thing, rather than Chriſtianity. Their profeſſion of the name, and their obſervance of a few external rites, may perhaps facilitate their converſion to the truth. But they really ſtand in need of converſion, with reſpect to all the valuable purpoſes, for which the revelation was vouchſafed, almoſt as much as they, who never heard of the name of Chriſt.

The hiſtory of Europe is a ſufficient illuſtration of this matter. The ignorance of philoſophy, which was conſequent upon the irruptions of the barbarians of the north, was attended with an equal ignorance of the vital parts of Chriſtianity. Nor was the purity of our religion reſtored; till the revival of literature and the eſtabliſhment of ſound philoſophy prepared the minds of men for the reception of the truth, and enabled them to diſtinguiſh between the ſimple doctrines of the Goſpel, and that enormous load of errors and abſurdities, to which in the days of their ignorance they had been ſubjected.

Indeed the great buſineſs of philoſophy is to teach men to think; and it is very probable, that in many caſes they will think wrong. The evidences of revelation are not ſo overpowering, as neceſſarily to bring conviction to every mind. Prejudice may pervert, or paſſion ſuppreſs them. Even ſome honeſt and upright men may perhaps deviate from the right path. Yet this is no objection againſt our cultivating our underſtandings by philoſophical purſuits. The Deity thought proper to endue us with reaſon, that faculty, which diſtinguiſhes from the brute creation; though he foreſaw, that we ſhould frequently abuſe it, and be ſome times miſled

by

by it. Instinct indeed is regular, but it is the regularity of mechanism. The obedience of reason is an obedience flowing from the understanding and the heart, and therefore infinitely more pleasing to a being of supreme wisdom and goodness. Philosophy enlarges the sphere of this obedience, by cultivating that reason, on which it is founded; and the man, thus improved, is as much superior to the rude part of the human race, as they are to irrational animals; and may not improperly be considered as an intermediate link between his own species and that next above it in the scale of perfection.

Whoever will impartially consider the subject in this light, will soon acknowledge, that rational religion, pure devotion, and genuine Christianity flourish no where so much, as in those countries, where true philosophy is cultivated. It disperses fanaticism and superstition, and introduces in their place just sentiments of God and his providence: it substitutes conviction for profession, the submission of the soul for the homage of the body.

That all, who are placed within the influence of philosophy, do not make this use of it, may be a matter of concern to well-disposed minds; but it can be no just reason, why we should discourage the pursuit of it in others, or neglect it ourselves. The benefits, which mankind derives from it, infinitely surpass the inconveniences: which is as much as can be said of the greatest advantages bestowed upon us in this state of trial; and the total neglect of it would be highly prejudicial, if not fatal, to our intellectual and religious attainments.

SUPPLEMENT.

Upon this state of the case, the question naturally occurs. "Whence „ is it, that a prejudice has subsisted against philosophy, among some „ descriptions of men, in almost every age of the Church?" For this many reasons may be assigned, the principal of which I will briefly suggest in the remaining part of this treatise.

1. The plain and simple religion of Jesus has given rise to an infinite variety of sects, all of whom have professed to derive their tenets, tough directly opposite to each other, from the same divine volume. The skilful and the ignorant, the learned and the unlearned, entered into the contest with equal ardour. When the fanatic interpretations of the latter were opposed by just criticism, sound reasoning, and perspicuous deductions; the only expedient, they could adopt, was to depreciate philosophy, from which their adversaries derived their superiority. For this purpose they eagerly laid hold of a passage in St. Pauls epistle to the Colossians; without considering, what kind of philosophy it was, the pursuit of which the Apostle wished to discourage. It was that philosophy, derived from the east, which had crept into the Church in that early period, corrupted the pure doctrines of Christianity, and gave rise to the most pernicious errors both moral and religious, practical and speculative. The Apostle characterizes it by the terms *Vain Deceit*, and attributes it's origin to the invention and tradition of men. It has no foundation in nature, and can derive no support from an investigation of it's operations and laws. On the contrary, nothing could more effectually tend to evince the absurdity and impiety of the tenets, it inculcated, than the study of that philosophy, which it is the business of this treatise to recommend.

The same account is in some measure applicable to the philosophy of Plato and Aristotle, which succeeded it in the Church. Whatever evils it produced, arose entirely from the wrong method of philosophising adopted in the schools of those great masters. If instead of attending to the suggestions of a warm imagination, or trusting to abstract speculations, founded upon either arbitrary or partial principles, for the discovery of truth, they and their followers had condescended to consult nature, to observe her operations, and investigate her laws, and been content to approach the truth by a slow ascent from particular discoveries to more general principles; we should have had no reason to complain of those visionary conceits on the one hand, which have raised no small prejudice against Christianity in the breasts of rational enquirers; nor, on the other hand, of those refined subtilties, which, by establishing an imaginary creation different from the creation of God, have puzzled all, misled many, and at once spred an impenetrable gloom over nature and revelation.

In all these cases it is necessary to affix a precise meaning to words.

Fal-

Falfe philofophy neceffarily leads to errors in the knowledge of nature. Thofe errors, by being implicitly embraced, may create prejudices againft divine revelation, which will always be found inconfiftent with it: But the ftudy of true philofophy will be the moft effectual means of correcting thofe errors, and of re-eftablifhing the injured reputation of revelation.

2. The fondnefs, which fome men of the prefent age have discovered for abftract fpeculations unfupported by fact, and the ufes they have made of them, have been of no little detriment to the credit of philofophy. The tendency, they have to involve every thing in doubt, gives this captious and perplexed philofophy (if indeed it be worthy of that name) an appearance of great profundity and acutenefs. Wonderfully fine indeed are the thin cobwebs of fophiftry, that are fpun by thefe ingenious men. But they are of too flimzy a texture to bear the examination of true philofophy. Of this there cannot be a ftronger proof, than what is furnifhed by a late eminent (*) proficient in this art. He was deeply fkilled in all the myfteries of it, and is very clear from any fufpicion of defiring to depreciate it. Yet he has confeffed and proved, that the principles, which led him to deny the divine origin of Chriftianity, would equally lead him to unhinge the whole fabric of nature, and to controvert the plaineft conclufions of reafon and common fenfe. It is not to philofophy, but to a want of it, that thefe extravagances are to be attributed. True philofophy would teach men more modefty and fobriety, would furnifh them with more folid principles, and conduct them to the truth by a different train of reafoning. Of this they appear not to be ignorant. Otherwife they would not take fo much pains to overthrow at the fame time the plaineft dictates of reafon and the doctrines of revelation — If philofophy confifts, in any fenfe, in the knowledge of truth: it is evident, that they, whofe principles tend to fubvert all knowledge and to confound truth and falshood, can have no claim to the title of philofophers; though they be ready on moft occafions to infinuate, that they alone have a right to fo diftinguifhed an appellation.

3. The example of fome men of very lively parts has contributed much to propagate the notion, that philofophy and revelation are inconfiftent with each other. Having juft information enough to perceive difficulties in the great fcheme of religion, without patience to fearch for or lear-

 ning

(*) Hume.

ning and judgement to discover and apprehend the true solution of the matter, they are hurried away by the volatility of their genius, and rashly conclude those things to be false, the full force of which they do not immediately perceive; and as vanity is the predominant passion of their hearts, they make no scruple to exert all the powers of their wit to enforce those objections, which more cautious and ingenious enquirers perceive to be founded in misapprehension, and to owe the whole of their strength to a partial representation. Yet such is the brilliancy, that wit imparts to every thing, it touches; that, when the advocates of those men affect to attribute their singnlar opinions to the extent of their knowledge and the acuteness of their reasoning, the friends of revelation are too apt to admit the fact; and philosophy is stigmatized with charges the most foreign from it's nature.

4. Among the many descriptions of men, to whom the name of philosopher is vaguely attributed, there are some, the object of whose pursuits is not to discover, what is true, and firmly to adhere to and maintain it: but merely to learn, what different opinions have been entertained upon the same subject, and by what arguments they have been supported. These men, by occasionally defending either side of a question, acquire great dexterity in disputation, and are acquainted with all the arts, by which the weakest cause may be made to appear plausible. While they nicely balance the reasons on both sides, they are allowed to have a great insight into the subject; and their claim to extreme candour is readily admitted. But the knowledge of quibbles and evasions, of perverted arguments and mis-stated objections is not the knowledge, which true philosophy is intended to promote; nor is an indifference to truth and falshood the candour, it recommends. It is with great injustice, therefore, that it is made accountable for that fluctuation of opinion, that doubt and hesitation upon all subjects, which is the natural consequence of such procedings.

The causes, hitherto mentioned, why philosophy and revelation have been supposed to be inconsistent with each other, have all of them one circumstance in common, viz: that the term philosophy has been improperly applied, and made to signify some thing contrary to it's nature. But other causes may be assigned, where this is not actually the case, where true philosophy some times is, but much oftener is supposed to be the cause of infidelity.

1. At the revival of literature, when true philofophy began to be cultivated; men were for a while furprized at their own difcoveries. They feemed like beings emerging from darknefs, and were introduced, as it were, into a new creation. Few feemed to perceive clearly, to what thefe difcoveries would lead, or where they would end. Some indeed were wife enough to avail themfelves of this fudden illumination, without being dazzled by the fplendor, that broke in upon them on all fides. They entered upon an impartial examination, without anticipating their difcoveries. They laid afide their prejudices, as foon as they were convinced, they were fuch; but they condemned none of their former opinions without a fair hearing and full proof. But there were many daring fpirits, who were ftrangers to this difcretion and circumfpection. Finding fome things falfe, which they had once embraced as indifputable truths, they were prepared to queftion every thing, that feemed to be at all connected with their former errors. Upon this principle, when they found any thing unphilofophical in the eftablifhed fyftem of faith, inftead of endeavouring to feparate the truth from the falshood, they rafhly condemned the whole. Men, who were fincerely attached to their religion, were alarmed at thofe confequences of free enquiry, and were ftrenuous in their oppofition to what feemed to ftrike at the root of Chriftianity. But this evil was of fmall extent and of fhort duration. It owed it's origin to the peculiar circumftances of the times; and was in a great meafure diffipated by the progrefs of that philofophy, the firft dawning of which had called it forth. The prejudice however, which fprung from hence, probably ftill continues, though the caufe has in a manner ceafed to exift.

2. This precipitancy of a few of the early votaries of philofophy has given great advantage to the advocates of prevailing fuperftitions. True philofophy is ever an enemy to arbitrary reftrictions. It promotes and cherifhes upon all fubjects that fpirit of free but temperate enquiry, which alone can fecure it's own profperity. Men, who have been ufed to reafon without prejudice upon all other fubjects, feel themfelves in a great meafure unfhackled by merely human authority, when they enter upon religious enquiries. This unbiaffed ftate of mind will fome times lead them to form opinions different from the herd of mankind. As foon as a man of this kind touches upon the reigning errors, and endeavours to vindicate Chriftianity from fome of the corruptions, it acquired in the times, when true philofophy was banifhed from the world; his antagonifts,

niſts, finding themſelves unable to maintain their ground by ſtrength of argument, relinquiſh the point in debate, and attack his perſonal character. Inſtead of endeavouring to prove the truth of their tenets by quotations from ſcripture and legitimate reaſoning; they raiſe an unjuſt clamour againſt a man, who has probably nothing ſo much at heart, as the propagation of the pure doctrines of Chriſt. They load him with conſequences, not fairly deducible from what he has advanced; and charge him with hoſtile intentions againſt the whole ſyſtem of revelation, notwithſtanding his moſt ſolemn aſſurances to the contrary. By this kind of treatment many ingenious men and pious Chriſtians have unjuſtly laboured under the reproach of infidelity, and have been the innocent cauſes of bringing a temporary diſgrace upon that philoſophy, which they had called in to the aid of truth.

3. It is not to be wondered at, if in ſuch a caſe a man ſhould be irritated by an abſurd, unmerited, and obſtinate oppoſition, and during the heat of the conteſt ſhould be driven into ſome unguarded aſſertions, that may ſeem to juſtify the allegations of his enemies.

But this is not the worſt of the caſe; for many a man, ſound in the faith, has unfortunately relinquiſhed it article by article, not led into error by ſpeculative refinements and the dictates of philoſophy, but forced from the truth by the violence of it's deluded friends. It often happens, that, while a man is eager in the defence of a poſition, of the truth of which he is thoroughly convinced, he is not ſufficiently guarded in admitting the conſequences, which his adverſaries deduce from it. Thence they proceed to the conſequences of conſequences; till he, who engaged in the controverſy a good Chriſtian, finds himſelf entangled in a long chain of deductions, from which he knows not how to extricate himſelf, without either renouncing his faith, or acknowledging the error of his original aſſertion. Thoſe, who are acquainted with the pertinacity of the human mind and the zeal of diſputants, will perceive, that there is too much reaſon, in theſe circumſtances, to fear for the cauſe of revelation.

4. The addreſs of the champions of infidelity cooperates with the indiſcretion of ſuch miſtaken friends of Chriſtianity, in propagating the opinion, that philoſophy and revelation are inconſiſtent with each other. They are ſenſible, that the apparent concurrence of men of real ſcience will reflect the greateſt credit upon their tenets, and give them much weight in the apprehenſions of the generality of mankind. Unlike, therefore, the bigotted profeſſors of our holy religion, they catch at every ex-

expreſſion and ſentiment, that ſeems to favour their way of thinking; and turn it a thouſand ways, in order to perſuade the world, that their principles and mode of reaſoning are ſupported by the authority of men of the moſt enlarged minds, and conſequently that they are the reſult of cool, deliberate and impartial enquiry.

The ſituation of great, perhaps of the greateſt, philoſophers has often been extremely diſtreſſing in this reſpect. While their hearts are warmed with the pureſt zeal for the propagation of Chriſtianity, and they ſtand forth in it's defence againſt it's falſe friends and it's avowed enemies; they are branded with the character of Apoſtates; and attacked with the utmoſt malevolence by thoſe very people, whoſe cauſe they are defending. The men, on the contrary, whoſe principles they deteſt, and whoſe reaſonings they deſpiſe, affect to treat them as their beſt friends, claim the ſanction of their authority, and court them with all the arts of adulation. It is in vain, that they contradict the inſinuations or aſſertions of both parties with indignation and abhorrence, and avow their real principles. By the one it is attributed to hypocriſy, by the other to caution; and the world in general, either not able or not inclined to examine into thoſe things themſelves, without heſitation credit a report, which men of ſuch oppoſite intereſts and opinions are agreed in propagating.

If no other reaſon could be aſſigned for the prevalence of the opinion, that philoſophy has a tendency to undermine revelation, this alone, I think, would be equal to the purpoſe; particularly if we bear in mind the acknowledged imperfection of our nature even in a philoſopher. However improved his underſtanding, and however rectified his will may be; he is ſtill expoſed to error, and ſubject to be influenced by improper motives. Unreaſonable cavils, vexatious attacks and malevolent perſecutions on one hand, added to an inſidious attention and an apparently liberal interpretation of words and actions on the other, may ſome times, in an ill-omined hour, ſuppreſs all the tendencies of true philoſophy; give him a diſtaſte to the opinions of thoſe, from whom he has received ſuch unjuſt treatment; and attach him to that party, by whom his friendſhip is courted, and his authority reſpected. One ſuch inſtance of defection from the faith adds ſtrength to the accuſations, that have been urged againſt philoſophers in general; and philoſophy is ſtigmatized with being an enemy to revelation, merely becauſe it could not protect the mind againſt the approaches of infidelity in every poſſible combination of circumſtances.

******

